

BOŽO REPE

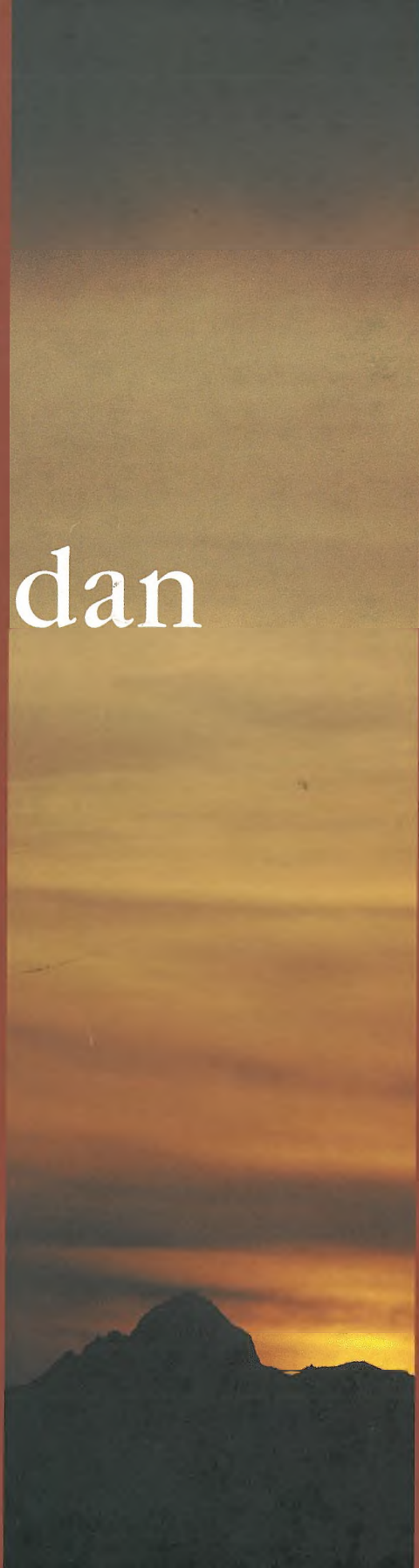
Jutri
Jutri

je nov dan

SLOVENC
IN RAZPAD JUGOSLAVIJE

nov

dan

JUTRI JE NOV DAN
SLOVENCİ IN RAZPAD JUGOSLAVIJE

Avtor
dr. Božo Repe

Urednica
Mija Longyka

Jezikovni pregled
Mija Longyka in Renata Vrčkovnik

Oprema in oblikovanje
Gorazd Rogelj

Računalniški prelom
Dušan Obštetar

Fotografija na zadnji strani ovitka
Igor Modic

Imensko kazalo
Andrej Nešović

V skladu z določili Zakona o avtorski in sorodnih pravicah je brez pisnega dovoljenja založbe prepovedano kakršnokoli razmnoževanje te knjige oz. njenih delov.

*Knjiga je izšla z denarno pomočjo Petrola, d. d., Ljubljana
in Znanstvenega inštituta Filozofske fakultete v Ljubljani.*

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana
94(075.3)

REPE, Božo

Jutri je nov dan : Slovenci in razpad Jugoslavije / Božo Repe ;
[imensko kazalo Andrej Nešović]. - 1. izd. - Ljubljana : Modrijan,
2002

ISBN 961-6357-76-X

116740608

VSEBINA

Spremna beseda	5
SLOVENCİ IN FEDERACIJA	11
Od navideznega federalizma k resničnemu	13
Tudi po Titu – Tito	20
Trganje jugoslovanskega tkiva	30
Srbski notranji obračun	34
Leta navzkrižnega zmerjanja	39
Srbsko-slovenski razhod	44
Konfederalni načrt Šinigojeve vlade	52
Slovensko-hrvaški predlog za konfederacijo	56
Spopad za tretjo Jugoslavijo	63
Sporazumna razdružitev ali odcepitev?	74
Konec federacije	80
OBLAST IN OPOZICIJA	89
Opozicija pod nadzorom	91
Katoliška cerkev – opozicija in partner	97
Vzpon civilne družbe	100
Društvo pisateljev, novorevijaši	102
Homogenizacija po slovensko	108
Konsenz pod »marelo« SZDL?	113
Propadel »poljski vzor« in nastanek Demosa	118
Iz partije v stranko	120
Demos na oblasti	127
GOSPODARSKI RAZPAD DRŽAVE	131
Spopadanje s krizo in »diktat svetovnega kapitala«	133
Srbska gospodarska vojna proti Sloveniji	141
Markovićeve reforme	143
Privatizacijski spopadi in osamosvajanje	146
USTAVNA OSAMOSVOJITEV SLOVENIJE	155
Ustavobraniteljstvo	157
Sprememba zvezne ustave leta 1988	161

Ustavna alternativa	169
Amandmaji k slovenski ustavi	177
Deklaracija o suverenosti in »podvinska« ustava	184
Plebiscit	187
JLA IN SLOVENC	195
JLA – edina oborožena vojaška formacija	197
Armada nič več kot solza čista	201
JLA »pred izzivom, da zaustavi nemile dogodke«	205
Noči dolgih nožev	212
Poskus »kosovizacije« Slovenije	227
Izgubljena ideološka domovina	232
Razorožitev slovenske TO	236
Nesoglasja ob slovenskem obrambnem konceptu	247
Načrti in ukrepi JLA konec 1990 in v začetku 1991	249
Zlomiti Hrvaško in Slovenijo	254
Vojska koraka, govori in ne napravi ničesar	264
»Strahljivca v celem ni imel števili«	273
Približevanje zvezne vlade vrhu JLA	279
Pohod na meje	286
Oborožen odpor Slovenije	293
Od spopadov do mirovnih pogajanj	301
Ali »lepa Jugoslavija« ali samostojna Slovenija?	310
MEDNARODNI VIDIK SLOVENSKE OSAMOSVOJITVE	319
Slovenska zunanja politika pred letom 1990	321
V Bruselj prek Ljubljane in ne prek Beograda	326
Jugoslavija mora biti enotna in demokratična	330
Pogajanja v Zagrebu	340
Evropska »trojka« drugič v Zagrebu	346
Genscherjev neuspeli obisk v Sloveniji in njegove posledice	348
Tretja evropska misija: Brioni	350
Med Brionsko deklaracijo in konferenco o Jugoslaviji	357
Haaška konferenca	369
Odločitev Badinterjeve komisije in mednarodno priznanje	383
Odnos pomembnejših držav do osamosvojitve Slovenije	392
Kronologija pomembnejših dogodkov 1974–1992	411
Viri in pomembnejša literatura	439
Kazalo virov citatov ob naslovih poglavij	450
Imensko kazalo	451
Uporabljene kratice in okrajšave	458

SPREMNA BESEDA

Tako kot za številne druge narode je bilo 20. stoletje tudi za Slovence težko, protislovno in vznemirljivo. Dogodkom je dajalo ton reševanje nacionalnega vprašanja. Sodelovali so pri ustanavljanju treh držav, preživeli so dve svetovni vojni, soočili so se z velikimi ideologijami. Spopadali so se med sabo in z drugimi, pokazali so veliko voljo do preživetja in izpeljali procese, ki jih bodisi zaradi neugodnih zgodovinskih okoliščin bodisi zaradi šibkosti in (ali) nesposobnosti svojih elit niso uresničili sočasno z drugimi narodi.

In kot da to ni bilo dovolj, se Slovenci na prehodu v novo tisočletje znova soočajo s podobnimi dilemami, kot so se na začetku 20. stoletja: kako uskladiti regionalno, nacionalno in nastajajočo novo evropsko identiteto, kako premagati ideološka in politična nasprotja in doseči enotnost v strateških ciljih, kako se odpreti navzven, se vključiti v svetovne gospodarske tokove, a hkrati ohraniti nacionalno gospodarstvo in s tem dolgoročno tudi lasten jezik in kulturo.

Definicija državne suverenosti se je v času, ko je Slovenija dosegla samostojnost, močno spremenila. Ostalo je bolj malo državnih atributov iz romantičnih časov 19. stoletja, ko so iz nacionalnih gibanj nastajale sodobne države. Gospodarska suverenost ni več tisto, kar je bila, ni denarne suverenosti, ne obrambne, ne sodne in še kake druge tudi ne. Slovenija se pripravlja, da del svojih suverenih pravic prenese na EU.

Vendar je razlika med začetkom 20. in začetkom 21. stoletja velika: nekoč so o Slovencih odločali predvsem drugi, zdaj odločajo predvsem sami.

Večino 20. stoletja so Slovenci preživeli v jugoslovanski državi. Sodimo lahko, da je bivanje tako v kraljevini kot v socialistični Jugoslaviji vendarle dalo pozitivno bilanco. Bilo je mnogo slabega ali dvomljivega, od centralizma in unitarizma do revolucije. Toda Jugoslavija je v negotovih časih ozemeljske razkovanosti in pritiska nemškega in romanskega imperializma omogočala preživetje. V prvi so Slovenci dobili neformalno kulturno avtonomijo, vključno z lastno univerzo, ter se ekonomsko okrepili. Prekmurje je bilo prvič v zgodovini neposredno povezano z matico. V drugi je bil položaj Slovenije rezultat narodnoosvobodilnega boja in dejstva, da so Slovenci kot del jugoslovanskega protifašističnega gibanja končali vojno na strani protifašistične koalicije. Primorska (več kot četrtnina slovenskega ozemlja in tretjina prebivalstva) je postala sestavni del nacionalnega ozemlja, Slovenija je dobila izhod na morje. Brez statusa ene od šestih republik s pravico do samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve, izhodišče za osamosvojitvev ne bi imelo realne podlage.

Slovenija je kljub svojemu nenehnemu nezadovoljstvu verjela v jugoslovansko državo. V njen obstoj in ureditev je vložila ogromno energije, njene politične in

gospodarske elite so že v prvi, še bolj pa v drugi Jugoslaviji imele velik vpliv v državnem vrhu in zato jim do konca osemdesetih let 20. stoletja ni prišlo na misel, da bi iskale rešitev zunaj Jugoslavije. Glavni cilj je bil doseči čim boljši položaj Slovenije znotraj (kon)federativno urejene Jugoslavije, kar je bilo tudi v skladu z realnimi razmerami v svetu po drugi svetovni vojni, še posebej z delitvijo na dva bloka, med katerima je Jugoslavija dosegla specifičen vmesni položaj.

Na razvezo z Jugoslavijo je odločilno vplivala različnost pogledov na:

- Jugoslavijo (ali zveza samostojnih držav ali unificirana država, ki naj bi sčasoma z oblikovanjem jugoslovanskega naroda postala enonacionalna);
- družbeno ureditev (ali demokratični večstrankarski parlamentarni sistem ali ohranjanje dominacije ene partije z ustavno zagotovljenimi privilegiji);
- ekonomsko ureditev (ali uvedba tržnih zakonitosti in pluralizma lastnin ali ohranjanje neučinkovitega formalno samoupravnega, v resnici pa državno dirigiranega gospodarstva z nedefinirano družbeno lastnino).

Vsa tri vprašanja so se v različnih oblikah pojavljala že v prejšnjih desetletjih, zaradi številnih zunanjih in notranjih razlogov pa so vrh dosegla v osemdesetih letih. Slovenija je morala odnos do njih najprej izbojevati znotraj sebe, kar se ni zgodilo naenkrat in zlahka - zavest se je spreminjala postopoma, odvisna je bila od razmerja sil med nastajajočo opozicijo in socialistično oblastjo, pogosto tudi od dogajanja drugod po Jugoslaviji.

Ko je slovenska družba obenem z lastno preobrazbo skušala doseči preobrazbo celotne jugoslovanske družbe in s tem pravzaprav rešiti državo, so to drugod razumeli, kot da jo skuša zrušiti. Nikoli ni dobila ob pravem času zadostne podpore, nikoli ni prišlo do združitve sil, ki bi zmogle državo reformirati in jo kot celoto pripeljati v Evropsko unijo ali pa vsaj doseči njen mirni razpad, brez prelivanja krvi.

Ko se je sredi osemdesetih let civilna družba v Sloveniji zavzemala za osnovno pravico do svobode izražanja, so bili proti njej združeni zvezni organi, vse republike in večina jugoslovanskega tiska.

Ko je zahtevala nadzor države nad armado, civilno služenje vojaškega roka in z ustavo zagotovljene jezikovne in druge pravice za vojake, si je (in z njo vred tedanja slovenska oblast) nakopala jezo Jugoslovanske ljudske armade.

Ko je v začetku devetdesetih let Slovenija ponujala konfederativni model ureditve, jo je podpirala le Hrvaška. Srbija se je zavzemala za demokracijo po načelu »en človek en glas«, pri čemer so jo podpirali zahodni diplomati, še posebej ameriški, ki so imeli Slobodana Miloševića za sodobnega reformatorskega politika in hkrati pozabljali, da načelo univerzalne demokracije v Jugoslaviji vodi v unitaristično državo. Tudi vse druge republike so bile ali proti slovenskim predlogom ali zmedene in brez lastnega koncepta. Šele tik pred razpadom države, ko so že potekali mednarodni spopadi na Hrvaškem, ko je Milošević uresničeval koncept velike Srbije, ko so bili državni organi - vključno z zveznim predsedstvom - povsem blokirani, ko v Jugoslavijo z izjemo nekaj diplomatov, navajenih na razmišljanje iz časov blokouske delitve, ni verjel prav nihče več, sta bili Makedonija ter Bosna in Hercegovina pripravljene sprejeti nekakšno asimetrično federacijo.

Ko se je Slovenija zavzemala za gospodarske reforme, je imela (prejšibko podporo reformnih sil drugod po Jugoslaviji. Zvezni premier Ante Marković je imel veli-

ko podpore zahodnih držav, a premalo politične avtoritete, da bi reforme izpeljal. Kot vsi premieri pred njim je podlegel pritisku nerazvitih, soglašal je z zahtevami Srbije po posebnem statusu (ki so ga srbski politiki dosegli že sredi osemdesetih let). Kljub vsej reformni usmerjenosti je Jugoslavijo videl kot konvoj, v katerem mora biti hitrost prilagojena najpočasnejši ladji. (Ta ladja, Kosovo, je bila sedemkrat počasnejša od Slovenije.) V zameno za gospodarske reforme je Marković zahteval koncentracijo ekonomske in politične moči, torej centralizem.

Ko se je Slovenija konec leta 1989 odrekla partijski državi in socializmu ter se odločila za svobodne večstrankarske volitve, so to označili za kontrarevolucijo, vodstvo armade pa je pripravljalo nov, kdo ve kateri, scenarij za njeno pokoritev.

Politična, mednacionalna in ekonomska kriza v Jugoslaviji je sovpadala s splošno krizo komunizma, koncem bipolarne delitve sveta in razpadom Sovjetske zveze. Brez teh zunanjih okoliščin bi se v Sloveniji procesi, ki so jim novinarji in publicisti nadedli poetičen naziv »slovenska pomlad«, verjetno končali s porazom alternativnih gibanj in odstavitvijo reformistov, Slovenija pa samostojnosti ne bi dosegla.

Posebnost slovenskih razmer je bila v tem, da je bil politični prostor bolj odprt za kroženje idej kot v vzhodnoevropskih državah. Na Slovenskem se je do sredine osemdesetih let v obliki raznih alternativnih gibanj razvila močna civilna družba, ki je imela pionirsko vlogo pri procesih demokratizacije. K širjenju svobode javne besede je veliko prispeval tisk. Od sredine osemdesetih let dalje sta se procesa demokratizacije družbe in nacionalne emancipacije tesno prepletala. Pri oblikovanju nacionalnega programa je imela pobudo intelektualna opozicija, zbrana okrog raznih revij, zlasti Nove revije. V drugi polovici osemdesetih let je v vodstvu Zveze komunistov prevladala reformistična struja, ki ji ideje opozicije niso bile več tuje. Taka politika je omogočila mehek prehod v večstrankarski sistem in zagotovitev konsenza pri temeljnih vprašanjih nacionalnega programa.

V procesu osamosvajanja in vojaških spopadov so bile Sloveniji okoliščine naklonjene. Zvezni pritisk je bil dovolj močan, da je združil politike in prebivalstvo, ne pa tolikšen, da bi povzročil nove razkole. Napad JLA je Sloveniji uspelo zaustaviti s posrečeno kombinacijo policijskih in vojaških akcij, natančnih analiz dogajanja v armadi, ki je bila še vedno nacionalno mešana in v kateri je vladala precejšnja zmeda (nekateri slovenski oficirji v njej so se opredelili za JLA, mnogi pa so skušali ublažiti vojaški pritisk in prepričati, da ne bi prišlo do še hujših oblik agresije), obveščanja svetovne javnosti, diplomatske dejavnosti in drugih ukrepov. Še pravi čas se je pod pritiskom javnega mnenja v svojih državah angažirala tudi Evropska skupnost, saj so bili boji v Sloveniji (razen intervencij varšavskega pakta v socialističnem taboru) prvi oboroženi spopadi na evropskih tleh po drugi svetovni vojni. Nekaj kasneje so vojni prizori iz Hrvaške ter Bosne in Hercegovine postali nekaj usakdanjega in niso imeli velikega psihološkega vpliva na politične odločitve. Tedaj je konflikt med Srbijo in JLA na eni strani ter Slovenijo na drugi že zamenjal za Jugoslavijo resnično usoden mednacionalni spopad med Srbi in Hrvati.

Slovenci so izkoristili enkratno zgodovinsko priložnost in uresničili svojo državo. Pogledi na to prelomno zgodovinsko dejanje so danes različni.

Doma ga spremlja krilatica o uresničitvi »tisočletnega narodnega sna«. Samostojna slovenska država je po tej oceni končni cilj številnih slovenskih rodov, t. i.

»slovenski narodni vzpon« se pogosto simbolizira z vzponom na gorske vrhove, največkrat na vrh Triglava. Čeprav zgodovinopisje nima resnih dokazov za kaj takega, mnogi pričakujejo, da bo taki tezi sledilo in za »nazaj« na primeren način povezalo »postaje« na poti do lastne države: od Karantanije, prek nacionalnega gibanja leta 1848, Države SHS, narodnoosvobodilnega boja in socialistične Jugoslavije (v zadnjih dveh primerih seveda z določenimi ideološkimi zadržki) do »slovenske pomladi« konec osemdesetih in v začetku devetdesetih let 20. stoletja. Ob tem je opazna tudi močna želja po političnem prisvajanju t. i. »osamosvojitvenega kapitala«.

Mednarodni politični, diplomatski in intelektualni krogi (razen tistih redkih politikov, ki so osamosvojitve podpirali od začetka, ali piscev, kakršna sta npr. Viktor Meier ali Sabrina P. Ramet) večinoma ocenjujejo, da je bila Slovenija tista, ki je z odcepitvijo povzročila razpad Jugoslavije in krvavo vojno na Balkanu (v blažji inačici krivdo enakomerno porazdeljujejo med srbski, hrvaški in slovenski nacionalizem), odločitev o »prezgodnjem« priznanju Slovenije pa označujejo za napako. Po njihovem mnenju je Slovenija ravnala sebično in ni upoštevala interesov drugih jugoslovanskih narodov. Tako prepričanje se je v zadnjem desetletju oblikovalo na podlagi številnih zapisov, izjav in knjig, zlasti pisanja diplomatov, ki so bili vpleteni v dogajanje (npr. Warren Zimmermann), vplivnih novinarjev in publicistov, ki so dogajanje spremljali (npr. Misha Glenny), ali – resda v bolj sofisticirani in relativizirani obliki – resnih znanstvenikov, ki so Jugoslavijo dobro poznali (npr. Susan L. Woodward). Podobne ocene lahko razberemo iz dokumentarnega filma Smrt Jugoslavije in istoimenske knjige Laure Silber in Allana Littla.

Kot kažejo razne izjave ob 10. obletnici osamosvojitve Slovenije (npr. Hansa van den Broeka, Giannija de Michelisa, celo Davida Binderja, ki je na podlagi informacij iz CIE novembra 1990 napovedal razpad Jugoslavije in državljansko vojno v 18 mesecih), se tako razumevanje razpada Jugoslavije do danes ni prav dosti spremenilo. In to kljub temu, da je Srbija kot glavni nasprotnik slovenskim predlogom in zahtevam po reformi Jugoslavije danes gospodarsko opustošena in politično na majavih demokratičnih nogah, Slovenija pa od vseh bivših jugoslovanskih republik najuspešnejša država. Kadar torej veliki narodi uveljavljajo svoj prav, rečejo temu pravica do zaščite lastnih interesov, če se kdaj isto posreči kateremu od malih, rečejo temu sebičnost. Taka je pač realnost sveta, v katerem živimo.

V pričujoči knjigi sem skušal na podlagi dostopnih zgodovinskih dokumentov, osebnih pričevanj in objavljene literature, pa seveda tudi lastne izkušnje sodobnika prikazati položaj Slovenije med razpadom Jugoslavije in vzroke za njeno ravanje. Čeprav sem tematiko doma in v tujini raziskoval več kot osem let, si ne domišljam, da je v knjigi zajeto vse, kar bi bilo treba povedati. Zgodovinski proces je res zaključen, vendar gre za snov, ki bo še dolgo predmet znanstvenih, publicističnih in političnih razprav. Marsičesa kljub desetletni distanci še nismo zmožni dojeti, marsikatero dolgoročne posledice še ne vidimo. Navsezadnje sem tudi sam skoraj do izida besedilo dopolnjeval s spoznanji, ki jih prinašajo odprtja novega arhivskega gradiva, izdaje spominov, domača in mednarodna posvetovanja o različnih vidikih razpada Jugoslavije in osamosvojitve Slovenije. Moj namen ni obramba »slovenske resnice«, še manj slovenskega nacionalizma (ki ga ni bilo malo, čeprav niti

zdaleč ni bil tako iracionalen kot v Srbiji in na Hrvaškem). Ne zanikam pa, da je pisanje knjige spodbudila želja po globlji in objektivnejši obravnavi posameznih dogodkov, ravnanja posameznih družbenih skupin in slovenskega naroda v celoti. V tem je knjiga tudi strnitev tez, ki sem jih zadnja leta v raznih člankih in javnih nastopih predstavil doma in v tujini, pri čemer sem večkrat naletel na poenostavitve, posploševanje in stereotipe, pogosto pa tudi na subjektivne (sicer povsem legitimne in dobrodošle) poglede udeležencev dogajanja.

Slovenska odločitev za samostojnost je bila splet nacionalnih čustev in liberalnih pogledov na modernizacijo slovenske družbe. Slovensko zavezavnost jugoslovanski državi so pomembni politiki, gospodarstveniki in intelektualci v povojnih desetletjih večkrat bolj ali manj odkrito pogojevali z možnostjo svobodnega nacionalnega, političnega in gospodarskega razvoja. Razumljivo se jim je zdelo, da morajo enake možnosti imeti tudi drugi narodi v jugoslovanski skupnosti. Slovenija se je za samostojnost odločila šele, ko je uvidela, da jo življenje v Jugoslaviji pelje v agonijo, sama pa nima več vpliva in moči, da bi na razmere kakorkoli še lahko vplivala. Pred odločitvijo je neuspešno skušala doseči dogovor. Tudi če so ji to narekovali taktični razlogi, bistva ponudbe ne spremeni. Do zgodnje pomladi 1991 so bile slovenske politične elite pripravljene na konfederacijo, nekatere iz prepričanja, da je to optimalna rešitev, druge, da Slovenijo v to silijo neugodne mednarodne razmere in je v danem trenutku pač največ, kar se da doseči. Tako odločitev bi gotovo podprla tudi večina prebivalstva.

Slovenija se v procesu osamosvajanja ni sklicevala zgolj na naravno pravo, ampak tudi na že dosežen državni status v Jugoslaviji in na jugoslovansko ustavno ureditev, kar ji je navsezadnje omogočilo doseči osamosvojitve po pravno korektni poti in s tem tudi mednarodno priznanje.

B. Repe

SLOVENC IN FEDERACIJA

Verjetno sem prvi srbski komunist, ki je dojel, da vi Slovenci niste za jugoslovanstvo, da ste za svojo samostojno nacionalno državo v okviru Jugoslavije, pod točno določenimi političnimi pogoji.

Dobrica Ćosić

OD NAVIDEZNEGA FEDERALIZMA K RESNIČNEMU

Po drugi svetovni vojni je Slovenija postala del FLRJ. Eden od glavnih ciljev vseh slovenskih političnih sil med vojno je bila obnova Jugoslavije na demokratičnih temeljih (pri meščanskem taboru kot monarhija pod dinastijo Karađorđevićev, pri narodnoosvobodilnem kot republika), federativnost in združitev slovenskega nacionalnega ozemlja. Ker si je za te cilje aktivno, z bojem, prizadevalo slovensko narodnoosvobodilno gibanje, ki je kot del jugoslovanskega izšlo iz vojne na strani zmagovalne protifašistične koalicije, je bil uveljavljen njegov koncept. Zato so na povojno ureditev najbolj vplivali komunisti kot najmočnejša politična sila. Nacionalni cilj ni bil v celoti uresničen: uspela je priključitev Primorske (ok. četrтина vsega slovenskega ozemlja), zunaj matičnega ozemlja pa so ostali Slovenci na avstrijskem Koroškem in v Porabju.

Eden od ciljev je bila tudi socialno pravičnejša družba, kakršno je (s programom Ljudske fronte) določala KP, ki je izvedla revolucijo. Poleg velikih uspehov, ki jih je prineslo narodnoosvobodilno gibanje, je vsaj del njegovih predstavnikov občutil razočaranje, saj se je proces centralizacije, začel že med vojno, pospešeno nadaljeval. Slovenija je bila kljub federativnemu statusu, ki ga je republikam zagotavljala prva povojna ustava, v svoji suverenosti omejevana in je nekatere že pridobljene atribute samostojnosti izgubila, čeprav je bilo med vojno dogovorjeno, da jih bo ohranila (npr. lastno vojsko). Pri tem je zanimivo, da se je prva povojna jugoslovanska ustava sicer precej zgledovala po sovjetski, pri urejanju mednacionalnih odnosov pa vzornice ni v celoti upoštevala. Tako je npr. sovjetska ustava predvidevala, da vsaka zvezna republika obdrži pravico svobodnega izstopa iz zveze. V osnutku jugoslovanske ustave tega ni bilo. Pravica do samoodločbe, vključno s pravico do odcepitev, pa je bila v besedilo vključena šele na intervencijo slovenske OF in po dolgotrajnih razpravah v ustavodajni skupščini. Sovjetska ustava je (seveda zgolj formalno oz. zaradi mednarodnih interesov) poznala še dve pomembni pravici, ki v jugoslovanski nista bili upoštevani: da ima vsaka republika pravico navezovati neposredne stike s tujimi državami in tja odpošiljati svoje diplomatske predstavnike ter da lahko ima vsaka republika svoje vojaške formacije.

Najvplivnejša slovenska politika v jugoslovanskem vrhu - Edvard Kardelj in Boris Kidrič - sta se nevarnosti centralizma sicer zavedala že ob koncu vojne. Kidrič je npr. na seji CK KPS 29. marca 1945 poročal, da bo v Jugoslaviji zaradi heterogenosti in nevarnosti separatizma prišlo do centralizma, ki ga je zaradi močnih hegemonističnih tendenc med srbskim meščanstvom štel

za nevarnega. Kardelj je na ustanovnem kongresu KP Srbije, ki je potekal od 8. do 12. maja 1945, govoril o tem, da nacionalnih čustev ne bodo dušili. Vendar je prevladala partijska disciplina ob upanju, da gre zgolj za prehodno obdobje. Oba sta centralizem upravičevala z jugoslovansko heterogenostjo, s potrebami po obnovi in izgradnji industrije ter uresničitvi revolucionarnih ciljev. Slovensko vodstvo se je v težkih časih administrativnega socializma in informbiroja omejevalo na blažitev najhujših centralističnih pritiskov. Nasprotovale je npr. povečanju količin premoga, ki bi jih leta 1945 morala Slovenija pošiljati na jug, ker je to ogrožalo slovensko industrijo, slovensko ministrstvo se je leta 1946 (ne preveč uspešno) upiralo načrtovani centralizaciji gospodarstva in ustanavljanju podjetij državnega pomena, slovenski politiki so nasprotovali ustanavljanju administrativnih oblik, ki Sloveniji niso ustrezale (t. i. oblasti), znani so konflikti zaradi administrativne distribucije že tako skromnih dobrin.¹ Uspelo jim je sicer preprečiti selitev nekaterih gospodarskih objektov ali opreme (npr. tovarne glinice in aluminija na Hrvaško), kar pa je bilo glede na pomoč, ki jo je Slovenija v vseh oblikah nudila pri industrializaciji drugih republik, malo. Na splošno je za utišanje kritik in negodovanja običajno zadostoval že očitek o lokalnih tendencah ali slovenskem separatizmu, občasno pa so na pogovore s slovenskim vodstvom pošiljali tudi najvišje funkcionarje ali pa klicali vodstvo na zagovor v Beograd. Jugoslovanski politični vrh je bil prepričan, da bo politična enotnost, ki se je izkazovala zlasti z monolitno partijo in izgradnjo socializma na osnovi enotnega načrta za vso državo, zmanjševala avtonomijo republik.

Uvedba samoupravljanja leta 1950, decentralizacija, ki je sledila (ustavni zakon leta 1953), in porast prvega partijskega »liberalizma« v začetku petdesetih let so sicer prinesli občutne spremembe v sistem, vendar to ni izboljšalo položaja republik: ta se je s sprejetjem ustavnega zakona celo poslabšal. FLRJ je bila sicer opredeljena kot »socialistična demokratična zvezna država suverenih in enakopravnih narodov«, dejansko pa sta bila poudarjena razredni vidik (uvedba zbora proizvajalcev v dvodomno zvezno ljudsko skupščino), predvsem pa prepričanje, da sama zasnova samoupravljanja s svojo proticentralistično usmeritvijo odpira pot za večanje pravic in odgovornosti republik (odprava zbora narodov kot samostojnega zbora - ta je bil vključen v zvezni zbor, kar je pomenilo, da so njegova pooblastila prenesli na del sestave zveznega zbora, ki naj bi se sestajal ločeno in odločal le po potrebi). Že sicer minimalna možnost za reševanje mednacionalnih sporov v institucijah sistema se je s tem še zmanjšala. Decentraliziran samoupravni mehanizem ni mogel nadomestiti vloge republik, saj so imele občine drugačne funkcije (a še tem niso bile kos), v gospodarstvu pa se je tudi sicer ohranil centralizem.

Načelna opredelitev, da je bilo nacionalno vprašanje v Jugoslaviji z revolucijo rešeno enkrat za vselej, je bila zapisana v program ZKJ leta 1958 (temu

¹ Papir so npr. delili glede na število prebivalcev, čeprav je bila pismenost v Sloveniji skoraj 100-odstotna, na Kosovu pa le nekaj več kot 20-odstotna.

na 7. kongresu v Ljubljani, ki je program sprejel, ni nihče ugovarjal), na doktrinarni ravni pa se je ohranila do 8. kongresa ZKJ leta 1964. Še pred sprejetjem programa, leta 1957, je Kardelj v uvodu k ponovni izdaji svoje predvojne knjige *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja* zapisal, da slovenskega nacionalnega vprašanja v načelnem smislu ni več.² Dejansko pa so se prav v tistem času na tajni seji državnega vrha zelo dramatično pričele polemike o tem vprašanju. Povod za razpravo je bil sicer rudarski štrajk v Trbovljah v začetku leta 1958 (prvi večji štrajk v socialistični Jugoslaviji, ki je dodobra pretresel vodstvo, saj se v delavski državi kaj takega ne bi smelo zgoditi), vendar se je razprava razširila na mednacionalne odnose, saj so kot vzrok štrajka navajali tudi »protijugoslovansko« razpoloženje v Sloveniji. Na seji 6. februarja je jugoslovansko vodstvo, vključno z Josipom Brozom Titom, močno kritiziralo slovensko. Očitali so mu, da o Beogradu govori kot o velikosrbskem centru, da poudarja svojo utesnjenost z zveznim gospodarskim načrtom, da so po republikah očitne šovinistične tendence. Seja je dobila tudi prizvok ideološkega spora, saj je Tito 6. kongres KPJ (ki je bil novembra 1952 v Zagrebu in na katerem je bila KPJ preimenovana v ZKJ, formalno pa se je izrekla za ločitev od državne oblasti) označil za napako, nasprotoval pa je tudi uvajanju tržnih zakonitosti (zakona vrednosti) in se zavzemal za ohranjanje administrativnega gospodarstva.³ Spor je potisnil v defenzivo federalistični in reformistični del vodstva, ki se je upiral konkretnim ukrepom, vendar do srednje šestdesetih let ni upal načenjati sistemskih vprašanj.

Posledice centralizma in velikosrbskega hegemonizma so se začele kazati tudi v odnosu do manjšin. Vodstvo je leta 1959 naročilo analizo o položaju manjšin, na osnovi katere je prvič po vojni obširneje razpravljalo o nacionalnem vprašanju in posredno priznalo, da položaj manjšin ni zadovoljiv.

Konec petdesetih in v začetku šestdesetih let, v času porajajoče se ekonomske krize, se je v jugoslovanskem vrhu torej končalo obdobje monolitnosti. Vedno bolj odkrito sta si nasprotovali dve struji: prva se je zavzemala za centralizem, močno partijo in kontrolni represivni aparat, druga pa za decentralizacijo, samoupravljanje in upoštevanje ekonomskih zakonitosti. Z vso ostrino se je postavilo vprašanje položaja posameznih federalnih enot, teže konflikta s centrom pa so tedaj nosili slovenski politiki. Ti so se že spuščali v javne polemike s centralisti. Slovenska delegacija ni hotela glasovati za gospodarski načrt za leto 1962 (zasedanje zvezne skupščine je zapustila, kar se je zgodilo prvič v povojni parlamentarni praksi), pojavljale so se zahteve po decentralizaciji gospodarstva, nasprotovanje davku na ekstra dobiček (»davku na pridnost«, kot so mu rekli v Sloveniji) in drugim ekonomskim ukrepom v škodo Slovenije. Konflikt je dosegel vrh z javno in politično spodbujeno

² Edvard Kardelj (Sperans), *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*, Lj. 1970, predgovor k drugi izdaji, str. 7–72.

³ Dušan Bilandžić, *Moderna hrvatska povijest*, Zg. 1999, str. 400–404 (dalje: Bilandžić, *Moderna hrvatska povijest*).

polemiko med Dušanom Pirjencem in Dobrico Čosićem o naravi jugoslovanstva, v kateri je Čosić zagovarjal tezo, da so republike preživela tvorba.

Začel se je tudi boj za jezikovne in kulturne pravice, ki bi jih Slovenija sicer po ustavi morala imeti. Proti zahtevam centra so enotno nastopili tako kulturniki kot politiki, kar je bila za slovenske razmere novost. Nasprotovali so temu, da zvezno vrhovno sodišče izdaja odločbe le v srbohrvaščini, čeprav gre za slovenske vloge, da se na slovenskih mejah uporablja zgolj srbohrvaški jezik, da na slovenskih postajah visijo napisi v latinici in cirilici, da so železniške in letalske vozne karte le v srbohrvaščini, da so filmski in televizijski podnapisi v srbohrvaščini (po izračunu Janeza Menarta je bilo leta 1961 takih več kot polovica filmov),⁴ da poteka pouk obrambe na univerzi v srbohrvaščini, da zvezni center zavrača slovenske kandidate za diplomatsko službo. Sredi šestdesetih let, z razmahom televizije, so DSP, Slavistično društvo, Inštitut za slovenski jezik pri SAZU in slovenski center PEN s tiho podporo politike zahtevali TV-dnevnik v slovenskem jeziku, kar je bilo doseženo leta 1968. Za zahtevami centralistov po enotnih učbenikih, enotnih učnih programih, enotnih zveznih skladih za kulturo, po centralizirani kulturni izmenjavi s svetom (vse to v imenu racionalizacije in enotnega gospodarskega prostora) se je skrivala težnja po oblikovanju skupne socialistične kulture, ki naj bi bila nekak nadomestek za neobstoječ jugoslovanski narod. »Racionalizacija« je segla tako daleč, da so skušali zmanjšati državne dotacije obema slovenskima manjšinama v Avstriji in Italiji. »Jugoslovanska« kultura naj bi postopoma oblikovala jugoslovanski narod in jugoslovanski jezik (ki bi bil v bistvu srbohrvaški jezik), nacionalni jeziki pa bi ostali na ravni folklore. Podobno kot so poenotenja, »racionalizacije« v imenu napredka in centralizacija v času hitre industrializacije v 19. stoletju preprečili razvoj nekaterim narodom (npr. Bretoncem), naj bi zapozneli proces modernizacije naredil škodo Slovincem in drugim manjšim narodom v socialistični Jugoslaviji. Za kaj takega je bilo sicer prepozno, saj je imel slovenski narod fazo kulturnega in političnega oblikovanja že zdavnaj za sabo, kljub temu pa so taki poskusi delovali zaviralno.

Mednacionalni konflikti so se začeli pojavljati tudi v drugih republikah oz. med republikami in centrom, v Srbiji pa tudi med avtonomnima pokrajinama in republiškim centrom. Nastajajoči konflikt in politično krizo – največjo po sporu z informbirojem – je Tito skušal rešiti z discipliniranjem vodilnih republiških politikov, zato jih je sredi marca 1962 poklical na sestanek v Beograd.

Poskus discipliniranja ni prinesel rešitve, ampak je konflikt le poglobil. Odločanje se je zato še bolj zožilo zgolj na Tita in nekaj ljudi okrog njega. Kardelj tedaj ni bil med njimi, ker je bil v nemilosti, sicer pa je bila njegova odstranitev prvi cilj centralistov. Za nekaj časa so bile odložene tudi razprave o novi ustavi, ki so jo napovedali že leta 1960, priprave nanjo pa so se začele čez eno leto. Ko so razprave spomladi 1962 obnovili, je bilo izhodišče zanje

⁴ Janez Menart, Slovenec v Srboslaviji. Kulturno politični spisi, Lj. 2001, str. 31 (dalje: Menart, Slovenec v Srboslaviji).

zaradi centralističnega pritiska dokaj zoženo. Ustava je oslabilo položaj republik, status avtonomnih pokrajin pa se je celo poslabšal, saj je bila republikam dana možnost, da jih ustanovljajo same glede na »posebnosti« posameznih območij. Narodne manjšine so postale »narodnosti«, ker naj bi bil izraz manjšina slabšalen.

Republiške ustave so po internem dogovoru morale biti prirejene kopije zvezne, čeprav sta se slovenska in hrvaška ustavna komisija zavzemali za to, da bi bila izvirna suverenost republik opredeljena v ustavi.

Gledano v celoti, so bili torej centralisti, kar zadeva vsebino ustave iz leta 1963, uspešnejši od federalistov. Uspelo jim je amortizirati zahteve po oblikovanju Jugoslavije kot zveze narodov in vsaj v glavnem vsiliti koncept države kot zveze komun, na gospodarskem področju pa prek zveznih skladov ohraniti premoč centra. A tudi federalisti so imeli nekaj uspehov, če drugega ne, so zavrnilo teorije, da so republike samo teritorialne enote. Najpomembnejše pa je bilo, da se je v naslednjih mesecih začelo spreminjati politično ozračje v vrhu in se je Titovo mnenje začelo počasi nagibati na stran federalistov. To se je sicer izraziteje pokazalo šele dve leti po sprejetju ustave. Najprej so voditelji na 8. kongresu ZKJ decembra 1964 previdno začeli razpravo o nacionalnem vprašanju, za kar so se odločili zadnji hip. Kljub sočasni kritiki centralizma in nacionalizma pa je bila osnovna reakcija vendarle namenjena velikosrbskim tezam, da je nesreča za Jugoslavijo, ker je večnacionalna država, in pa stališčem dela jugoslovanskih intelektualcev (tudi praksisovskih),⁵ da so narodi preživela tvorba. To je bila tedaj pod vplivom hitrega tehnološkega razvoja in integracij sicer precej razširjena teza tudi nekaterih evropskih intelektualcev. Vsekakor je kongres načel dotlej tabuirano temo.

Kmalu je prišlo do odločitve za gospodarsko reformo. Edvard Kardelj, ki si je v zakulisnih bojih s srbskim politikom Aleksandrom Rankovićem ob podpori slovenskega vodstva in federalistov v drugih republikah potrpežljivo gradil vlogo glavnega ideologa jugoslovanskega sistema, pa je, potem ko si je poprej zagotovil podporo Tita in najvplivnejšega hrvaškega politika Vladimirja Bakarića, najožjemu vodstvu (novembra 1965 na seji IK CK ZKJ) razložil tudi koncept reforme federacije. Izhajal je iz ugotovitve, da v Jugoslaviji obstajajo tri nasprotujoče si temeljne usmeritve: prvo zagovarjajo predstavniki nerazvitih delov Jugoslavije (BiH, Črna gora in Makedonija), ki zaradi lastnih interesov podpirajo centralizem na ekonomskem področju, ker od federacije pričakujejo čim večjo pomoč; drugo zagovarjata Hrvaška in Slovenija, ki se želita od federacije v vseh pogledih čim bolj osamosvojiti; tretjo, hegemonistično, pa zagovarjajo zlasti v Srbiji. Po njegovem mnenju naj bi, ko vodilnih revolucionarjev ne bo več, imel največ možnosti za uresničitev hegemonistični koncept, to pa zato, ker je struktura oblasti v Jugoslaviji izrazito centra-

⁵ Skupina neomarksistično usmerjenih zagrebških in beograjskih opozicijskih intelektualcev, ki je v šestdesetih letih izdajala revijo Praxis.

listična. Predlagal je, naj republike postanejo države, federacija pa »zelena miza«, kjer bi te države usklajevale svojo politiko, oz. servis, ki bi uresničeval skupne funkcije in dogovorjeno politiko. Obenem je predlagal tudi pospešitev gospodarske reforme. Jugoslovanski ekonomski sistem naj bi bil specifičen: upošteval naj bi tržne zakonitosti, temeljil pa naj bi na družbeni lastnini. Ker je šlo za koncept socialistične federacije, je predvideval ustrezne varovalne mehanizme, ki bi partiji zagotovili oblast (enotna vojska, enotna partija, ki funkcionira po načelu demokratičnega centralizma, in Tito kot največja avtoriteta, ki v eni osebi združuje najvišjo državno, partijsko in vojaško funkcijo). Vodilna vloga delavskega razreda in njegove avantgarde ZKJ se v osnovi ne bi spremenila, kar bi v perspektivi omogočilo obstoj Jugoslavije (Kardeljeva tedanja teza je bila, da je jugoslovanska federacija nastala predvsem zaradi socializma).⁶

Odpor proti taki reformi je bil velik, dvome (zaradi bojzani, da bi ZKJ z reformo kljub vsemu začela izgubljeni oblast) so izražali tudi tisti, ki so jo sicer podpirali, tako da je dejansko zaživela šele po Brionskem plenumu julija 1966 in odstranitvi Aleksandra Rankovića iz političnega življenja. Prve systemske spremembe, ki so zadevale reformo federacije in odpravile največje centralistične anomalije, pa so bile vpeljane šele junija 1967, ko je zvezna skupščina sprejela amandmaje k zvezni ustavi. V naslednjih letih so – zaradi močnih nacionalnih in »liberalnih« pritiskov v nekaterih republikah, pa tudi izbruhov nacionalizma (kot npr. na Kosovu leta 1968 in na Hrvaškem leta 1971) – sledili še drugi amandmaji, ki so krepili avtonomnost republik.

V Sloveniji tedaj politične homogenosti ni bilo več, konflikt med Edvardom Kardeljem in Stanetom Kavčičem oz. razdeljenost na »konservativno« in »liberalno« strujo v ZKS je Sloveniji v odnosu do federacije precej škodovala, še posebej v času »cestne afere« (spora med Slovenijo in federacijo zaradi dodeljevanja mednarodnih kreditov za ceste poleti 1969). Kljub temu pa – kar zadeva načelen odnos do centra in položaj Slovenije v Jugoslaviji – med političnima strujama ni bilo bistvenih razhajanj, le da je bila »liberalna« struja radikalnejša in je zahtevala hitrejše in temeljitejše spremembe, npr. pravico republike do navezovanja neposrednih mednarodnih stikov in najemanja mednarodnih posojil, princip kotizacije pri vzdrževanju federacije, večjo samostojnost pri obrambni politiki v obliki republiške TO, pravico do služenja vojaškega roka v lastni republiki ali – kjer to ni mogoče – nacionalno homogene enote in pravico do uporabe nacionalnega jezika v vojski.

Teoretično bi se Jugoslavija v času »liberalizma« lahko preoblikovala v konfederacijo (z avtonomnimi pokrajinami tudi za Srbe na Hrvaškem), saj je bilo za konfederativni model poleg Hrvaške in Slovenije tedaj – prvič in zadnjič v zgodovini Jugoslavije! – tudi srbsko vodstvo (zlasti Marko Nikezić in Latin-ka Perović), ki je hotelo samo prevzeti politično in ekonomsko odgovornost

⁶ Bilandžić, Moderna hrvatska povijest, str. 482–488.

tudi za Kosovo, vendar je Tito ta prizadevanja izenačil s t. i. maspokom⁷ na Hrvaškem, srbsko vodstvo se je razcepilo, Nikezić in Perovićeva pa sta bila prisiljena odstopiti.

Večina zahtev »liberalističnega« vodstva tako ni bila izpolnjena, čeprav je bil z ustavo iz leta 1974 (zakulisni boji zanjo so bili še precej hujši kot za tisto iz leta 1963) v osnovi predviden (kon)federativni model, kakršnega so si slovenski politiki želeli že dobro desetletje prej. Vpeljane so bile nekatere funkcije, ki so krepile položaj republik (predsedstvo republike; nova republiška »ministrstva«, tj. komiteji oz. kasneje sekretariati, npr. komite za mednarodno sodelovanje, za ljudsko obrambo; okrepljena je bila vloga republiških skupščin in drugih organov). Toda ustava je bila v bistvu kompromisna in nekonsistentna: nacionalne pravice je ponujala v zameno za demokracijo, ne pa skupaj z njo, formalnopravno je potrdila zmago konservativne struje (ustavno zagotovljena vodilna vloga ZKJ) in dala podlago za uvedbo neučinkovitega ekonomskega sistema (ekonomska reforma je bila zaustavljena že leta 1971). Ker v republikah ni bilo prave demokracije, so s federalizacijo nastale republiške oligarhije, ki so v okviru pridobljenih pristojnosti nenadzorovano gospodarile na svojem. Na številnih področjih niso bile jasno razmejene pristojnosti med zveznim centrom in republikami. Zaradi tega nov ustavni model nikoli ni zares deloval, kanali odločanja so v glavnem potekali mimo skupščinskih teles, tako da je do Titove smrti, tj. do leta 1980, Jugoslavija funkcionirala kot neke vrste polfederacija.

⁷ Konec šestdesetih in v začetku sedemdesetih let je na Hrvaškem prišlo do množičnega gibanja (hrv. masovni pokret, maspok) za večjo samostojnost Hrvaške. V njem so sodelovali vidni politiki (Savka Dabčević Kučar, Miko Tripalo), ki so bili pozneje odstranjeni iz javnega življenja, pa tudi opozicijski intelektualci in študenti, katerih najskrajnejša zahteva je bila samostojna Hrvaška.

TUDI PO TITU - TITO

Kljub svojemu stalnemu nezadovoljstvu je Slovenija v jugoslovansko federacijo verjela, v njen obstoj in ureditev je vložila ogromno energije in nobeni politični eliti (z izjemo dela politične emigracije) do konca osemdesetih let ni prišlo na misel, da bi iskala opcije zunaj Jugoslavije (to bi bilo glede na razmere v Evropi in svetu pred koncem hladne vojne tudi utopično). Vendar je po Titovi smrti izgubljala vpliv, začeli so se močni centralistični in hegemonistični pritiski ter mednacionalna trenja, po vsebini podobna tistim iz začetka šestdesetih let, in okrepila se je vloga Srbije. Osemdeseta leta so minovala v permanentni krizi federacije nasploh, še posebej pa njenih odnosov s Slovenijo (poleg tega tudi hrvaško-srbskih in slovensko-srbskih odnosov). Kriza se je stopnjevala zlasti od druge polovice osemdesetih let dalje, vrhunec pa je dosegla v začetku devetdesetih.

Vir vseh nesporazumov med Slovenijo in federacijo je bilo različno dojemanje Jugoslavije, tako kot ga je opisal Čosić: ali zveza samostojnih držav ali unificirana država, ki naj bi sčasoma postala tudi enonacionalna, z večinskim jugoslovanskim narodom. Jugoslovansko ureditev po letu 1974 so centralistični politiki, vrh vojske, pa tudi srbska inteligenca imeli za slovenski (»kardeljanski«) konstrukt, v politiki slovenskega vodstva so videli »nacionalni pragmatizem in taktiko postopnega, ampak vztrajnega uresničevanja svojega nacionalnega cilja - uresničitve samostojne slovenske države«, pri čemer naj bi uporabljali metode »inteligentnega makiavelizma«.⁸ Zato so se že kmalu po sprejetju ustave leta 1974 pojavila prizadevanja (najprej v Srbiji), da bi jugoslovansko ureditev spremenili. V osemdesetih letih, po Titovi smrti, so se ta prizadevanja okrepila, javno se jim je pridružila tudi vojska, pri opoziciji pa so bile kritike ustave povezane tudi z zahtevo po spremembi enopartijskega sistema. Že v sedemdesetih letih sta del srbskega vodstva in vojaški vrh sklenila tih dogovor o rušitvi jugoslovanske ustave iz leta 1974, čeprav se vojska - razen na področju obrambe (kjer je imela absolutno Titovo podporo) - ni neposredno izpostavljala. Dragoslav (Draža) Marković, tedaj vodilni srbski politik, je vprašanje ustave s soglasjem srbskega predsedstva načel že leta 1976, vendar je stvar ostala pri zahtevah po tolmačenju, ne pa spreminjanju ustave. V srbskem predsedstvu so nato leta 1977 izdelali elaborat (t. i. Plavo knjigo) o odnosih med pokrajinama in Srbijo kot

⁸ Dobrica Čosić v pismu Spomenki Hribar novembra 1986. Objavljeno v: Tine Hribar, Slovenci kot nacija, Lj. 1994 (dalje: T. Hribar, Slovenci kot nacija).

republiko. Cilj je bil preprečiti krepitev avtonomnosti pokrajin. Partijsko vodstvo Srbije se s takim načinom ni strinjalo, ampak je menilo, da je treba odnose v Srbiji urejati z dogovarjanjem, konzultacijami, skupnimi akcijami, ne z zmanjševanjem formalnih pravic pokrajin. Tako stališče je sprejel tudi kongres ZK Srbije leta 1978.⁹

V prvi polovici osemdesetih let osnovne postavke »titoizma« za večino Jugoslovanov še niso bile sporne, niti kar zadeva temelje političnega sistema in medrepubliške odnose (z izjemo vprašanja statusa obeh avtonomnih pokrajin) niti kar zadeva obrambno in zunanjo politiko, čeprav so na posamezne poteze (zlasti obrambne politike) letele tako interne kot javne kritike. Nespremenjen je ostal tudi položaj ZKJ. Še vedno je o vsem odločal vrh partije, odločitve pa so bile potem zgolj speljane skozi megalomansko, zapleteno in nepregledno delegatsko in samoupravno strukturo, temelječo na kolektivnem vodenju s kratkimi mandati in »dežurnimi« predsedniki. Komunisti so zasedali veliko večino vodilnih položajev v vseh sferah, prevladovali so v oficirskem kadru (več kot 90 odstotkov), pa tudi številčno je bila ZKJ izjemno močna politična sila: na začetku osemdesetih let, ko je dosegla najvišjo številko v vseh svoji zgodovini, je štela 2 111 731 članov (200 000 je bilo sprejetih samo v letu Titove smrti), kar je bilo 9 odstotkov jugoslovanskega prebivalstva in skoraj 25 odstotkov vseh zaposlenih (v Sloveniji je bil ta odstotek pol nižji, leta 1982 je imela 126 432 članov, največ v svoji zgodovini, leta 1988 pa že manj kot 110 000).¹⁰ S poudarjanjem partijske discipline so skušali doseči enotnost in disciplinirati neposlušne, kar pa je bilo glede na že doseženo federalizacijo ZKJ, veliko heterogenost v pogledih in odsotnost avtoritete, ki bi jo vsi poslušali, praktično nemogoče.

Permanentni znotrajpartijski konflikti so se začeli takoj po Titovi smrti in se nato stopnjevali do razpada ZKJ v začetku leta 1990. Po 12. kongresu junija 1982, prvem brez Tita in Kardelja, se je sestal novoizvoljeni CK, ki pa v predsedstvo ni izvolil nepriljubljenega srbskega politika Dragoslava Markovića. Tedanji najmočnejši človek Srbije, po položaju pa predsednik predsedstva SFRJ, Petar Stambolić, je to označil za »flagrantno vmešavanje v notranje zadeve Srbije«. Dejanje je bilo razumljeno kot akt proti Srbiji. Marković je bil sicer res med politiki, ki so pripravili t. i. Plavo knjigo, v kateri so dokazovali, da Srbija ne more delovati kot država. V resnici je pri zavračanju Dragoslava Markovića šlo bolj za osebne razloge, ker je bil samopašen in primitiven politik. Vsi drugi srbski kandidati so bili izvoljeni. Do podobnega spora pa je prišlo, preden je Dragoslav Marković postal enoletni predsednik predsedstva CK ZKJ. Tedaj so srbski delegati grozili, da bodo zapustili kongres, zato je CK popustil in

⁹ Več o tem v: Dušan Bilandžić, Jugoslavija poslije Tita 1980–1985, Zg. 1985, str. 79–94 (dalje: Bilandžić, Jugoslavija poslije Tita); Ivan Stambolić, Put u bespuće, Bg. 1995 (dalje: Stambolić, Put u bespuće).

¹⁰ Enciklopedija Slovenije, 5. zv., Lj. 1991, str. 228–232; Zgodovina zveze komunistov Jugoslavije, Lj. 1986.

ponovno glasoval o Markoviću ter ga izvolil.¹¹ Leta 1982 je prišlo do prvih odkritih poskusov, da bi samostojnost republiških organizacij omejili ali odpravili. Taki poskusi so se nadaljevali tudi kasneje, vendar niso bili uspešni.

Osrednji partijski organ, v katerem je bilo ok. 120 delegatov iz republik in pokrajin, je bil CK ZKJ. Njegovo predsedstvo je imelo po tri člane iz vsake republike (eden od teh je bil predsednik republiške ZK) in po dva iz avtonomnih pokrajin (skupaj dvaindvajset), po položaju je bil v njem še predstavnik organizacije ZK v JLA, ki je imela praktično enako moč kot republiške organizacije ZK. Predsedstvo sta vodila predsednik in sekretar z enoletnim mandatom, po določenem vrstnem redu republik in pokrajin. V prvi polovici osemdesetih let so konflikte v vrhu še zamolčevali pred javnostjo, v drugi polovici osemdesetih, ko se je kriza stopnjevala, pa je dolge in dramatične seje CK ZKJ neposredno prenašala televizija, s čimer so oblikovali javno mnenje in pritiskali na neposlušne.

Kljub zavestnemu prizadevanju jugoslovanske politične nomenklature, da se v funkcioniranju sistema – razen kozmetičnih sprememb in nujnih ukrepov, s katerimi bi rešili gospodarsko krizo – ničesar ne spremeni in da ZKJ obdrži dominantno politično vlogo v sistemu, pa sta v osemdesetih letih opazni dve bistveni spremembi, ki sta postali usodni za (post)titovski model iz osemdesetih let.

Prva je porast kritike na račun sistema in postopno formiranje opozicije na protikomunističnih in nacionalnih osnovah; druga pa nujnost, da se – v pomanjkanju avtoritete Titovega kova – del odločitev prenese v institucije sistema, to je zvezno skupščino, zvezno vlado in predsedstvo SFRJ, ki pa na to niso bili pripravljeni in so pravila obnašanja šele morali oblikovati. Poleg tega je bila v zapletenem jugoslovanskem pravnem sistemu precejšnja zmeda, poleg javne pa je obstajala tudi tajna zakonodaja.¹² Zvezna skupščina je bila (na srečo zagovornikov samostojnosti republik) koncipirana tako, da brez konsenza ni bilo mogoče sprejeti nobene pomembne politične odločitve, in je taka ostala do razpada Jugoslavije. Podobno je veljalo za zvezno ustavno sodišče in še nekatere institucije, katerih odločitve je bilo zaradi nedorečene ustave in dvoumne zakonodaje (s pravnimi »smicalicami«, kot je to jezno označil član predsedstva SFRJ Borisav Jović) moč blokirati. Zvezna vlada se je dolgo omejevala zgolj na ekonomske probleme in se v politične odnose med republikami ni želela vpletati bolj, kot je bilo nujno, pa tudi vojsko je – kljub megalomanskim projektom, ki so najedali proračun – puščala v privilegiranem položaju, kakršnega je ustvaril Tito. Šele Ante Marković je pokazal

¹¹ Več o tem v: Slavoljub Đukić, *Kako se dogodio vođa. Borba za vlast u Srbiji poslije Josipa Broza*, Bg. 1992, str. 33–42 (dalje: Đukić, *Kako se dogodio vođa*); Raif Dizdarević, *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije*, Sar. 1999, str. 116, 117 (dalje: Dizdarević, *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije*).

¹² Leta 1980 je bil sprejet zakon o tajnem uradnem listu. Izdajala ga je zvezna skupščina, v njem so predpise poleg skupščine lahko objavljali še JLA, Svet guvernerjev NBJ, SDK Jugoslavije, GZ Jugoslavije in Jugoslovanska interesna skupnost za odnose s tujino. V Sloveniji je bil ta list ukinjen marca 1989.

tudi širše politične ambicije (na koncu tudi z neuspešnim poskusom, da bi formiral svojo vsejugoslovansko stranko, in z ustanovitvijo zvezne televizije v Sarajevu – YU-tel, katero mu je tehnično postavila JLA), vendar ni bil dorasel moči republik, zlasti ne Srbiji. Tako je na koncu ostalo le predsedstvo SFRJ, na katerem se je jugoslovanski sistem zaradi srbskih blokad (neizvolitev Stipeta Mesića za predsednika) tudi dokončno razlomil.

Protislovje med uradno proklamiranim socialističnim patriotizmom, bratstvom in enotnostjo (izraženo v geslu »tudi po Titu Tito«), ki je ostalo nespremenjeno v političnih programih, partijskih resolucijah, šolskih učbenikih in na proslavah, ter med realnim doživljanjem Jugoslavije je bilo velikansko, še zlasti v Sloveniji, kjer so mladinci začeli prvi rušiti dotlej nedotakljive jugoslovanske mite. Mednje so med drugim sodila tudi praznovanja, povezana z narodnoosvobodilnim bojem in revolucijo ter življenjem in delom Josipa Broza Tita, ki so se v povojnih desetletjih oblikovala v utečene rituale. Eden takih najbolj svetlih simbolov je bil 25. maj, Titov rojstni dan, in z njim povezana štafeta mladosti (»simbol mladosti, dela in mišic«). Prvič je bila štafeta kritizirana leta 1983 zaradi »svetniške ikonografije« (Titove podobe iz stiropora, ki se je na zaključni prireditvi kot svetnik prikazovala iz oblakov). Zgrajanje v jugoslovanski javnosti je izzvalo protestno žaganje lesene štafete leta 1986 v Ljubljani, pravi vihar pa naslednje leto uradno izbrani plakat skupine Novi kolektivizem, v katerem so avtorji za predlogo vzeli nacistični plakat Richarda Kleina iz leta 1936 »Tretji Reich – alegorija herojstva«. Dan mladosti se je sicer ohranil do konca Jugoslavije, vendar se zadnji dve leti ni več praznoval v klasični obliki.¹³

Tudi v strukturi in funkcioniranju jugoslovanske federacije se do druge polovice osemdesetih let ni spremenilo nič bistvenega. Na najvišjih državnih in partijskih funkcijah so v glavnem rotirali ljudje, ki so na oblast prišli po obračunu s partijskim »liberalizmom« v sedemdesetih letih. Šlo je bodisi za preizkušene stare kadre iz revolucije, ki so bili že v zatonu svoje biološke moči (v prvi polovici osemdesetih let je po Jugoslaviji krožila šala o vodilnem politiku, ki je na letališču svojega spremljevalca vprašal: »Ali od nekod prihajamo ali nekam gremo?«), bodisi za mlajše politike, ki so se še pravi čas postavili na zmagovalno stran. Po Kardeljevi in Titovi smrti politikov z jugoslovansko karizmo ni bilo več in tudi sistem je bil koncipiran tako, da »čistih« federalnih funkcij, takih, na katere bi lahko prišli ljudje neodvisno od volje republik, ni bilo več. Od slovenskih politikov je bil zadnji »federalec« Stane Dolanc, ki se je v ZKJ politično povzpел še v Titovih časih, vendar je potem (tudi zaradi intrig Jovanke Broz) začel izgubljati vpliv, čeprav so ga nekaj časa imeli celo za Titovega naslednika. Kariero je končal kot član predsedstva SFRJ, kjer pa je branil slovensko politiko (vmes je bil zvezni notranji minister v času po kosovskih demonstracijah in ko so v Beogradu organizirali sojenja proti

¹³ Več o tem v: Franc Rozman, Vasilij Melik, Božo Repe, Zastave vihrajo. Spominski dnevi in praznovanja na Slovenskem od sredine 19. stoletja do danes, Lj. 1999, str. 156–159.

Božo REPE

B. Repe

Jutri je nov dan

SLOVENC
IN RAZPAD JUGOSLAVIJE

WRITE ENABLE
 WRITE PROTECT

B. Repe

WRITE ENABLE
 WRITE PROTECT

1 2 3 4

Ljubljana 2002

WRITE ENABLE
 WRITE PROTECT

opozicijskim intelektualcem, zaradi česar je veljal za represivnega politika). Zadnji vplivnejši zvezni politiki v osemdesetih letih, ki so razmišljali v izrazi to jugoslovanskih kategorijah, so bili Stipe Šušvar, Branko Mikulić (oba tudi močno ideološko obremenjena), Ante Marković in deloma tudi Veljko Kadijević, ki pa je paktiral s Srbi.

V drugi polovici osemdesetih let so Srbi in vojska skušali za neke vrste Titovega naslednika narediti Slobodana Miloševića. V ta namen so skovali celo več pesmi, med drugim tudi verz: »Sad se narod na veliko pita, ko će nama da zameni Tita. Sad se znade, ko je drugi Tito, Slobodan je ime ponosito.« Vojska ga je po odstopu Mikulića leta 1988 predlagala za predsednika zveznega IS, vendar na to sam ni pristal, ker je hotel najprej »urediti« razmere v Srbiji, šele nato bi se lotil Jugoslavije.¹⁴ Težko je presoditi, ali bi Milošević dobil jugoslovansko podporo. Viktor Meier npr. ocenjuje, da je imel jeseni leta 1987 proti sebi »če ne upoštevamo skoraj vseh nesrbskih narodov Jugoslavije, tudi polovico centralnega komiteja, beograjsko meščanstvo, liberalna intelektualna okolja v Beogradu, srbske staroselce v Vojvodini in najmanj polovico Črnogorcev«.¹⁵ Ta ocena ni točna, saj je Miloševića v spopadu s Stambolićevo strujo poleg vojske podpiralo najmanj še vojvodinsko vodstvo (ki pa je zgrešenost te politike spoznalo čez eno leto), predsedstvo zveznega CK in od »polovice Črnogorcev« tisti, ki so dejansko odločali, pa tudi makedonsko in še katero vodstvo. Spomladi leta 1988 bi z nekaj kupčevanja lahko dobil premiersko funkcijo, česar so se zavedali tudi Slovenci in Hrvati, ki so zato predlagali Markovića. Če bi bil Milošević na zvezni funkciji, bi verjetno skušal vztrajneje uresničiti koncept »tretje« (centralistične) Jugoslavije namesto velikosrbskega koncepta, kar bi položaj Slovenije (in Hrvaške) še bolj oslabilo.

Vedno večja razpuščenost federacije se je kazala tudi v odnosu do Beograda kot glavnega mesta. Politiki iz večine republik (izjema sta bili Črna gora in - deloma - Makedonija) so delo v Beogradu jemali za »začasno«, družine se večinoma niso selile z njimi, čez vikende in za praznike so odhajali domov, bivanje v svoji republici pa potem še podaljšali za kak dan zaradi »konzultacij«, sestankov in siceršnjega sodelovanja v domačem političnem življenju. Že od sedemdesetih let dalje Beograd ni bil več dejanski zvezni center, v katerem bi živeli predstavniki vseh jugoslovanskih narodov, se družili in »delali« politiko na neformalnih srečanjih, kraj, kjer bi politik preprosto moral biti, če bi se hotel obdržati v vrhu. Razen srbskih in črnogorskih kadrov so imeli vsi »bazo«, od katere so bili politično odvisni, po republikah in so temu ustrezno ravnali. Z vzponom nacionalizma v Srbiji je Beograd izgubil tudi tradicionalno gostoljubnost, postal je prostor nacionalističnih mitingov, na katerih so vzklikali protialbanska in protislovenska gesla (novembra 1988 na t. i.

¹⁴ Veljko Kadijević, *Moje viđenje raspada*, Bg. 1993, str. 106 (dalje: Kadijević, *Moje viđenje raspada*).

¹⁵ Viktor Meier, *Zakaj je razpadla Jugoslavija*, Lj. 1996, str. 71 (dalje: Meier, *Zakaj je razpadla Jugoslavija*). Izvirnik *Wie Jugoslawien verspielt wurde* je izšel leta 1995 v Münchnu.

mitingu bratstva in enotnosti je predsednik zvezne borčevske organizacije Mihailo Švabić Slovence pošiljal v Gradec in Filadelfijo). Slovenski politik Franc Šetinc je septembra 1988 po odstopu s funkcije člana predsedstva CK ZKJ izjavil, da se v Beogradu ne počuti več varnega, podobno so izjavljali tudi drugi najvišji slovenski, albanski in hrvaški funkcionarji (Stane Dolanc, Josip Vrhovec, Sinan Hasani), kar je izzivalo burne reakcije. Strah je bil upravičen, saj so Šetinčevega naslednika Borisa Muževiča pretepli beograjski miličniki, kar je izzvalo ostre reakcije slovenskega vodstva in posledično izjavo predsedstva CK ZKJ, da je milica prekoračila svoja pooblastila. Na vrhuncu jugoslovanske krize pa slovenski politiki niso bili prepričani, ali se bodo s konfliktnih sestankov v centru sploh lahko vrnili. To je imelo za posledico, da se je v pripravah na spremembo nove jugoslovanske ustave začela pojavljati zahteva po eksteritorialnosti Beograda in po prerazporeditvi zveznih funkcij po republikah.

Razlike v kulturi in ekonomski razvitosti (7 : 1 med Slovenijo in Kosovom), indiferentnost, medsebojno nepoznavanje oz. stereotipne predstave drug o drugem so bili v osemdesetih letih večji kot kdajkoli po vojni. Informacijski sistemi so funkcionirali predvsem znotraj republik. Slovenci so na Jugoslavijo gledali z mešanimi občutki, kar je bilo odvisno tudi od generacijske pripadnosti, pogledi pa so se z naraščanjem jugoslovanske krize homogenizirali. Občutek, da Slovenija zaostaja, je bil vse močnejši, saj naj bi po podatkih oblasti kupna moč Slovencev, ki je sredi sedemdesetih let znašala 80 odstotkov kupne moči Avstrijcev, sredi osemdesetih padla na 45 odstotkov. K homogenizaciji Slovencev sta prispevala tudi tendenciozno poročanje medijev v drugih republikah in zavist, ker je kot edina federalna enota še razpolagala z minimalno akumulacijo. Starejša generacija, zlasti partizanska, je imela do Jugoslavije čustven odnos, kar velja tudi za politike, ki so sodelovali pri njenem ustvarjanju. Čeprav so vztrajno branili slovenske interese, zaradi česar so jih jugoslovanski mediji ostro napadali, si npr. Jože Smole, Janez Stanovnik ali celo do centra močno kritični France Popit slovenske prihodnosti niso znali predstavljati zunaj Jugoslavije. »Stanovnik (je) med vsemi pogovori, ki jih je imel s piscem v letih 1988 in 1989, ponavljal, da si kot predstavnik na Jugoslavijo navajene generacije obstanka Slovenije zunaj nje ne more zamišljati; dopustil je možnost, da bodo mladi ljudje na to kdaj gledali drugače. V tem pogledu se je ujel z Jožetom Smoletom, ki je dajal podobne izjave.«¹⁶ Tudi pogled generacij, rojenih med vojno in neposredno po njej (v vrh politike so se povzpeli v drugi polovici osemdesetih let, vodilni med njimi pa je postal Milan Kučan), se ni bistveno razlikoval. Tako prepričanje se je (ne glede na morebitne posamične zgodnejše dvome) dokončno razlomilo šele v februarju in marcu leta 1991, ko je propadel poskus konfederativne ureditve Jugoslavije. Vmes je morala prevzeti oblast opozicija (Demos), ki je imela do

¹⁶ Meier, Zakaj je razpadla Jugoslavija, str. 106.

Jugoslavije bistveno radikalnejši odnos (ta je navsezadnje izhajal tudi iz pomankljivega poznavanja jugoslovanskih razmer).

Med mlajšo generacijo je v osemdesetih letih jugoslovanska zavest funkcionirala le še pri športu (zlasti nogometu in košarki) ter v glasbi (»jugoslovanskem« roku).¹⁷ Za fantovski del populacije je bila glavna jugoslovanska izkušnja (večinoma slaba) služenje vojaškega roka. Prejšnje tradicionalne šolske ekskurzije in maturantski izleti po Jugoslaviji so bili preusmerjeni na Zahod, večina odraščajoče generacije ni nikoli videla svojega glavnega mesta, do Beograda kot centra ni imela nikakršnega odnosa, niti ne bi na sliki prepoznala jugoslovanske skupščine. Celotne simbolne manifestacije, ki so izhajale iz solidarnosti in medsebojne pomoči v času druge svetovne vojne (»vlak bratstva in enotnosti«¹⁸) niso več vzdržale.

Vrednote so postale popolnoma različne. Pri Slovencih je (ne glede na generacijo) prevladoval ekonomski »egoizem« (kot so jim pogosto očitali), usmerjenost na Zahod, potrošništvo in želja po modernizaciji, ki naj bi iz Slovenije čim prej naredila postindustrijsko družbo in jo izenačila z razvitimi evropskimi državami. Čeprav tudi v Sloveniji ni manjkalo nacionalnih mitov, pa niso segali tako globoko v zavest ljudi kot v Srbiji, kjer je Pravoslavna cerkev Srbe celo razglašala za »nebeški narod«. »Devetletni srbski otrok ve vse o Kosovu, devetletni slovenski pa vse o računalniku,« je različnost v pojmovanju sveta jedrnatno označil Stane Dolanc.¹⁹ Nacionalizem v Sloveniji je (razen pri delu intelektualcev in pozneje tudi politikov, ki jim je – tako kot Srbom – pomenil vrednoto samo po sebi) izhajal predvsem iz zavesti, da Jugoslavija postaja »cokla« v teh težnjah, vzroke je imel v naraščajoči krizi, usmerjen pa je bil predvsem proti priseljencem z juga (»južnim bratom«, kot so jim posmehljivo rekli). Po porazu »liberalistične« usmeritve na začetku sedemdesetih let je v Sloveniji zaradi ideoloških razlogov znova prišlo do preusmeritve v klasično industrijo. Še v prvi polovici osemdesetih let je bila ena največjih investicij v jeklarne na Jesenicah, čeprav je celo nemški veleposlanik tedanjega slovenskega predsednika vlade Janeza Zemljariča – kljub temu da je Slovenija od Nemčije hotela kupiti opremo – svaril, naj tega ne dela, saj morajo v Nemčiji in drugod na Zahodu zapirati povsem nove jeklarne. Taka usmeritev je imela za posledico, da je v drugi polovici sedemdesetih let v Slovenijo prihajalo letno tudi po 16 000 in več večinoma nekvalificiranih delavcev. V začetku osemdesetih se je ta količina zaradi krize zmanjšala na 6000 do 7000 delavcev

¹⁷ Več o tem v: Sabrina P. Ramet, *Balkan Babel. The disintegration of Yugoslavia from the death of Tito to the War for Kosovo*, Third Edition, p. 126-148, Colorado 1999 (dalje: Ramet, *Balkan Babel*).

¹⁸ Nemci so v Srbijo (in deloma na Hrvaško) med vojno izgnali več deset tisoč Slovencev, ki so jih sprejele srbske družine, precej Slovencev pa se je potem pridružil srbskim partizanom. V spomin na to dogajanje je bila organizirana redna medsebojna izmenjava obiskov teh družin v vlaki. Konec osemdesetih let se je manifestacija popolnoma izrodila, srbski tisk je slovenski egoizem med drugim dokazoval tudi z domnevno nehvaležnostjo za medvojno solidarnost.

¹⁹ Zapisnik sestanka članov CK ZKJ iz Slovenije, 3. 12. 1987. Arhiv RS, dislocirana enota I (fond: CK ZKS).

letno, kar pa je bilo še vedno veliko breme, saj jim je sistem solidarnosti pri mnogih eksistenčnih vprašanjih (npr. stanovanjih, ki jih je kronično primanjkovalo) dajal prednost, kar je med Slovenci zbudilo nezadovoljstvo. Zemljarič je v začetku osemdesetih let slovenskemu vodstvu povedal, »da enostavno nismo sposobni reševati socialnih problemov v zvezi s tem.«²⁰ Število priseljencev do osamosvojitve ni bilo nikoli natančno ugotovljeno (veliko je bilo tudi priselitev »na črno« in sezonskih delavcev), po približnih ocenah se je – skupaj s profesionalnimi vojaškimi kadri in njihovimi družinami – gibalo med 100 000 in 150 000 priseljenci, v tradicionalnih industrijskih naseljih (Jesenice, Velenje) pa je bistveno presehalo t. i. kritično mejo, ki po socioloških kriterijih še zagotavlja nekonfliktno sožitje. Da bi omilila problem, se je slovenska politika v osemdesetih letih odločila za neposredna vlaganja v manj razvita območja Jugoslavije, kar naj bi priseljevanje omejilo, vendar investicije (z izjemo BiH) niso prinašale učinkov. K negativnemu odnosu do priseljencev iz drugih republik in do federacije je precej prispevalo tudi medijsko razglašanje Slovenije »za dežurnega krivca« v Jugoslaviji.²¹

Odnos slovenske oblasti do federacije v prvi polovici osemdesetih let je bil tih in zagrizen, a v glavnem jalov boj z naraščajočo centralizacijo, ki je močno spominjala na štirideseta in začetek petdesetih let. »Kaže, da Slovenija v zadnjem času prihaja v precej ostre dialoge v federaciji. Skorajda ni ukrepa, ki ga predlaga federacija, da mi do njega ne bi imeli svojega stališča,« je leta 1981 ugotovil tedanji predsednik slovenskega predsedstva Viktor Avbelj.²² Položaj je bil še težji, ker so tudi zahodne države, ki so Jugoslavijo prek Mednarodnega denarnega sklada in drugih institucij reševale iz dolžniške krize, rešitev videle v krepitvi moči centra, pač v prepričanju, da je vzrok za nastalo stanje v avtarkičnosti jugoslovanskega sistema, in so svojo pomoč pogojevale s povečanjem pristojnosti zveznih organov. Beograjska administracija si je proti slovenskemu upiranju enostavno pomagala tako, da je vlada sprejela začasne ukrepe, kadar zakon v zvezni skupščini ni bil sprejet, ali pa je bil izvršen pritisk prek partijskih organov.²³

Velikokrat pa so slovenski predstavniki popustili tudi sami. »V Beogradu se namreč že formira mnenje, ki ga proglašajo za slovensko folkloro, češ, najprej zaostrijo, potem pa popustijo, treba je samo vzdržati štirinajst dni, pa bodo tudi Slovenci dali soglasje,« je tako politiko kritiziral tedanji predsednik GZS Marko Bulc.²⁴

²⁰ Magnetogram 50. seje predsedstva SRS, 9. 9. 1981. Arhiv predsednika RS (Z oznako Arhiv predsednika RS je mišljeno gradivo predsedstva SRS in predsedstva RS; to oznako pa uporabljam zato, ker je upravljeval gradivo za zdaj še predsednikov kabinet, kjer se gradivo tudi hrani.)

²¹ Političnovarnostna ocena predsedstva SRS, 25. 12. 1987. Arhiv predsednika RS.

²² Magnetogram 50. seje predsedstva SRS, 9. 9. 1981, str. 12. Arhiv predsednika RS.

²³ »Lani so (ob vprašanju povečanega proračuna, ki se mu je Slovenija uprla, op. B. R.) sprožili razpravo na CK ZKJ, po principu preglasovanja in demokratičnega centralizma smo potem morali to uresničevati.« (Magnetogram 30. seje predsedstva SRS, 16. 12. 1983, str. 43, razprava podpredsednice RK SZDL Tilke Blaha. Arhiv predsednika RS.)

²⁴ Magnetogram 34. seje predsedstva SRS, 11. 4. 1984, str. 8. Arhiv predsednika RS.

Slovenski politiki so se zavedali, da boj z zvezno vlado pri pragmatičnih vprašanjih vodi v neuspeh, dilemo pa so videli predvsem v vprašanju, ali se bo krepilo samoupravljanje (združeno delo) ali država,²⁵ ne pa v zgrešenosti sistema. Zato tudi niso našli učinkovitega načina, da bi pritisk federacije ublažili, če že ne odpravili. V zvezni vladi je imela Slovenija v osemdesetih letih na pomembnih mestih močno ekipo. Jože Florjančič je bil finančni minister (1980–1983), Stane Dolanc notranji minister (1982–1984); Zvone Dragan podpredsednik vlade (1979–1984), za njim sta enako funkcijo opravljala Janez Zemljarič (1986–1988) in Živko Pregl (1989–1991). Slovenci so imeli še nekaj drugih ministrskih mest ter vrsto funkcij v drugih zveznih organih. Kljub temu pa je pri slovenski politiki ostajala stara dilema (ta se je prvič pojavila konec šestdesetih let, po decentralizaciji), ali reševati svoje probleme prek Beograda, z maksimalnim angažiranjem v federaciji, ali sodelovati le toliko, kolikor je nujno, sicer pa se znotraj maneverskega prostora, ki ga dopušča sistem, ukvarjati predvsem s sabo. Za prvo možnost so se zavzemali nekateri politiki iz starejše generacije, zlasti Mitja Ribičič (ki je bil konec šestdesetih in v začetku sedemdesetih let predsednik zveznega IS) ter nekaj mlajših, ki so svojo prihodnost videli na zveznih funkcijah (Zemljarič, proti koncu osemdesetih let tudi Dušan Šinigoj, ki je potihem računal na zvezno premiersko funkcijo, in Janez Drnovšek). Mitja Ribičič si je v začetku osemdesetih let prizadeval, da bi Slovenci kar največ energije vložili v jugoslovanski stabilizacijski program in druge reforme, pri čemer naj bi federacija kadrovske probleme reševala po kitajskem receptu »strokovnost, revolucionarnost, poštenost, mladost«.²⁶ Drugo možnost je od starejših politikov sprva zagovarjal zlasti France Popit, potem pa zaradi občutka nemoči tudi vedno več drugih politikov. Politika »streljanja s topovi na Beograd iz domače trdnjave«, kot jo je nekoč jezno označil Milan Kučan, je postala tudi temeljna značilnost alternativnih gibanj in intelektualne opozicije. Slovenska politika je potem kombinirala obe pozi, pazila je, koga bo poslala v Beograd, vendar je najmočnejše ljudi (podobno kot Srbija) obdržala doma (Kučan npr. leta 1989 ni hotel kandidirati za člana zveznega predsedstva).

Druga dilema je bila povezana z vprašanjem načelnosti: glede na to, da je bila Slovenija v federaciji vztrajno preglasovana, so nekateri politiki predlagali, naj pač ne oponira več, ampak v praksi ravna po svoje: »Samo mi se v Jugoslaviji držimo (dogovorjenega, op. B. R.), ker smo avstrijski birokrati. Mi se z njimi pričkam in delamo sami sebi težave, čeprav je popolnoma jasno, da bomo ostali sami, sedem proti ena. Naj teče po svoje. Potem pa se bo sestalo predsedstvo CK ZKJ in spet zagrozilo s partijsko kaznijo. Saj imamo lanskoletne izkušnje.«²⁷ Drugi so temu ugovarjali: »Mislim, da se ne smemo postaviti na tako

²⁵ Magnetogram 12. seje predsedstva SRS, 19. 1. 1983, str. 38, razprava Franceta Popita. Arhiv predsednika RS.

²⁶ Skupna seja predsedstva SRS in predsedstva CK ZKS, 23. 5. 1983. Arhiv predsednika RS.

²⁷ Magnetogram 30. seje predsedstva SRS, 16. 12. 1983, str. 39, razprava Franceta Popita. Arhiv predsednika RS.

stališče, da bomo v skupščini nekaj sprejeli, izvajali pa drugače. Če to sprejmemo, pomeni to konec sistema, federacije in vsega. Potem je to konec.«²⁸

Značilnosti slovenske uradne politike v prvi polovici osemdesetih in še kako leto čez lahko strnemo v nekaj osnovnih točk. Na gospodarskem področju je bilo to dokaj jasno stališče razvite republike, ki se upira zahtevam po socializaciji dolgov, vplačevanju v t. i. sklad vzajemnosti in solidarnosti, ki so ga za pokrivanje izgub uporabljale zlasti druge republike, povečevanju pomoči nerazvitim, povečevanju dajatev v zvezni proračun, povečevanju odstotka direktnih virov načina financiranja federacije v škodo kotizacije in sploh centralizaciji pooblastil ter raznim ukrepom zaradi gospodarske krize, ki so uvajali administrativno razdeljevanje dobrin, podobno tistemu po koncu druge svetovne vojne.²⁹

Na področju funkcioniranja federacije je bilo to upiranje težnjam po pomenjenju nekaterih pomembnih segmentov družbe, kot so izobraževanje (tu so upor sicer sprožili kulturniki, a ga je podprla tudi politika), znanost in veliki infrastrukturni sistemi (pošta, železnica, elektroenergetski sistem), ki naj bi bili neučinkoviti zaradi »razbitosti« po republikah. Ena od točk, kjer je Slovenija ostajala nemočna, je bilo večanje birokratskega aparata,³⁰ ki je izkoriščal politične blokade v predstavnih organih za večanje svojih pooblastil in moči. V svetu guvernerjev NBJ so npr. namesto konsenza uveljavili odločanje z glasovanjem. NBJ pa je bila glavni center finančne moči federacije, iz nje so naredili »centralno ustanovo za vse mogoče potrebe, od izgub do financiranja uvoza, izvoza, vojske, razvojnih potreb, proračuna federacije«.³¹

Na področju zunanje politike je bila to težnja, da si Slovenija izbori več možnosti za neposredne stike (kar je bil predvsem njen gospodarski interes), enakopravnejšo zastopnost v diplomaciji in tudi jezikovno enakopravnost na tem področju. Eno od (neuspešnih) prizadevanj je bilo, da bi bile mednarodne konvencije, ki so zadevale Slovenijo, napisane tudi v slovenskem jeziku. Konvencija z Italijo o vzdrževanju kopenske meje npr. je bila samo v srbohrvaškem jeziku, čeprav je zadevala izključno Slovenijo, kar je - poleg načelnega vprašanja o enakopravnosti - vključevalo tudi povsem praktične zadeve (srbohrvaško poimenovanje slovenskih krajev in gora). Podobno je bilo z obrazci v konzularnih in diplomatskih predstavništvih po svetu, ki so bili izključno v srbohrvaščini, zaradi česar so se pritoževali zlasti slovenski izseljenci, ki niso bili večji tega jezika.

²⁸ Prav tam, str. 40, razprava Viktorja Avblja.

²⁹ Slovenska oblast se je npr. soočala s tako absurdnimi zahtevami, kot je bila, da bi za celotno Jugoslavijo enotno uredili proizvodnjo kruha. (Magnetogram 12. seje predsedstva SRS, 19. 1. 1983, str. 37, razprava Andreja Marinca. Arhiv predsednika RS.)

³⁰ Zvezna vlada je javnost zavajala s podatki, da zmanjšuje svojo porabo, dejansko jo je povečevala, kar so kazali podatki o skokovitem naraščanju števila zaposlenih. Leta 1963 je bilo v zvezni administraciji zaposlenih 6 000 ljudi (dodatnih 2 000 pa na čakanju), do začetka osemdesetih let je ta številka narasla na 12 000, leta 1983 pa je znašala že 16 000, po nekaterih podatkih celo 18 000. (Magnetogram 29. seje predsedstva SRS, 17. 11. 1983. Arhiv predsednika RS.)

³¹ Magnetogram 6. seje predsedstva SRS, 12. 11. 1986, str. 40, razprava Milice Ozbič, guvernerke NB Slovenije. Arhiv predsednika RS.

TRGANJE JUGOSLOVANSKEGA TKIVA

Nova Kučanova ekipa, v katero so sredi osemdesetih let prišli tudi samozavestni mlajši menedžerji in tehnokrati, ki so svet opazovali skozi prizmo svetovne računalniške in informacijske revolucije, je bila v svojih ocenah razlik med jugoslovansko in slovensko vizijo razvoja še bolj brezkompromisna. Novi izvršni sekretar CK ZKS za znanost in tehnologijo Ciril Baškovič je že kar na prvem delovnem sestanku »prevladujočo kulturno-upravljavsko značilnost Jugoslovancev« označil kot »silovit primitivizem«, stanje, v katerem »za besedo takoj šine nož«, v nasprotju s Slovenijo, ki da že ima izdelano strategijo inovacijske družbe.³² Reformistično partijsko vodstvo v Sloveniji pa se je moralo zelo hitro soočiti s pritiski po centralizaciji, ki so se sicer začeli najprej v ZKJ, z logiko, če bo centralizirana partija, bo prek nje možno centralizirati tudi celotno jugoslovansko družbo. Že na 12. kongresu ZKJ leta 1982 je bila kritizirana prevelika samostojnost republiških organizacij. Najbolj so v javnost prišle kritike Radeta Končarja (sina znanega istoimenskega revolucionarja s Hrvaške, ki je bil ubit med drugo svetovno vojno). Končar je zahteval statutarne spremembe, s katerimi bi omejili pristojnosti republiških zvez, ZKJ pa organizirali predvsem po proizvodnem in teritorialnem načelu. Kongres je njegov predlog (in še nekaj podobnih) zavrnil.

V Sloveniji se je klasična vloga partije v drugi polovici osemdesetih let začela spreminjati, politični centri moči so vedno bolj postajale institucije sistema (skupščina, predsedstvo), politično vplivne pa tudi druge družbenopolitične organizacije (SZDL, ZSMS), ki se jim je opozicija konec osemdesetih let po moči zelo hitro približevala. S tem je nastalo veliko neskladje med ZKS in organizacijami v drugih republikah, kjer je (z izjemo Hrvaške) razporeditev moči ostajala nespremenjena. To je bil (poleg notranjih odnosov v ZKS) eden od glavnih razlogov, da ZKS ni že prej prekinila z ZKJ, čeprav je Kučan že jeseni 1989 razmišljal o razpustitvi ZKS. Tega ni upal storiti zaradi prepričanja, da sta vojska in milica še preveč vezani nanjo.³³

Na centralistični pritisk se je slovenska uradna politika večinoma odzvala tako, da je po korakih popuščala. Do sprejema amandmajev k slovenski usta-

³² Dogovori, sprejeti na delovnem pogovoru članov predsedstva in izvršnih sekretarjev predsedstva CK ZKS na Brdu pri Kranju. Arhiv RS, dislocirana enota I (fond: CK ZKS).

³³ Ijerka Bizilj, Nace Bizilj, Novinarski arhivi, Lj. 1996, str. 168 (dalje: L., N. Bizilj, Novinarski arhivi). Milica in varnostna služba sta bili od leta 1966 decentralizirani in lojalni slovenskim organom, glavni problem pa je bila JLA. O dilemah, povezanih z morebitno razpustitvijo ZKS (in ustanovitvijo nove, »Kučanove« stranke) več v poglavju Oblast in opozicija.

vi septembra 1989 se je ob poskusih centralizacije največkrat najprej oglasila javnost. Slovenski politiki so bili v Beogradu nemočni, saj niso imeli zaveznikov. Hrvaški politiki so sicer s slovenskimi potihem simpatizirali, na sejah pa molčali. »Hrvati so se pripravljene boriti do zadnjega Slovenca,« je hrvaško »podpiranje« med odmori sej ironično označeval Kučan. Hrvaški molk so šele leta 1988 prekinili nekateri hrvaški časopisi, zlasti zagrebški tednik Danas, ki je kritiziral srbski nacionalizem in Miloševićev mitingaški pohod na oblast. Previdno in zadržano jugoslovansko noto mu je nato sledil tudi Vjesnik. Nekaj več so si javno upali povedati nekateri upokojeni hrvaški funkcionarji, zlasti tisti, ki so v začetku sedemdesetih let sodelovali v obračunu s t. i. maspokom in jim je bilo zato težko očitati nacionalizem. Posamezniki med njimi in pa nekateri kritični intelektualci so postali tudi tarča srbskih medijev – v kontekstu priprav na destabilizacijo Hrvaške.³⁴ Hrvaška politika je začela postopoma reagirati šele potem, ko je Slobodan Milošević 4. julija 1988 izjavil, da bo Srbija država tako kot vse druge, ali pa je ne bo, in potem, ko je oktobra 1988 prišlo do prvega neuspelega poskusa organiziranja mitinga v Kninu, čeprav je bilo že v začetku leta jasno, da hočejo srbski intelektualci in politika ustvariti avtonomne oblasti oz. pokrajine na Hrvaškem kot začetno fazo združitve vseh Srbov v eni državi.

Združenje književnikov Srbije, sociološko društvo Srbije in filozofsko društvo Srbije so namreč spomladi 1988 napisali predlog srbske ustave. Zahtevali so, da mora biti pravica do ozemelske avtonomije splošna pravica vseh republik, ki imajo območje s posebnim kulturnim ali zgodovinskim razvojem (sorodna formulacija je bila v povojni ustavni praksi enkrat že zapisana, in sicer v ustavnem zakonu iz leta 1953, ki je položaj avtonomnih pokrajin pa tudi republik degradiral v primerjavi z ustavo iz leta 1946, op. B. R.). V Sloveniji je predlog Združenja književnikov Srbije – ki sicer ni naletel na večji odmev, saj je bil manj radikalen od Memoranduma SANU – kritiziral Tine Hribar v članku Komparativna analiza slovenskih in srbskih ustavnih tez.³⁵ Za avtonomijo znotraj drugih republik so se zavzemali tudi drugi srbski intelektualci, Kosta Čavoški je npr. nedoslednost videl v tem, da je nimajo Albanci v Makedoniji in Srbi na Hrvaškem, Srbija po njegovem ni bila nezadovoljna s tem, ker ima pokrajine, ampak s tem, ker jih drugi nimajo.³⁶

Konflikti med uradno srbsko in hrvaško politiko so bili sicer že sredi osemdesetih let, vendar omejeni predvsem na gospodarska vprašanja. Srbija je leta

³⁴ Med vidnimi napadenimi bivšimi politiki sta bila tudi nekdanji predsednik predsedstva SFRJ Mika Špiljak, ki se je kritično izrazil o 8. seji CK ZK Srbije, in nekdanji zunanji minister Josip Vrhovec, ki so ga kot predsednika organizacijskega komiteja sredozemskih iger v Splitu dolgo časa obtoževali za finančne malverzacije. Hrvaško vodstvo ga ni hotelo braniti, da s tem ne bi izzvalo razkola v lastnih vrstah. Med hrvaškimi intelektualci je bil najbolj napadan Branko Horvat zaradi knjige o Kosovu, v kateri je zagovarjal dve albanski državi na Balkanu, ki bi se v prihodnosti lahko tudi združili. (Predrag Tasić, Kako je ubijena druga Jugoslavija, Skopje 1994, str. 133, 134. – Dalje: Tasić, Kako je ubijena druga Jugoslavija.)

³⁵ Nova revija, letnik 7, št. 78, 79, 1988, str. 1531–1537; Tine Hribar, Slovenska državnost, Lj. 1989, str. 98–109 (dalje: T. Hribar, Slovenska državnost).

³⁶ Tasić, Kako je ubijena druga Jugoslavija, str. 113, 114.

SRBSKI NOTRANJI OBRAČUN

Po albanskih demonstracijah na Kosovu je srbsko vodstvo – prepričano, da samo Srbija nima svoje države – načelo vprašanje ponovne opredelitve položaja obeh avtonomnih pokrajin, pri čemer je dobilo podporo CK ZKJ.³⁸ Politično neenotno srbsko vodstvo je v letu 1981 še privolilo v iskanje rešitev znotraj obstoječe ureditve in ni vztrajalo pri reviziji ustave. V tistem času je tudi pri nekaterih slovenskih politikih prevladovalo prepričanje, da so srbska prizadevanja za ureditev razmer v republiki znotraj obstoječe ureditve pravilna in da močna Srbija pomeni podporo tudi Sloveniji (in Jugoslaviji), saj krepi državnost republik v odnosu do federacije. »Vendar pa je bitka za njihovo republiko (Srbijo, op. B. R.) zaveznik naše bitke, ko se nam hoče ustavno pozicijo republike v samoupravnem in delitvenem sistemu, v pravici naroda, da ima svojo državo in da razpolaga s svojo ustvarjeno vrednostjo, oporekati,« je menil Mitja Ribičič in dodal, da Srbov ne bi smeli potiskati v razmere, v katerih bi, tako kot Hrvati, iskali zaveznike na neprincipialnih osnovah, in da je glavni problem v Jugoslaviji odnos med razvitimi in nerazvitimi.³⁹

V naslednjih treh letih pa je v Srbiji prišlo do velikih sprememb, v javnosti se je »razvilo prepričanje, da so dezintegracijski procesi tako razbili politično, ekonomsko, kulturno in duhovno enotnost in skupnost (zajedništvo), da je Jugoslavija na robu prepada. Ta duh razpadanja je krožil na brezkončnih sestankih, okroglih mizah in simpozijih, po časopisih, radiu in televiziji, v glavnem v Beogradu, v nekaterih drugih okoljih pa so to spremljali z mešanimi občutki.«⁴⁰ Srbija je čakala vodjo, ki jo bo »odrešil«; to je leta 1983 očitno pokazal pogreb Aleksandra Rankovića, do leta 1966 najvplivnejšega srbskega politika in nesojenega Titovega naslednika. Pogreba se je udeležilo več kot 100 000 ljudi, ki so spontano začeli vzklikati »Leka, Leka!« (Rankovićevo vzdevek). Pod takim vtisom je vzpenjajoči se, vendar z nacionalizmom še neobremenjeni Milošević (tedaj član CK ZK Srbije) konec leta 1984 govoril, da se morajo srbski komunisti otresti »kompleksa unitarizma«, CK ZK Srbije pa je

³⁸ Odločilni sta bili dve razpravi v CK ZK Srbije: prva je potekala med 24. in 26. 1. 1981 (18. seja), druga pa 23. in 24. 11. 1984 (prav tako 18. seja). Izhodišče za razpravo so bile ugotovitve iz t. i. Plave knjige. – Več o tem gl.: Osamnaesta sjednica CK SK Srbije, Zadaci SKS u ostvarivanju ustava i daljoj izgradnji i jačanju jedinstva i zajedništva u SR Srbiji, Bg. 1982; Bilandžić, Jugoslavija poslije Tita, str. 79–94; Stambolić, Put u bespuće; Dragiša Pavlović, Olako obećana brzina, Zg. 1988 (dalje: Pavlović, Olako obećana brzina).

³⁹ Magnetogram 54. seje predsedstva SRS, 24. 11. 1981, razprava Mitje Ribičiča. Arhiv predsednika RS.

⁴⁰ Bilandžić, Jugoslavija poslije Tita, str. 90.

zahteval poenotenje velikih sistemov (železnic, PTT, elektrogospodarstva), in ukinitvev načela soglasja v federaciji (»izven okvirov, določenih z ustavo«). Te kritike so zadevale predvsem položaj zveznega zbora v jugoslovanski skupščini. Zvezni zbor ter zbor republik in pokrajin sta bila pri odločanju o pomembnejših zadevah enakopravna in če je eden nasprotoval odločitvi, ta ni bila sprejeta. Zvezni zbor (ki že sicer ni bil klasičen zbor državljanov, kot je bilo to pred ustavo leta 1974, ampak so delegate volili samoupravni organi po republikah) je sicer sklepal po večinskem načelu. Za vprašanja, ki so bila pomembna za posamezno republiko ali pokrajino in za enakopravnost narodov, pa je bila vgrajena še dodatna varovalka: potreben je bil poseben postopek, v katerem pa so lahko republike posredno dale veto, čeprav so bili njihovi delegati v manjšini. Srbski CK se je zavzemal tudi za to, da morajo biti odločitve sprejete po večinskem sistemu (kadar je to predvideno z ustavo).⁴¹

V srbske notranje razmere je leta 1985 posegel CK ZKJ, ki je ustanovil posebno komisijo za preučitev odnosov v Srbiji. Vodil jo je Kučan, njene sicer previdne ugotovitve (v ozadju je bila tudi bojazen, da bi praksa poseganja v »notranje« zadeve republik lahko postala vsakdanja) pa so priznavale, da je položaj Srbije zaradi avtonomnih pokrajin neenakopraven z drugimi republikami. Tako stališče je v slovenskem vodstvu kritiziral zlasti Popit: »Takratno zvezno partijsko vodstvo je formiralo komisijo, ki naj bi kritično preanalizirala politični sistem, posebno še ustavo iz leta 1974. Predsednik komisije je bil Kučan. Komisija je ugotovila, da Srbija ni enakopravna z drugimi republikami, ker je imela dve pokrajini. S takim stališčem so se odprla vrata velikosrbskemu in Miloševićevemu nacionalizmu. Ideja o močni Srbiji kot osnovi močni Jugoslaviji je bila prisotna tudi v Sloveniji (večkrat jo je poudarjal tudi Andrej Marinc). S to ugotovitvijo sta se začeli spreminjati ustavi Srbije in Jugoslavije.«⁴²

Notranji politični spopad v Srbiji je bil razrešen leta 1987. Ključno dejanje v spopadu dveh frakcij je bila 8. seja CK ZK Srbije 23. septembra 1987 v Beogradu. Eno od frakcij je vodil Ivan Stambolić, tedaj predsednik predsedstva SR Srbije, ki se je zavzemal za bolj umirjeno politiko do Kosova, drugo, nacionalistično in radikalno, pa predsednik predsedstva CK ZK Srbije Slobodan Milošević. Ta je bil sprva Stambolićev varovanec, skupaj sta nastopala v bojih proti »starokomunistom« pod vodstvom Dragoslava (Draže) Markovića (Marković je bil glavni protagonist v obračunu s srbskimi »liberalci« v sedemdesetih letih, med njegovo vladavino v Srbiji je bila sprejeta jugoslovanska ustava, kar so mu močno zamerili, kmalu po sprejemu jo je začel tudi sam kritizirati.). Milošević se je nato obrnil proti Stamboliću, na omenjeni 8. seji so odstavili predsednika beogradskega komiteja ZK Dragišo Pavlovića, ki je

⁴¹ 18. sjednica CK SK Srbije, Bg. 1984, citirano po: Dušan Bilandžić, Istorija SFRJ, Zg. 1985, str. 90–94.

⁴² Popitovo pričevanje za TV Slovenija, objavljeno v: L., N. Bizilj, Novinarski arhivi, str. 145; o sporu med Popitom in Kučanom leta 1987 tudi v poglavju Ustavna osamosvojitve Slovenije.

bil Stambolićev varovanec. To je bil začetek Miloševićevega vzpona na oblast. Sledil je boj za medije, v katerih je postopoma začela prevladovati Miloševićeva struja, in obračunavanje s Stambolićevimi privrženci. Stambolić je bil 15. decembra 1987 razrešen funkcije predsednika predsedstva SR Srbije (leta 2001, nekaj mesecev prej, preden je Milošević izgubil oblast, so Stambolića, tedaj kot vplivnega bančnika, ugrabili in verjetno ubili, domnevno po Miloševićevem nalogu). Z Miloševićem se je začela uresničevati usmeritev, zapisana v Memorandumu SANU, ki je v javnost prišla dobro leto prej, septembra 1986. Vrh ZKJ se v srbske frakcijske prepire ni vmešaval. Pri slovenskih komunistih (podobno tudi hrvaških) je prevladovala bojazen, da bo – če bo zvezni partijski vrh razpravljal o razmerah v Srbiji – enak princip uporabljen tudi za Slovenijo, ki je tedaj zaradi domnevnega separatizma že postajala glavna tarča kritik v Jugoslaviji. Poleg tega je imel Milošević podporo precejšnjega dela zveznih funkcionarjev, pa tudi funkcionarjev v večini drugih republik. Dokaj odkrito ga je podprla tudi armada (prav na dan 8. seje je npr. Politika na prvi strani objavila informacijo s seje komiteja organizacije ZKJ v JLA, na kateri je Branko Mamula navedel podatke, da so v JLA odkrili 216 ilegalnih albanskih skupin s 1435 člani, ki so pripravljale uboje starešin in vojakov, zastrupljanje hrane in skupinske oborožene akcije na Kosovu; na seji pa ga je odločilno podprl bivši obrambni minister in eden najvplivnejših srbskih politikov general Nikola Ljubičić). Srbsko predsedstvo je 7. januarja 1988 soglasno sprejelo sklep o spremembi srbske ustave, ki sta ga čez nekaj dni podprla tudi predsedstvo in CK ZKJ. V letu 1988 je nato potekal intenziven proces medsebojnega prilagajanja memorandumske in uradne srbske politike, s pomočjo propagande v tisku in na TV pa so Srbe pripravili na novo politiko in na to, da so Miloševića sprejeli kot absolutnega nacionalnega voditelja.⁴³

Oblast pa si je še dodatno utrdil z mitingaškim pohodom. Prvi miting je bil 9. julija 1988 v Novem Sadu. Organizirali so ga Srbi s Kosova pod vodstvom Miroslava Šolevića. Z metodo mobilizacije množic se je tedaj začela »protibirokratska revolucija« – rušenje političnih vodstev, ki so nasprotovala ideji združitve vseh Srbov v eni državi. Sprva spontane mitinge je pod svojo kontrolo dobil Milošević, po poročilih SDV so voditeljem mitingov prenašali Miloševićeva navodila njegovi najožji sodelavci (o tem priča tedanji predsednik predsedstva SFRJ Raif Dizdarević). Prvo je bilo na vrsti vojvodinsko vodstvo (ki je v sporu med Miloševićem in Stambolićem sicer napačno ocenilo razmere in podprlo Stambolića). Vojvodinska inačica protibirokratske revolucije je dobila ime »jogurtna revolucija« – po jogurtih, ki so jih delili med demonstrante, ti pa so jih, namesto da bi jih pojedli, metali v kordone milice. Predstavnikov mitingašev vojvodinsko vodstvo ni hotelo sprejeti, del prebivalcev pa jih je sprejel z naklonjenostjo. Šolevićevi privrženci so naslednji dan organizirali miting v Pančevu, avgusta pa tudi v Novi Pazovi in Titovem Vrbasu.

⁴³ Več o tem v: Stambolić, Put u bespuće; Pavlović, Olako obećana brzina; Slobodan Milošević, Godine raspleta, Bg. 1987; Đukić, Kako se dogodio vođa.

Vse mitinge je spremljala močna srbska propaganda (najprej z »uverturno« predpripravo, nato pa s poročanjem, raznimi oddajami, intervjuji, članki, zlasti pa s posebnimi rubrikami pisem bralcev, v katerih se je poudarjala teza o Srbih kot zatiranem narodu, ki je zmagal v dveh balkanskih in dveh svetovnih vojnah, bil v nasprotju z nekaterimi drugimi jugoslovanskimi narodi na »pravi« strani, dal največ žrtev, nazadnje pa pridobitve v vojnah izgubil v miru). Iz raznih delovnih organizacij so tudi pošiljali na stotine telegramov v podporo srbskemu vodstvu.

Tak vzorec se je potem uveljavil na vseh mitingih. Vojvodinsko vodstvo je Miloševića obtožilo, da si je oblast prisvojil na stalinistični način, zaradi česar je doživelo kritiko vrha zvezne partije. Predsedstvo pokrajinskega komiteja ZK Vojvodine je nato pod pritiskom demonstracij, ki so se nadaljevale 4. oktobra (pod vodstvom Mihajla Kertesa, partijskega sekretarja madžarskega rodu iz Bačke Palanke), napovedalo kolektivni odstop in čez dva dni res odstopilo. Čez nekaj dni je prišlo do podobnega poskusa rušenja črnogorskega vodstva v Titogradu, ki pa je uspelo šele po ponovnem poskusu v začetku naslednjega leta, 10. januarja 1989, ko se je pred črnogorsko skupščino zbralo 150 000 ljudi in vrglo staro vodstvo. Neuspešen je bil tudi prvi poskus organiziranja mitinga v Kninu na Hrvaškem (oktobra 1988), v drugo (28. februarja 1989) pa je organizacija uspela. Spomladi 1989 so se začeli tudi prvi srbski mitingi v BiH (najprej 1. marca manjši v Bosanskem Petrovcu, nato prvi odmevnejši v Titovem Drvarju). Tedaj je srbska SDV na ozemlju sosednje republike v tajnosti že zbirala »dokaze« o domnevnih pritiskih na Srbe in o njihovi ogroženosti. Septembra in oktobra so se mitingi iz Vojvodine razširili po vsej Srbiji in Črni gori. Približno 60 mitingov se je udeležilo več kot tri milijone ljudi.⁴⁴

Z zmago velikosrbske usmeritve se je začel tudi srbsko-slovenski konflikt. Nesoglasje med Srbijo in federacijo na eni strani (pogledi in interesi so se večinoma ujemali, Srbija pa je federalne organe izkoriščala za izvajanje svoje politike) ter Slovenijo na drugi strani se je proti koncu osemdesetih let kazalo v vrsti ostrih konfliktov. Med njimi so najpomembnejši: seja vojaškega sveta 25. marca 1988 v Beogradu, na kateri so politični liberalizaciji v Sloveniji pripisali protirevolucionaren značaj, in slovenska reakcija na to oceno; proces proti četverici konec julija in v začetku avgusta 1988; zborovanje v Cankarjevem domu v podporo stavkajočim kosovskim rudarjem 24. februarja 1989, ki sta ga skupaj organizirali slovenska oblast in opozicija; sprejem amandmajev k slovenski ustavi 27. septembra 1989; preprečitev napovedanega »mitinga resnice« 1. decembra 1989 v Ljubljani; 14. izredni kongres ZKJ, ki je potekal od 20. do 24. januarja 1990 in ga je slovenska delegacija predčasno zapustila ter s tem povzročila razpad ZKJ; večstrankarske volitve v Sloveniji

⁴⁴ Več o tem v: Nebojša Popov (ur.), *Srpska strana rata*, Bg. 1996 (dalje: *Srpska strana rata*); Jernej Lakner, *Antibirokratska revolucija v Srbiji*, diplomatska naloga, Univerza v Lj., FF, oddelek za zgodovino, Lj. 1998.

aprila 1990; poskus razorožitve slovenske TO maja 1990; sprejem Deklaracije o suverenosti v slovenski skupščini 2. julija 1990 in plebiscit o samostojnosti in neodvisnosti republike Slovenije 23. decembra 1990.

Spopad med Slovenijo in Srbijo je bil hkrati spopad za naravo jugoslovanske federacije (enakopravna skupnost narodov ali Srboslavija) in soočenje dveh razvojnih modelov: moderne, pluralistične, odprte družbe, ki naj se čim prej vključi v evropske integracijske procese, ali pa patriarhalne in egalitaristične, na »modernem socializmu« temelječe skupnosti, ki se ne bo priklanjala »diktatu« Zahoda in »hlapčevsko« prosila, naj jo sprejme medse. V letih 1987–1990 je bil – prvič v zgodovini jugoslovanske države od leta 1918 dalje – ključen srbsko-slovenski konflikt in ne srbsko-hrvaški (v katerem je v prejšnjih zgodovinskih obdobjih običajno Slovenija igrala »jeziček na tehtnici«). To ni bil konflikt dveh nacionalizmov – kot so večinoma prikazovali politiki in mediji na Zahodu –, pač pa konflikt omenjenih razvojnih modelov. »Menim, da je odmik Srbije od temeljev enakopravnosti, demokracije in strpnosti glavni vzrok razpada Jugoslavije,« je zapisal dolgoletni (pri jugoslovanskih socialističnih oblasteh tudi močno osovražen) opazovalec in analitik jugoslovanske družbe novinar Viktor Meier.⁴⁵

⁴⁵ Meier, Zakaj je razpadla Jugoslavija, str. 12.

LETA NAVZKRIŽNEGA ZMERJANJA

Kritika sistema in medsebojna obtoževanja – predvsem iz kulturnih, publicističnih in znanstvenih vrst – so se začeli pojavljati že v letu Titove smrti in so potem sredi osemdesetih let skokovito narasli. V prvem obdobju, v letih 1981–1983, so bile v ospredju obravnave predvsem t. i. tabu teme ali pa enostransko prikazovane teme iz preteklosti: državljanska vojna (četništvo, ustaštvo), prevzem oblasti s strani komunistične partije, informbiro (Goli otok). O tem je nastalo na desetine literarnih del, gledaliških in filmskih stvaritev, spominskih zapisov, pa tudi socioloških, filozofskih in zgodovinopisnih del, o katerih so potem razpravljali po časopisih, revijah in elektronskih medijih.⁴⁶ Zelo hitro se je ta kritika prenesla najprej na Tita,⁴⁷ nato na sistem, kakršnega sta vzpostavila on in KP (po mnenju kritikov je v osnovi ostal boljševiški), sledilo pa je zavračanje legitimnosti oblasti in sistema.

Različne knjige in članki so se uporabljali in tudi zlorabljali za ustvarjanje javnega mnenja v politične namene. Zaželeno javno mnenje v posameznih nacionalnih okoljih je nastajalo na podlagi kritik, intervjujev in izjav, interpretacij idej, ki so jih posamezna dela vsebovala ali naj bi jih vsebovala. Med kulturnimi deli prve polovice osemdesetih let je bila knjiga o prevzemu oblasti po drugi svetovni vojni.⁴⁸ V njej sta avtorja dokazovala, da je KPJ po vojni prevzela opozicijo in na ta način prevzela oblast. Drugo delo je kritiziralo nacionalno politiko KPJ, zlasti od leta 1968, tj. od sprejema ustavnih amandmajev in nato ustave leta 1974 dalje.⁴⁹ Temeljna misel knjige je bila teza, da Srbi dobivajo v vojni in izgubljajo v miru, v Srbiji pa so knjigo razumeli kot poziv srbskim intelektualcem in kulturnikom, naj prevzamejo odgovornost za nacionalni srbski preporod (na osnovi te misli je čez tri leta tudi nastal Memorandum SANU). Eno prvih med številnimi literarnimi deli, ki so iz istega izhodišča obravnavala srbsko problematiko oz. problematiko mednacionalnih odnosov,

⁴⁶ Pregleda nad vsemi zapisi, polemikami in kritikami si praktično ni mogoče ustvariti. Že seznam pomembnejših knjig je zelo zajeten. Več o tem (za prvo polovico osemdesetih let) v: Bilandžić, Jugoslavija poslije Tita, str. 178–215; isti, Moderna hrvatska povijest; o polemikah v jugoslovanski historiografiji pa: Božo Repe, Razpad historiografije, ki nikoli ni obstajala, Zgodovina za vse, leto III, 1996, št. 1.

⁴⁷ Že leta 1981 je izšla zbirka pesmi Gojka Đoga Vunena vremena, v kateri je posmehljivo aludiralo na Tita. Đogo je bil obsojen na leto dni zapora, njegova knjiga pa umaknjena iz prodaje in uničena. V Beogradu je Združenje književnikov Srbije ustanovilo Odbor za zaščito umetniške svobode, ki je organiziral serijo protestnih večerov poezije v podporo zaprtemu pesniku.

⁴⁸ Vojislav Koštunica, Kosta Čavoški, Stranački pluralizam ili monizam, Bg. 1983.

⁴⁹ Dobrica Ćosić, Stvarno i moguće, Opatija 1983.

je bila drama Jovana Radulovića Golubnjača (zanjo je avtor leta 1980 tudi dobil nagrado Sedem sekretarjev Skoja). Prikazovala je odnose med Srbi in Hrvati v dalmatinski Zagori in je imela močno protihrvaško vsebino (avtor je v njej obravnaval ustaške zločine med vojno, zamolčal pa četniške, ki so se dogajali na istem območju). Jugoslovanska javnost se je ob drami, potem ko so jo leta 1982 postavili na oder in igrali v raznih gledališčih po Jugoslaviji, razdelila. Radulović pa je čez nekaj let (v začetku leta 1989) hrvaške oblasti obtožil, da so Srbom v Dalmaciji (in na Hrvaškem sploh) vzele identiteto, jezik, pisavo in celo zgodovino.

Verjetno najodmevnejše literarno delo (vsaj v Srbiji) je bila knjiga, v kateri je avtor za srbske sovražnike razglasil ne samo Hrvate (kar je bila pogosta teza), pač pa tudi Slovence. Srbi naj bi osvobodili oboje, v zameno pa dobili Jugoslavijo, v kateri so nacionalno razbiti in ekonomsko izkoriščani.⁵⁰ Knjiga je bila razprodana v tednu dni, sledilo pa je še trinajst izdaj.

Največja centra kritik sta bila Beograd in Ljubljana, pri čemer se je oblast v Ljubljani izogibala represivnim ukrepom in je skušala kritike utišati s t. i. administrativnimi ukrepi, tj. z zaplembami posameznih številkk revij, prepovedmi objave posameznih knjig (čeprav se je to dogajalo bolj redko),⁵¹ menjavami v uredništvih, organizacijo razprav v SZDL ali v marksističnih centrih, na katerih so kritizirali posamezna dela (»družbena kritika«, kot so temu rekli). V Beogradu je bila neodvisnost tiska v začetku osemdesetih let zelo velika, kar se je odražalo tudi v visoki kvaliteti časopisov in revij, potem pa so jo začeli omejevati. Po mnenju Predraga Tasića, kasnejšega glasnika Markovićeve vlade, naj bi bil liberalizem v srbskem tisku zaustavljen že leta 1982, ko je srbska ZK prepovedala tiste novinarske kritike, ki bi lahko prizadele srbske interese, celo take, kot je bila kritika Elektroprivrede zaradi povišanja cen.⁵² Proces v Srbiji je, kar zadeva medije in svobodo ustvarjanja, tako šel obratno pot kot v Sloveniji: od sorazmerno liberalne politike v začetku osemdesetih let do praktično popolne kontrole konec osemdesetih in v začetku devetdesetih. Ambivalenten je bil tudi odnos do kulturnih in drugih ustvarjalcev, ki so dela lahko izdajali, vendar s strahom, da bodo sodno preganjani, če bo oblast ocenila, da so prestopili mejo. Med najostrejšimi kritiki režima so bili nekdanji praksisovci (Ljubomir Tadić, Mihajlo Marković in drugi), ki pa so kaj kmalu – razen redkih izjem – postali srbski nacionalisti in privrženci Miloševićeve politike.

Reakcije beograjske in zvezne oblasti so bile ostre zlasti do poskusov organiziranega političnega združevanja, kar se je izrazilo npr. v procesu proti še

⁵⁰ Danko Popović, *Knjiga o Milutinu*, Bg. 1985.

⁵¹ Tako je bilo npr. leta 1984 s spisom Spomenke Hribar Krivda in greh, v katerem je obravnavala pobjo domobrancev ob koncu druge svetovne vojne in vprašanje narodne sprave. V Delu so bili najprej brez avtoričine vednosti objavljeni deli besedila, ki ga je napisala za Kocbekov zbornik. Sledili so napadi politikov in tudi vidnih osebnosti iz kulturnega življenja (Josip Vidmar), ki jim je Hribarjeva odgovarjala. Spis je v Kocbekovem zborniku izšel leta 1987 (Mb.), samostojno pa leta 1990 (Lj.).

⁵² Tasić, *Kako je ubijena druga Jugoslavija*, str. 55.

sterici v Beogradu, ko je beograjska milica leta 1982 vdrla v zasebno stanovanje, kjer je bilo zbranih 28 intelektualcev. Proti šestim je bil pozneje uveden kazenski postopek, eden pa je naredil samomor (opozicijski intelektualci so trdili, da ga je ubila milica, za njegovo smrt so obtoževali tedanjega zveznega notranjega ministra Staneta Dolanca, vendar je preiskava pokazala, da je res šlo za samomor).

Kot ideološko ortodoksna centra sta se v osemdesetih letih izkazala zlasti Sarajevo in Zagreb, kjer je prišlo do vrste sojenj znanim intelektualcem, ki so se zavzemali za demokratizacijo sistema, največkrat pa je šlo za izražanje nacionalnih (tudi nacionalističnih) in verskih zahtev. Tako so leta 1983 na dolgoletne kazni obsodili trinajst Muslimanov v Sarajevu, med njimi tudi Alijo Izetbegovića; zaradi izražanja nacionalističnih in šovinističnih stališč je bil obsojen tudi poznejši četniški vojvoda in vodja Srbske radikalne stranke Vojislav Šešelj. Na Hrvaškem so bili med znanimi obsojenci že leta 1981 Franjo Tuđman, Vlado Gotovac in Marko Veselica (vsi so bili enkrat obsojeni že v sedemdesetih letih v času t. i. maspoka, Veselica pa je v osemdesetih dobil ponovno kazen kar enajstih let zapora) ter Dobroslav Paraga, ki je pozneje postal vodja nacionalistične Stranke prava. Na Hrvaškem kritičnega pisanja na kulturnem področju do srede osemdesetih let praktično ni bilo, oblast pa je takoj, ko je ocenila, da se kaj takega začneja, reagirala (npr. s kadrovskega menjavami v najbolj znanem tedniku *Danas*). Uradna politika je ostro nastopala proti Katoliški cerkvi, ki se je zato konec osemdesetih let tudi bistveno močnejše angažirala v boju proti oblastem kot slovenska. Po drugi strani pa so številni zagrebški intelektualci v odmevnih delih analizirali jugoslovansko krizo in ponujali rešitve zanjo, čeprav večinoma še v okviru tistega, kar se je oblastem zdelo sprejemljivo.⁵³ Nekateri, kot npr. Jovan Mirić, so se zavzemali tudi za večja pooblastila centra. Eden od takih piscev, politolog Dušan Bilandžić, je sredi osemdesetih let zapisal, da »večina intelektualcev stoji na pozicijah demokratičnega samoupravnega socializma in se bori tako proti dogmatski in stalinistični misli in praksi, kot tudi proti oživiljanju desničarskih meščanskih tendenc«.⁵⁴

Kritični intelektualci, pogosto zbrani v skupine okrog raznih revij ali v društvih, z različnih območij Jugoslavije so se v prvi polovici osemdesetih let večkrat poskušali interesno povezati in nastopiti proti komunističnim oblastem. Neformalne oblike povezovanja so se izražale skozi razne okrogle mize in posvetovanja ter tematsko kritiko posameznih segmentov družbe in ukrepov jugoslovanske oblasti v raznih revijah.⁵⁵ Solidarnost so izražali zlasti

⁵³ Gl. npr. Josip Županov, *Marginalije o društveni krizi*, Zg. 1983; Jovan Mirić, *Sistem i kriza*, Centar za kulturnu djelatnost, Zg. 1984; Branko Horvat, *Jugoslavenska privreda 1965-1983, Prognoze i kritike*, Lj., Zg. 1984; isti, *Jugoslavensko društvo u krizi*, Zg. 1985 (dalje: Horvat, *Jugoslavensko društvo u krizi*) in druga njegova dela; Bilandžić, *Jugoslavija poslije Tita*.

⁵⁴ Bilandžić, *Jugoslavija poslije Tita*, str. 187.

⁵⁵ Na posvetovanju sociologov v Portorožu novembra 1983 so npr. nekateri omenjeni družboslovci zahtevali spremembo sistema in ne zgolj korekcije obstoječe ureditve.

pri vprašanih svobode izražanja in se zavzemali za tiste, ki so bili obsojeni zaradi svojega pisanja ali javnega izražanja stališč (tako so se npr. slovenski intelektualci zavzemali celo za šovinističnega Šešlja). Vendar je ta solidarnost sredi osemdesetih let dokončno izginila, prevladovati so začela nacionalna čustva, intelektualne skupine iz posameznih republik oz. nacionalnih okolij so se začele obračati druga proti drugi, pri čemer so večinoma imele tudi tiho podporo republiških oblasti.

Jugoslovanska kulturniška srenja pa je zadnjo pomembnejšo skupno izjavo zmogla nekaj mesecev pred izidom Memoranduma na 9. kongresu Zveze književnikov Jugoslavije v Novem Sadu, ki je potekal od 18. do 20. aprila 1985, in sicer v ozračju medsebojne nestrpnosti in hudih polemik; dejansko je kar puhtel od sovražnosti (zlasti v polemikah srbskih piscev glede stališč hrvaških oz. slovenskih piscev). Kot je ugotovil Bilandžić, o kaki kulturni enotnosti (še manj o kulturnem dialogu) ni bilo govora.⁵⁶ Kongres je pokazal, da znotraj nacionalnih kulturniških skupin ni razlik med »režimskimi« in opozicijskimi pisci, razločevanje je bilo izrazito nacionalno. So pa pisci vendarle še zmogli najti skupen jezik v eni stvari, uperjeni proti jugoslovanskim oblastem: v sporočilu javnosti so zapisali zahtevo po svobodnem ustvarjanju, po razveljavitvi kriterija moralnopolitične neoporečnosti in po ukinitvi člena kazenskega zakona o verbalnem deliktu.⁵⁷ Naslednje leto (1986), na kongresu v Mariboru, književniki niso hoteli za predsednika izvoliti nacionalističnega srbskega pisatelja Miodraga Bulatovića, in Zveza književnikov Jugoslavije je zašla v blokado in krizo, iz katere se ni več pobrala. Slovenski pisatelji so formalno iz nje izstopili februarja 1990.

Zadnji izraz solidarnosti na novosadskem kongresu je bil posledica ene večjih ideoloških kampanj, ki jih je organizirala oblast, vendar na dotlej neobičajen način. Po Titovi smrti je bilo sicer nekaj ideoloških plenumov CK ZKJ, vendar niso imeli večjega odmeva. Z naraščanjem kritike pa je leta 1983 prišlo do poskusa vsejugoslovanske ideološke kampanje, ki pa ni bil uspešen, saj so bile razlike po republikah že prevelike, stališča politikov pa vedno bolj različna.⁵⁸

Zato se je za solistično akcijo odločil Šušvar, tedaj član predsedstva CK ZK Hrvaške, ki je bil v hrvaški ZK odgovoren za ideološko delo in informiranje. Oktobra 1983 je v Zagrebu organiziral posvetovanje z naslovom Historiografija, memoarskopublicistična in feljtonistična produkcija v luči idejnih kontroverz.⁵⁹ Posvetovanje je bilo namenjeno kritiki nepravilnega pisanja oz. govornenja o preteklosti, zlasti tisti, ki je zadevala drugo svetovno vojno (v letih 1979–1982 je bilo po približnih ocenah samo o tej tematiki več kot 420 posvetov). Šušvarjevo posvetovanje je izzvenelo kot obtoževanje tistih, ki sku-

⁵⁶ Bilandžić, Jugoslavija poslije Tita, str. 207.

⁵⁷ Književne novine, št. 687, Bg. 1. 5. 1985.

⁵⁸ Ideološkim problemom in kritiki nepravilnosti na kulturnem, znanstvenem, umetniškem in filozofskem področju je bila namenjena 5. seja CK ZKJ 28. 2. 1983, posredno pa še nekatere druge (npr. 6. seja CK ZKJ o informiranju 14. 3. 1983).

⁵⁹ Prispevki s posveta so bili objavljeni v zborniku Historija i suvremenost, Zg. 1984.

šajo s prevrednotenjem sodobne zgodovine spodbijati legitimnost oblasti, zlasti pa so bili kritizirani srbski pisci. Ker posvetovanje ni imelo takega odmeva, kot je Šušvar želel, so v centru za informiranje in propagando CK ZK Hrvaške sestavili obsežen dosje (skupaj je bilo navedenih 189 avtorjev) citatov in izvlečkov iz knjig, časopisov, revij, umetniških in drugih del, iz let 1982–1984, ki naj bi vsebovali »politično nesprejemljiva« sporočila. O tem je bilo 23. maja 1984 hrvaško republiško partijsko posvetovanje, na katerem so bili kritizirani večinoma srbski in slovenski pisci. To je povzročilo hude reakcije v ljubljanski in beograjski javnosti, prenesle pa so se tudi na politične forume, kar je izzvalo tako politične konflikte med srbskimi in hrvaškimi politikami kot javne polemike med inkriminiranimi pisci in njihovimi zagovorniki ter tistimi, ki so jih napadali. CK ZKJ je zahteval, naj se pisanje o posvetu in Beli knjigi, kot so poimenovali Šušvarjev zbir citatov, preneha, vendar ni imel več moči, da bi to dosegel. V Beogradu so potem objavili odgovor tridesetih avtorjev, ki so Belo knjigo označili z raznimi sočnimi imeni,⁶⁰ srbska politika je pisce po tihem podpirala. Kontroverzni Šušvar tedaj za svoje delo ni dobil izrazite podpore hrvaškega vrha.

Ponesrečeno Šušvarjevo ideološko kampanjo so potem skušali popraviti partijski in državni organi. Predsedstvo CK ZKJ je 11. septembra 1984 razpravljalo o idejnih vprašanjih in skušalo kritiko enakomerno porazdeliti med meščansko desnico, levim ultraradikalizmom, nacionalizmom in integralnim jugoslovanstvom, teritorialno pa med Ljubljano, Beograd in Novi Sad.⁶¹

Sledilo je še nekaj podobnih razprav brez večjih posledic. Ker partijski organi niso bili učinkoviti, politika do opozicije se je od republike do republike vedno bolj razlikovala, prej enotne definicije »meščanske desnice«, »anarholiberalizma«, »nacionalizma« in drugih sovražnih pojavov pa so po posameznih republikah začele dobivati različne vsebine, je zvezna oblast sredi osemdesetih let s predlogi za spremembo zakonodaje in poskusi reorganizacije skušala doseči, da bi se varnostni organi znova centralizirali, tako kot je bilo pred letom 1966. Temu se je odločno uprl slovenski politični vrh, tako da načrt ni uspel.

V drugi polovici osemdesetih let so bili poskusi vsejugoslovanskih ideoloških kampanj vse redkejši, za njimi pa se je največkrat skrival interes, da se kritiki izpostavi določeno okolje. Sprva je bilo to prikrito s formalno obravnavo razmer po vsej Jugoslaviji in splošnimi ocenami, kot »v posameznih sredinah se pojavlja ...« ipd., potem pa so Kosovo in Slovenija, proti koncu osemdesetih pa tudi Hrvaška, postali predmet konkretnih obravnav. Slovensko vodstvo se je temu upiralo in vztrajalo, da je vsako republiško vodstvo samo odgovorno za notranje razmere v republiki, kar je ustrezalo tudi Srbiji.

⁶⁰ Med najbolj odmevnimi so bili izrazi, kot »cvetje zla s književne desnice«, »indeks prepovedanih avtorjev«, »kladivo za čarovnice«, »ideološki herbarij«, »hrvaški indeks« ipd. (Književne novice, št. 238–240, Bg. 1984).

⁶¹ Informacija sa 88. sednice predsedništva CK SKJ, 11. 9. 1984. Arhiv RS, dislocirana enota I.

SRBSKO-SLOVENSKI RAZHOD

Stiki med slovenskimi in srbskimi intelektualci so bili več let zelo prisrčni tudi na osebni ravni,⁶² čeprav je pri Slovencih na osnovi izkušenj iz šestdesetih let vedno obstajala tudi previdnost. Po solidarnosti iz začetka osemdesetih let je do prvega večjega konflikta prišlo leta 1983 zaradi skupnih programskih jeder v šolstvu.⁶³ Po neuspelem poskusu v šestdesetih letih, da bi šolski sistem uredili enotno, so se taka prizadevanja ponovno začela leta 1980. Razlogov za to je bilo več: eden je bil v želji dela jugoslovanskega (zlasti pa srbskega) političnega vrha, da po »razbitju« Jugoslavije z ustavo iz leta 1974 znova utrdi jugoslovanstvo, za kar sta najprimernejša skupno izobraževanje in vzgoja. Drugi razlog je bil v tem, da si je srbska oblast prek skupnih jugoslovanskih osnov vzgoje in izobraževanja hotela znova podrediti šolstvo na Kosovu (leta 1987, ko so bila v drugih republikah deloma ali v celoti jedra sprejeta, jim je delno uspelo). Tretji razlog je bil povsem racionalen in so ga podpirali tudi najvplivnejši jugoslovanski znanstveniki, neobremenjeni s centralizmom ali velikosrbstvom (npr. svetovno znani fizik Pavle Savič, ki je leta 1986 javno nasprotoval Memorandumu SANU): doseči kolikor toliko enoten in pregleden šolski sistem z večjo mobilnostjo učencev med posameznimi republikami in modernizacijo pouka.

Vendar so bili pedagoški cilji, potrebe otrok, preobrazba tradicionalne šole v moderno, individualizacija pouka, razvoj kritičnega mišljenja, navajanje na permanentno učenje, kot ugotavlja Leopoldina Plut - Pregelj, v ozadju skupnih programskih jeder.⁶⁴ V uvodu k osnutkom skupnih programskih jeder so bili kot cilji običajno navedeni: vzgoja za bratstvo in enotnost ter skupno življenje v samoupravni socialistični Jugoslaviji, marksistična vzgoja in izobraževanje, katere rezultat naj bi bile vsestransko razvite samoupravne socialistične

⁶² Dobrica Ćosić je npr. imel tesne stike še s perspektivovsko generacijo slovenskih intelektualcev, potem pa zlasti s Spomenko in Tineto Hribarjem oz. krogom Nove revije in je pogosto prihajal v Slovenijo.

⁶³ Odpor Slovencev proti skupnim programskim jedrom je vplivna ameriška zgodovinarica Susan L. Woodward v knjigi *Balkan Tragedy* (Washington D. C. 1995) razumela kot izraz slovenskega nacionalizma. Njene teze je zavrnila Leopoldina Plut Pregelj v poglavju *Slovenia's Concerns About the Proposed Yugoslav Core Curriculum in the 1980s* v knjigi: L. Plut Pregelj, Aleš Gabrič and Božo Repe, *The Replurartization of Slovenia in the 1980s, New revelations from Archival Records*, The Henry M. Jackson School of International Studies, University of Washington 2000 (dalje: *The Replurartization of Slovenia in the 1980s*).

⁶⁴ Poglavje *Slovenia's Concerns About the Proposed Yugoslav Core Curriculum in the 1980s* Leopoldine Plut Pregelj v knjigi *The Replurartization of Slovenia in the 1980s*, str. 66.

osebnosti; razvijanje jugoslovanskega socialističnega patriotizma; negovanje revolucionarnih tradicij NOB in pripravljenosti braniti domovino; pa tudi spoštovanje kulturne dediščine narodov in narodnosti Jugoslavije. Nasprotovanje jedrom pa ni nastalo zaradi fizike ali matematike, pač pa predvsem zaradi pouka književnosti.

Skupna programska jedra so začela nastajati na osnovi stališč organov ZKJ (11. kongresa ZKJ 1978). Ustanovljena je bila Konferenca zavodov za napredek vzgoje in izobraževanja v SFRJ, ki je prek republiških in pokrajinskih zavodov za vzgojo in izobraževanje ter raznih komisij in svetov začela pripravljati skupna programska jedra. Predvidena so bila za predšolsko vzgojo, za osnovno šolo in za prva dva letnika srednje šole. Dogajanje v zvezi z njimi se je začelo novembra 1980, ko je o predlogu razpravljal Strokovni svet SRS za vzgojo in izobraževanje, in se je končalo leta 1986, vmes pa je bilo pripravljenih pet osnutkov (vsi niso v celoti ohranjeni) skupnih programskih jeder.⁶⁵

Do četrte verzije so o jedrih razpravljali predvsem v strokovnih krogih, članki, povezani z njimi, pa so bili objavljeni v strokovnih revijah. Četrta verzija pa je leta 1983 postala predmet javne razprave v Sloveniji in posledično ostrih polemik v jugoslovanskem prostoru. Pomisleke do jeder so izražale že dotedanje razprave, vendar jih strokovne institucije in sodelujoči v razpravi niso eksplicitno zavračali oz. so jih bili z določenimi popravki pripravljani sprejeti.⁶⁶ Aprila in maja 1983 je o njih nekajkrat poročalo dnevno časopisje, objavljena so bila tudi negativna stališča posameznih komisij.⁶⁷

Kljub pomislekom je medrepubliško-pokrajinska komisija za reformo izobraževanja 8. julija (brez izrazitega nasprotovanja slovenskega predstavnika) predlog skupnih programskih jeder sprejela, o čemer je poročalo tudi Delo.⁶⁸ Na to sta postala pozorna dva slovenska pesnika: Ciril Zlobec in Janez Menart. Menart je začel zbirati informacije in gradivo, Zlobec pa je takoj reagiral in kritiziral zlasti skupna programska jedra za književnost, v katerih je bilo premalo slovenske književnosti. Predlog je poimenoval »antikulturen, antivzgojen, antiizobraževalen in antietičen«⁶⁹ (pozneje je v Sodobnosti objavil cel predmetnik z naslovi del, ki bi se jih morali učiti). Za Zlobcem je razpravo o jedrih v DPS javno napovedal Tone Partljič, v začetku septembra pa je jedra za pouk književnosti še bolj kritično analiziral Menart in jih primerjal s tedanjim predmetnikom. Njegova analiza je pokazala, da bi se slovenski učenci

⁶⁵ Več o tem v poglavju Slovenia's Concerns About the Proposed Yugoslav Core Curriculum in the 1980s. Leopoldine Plut Pregelj v knjigi *The Replurization of Slovenia in the 1980s*; Nevenka Sreš, *Skupna programska jedra* (diplomska naloga, Univerza v Mb., PeF, Oddelek za zgodovino), Mb. 1996 (dalje: Sreš, *Skupna programska jedra*); Menart, *Slovenec v Srboslaviji*.

⁶⁶ Šele marca 1983 se je Strokovni svet SRS za vzgojo in izobraževanje opredelil bolj odklonilno, češ da ne bo sprejel jeder, če njegovi predlogi ne bodo upoštevani.

⁶⁷ V *Naših razgledih* (24. 6. 1983, str. 310–312) je bilo objavljeno negativno stališče predmetne komisije in evalvacijske skupine za slovenski jezik in književnost v osnovni šoli in srednjem usmerjenem izobraževanju.

⁶⁸ Še veliko odprtega v enotnem izobraževanju, *Delo*, 9. 7. 1983, str. 3.

⁶⁹ Tudi meni je zaprlo sapo, *Delo*, *Književni listi*, 11. 8. 1983, str. 7.

morali učiti 70 odstotkov jugoslovanske književnosti in le 30 odstotkov slovenske, kar je označil za raznarodovanje.⁷⁰ Članek je sprožil burne reakcije in polemike. DPS je na zborovanju 19. septembra sprejelo ostro protestno izjavo, naslovljeno na CK ZKS in poslano predstavnikom tiska. Pisatelji so ocenili, da predlog izraža centralistične in unitaristične težnje, da ima namen posegati v pravice, ki so v izključni pristojnosti narodov in republik, in da so skupna jedra le prvi korak k nadaljnji centralizaciji vzgoje in izobraževanja. Zahtevali so, naj se Republiški komite za vzgojo in izobraževanje preneha dogovarjati in usklajevati jedra; za vsa področja, ki jih jedra zajemajo, naj bodo ustanovljene interdisciplinarne komisije, Slovenija naj prekliče sodelovanje v Konferenci zavodov za napredek vzgoje in izobraževanja v SFRJ.⁷¹ Protestirala so tudi druga strokovna in umetniška društva, tja do arheološkega, razne ustanove in organizacije in tudi univerza. Tudi SAZU je konec septembra sprejela izjavo, ki pa je bila, kot je zapisal Menart, tako omiljena, »da je pri ljudeh šla v glavnem kot v copatah neopaženo mimo«.⁷² Kljub temu je SAZU zapisala, da »predlagani načrt skupnih programskih jeder v celoti zavrača v sedanji obliki«.⁷³ Poseben sestanek je 10. novembra organizirala SM, ki je razpravljala tudi o drugih predmetih.⁷⁴ Zaradi protestov pisateljev in javnosti ter številnih polemik (ok. 250 zapisov o jedrih v naslednjih mesecih, okrogle mize in sestanki na raznih ravneh) in zaradi ostrih napadov na Slovenijo iz drugih jugoslovanskih okolij je sprva jedrom naklonjeno in nato nevtralnno stališče postopoma začela spreminjati tudi slovenska politika. V začetku je stvar imela za še eno neprijetnost več v odnosih z Beogradom. Zlobčev vtis, ki ga je dobil v pogovoru s članom predsedstva SFRJ Sergejem Kraigherjem kmalu po objavi svojega pisma, je bil, da so se politiki z jedri nekako vnaprej sprijaznili, saj naj bi mu sogovornik rekel približno takole: »Kaj zdaj načenjate še to, že tako nas imajo v Beogradu za nacionaliste zaradi financ in gospodarstva.«⁷⁵

Pozneje, po pisateljski izjavi, pa je bilo na sestanku, ki ga je sklical predsednik predsedstva CK ZKS Andrej Marinc, sprejeto stališče, da so opozorila pisateljev pred centralizmom upravičena, razprava na medrepubliški ravni naj se nadaljuje, vendar naj bo tolerantna in vodena tako, da ne bo nesporazumov in dvomov glede ustavnih pravic vsakega naroda na področju vzgoje in izobraževanja.⁷⁶ Marinc je novembra v pogovoru na beograjski TV v zvezi s slovenskim odklanjanjem jeder tudi branil pravico vsake republike, da se sama

⁷⁰ Skupna programska jedra in slovenstvo, Delo, 1. 9. 1983, str. 7–9; Menart, Slovenec v Srboslaviji.

⁷¹ Protestna izjava, priloga k: Sreš, Skupna programska jedra, objavljena tudi v: Menart, Slovenec v Srboslaviji, str. 102–105.

⁷² Menart, Slovenec v Srboslaviji, str. 109.

⁷³ Stališče SAZU o načrtu Skupnih programskih jeder v vzgoji in izobraževanju v SFRJ. Arhiv RS, dislocirana enota II (fond: RK SZDL).

⁷⁴ T. Hribar, Slovenci kot nacija, str. 246, 247.

⁷⁵ Menart, Slovenec v Srboslaviji, str. 84.

⁷⁶ Informacija s pogovora o problematiki programskih jeder vzgoje in izobraževanja v SFRJ, 26. 9. 1983. Arhiv RS, dislocirana enota I (fond: CK ZKS).

odloča glede izobraževalnega sistema, še posebej kar zadeva pouk literature in zgodovine. Podobno je na zvezni konferenci SZDL 3. novembra nastopil predsednik RK SZDL Franc Šetinc.⁷⁷ Slovenski IS je zagotavljal, da bo odločno vztrajal pri stališču, da sta vzgoja in izobraževanje stvar naroda (ni pa nasprotno nadaljnji razpravi o jedrih in je zagotavljal, da ne bo dopuščal pojavov nacionalizma). Slovenska politika je torej kritiko jeder nekako sprejela in jo v odnosu do Beograda tudi zagovarjala, vendar jo je označevala za emotivno, bila pa je tudi proti temu, da se Slovenci umaknejo iz razprave o jedrih.

Maja 1984 so se do jeder opredeljevali po posameznih republikah in pokrajinah. Povsod so jih sprejeli (na Kosovu so zavrnilo jedri za pouk materne jezika s književnostjo in glasbene vzgoje), le v Sloveniji jih je Strokovni svet za vzgojo in izobraževanje zavrnil z utemeljitvijo, da nima »pravne podlage«, da bi jih sprejel. Kljub temu so sklenili, da bodo delo nadaljevali v tistih skupinah, kjer usklajevanje ni bilo doseženo, še posebej v skupini za materni jezik s književnostjo.⁷⁸

Usklajevanja so se potem na raznih ravneh in v raznih komisijah še nadaljevala, zadnja verzija je v javnost prišla leta 1986. Slovenija je jedra še naprej zavračala, čeprav je bilo v osnutku resolucije o vzgoji in izobraževanju na 13. kongresu ZKJ junija 1986 zapisano, da kongres vztraja pri uveljavitvi že sprejetih skupnih programskih jeder. Razmere v Jugoslaviji so bile tedaj že povsem drugačne, objavljen je bil Memorandum SANU, Prispevki za slovenski nacionalni program v 57. številki Nove revije, v Zvezi književnikov Jugoslavije je prišlo do blokade, ker velikosrbski pisatelj Miodrag Bulatović ni dobil podpore za enoletno predsedniško mesto.

Kljub različnim pogledom in konfliktu ob skupnih programskih jedrih so bili stiki slovenskih in srbskih intelektualcev še nekaj časa redni. Med pomembnejša srečanja sodi sestanek 14. novembra 1984 v gostilni Mrak v Ljubljani, kjer pa so se – ob sicer skupni ugotovitvi, »da je z obstoječo Jugoslavijo, v kateri se vsi počutimo le slabo, konec« – sprli ob vprašanju pravice do samoodločbe in s tem osamosvojitve (ki je bilo tedaj mišljeno kot konfederativni status Slovenije v Jugoslaviji).⁷⁹ Novorevijaški krog je srbskim intelektual-

⁷⁷ Razprava Franca Šetince na seji predsedstva zvezne konference SZDL Jugoslavije 3. 11. 1983, ko je obravnavala Skupna programska jedra v osnovnem in usmerjenem izobraževanju. Arhiv RS, dislocirana enota II (fond: RK SZDL).

⁷⁸ Branimir Nešović, Jedra lahko razumemo tudi drugače, Delo, 19. 5. 1984, str. 10.

⁷⁹ Sestanka so se od Srbov udeležili: Dobrica Ćosić, Mihajlo Marković in Ljubomir Tadić, od Slovencev pa Spomenka in Tine Hribar, Marjan Rožanc, Milan Apih, Ivan Urbančič in Taras Kermauner. Srečanje, ki naj bi bilo tajno, je spremljala in posnela tudi SDV. Nekateri udeleženci, npr. Tine Hribar, so imeli sestanek za zelo pomemben (sovpadal naj bi z ugotovitvami novorevijaškega kroga, da slovensko samobitnost lahko zagotovi le konfederativni status), drugi (Taras Kermauner) pa so menili, da ni imel prelomnega pomena, da je šlo bolj za neke vrste »tipanje«. (Pogovori pisca s T. Kermaunerjem december 1993–februar 1994, neavtoriziran magnetogram, str. 42. Arhiv Znanstvenega in publicističnega središča Lj.) Več o sestanku v: Tine Hribar, Nova, osamosvojitvena volja Slovencev, objavljeno v zborniku Slovenci in država, Lj. 1995, str. 279–293; isti, Slovenska državnost, str. 225, in dokumentacijski dodatek str. 238–240 ter 248–250. Posnetek, ki ga je naredila SDV, naj bi po zagotovilih pristojnih v Sovi ne bil ohranjen.

cem ponudil posebno številko Nove revije, da bi v njej izrazili svoja stališča, vendar ti tega niso storili. Čosić je čez eno leto, 23. novembra 1985, v pismu Niku Grafenauerju v zvezi s sestankom izrazil svoje občudovanje jasnosti in čvrstosti slovenskih pogledov, vendar tudi začudenje nad njihovim »podcenjevanjem in nerazumevanjem objektivnih preprek in pogojnosti uresničevanja optimalne avtonomije Slovenije«. Slovenska prizadevanja je imel za tvegan in neuresničljiv cilj. Hkrati pa je priznal, da Srbi svojega stališča do »nacionalnega jugoslovanskega vprašanja« in razumevanja »demokratskega socializma v sodobni civilizaciji« (nacionalnega programa) še nimajo in da bo trajalo še veliko časa, preden ga bodo dobili.⁸⁰ Čosić je bil v pismu neiskren in je prikri-val dejstvo, da je predsedstvo SANU že pol leta prej, 23. maja 1985, ustanovilo šestnajstčlansko komisijo, katere naloga je bila priprava Memoranduma o družbenih razmerah v državi, še posebej v Srbiji.⁸¹ Komisijo je vodil Dušan Kanazir, tedanji predsednik SANU, pripravo Memoranduma pa dejansko podpredsednik SANU in komisije Antonije Isaković⁸² (sicer znan pisatelj, pisec knjige o Golem otoku Tren I in Tren II, op. B. R.). Čosić je vztrajno zanikal, da bi sodeloval pri pripravi Memoranduma, čeprav ga imajo za njegovega duhovnega očeta.

Delo v zvezi z Memorandumom je namreč potekalo skrivnostno. Na neki način ga je »naročila« srbska oblast oz. tedanji najvplivnejši politik Ivan Stambolić, ki je hotel SANU vključiti v reševanje aktualnih družbenih problemov in je zato podpiral idejo akademije, da organizira strokovnjake za razna področja (organiziranih je bilo šest skupin). Rezultat pa je bil v nasprotju s tistim, kar je hotel Stambolić, in ta je na Memorandum reagiral takoj, v govoru na beograjski univerzi oktobra 1986.⁸³ Memorandum so prve deloma objavile Večernje novice v Beogradu 24. septembra 1986.⁸⁴ V njem so srbski akademiki med drugim zapisali, da na drugem zasedanju AVNOJ, ko so odločali o prihodnosti Jugoslavije, srbskih predstavnikov ni bilo, da Srbija v povojnem

⁸⁰ Objavljeno v: T. Hribar, *Slovinci kot nacija*, str. 248–250.

⁸¹ Memorandum of the Serbian Academy of Sciences and Arts. Answers to criticisms, Belgrade 1995, str. 13.

⁸² Tasić, *Kako je ubijena druga Jugoslavija*, str. 57.

⁸³ Stambolić, *Put u bespuće*, str. 117–131.

⁸⁴ Novinar Aleksandar Đukanović, ki je Memorandum tudi prvi kritiziral. Za namen o objavi naj ne bi vedela niti srbska SDV. Že kmalu po nastanku, jeseni 1986, je Memorandum v cirilici objavila Srbska književna zadruga (Serbian Literary Association) v New Yorku, pa tudi sicer so kmalu po objavi v Večernih novostih začele krožiti kopirane verzije v srbohrvaščini in pozneje v angleščini. Pri sestavljanju so sodelovali najpomembnejši srbski intelektualci, obsegal pa je trinsemdeset strani. Pisci so, zato da bi se zavarovali, vedno znova ponavljali, da gre za še nedokončano delo. V srbohrvaščini je bilo besedilo v Jugoslaviji prvič integralno objavljeno v zagrebški reviji *Naše teme* (št. 1, 1989). Leta 1995 je v angleščini, nemščini in francoščini izšla avtorizirana in komentirana verzija. Pisca komentarja, ki je precej daljši od Memoranduma samega, sta dva od vodilnih avtorjev, Kosta Mihailović in Vasilije Krešić. Uradno verificirana verzija se od prvotne ne razlikuje, v komentarju pa pisca zavračata vsakršno odgovornost Memoranduma za poznejše dogajanje v Jugoslaviji in zanikata njegov velikosrbski značaj ter (ponovno) dokazujeta, da je bila Srbija v Jugoslaviji zastopljena in talec slovenske in hrvaške politike. Memorandum naj bi bil po njunem mnenju le poskus prispevati k razrešitvi jugoslovanske krize, njegovi avtorji pa so bili zaradi njega izpostavljeni političnemu pregonu.

obdobju v nobenem odločilnem trenutku ni imela pobude, pač pa sta jo ime-
li Hrvaška in Slovenija, in da Srbi na Hrvaškem v nobenem obdobju svoje
zgodovine, razen v času NDH, niso bili tako ogroženi, češ da so odrezani od
matice, ta pa celo nima možnosti, da je o njihovem položaju obveščena vsaj
toliko, kot so nekateri jugoslovanski narodi o svojih manjšinah. Zapisali so,
da proti Srbiji obstaja trajna hrvaško-slovenska koalicija, srbski narod pa edini
nima svoje države, čeprav je največ žrtvoval v obeh svetovnih vojnah, saj je
politično, etnično in kulturno razpršen po vseh republikah in pokrajinah, in
da se morajo zato Srbi poenotiti in povezati (vzpostaviti popolno nacionalno
in kulturno integriteto srbskega naroda ne glede na to, v kateri pokrajini ali
republikli živijo).

Dejansko je Memorandum zahteval združitev vseh Srbov v eni državi, torej
teritorialno združitev tedanje republike Srbije z deli ozemlja Hrvaške ter BiH.
Njegovi pisci so tudi pozvali druge jugoslovanske narode, naj se izjasnijo o
svojih namerah, ker bi v tem primeru tudi Srbija lažje opredelila oz. zagovar-
jala svoje interese. Memorandum je bil po Nacertaniju srbskega ministra Ilije
Garašanina iz leta 1844 najcelovitejši nacionalni (nacionalistični) srbski pro-
gram (v primerjavi z Nacertanijem, ki je nastal v za Srbe bistveno težjih zgo-
dovinskih okoliščinah, tudi mnogo agresivnejši do drugih narodov, zlasti do
Hrvatov).

Srbski intelektualci, zlasti književniki, so srbsko javnost že mesece prej psi-
hološko pripravljali za sprejem Memoranduma. Osnova njihovega izrazoslov-
ja so bile besede o ponižanju, negiranju, izkoriščanju, ranjenosti srbskega na-
roda in o njegovi nacionalni žalosti. Tedanja srbska oblast je na to reagirala,
tako so bila npr. sredi marca 1986 objavljena stališča predsedstva SR Srbije,
kjer so kritizirali Združenje književnikov Srbije, ker na svojih tribunah nudi
prostor nacionalistom, da izražajo svoja stališča. Mesec dni kasneje je pred-
sedstvo znova obsodilo srbske nacionaliste, da izkoriščajo razmere na Kosovu
za podpihovanje mednacionalne nestrpnosti. Tudi posamične komisije CK
ZK Srbije so obsojale nacionalizem (le dva dni pred objavo Memoranduma
v Novostih so vsi časopisi objavili kritiko komisije za informiranje in idejno-
teoretično delo). Po objavi je bil načrt Memoranduma sprva kritiziran na
številnih forumih. Ko pa je oblast prevzel Milošević, je spremenjena srbska
politika Memorandumu sčasoma po tihem priznala status srbskega nacio-
nalnega programa. V Srbiji je tako nastala »antimoderna, močna in učinkovita
koalicija: eno stran so sestavljale ekstremne nacionalistične sile srbske Pravo-
slavne cerkve in srbske inteligence, katerih naloga je bila, da ustvarijo nacio-
nalistično ozračje, na drugi strani pa so bili konservativni aparati partije, ar-
made in milice, ki so uporabili 'ranjeni ponos naroda', da bi ohranili svojo
oblast.«⁸⁵ Z Memorandumom se sicer ni strinjal niti Vasa Čubrilović, eden
najstarejših in najuglednejših akademikov (bil je član skupine Ujedinjenje ili
smrt, ki je leta 1914 v Sarajevu izvedla atentat na prestolonaslednika Franca

⁸⁵ Vesna Pešić, Rat za nacionalne države, str. 43, 44, objavljeno v: Srpska strana rata.

Ferdinanda). Zgrožen je pripovedoval, »kako se cela skupina nesmrtnikov leta sklanja nad zemljevide Bosne in poskuša odkriti vsaj kozjo stezo, po kateri bi se iz Beograda do Karlovca lahko prišlo peš izključno skozi srbske vasi in mesta.«⁸⁶ V Sloveniji so tedaj že pripravljali 57. številko Nove revije, na Hrvaškem pa niso upali preveč glasno reagirati. Zgodovinar Miroslav Brandt je sicer JAZU v Zagrebu neuradno predlagal, da bi tudi ona formirala znanstveno skupino, ki bi napisala hrvaški nacionalni program in odgovorila na Memorandum SANU, vendar je dobil odgovor, da v JAZU ni primernih ljudi za kaj takega. Potem je sam napisal Antimemorandum, vendar ga ni upal objaviti. Besedilo je bilo tako objavljeno šele leta 1991, v zborniku z naslovom Izvori velikosrbske agresije.⁸⁷

Po sestanku v Mraku, še bolj pa potem, ko je Memorandum postal javen, so se začele tudi polemike med slovenskimi in srbskimi intelektualci, npr. med Dimitrijem Ruplom in Ljubomirom Tadićem po objavi intervjuja z Ruplom v Dugi decembra 1986. Rupel je izzval burne polemike z izjavo, da ga ne briga, če albanski otroci vzklikajo geslo »Kosovo republika!« Po njegovem mnenju bi se Srbi morali z Albanci dogovoriti, kako bodo skupaj živeli v isti republiki. Duga je tedaj še s simpatijo spremljala dogajanje v Sloveniji, že naslednje leto pa je postala eno od glavnih protislovenskih glasil.⁸⁸ Podobna je bila polemika med bivšima dolgoletnima prijateljema Dobrico Ćosićem in Tarasom Kermaunerjem, ki sta si javno izmenjavala pisma. Stiki na osebni ravni so se nekaj časa še nadaljevali, vendar ne več prav dolgo. Leta 1987 je bilo zadnje pomembnejše soočenje slovenskih in srbskih intelektualcev v Beogradu.⁸⁹

V tistem času (1985 in 1986) so se pričeli tudi sistematični napadi srbskega in zveznega tiska na Slovenijo. Prvo večjo polemiko po skupnih programskih jedrih (1983) je začel Krste Bjelić, odgovorni urednik zagrebske izdaje dnevnika Borba, ki je bil poročen s Slovenko in je nekaj časa živel v Sloveniji. V Nedeljskem dnevniku je konec novembra 1985 objavil prispevek z naslovom Kaj muči (nekater) Slovence? Bjelić je nekaj izjav in dogodkov (npr. pogovor Bojana Štiha z Josipom Vidmarjem, vzklikanje nacionalističnih gesel na nogometni tekmi v Ljubljani, intervju tedanjega predsednika slovenske skupščine Vinka Hafnerja v Ninu, izjavo zgodovinarja Boga Grafenauerja, da je meja slovenske zavezanosti Jugoslaviji pogojena z uresničevanjem samostojnega nacionalnega življenja v njej) uporabil za splošen napad na Slovenijo. Poanta članka je bila, da je Slovenija egoistična, nehvaležna za vse, kar ji je dala Jugoslavija, in se želi odcepiti, razlika v pogledih med uradno politiko in intelektualci pa naj bi bila samo v tem, kdaj naj bi se to zgodilo.⁹⁰ Tovrstno novi-

⁸⁶ Stambolić, Put u bespuće, str. 125, 126.

⁸⁷ Izvori velikosrbske agresije, rasprave, dokumenti, kartografski prikazi, priredio Bože Čović, Zg. 1991, str. 207–256. – V knjigi je objavljen tudi Memorandum SANU.

⁸⁸ Snježana Milivojević, Nacionalizacija svakidašnjice, objavljeno v: Srpska strana rata, str. 671, 672.

⁸⁹ Pogovor je organiziralo Združenje književnikov Srbije, objavile pa so ga Književne novine št. 743, 1. 12. 1987.

⁹⁰ Bjeliću je odgovorila Ljerka Bizilj. Več o tem v: L., N. Bizilj, Novinarski arhivi, str. 83.

narstvo je sredi osemdesetih let postalo standarden način pisanja o Sloveniji in je zamenjalo prejšnje emotivne prispevke posamičnih piscev, ki se jim je rušila idealizirana titovska Jugoslavija, kakršna že zdavnaj ni več obstajala. V spremenjenem načinu pa je že prepoznavno sistematično spodbujanje protislovenskega razpoloženja, ki so ga povzročili domnevno slovensko nerazumevanje kosovskega problema in podpiranje kosovskih Albancev ter slovenske zahteve po demokratizaciji sistema (ukinitev 133. člena o verbalnem deliktu) in vojske (civilno služenje vojaškega roka) ter odpravljanju preživelih simbolov (praznovanje dneva mladosti). Bjelić je naslednje leto, 28. novembra 1987, začel objavljati tudi v srbski reviji Duga. Dolgo serijo člankov je naslovil Sindrom vzporednega toka, smiselno pa je bila naravnana enako kot prispevek v Nedeljskem dnevniku, le da z drugimi primeri (civilno služenje vojaškega roka, odnos do JLA, mnenja »alpskih intelektualcev« o nacionalni ogroženosti ipd.).

Sicer pa tudi slovenski tisk ni ostajal dolžan. V času, ko se je Milošević boril za oblast v Srbiji, je pisal precej več in ostreje o razmerah v Srbiji kot pa tedanji srbski tisk (ki je čakal na razplet razmer) o Sloveniji. Slovenski tisk je neusmiljeno kritiziral Miloševićeve brutalne čistke in podrejanje medijev (navajal je črno listo srbskega vodstva s 170 novinarji, ki jim je treba zapreti usta), 8. sejo CK ZK Srbije je označeval za »demokratski stalinizem«, dogajanje v srbski partiji za lov na čarovnice, razmere v Srbiji sploh pa za stalinistične ipd.⁹¹ Seveda je potem discipliniran srbski tisk pod taktirko novih, Miloševiću zvestih urednikov z vsemi topovi udaril nazaj.⁹²

V zvezi s slovensko-srbsko medijsko vojno je zanimiva teza, da je imelo ustvarjanje sovraštva do Slovencev predvsem namen homogenizirati Srbe, ne pa pripraviti jih na morebiten kasnejši spopad s Slovenci.⁹³

⁹¹ Pisanje slovenskih revij in drugih periodičnih publikacij o SR Srbiji ter srbskih revij o SRS novembra in decembra 1987 ter januarja 1988, pripravil Primož Žagar, Republiški komite za informiranje. Arhiv vlade RS. (Arhiv vlade RS je sedaj shranjen v Arhivu RS.)

⁹² Zlasti povedna je analiza Politikine rubrike Odjaci i reagovanja, obravnavana v več člankih v knjigi Srpska strana rata. Leta 2001 so srbski opozicijski intelektualci rubriko še dodatno in celovito obdelali ter raziskavo predstavili na CD-ju.

⁹³ Tasić, Kako je ubijena druga Jugoslavija, str. 89, 90.

KONFEDERALNI NAČRT ŠINIGOJEVE VLADE

Nasproti srbskemu modelu »čvrste« federacije je slovenska oblast najprej ponujala model »asimetrične« federacije, na koncu pa je pod pritiskom opozicije⁹⁴ že delala načrte tudi o konfederaciji. Delovna skupina IS (tedaj ga je vodil Dušan Šinigoj) je tik pred koncem mandata izdelala projekt konfederalne pogodbe. To ji je naložila skupščina na skupni seji vseh treh zborov 8. marca 1990, ko je sprejela Deklaracijo o urejanju razmerij, ki imajo splošen pomen za Republiko Slovenijo. IS je predvideval, da je konfederalna pogodba sprejemljiva tudi za druge republike in obe pokrajini v SFRJ. Popolnoma jasno pa mu je bilo tudi, da se bodo projekta morali lotiti nova večstrankarska skupščina in novi IS oziroma vlada (gradivo je bilo namreč obravnavano na zadnji seji pred koncem mandata).⁹⁵

Konfederalni projekt Šinigojeve vlade je zajemal štiri področja: okvirni pregled pojma konfederacija z vidika pravne teorije in zgodovine (gradivo republiškega komiteja za zakonodajo); mednarodnopravni vidiki in problemi ozemeljske suverenosti in državnih meja (gradivo republiškega komiteja za mednarodno sodelovanje); strukturna analiza vpetosti slovenskega gospodarstva v jugoslovanski trg blaga in storitev (gradivo Zavoda RS za družbeno planiranje); vojaški vidik konfederalizma (gradivo RSLO).

Vlada je izhajala iz predpostavke, da so državne meje SFRJ na območju RS, tj. meje z Italijo, Avstrijo in Madžarsko, natančno določene in mednarodnopravno niso dvomljive. Ob izločitvi iz SFRJ bi moralo biti zagotovljeno vse, da se v mednarodni javnosti takoj prizna in konstituira za polnopravno državo. Slovenija bi prevzela sukcesijo, pri čemer pa je treba računati na komplikacije, če ji katera od sosednjih držav ne bi priznala popolne suverenosti. Najbolj relevantno bo stališče velikih sil, podpisnic mirovne pogodbe z Italijo leta 1947 ter državne pogodbe z Avstrijo leta 1955. Glede Jugoslavije je vladni projekt predvidel dva scenarija: popolno soglasje glede izločitve posameznih delov iz SFRJ ali pa enostranska odločitev samo enega ali več delov. V prvem primeru glede sukcesije ne bi prihajalo do velikih težav. V drugem bi bilo vprašanje sukcesije obremenjeno z nepriznavanjem nekdanjih federalnih enot. Reprezentativnost pravega državnega in s tem tudi mednarodnega subjekta bi si Slovenija lažje pridobila oziroma bi ga lahko učinkovito izvajala, če bi akt osamosvojitve oziroma teritorialne suverenosti temeljil na prepričljivem referendumu. Le-ta bi vsekakor moral vsebovati naslednje elemente:

⁹⁴ Več o tem v poglavjih *Oblast in opozicija* ter *Ustavna osamosvojitve Slovenije*.

⁹⁵ Zapisnik 230. seje IS RS, 26. 4. 1990. Arhiv vlade RS.

- razglasitev suverenosti nad ozemljem znotraj dosedanjih republiških in državnih meja z izjavo, da postajajo te meje državne meje RS oz. da Slovenija postane pravna naslednica pogodb SFRJ, ki urejajo državne meje z Italijo, Avstrijo in Madžarsko;
- izjavo o prevzemanju mednarodnih obveznosti in pravic, ki izhajajo iz pogodb SFRJ z drugimi državami in mednarodnimi institucijami, predvsem na področjih, povezanih z ozemljem RS, in sicer z načeli sukcesije držav;
- izjavo o polnih pravicah narodnih skupnosti Italijanov in Madžarov v okviru veljavnega prava in mednarodnih pogodb, ki jih je sklenila SFRJ;
- izjavo o spoštovanju človekovih pravic;
- poziv sosednjim državam, naj spoštujejo meje ter teritorialno nedotakljivost RS.

Pred morebitnim aktom teritorialne suverenosti bi bilo primerno pripraviti belo knjigo, ki bi jo, sočasno z razglasitvijo neodvisnosti izročili tujim vladam, predvsem tistim iz sosednjih držav ter VS OZN. Podatki v knjigi naj bi bili obrazložitev akta razglasitve ozemeljske suverenosti in nedotakljivosti meja ter osnova za priznanje RS kot samostojnega državnega subjekta.

Po mnenju pripraviljavcev gradiva bi moral biti kakršenkoli akt razglasitve popolne teritorialne suverenosti RS dobro pripravljen in izrecno reprezentativen. Pri tem bi moral biti narejen tudi program izvajanja oblasti na področjih zagotavljanja javnega reda in miru, prevzema varovanja meja od enot JLA in intenzivne diplomatske dejavnosti na vseh ravneh, še posebej pri sosednjih državah. Za popolno razjasnitev problematike bo, kot so zapisali, treba pravno obdelati vprašanja, ki se nanašajo na: samoodločbo, priznanje države (de iure in de facto), aktivno in pasivno poslanstvo, priznanje vlade navzven, temeljito obdelavo sukcesije, referendum, pravico do suverenosti.

Po strukturalni analizi Zavoda RS za družbeno planiranje⁹⁶ je Slovenija prodala na domačem trgu 51,9 odstotka proizvodnje, 30,1 odstotka na jugoslovanskem trgu, 18 odstotkov proizvodnje pa je izvozila v druge države. Po regionalni in panožni strukturi je bila leta 1988 največji kupec slovenskega blaga Hrvaška (9,8 odstotka), sledile so: ožja Srbija (6,1 odstotka), BiH (3,3 odstotka), Vojvodina (1,8 odstotka), Makedonija (1,2 odstotka), Kosovo (0,5 odstotka) in Črna gora (0,3 odstotka). Večino (57 odstotkov) jugoslovanskih izdelkov in surovin je Slovenija nabavljala na Hrvaškem in v BiH.

Prodaja v ti dve republiki je obsegala 54 odstotkov vse prodaje v druge jugoslovanske republike. Zavod je izračunal tudi, kakšne bi bile gospodarske posledice zapiranja trga blaga in storitev v drugih republikah ob predpostavki, da prodaje ne bi bilo mogoče nadomestiti z izvozom niti ne s preusmeritvijo proizvodnje na druge programe. Ugotovil je, da bi direktni izpad slovenske proizvodnje zaradi 100-odstotne nezmožnosti njene realizacije v drugih republikah znašal ok. 30 odstotkov (ker je Slovenija dotlej realizirala ok. 30 odstotkov svoje proizvodnje na trgih drugih republik). S prištetim t. i. indirektnim globalnim učinkom, ki je znašal po izračunu z medsektorskim modelom 7,25 odstotka, bi skupni izpad povzročil zmanjšanje slovenske proizvodnje za ok. 37,25 odstotka; če bi prišlo samo do izpada prodaje v Srbijo (kar je bilo zaradi srbske blokade, vsaj kar je zadevalo neposredno poslovanje, de-

⁹⁶ Vpetost slovenskega gospodarstva v jugoslovanski trg, strukturalna analiza, Zavod RS za družbeno planiranje, 4. 5. 1990. Arhiv vlade RS.

jansko že v veliki meri uresničeno, op. B. R.), pa 15,3 odstotka.⁹⁷ Zavod je še izračunal, kolikšen bi bil izpad slovenskega gospodarstva v celoti tudi pri manjših odstotkih, ter če bi slovensko gospodarstvo ob osamosvojitvi še naprej prizadeval le bojkot Srbije. Naredil je tudi natančno analizo izgub po posameznih panogah, predvsem ključnih resorjev (elektrogospodarstva, pridobivanja premoga, proizvodnje naftnih derivatov, črne metalurgije, predelave barvnih kovin, bazičnih kemijskih izdelkov, lesa in končnih lesnih izdelkov, tekstila, usnja, krzna, tobaka).

RSLO je preučil vojaški vidik konfederalnega statusa.⁹⁸ Ugotavljal je, da je v pristojnosti federacije določanje osnove enotnega sistema SLO, ki zajema tako oborožene sile, civilno zaščito, opazovanje in obveščanje kot priprave na obrambo vseh družbenopolitičnih skupnosti in drugih samoupravnih organizacij. Oborožene sile so le del tega sistema, vsi sestavni deli pa tvorijo celoto, ki jo sestavljajo JLA kot skupna oborožena sila vseh narodov in narodnosti ter vseh delovnih ljudi in občanov in TO kot najširša oblika oboroženega splošnega ljudskega odpora. Po obstoječi ureditvi vsaka republika in avtonomna pokrajina na svojem ozemlju ureja in organizira SLO, vodi TO, civilno zaščito in druge priprave, federacija pa ureja in organizira JLA, jo vodi in ji poveljuje. Federacija tudi ureja vodstvo in poveljevanje oboroženih sil ter uresničuje vrhovno poveljstvo nad oboroženimi silami. Pri tem je predsedstvo SFRJ najvišji organ vodstva oboroženih sil in poveljevanja tem silam v miru in v vojni. Pristojnost republik in pokrajin v zvezi s TO je omejena zlasti na zagotavljanje materialnih in drugih možnosti za njen razvoj. Vsa druga vprašanja so v pristojnosti federacije oziroma njenih organov. TO ni mogoče obravnavati kot lastne oborožene sile posamezne republike, temveč le kot del enotnih oboroženih sil, do katerih imajo republike in avtonomne pokrajine določene pravice in dolžnosti.

Za konfederalni status na vojaškem področju je gradivo, ki ga je pripravil sekretariat, predvidelo tri možne modele:

- reorganizacijo skupnih oboroženih sil, ki jo sestavljajo kontingenti držav članic;
- reorganizacijo, ki jo sestavljajo kontingenti članic, te pa imajo poleg tega še lastne sile;
- samo lastne oborožene sile članic.

Za uresničitev kateregakoli modela bi bilo treba poprej izpeljati osamosvojitve federalnih enot, vključno z vojaškim kompleksom, organizirati in vzpostaviti lastne oborožene sile članic, skleniti pogodbo o konfederaciji, v kateri bi bile poleg načina organiziranja oboroženih sil določene tudi osnove skupnega poveljevanja (če bi tako želele članice). Nova organiziranost ne bi smela povzročiti zmanjšanja učinkovitosti oboroženih sil.

Če bi izbrali model lastnih oboroženih sil, bi bila TO lahko zametek, vendar ta glede na organiziranost in opremljenost ni primerna za samostojno vodenje frontalne in kombinirane oblike oboroženega boja. Njeno funkcijo je smotrno ocenjevati le v povezavi z JLA, ob preoblikovanju oboroženih sil bi morali zagotoviti kontinuiteto njihovega delovanja ne glede na posege v obstoječo organiziranost. Suverenost članic v konfederaciji pomeni tudi suverenost

⁹⁷ Srbska blokada slovenskega gospodarstva je analizirana v gradivu Analiza učinkov oviranja pretoka blaga v Jugoslaviji, Poročevalec skupščine SRS in skupščine SFRJ za delegacije in delegate, št. 2, 1990 (dalje: Poročevalec).

⁹⁸ Republiški sekretariat za ljudsko obrambo, 16. 4. 1990. Uradna tajnost: strogo zaupno. Zadeva: Vojaški vidik konfederacije. Arhiv vlade RS.

na vojaškem področju. Problemi so majhno število vojaške inteligence, nerazvita namenska industrija, vojaško šolstvo, kar vse bi terjalo dolgo prehodno obdobje. Skupne sile bi povzročile pomisleke o suverenosti posameznih članic. Na drugi strani pa je organiziranje lastnih oboroženih sil članic sicer dolgoročno možno, vendar bodo obstajale razlike v njihovi kvaliteti, kar bi bilo možno delno izenačevati prek konfederalnih organov. Mogoče je tudi, da bi ta problem reševali prek miličniškega sistema, čeprav ga večina držav rešuje z vojsko. Pisci analize so ocenjevali, da bi bilo za kaj takega potrebnih 13 000 nabornikov letno. Skupne oborožene sile konfederacije bi morale imeti zgolj funkcijo odvratanja zunanjega ogrožanja. Voditi jih in poveljevati jim bi bilo mogoče s preoblikovanjem zveznih organov. Generalštab bi moral biti vezan izključno na vrhovno poveljstvo ali poveljnika, s čimer bi odpadla dvojnost v obstoječi organiziranosti, kjer ZSLO združuje upravno in štabno funkcijo, do določene mere pa tudi vodi in poveljuje.

Zaključek analize je bil, da je tudi v konfederaciji mogoče organizirati obrambno funkcijo na načelih SLO, vojaško vprašanje pa reševati na obravnavane tri načine.

Samozavestna, a heterogena Demosova koalicija, ki je oblast prevzela le dober mesec po nastanku konfederalnega načrta Šinigojeve vlade, je bila prepričana, da je osamosvojitve njen projekt in da ga je sposobna izpeljati brez podpore nekdanjih političnih sil, do katerih je bila zelo nezaupljiva. Zato projekt Šinigojeve vlade ni imel pomembnejšega učinka, o njem se ni govorilo, novi IS o njem ni razpravljala, prav tako ne nova večstrankarska skupščina.⁹⁹ Predsednik novega IS Lojze Peterle je projekt poznal, saj je kmalu po prevzemu oblasti, 17. maja 1990 na 4. seji predsedstva RS, povedal, da ga je Šinigoj ob predaji poslov nanj opozoril.¹⁰⁰ Zgodovinsko je konfederalni načrt Šinigojeve vlade zanimiv predvsem zato, ker so njegovi elementi prepoznavni v osnutku konfederalne pogodbe, ki sta jo čez nekaj mesecev skupaj pripravili Slovenija in Hrvaška, v marsičem pa so postali temelj osamosvojitvene zakonodaje (ki jo je v glavnem pripravljala komite za zakonodajo pod vodstvom Lojzeta Janka), pa tudi drugih ukrepov slovenske oblasti, navsezadnje tudi zato, ker v vladnih službah večinoma ni prišlo do radikalnega odpuščanja (lustracije) in so isti uradniki nadaljevali operativno delo tudi na osamosvojitvenih projektih Demosove vlade.

⁹⁹ Tedanji minister (sekretar) za zunanje zadeve Dimitrij Rupel je npr. 18. 6. 2001 piscu izjavil, da projekta sploh ni poznal, podobno pa verjetno velja tudi za druge člane vlade.

¹⁰⁰ Magnetogram 4. seje predsedstva RS, 17. 5. 1990. Arhiv predsednika RS.

SLOVENSKO-HRVAŠKI PREDLOG ZA KONFEDERACIJO

Slovensko-hrvaški predlog za konfederacijo je nastal na podlagi dogovora predsedstev Republike Slovenije in Republike Hrvaške julija 1990. Z njim je slovensko predsedstvo hotelo ublažiti ostre reakcije, do katerih je prišlo v federaciji in v drugih republikah potem, ko je slovenska skupščina 2. julija 1990 sprejela Deklaracijo o suverenosti države RS.¹⁰¹ V času sprejema te deklaracije (situacija je bila zelo napeta tudi zaradi razorožitve slovenske TO sredi maja 1990) naj bi predlog o konfederalni ureditvi ublažil napetosti in pokazal, da Slovenija (in Hrvaška) v resnici ne želita enostranske odcepitve, pač pa iščeta formulo za ohranitev Jugoslavije v taki obliki, ki bi zadovoljila nacionalne in demokratične zahteve njenih narodov. Izdelavo predloga konfederalne pogodbe je ob zaostitvi zaradi orožja na seji predsedstva predlagal Matjaž Kmecl z obrazložitvijo, da bi zgolj priprava lastne slovenske ustave kazala, kot da se Slovenija zapira vase.¹⁰² S tem so se strinjali tudi drugi. Novi predsednik vlade Peterle je obljubil, da bo preučil konfederalni predlog Šinigojeve vlade, vlada pa bo razmislila o ustanovitvi analitske službe, ki bi pripravljala posamezne scenarije. Tudi predsednik skupščine France Bučar je opozarjal, da »za kar smo se načelno opredelili, kar je bila tako rekoč skupna politična odločitev - to je konfederacija - nimamo scenarija, kako do tega priti.«¹⁰³ Po njegovem bi sicer to morala biti splošna slovenska odločitev, vendar mora biti scenarij zanjo pripravljen. Julija 1990 je nato na seji predsedstva SFRJ, ki so se je udeležili tudi predsedniki (predsedstev) republik, prišlo do dogovora, da naj bi Slovenija in Hrvaška pripravili predlog za konfederacijo, druge republike pa naj bi delale osnutek za »sodobno« oz. »čvrsto« federacijo. Koncept »čvrste federacije« sta v resnici s predlogi amandmajev k ustavi SFRJ iz leta 1974 že pripravljala Markovičeva zvezna vlada in srbsko vodstvo.

Predlog konfederalne pogodbe,¹⁰⁴ ki ga je oktobra pripravila skupina ekspertov obeh republik, je temeljil na teoretičnih posplošitvah primerov konfederacij iz zgodovine in izkušenj ES: Izhajal je iz stališča, da konfederalno pogodbo kot akt mednarodnega prava lahko sklepajo samo samostojne, suverene države, torej tiste republike v tedanji SFRJ, ki se kot take konstituirajo na podlagi pravice naroda do samoodločbe ali ki se odločijo, da se med seboj

¹⁰¹ Več o tem v poglavju Ustavna osamosvojitve Slovenije.

¹⁰² Magnetogram 4. seje predsedstva RS, 16. 5. 1990. Arhiv predsednika RS.

¹⁰³ Prav tam.

¹⁰⁴ Model konfederacije v Jugoslaviji, Lj., Zg., 4. 10. 1990. Arhiv predsednika RS.

povežejo v federacijo in prek federacije sklenejo konfederalno pogodbo z drugimi samostojnimi državami – dotedanjimi republikami. Za posamezna vprašanja so bile pripravljene tudi alternative.

Temeljna izhodišča so bila:

- konfederacijo tvori zveza suverenih držav zaradi uresničevanja skupnih ciljev;
- predpostavka je, da je za konfederacijo osnovan ekonomski interes, tj. zagotovitev skupnega trga; skupni interes je tudi vključevanje v evropske integracijske procese;
- konfederacija mora zagotoviti uresničevanje obrambno-varnostnih interesov, tj. zavarovanje pred napadom od zunaj oziroma zavarovanje meja vseh članic;
- zagotoviti mora enake standarde pri varstvu pravic človeka kot posameznika in vseh etničnih skupnosti.

Nadalje je predlog določal, da lahko članice prenesejo izvrševanje posameznih pristojnosti na konfederalne organe, katerih odločitve se izvršujejo na način, določen s konfederalno pogodbo. Tako zamišljena konfederacija bi bila mednarodna organizacija po zgledu ES.

V predlogu so poudarili, da bi bilo pri določanju ciljev konfederacije treba upoštevati možnost, da bi bila konfederacija kot celota sposobna postati članica ES, ker je to želja vseh njenih potencialnih članic. Konfederalna pogodba bi bila sestavljena iz uvoda (preambule) in naslednjih poglavij: načela; članstvo; pristojnosti; organi; financiranje zveze; vprašanja sukcesije; uporaba jezika; prehodne in končne določbe.

V uvodu bi se med drugim: potrdila vera v moralne vrednote evropske civilizacije po zgledu statuta Sveta Evrope, obsodil hegemonizem nad narodi, potrdilo načelo vseh oblik lastnine ter svoboda podjetništva in ustvarjalnosti, vera v skupen gospodarski in socialni napredek in solidarnost ljudi, ohranjanje zunanje varnosti konfederacije in držav članic kot cilj zveze in ustanovitev zveze kot prispevek k evropski varnosti in integracijskim tokovom. Posebej bi bilo poudarjeno, da gre za združitev »na podlagi neodtujljive in trajne pravice vsakega naroda do samoodločbe, ki vključuje pravico do odcepitve in združitve z drugimi narodi in državami«.

V načelih bi bilo zapisano vzajemno priznavanje in spoštovanje temeljnih pravic vsake države članice do obstoja, neodvisnosti, enakosti, mednarodnega komuniciranja in spoštovanja ter načelo nevmešavanja; obveznost, da se ne bodo sklepele pogodbe, naperjene zoper zvezo ali v neskladju s to pogodbo ali na škodo drugih članic; obveznost vzajemnega zavarovanja pred zunanjim napadom na zvezo in ustanovitve sistema kolektivne varnosti in skupne obrambe v ta namen; spoštovanje in izpolnjevanje obveznosti iz evropske konvencije o človekovih pravicah iz leta 1950 in njenih protokolov; načelo prepovedi diskriminacije državljanov v vseh državah članicah; obveznost, da članice priznavajo in spoštujejo v polnem obsegu pravice do enakega postopka, do sodelovanja v političnem odločanju, do jezika in pisave in do kulturnih ustanov vseh etničnih skupin, ki živijo na njihovem območju; načelo izvršljivosti odločb in drugih posamičnih aktov organov držav članic v drugih državah članicah na podlagi vzajemnosti in po doseženih sporazumih; svoboda gibanja brez pregledov potnih in drugih listin v katerikoli drugi članici ob prepovedi zlorabe te pravice; svoboda gibanja delovne sile in prepoved diskriminacije med državljani držav članic glede zaposlovanja, nagrajevanja in drugih pogojev dela; svoboda ustanavljanja podjetij in družnic in njihove dejavnosti pod enakimi pogoji na območju konfederacije.

Poleg izvirnih članic, pogodbenih strank, bi se lahko zvezi pridružile tudi druge države. Pogoj za sprejem v članstvo: vzpostavljen demokratični parlamentarni sistem oblasti na podlagi svobodnih in tajnih volitev ter zagotovljena pravica do zasebne lastnine, svoboda podjetništva in sindikalnega združevanja. Za sprejem nove države bi bila predvidena sklenitev posebne pogodbe, ki bi jo morale poleg te države ratificirati vse države članice. Za morebitno vztrajno in sistematično kršenje pogodbenih obveznosti sta bila predvidena suspenz in izključitev po presoji konfederalnega sodišča.

Pristojnosti: ključno bi bilo področje ekonomskih odnosov, to je carinska unija in skupni trg, na katerem bi bil prost pretok blaga, storitev, kapitala in delovne sile. Pri imigraciji in pridobivanju lastninske pravice do nepremičnin bi imela vsaka članica pravico do ustreznih ukrepov zaradi zavarovanja legitimnih interesov. V konfederalni pogodbi bi se morala določiti obveznost članic, da postopno usklajujejo elemente skupnega trga z normativi in standardi ES. V konfederaciji bi bila sicer monetarna unija, vendar bi imele članice načeloma vsaka svojo valuto in bi usklajevale tečajno politiko (alternativa: vsaka članica ima svojo valuto, s tem da imajo tudi skupno obračunsko valuto, ali da imajo članice skupno valuto in centralno emisijsko banko).

Na področju obrambe in varnosti bi vsaka članica imela svoje lastne oborožene sile (s tem elementom je bilo upoštevano obdobje pred možno demilitarizacijo). Na ravni konfederacije bi bila koordinacija in usklajevanje obrambnih priprav; te naloge bi se lahko organizirale v okviru ministrskega sveta (za usklajevanje strateških vprašanj) in sveta obrambnih ministrov (za reševanje konkretnih zadev). Predsedniki držav članic bi ob morebitni agresiji sestavljali enotno poveljstvo vseh konfederalnih oboroženih sil, ki bi vodilo obrambo konfederacije ali njenega dela. Vsaka članica bi zagotovila v konfederaciji dogovorjeno velikost svojih lastnih oboroženih sil in najmanjšo določeno vsoto sredstev za obrambne priprave. Vsaka članica bi samostojno odločala o naravi vojaške službe (poklicna ali obvezniška armada) ter samostojno izvajala vojaško usposabljanje, članice pa bi se lahko dogovorile, da enotno organizirajo določene zvrsti ali rodove oboroženih sil (npr. letalstvo, protiletalska obramba, mornarica) ter enotno izvajajo usposabljanje pripadnikov teh zvrsti in rodov; v te namene bi proporcionalno zagotavljale potrebna sredstva (alternativa: skupne oborožene sile v obliki kontingentov, vendar poleg oboroženih sil, ki jih ima vsaka članica, in predvsem ob neposredni vojni nevarnosti; poveljnika takih sil bi imenovala članice konfederacije soglasno).

V mednarodnih odnosih bi bila vsaka članica konfederacije poseben subjekt mednarodnega prava, ki samostojno sklepa mednarodne pogodbe. Konfederacija bi sklepala le mednarodne pogodbe v okviru pristojnosti, določenih s konfederalno pogodbo, s predhodnim soglasjem in ob ratifikaciji držav članic. Članice bi lahko pooblastile konfederacijo, da za posamezne od njih ali za vse sklepa mednarodne pogodbe tudi na področjih zunaj pristojnosti, določenih s konfederalno pogodbo. Članice bi imele samostojna diplomatska in konzularna ter gospodarska, informativna in turistična predstavništva v tretjih državah, po dogovoru pa tudi skupna predstavništva.

Organi konfederacije bi bili: svetovalni parlament, izvršna komisija, ministrski svet in konfederalno sodišče.

V svetovalni parlament bi v vsaki državi članici državljani volili z neposrednim in tajnim glasovanjem enako število (npr. 50) poslancev po enotnem volilnem redu, ki bi ga določil

ministrski svet. Imel bi svetovalna in nadzorna pooblastila, predvidena v konfederalni pogodbi, alternativno pa bi lahko tudi odločal na podlagi predhodnega soglasja držav članic. Njegove odločitve bi bile podvržene ratifikaciji članic.

Člani izvršne komisije bi sodelovali na zasedanjih parlamenta in na svojo zahtevo razpravljali v imenu izvršne komisije, ki bi ustno ali pisno odgovarjala na vprašanja svetovalnega parlamenta ali poslancev. Ministrski svet bi se obračal na svetovalni parlament v skladu s svojim poslovníkom. Svetovalni parlament bi razpravjal o letnem poročilu, ki bi mu ga predložila izvršna komisija, pa tudi o osnutku letnega proračuna konfederacije. Z javnim glasovanjem bi lahko izglasoval nezaupnico izvršni komisiji. Če bi predlog za odpoklic sprejel z dvotretjinsko večino, bi morali člani izvršne komisije kolektivno odstopiti, vendar bi do izvolitve novih članov še naprej opravljali tekoče posle.

Ministrski svet bi sestavljali predstavniki vseh članic, iz vsake po eden. Dolžnost predsednika bi opravljali člani sveta izmenoma, vsak po šest mesecev, in sicer po abecednem redu držav članic. Ta organ bi sprejemal odločitve o vseh vprašanih iz konfederalne pogodbe in njenih dodatkov, kjer bi bilo predvideno odločanje. Na izvršno komisijo bi lahko prenesel pooblastila za izvrševanje predpisov, ki bi jih izdajal, lahko pa tudi pristojnost za odločanje s svojega delovnega področja, ki bi jo lahko preklical, kadar bi to štel za potrebno (tudi tu je bilo predvidenih več alternativ). V ministrskem svetu ni preglasovanja; vse odločitve, razen proceduralnih, se sprejemajo soglasno. Zaradi ohranjanja kohezije konfederacije in njene stabilnosti ima osrednje mesto med organi konfederalno sodišče s pristojnostmi po zgledu sodišča ES v Luksemburgu. Konfederacija ima tudi izvršno komisijo, ki ne dobiva navodil za svoje delo od nobene posamezne države članice, lahko ima predstavniški organ, ki lahko sprejema bodisi samo priporočila ali pa tudi odločitve, kot predvideva pogodba.

Izvršno komisijo bi sestavljalo določeno število članov (npr. 17), ki bi jih sporazumno imenovala vlade držav članic. Imeli bi štiriletni mandat, ki bi se lahko ponovil. Komisija bi enkrat letno objavila poročilo o delu konfederacije. Njeni člani bi bili lahko samo državljani članic zveze in bi opravljali svoje dolžnosti popolnoma neodvisno in v splošnem interesu zveze. Torej ne bi smeli dobivati navodil od katerekoli vlade ali drugega telesa in med trajanjem svojega mandata ne bi smeli opravljati kake druge poklicne dejavnosti. Izvršna komisija bi sprejemala odločitve z večino glasov.

Ministrski svet in izvršna komisija bi se medsebojno posvetovala in sporazumno določala načine svojega sodelovanja.

Naloga konfederalnega sodišča bi bila varovanje spoštovanja pravic ter razlaga in uporaba konfederalne pogodbe in njenih dodatkov. Sodišče bi sestavljalo 15 sodnikov, izvoljenih izmed oseb, ki uživajo najvišji moralni ugled in izpolnjujejo pogoje za opravljanje najvišjih sodnih funkcij ali ki so priznani strokovnjaki za mednarodno, ustavno ali upravno pravo. Sporazumno bi jih imenovala vlade držav članic za določeno obdobje (npr. 6 let), sodniški mandat bi se lahko ponovil. Če bi katera od članic menila, da druga država članica ni izpolnila obveznosti iz konfederalne pogodbe in njenih dodatkov, bi lahko vložila tožbo pri konfederalnem sodišču. Pred vložitvijo tožbe bi zadevo obravnavala izvršna komisija, ki bi podala obrazloženo mnenje, potem ko bi bila seznanjena s stališči obeh strank v sporu. Če bi konfederalno sodišče ugotovilo, da je tožba utemeljena, bi morala tožena članica ukrepati v skladu s sodbo. Za izvršitev sodbe bi skrbel ministrski svet.

Konfederalno sodišče bi nadzorovalo zakonitost aktov ministrskega sveta in izvršne komisije, razen njenih priporočil ali mnenj. Pristojno bi bilo za zadeve, ki bi jih predložile članice, ministrski svet ali izvršna komisija. Presojalo bi, ali države ravnajo v skladu s svojimi pristojnostmi, in obravnavalo kršitve pogodbe ali kateregakoli drugega predpisa, zlorabe pooblastil in opustitve izdaje potrebnega predpisa. Vsaka fizična ali pravna oseba bi prav tako imela pravico vložiti tožbo pri konfederalnem sodišču. Tožbo bi bilo mogoče vložiti tudi, če kak organ konfederacije ne bi sprejel potrebne odločitve.

Možni drugi organi v konfederaciji bi bili lahko še: banka za razvoj; namenski skladi za dogovorjene projekte; zavod za standardizacijo; zavod za mere, uteži in plemenite kovine.

Sedeži organov konfederacije bi bili v različnih mestih (po sporazumu vseh držav članic), dejavnosti in zasedanja organov pa bi se v določenih obdobjih odvijali v različnih mestih. Vsi organi konfederacije bi imeli eksteritorialen položaj, vsi člani organov in uslužbenci konfederacije bi uživali ustrezne privilegije in imuniteto po splošnih načelih mednarodnega prava.

Vsaka članica bi odstopila prostor in stavbe ter financirala vzdrževanje in aparat tistega skupnega telesa zveze (svetovadni parlament, ministrski svet, izvršna komisija, skupno poveljstvo, vojaško-politični svet itd.), katerega sedež bi bil na njenem ozemlju. Splošni in skupni stroški delovanja zveze (diplomatska in konzularna predstavništva, skupno poveljstvo, administrativni stroški itd.) kot tudi tisti, ki jih ne bi bilo mogoče locirati ali bi se o njih članice sporazumele, bi se financirali s kotizacijo vseh članic. Ta bi se določila s kombinacijo družbenega proizvoda na prebivalca (40 odstotkov), velikosti državnega ozemlja (30 odstotkov) in števila prebivalstva (30 odstotkov). Članice zveze bi financirale vzdrževanje tistega dela svojih lastnih oboroženih sil, ki bi jih postavile pod skupno poveljstvo zveze, kot tudi stroške njihovega vojaškega angažiranja (alternativa: celotno financiranje s kotizacijo).

Vsi problemi sukcesije, nastali s preoblikovanjem jugoslovanske federacije v konfederacijo, bi se uredili s sporazumom na podlagi splošno sprejetih načel mednarodnega prava, kodificiranih z večstranskimi konvencijami. Konfederalna pogodba bi uredila načela sukcesije držav za primer prenehanja članstva v konfederaciji.

V konfederalnih organih bi bili v uradni rabi jeziki vseh držav članic. V teh jezikih bi se objavljali vsi akti organov konfederacije in sodbe konfederalnega sodišča.

Članice zveze in stranke te pogodbe bi pogodbo ratificirale in izvajale njene določbe v skladu s svojimi ustavnimi predpisi. Ratifikacijski instrumenti bi se deponirali pri vladi ene od držav članic. Pogodba bi začela veljati med državami, ki bi jo ratificirale, in sicer z dnem izročitve ratifikacijskih dokumentov. Po preteku določene dobe (po eni različici deset let, po drugi pa pet) bi se članice na zahtevo katerekoli izmed njih medsebojno posvetovale o reviziji te pogodbe ali o razpustitvi zveze. Odvisno od nadaljnega razvoja in širjenja evropske integracije bi lahko članice zveze še pred navedenim rokom, posamično ali skupno, po lastni odločitvi ali po odločitvi ministrskega sveta zvezo zapustile ali jo razpustile in zaprosile za sprejem v ES.

Ko je slovensko predsedstvo v razširjeni sestavi 29. avgusta 1990 razpravljalo o pripravi konfederalne pogodbe,¹⁰⁵ so bili izpostavljeni predvsem trije problemi: ali bo Slovenija, če pride do konfederacije, zmožna obdržati nespremenjene meje; uskladitev slovenske in hrvaške vizije konfederalne po-

¹⁰⁵ Zapisnik in magnetogram 13. seje predsedstva RS, 29. 8. 1990. Arhiv predsednika RS.

godbe (tu je bilo zlasti problematično vprašanje Srbov na Hrvaškem in vprašanje, kdo bo še v bodoči konfederaciji); ali konfederacija sploh je realna opcija. V razpravi so poudarili, da bi se o tem slovenski državljani morali opredeliti z referendumom in da se bo to, ali je konfederacija lahko realna opcija, pokazalo šele po večstrankarskih volitvah v drugih republikah, ko bodo morale nove oblasti definirati svoj odnos do Jugoslavije. Način, pri katerem bi rešitev iskali zvezni predsednik Ante Marković in zvezni organi s podporo Srbije, bi pomenil usodo jugoslovanskih narodov prepustiti zvezni vladi. To so ocenili kot še posebej nevarno zaradi nove jugoslovanske reformistične stranke, ki jo je nekoliko pred tem ustanovil Marković, češ da gre, ne glede na ideje in želje ustvarjalcev v praksi, kot je rekel Kučan, »za ohranitev tiste jugoslovanske ideje, jaz bi rekel srbske, ki gradi na prepričanju, da ima večinski narod neki poseben položaj, da je mogoča identifikacija tega naroda z občejugoslovanskim, da je to centralistični koncept v imenu večinskega naroda«.¹⁰⁶

Po oceni slovenskega vodstva je Hrvaška nerealno pričakovala, da bodo v konfederaciji vse republike. Obenem je menilo, da bi Hrvatom morali to tudi povedati. Za Slovenijo bi bila eventualna konfederacija minimum, sprejemljiv glede na trenutne (zlasti mednarodne) razmere, potem pa bi videla, ali se da doseči kaj več. Za Hrvate bi bil glede na razmere maksimum.

V tistem času (dobre tri mesece pred plebiscitom) so bili pogledi v slovenskem vodstvu še precej različni. Milan Kučan je bil prepričan, da gre za alternativo, ali samostojna država, ki stvari z drugimi republikami ureja na meddržavni ravni s pogodbami, ali pa konfederacija »v stalnejših formah in z bolj definiranimi odnosi«, tako kot si jo predstavljajo Hrvati, ker kake vmesne rešitve z »občasnim koordiniranjem vladnih aktivnosti« nimajo smisla. Menil je, da je glavna dilema, ali bo v ES lažje prišel vsak zase ali (Slovenija, Hrvaška in eventualno BiH) skupaj. Ivan Oman je menil, da obstajata le dve možnosti: pogovori o odcepitvi ali pa o novi jugoslovanski skupnosti. Za tako dogovarjanje ni potreben referendum, pred volivce bi šli potem, ko bi bil predlog pogodbe pripravljen, tedaj bi jih vprašali, ali ga sprejmejo. Dušanu Plutu se je konfederacija samo s Hrvaško zdela neugodna zaradi nacionalnega razmerja, v tem smislu bi bila BiH dobrodošel partner, ker bi uravnotežila mednacionalna razmerja. Matjaž Kmecl je menil, da bi morali simulirati obe varianti, »evropsko«, do katere se čutijo Slovenci majhne in defetistične, in »balkansko«, kjer to kompenzirajo z občutki samozavesti in večvrednosti. V vsakem primeru mora Slovenija doseči status suverene države, potem pa preceniti, katera inačica je zanjo boljša. Tudi Ciril Zlobec je bil do konfederacije pesimističen, ni videl realne možnosti, da bi se uresničila, je pa menil, da je pogovor o njej nujna faza, skozi katero Slovenija mora iti, »čeprav je to neka mimikrija za nadaljnje spreminjanje Jugoslavije, ker si nihče ne upa narediti direktnega reza. Jović je zato tudi ponudil zakon o odcepitvi, ki je

¹⁰⁶ Prav tam.

napisan na kožo Sloveniji, ne more pa se odcepiti Hrvaška, razen za ceno, da nima na svojem ozemlju srbskega prebivalstva, konflikt bo velik, manever za sporazum pa majhen.«¹⁰⁷

Lojze Peterle je zatrjeval, da vlada natančno obdeluje »odklapljanje«, vključno z varianto »izgona iz Jugoslavije«. Po njegovem približevanje Evropi v gospodarskem smislu ne bi smelo povzročati prevelikih težav: »Mislim, da bi se bilo dobro spomniti časov za nazaj, ko smo bili zelo blizu avstrijski produktivnosti ali ko so imele nekatere branže tako rekoč še enake dohodke (ok. leta 1970 in še nekaj let kasneje).«¹⁰⁸ Ocenil je, da je čedalje več sil, ki računajo, da bo nastalo nekaj novih držav, vendar odcepitev slabo odmeva. Nihče pa ne nasprotuje pojmu suverenost, toda niti Evropa niti velesile še niso pripravljene cementirati novih odnosov. Peterle je menil, da Hrvati s konfederalno pogodbo mislijo resno, kar bi bilo treba upoštevati. Kučan je bil skeptičen do stališč vlade, da bo kljub osamosvojitvi moč ohraniti jugoslovanske trge, in opozoril, da prestrukturiranja ne bo mogoče opraviti čez noč, ni pa bil za razprodajo premoženja tujcem. »Vse govorjenje o suverenosti nam ne bo nič pomagalo, če bomo ostali brez ekonomskega temelja te suverenosti.«

Kučan je (na popoldanskem delu seje, ko so člani predsedstva ostali sami) povedal, da so izračuni, ki so jih pripravili nekateri ekonomisti (Veljko Bole), po mnenju podpredsednika zvezne vlade Živka Pregla »uničujoči«, in da tudi Marković pripravlja gradivo, s katerim želi dokazati, da se odcepitev ne splača. Zato se je treba z njim sestati in videti, kakšne argumente ima. Če od devetih milijard dolarjev deviznih rezerv Slovenija ne dobi nič, če ne bo vključena v sanacijo bank in mednarodne finance, je samostojnost vprašljiva. Zato je treba poskrbeti za finančne, blagovne in druge rezerve, poleg tega pa izračunati, koliko časa Slovenija lahko zdrži.¹⁰⁹ Že na dopoldanskem delu seje pa je Oman opozoril, da bodo jeseni volitve za zvezni zbor in če do takrat Slovenija ne bo kaj ukrenila, to pomeni, da bo ostala v centralistični Jugoslaviji.

Kljub vedno večji skepsi do možne konfederativne preureditve Jugoslavije je slovenska vlada (republiški sekretariat za zakonodajo in republiški zavod za družbeno planiranje) še naprej pripravljala možne elemente konfederalne pogodbe.

Vlada je gradivo potrdila na seji 13. septembra 1990 in ga nato poslala v obravnavo skupščini.¹¹⁰

¹⁰⁷ Prav tam.

¹⁰⁸ Prav tam.

¹⁰⁹ Prav tam.

¹¹⁰ Zapisnik 21. seje IS skupščine RS, 13. 9. 1990. Arhiv vlade RS.

SPOPAD ZA TRETJO JUGOSLAVIJO

Proti koncu leta 1990 so bili v Jugoslaviji znaki razpadanja države tako očitni, da jih je bilo analitičnemu opazovalcu težko spregledati, čeprav so le redki politiki in diplomati doma in v tujini verjeli, da bo država razpadla. Na dveh ključnih področjih, pravnem in ekonomskem, se je to dejansko že zgodilo. Na pravnem s spremembo srbske ustave marca 1989, s katero sta bili odpravljene avtonomni pokrajini. To je bil enostranski in hkrati neposreden poseg v jugoslovanski pravni red (v ustavo iz leta 1974), ki mu je v Sloveniji kot obrambni odgovor sledil sprejem amandmajev k slovenski ustavi tudi (v tedaj še socialistični skupščini, septembra 1989), potem pa vrsta ustavnih zakonov, ki so krepili pravno samostojnost Slovenije že pred plebiscitom, po njem pa je bila v ospredju skupščinske dejavnosti osamosvojitvena zakonodaja sploh.

Zvezna skupščina in drugi zvezni organi niso imeli nobene avtoritete, pod pritiskom srbskega bloka so sicer skušali nasprotovati osamosvojitvenim procesom v Sloveniji (in tudi že na Hrvaškem), vendar jim (sicer nedorečena in v definiranju subordinacije med zvezno in republiškiimi ustavami tudi protislovna) ustava iz leta 1974 ni dajala zadostne pravne osnove za poseganje v notranji pravni red republik. Poleg tega so v vseh telesih, kjer je veljalo načelo konsenza, slovenski in hrvaški (sčasoma pa tudi makedonski in bosanski) delegati blokirali odločitve.

Interesi posameznih republik so se tako najbolj neposredno soočali v predsedstvu SFRJ, ki se je ob ključnih vprašanih razdelilo na dva dela, pri čemer je srbski predstavljal homogeno celoto, ki je dosledno upoštevala Miloševićevo voljo, nésrbski pa je bil precej bolj heterogen in neenoten.

Finančnega reda, ki ga je pod pritiskom Mednarodnega denarnega sklada in s pomočjo zahodnih držav za silo vzpostavil zadnji jugoslovanski premier Marković, je bilo konec leta 1990, ko si je Srbija od NBJ »sposodila« 1,4 milijarde dolarjev. Enoten jugoslovanski trg je nehal delovati že v prvi polovici leta 1989, ko so srbska podjetja začela bojkotirati slovenske izdelke zaradi zborovanja v Cankarjevem domu, pozneje pa so sledili »prevzemi« slovenskih podjetij v Srbiji.¹¹¹

Članek o razpadu Jugoslavije in državljanski vojni (do tega naj bi prišlo najkasneje v osemnajstih mesecih) je 7. novembra v New York Timesu na

¹¹¹ Več o tem v poglavju Gospodarski razpad države.

osnovi napovedi CIE objavil novinar David Binder.¹¹² Ameriški ambasador v Jugoslaviji Warren Zimmermann je imel tovrstne napovedi za pretirane, optimistično je prikazoval drugačno stanje v Jugoslaviji, Sloveniji pa je zmotno pripisoval, »da ima ključ do razpada Jugoslavije«, in jo, kot je zapisal, »moledeval, naj svojo prihodnost išče v Jugoslaviji, če se že odloči, da mora oditi, /.../, naj to stori s pogajanjem in sporazumom«.¹¹³

Tudi nekateri jugoslovanski družboslovci, ki niso bili obremenjeni z nacionalizmom, so empirično zaznali, kaj se bo zgodilo, in na to opozarjali, njihovi zaključki pa so bili, kar zadeva Slovenijo, podobni Zimmermannovim. Laslo Sekelj je kot glavne vzroke za proces razpadanja navedel težnje po ohranitvi političnega monopola ZK (kar pa tedaj ni več držalo, medtem so se oblasti v večini republik že zamenjale), krizo socializma v svetu in v Jugoslaviji, ekonomsko krizo (vključno z zapoznelim procesom modernizacije) in prevlado nacionalizma nad »panjugoslovanstvom«, v katerem je videl rešitev.¹¹⁴ Po njegovem mnenju je v Sloveniji sredi osemdesetih let nad »beograjsko« strujo slovenskih politikov prevladala »ljubljska« struja, ki korenine vleče iz časov partijskega »liberalizma« šestdesetih let, njeno izhodišče pa je »samostojen, od ostanka Jugoslavije neodvisen in egoističen slovenski izhod iz krize«. Na federalni ravni slovenska politika sicer ravna v skladu z obstoječim sistemom, povsem legitimno, brani materialne in druge privilegije slovenskega gospodarstva, navznoter pa sta se nekdanja monopolna politična oblast in bivša opozicija spremenili v skupno nacionalno politično elito slovenskega naroda, ki svojo legitimnost črpa v nacionalizmu in želi nacionalno in suvereno državo slovenskega naroda znotraj Jugoslavije. Slovenski »nacionalpluralizem« je sicer še vedno boljši kot srbski »nacionalboljševizem«, vendar lahko ostane liberalen le pod pogojem spremembe Jugoslavije v dogovorno državo, ker v vseh različicah te »enotne slovenske nacionalistične stranke ni prostora za državljana, abstraktni politični narod in političnega posameznika, ampak samo za slovenskega državljana, slovenski politični narod in posameznika slovenske narodnosti ali v najboljšem primeru državljana SRS« (pri čemer pa še ni jasno, ali privilegij državljanstva lahko dobijo tudi imigranti iz drugih republik).¹¹⁵

¹¹² David Binder, *Yugoslavia Seen Breaking Soon* (C. I. A. Paper Predicts Action in 18 Month And Adds Civil War Is Likely), *The New York Times*, Vol CXL, No 48, p. A-7, November 28, 1990. Prevod članka je bil ob destletnici samostojnosti Slovenije objavljen v mesečniku *Ampak* (št. 6/7, 2001, str. 9). - Binder ima še danes, tako kot številni intelektualci in politiki na zahodu, priznanje neodvisnosti Slovenije in Hrvaške za usodno napako, ki je preprečila mirno rešitev jugoslovanske krize (gl. intervju v isti številki revije *Ampak*, str. 10-11).

¹¹³ Warren Zimmermann, *Izvor Pogube. Jugoslavija in njeni uničevalci. Zadnji ameriški ambasador pripoveduje, kaj se je zgodilo in zakaj*, Lj. 1998, str. 131 (dalje: Zimmermann, *Izvor pogube*). - Izvirnik je izšel leta 1996 v *New Yorku* pod naslovom *Origins of a Catastrophe. Yugoslavia and its destroyers - America's last Ambassador tells what happened and why*. (Zimmermann je sicer svoje glavne teze pojasnil že v članku *Origins of a Catastrophe, Memoirs of the Last American Ambassador to Yugoslavia*, *Foreign Affairs*, March/April 1995, str. 4-20.)

¹¹⁴ Laslo Sekelj, *Jugoslavija. Struktura raspadanja*, Bg. 1990.

¹¹⁵ Prav tam, str. 216-220.

Nekatera od vprašanj, ki jih je načenjal Sekelj, so postala v Sloveniji jasna po plebiscitu decembra 1990, z zagotovili, ki jih je sprejela slovenska skupščina pred plebiscitom oz. skupaj z zakonom o plebiscitu.¹¹⁶ A dvom o poštenosti slovenske politike je ostal tudi kasneje, celo pri redkih vrhunskih jugoslovanskih intelektualcih, ki niso zapadli nacionalizmu, še mnogo bolj pa v zahodnih državah, kjer se še danes (kljub obsodbi Miloševića in njegove politike) kot senca vlečejo ocene o slovenskem separatizmu, odgovornosti za razpad Jugoslavije in prepričanje, da je bilo mednarodno priznanje Slovenije in Hrvaške zgrešeno dejanje, ki ga je izsilila Nemčija.

V predplebiscitnih pogajanjih med strankami ni bil sprejet predlog Janeza Janše, naj se volivci opredeljujejo med tremi opcijami: za Jugoslavijo, takšno, kot je; za konfederativno Jugoslavijo; ali za samostojno Slovenijo zunaj Jugoslavije. Manj eksplicitno vprašanje, ki je od volivcev zahtevalo odgovor, ali naj Slovenija postane neodvisna država, je ustrezalo obojim: tistim, ki so hoteli neodvisno Slovenijo zunaj Jugoslavije, in tistim, ki so verjeli, da bo Jugoslavijo mogoče preoblikovati v konfederativno skupnost.

Takoj ko so se stališča v Sloveniji izkristalizirala, čeprav so med strankami še potekala ostra, a intenzivna pogajanja o plebiscitu, je (24. oktobra) delegacija Demosa (Jože Pučnik, France Bučar, Dimitrij Rupel in Tine Hribar) odšla na pogovor s srbsko opozicijo. Želela je ugotoviti, kako bi se v zvezi z bodočo ureditvijo Jugoslavije razvijale stvari, če bi na bližajočih se volitvah v Srbiji zmagala opozicija. Tudi oni so se namreč začeli zavedati, da je dogovor s Srbijo ključnega pomena za usodo Jugoslavije. Stališča opozicije niso bila bistveno drugačna od Miloševićevih. Tudi zanjo so bili primarni Srbi na Hrvaškem in v BiH, načelno tudi ni imela nič proti odcepitvi Slovenije. Po pogovorih je Pučnik izjavil: »Naša ponudba za konfederalno ureditev je bolj načelna, vendar se nam zdi, da je ne bo mogoče uresničiti. Zato je naše zavzemanje za konfederalno ureditev bolj taktične narave. Skušamo pač dokazati, da smo pripravljeni tudi na konfederacijo in na pogovore o ureditvi razmer. Mislim pa, da drugi niso pripravljeni na kaj takega. Po pogovorih s srbsko opozicijo pa menim, da moramo čim prej ven iz Jugoslavije.«¹¹⁷ Pogovor je izzval pozornost tudi v tujini, saj bi sestanek ob drugačnem razvoju dogodkov v Srbiji po mnenju opazovalcev morda celo lahko spremenil usodo Jugoslavije. Na sestanku je – po Ruplovi izjavi – Čosić Sloveniji priznal pravico do državnega interesa, glavno oviro za njegovo (in tudi srbsko) uresničitev pa je videl v Markovičevi vladi (ki so jo Srbi rušili že od poletja, op. B. R.).¹¹⁸ Po Ruplovi mnenju je bilo dogovorjeno izhodišče (o njem so podpisali tudi zapisnik),

¹¹⁶ Ugotovitve, stališča in sklepi skupščine RS o urejanju bodočih mednacionalnih odnosov na območju Jugoslavije (Uradni list RS, št. 35/1990, str. 1759); Izjava skupščine RS o dobrih namenih (Uradni list RS, št. 44/1990, str. 2034); Deklaracija skupščine RS o spoštovanju temeljnih konvencij Sveta Evrope (Uradni list RS, št. 45/1990, str. 2058).

¹¹⁷ Jože Pučnik, Moj moto je čim prej ven iz Jugoslavije, Delo, 25. 10. 1990, str. 2.

¹¹⁸ Pogovor B. R. z Dimitrijem Ruplom 2. 9. 1999 v Ljubljani.

da se prizna obojestranski nacionalni interes, kar bi bila podlaga za morebitne nadaljnje pogovore.

Čeprav je predsednik Demosa Jože Pučnik po uspešnem plebiscitu pred TV-kamerami zmagovito vzkliknil »Jugoslavije ni več!«, je tako pri njem kot pri drugih lucidnejših politikih, zagretilih za odcepitev, stališče o konfederaciji izhajalo iz pragmatizma (za radikalnejše poteze neugodne notranje- in zunanjepolitične razmere). Na drugi strani pa so »jugonostalgiki« (kritiki so jih v glavnem identificirali s strankami, ki so izšle iz nekdanjih družbenopolitičnih organizacij) s plebiscitom tudi že naredili korak naprej od ideje o »asimetrični« federaciji. Prepričljiv izid plebiscita je slovenskim politikom zagotovil dotlej najtrdnjša pogajalska izhodišča.

Po objavljenih rezultatih plebiscita se je slovensko vodstvo začelo dogovarjati za sestanke z vodstvi drugih republik. V začetku leta 1991 je slovenska delegacija s konfederalno pogodbo v kovčku prekrizarila Jugoslavijo, izhajajoč iz stališča, da so resnični partner za pogovor republike, ki so Jugoslavijo ustanovile, ne pa federacija, ki je v bistvu »servis« te skupnosti. Tako izhodišče je bilo v osnovi pravilno, slabo pa je bilo, da Slovenija federalnih organov (ki pa na dogovore niso bili pripravljene) ni mogla ignorirati. Še posebej je to veljalo za vojsko, saj so se prav tedaj (22. januarja) napetosti v odnosih z njo znova povečale: JLA je namreč na osnovi ukaza zveznega predsedstva, da morajo »paravojaške enote« oz. enote, ki niso del oboroženih sil, izročiti orožje, izvedla najvišjo stopnjo pripravljenosti nekaterih svojih enot in premeščanje težke oborožitve.¹¹⁹

Kot kažejo zabeležke pogovorov z delegacijami drugih republik¹²⁰ in zapisniki sej slovenskih državnih organov, so bila stališča Slovenije taka:

- Praksa je pokazala, da Jugoslavija kot federativna država za Slovenijo ne pride v poštev. To je nedvoumno izrazil plebiscit. V poštev pride samo zveza samostojnih, suverenih in neodvisnih držav, bodisi konfederacija, bodisi ekonomska interesna skupnost, bodisi druga interesna skupnost, vendar le, če so zanjo zainteresirane suverene republike kot neodvisne države. V vsakem primeru je Slovenija zainteresirana za dobro sosedsko sodelovanje.
- Jugoslavija je kot skupna federativna država politično in gospodarsko popolnoma dezintegrirana. Ekonomski in politični sistem je blokiran.

¹¹⁹ Več o tem v poglavju Slovinci in JLA.

¹²⁰ Zabeležka o razgovoru z delegacijo SR BiH v Sarajevu 26. 1. 1991; Zabeležka o razgovoru z delegacijo Črne gore v Ljubljani 30. 1. 1991; Zabeležka o razgovoru z delegacijo SR Makedonije v Ljubljani 6. 2. 1991; »Saopštenje« z razgovora delegacije Srbije (Slobodan Milošević, dr. Slobodan Unković, predsednik srbske skupščine, dr. Dragutin Zelenović, mandatar za sestavo nove vlade, dr. Stanko Radmilović, predsednik srbskega IS; Milan Kučan, dr. France Bučar, predsednik slovenske skupščine, dr. Dušan Plut, član predsedstva RS, dr. Jože Mencinger, podpredsednik slovenskega IS) - (dalje: »Saopštenje« z razgovora delegacije Srbije). Dokument je brez datuma (srečanje je bilo 24. 1. 1991 v Beogradu). Vse: Arhiv predsednika RS.

- Gospodarska, politična, ustavna in državna kriza je globoka in se samo še zastruje do skrajnosti.
- Posegi organov republike Srbije v tržne tokove, fiskalni in monetarni sistem imajo pogubne učinke ne samo zaradi tega, ker destabilizirajo gospodarstvo Jugoslavije, ampak tudi zaradi tega, ker povzročajo dvom o še tisto malo zaupanja, ki je nujno za kakršnekoli pogovore o ureditvi sedanjih in prihodnjih odnosov. JLA v nasprotju z ustavo SFRJ in zakoni, na katere se njeni najvišji predstavniki tako radi sklicujejo, želi ohraniti in obnoviti Jugoslavijo kot centralistično državo na temelju preživele koncepcije realnega socializma.
- V Jugoslaviji se pogloblja dvovladje. Neodvisno od zvezne ustave in zveznega pravnega sistema nastajajo v republikah samostojni ustavni in pravni sistemi. Vse bolj se prepletajo in medsebojno blokirajo ustavnopravne, zakonodajne, gospodarske in politične pristojnosti republik in zvezne države. Republika Srbija in prav tako republika Hrvaška sta vsaka zase že sprejeli ustavo samostojne države. Obe republiki imata sicer v svojih ustavah določbo, da sta v sestavi SFRJ, vendar imajo njihovi republiški organi pooblastilo, da lahko zaradi varstva interesov republike sprejmejo potrebne ukrepe, če so z akti organov federacije ali drugih republik prizadeti njihovi interesi. Tako pooblastilo imajo tudi organi RS že po ustavnih amandmajih iz leta 1989. Makedonska skupščina je prav tako sprejela Deklaracijo o suverenosti SR Makedonije. Tako deklaracijo pripravljajo tudi v SR BiH. Razlogi, zaradi katerih so republike to naredile, in njihovi argumenti potrjujejo slovensko stališče, ki ga je sprejelo predsedstvo SFRJ, da institucionalni okvir za reševanje jugoslovanske krize in za nov dogovor o prihodnosti Jugoslavije ne morejo biti določbe veljavne ustave. Veljavne ustave ni samo v veliki meri povozil čas, ampak je tudi sama eden izmed povzročiteljev jugoslovanske krize.
- Jugoslavija je nastala na temelju prostovoljnega združevanja že takrat državno organiziranih narodov in na temelju njihove pravice do samoodločbe. Sedaj ti narodi na novo urejajo svoje odnose. Zato so subjekt pogovorov in dogovorov samo narodi v njihovih sedanjih republikah.
- Meje republik so nespremenljive. Vse opcije glede prihodnosti, ki so nastale v posameznih republikah, so legitimne in enakopravne, uresničujejo jih lahko tisti, ki se zanje opredelijo. Dogovarjajo se lahko le državno organizirani narodi v samostojnih in suverenih republikah. Pri osamosvojitvi narodov ne gre za odcepitev, ampak za razdružitev. Jugoslavija je nastala z združevanjem narodov, ki so ustvarili skupno državo že leta 1918, in ne s pripojitvijo srbskemu narodu in njegovi državi. Tudi drugo Jugoslavijo so ustvarili narodi na drugem zasedanju Avnoja, zato Slovenija zavrača konstrukcijo, ki v načelu priznava pravico do samoodločbe, vendar jo veže na zvezno ustavo in pogoje, ki jih je šele treba ustvariti z nekim posebnim aktom, ki bi ga sprejel zvezni zbor skupščine SFRJ. Sprejem takega koncepta bi pomenil, da lahko narodi pravico do samoodločbe uresničujejo samo na podlagi soglasja vseh drugih narodov in na podlagi odobritve zveznih organov. S tem bi postala pravica do samoodločbe neuresničljiva.
- Zvezni organi pri pogovorih med republikami ne morejo nastopati kot njim nadrejeni organi s svojimi posebnimi nadnacionalnimi interesi, ki bi lahko razsojali ali samostojno

odločali namesto republik. Druga stvar pa je sporazumna razdružitev republik, ker bi se s tem izognili dolgotrajnemu mednarodnemu posredovanju, mednarodni arbitraži in mednarodnemu sodišču, če svojih medsebojnih odnosov ne bi znali in mogli sporazumno rešiti.

- Ker so subjekt pogovorov enakopravne republike in ker veljavna zvezna ustava ne more biti pravna podlaga za ureditev prihodnjih odnosov in glede na to, da je Srbija s svojo ustavo odpravila pokrajini kot konstitutivni element federacije in ju spremenila zgolj v teritorialni enoti znotraj republike, Srbija ne more biti zastopana v medsebojnih pogovorih republik in v delu organov federacije s tremi glasovi, ker bi bila s tem v drugačnem položaju, prizadeta bi bila enakopravnost drugih republik.

Slovenska delegacija je predlagala tri vrste pogovorov: pogovore z vodstvi drugih republik o ureditvi prihodnjih odnosov; pogovore zveznega IS z republiškimi organi, da bi se sporazumeli o minimalnem funkcioniranju federacije v prehodnem obdobju; pogovore o prevzemu oziroma razdelitvi pravic in obveznosti iz dotedanjega skupnega življenja, in to tako v primeru, če bo prišlo do nove zveze držav, kot v primeru, če takega dogovora ne bo. Predlog, da naj bi zvezni IS pripravil predlog sporazuma o prevzemu pravic in obveznosti iz dotedanjega skupnega življenja, je delegacija podprla z utemeljitvijo, da IS razpolaga z vsemi potrebnimi podatki in ima odnose z mednarodnimi organizacijami (zvezni IS je tedaj temu nasprotoval, šele na razširjeni seji predsedstva SFRJ 13. februarja 1991 je bil sprejet sklep, da IS pripravi razmejitve pravic in obveznosti, op. B. R.).

Med vsemi pogovori je največ prahu v javnosti dvignilo srbsko-slovensko srečanje. V Srbiji se po burnem dogajanju leta 1989 in v začetku leta 1990 za Slovenijo od poletja 1990 dalje praktično niso več zanimali. Pisanje o Sloveniji se je v srbskih časnikih preselilo s prvih na notranje strani in sploh ni bilo več komentirano.¹²¹ Šele po srbskem vdoru v monetarni sistem in slovenski reakciji nanj (nevplačevanju v sklad za nerazvite) so se znova pojavili negativni komentarji, zlasti zahteve, naj Slovenija vplača v sklad 175 milijonov dolarjev (Hrvaška pa 220) in da svoj morebitni odhod iz Jugoslavije tudi masno plača. V tem kontekstu so celo premierja Markovića obtoževali, da »se je boril za Slovenijo do zadnje kaplje krvi.«¹²² Srbsko-slovenski odnosi so po sestanku obeh delegacij znova vzburkali javnost, ker je v sporočilu za javnost pisalo, da mora reševanje jugoslovanske krize izhajati iz »narodove pravice do samoodločbe, ki ne sme biti omejena z ničimer, razen z enako pravico drugih narodov«, pri čemer pa »uresničevanje te pravice /.../ predpostavlja upoštevanje specifičnosti in različnosti interesov in ne sme biti v škodo drugih narodov /.../«. Sporen je bil zlasti stavek, da Slovenija »upošteva interes srbskega naroda, da živi v eni državi in da mora bodoči jugoslo-

¹²¹ Srbov Slovenija ne zanima več, Delo, 2. 8. 1990.

¹²² Separatističnim Slovencem bi radi masno zaračunali, Delo, 7. 1. 1991.

vanski dogovor ta interes spoštovati.«¹²³ Srbski mediji so – iztrgano iz konteksta – poudarjali ta del izjave in v tem videli podporo srbskim zahtevam, slovenska stran pa je poudarjala zlasti načelo o (nenasilnem) spreminjanju meja, ki ge ja povezovala s sklepi helsinške konference.¹²⁴ Osnovna razlika je bila, da je srbsko vodstvo govorilo v imenu celotnega srbskega naroda (ta naj bi bil tudi temelj preureditve Jugoslavije), slovenski predstavniki pa so menili, da so republike (države) tiste, ki se morajo dogovoriti. Tako je Kučan, ki so ga zaradi izjave doma kritizirali, zadevo pojasnil predsednikom parlamentarnih strank.

Kljub temu zanikanju je srečanje še danes pogosto interpretirano kot »sporazum, da se Slovenija odcepi, Srbi pa imajo pravico živeti v eni državi«. To naj bi bila koalicija proti Hrvaški.¹²⁵ Na Hrvaškem so srečanje tako tudi razumeli. Začela so se dolgotrajna sumničenja, da se Srbija in Slovenija dogovarjata o slovenskem odhodu iz federacije, Hrvaška pa naj bi v njej ostala. Hrvaški časopisi so pisali o slovenskem »nožu v hrbet« Hrvatom, Tuđman pa je na sestankih hrvaškega vodstva s tem domnevnim dogovorom tudi opravičeval mlačen odnos do Slovenije, to je še posebej veljalo za odrekanje podpore med kasnejšimi spopadi z JLA v Sloveniji. Kučan je kakršenkoli tovrsten dogovor zanimal – razen kasnejše neformalne Miloševićeve ponudbe med srečanjem predsednikov na Brdu (tam mu je Milošević dejal, da drugi ne vedo, kaj hočejo, in mu predlagal, naj se onadva dogovorita, kaj se da narediti z Jugoslavijo).¹²⁶ Dejansko pa sta se Milošević in Tuđman ves čas sestajala, se dogovarjala in delila ozemlja v BiH in drugje, kar je dokumentirano popisal hrvaški posrednik med obema, vodja Tuđmanovega kabineta Hrvoje Šarinić.¹²⁷

Sredi pogovorov in pogajanj v predsedstvu SFRJ, ki so se jih udeleževali tudi predsedniki (predsedstev) republik, predsednik zvezne vlade Marković in obrambni minister Veljko Kadrijević, ob sočasnih medsebojnih bilateralnih srečanjih vodstev posameznih republik ter Markovićevih obiskih po republikah s programom zveznega IS v 11 točkah, ki naj bi zagotovil funkcioniranje federacije do novega dogovora, je zagrebški Vjesnik objavil skico tedanjega stanja.¹²⁸ Stališča šestih republik, zvezne vlade in vrha JLA so bila (povzeto po Vjesniku) približno takšna:

¹²³ »Saopštenje« s pogovora delegacije Srbije.

¹²⁴ Slovenci uvek plačaju račune, intervju z Milanom Kučanom, objavljeno v beograjski reviji Vreme, 27. 11. 1995, leto VI, št. 266, str. 18–19.

¹²⁵ Vesna Pešić, Rat za nacionalne države, objavljeno v: Srpska strana rata, str. 57.

¹²⁶ Slovenci uvek plačaju račune, intervju z Milanom Kučanom, objavljeno v beograjski reviji Vreme, 27. 11. 1995, leto VI, št. 266, str. 18–19.

¹²⁷ Hrvoje Šarinić, Svi moji tajni pregovori sa Slobodanom Miloševićem 1993–95 (98); Zg. 1999.

¹²⁸ Kako će biti preuredena Jugoslavija?, Vjesnik, 2. 2. 1991, str. 4.

Kriteriji	BiH	ČRNA GORA	HRVAŠKA	MAKEDONIJA	SLOVENIJA	SRBIJA	ZVEZNI IS	JLA
Prihodnja ureditev Jugoslavije	skupna država kot zveza suverenih republik z zveznimi organi na paritetni osnovi	enotna federativna država enakopravnih narodov z mednarodnopravno subjektiviteto	konfederacija kot zveza suverenih držav	zveza suverenih republik z zveznimi organi na paritetni osnovi	Slovenija kot samostojna država v zvezi z drugimi	enotna federativna država enakopravnih narodov z mednarodno subjektiviteto	skupen minimum za funkcioniranje federacije, dokler ne bo skupnega dogovora	Jugoslavija kot zvezna, federativna, učinkovita in demokratična država
Položaj narodov in republik	suvereni so narodi in republike	suvereni so narodi, ne republike	suverene so republike - države	suvereni so narodi in republike, Makedonija je suverena država makedonskega naroda in svojih državljanov	suverene so republike in narodi	suvereni so narodi, ne republike	suverenost republik in narodov	svoboda in enakopravnost državljanzov, suverenost narodov in njihovih republik
Medrepubliške meje	meje med republikami niso administrativne in jih je treba priznati	meje med republikami so administrativne	zunanje in notranje meje so nespremenljive	meje med republikami niso administrativne in jih je treba priznati	spoštovanje obstoječih republiških meja	meje med republikami niso državne meje, so administrativne in se jih lahko spreminja	spoštovanje zunanjih in notranjih meja Jugoslavije	varovanje zunanjih meja Jugoslavije
Zunanja politika	enotna zunanja politika	enotna zunanja politika	članice zveze sodelujejo in usklajujejo zunanjo politiko, si prizadevajo za mednarodno subjektiviteto	Makedonija bo v zunanji politiki posebno skrb namenjala manjšini v sosednjih državah	lastna zunanja politika, ki pa se lahko usklajuje	enotna zunanja politika	uresničitev dogovorjenih obveznosti v zunanji politiki	enotna zunanja politika
Vojska	skupna armada, depolitizirana in z nacionalno uravnoteženo sestavo	skupna armada	lastne oborožene sile in skupni kontingenti	še nejasno stališče o organiziranju armade	lastne oborožene sile in skupni kontingenti	skupna armada	izvrševanje dogovorjenih obvez na področju obrambne politike	enotne oborožene sile za varovanje Jugoslavije in socializma
Ekonomska politika	skupna ekonomska politika po tržnih načelih	enotne ekonomske funkcije na tržnih principih	skupno tržišče, svobodno gibanje blaga, kapitala in ljudi, carinska in monetarna unija	skupna ekonomska politika na tržnih osnovah	skupno tržišče, svobodno gibanje blaga, kapitala in ljudi, možnost carinske in monetarne unije	enotne ekonomske funkcije, zasnovane na tržnih načelih	enotno in odprto tržišče, denarna politika in vloga NBJ, ki omogoča zunanjo likvidnost države	enotno jugoslovansko tržišče, ni vrnitve v kapitalizem
Denar	skupen denar	skupen denar	lasten ali skupen denar, odvisno od dogovora	skupen denar	lasten slovenski denar	skupen denar	ohranitev konvertibilnosti dinarja	skupen jugoslovanski denar

Že 30. januarja 1991 se je predsednik predsedstva Milan Kučan sestal s predstavniki političnih strank. (Od plebiscita naprej je koordinacija s strankarskimi voditelji postala stalna praksa, vodstvo je sprotno preverjalo svoje odločitve, pri občutljivejših vprašanih pa skušalo doseči soglasje, še preden je o njih odločala skupščina.)¹²⁹ Kučan je vztrajal, da je treba priprave na osamosvojitve pospešiti, predlagal je »dvtirnost«, javne aktivnosti v skupščini in drugih organih, hkrati pa tajne priprave.¹³⁰ Apeliral je, da se, dokler stvari niso pripravljene, od vlade, predsedstva in drugih organov ne zahteva vsak trenutek, da razgalijo tajne ukrepe. Pogovori s predstavniki drugih republik kažejo, da je ponudba o konfederaciji ta hip nerealna, zato je v drugi fazi pogovorov mogoč le dogovor o načinu slovenske osamosvojitve oz. »izdvojitve iz skupnosti«. To pa pomeni, da bodo potrebna tudi pogajanja z organi federacije, in ne zgolj med republikami. Strankarski vodje so tako usmeritev načeloma podprli.

Nekaj tednov kasneje je analiza končanih pogovorov pokazala, da ureditev medsebojnih odnosov v Jugoslaviji kot zvezi samostojnih in neodvisnih držav po modelu, ki sta ga predlagali Slovenija in Hrvaška, za druge republike ni sprejemljiva. Za Slovenijo in Hrvaško bi prišla v poštev konfederalna zveza samostojnih in neodvisnih suverenih držav, za Srbijo in Črno goro pa le federacija, ki je kot država subjekt mednarodnega prava. BiH se je zavzemala za Jugoslavijo kot zvezno državo, ki ima priznano mednarodno subjektiviteto, obstoječe institucije bi morale biti rekonstruirane, jugoslovanska skupnost naj bi nastala z dogovorom suverenih republik, ki pa bi del suverenosti prenesle na prihodnjo integracijo. JLA bi morala biti depolitizirana in racionalizirana glede na ekonomsko moč integracije in s popolnoma uravnoteženo nacionalno sestavo vodstva. Ob armadi naj bi bila tudi TO kot porok suverenosti republik, vendar naj bi se vključila v enoten obrambni sistem. BiH je bila za enoten trg (prost pretok ljudi, dela, kapitala), za skupen denar in enotno emisijsko banko ter carinsko unijo. Zvezne institucije naj bi se financirale na podlagi kotizacije v sorazmerju z ekonomsko močjo posamezne članice. Zvezne institucije naj bi bile porazdeljene po Jugoslaviji. Del zveznih institucij bi ostal v Beogradu, druge pa bi bile v glavnih mestih republik ali v drugih krajih. Pogoj za dogovor o novi skupnosti je bilo po bosanskem mnenju spoštovanje človekovih in nacionalnih pravic. Na pogovorih so izrazili izrecno željo, da bi bila v taki skupnosti tudi Slovenija, vendar so bili v prihodnji Jugoslaviji pripravljene ostati, tudi če zanjo Slovenija ne bi bila zainteresirana.

Tudi Makedonija je bila za ohranitev jugoslovanske skupnosti kot zveze suverenih republik. Zainteresirana je bila, da bi vse republike ostale v Jugoslaviji, za kakršno bi se demokra-

¹²⁹ Potem ko je oblast prevzel Demos, je sprva postalo pomembno usklajevanje znotraj koalicije, ne pa znotraj parlamenta ali med vlado in parlamentom. Vodstvo IS se je npr. leta 1987 sestalo z vodstvom skupščine kar šestintridesetkrat (pač v skladu s socialistično filozofijo, da je vlada »izvršni« organ skupščine, ne pa samostojna veja oblasti). Novi IS se je leta 1990 s skupščino sestal le dvakrat. Šele po plebiscitu je koordinacija postala pogostejša (od konca leta 1990 do 25. 6. 1991 sta se vlada in skupščina sestali desetkrat). Gl.: Aleš Čerin, Vsi moji predsedniki, Lj. 1999, str. 260, 278, 279 (dalje: Čerin, Vsi moji predsedniki). - Koordinacijo s predsedniki parlamentarnih strank, tako vladnih kot opozicijskih, je prevzelo predsedstvo, zlasti Kučan.

¹³⁰ Magnetogram pogovora s predstavniki političnih strank, 30. 1. 1991. Arhiv predsednika RS.

tično dogovorili, o obliki prihodnje skupnosti pa v času pogovorov s slovenskim vodstvom še ni imela dokončnega mnenja. Ni pa se strinjala z mnenjem, da Jugoslavija lahko obstane le kot federativna država, načelno je bila tudi proti konfederaciji, menila je, naj se o tem dogovorijo republike kot suverene države. Za Makedonce so bile torej odprte še vse možnosti. Če pa v prihodnji skupnosti ne bi ostale vse republike, bi se ravnotežje spremenilo, za tako skupnost Makedonija ne bi bila zainteresirana in bi postala samostojna država.

Srbi so menili, da so subjekt nastanka Jugoslavije in samoodločbe narodi, ne glede na republiko, v kateri živijo. Srbski narod lahko živi samo v eni državi na območju sedanje Jugoslavije. Jugoslavija je bila po njihovem mnenju ustvarjena leta 1918 (in ne 1943), in to brez udeležbe republik, ki jih tedaj sploh ni bilo, obstoječe meje med republikami so torej administrativne, ne državne. Vodstvo Srbije ne priznava republiške suverenosti, to ima glede na mednarodna pravila Jugoslavija. Z odločanjem republik na osnovi republiške suverenosti bi se v obstoječih razmerah izvajala majorizacija nad jugoslovanskimi narodi, ki so v manjšini v posameznih republikah. V odnosu do Slovenije je srbsko vodstvo videlo bistveno razliko v tem, da slovenski narod živi v okviru republike Slovenije, srbski pa ne živi v okviru republike Srbije. Interes srbskega naroda je, da živi v eni državi, zato Srbi ne morejo sprejeti konfederativnega modela več mednarodno priznanih držav, v katerih živijo Srbi. Pri tem ne nasprotujejo interesu hrvaškega naroda, da živi v eni državi. Predstavniki Srbije so izrecno dejali, da Sloveniji ne odrekajo pravice do lastne poti. Slovenija ima srečo, da se narod in država pokrivata, v srbskem primeru pa tega ni. Pri Sloveniji vprašanje meje ni sporno, saj se administrativna meja pokriva z njeno možno državno mejo, pri drugih republikah pa je vprašanje meje sporno. Če bi se administrativne meje spremenile v državne, bi bila to velika delitev srbskega naroda, ki bi ogrozila njegove vitalne interese. Pravice do samostojnosti Slovenije se ne sme razumeti kot precedens za druge republike, ker to lahko pripelje do verižne reakcije v odnosu do drugih. Zato političnega dogovora o prihodnosti Jugoslavije ni mogoče opraviti v bilateralnih pogovorih, ampak je to lahko le stvar skupnega dogovora na zvezni ravni. Interes srbskega naroda, da živi v eni državi, ne ogroža pravic nobenega drugega naroda, če je to v okviru zvezne države. Če je to Jugoslavija s Slovenijo ali brez nje, to za srbski narod ni problem.

Vodilni srbski politiki so bili sicer intimno enkrat že pripravljeni na konfederacijo, in sicer poleti 1989, vendar smiselno pod podobnimi pogoji, kot so jih postavili v pogovoru leta 1991, le da takrat še niso razmišljali o odhodu Slovenije, pač pa o možnosti, da bi v konfederacijo poleg Slovenije in Hrvaške privolili tudi Makedonija ter BiH. V tem primeru bi Srbija in Črna gora postali ena država, državljani iz obmejnih predelov BiH ter iz obeh srbskih Krajin pa bi se odločili, kje želijo živeti. Srbija naj bi dosegla, da EGS preuči ekonomske odnose med republikami, od razvitih republik bi morala (ker bi ji pripadal nerazviti jug) dobiti izdatne dotacije. Vendar je to možno edino pod pogojem, da se reši vprašanje meja za Srbe, ki živijo zunaj Srbije.¹³¹ Ta koncept (ki je bil podoben predvojnemu konceptu delitve Jugoslavije na tri banovine, le da bi bili morda Makedonija in okrnjena BiH samostojni) so Srbi kasneje opustili.

¹³¹ Borisav Jović, *Zadnji dnevi SFRJ*, Odlomki iz dnevnika, Lj. 1996, str. 173, 174 (dalje: Jović, *Zadnji dnevi SFRJ*).

Stališče Črne gore v pogovorih je bilo podobno kot srbsko. Črnogorsko vodstvo ni videlo argumentov za suverenost republike BiH. Če bi prišlo do konfederacije oziroma osamosvajanja republik, bi se po njegovem mnenju morala BiH deliti.

Sklepna ugotovitev slovenskega vodstva na seji predsedstva 18. februarja 1991 je bila, da »iz opravljenih pogovorov sledi, da sta Srbija in Črna gora za Jugoslavijo kot federacijo, BiH kot zvezno državo, Makedonija pa se o obliki državne povezave še ni opredelila. Samo Slovenija in Hrvaška zastopata stališče, da je prihodnja jugoslovanska skupnost možna samo kot zveza oziroma skupnost samostojnih neodvisnih in suverenih držav, v kateri uresničujejo države članice predvsem svoje gospodarske pa tudi obrambne in druge dogovorno določene skupne interese /.../. Na podlagi vseh teh ugotovitev smo na zadnji razširjeni seji predsedstva SFRJ 13. februarja 1991 povedali, da še naprej ostajamo odprti za pogovore o ustanovitvi skupnosti samostojnih suverenih držav, čeprav je naša ocena, da je v tem trenutku za to malo realnih možnosti in da bomo hkrati začeli postopek za sporazumno razdružitev SFRJ. O tem smo se dogovorili tudi z vodstvom republike Hrvaške, kar je zapisano v skupnem sporočilu, ki je bilo objavljeno.«¹³²

Predlog predsedstva je bil tudi, da skupaj s predsednikom skupščine in predsednikom IS ter na osnovi pooblastil skupščine, Izjave o dobrih namenih in Resolucije skupščine RS o predlogu za sporazumno razdružitev SFRJ¹³³ še naprej vodi pogajanja, o njih pa sproti obvešča skupščino. Predsedstvo je tudi predlagalo, naj skupščina izrecno pooblasti predsednike vseh treh institucij, da predstavljajo RS pri pogajanjih za uresničevanje resolucije o razdružitvi, za pripravo sporazuma o pravnem nasledstvu pa naj bi bil še posebej zadolžen IS.

¹³² Zapisnik in magnetogram 29. seje predsedstva RS, 18. 2. 1991. Arhiv predsednika RS.

¹³³ Uradni list RS, št. 7, 1991, str. 267.

SPORAZUMNA RAZDRUŽITEV ALI ODCEPITEV?

V celotnem slovenskem političnem vrhu je na seji razširjenega predsedstva 18. februarja 1991 torej prevladalo mnenje, da v Jugoslaviji ni več možna niti konfederacija. Če je še dvanajst dni prej prihajalo do ostrih internih kritik, ker je predsednik Demosa Pučnik za nemško poročevalsko agencijo izjavil, da se Slovenija dokončno izloča iz Jugoslavije,¹³⁴ je zdaj tudi »razširjeno predsedstvo« (člani predsedstva RS, predsednik vlade, predsednik skupščine, notranji, zunanji in obrambni minister ter član predsedstva SFRJ iz Slovenije) v zvezi s tem jasno povedalo: »Pogovori z delegacijami drugih republik, ki so potekali v zadnjih dneh, so pokazali, da ni realnih možnosti za preoblikovanje SFRJ v smeri konfederalne ureditve, kot sta jo v svojem modelu ponudili oziroma opredelili kot možen način ureditve odnosov Slovenija in Hrvaška. Zato ostaja RS, v skladu s plebiscitarno odločitvijo, le razdružitev, ki jo bo skušala doseči na sporazumen način.«¹³⁵

Po spoznanju, da s konfederacijo ne bo nič, je slovenska skupščina 20. februarja 1991 sprejela resolucijo o sporazumni razdružitvi.¹³⁶ Bistvo resolucije je bil predlog, da se Jugoslavija razdruži v dve ali več suverenih držav, vprašanja v zvezi s pravnim nasledstvom in druga odprta vprašanja pa bi reševali v skladu z veljavnimi pravili mednarodnega prava. Skupščine drugih republik se sprva do nje niso opredelile. Izjema je bil hrvaški sabor, ki je sprejel podobno resolucijo, ta pa je izzvala reakcijo pri krajinskih Srbih. Srbski nacionalni svet in IO SAO Krajine v Kninu sta sprejela resolucijo o razdružitvi Krajine od Hrvaške z obrazložitvijo, da Krajina nima razloga, da bi se ločila od jugoslovanske države. Na Hrvaškem je prišlo do prvih incidentov (v Pakracu), sledili so spopadi na Plitvicah med hrvaško milico in milico SAO Krajine, kmalu pa se je v spopad vključila tudi JLA. Aprila je SAO Krajina sprejela sklep o priključitvi k Srbiji.

Reakcija na resolucijo o sporazumni razdružitvi je bila vrsta sestankov v predsedstvu SFRJ (razširjenih s predsedniki republik) ter srečanja predsednikov (predsedstev) republik, ki so potekala v marcu in aprilu.¹³⁷ Franjo

¹³⁴ Zapisnik 27. seje predsedstva RS, 6. 2. 1991. Arhiv predsednika RS.

¹³⁵ Zapisnik in magnetogram 29. seje predsedstva RS, 18. 2. 1991. Arhiv predsednika RS. - Na seji so bili navzoči: Kučan, Kmecl, Oman, Plut, C. Zlobec, Bučar, Peterle, Bavčar, Janša, Rupel in Drnovšek.

¹³⁶ Resolucija skupščine RS o predlogu za sporazumno razdružitev SFRJ, Uradni list RS, št. 7, 1991, str. 267.

¹³⁷ Sporočila s srečanj predsednikov republik in predsednikov predsedstev republik. - Prvi sestanek je bil 27. 3. v Splitu, nato 4. 4. v Beogradu, 11. 4. na Brdu pri Kranju, 18. 4. v Ohridu in nazadnje 29. 4. na Cetinju. Arhiv predsednika RS.

Tuđman, ki je organiziral prvi sestanek »v središču nekdanjega hrvaškega kraljestva in hrvaške državnosti«, kot se je izrazil, je od sestanka pričakoval veliko. Na dnevni red je dal dve ključni temi: rešitev družbene in politične krize v SFRJ in dogovor o zvezi ali skupnosti suverenih republik oz. sporazum o razhodu.¹³⁸ Na sestanku so v glavnem razpravljali o gospodarstvu, Kučan pa je povedal, da je v Sloveniji skrajni rok za uresničitev plebiscitarne odločitve 23. maj, »v tem obdobju moramo najti možnost, da se z vami dogovorimo ali pa bomo to morali narediti z enostranskim aktom /.../, ki je neugoden za nas vse, najbolj za Slovenijo, vendar je neugoden tudi za druge«. ¹³⁹ Sestanek v Beogradu je potekal v senci polemike med Tuđmanom in Miloševićem o tem, ali sta Kosovo in Kninska krajina glede položaja albanske oz. srbske manjšine primerljiva (Milošević je namreč zavračal avtonomijo Albancev na Kosovu, zahteval pa jo je za Srbe na Hrvaškem). Novinarji so opazili, da je hrvaški predsednik »vse bolj nebojlen, da je živčen in da se čedalje teže kontrolira in pravzaprav nima ustreznega orožja, s katerim bi se postavil po robu arogantnemu Slobodanu Miloševiću«. ¹⁴⁰ Šele na srečanju na Brdu so predsedniki prvič resneje razpravljali o obeh opcijah: zvezi suverenih držav (zanjo sta bili Slovenija in Hrvaška) in Jugoslaviji kot »enotni demokratični državi«. Po srbskem in črnogorskem predlogu bi bila Jugoslavija enotna demokratična zvezna država, v kateri bi narodi in republike del svojih pravic prenesli na Jugoslavijo, skupni interes, ki bi ga uresničevala federacija v imenu republik bi bilo področje človekovih, državljanskih in nacionalnih pravic, ekonomskih funkcij, varnosti in obrambe (skupne oborožene sile in oborožene sile republik) ter mednarodnih odnosov (subjekt mednarodnih odnosov bi bila federacija, republike pa bi imele to pravico na področju regionalnih in kulturnih povezav). Makedonija pravzaprav niti sama ni vedela, kaj bi hotela, načelno se je, tako kot v pogovoru s slovensko delegacijo, opredeljevala za »zvezo suverenih držav«, pri čemer bi se o posameznih pooblastilih federacije šele dogovorili. BiH je menila, da se morajo o izbiri med obema opcijama bosanski narodi odločiti na referendumu. Tudi sicer je bil sprejet sklep, naj bi referendum izvedli v vseh republikah najkasneje do konca maja, republiške skupščine pa naj bi se opredelile do slovenskega predloga za razdružitev. Srbija in Hrvaška sta tudi ustanovili mešano komisijo, ki naj bi reševala medsebojne odnose.¹⁴¹ Na Ohridu so se predsedniki dogovorili za izvedbo referendumov v posameznih republikah, ista tema pa je bila bolj ali manj v ospredju tudi na Cetinju, kjer pa se je hrvaški predsednik Franjo Tuđman zaradi provokacije na tiskovni konferenci predčasno odpeljal. Načrtovali so še eno srečanje, in sicer 7. maja v Stojčevcu v BiH. Od tega so si veliko

¹³⁸ Zapisnik (dejansko gre za magnetogram, op. B. R.) sa razgovora gospodina Franje Tuđmana, predsednika Republike Hrvatske, sa predsjednicima republika i predsjednicima predsjedništva republika, održanog 28. ožujka 1991 u vili Dalmacija u Splitu. Arhiv predsednika RS.

¹³⁹ Prav tam, str. 13/4.

¹⁴⁰ Komentar Danila Slivnika, Delo, 6. 4. 1991, str. 2.

¹⁴¹ Saopštenje (priopćenje), Brdo kod Kranja 11. 4. 1991. Arhiv predsednika RS.

obetali zlasti Bosanci, pričakovali so namreč, da bo sprejet kompromisni predlog Alije Izetbegovića in Kira Gligorova o prihodnji ureditvi Jugoslavije. Iz vsega skupaj pa ni bilo nič, zaradi razmer na Hrvaškem Tuđman sploh ni hotel sodelovati na sestanku, tako da je bil preložen na 16. maj, nato pa zaradi blokade v zveznem predsedstvu odpovedan.

Za gospodarskim, pravnim in političnim razpadom Jugoslavije je sredi maja 1991 (zaradi neizvolitve Stipeta Mesića za predsednika predsedstva SFRJ) prišlo tudi do dokončnega razpada državnih institucij. Slovenija je v kaotični situaciji na svojo in hrvaško stran še zadnjič skušala pridobiti Makedonijo in BiH. Ob Kučanovi in Drnovškovi misiji v obe republikli 28. maja so se pokazale spremembe v stališčih – obe republikli sta tedaj dopuščali zvezo suverenih držav oz. nekaj vmesnega med federacijo in konfederacijo. (Tak predlog sta oba predsednika, Kiro Gligorov in Alija Izetbegović, tudi oblikovala in ga ponudila v razpravo drugim republikam in zveznim organom.)¹⁴² Še dva meseca prej bi bilo tako izhodišče za pogajanja – kljub hudemu pritisku radikalnega dela Demosa, naj se Slovenija odcepi ne glede na posledice – sprejemljivo tudi za Slovenijo, konec maja, v razmerah popolne blokade jugoslovanskega ekonomskega in političnega sistema, pod grožnjo državnega udara, mednacionalnih konfliktov in že tudi posamičnih oboroženih spopadov, pa ni imelo več nobene perspektive, čeprav so ga tedaj podprle tudi evropske države in ZDA.

Na razplet krize sta čez dva dni, 30. junija, oba na isti dan, vsak v svojem parlamentu skušala še enkrat vplivati tudi Milošević in Tuđman. Oba sta ponudila pet točk za razrešitev krize, pri čemer je Tuđman izhajal iz slovensko-hrvaškega koncepta, Milošević pa iz srbsko-črnogorskega. Miloševićevi predlogi so se opirali na trditev, da uresničevanje pravice do samoodločbe ni mogoče, dokler ni za to na zvezni ravni ustvarjena pravna podlaga. O tem naj bi sprejeli poseben ustavni zakon. Iz SFRJ bi se narodi lahko izločili samo pod pogoji, ki jih določijo federalni organi. Za sprejem takega ustavnega zakona bi bilo potrebno soglasje vseh republik. Referendum naj bi bil razpisan na podlagi odločitve zvezne skupščine na enak način, istega dne za vso SFRJ. Voljo državljanov in voljo narodov Jugoslavije bi ugotavljali ločeno, kar bi pomenilo, da se deli narodov lahko državno organizirajo ne glede na obstoječe republiške meje. V skladu s takim pogledom je bila predvidena tudi razmejitev na podlagi volje narodov (in ne državljanov). Milošević je verjetno tudi predvideval večstrankarske volitve za skupščino Jugoslavije še pred sprejemanjem ustavnega zakona in postopkom, ki bi mu sledili, saj je predlagal, naj osnutek akta o novi ureditvi odnosov v jugoslovanski skupnosti sprejme na večstrankarskih volitvah izvoljeni zvezni zbor. Šele če katera od republik akta ne bi sprejela, bi bil dogovorjen nadaljnji postopek.¹⁴³

¹⁴² Zabeležka pogovora v Sarajevu in Skopju, 28. 5. 1991. (Sestankov so se v Sarajevu udeležili Kučan, Drnovšek, Izetbegović, član predsedstva SFRJ iz BiH Bogić Bogičević, v Skopju pa Gligorov, predsednik sobranja Stojan Andov in član predsedstva SFRJ dr. Vasil Tupurkovski. Zapisal dr. Miha Ribarič.) Arhiv predsednika RS.

¹⁴³ Pet točk predsednika Slobodana Miloševića, *Politika*, 31. 5. 1991.

Tuđman je v hrvaškem saboru 30. maja (na osnovi referendumске odločitve) vladi naročil, naj do 30. junija pripravi vse državnopravne odločitve za ustanovitev zveze suverenih držav, če bo do 15. junija o tem z drugimi republikami dosežen sporazum, ali pa, alternativno, ukrepe za združitev Hrvaške, če tak sporazum ne bo dosežen. Hrvaška je bila sicer Srbom na Hrvaškem in pripadnikom drugih nacionalnosti pripravljena nuditi kulturno avtonomijo in vse državljanske pravice.¹⁴⁴

Tedaj je sodelovanje med Hrvaško in Slovenijo zašlo v najboljčutiljivejšo fazo. Od zamenjave oblasti spomladi 1990, še posebej pa spomladi 1991, je bilo zelo intenzivno, odvijalo se je na ravni zelo pogostih osebnih srečanj, dnevni telefonskih pogovorov in drugih stikov na vseh ravneh, medsebojnega obveščanja, dogovorov o skupnih nastopih v federaciji (ki pa se jih Hrvaška pogosto ni držala), priprave skupnega predloga za konfederalno pogodbo ipd. Povezanost je šla že tako daleč, da sta obrambna in notranja ministra obeh republik 20. januarja 1991 (ko so bile zaradi iztekajočega se roka zveznih organov, do katerega bi paravojaške in druge enote, tudi slovenska TO, morale vrniti orožje) predlagala, naj bi Slovenija in Hrvaška sklenili sporazum o skupni obrambi, če bi prišlo do oborožene intervencije proti obema republikama. Razglasili naj bi popolno samostojnost, odpoklicali svoje predstavnike iz federacije in prekinili njeno financiranje, zahtevali intervencijo mirovnih sil OZN, zasegli vse imetje federacije na svojem ozemlju in uskladili obrambo.¹⁴⁵ Dogovor je sicer nekoliko kasneje, 13. februarja, objavilo tudi Delo, vendar v burnem dogajanju ni naletel na reakcije javnosti.

Dogovor je po vsebini močno presegel pristojnosti štirih ministrov, če bi ga republiki res hoteli uresničiti, bi ga morali potrditi obe vladi in parlamenta. Slovensko predsedstvo je predlog štirih ministrov v bistvu zavrnilo, namesto tega je bila sprejeta samo splošna izjava obeh predsedstev o razmerah in o tem, da bosta predsedstvi ob morebitni intervenciji sklepali usklajeno v okviru svojih pooblastil.¹⁴⁶

Tuđman na vojaško sodelovanje s Slovenijo sploh ni bil pripravljen, ves čas ga je blokiral in celo prepovedal. Kljub temu so obrambni minister Martin Špegelj in še nekateri na operativnih položajih v vojski in milici s slovenskimi organi sodelovali.¹⁴⁷ Tuđman je bil do konca prepričan, da se je Slovenija – tako kot s Srbijo – dogovorila tudi z JLA (zato tudi zgolj »operetna« vojna v Sloveniji, kot jo je imenoval). Po pričevanju Slavena Letice, tedanjega Tuđmanovega svetovalca, pa so tudi vsi prvaki opozicijskih strank na sestanku,

¹⁴⁴ Pet točk predsednika Franja Tuđmana, Vjesnik, 31. 5. 1991, str. 1, in nadaljevanje pod naslovom Neposredne naloge, str. 3 in 4.

¹⁴⁵ Sklepi s sestanka sekretarja za ljudsko obrambo in sekretarja za notranje zadeve Republike Slovenije in ministra za obrambo ter ministra za notranje zadeve Republike Hrvaške v Zagrebu dne 20. 1. 1991. Arhiv predsednika RS. – Gl. tudi: Slovensko-hrvaški sporazum o medsebojni obrambi, Delo, 13. 2. 1991; Martin Špegelj, Sjećanja vojnika, Zg. 2001 (dalje: Špegelj, Sjećanja vojnika).

¹⁴⁶ Zapisnik 26. seje predsedstva RS, 22. 1. 1991. Arhiv predsednika RS.

¹⁴⁷ Več o tem: Špegelj, Sjećanja vojnika.

ki ga je sklical Tuđman, menili, naj se Hrvaška v času napada na Slovenijo ne upre.¹⁴⁸

Po drugi strani je hrvaško vodstvo trdno vztrajalo na »odnosu siamskih dvojčkov« (kot je to označil Rupel), torej na usodni povezanosti obeh republik pri osamosvojitvi. Še sredi maja 1991 – na pogovorih delegacij obeh republik, ko je slovenska stran hrvaško obvestila o svoji oceni, da sporazumna razdružitev ni več možna, zaradi česar se Slovenija pripravlja na enostransko razdružitev, ki jo bo razglasila najkasneje do 26. junija – so Hrvati slovensko stran vprašali, »ali je republika Slovenija pripravljena sprejeti zvezo suverenih držav z republiko Hrvaško«. Na naslednjem srečanju predsednikov republik pa naj bi vstop v zvezo ponudili Makedoniji ter BiH. Hrvati so tudi povedali, da bodo razglasitvi neodvisnosti Slovenije sledili tudi sami, »če ne istega, potem zagotovo naslednjega dne«, vendar razglasitve ne bi smelo biti pred 19. majem, ko bo na Hrvaškem plebiscit. Njihovo stališče je tudi bilo, naj bo meja med Slovenijo in Hrvaško brez posebnih institucij (»evropska«, kot so se izrazili), izvajanje pravih mejnih funkcij pa naj bi imeli na državnih mejah z Avstrijo, Italijo in Srbijo.¹⁴⁹ Tedaj se je slovensko vodstvo sicer že zavedalo posledic tesnejših povezav s Hrvaško, saj je tam že potekala vojna, in je bilo v dogovorih previdnejše, bilo pa je tudi odločeno, da s Hrvaško vzpostavi pravo mejo, čeprav se je zavedalo, da bo glede na razmere (za načrtovanih 34 mejnih prehodov bi potrebovali 600 miličnikov in še 250 za varovanje zelene meje) to potekalo sukcesivno.

Povezovanje s Hrvaško so kot oviro za slovensko osamosvojitve šteli ne samo Srbi, pač pa tudi Bosanci. Po mnenju predsednika predsedstva BiH Izetbegovića bi bilo za Slovenijo bistveno lažje, če »ne bi šla v kompozicijo s Hrvaško«, kajti če bi šlo samo za združevanje Slovenije, bi bila v Jugoslaviji večja pripravljenost, osamosvojitve obeh pa pomeni možnost verižne reakcije, ki bo prizadela zlasti Bosno.¹⁵⁰

Slovenski politiki so z začudenjem spremljali hrvaško »verbalno« osamosvajanje, saj je bila Slovenija na neodvisnost v vseh pogledih bistveno bolje pripravljena. Vendar je Hrvaška kasneje, ker je razglasila neodvisnost sočasno s Slovenijo, dobila veliko psihološko prednost: prišla je v ospredje medijskih poročil v zahodnih državah, še zlasti v Nemčiji, predvsem pa je dosegla, da so zahodni politiki v kasnejših mesecih vprašanje mednarodnega priznanja Slovenije in Hrvaške povezovali, čeprav si je Slovenija prizadevala, da bi ga ločili.

¹⁴⁸ Razprava na okrogli mizi »10 let pozneje« v hotelu Intercontinental v Zagrebu 18. 6. 2001. – Gl. tudi: Slaven Letica, Mario Nobilo, JNA, Rat protiv Hrvatske, Scenarij vojnog udara u Hrvatskoj i metode specijalnog rata u njegovoj pripremi, Zg. 1991 (dalje: Letica, Nobilo, Rat protiv Hrvatske).

¹⁴⁹ Zapis pogovora delegacij republike Slovenije in republike Hrvaške v Zagrebu dne 14. 5. 1991, zapisal Bojan Ušeničnik (Milan Kučan, dr. France Bučar, Janez Janša, dr. Franjo Tuđman, dr. Žarko Domljan, predsednik sabora, Josip Manolić, predsednik vlade, Stipe Mesić, član predsedstva SFRJ iz Hrvaške). Arhiv predsednika RS.

¹⁵⁰ Zabeležka pogovora v Sarajevu in Skopju dne 28. 5. 1991. Arhiv predsednika RS.

Dimitrij Rupel je tako npr. nemškemu zunanjemu ministru Hansu Dietrichu Genscherju na pogovoru 20. avgusta 1991 za Jugoslavijo predlagal formulo, po kateri bi bila Slovenija neodvisna, štiri južne republike bi tvorile federacijo, Hrvaška pa bi bila z njo v konfederalnem odnosu. Hrvati so na Ruplovo »diplomacijo v gozjericah« (kot jo je označil bonski dopisnik Vjesnika Nenad Ivanković) in na slovenska prizadevanja po ločitvi problema Hrvaške in Slovenije, reagirali zelo jezno, čeprav so s protislovno politiko tudi sami precej prispevali k temu in to ne zgolj z neaktivnostjo v času napada na Slovenijo, ampak tudi z »dvojno« politiko v federaciji, kjer je Mesić po izvolitvi igral vlogo predsednika in vsaj navzven ustvarjal vtis, da se Jugoslavijo da rešiti in armado podvreči civilni kontroli (še julija je npr. časopisu Der Spiegel izjavil, da »morajo Slovenci razumeti, da je suverenost proces, ki se ga ne more doseči v teku« in da »če nam je všeč ali ne« še vedno obstaja mednarodno priznana suverenost Jugoslavije).

Kritičnosti zahodnih držav je bila deležna tudi Hrvaška politika do srbske manjšine in Tuđmanovi poskusi kupčevanja z Miloševićem o Bosni. Dejansko je – še zlasti po začetku vojne na Hrvaškem – ideja o ločitvi slovenskega vprašanja od hrvaškega za mnoge zahodne politike postala zelo privlačna. V tej smeri je večkrat pisal Viktor Meier v Frankfurter allgemeine Zeitung, ko je interpretiral slovenska stališča, parlamentarna skupina SDP v nemškem parlamentu pa je npr. še 20. oktobra 1991 sprejela izjavo v dvanajstih točkah, v kateri je zapisala, da »je Slovenija izpolnila vse predpostavke za mednarodno priznanje« in jo je zato treba priznati, Hrvaško pa naj bi ES priznala le, če ne bo prišlo do premirja oz. če bo onemogočena rešitev s pogajanjem. Tudi v tem primeru pa bi se morala Hrvaška obvezati, da bo spoštovala načela KEVS-a, in morala bi Srbom na Hrvaškem zagotoviti vseobsegajoče manjšinske pravice.¹⁵¹ Zaradi vrste razlogov (širitve vojne na Hrvaško in v Bosno, odločitve Badinterjeve komisije, da je Jugoslavija razpadla in imajo bivše republike pravico do mednarodnega priznanja, če to želijo in če izpolnjujejo pogoje), je ES vprašanje mednarodnega priznanja bivših jugoslovanskih republik na koncu vendarle reševala »v paketu«, vendar (zlasti na zahtevo Francije) z zahtevami po dodatnih garancijah za manjšine.¹⁵²

¹⁵¹ Nenad Ivanković, Bonn, druga hrvatska fronta, Zg. 1993 (dalje: Ivanković, Bonn, druga hrvatska fronta).

¹⁵² Več o tem v poglavju Mednarodni vidik slovenske osamosvojitve.

KONEC FEDERACIJE

Po dokončni ugotovitvi slovenskega vodstva, da s konfederacijo ne bo nič, je postalo tudi jasno, da se bo tako ali drugače treba dogovoriti tudi s federalnimi organi, ki pa so na slovenske pobude odgovarjali arogantno, ali pa sploh ne. Pogovarjati se je bil sprva pripravljen le Marković, ki je v Ljubljano prišel 18. februarja 1991, seveda predvsem z namenom, Slovence prepričati, naj ostanejo v Jugoslaviji, ker bodo imeli v njej, ko se bo reformirala, boljše ekonomsko in siceršnje perspektivo. Marković je nato prišel še večkrat, zadnjič tik pred osamosvojitvijo, s pomočjo zahodnih držav je uporabljal taktiko korenčka in palice, njegov osnovni moto (na vsak način obdržati Slovenijo v Jugoslaviji) pa je ostal nespremenjen. V slovenskem vodstvu se je za neposredna pogajanja s federacijo najbolj zavzemal Janez Drnovšek. Na seji predsedstva v razširjeni sestavi, 15. maja, ko so bili obravnavani osamosvojitveni projekti in sprejeti sklepi za zavarovanje plebiscitarne odločitve, je med drugim dejal, da je še vedno zagovornik sporazumne razrešitve slovenske osamosvojitve oz. vseh odnosov, ki naj bi se ob tem vzpostavili. Prava pogajanja se po njegovem mnenju do tedaj še niso pričela: pet mesecev po plebiscitu so bila pogajanja usmerjena v republike, po drugi strani federacija ni bila sprejeta kot partner. Vsi tisti, ki niso bili preveč navdušeni nad slovenskim osamosvajanjem, so se lahko skrili za ta formalni okvir, ki ključnih partnerjev ni vključeval, zlasti JLA in zvezne vlade s premierjem Markovićem. Drnovšek je menil, da se resnična pogajanja o slovenskem statusu in medsebojnih odnosih šele začenjajo. Bil je prepričan, da bi bilo možno, »če bi federalne iniciative premaknili naprej«, nadaljevati konkretna pogajanja z JLA. Sam je organiziral pogovore generalov s Peterletom, vendar s slovenske strani na njegove pobude ni bilo odgovora. Drnovškova ocena je bila, da slovenski osamosvojitvi nihče ne nasprotuje, možni pa so zapleti v zvezi z urejanjem materialnih vprašanj. Edini, ki si res ne želi slovenske osamosvojitve, je Hrvaška. Hrvaški predstavniki tujim diplomatom zatrjujejo, da se bodo odcepili takoj, ko bo to storila Slovenija, take izjave pa so v funkciji upočasnjevanja slovenske osamosvojitve, ker želijo ohraniti neke vrste jugoslovansko zvezo (to je po Drnovškovih informacijah Tuđman zatrjeval tudi ameriškemu ambasadorju). Hkratna vezava slovenske osamosvojitve s hrvaško potegne za sabo vse probleme v zvezi z razmejitvijo. Če bo osamosvojitve sporazumna, to pomeni rešitev hrvaško-srbskega spora, če bo enostranska in z vojaško akcijo, to pomeni takojšnjo državljansko vojno in odprtje celotne fronte, tako v odnosu do JLA kot

sicer. Ni jasno, kako bo Hrvaška npr. »vse svoje mešane teritorije vzela s seboj«. Če slovenski odcepitvi sledi hrvaška, bo verižna reakcija, spopadi na Hrvaškem in v BiH in težko je napovedati, kdaj se bo vzpostavilo neko novo stanje in kakšna bi bila reakcija tujine nanjo.¹⁵³

Drnovšek je bil tudi sicer prepričan, da bi se s Srbi in vojsko lahko dogovorili. »Jović in Milošević v neformalnih pogovorih že avgusta 1990 nista imela nič proti slovenski osamosvojitvi, nasprotno, menila sta, naj gredo Slovenci na referendum in se odločijo. Ob morebitnem hrvaškem referendumu o osamosvojitvi pa sta že takrat zahtevala, da se Srbi na Hrvaškem sami opredelijo, ali bodo ostali v Hrvaški ali pa se bodo opredelili za ostanek Jugoslavije oziroma za veliko Srbijo. Tudi z obrambnim ministrom generalom Kadijevičem sem že avgusta, ob najinem srečanju v Kuparih blizu Dubrovnika, v daljšem neformalnem pogovoru preverjal različne možnosti za razplet jugoslovanske krize. Takrat me je nekoliko presenetilo, da Kadijevič, ki je bil na vseh sejah predsedstva izjemno trd in brezkompromisen do Slovenije, neformalno predvideva že nekako prihodnjo slovensko odločitev o osamosvojitvi in odhod Slovenije iz jugoslovanske države.«¹⁵⁴

Jasno je, da bi tak dogovor, če bi se uresničil, pomenil odcepitev Slovenije pod zveznimi pogoji. Po prepričanju ameriškega ambasadorja Zimmermanna, ki se je veliko srečeval z Drnovškom v času njegovega predsednikovanja, se je Drnovšek »resnično hotel izogniti vojni, hotel je nekako obdržati Jugoslavijo skupaj in se je stalno trudil pogajati z armado na eni in Kučanom na drugi strani«.¹⁵⁵

Ne Drnovšek in ne slovensko vodstvo tedaj še nista vedela, da bo tisti dan, ko je potekala seja republiškega predsedstva, prišlo do blokade v zveznem predsedstvu. Drnovšek je na seji menil, da bi se razmere v Jugoslaviji spremenile, če bi v zvezi z izvolitvijo Mesića za predsednika predsedstva prišlo do zapletov. V tem primeru bi prišlo do razpada federacije na najvišji ravni, povzročila pa bi ga druga (srbska) stran in na to bi bilo treba ustrezno reagirati.

Ne glede na to pa so Drnovškovo tezo, da s federacijo še ni bilo pravih pogajanj, drugi politiki zavrnil. Bučar je pojasnil, da so bili vsi predlogi za razdružitve posredovani tudi federalnim organom, prav tako rezultati pogajanj z republikami, v zvezni skupščini je bilo slovensko stališče pojasnjeno povsem nedvoumno, federacija pa še ni pokazala nobene pripravljenosti za kakršnokoli obliko združevanja. V njihovi deklaraciji piše, da je razdružitve možna samo v skladu z ustavo, zvezno zakonodajo in pod pogojem, da se izvedejo volitve v zvezni zbor, šele nato pa naj bi se odločali o možnih oblikah

¹⁵³ Magnetogram 37. seje predsedstva RS, 15. 5. 1991. Arhiv predsednika RS.

¹⁵⁴ Janez Drnovšek, *Moja resnica*, Lj. 1996, str. 209, 210 (dalje: Drnovšek, *Moja resnica*).

¹⁵⁵ Intervju Sabine P. Ramet z Warrenom Zimmermannom 23. 3. 2001 v Washingtonu, citirano po: Sabrina P. Ramet, *The United States and Slovenia 1990–1992, še neobjavljen referat z mednarodne znanstvene konference ob 10. obletnici samostojnosti RS (»Dan prej« in odhod zadnjega vojaka JLA z ozemlja RS 26. 10. 1991), ki je bila v Kopru 25. in 26. 10. 2001 (dalje: Ramet, *The United States and Slovenia 1990–1992*). – Avtorici se zahvaljujem za posredovanje besedila.*

razdruževanja. »Stojimo pred dejstvom popolne blokade s strani federacije.«¹⁵⁶ Bučar je menil, da vojske ni mogoče vzeti za partnerja pri pogajanjih, saj bi se to lahko obrnilo proti Sloveniji kot bumerang. Drnovšek je na to odvrnil, da bi bil morda rezultat enak, kot je, toda kanala pogajanj s federacijo, ki ga je sam večkrat ponujal, Slovenija ni izkoristila, ker je trdila, da federacija ne obstaja več in ne more biti partner za pogajanja. Janša ga je vprašal, kaj meni o primeru, če kljub intenzivnim pogajanjem Slovenija do 26. maja ne doseže nič. Drnovšek je odgovoril, da – če se to zgodi na najbolj neugoden način v jugoslovanski situaciji in ob popolni mednarodni nemilosti – Slovenija ne bo preživela. Slovensko vodstvo obravnava in sprejema ukrepe s svojega zornega kota, on mora – ker so ga povabili, da pove svoje mnenje – povedati stvari z vidika, s katerega jih obravnava, to pa je jugoslovanski in mednarodni.

Drnovškovi skepsi v zvezi s Hrvaško so se pridružili tudi drugi (kar je že nakazovalo drugačno politiko), sicer pa so se dogovorili, da se morajo obrambne priprave intenzivirati, vključno s pripravo na »najbolj rigorozno varianto«, o vojaških zadevah pa se je treba pogovarjati z zveznim predsedstvom, razen če bi to sklenilo, naj se Slovenija in vojska neposredno operativno pogovarjata (slovensko pričakovanje je bilo, da naj bi se JLA umaknila v treh letih, op. B. R.).

Zvezno predsedstvo je tisti dan, po scenariju, ki ga je izvedel dotedanji predsednik Jović, zašlo v popolno blokado. Jovića so zahodni politiki imeli za žolčnega moža, polnega zvijač. Zimmermann ga je v svojih spominih označil za »majhnega moža, ki je bil na več načinov podmerski«. Majhen po postavi, pegast in prepirljiv, ga je spominjal na sovjetske komunistične aparatčike. Jović je predsedstvo izrabljal za krepitev srbskega vpliva in uresničevanje Miloševićevih ciljev, zlasti v fazi, ko je Milošević hotel centralizirati Jugoslavijo (na koncu sta se politično razšla). V predsedstvu je ves čas ustvarjal krize, zlorabljal pooblastila in skušal blokirati osamosvajanje Slovenije in Hrvaške, večkrat pa je tudi poskusil dati vojski večja pooblastila oz. ji omogočiti, da uvede izredne razmere ali izvede državni udar.

Predsedstvo je bilo ustanovljeno v začetku sedemdesetih let, potem ko je Tito opustil misel, da bi ga kdo nasledil (do leta 1966, ko je padel v nemilost, je bil predviden srbski politik Ranković). Predsedstvo je dolgo iskalo svojo identiteto, sprva so bili v njem tudi predsedniki republiških skupščin. V zvezi s prvimi volitvami vanj je v Sloveniji leta 1971 prišlo do t. i. afere 25 poslancev, ko se je skupina poslancev uprla kadrovskemu monopolu vladajoče garniture in hotela predlagati svojega kandidata za člana predsedstva. Do zapleta je prišlo tudi leta 1989, ko je propadel načrt, da bi bil v predsedstvo izvoljen »uradni« kandidat Marko Bulc in je nepričakovano (na neposrednih volitvah, ki jih je zahtevala javnost, sicer so člana volili v republiški skupščini) zmagal Drnovšek. Šele po Titovi smrti so bila vzpostavljena pravila, po katerih naj bi

¹⁵⁶ Magnetogram 37. seje predsedstva RS, 15. 5. 1991, razprava Franceta Bučarja. Arhiv predsednika RS.

predsedstvo funkcioniralo. V njem je bil po en predstavnik iz vsake republike in avtonomne pokrajine, do spremembe ustavnih amandmajev leta 1988 pa po položaju tudi predsednik predsedstva CK ZKJ, vendar brez glasovalne pravice. Na seje so bili lahko vabljeni tudi predsedniki republiških predsedstev (ta praksa je z naraščanjem krize postala dokaj pogosta) ali drugi funkcionarji (največkrat predsednik vlade ali posamezni ministri, zlasti notranji in obrambni). Leta 1981 je bil sprejet poslovnik o delu predsedstva Socialistične federativne republike Jugoslavije. Po njem naj bi predsedstvo delalo po načelu kolektivnega odločanja in odgovornosti, z usklajevanjem svojih stališč. Seje je skliceval predsednik, v njegovi odsotnosti pa podpredsednik (to določilo je v času Drnovškovega predsednikovanja skušal izkoristiti Jović septembra 1989 ob sprejemanju amandmajev k slovenski ustavi). Predsedstvo je imelo svet za SLO, ki je bil formalnopošvetovalni organ, čeprav mu je pripisovalo veliko težo (del pristojnosti z obrambnega področja je lahko predsedstvo preneslo na obrambnega ministra). Od leta 1983 dalje, s spremenjenim in dopolnjenim pravilnikom, je kot posvetovalni organ nastal tudi Svet za varstvo ustavne ureditve. V nujnih razmerah je predsedstvo lahko delovalo tudi brez posebne seje (tudi to so na koncu izrabili Srbi, ko je predsedstvo delovalo v okrnjeni sestavi, brez predstavnikov iz nesrbskih republik). Predsedstvo je o vprašanih iz svoje pristojnosti odločalo z javnim glasovanjem in z navadno večino glasov svojih članov, z dvotretjinsko večino (tudi ta člen se pogosto ni upošteval) pa o začasnih ukrepih, o določanju virov sredstev za obrambo v izrednih okoliščinah, o določitvi predloga, da se začne postopek za spremembo ustave SFRJ, da se preloži izdaja zakona ali zadrži izvršitev predpisov zveznega IS, o določitvi predloga kandidata za predsednika zveznega IS in o sprejetju poslovnika o delu predsedstva.¹⁵⁷

Izvolitev predsednika predsedstva je bila zgolj rutina, določena z ustavnim redom in poslovníkom, dotlej o predsedniku niti niso nikoli glasovali, pač pa so ga potrdili z aklamacijo. Šlo naj bi bolj za protokolaren dogodek, na katerega so že povabili tudi predsednike (predsedstev) republik, čeprav so dvomi v zvezi z izvolitvijo naraščali. Zaradi srbske odprave obeh avtonomnih pokrajin in nejasnosti, kdo zastopa Kosovo, skupščina SFRJ 10. maja 1991 ni potrdila kandidatov (upokojenega zastavnika in prodajalca loterije Sejda Bajramovića s Kosova, Branka Kostića iz Črne gore in Jugoslava Kostića iz Vojvodine). Vojvodino je na seji vseeno predstavljal J. Kostić kot predsednik pokrajinskega predsedstva. Predstavnik Kosova Rizo Sapunxhio je nezakonito zamenjala skupščina Srbije, ki je 5. julija 1990 nasilno prevzela funkcije skupščine Kosova (ta je sicer tajno delovala še naprej, nekateri njeni člani in drugi

¹⁵⁷ O delu predsedstva naj bi izhajal poseben bilten. Seje predsedstva so bile snemane, obstajali so magnetogrami in zapisniki, vendar teh niso pošiljali republiškim predsedstvom ali drugim organom. Te (ali javnost) je predsedstvo o svojih stališčih občasno obveščalo s posebnimi sporočili. (Več o tem v: Poslovnik o delu Predsedstva Socialistične federativne republike Jugoslavije, Uradni list SFRJ, št. 6, leto XXXVII, Bg. 30. 1. 1981, in Uradni list SFRJ, št. 69, leto XXXIX, Bg. januar 1983.)

albanski funkcionarji pa so tedaj slovensko vodstvo prosili za azil v Sloveniji, ki jim je bil tudi odobren). Ker novi kandidat Bajramović še ni bil potrjen, je srbska skupščina kot predstavnika Kosova delegirala svojega podpredsednika Vukašina Jovanovića, Črno goro pa je na seji zastopal predsednik predsedstva Momir Bulatović (na glasovanju se je vzdržal, z obrazložitvijo, da skupščina SFRJ skupaj z drugimi novimi kandidati ni potrdila črnogorskega kandidata Kostića za člana predsedstva, vendar je bil vzdržan glas v bistvu glas proti, ker je bilo razmerje 4 : 4). Mesić se je dan pred menjavo predsedstva v medijih zavzel za spremembo Jugoslavije in nepremišljeno izjavil, da bo »zadnji predsednik (take) Jugoslavije«, kar je izzvalo ostre reakcije v srbskem časopisju, pa tudi kritike v zahodnih diplomatskih krogih. Mesić se je sicer branil, da ni rekel, da Jugoslavije ne bo več,¹⁵⁸ toda izjava je srbskemu vodstvu prišla kot naročena. Še isti dan so se pred zvezno skupščino z dovoljenjem srbske oblasti zbrali demonstranti, v glavnem četniki, in vzklikali: »Smrt Mesiću! Smrt Hrvatima!« Že dan prej, 13. maja, pa so se Milošević, Kadijević, Bulatović, Jugoslav Kostić, Jović in Jovanović dogovorili, da Mesića ne bodo izvolili. Kadijević je bil sicer do takega stališča skeptičen, menil je, da bi z izvolitvijo Mesića Slovenijo in Hrvaško lahko obdržali v Jugoslaviji, vendar se je z odločitvijo strinjal. Po neizvolitvi Mesića je sicer Miloševiću in Joviću rekel, da je bila to napaka, general Blagoje Adžić, ki se je prav tako udeležil pogovora, pa je (po pisanju Jovića) celo zagrozil, da bi jih z užitkom aretiral.¹⁵⁹ Adžić, ki je dober mesec kasneje, užaljen zaradi porazov JLA, hotel Slovenijo zravnati z zemljo in jo tako prisiliti, da bi ostala v Jugoslaviji, je sicer svoje nezadovoljstvo takoj po seji predsedstva pokazal z glasno izjavo, ki so jo slišali tudi novinarji: »Ovo je lakrdija. Trebalo je po ustavu ...«¹⁶⁰ Scenarij, po katerem bi JLA 15. maja 1991 aretirala Miloševića in njegove vodilne privržence, bi bil res vreden najboljšega pisca znanstvenofantastičnih romanov. BBC je takoj po seji poročal, da se pričakuje odcepitev Slovenije in Hrvaške in da je Jugoslavija od »maloprej blizu razpada in državljanske vojne«.¹⁶¹

Posledic krize so se po kratkotrajnem zadovoljstvu ustrašili tudi v srbskem bloku. Ne zato, ker ne bi šla po njihovem scenariju, pač pa zato, ker so se v svetovnih medijih, pa tudi vodstvih zahodnih držav prvič pokazali kot razbijalci Jugoslavije in na tem mestu zamenjali Slovenijo in Hrvaško. Zato je jugoslovanska skupščina že naslednji dan, 16. maja, hitro požrla svojo kratkotrajno načelnost in po večkratnem odlaganju seje (od 10. do 16. ure) v čudnem ozračju, polnem manipuliranj in raznih pritiskov, »v paketu« potrdila izbrane kandidate, čeprav v očitnem nasprotju z ustavo SFRJ. Situacija je bila zares tipično balkanska: Srbija je z ustavnimi spremembami ukinila kosovsko avtonomijo, njeno skupščino in predsedstvo, potem pa v njenem imenu predla-

¹⁵⁸ Stipe Mesić, Kako je srušena Jugoslavija, Zg. 1994, str. 2 (dalje: Mesić, Kako je srušena Jugoslavija).

¹⁵⁹ Jović, Zadnji dnevi SFRJ, str. 316, 317.

¹⁶⁰ Mesić, Kako je srušena Jugoslavija, str. 8.

¹⁶¹ Prav tam.

gala Bajramovića za člana zveznega predsedstva. Ta je bil skupaj z drugimi potrjen, o spornosti kandidature pa naj bi naknadno presodilo ustavno sodišče, medtem pa bi on deloval kot polnopraven član predsedstva. Manj sporno je bilo pri vojvodinskem predstavniku, ker sta vojvodinska skupščina in predsedstvo ostala, seveda v Miloševićevi režiji in popolnoma podrejena skupščini Srbije. Čeprav se hrvaška, slovenska in albanska delegacija potrditve kandidatov niso udeležile, so bili rezultati razglašeni za veljavne.

Po blokadi predsedstva se je sestajal samo srbski del, drugi štirje člani so ostali v svojih republikah in skušali usklajevati aktivnosti. Mesič se je 20. maja sam razglasil za predsednika predsedstva in o tem obvestil zahodne države ter uradoval iz Zagreba.

Srbski blok pa je še naprej manipuliral. Redno se je sestajal, iz zagate pa se je skušal izvleči s predlogom, naj bi se Hrvaška in Črna gora odrekli mestoma predsednika in podpredsednika predsedstva, ti dve mesti pa naj bi prevzeli BiH in Makedonija (Bogić Bogičević in Vasil Tupurkovski). Odgovor preostalih članov predsedstva je bil negativen, zahtevali so izvolitev Mesića. Predsedstvo je začelo ponovno delovati šele na Brionih, ko so pogajalci ES dosegli, da so vse republike privolile v izvolitev Mesića za predsednika. Prva seja predsedstva po Brionski deklaraciji je bila 12. julija (na njej je Jović po poprejšnjem dogovoru z Drnovškom prvič načel vprašanje umika JLA iz Slovenije), seje, napovedane za 16. julij, ni bilo, ker srbski del ni hotel na Brione, kjer jo je sklical Mesič, tako da je bila potem 18. julija v Beogradu (na njej je bil sprejet sklep o umiku JLA iz Slovenije). Skupaj s predsedniki republik se je predsedstvo sestalo 22. julija na Ohridu (ves čas med sejo so prihajala sporočila o spopadih na Hrvaškem). Dogovorjeno je bilo le, da naj bi se čim prej sporazumeli o funkcioniranju federacije v prehodnem obdobju, in sicer na osnovi predloga, ki ga je pripravil zvezni IS (udeleženci sestanka naj bi predlog do prihodnje seje preučili), in da se začne priprava pri iskanju rešitev za odnose v prihodnosti. Mesič in Tuđman sta zahtevala, naj se vojska na Hrvaškem umakne v vojašnice, kar ni bilo sprejeto. Nato se je 26. julija v Beogradu znova sestalo zvezno predsedstvo samo, 30. julija pa v razširjeni sestavi s predsedniki republik (razen Tuđmana, ki ni hotel priti zaradi spopadov na Hrvaškem). Na seji bi moralo sprejeti ali zavrniti predlog zveznega IS o prehodnem funkcioniranju federacije, vendar je bila v ospredju vojna na Hrvaškem. Seje članov predsedstva so bile še 31. julija, 2., 6., 13. avgusta (vmes je bila 3. in 4. avgusta v Jugoslaviji na neuspešni misiji »trojka« ES – Hans van den Broek, Jacques Poos in João de Deus Pinheiro); 20. in 22. avgusta (vmes je prišlo do državnega udara v SZ) se je predsedstvo znova sestalo skupaj s predsedniki republik. Kučan je jasno povedal, da je bila Slovenija do agresije pripravljena na določene oblike združevanja, sedaj pa ni več, pa tudi sicer se udeleženci niso mogli sporazumeti o funkcioniranju države. Na naslednji seji, 28. avgusta, bi se moralo predsedstvo odločiti, ali bo sprejelo predlog za konferenco o Jugoslaviji, ki jo je ministrski svet ES predlagal dan prej; sprejemu

je nasprotoval srbski blok, češ da so potrebna posvetovanja po republikah. Na pritisk ES je bila na 140. seji 1. septembra odločitev o konferenci sprejeta (tedaj so bili v Beogradu posebni odposlanec ES za Jugoslavijo, nizozemski ambasador v Parizu Henry Wynaendts, in tričlanska diplomatska misija ES), predsedstvo SFRJ, zvezni IS, predsedniki vseh šestih republik in predstavniki ES pa so jo podpisali v Beogradu 2. septembra ob 1.20 zjutraj. Sledili sta seji 3. in 6. septembra. Na tej je bil sprejet Mesičev govor za konferenco v Haagu, v katerem je povedal, da se pripravlja politični dogovor o prihodnosti Jugoslavije na naslednjih načelih: spoštovanje pravice vsakega naroda do samoopredelitve, upoštevanje demokratično izražene volje narodov in republik, da uredijo svoj status v skladu z lastnimi specifičnimi in realnimi interesi, princip enakopravnosti vseh opcij brez vsiljevanja tuje volje in uporabe sile, princip legalnosti, po katerem naj bi se politično izražena volja pravno udejanila, moral pa bi biti zagotovljen tudi legalni postopek za njeno uresničitev.

Naslednja seja predsedstva po haaški konferenci (7. septembra) je bila načrtovana za 10. september, vendar je Mesiču ni uspelo sklicati. Bila naj bi namreč na Brionih, čemur je spet nasprotoval srbski del (ki je čakal v Beogradu). Kot povračilni ukrep je 3. oktobra sejo »okrnjenega« predsedstva (brez Mesiča in Drnovška) v Beogradu sklical Branko Kostić. Na njej so sprejeli sklep, da predsedstvo deluje v razmerah vojne nevarnosti, torej v vsaki sestavi, ki je mogoča, vendar sta kasneje Bogičević in Tupurkovski sklep preklicala. Na Zahodu so to imeli za državni udar, čeprav Jugoslavija de facto ni več obstajala. Sledilo je še nekaj sej, ki sta se jih poleg članov srbskega bloka udeleževala Bogičević in Tupurkovski, potem pa so se sestajali samo še člani srbskega bloka. K zadnji skupni seji vseh članov je predsedstvo prisilila ES na mirovni konferenci v Haagu 18. oktobra. Van den Broek je namreč predsedstvo še vedno imel za »vrhovnega komandanta« JLA. Ker je pred sejo predsedstva s Tuđmanom in Miloševićem ter Kadijevićem podpisal že drugi mirovni sporazum (prvega je Peter Carrington v Igalu), je od predsedstva zahteval, naj podpiše ukaz, da JLA takoj in brezpogojno preneha z boji. Sej nepopolnega predsedstva Carrington ni priznal, zato je imela seja v Haagu zaporedno številko 143 (tj. naslednja od seje 6. septembra, ko je zadnjič predsedoval Mesič). Predsedstvo je podpisalo predlog Carringtona in van den Broeka o brezpogojni ustavitvi ognja, deblokiranju kasarn na Hrvaškem in evakuaciji vojske iz kasarn. Kostić je zapustil sejo predsedstva in haaško konferenco, ker je menil, da ga Carrington ne upošteva tako, kot bi zaslužil. Po tej seji je iz predsedstva dokončno izstopil Drnovšek. Del predsedstva je prišel še na haaško konferenco 25. oktobra (brez Drnovška in Bogičevića), vendar so bili samo opazovalci. Predsedstvo (prav tako brez Drnovška) je sodelovalo še na haaški konferenci 5. novembra (vmes je bil na mirovni misiji v Jugoslaviji znova Wynaendts), na kateri so bili tudi predsedniki republik in predstavniki zvezne vlade. Konferenca ni bila uspešna, v Beogradu se je še naprej sestajal srbski del predsedstva, Mesič pa je kot predsednik po svoji presoji deloval iz

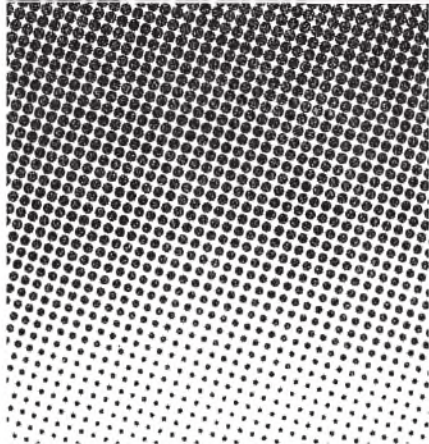
Zagreba – 22. oktobra je poslal zadnje pismo predsedniku OZN in državnikom sveta, potem pa 5. decembra na zasedanju hrvaškega sabora odstopil in 8. decembra mu je po sklepu sabora funkcija prenehala.

S srbsko blokado delovanja predsedstva je Jugoslavija 15. maja 1991 dokončno razpadla tudi v institucionalnem smislu. Ostali sta zvezna vlada, ki ni imela nobene moči, in JLA, ki je ni bil zmožen nihče kontrolirati. Zvezna vlada, ki je sprožila intervencijo JLA v Sloveniji, si je po brionskih pogovorih – kjer je po ostrem prepiru med Kučanom in Markovićem »naredil red« van den Broek, ki je Markoviču jasno povedal, da ne sprejema več nobenih amandmajev k Brionski deklaraciji¹⁶² – še vedno prizadevala, da bi imela osrednjo vlogo pri rešitvi jugoslovanske krize. Takoj po pogajanjih je pripravila Dogovor o funkcioniranju države v obdobju moratorija, ki je v bistvu pomenil zvezno interpretacijo Brionske deklaracije (in se je v precejšnji meri ujema s tistim, kar so z Brionsko deklaracijo zahtevale zahodne države): vrnitev na stanje pred intervencijo JLA oz. razglasitvijo neodvisnosti (ne pa zgolj »zamrznitev« osamosvojitvenih ukrepov), nedotakljivost notranjih in zunanjih meja, spoštovanje pravice do samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve, vendar »v skladu s skupaj določenim postopkom«, vzpostavitev prejšnjega plačilnega in finančnega sistema, minimalno skupno financiranje federacije, Jugoslavija kot izključni in edini subjekt mednarodnih odnosov, delovanje zvezne skupščine, vlade in predsedstva v celotni sestavi, torej s predstavniki vseh republik. Dogovarjanje o prihodnjih odnosih v federaciji naj bi se začelo najkasneje 1. avgusta, trimesečni moratorij, določen z Brionsko deklaracijo, pa bi se po dogovoru lahko podaljševal. Tak dogovor naj bi podpisali predsedniki republik, predsednik skupščine SFRJ, predsednik predsedstva SFRJ in predsednik zveznega IS.¹⁶³ O predlogu vlade so potem potekala pogajanja in pogovori, v predlagani obliki ni bil nikoli podpisan, dogodki so šli svojo pot, vlada pa po izteku moratorija ni imela nikakršne avtoritete več. Formalno je sodelovala še na haaški konferenci, 20. decembra 1991, na dan, ko je nemški generalni konzul v Ljubljani Günther Seibert predsedniku Kučanu predal listino o nemškem priznanju Slovenije, pa je obupal tudi njen predsednik Marković ter »vrnil mandat« zvezni skupščini in državi, ki nista več obstajali.

Čeprav je bilo do pozne jeseni 1991 v zvezi z neodvisnostjo Slovenije še veliko negotovosti, pa je bila skoraj triinsedemdesetletna zgodovina jugoslovanske države v psihološkem smislu za večino Slovencev končana poldrugi mesec po blokadi zveznega predsedstva sredi maja, to je 27. junija 1991 ob 4. uri zjutraj, ko je pri Pogancih med Metliko in Novim mestom prišlo do prvega oboroženega spopada med teritorialci in JLA.

¹⁶² Darijan Košir, Marko Pečauer, Veso Stojanov, Slovenija od vojne do priznanja, Lj. 1992, str. 10 (besedilo Darijana Koširja, ki je kot novinar neposredno spremljal pogajanja).

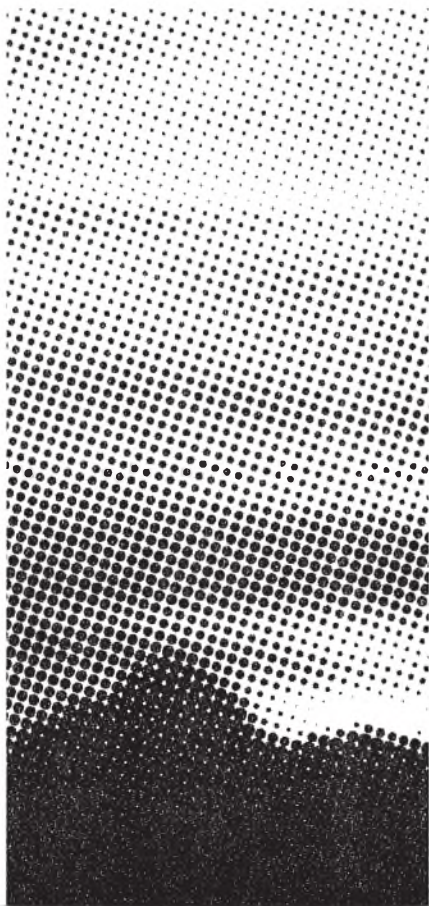
¹⁶³ Predlog dogovora o funkcionisanju zemlje u periodu moratorijuma. Ili mir ili opšti haos, Borba, 25. 7. 1991, str. 2.

OBLAST IN OPOZICIJA

*Čisto na koncu, preden smo sneli slike
gospoda, ki je živel najprej na veliki, kasne-
je pa (ne prav dolgo) na eni nogi, smo bili
vsi vse. Vsi oblastniki in vsi oporečniki.*

Vlado Miheljak

OPOZICIJA POD NADZOROM

Analiza opozicijskih gibanj je v osemdesetih letih v Sloveniji potekala na dveh ravneh: operativni in idejnopolitični.

Za operativni del je bila zadolžena SDV, ki jo je do leta 1988 nadzoroval Svet za varstvo ustavne ureditve pri predsedstvu SRS, nato pa posebna skupščinska komisija. V njem so bili predsednik skupščine, sekretar SZDL, sekretar predsedstva CK ZKS, predsednik republiškega odbora ZZB NOV, predsednik Republiškega sveta ZSS, predsednik ljubljanskega mestnega sveta ZKS, predsednik IS SRS in republiški sekretar za notranje zadeve, predsedoval mu je član predsedstva SRS. V osemdesetih letih je bil to najprej Stane Markič, nato Andrej Marinc. Skupščinska komisija, ki je nato prevzela nadzor nad SDV, je bila ustanovljena na zahtevo poslancev leta 1988, v tedaj še socialistični skupščini, zaradi procesa proti četverici in vloge, ki jo je imela SDV pri Janševi aretaciji, čeprav je bila pobuda za tako komisijo dana že pred aretacijami.

SDV je vsako leto napisala poročilo o svojem delu in varnostnih razmerah (v osemdesetih letih so ga v obliki, prirejene za javnost, začeli objavljati tudi v skupščinskem Poročevalcu), poročilo pa je obravnaval Svet za varstvo ustavne ureditve, njegovo delo pa potem še predsedstvo SRS. Svet je med drugim ocenjeval razne oblike sovražnega delovanja in po potrebi predlagal pravosodnim organom ukrepanje ali pa »subjektivnim silam« svetoval, naj se z »nosilci« take dejavnosti idejnopolitično soočijo. Enkrat letno pa je imel vpogled tudi v seznam ljudi, ki jim je SDV prisluškovala. Intenzivnost dejavnosti Sveta je bila največ odvisna od prizadevnosti njenega predsednika, saj zakonsko ni bilo natančno določeno, kje so meje pristojnosti za tovrstno ocenjevanje. SDV je pri svojem operativnem delu in ocenah postopoma postajala samostojnejša, od druge polovice osemdesetih let je od političnih organov ali posameznikov le redko dobivala konkretna »naročila«, kar je zanj pomenilo svojevrsten šok (razočarani operativci so – še zlasti po procesu proti četverici – razmere razumeli tako, da politika uporablja njihove usluge, ne krije pa jim več hrbta).

Za idejnopolitične ocene so bili pristojni nekateri državni organi (predsedstvo SRS) in organi političnih organizacij (SZDL, ZSMS, ZK). Težo so imele zlasti ocene, sprejete v CK ZKS in njegovih organih. Podlaga za obravnavo je bilo gradivo, ki so ga pripravljale razne komisije (predsedstva) CK ZKS in Marksistični center CK ZKS. V teh komisijah, zlasti pa v sekcijah Marksističnega centra, je bil zbran pomemben del levo usmerjene slovenske inteligence,

med njimi tudi taki, ki so pozneje postali vodilni teoretiki ali voditelji nastajajočih opozicijskih gibanj. V prvi, še močno ortodoksni, polovici osemdesetih let so nekateri od profesionalnih sodelavcev Marksističnega centra postali nezaželeni in so morali oditi drugam (npr. Tomaž Mastnak).

Opozicijska gibanja je ocenjevala tudi SZDL. Njene ocene so se sicer vedno manj skladale s stališči vodstva ZKS, vendar pa je SZDL do konca osemdesetih let z organizacijo raznih razprav in tribun in prek vpliva na medije (kot uradni ustanovitelj) opravljala funkcijo »družbene kritike« nezaželenih pojavov. Hkrati je tudi znotraj sebe širila prostor pluralizmu in omogočila nastanek prvih zvez (predhodnic strank), izhajajoč iz teorije o »nestranskem pluralizmu«, v katerem naj bi bila sama nekakšna »marela« za nazorsko in politično sicer različne skupine, vendar take, ki v osnovi sprejemajo samoupravni socializem.

ZSMS se je že v prvi polovici osemdesetih let približevala opoziciji. Podpirala je alternativna gibanja in jim omogočala, da so se organizirala pod njenim okriljem, s čimer se je postopoma oddaljevala od vloge partijskega »podmladka«, neke vrste »valilnice« partijskih kadrov. Mladinskim funkcionarjem ni bila več avtomatično zagotovljena bleščeča politična prihodnost, čeprav je organizacija ohranila institucionalne vezi (članstvo v SZDL, raznih odborih in komisijah, tudi oblastnih organih) in finančno odvisnost od države. Vsa osemdeseta leta je bila tako v vmesnem položaju, deloma je participirala pri oblasti, deloma pa se je šla opozicijo.¹⁶⁴

Zapleten in včasih protisloven boj med opozicijo in oblastjo je potekal znotraj jugoslovanskega okvira, kar je odločilno vplivalo na slovenske razmere, ki so se precej razlikovale od razmer drugod po Jugoslaviji, kjer je »partijska država« funkcionirala nespremenjeno. To je naraščajoče konflikte dodatno stopnjevalo, saj zvezni funkcionarji in funkcionarji po drugih republikah odnosov v Sloveniji niso razumeli in so menili, da slovensko vodstvo ne želi obračunati z opozicijo (še zlasti ne s tisto, ki je bila protijugoslovansko usmerjena). Zaradi tega je bil položaj slovenske oblasti še težji, saj je bila po eni strani naklonjena (kontrolirani) demokratizaciji, po drugi je hotela obdržati odločilno besedo doma ter v reguliranju odnosov s centrom, po tretji pa je bila izpostavljena pritiskom iz federacije in deležna očitkov, da opozicijo ščiti.

Slovenska oblast je opozicijo dejansko ocenjevala drugače kot zvezna. V Jugoslaviji je bila od sredine šestdesetih let dalje (od Brionskega plenuma) opozicija (»notranji sovražnik«) razvrščena v več kategorij, med katerimi so bile najpomembnejše: ostanki razrednih struktur, klerikalna skupina (to je pomenilo predvsem dejavnost treh največjih Cerkva), nacionalistične skupine, informbirojevska skupina, liberalistične oz. anarholiberalistične skupine, birokratsko-dogmatska skupina, skupina meščanske desnice, alternativna

¹⁶⁴ Dokumentacijo o dejavnosti ZSMS v osemdesetih letih hrani Arhiv RS. – O glavnih programskih usmeritvah gl.: Kompendij za bivše in bodoče politike ali popotovanje od Krškega do Portoroža, Časopis za kritiko znanosti, november 1989.

gibanja (mirovna, ekološka, feministična in socialna gibanja).¹⁶⁵ Po tej kategorizaciji je SDV, ki je bila razdeljena na dokaj samostojne republiške enote, tudi spremljala in ocenjevala delovanje opozicije. Slovenska SDV je v prvi polovici osemdesetih let tovrstno kategorizacijo upoštevala le deloma, v drugi polovici pa je (z izjemo nekaterih kategorij, kot je npr. »meščanska desnica«) niti ni več uporabljala, ker je menila, da je zastarela. Poročilo SDV za leto 1989 ne obravnava več notranje problematike.¹⁶⁶

V začetku osemdesetih let v Sloveniji ni bilo opaznejših opozicijskih gibanj, redke resnične in domnevne nasprotnike družbene ureditve pa je SDV brez težav nadzorovala. Ocenjevala je, da je »v Sloveniji /.../ poznanih ok. 500 oseb, ki se izraziteje sovražno eksponirajo, se, ne glede na idejno pripadnost, občasno povezujejo ali obiskujejo in pri tem napadajo družbeno ureditev in politiko ZK ali kako drugače sovražno delujejo. Med njimi jih ok. 350 inklinira k zahodnim idejnim in političnim tokovom, ok. 150 pa k vzhodnim.«¹⁶⁷ S tuji mi krediti kupljen socialni mir sedemdesetih se je sicer iztekel in prebivalci so se začeli soočati s hudo ekonomsko krizo, vendar ta ni povzročila večjih socialnih trenj.

Pred Titovo smrtjo in neposredno po njej so represivni organi budno motrili potencialne nasprotnike. Prostor za izražanje kritičnih stališč do oblasti je bil omejen tudi zato, ker se je vsaka kritičnost v času Titove bolezni in v prvih mesecih po njegovi smrti ocenjevala kot izrazito nepatriotično dejanje, kot napad nanj in na sistem, ki ga je ustvaril. Tistega leta je raziskava javnega mnenja pokazala naravnost evforično razpoloženje ljudi, ali, kot so ugotavljali raziskovalci, »razlika med deklarativnim in resničnim razpoloženjem ljudi je bila zelo majhna«.¹⁶⁸

Študentsko gibanje je propadlo že v prvi polovici sedemdesetih, nekateri njegovi voditelji pa so skušali svoje (že precej spremenjene levičarske ideje) popularizirati skozi študentski kulturni center, ki ga je nekaj časa vodil Jaša Zlobec. Nekaj manjših protestnih akcij (npr. proti prevladi avtomobilistov na račun kolesarjev in pešcev ali zasedba stanovanjske zgradbe na Erjavčevi kot protest proti slabi stanovanjski politiki), ki sta jih organizirala Grega Tomc in Mirjam Zupančič, je oblast razumela kot nekakšno nadaljevanje študentskega gibanja. Leta 1977 je bilo na Tomčevo pobudo ustanovljeno Društvo ljudi za svobodno (pojavljal se je tudi izraz »demokratsko«) družbo, ki se je v programu zavzemalo za spoštovanje vseh pravic in svobod. Društvo ni imelo večjega odmeva in je propadlo.

Alternativna gibanja (razne oblike subkulture, feministična, ekološka, mirovna gibanja) so bila v začetku osemdesetih let komaj v začetni fazi. Oblast

¹⁶⁵ Marko Lopušina, *Ubij bližnjeg svog, Jugoslovenska tajna policija 1945/1995*, Bg. 1996, str. 189.

¹⁶⁶ Več o tem: Miha Brejc, *Vmesni čas*, Lj. 1994.

¹⁶⁷ Pregled opozicijskih sil v Sloveniji. Analiza republiškega sekretariata za notranje zadeve, Lj. 25. 1. 1979. – Gradivo je bilo obravnavano na 14. seji predsedstva CK ZKS, 29. 1. 1979. Arhiv RS, dislocirana enota I, fond: seje CK ZKS.

¹⁶⁸ Niko Toš (ur.), *Dozorevanje slovenske samozavesti, zbirka Dokumenti SJM*, Lj. 1995, str. 15 (razprava Zdenka Roterja).

jih je označevala za »negativne pojave«, a jih je – kolikor se ji je zdelo vredno – z lahkoto nadzorovala, poleg tega pa je obstajalo prepričanje, da se jih večinoma da vključiti v institucionalne okvire SZDL in ZSMS. Del intelektualcev si je začel prizadevati za ustanovitev nove revije, toda tega je bila oblast vajena, saj je šlo za znano in od petdesetih let dalje že večkrat preigrano igro.¹⁶⁹ Oblast je zaznala tudi prizadevanja za rehabilitacijo nekdanjih »perspektivovcev«.¹⁷⁰

Svet za varstvo ustavne ureditve se je precej ukvarjal z »nezaželenimi« knjigami, kot so jih poimenovali (večinoma so obravnavale t. i. tabu teme iz bližnje zgodovine).¹⁷¹

Močno je oblast razburil pank, ki se je v Sloveniji pojavil dokaj hitro, že leta 1977 (v Veliki Britaniji leta 1975).¹⁷² Ansambel Pankrti je v telovadnici gimnazije Moste prvič javno nastopil 18. oktobra 1977, naslednji dan pa v Študentskem naselju in na Radiu Študent, že leta 1980 pa je izdal prvo ploščo. Sledile so še druge skupine, najodmevnejša je bila trboveljska Laibach (prvi javni nastop 26. septembra 1980 v Trbovljah so ji prepovedali). Pankovskim skupinam so leta 1981 začeli očitati propagiranje nacizma (t. i. nacipank afera), tedanji predsednik CK ZKS France Popit pa je zahteval politični obračun z njimi (med drugim je partijski vrh od ZSMS zahteval, naj se od panka distancira). Pank je doživljal medijsko gonjo, pankerje pa je maltretirala milica po ulicah in lokalih (trije t. i. nacipankerji iz skupine 4 R – kar naj bi pomenilo četrti rajh – so bili v preiskovalnem zaporu tri mesece, dva sta bila pozneje obsojena).¹⁷³ V javnem obsojanju sicer oblast ni imela težkega dela, saj je bilo panku nenaklonjeno splošno politično in kulturno ozračje, povečini pa tudi intelektualci t. i. meščanske desnice. Sicer pa začetniki panka niso imeli ambicije, da bi skozi pank spreminjali svet. Pank je predvsem širil javni prostor, svobodnejše delovanje in izražanje drugačnosti zunaj uradnih institucij, vendar je že sredi osemdesetih let postal del etablirane mladinske kulture, prerasel je v multimedijsko kulturno dejavnost in začel dobivati tudi javne nagrade.¹⁷⁴

Čeprav je oblast zaznavala naraščanje opozicijske dejavnosti, je sekretar za notranje zadeve Tomaž Ertl leta 1982 ocenil, da »organi za notranje zadeve v minulem letu niso odkrili protustavnih dejanj, kjer bi morali posegati z

¹⁶⁹ Več o tem v nadaljevanju poglavja (Društvo pisateljev, novorevijiši).

¹⁷⁰ Informacija o nekaterih vprašanih varnostno-političnega položaja, uvodna beseda republiškega sekretarja za notranje zadeve Janeza Zemljariča, zapisnik 33. seje predsedstva SRS, 15. 4. 1980. Arhiv predsednika RS.

¹⁷¹ O spornih delih piše Aleš Gabrič v poglavju Cultural Activities as Political Action v knjigi *The Replurization of Slovenia in the 1980s*.

¹⁷² Več o zgodovini panka v zborniku: *Punk pod Slovenci*, Lj. 1984. – Najbolj analitično je o panku pisala revija *Problemi* v letih 1977 (t. i. pankovska številka) in 1982. Pank kot del alternativne kulture (subkulture) v Sloveniji in v posameznih člankih obravnava zlasti Grega Tomc, od tujih avtorjev pa: Ramet, Balkan Babel.

¹⁷³ Ali H. Žerdin, *Pankrti poznega socializma*, objavljeno v: Drago Jančar (ur.), *Temna stran meseca, kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990*, Lj. 1998, str. 375–379 (dalje: *Temna stran meseca*).

¹⁷⁴ Intervju z Gregorjem Tomcem, *Razgledi*, št. 20, 29. 10. 1997.

zakonsko prisilo, saj je bila ta aktivnost obvladovana pretežno s političnimi ukrepi«. ¹⁷⁵ Za politične oz. administrativne ukrepe so v glavnem šteli zaplembe posameznih številčk časopisov, zamenjave urednikov oz. uredništev, preprečitev tiskanja knjig z vetom uredniških svetov ali s tem, da jim niso odobrili subvencij. ¹⁷⁶ Oblast je še spomladi 1983 menila, da kljub stopnjevani kritiki na račun sistema organizirana opozicija še ne obstaja, da pa bi v perspektivi do tega lahko prišlo, čeprav so v Svetu za varstvo ustavne ureditve že opazili nekatera znamenja povezovanja.

Prva znamenja nastajajoče organizirane opozicije je oblast videla v poskusih »političnega paralelizma«. To je pomenilo, da so se družbena vprašanja začela obravnavati »izven tistih ustaljenih oblik in možnosti, ki jih daje naš družbeni sistem«, ¹⁷⁷ organizacijsko pa, da je ponekod na lokalni ravni prihajalo do izstopov iz sindikata in poskusov ustanovitve vzporednih sindikalnih in mladinskih organizacij. Podobne pojave (ustanavljanje neformalnih alternativnih skupin, ki so jih potem skušali legalizirati v okviru posameznih društev, zlasti Društva novinarjev in Sociološkega društva) so v naslednjem letu opazili tudi pri posameznih poklicih, npr. nekaterih novinarjih, ki so se sklicevali na geslo »svoboda je svoboda tistih, ki mislijo drugače«. ¹⁷⁸ Oblast je tudi skrbelo, da ne bi zaradi relativno liberalnejših razmer v Sloveniji prišlo do povečanega nastopa opozicijsko naravnanih posameznikov iz drugih republik. V dotlej relativno samostojno ocenjevanje varnostnih razmer so začeli z vsiljevanjem ocen stanja posegati zvezni organi. Na podlagi tega so zahtevali ukrepanje, k čemur naj bi prispeval tudi spremenjen zakon o temeljnih državne varnosti, ki je dal večja pooblastila zveznemu sekretarju.

Tudi sredi osemdesetih let se je igra med oblastjo in opozicijo vrtela v glavnem okrog vprašanj, koliko svobode dovoliti v revijalni, publicistični, kulturni dejavnosti. Oblast se je zavedala, da se z vsakim objavljenim prispevkom širi okvir dovoljenega, hkrati pa se je bala reagirati. Poleg tega politiki na stvari niso gledali enovito in je tudi med njimi prihajalo do polemik zaradi različnega ocenjevanja raznih knjig, esejev, člankov, gledaliških iger, filmov in drugih del.

V drugi polovici osemdesetih let je oblast še vedno ostro ocenjevala delovanje opozicije, vendar je demokratizacija v Sloveniji že dosegla raven, na kateri so vsaj načeloma nekatere »meščanske« pravice postajale del splošnega državljanjskega standarda. V razpravah znotraj političnega vodstva, do kod pustiti opoziciji, da lahko gre, je tako Kučan aprila 1987 ugotavljal, da so »meščanske«

¹⁷⁵ Zapisnik 62. seje predsedstva SRS, 28. 4. 1982, točka Varnostne razmere v letu 1982, razprava Tomaža Ertla. Arhiv predsednika RS.

¹⁷⁶ Več o tem v: Marjan Horvat, Prepovedi in zaplembe tiska in tiskane besede v Sloveniji 1945–1990, objavljeno v knjigi: Temna stran meseca, str. 126–138.

¹⁷⁷ Magnetogram skupne seje predsedstva SRS in predsedstva CK ZKS, 23. 5. 1983, str. 37, obravnava varnostnih razmer, razprava Tomaža Ertla. Arhiv predsednika RS.

¹⁷⁸ Zapisnik 35. seje predsedstva SRS, 18. 4. 1984, Poročilo o varnostnih razmerah in drugih notranjih razmerah ter delu organov MNZ, stališča sveta za varstvo ustavne ureditve glede poročila. Arhiv predsednika RS.

pravice klasične človekove pravice in da je »njihov smisel /.../ ravno v tem, da so formalne. Pravico do nedotakljivosti stanovanja je treba varovati ne glede na to, kdo tu stanuje, ali jaz ali Rupel. Če pridemo tu do relativnega kriterija, do subjektivnega kriterija, ta pravica ne obstaja več. Enako velja za pravico do objavljanja. Pred Krivičevimi obtožbami na sodišču zaradi objavljanja smo prišli v nerodno situacijo ravno zaradi tega, ker nismo imeli čiste vesti.«¹⁷⁹ (Matevž Krivic si je od leta 1984 prizadeval doseči pravico, da ima državljan, ki je v tisku kritiziran, pravico do odgovora, znamenit pa je postal zaradi »kritike trojnega funkcionarja«, tj. kritike Jaka Koprivca, ki je bil hkrati urednik Dela, predsednik Društva novinarjev in visok partijski funkcionar.)

To, da se je slovenska oblast izogibala uporabi represivne jugoslovanske zakonodaje (ki je na zvezni ravni zaradi osamljenosti ni mogla spremeniti), je bilo (vsaj od druge polovice osemdesetih let dalje) po eni strani posledica povečane individualne odgovornosti, ki jo je izsilil pritisk javnosti, po drugi pa relativne neodvisnosti posameznih vej oblasti oz. političnih centrov v Sloveniji, ki niso bili več tako strogo »koordinirani« iz vodstva CK ZKS, čeprav je predsednik predsedstva CK ZKS ostajal najbolj avtoritativna politična oseba.

Seveda pa tu ne gre za nobeno idealiziranje stanja: relativno »mehak« odnos do opozicije je bil odvisen izključno od tolerantnosti ljudi na vodilnih položajih in od njihove pripravljenosti (tudi možnosti), da doseženo raven demokratizacije branijo pred pritiski iz centra. Mediji so se le počasi otresali kontrole oblasti. Vztrajni zagovorniki demokratizacije so si prek pisem bralcev izborili pravico do javnih odgovorov, če so bili napadeni. Razdvojena je bila tudi oblast sama, kar so nekateri novinarji opazili in potem načrtno potencirali razlike med posameznimi politikami. V raznih varnostnih ocenah pa lahko opazimo zanimivo mešanico kritike opozicije, hkrati pa tudi izraze strinjanja z nekaterimi njenimi idejami, pri čemer pa je seveda povsem jasno, da oblast do informacij ni prihajala zgolj z analizo javnega delovanja opozicije, pač pa tudi z »operativnim« pokrivanjem. V ocenah, napisanih za Beograd, pa je moč opaziti tudi kritiko zvezne politike.

Od leta 1987 se je vpliv javnosti izjemno povečal, krepila pa se je tudi vloga skupščine, kjer so delegati nastopali vedno samostojneje. Na vlado so bile iz javnosti pa tudi iz skupščine naslovljene številne zahteve po pojasnitvah v zvezi s privilegiji nekdanjih vodilnih funkcionarjev (izjemne pokojnine, uporabe avtomobilov in kritje življenjskih stroškov), pojavljale so se zahteve, naj sekretar za notranje zadeve pojasni, komu SDV prisluškuje, in že v začetku leta 1988 tudi prve zahteve, naj se v skupščini formira komisija, ki bo kontrolirala delovanje SDV. Ob vedno hujši krizi v Jugoslaviji in povečanem pritisku beograjskega centra je Slovenija vstopila v prelomno leto 1988 z neko splošno voljo po spremembah, z nadzorovano, a vse bolj povezano opozicijo na eni strani in oblastjo, ki sama ni vedela, kam jo bodo reforme pripeljale, na drugi strani.

¹⁷⁹ Magnetogram 17. seje predsedstva SRS, 1. 4. 1987, str. 23, razprava Milana Kučana. Arhiv predsednika RS.

KATOLIŠKA CERKEV – OPOZICIJA IN PARTNER

V osemdesetih letih se je spremenil tudi odnos oblasti do Katoliške cerkve. Nanjo je sicer še vedno gledala z nezaupanjem in jo štela za opozicijo (SDV je skrbno spremljala in analizirala njeno delovanje ter prisluškovala najvišjim cerkvenim dostojanstvenikom). Že na prelomu osemdesetih let pa je hkrati ugotavljala, da so »bili v zadnjem obdobju /.../ med vodstvom RKC na Slovenskem, posebno vodstvom ljubljanske in mariborske škofije, ter družbenopolitičnimi predstavniki oziroma družbo, vzpostavljeni dokaj dobri, ugodni medsebojni odnosi. Sprejeto je bilo načelo, da se vse morebitne težave, spori in problemi med RKC in družbo rešujejo z medsebojnim dogovarjanjem.«¹⁸⁰

Iskanje življenjskega sožitja, ki bi zadovoljevalo obe strani, se je začelo že v petdesetih letih s postopnim popuščanjem represije. Jugoslavija je sicer leta 1952 pretrgala odnose z Vatikanom, kar je imelo posledice tudi v Sloveniji, vendar se je v osnovi trend popuščanja in večje ideološke strpnosti nadaljeval. Po drugem vatikanskem koncilu (1962–1965) in sprejetju beograjskega protokola 25. junija 1966 je obveljalo načelno stališče, da ima država (tudi socialistična) oblast nad gospodarstvom in politiko, Cerkev pa nad duhovnim življenjem. »Vmesna« polja, kjer so se interesi obojih prepletali (socialno področje, kultura, praznovanja, vzgoja in izobraževanje¹⁸¹ ipd.), so v Sloveniji postali predmet stalnih pogajanj med predstavniki Katoliške cerkve in oblastjo. Zakon o položaju verskih skupnosti, s katerim so bile prvič po vojni priznane kot subjekt, je bil sprejet leta 1953, po sprejemu ustave leta 1963 je bil delno spremenjen. Po ustavi iz leta 1974¹⁸² je bil (1976) sprejet nov zakon, ki pa je v osnovi ostajal nespremenjen, natančneje pa je določal dejavnost verskih skupnosti (pravzaprav je verskim skupnostim prepovedoval ustanavljanje dobrodelnih organizacij ter šolske dejavnosti razen za potrebe vzgoje duhovnikov).

Kljub temu je bila Slovenija v odnosu do Cerkva (tudi Katoliške) na splošno najbolj liberalna v Jugoslaviji (čeprav so bila tudi obdobja, ko je ravnala ostreje od drugih), njene poteze so oblasti v drugih republikah in v federal-

¹⁸⁰ Gradivo za 15. sejo predsedstva CK ZKS 5. 2. 1979. Arhiv RS, dislocirana enota I (fond: seje predsedstva CK ZKS).

¹⁸¹ Cerkev je npr. sistematično spodbujala vernike v pedagoške poklice, oblast pa se je (sicer z razhajanjem v političnem vrhu ob tem vprašanju in občasnem ozkem ravnanju lokalnih oblasti ali ravnateljev) strinjala, da so učitelji lahko verni, če svojega verskega prepričanja ne izražajo v šoli.

¹⁸² Katoliška cerkev je v njej skušala zagotoviti, da bi postalo kaznivo tudi širjenje in izvajanje sovraštva in nestrpnosti do vere, člen o veri kot človekovi svobodni in zasebni zadevi je skušala opredeliti oz. razširiti tudi s svobodnim izpovedovanjem vere v javnosti in staršem zagotoviti pravico, da svojim otrokom omogočijo isto svetovnonazorsko oz. versko vzgojo, kot jo imajo sami.

nem centru v osemdesetih letih sprejele kritično, verna in demokratično usmerjena javnost pa tudi z odobravanjem. Odnose z verskimi skupnostmi, vključno s Katoliško cerkvijo, sta v Sloveniji urejala dva organa: komisija za odnose z verskimi skupnostmi, ki je kot državni organ delovala v okviru IS (ustanovljena je bila sicer že na 1. zasedanju SNOS-a februarja 1944, pod različnimi imeni je delovala do 25. julija 1991), in koordinacijski odbor za urejanje odnosov med samoupravno družbo in verskimi skupnostmi pri RK SZDL, ki je bil sestavljen delegatsko, z zelo širokim zastopstvom posameznih družbenopolitičnih organizacij in skupin pa tudi posameznikov, vključno z duhovniki, ki pa so bili v njem kot občani (v celoti je imel od štirideset do petdeset članov).¹⁸³ Spremljal je celotno družbeno problematiko, povezano z odnosi med samoupravno družbo (zakonodaja o verskih skupnostih, premoženjskoppravna vprašanja, vzdrževanje sakralnih objektov in gradnja novih, dejavnost veroučnih skupin, verski tisk, pogrebi, oprostitev od udeležbe na orožnih vajah ipd.). Zato je imel odbore tudi na krajevni, občinski in mestni ravni ter v obalni konferenci SZDL. Koordinacijski odbor je imel tudi t. i. minikordinacijo, delovno telo, ki ga je sestavljalo od pet do deset članov. Njegova naloga je bila, da pripravlja dnevne rede za koordinacijo, v osnovi naj bi bil posvetovalni organ, čeprav je to funkcijo dejansko presegal in imel precejšen vpliv na posamične odločitve. Ugotovitve koordinacijskega odbora so bile – kadar je šlo za širšo problematiko – podlaga za odločanje komisije za odnose z verskimi skupnostmi, tekoče probleme pa sta običajno reševala kar predsednik komisije (v osemdesetih letih je bil to podpredsednik IS SRS Boris Frlec) in ljubljanski nadškof (Alojzij Šuštar), seveda na podlagi predhodnih odločitev v slovenskem političnem vrhu. Frlec in Šuštar sta bila v stalnem stiku, probleme sta skušala reševati sproti.

Nadškof Šuštar je že kmalu po nastopu škofovske službe oblikoval jasen program v trinajstih točkah, ki je zadeval cerkvena praznovanja (zlasti božič), karitativno dejavnost, graditev novih cerkvenih objektov in obnovo starih, vlogo Cerkve v javnih medijih, duhovno oskrbo po bolnišnicah in domovih, ureditev socialnega statusa duhovnikov, verski tisk, vlogo Slovenskega duhovniškega društva, v začetku devetdesetih let tudi vprašanje narodne sprave in odnosa do preteklosti ter vprašanje vračanja nacionaliziranega premoženja oz. odškodnine zanj.

Oblast in Cerkev sta probleme reševali postopno, ob upoštevanju političnih razmer in javnega mnenja. Čeprav odnos med njima tudi v osemdesetih

¹⁸³ Koordinacijski odbor so sestavljali delegati RK SZDL, CK ZKS, Republiškega sveta ZSS, Republiškega odbora ZZB NOV, RK ZSMS, mestnih in obalnih konferenc SZDL, medobčinskih svetov SZDL, Marksističnega centra CK ZKS, obeh univerz, Teološke fakultete, Izobraževalne skupnosti SRS, Zavoda SRS za šolstvo, Republiškega sekretariata za notranje zadeve, Republiškega komiteja za informiranje, Ustavnega sodišča SRS, Zavoda RS za spomeniško varstvo, SAZU, Slovenskega duhovniškega društva, Cirilskega društva slovenskih bogoslovcev, Rdečega križa, Društva izdajateljcev časnika 2000, Slovenske izseljenske matice, javni družbeni delavci. (Tinkara Grilc, Odnos med državo in Cerkvijo v Sloveniji v osemdesetih letih, diplomska naloga, Univerza v Lj., FF, Oddelek za zgodovino, 1999.)

in v začetku devetdesetih let ni bil vedno idealen, je bil partnerski in za to je bila Cerkev pripravljena marsikaj žrtvovati, tudi odkrito podporo opoziciji, kar ji je ta – zlasti krog okoli Nove revije – večkrat očitala. Cerkev je sicer demokratizacijo in proces osamosvajanja načelno podpirala, kasneje pa je imela tudi pomembno vlogo pri mednarodnem priznanju Slovenije. Za socialistično oblast, stisnjeno med zahteve opozicije in pritiske iz Beograda, sta bila dober odnos s Cerkvijo in njena podpora prav tako zelo pomembna.

VZPON CIVILNE DRUŽBE

Nastajajoča nova politična (družbena) gibanja v začetku osemdesetih let so bila nekakšni prvi puzzli, ki so v kasnejših letih sestavili novo politično podobo Slovenije. Zagon jim je dajala tudi strmo naraščajoča krivulja kritičnosti do nosilcev oblasti in deloma tudi sistema, ki pa je bila pri Slovencih protislovná: po eni strani so izražali nezadovoljstvo z ZK in SZDL, posameznimi funkcionarji ter institucijami sistema, ki niso našle izhoda iz krize, po drugi strani pa je še leta 1986 kar 60 odstotkov anketirancev zaupalo v sistem socialističnega samoupravljanja.

Sredi osemdesetih let so tako v SDV kot v političnem vrhu ocenjevali, da so družbena gibanja v javnosti neprimerno odmevnejša kot krog Nove revije, saj so politiki jemala prostor med pomembnim delom mlade pa tudi širše populacije.¹⁸⁴ Bili pa so tudi politiki, ki so menili, da je oblast do alternativnih gibanj in civilne družbe preveč popustljiva.

Mirovna, ekološka, feministična in druga gibanja, ki so tedaj sestavljala močno civilno gibanje v Sloveniji, so v glavnem izšla iz mladinskih alternativnih klubov in organizacij (Center interesnih dejavnosti mladih, ŠKUC, Forum), postopoma pa jim je začela nuditi zaščito tudi sama ZSMS. Klubi so sicer delovali še naprej in nudili prostor za alternativno dejavnost, v njihovem okviru pa sta leta 1984 nastali tudi lezbična sekcija Lilith in homoseksualna sekcija Magnus (prvi tovrstni društvi v socialističnih državah). Do leta 1983 gibanja niso bila organizirana (razen v uradnih institucijah, kot je bila Jugoslovanska liga za mir, neodvisnost in enakopravnost narodov).

Mladinski kongres v Novem mestu leta 1982 je nastajajoča gibanja podprl in RK ZSMS je v začetku leta 1983 ustanovila koordinacijski odbor delovne skupine za ekološko in mirovno problematiko. Ta se je kmalu razdelila na ekološki in mirovni del (kasneje je nastal še tretji del: delovna skupina za duhovna gibanja), med konkretnimi cilji pa so bili npr. skrajšanje vojaškega roka, služenje mirovnikov v skladu z njihovimi načeli, oblikovanje nejedrskega območja na Balkanu, odprava depozita (ki ga je tedaj Jugoslavija zahtevala od svojih državljanov za prehod meje), kontrola prodaje orožja v tujini, sprememba 133. člena kazenskega zakonika SFRJ, ki je omogočal obsodbo za t. i. verbalni delikt, odprava smrtne kazni, opozarjanje na razne ekološke probleme. Mirovna in ekološka gibanja so organizirala vrsto odmevnih akcij in

¹⁸⁴ Značilnosti novih družbenih gibanj v Sloveniji, Republiški sekretariat za notranje zadeve, oddelek za analitično raziskovanje, Lj., junij 1986. Arhiv Sove.

protestov. Koncept civilne družbe je bil opredeljen v prilogi revije Mladina,¹⁸⁵ ki je tudi sicer močno podpirala alternativna gibanja in jim nudila prostor za izražanje mnenj.

Leta 1986 se je popularnost alternativnih gibanj približevala zenitu, več kot 75 odstotkov anketirancev v javnomnenjski anketi jih je poznalo in več kot 45 odstotkov jih je bilo pripravljenih v njih sodelovati.¹⁸⁶ Politični vrh jih je jemal zelo resno, njihovo usmerjenost je skrbno analiziral, ugotavljal, da družbenopolitične organizacije ne storijo dovolj za rešitev problemov, ki jih načelnajo alternativna gibanja, in za to, da bi tovrstna dejavnost zaživela pod njihovim okriljem. Ocenjeval pa je tudi, da so znotraj gibanj »zlorabe«, in jim očital, da »privatizirajo« javne medije (Katedro, Tribuno, Radio Študent).¹⁸⁷ Dodatno skrb je politikom povzročalo to, da je del kreatorjev uredniške politike v mladinskih občilih prešel v redna delovna razmerja k velikim časopisnim hišam ali odmevnejšim revijam (npr. Teleksu).¹⁸⁸

¹⁸⁵ Prizma, št. 7, 1985.

¹⁸⁶ Niko Toš (ur.), Dozorevanje slovenske samozavesti, zbirka Dokumenti SJM, Lj. 1995.

¹⁸⁷ Magnetogram 17. seje predsedstva SRS, 1. 4. 1987, razprava Andreja Marinca. Arhiv predsednika RS.

¹⁸⁸ Poročilo o delu Sveta SRS za varstvo ustavne ureditve v letu 1986, 10. 2. 1987. Arhiv predsednika RS.

DRUŠTVO PISATELJEV, NOVOREVIJAŠI

Ena prvih uradnih institucij, ki je v prvi polovici osemdesetih let postopoma začela prestopati okvire zgolj kulturnega delovanja, je bilo DSP. Tako pot je nakazal že Tone Pavček, ki je bil predsednik v letih 1979–1983, še bolj pa njegova naslednika: Tone Partljič v letih 1983–1987 in Rudi Šeligo v letih 1987–1991 (pod njegovim vodstvom se je DSP začelo intenzivno ukvarjati z ustavnimi vprašanji.¹⁸⁹ Nova usmeritev se je kazala v naslednjem: odpiranje tem, ki so imele tudi politični predznak, upiranje naraščajočemu unitarizmu v kulturi in šolstvu (skupna programska jedra, o katerih je DSP 19. septembra 1983 organiziralo posvet, pa tudi sicer reagiralo v javnosti s pismi in opozorili posameznih članov), kritičen odnos do razmer v Zvezi pisateljev Jugoslavije,¹⁹⁰ javna obramba umetnikov, ki so bili obsojeni. DSP se je pridružilo obrambi srbskega pesnika Gojka Đoga, ki je bil leta 1982 obsojen na leto dni zapora zaradi pesmi *Vunena vremena*, v kateri je žalil Josipa Broza - Tita (pred tem je sicer še ostreje reagiralo srbsko društvo). V Sloveniji je v imenu umetniške svobode branilo posamezne obsojene pesnike in pisatelje ali zagovarjalo njihova dela, ki so bila kritizirana s političnih izhodišč. Pisatelj Igor Torkar je bil marca 1983 obsojen na tri mesece zapora, pogojno za eno leto, zaradi satiričnih verzov v *Stopu na račun predsednika RK SZDL Franca Šetince* (istega leta je sicer Torkar izdal knjigo *Umiranje na obroke*, ki je ponovno odprla vprašanje dahavskih procesov – Torkar jih je označil za stalinistične). Že pred tem je knjiga Branka Hoffmana *Noč do jutra – natisnjena in prepovedana leta 1975 in nato objavljena 1981 – razkrivala drugo tabu temo, Goli otok*. Leta 1984 je bila objavljena zbirka pesmi Franceta Balantiča *Muževna steblika* (prvotna izdaja iz leta 1966 je bila – razen nekaj izvodov – na intervencijo tedanjega političnega vrha zaplenjena). Aprila 1983 je DSP zahtevalo preklic odločitve sodnika za prekrške, s katero je decembra 1981 na sedem dni zapora obsodilo Jurija Detelo zaradi nemoralnih verzov v knjigi *Papa kinjal bend pesmarica*, ki je izšla leta 1979 (Detela je sicer čez nekaj mesecev iz Društva izstopil, češ da ne podpira tistih pisateljev – tudi če so v zaporu –, ki spodbujajo nacionalizem in šovinizem). DSP se je angažiralo v obrambo Draga Jančarja, ki je bil obsojen zaradi vnašanja emigrantske literature.

¹⁸⁹ Več o tem v poglavju *Ustavna osamosvojitve Slovenije*.

¹⁹⁰ Trenja v Zvezi pisateljev Jugoslavije so se bolj odkrito začela na skupščini 14.–16. 12. 1982 v Somboru. Osnovna tema je bila sicer »družbeni in materialni položaj književne ustvarjalnosti«, polemiko pa so v resnici spodbudili nekateri referati s pisateljskega posveta v Kumrovcu junija 1981 o odnosu med književnostjo in politiko, ki jih je objavila Svetlost iz Kragujevca leta 1982.

(Partljič je njegov primer navedel tudi v letnem poročilu Društva za obdobje od februarja 1984 do februarja 1985.) Društvo je tudi večkrat protestiralo zaradi administrativnih prepovedi objave posameznih člankov v revijah in časopisih.

Zaradi take usmeritve so na DSP letele ostre kritike tudi z najvišjih političnih vrhov v Sloveniji, češ da pisatelji skušajo restavrirati stare odnose in da ne delujejo v programskih okvirih SZDL, v jugoslovanskih razmerah pa so mu pripisovali nacionalno in republiško zaprtost. ZK je svoj pojemajoči vpliv skušala obdržati prek aktiva pisateljev komunistov, ki je deloval v okviru DSP, oz. prek posameznih vplivnih in uglednih pisateljev komunistov, vendar je že Tone Partljič (ki je bil sicer član ZK in je, podobno kot Matjaž Kmecl, Miloš Mikeln in še nekateri, aktivno soustvarjal njeno usmeritev na kulturnem področju) kot predsednik DSP zavrnil delitev na »naše« in »one«, vendar ne v smislu slogaštva, ki bi pomenilo, »da bi morali vsi enako literarno, svetovnonazorsko ali politično misliti«.¹⁹¹

Najbolj množično in najbolj odmevno dejanje DSP sredi osemdesetih let je bila organizacija javne tribune z naslovom Slovenski narod in slovenska kultura, 9. in 10. januarja 1985 v Ljubljani. Tribune se je v celoti udeležilo kakih 1200 poslušalcev (prvi dan po ocenah tiska ok. 700), o njej so poročali in jo komentirali vsi slovenski in številni jugoslovanski časopisi, v revijah in časopisih pa je bil objavljen tudi velik del referatov, bodisi v povzetkih bodisi v celoti. Celotno razpravo s tribune je februarja 1985 objavilo DSP v knjigi Slovenski narod in slovenska kultura (objavljeni so prispevki Toneta Partljiča, Vladimirja Kavčiča, Dimitrija Rupla, Cirila Zlobca, Borisa Pahorja, Bojana Štiha, Aleša Debeljaka, Toneta Peršaka, Bruna Hartmana, Jureta Kislingerja, Marjana Rožanca, Miloša Mikeln, Matjaža Kmecla, Marjana Pungartnika, Igorja Torkarja, Janeza Menarta, Janeza Rotarja, Josipa Vidmarja, Spomenke Hribar, Borisa Paternuja, Ivana Jana, Frančka Rudolfa in Bojana Štiha). S tribuno je razprava o nacionalnem vprašanju postala javna.

Dotlej so sicer izhajali različni prispevki v posameznih revijah ali pa so o tem razpravljali v zaprtih partijskih krogih, npr. o Klopčičevem nacionalnem programu. France Klopčič je namreč konec leta 1983 napisal in nato v začetku leta 1984 partijskemu vodstvu ponudil v obravnavo Slovenski nacionalni program med graditvijo socializma.¹⁹² Za njegov program so kulturniki vedeli, saj je nanj sam opozoril le nekaj dni pred tribuno v decembrski številki Sodobnosti in tudi navedel svoje glavne teze.¹⁹³ Intervju z njim je opravil Ciril Zlobec, tedanji urednik Sodobnosti, ki je vsebino tudi dobro poznal, saj je sodeloval na interni partijski razpravi o programu julija 1984 (druga interna razprava je bila februarja 1985, mesec dni po javni tribuni).

¹⁹¹ DSP od februarja 1984 do februarja 1985, poročilo Toneta Partljiča. Arhiv RS, dislocirana enota I (fond: CK ZKS). - Dokument je sicer shranjen tudi v arhivu DSP.

¹⁹² Več o tem v poglavju Iz partije v stranko.

¹⁹³ Sodobnost XXXII, št. 12, 1984, str. 1113-1116.

Korelacijo med Klopčičevimi tezami, izrečenimi v intervjuju, in pisateljsko tribuno je vzpostavil komentator zagrebškega Vjesnika Nino Pavič, ki je v članku *Od nacionalne hipohondrije do treznosti* 20. januarja 1985 povzel intervju ter opozoril na Klopčičev predlog za ustanovitev »vseslovenskega kulturnega parlamenta« in na njegovo ugotovitev, da si »spoznanje o nujnosti nacionalnega programa krči pot«. Pavičev zaključek je bil, da je tribuna nekakšno nadaljevanje in del diskusije o predlaganih Klopčičevih tezah, vsaj po temah, če že ne po namenu organizatorja (vsi udeleženci, s katerimi se je pogovarjal, so namreč neposredno povezavo zanikali, vendar dopuščali, da so Klopčičev intervju in podobni članki »dvignili temperaturo« v Ljubljani in da zato take množične razprave ne bi smele presenečati).

Kmalu po javni tribuni so o njej razpravljali na 82. (zaprti) seji predsedstva CK ZKS 4. februarja 1985, potem pa tudi na seji CK ZKS o kulturi. O javni tribuni je bila v CK ZKS narejena natančna analiza, strokovna služba pa je tudi spremljala pisanje tiska. Čeprav je vodstvo ZKS tribuno sprejelo z delno naklonjenostjo (na njej so sodelovali tudi pisatelji komunisti) in potrdilo relevantnost večine odprtih tem, so ji očitali »nacionalno hipohondrijo«, »desničarsko politično samorefleksijo o slovenski majhnosti in ogroženosti v jugoslovanskem prostoru« in kritiko samoupravnega sistema. Tribuni naj bi »manjkalo dvoje bistvenega, ko gre za pisatelja in kulturo, narodno in samoupravno skupnost: iz pristopa in okvira razmišljanja sta skoraj povsem izpadla zavest in izkušnja o zgodovinski poti slovenskega naroda kot naroda proletarca in skupnosti jugoslovanskih narodov kot samoupravne skupnosti, ki ima prihodnost le kot skupnost teh narodov in vsak narod le kot del te skupnosti in v njej.«¹⁹⁴

Najbolj vroče (in tudi že na tribuni kritizirane) teze so bile, da sta slovenski narod in slovenska kultura ogrožena, da je nastopil čas znanstveno-tehnološke revolucije, v kateri morata sodelovati tudi slovenska znanost in slovenska kultura, če hoče narod sploh preživeti, da se slovenski narod zaradi politike še ni izoblikoval (tudi teza, da so Slovenci kot narod in kot kultura že mrtvi), da je SRS kvazi država in bi se Slovenci enkrat že morali začeti obnašati državniško, da so Slovenci enako eksistenčno ogroženi kot leta 1941. Kritizirani so bili razredna politika ZKS, njeno sektaštvo do drugače mislečih, zamolčevanje tragičnih dogodkov iz preteklosti, ki so jih morali odpreti pisatelji na literaren način, razvoj socializma na tehnološko zaostalem megalomanskem gospodarstvu, ki prave izobrazbe in kulture sploh ne potrebuje, odsotnost srednjega sloja in poudarjanje, da se Slovenci čutijo eksistenčno ogrožene. Prav tako je bila kritizirana kulturna politika, nekateri razpravljavci so se zavzemali za ustanovitev »slovenskega kulturnega parlamenta« in za enoten slovenski kulturni prostor.

¹⁹⁴ Javna tribuna DSP Slovenski narod in slovenska kultura - Cankarjev dom, Lj., 9. in 10. 1. 1985 (Poskus celovitejše analize in ocene). Arhiv RS, dislocirana enota I (fond: CK ZKS, seje CK).

Kljub vsej kritičnosti pa so nekateri razpravljavci (najbolj eksplicitno predsednik DSP Tone Partljič, ki je pohvalil tudi gradivo za napovedano sejo CK ZKS o kulturi) izrazili prepričanje, da se »horizonti svobode« v Sloveniji vendarle razmikajo in da bi morali tudi pisatelji prispevati k temu, da se »po tem partijskem plenumu t. i. horizont demokracije ne bo zapiral, ampak razpiral«. ¹⁹⁵

Slovenski tisk je o tribuni večinoma pisal z naklonjenimi komentarji, drugod po Jugoslaviji pa različno, od kritik »nacionalne hipohondrije« (kar je bilo vzeto iz Kmeclovega referata) do pohval na račun svobode izražanja, veliko pa je bilo tudi poudarjanja razlik med posameznimi govorniki (najbolj kritičen je bil prispevek Aleksandre Plavevske v Politiki ekspres pod naslovom Provincijski strah).

Ena od posledic pisateljske tribune je bila, da je SZDL kot naslednica OF na 14. plenum kulturnih delavcev OF ¹⁹⁶ na Bledu 5. in 6. novembra 1986 (ki je bil sicer načrtovan že prej) prvič povabila tudi več ljudi iz mlajše generacije oz. iz opozicijskih vrst (vabilu se iz različnih razlogov ni odzval nihče). Večina prispevkov s plenuma je bila objavljena v raznih revijah in časopisih, skupaj pa v posebni knjigi. ¹⁹⁷

Plenum je potekal v času, ko so bili v srbskem tisku že objavljeni deli Memoranduma SANU in ko je Nova revija pripravljala 57. številko s prispevki za nacionalni program.

Nova revija, ki je začela izhajati leta 1982 ¹⁹⁸ na pobudo slovenskih intelektualcev in po poprejšnjih dolgotrajnih razpravljanjih in nasprotovanju oblasti, se je sicer že od začetka ukvarjala z nacionalnim vprašanjem. Sprva je ideje o nacionalnem vprašanju izražala predvsem v esejističnih člankih in se hkrati zavzemala za uveljavljanje klasičnih meščanskih svoboščin, sredi osemdesetih let pa je začela tudi s konkretnimi predlogi za nacionalni program. Poleg DSP je postala glavna nosilka spremenjenih pogledov na to vprašanje.

Njen nastanek in njeno dejavnost je oblast ocenjevala za »čist« opozicijski pojav. »Svet je spremljal priprave za izdajo Nove revije. Ugotovil je, da se koncept in vsebina Nove revije odločno orientirata v smer političnega pluralizma in da s polemičnostjo preverjata stopnjo družbene tolerantnosti, želeč izzvati

¹⁹⁵ Prav tam.

¹⁹⁶ Plenum kulturnih delavcev je nastal med vojno, izražal naj bi pluralistično zasnovo OF in razpravljaj o ključnih vprašanjih slovenske kulture in slovenskega naroda. V vseh povojnih desetletjih so ga čvrsto obvladovali ideološko zanesljivi umetniki starejše, partizanske, generacije, po sklicu na Bledu pa je njegova dejavnost – tudi zaradi pluralizacije kulturnega in političnega prostora – v drugi polovici osemdesetih let zamrla.

¹⁹⁷ Štirinajsti sklic Plenuma kulturnih delavcev OF. Razvoj slovenskega narodnega značaja v luči 4. točke programa OF, Delavska enotnost, Lj. 1987. – (Od šestintridesetih udeležencev so prispevke objavili Jože Smole, Josip Vidmar, Janko Prunk, Veljko Rus, Bogo Grafenauer, Vladimir Kavčič, Tine Hribar, Dimitrij Rupel, Janko Malle, Anton Bebler, Pavel Fonda, Jaša Zlobec, Peter Klinar, Anton Trstenjak, Lev Milčinski, Franček Bohanec, Vekoslav Grmič, Božidar Jezernik, Mitja Ribičič, Marija Vilfan, Ciril Zlobec, Jože Osterman, Miloš Mikeln, Viktor Žakelj, Ivan Jan, Ivan Križnar, Matej Rode.)

¹⁹⁸ O nastajanju revije gl. natančno kronologijo, objavljeno v Novi reviji, št. 1, 1982, str. 122–128, št. 2, str. 270–278.

administrativni poseg, ki bi povečal vrednost sodelavcev revije. Ob prvi številki je Svet ugotovil, da ni zakonitih razlogov, ki bi preprečevali izdajanje revije, da pa so v njej prispevki, ki terjajo precejšnje idejne, teoretične in politične konfrontacije, in da je potrebno v ta namen mobilizirati sposobne ljudi. Predvsem pa je Svet menil, da ni potrebe, da se organi za notranje zadeve mešajo v razreševanje vsebinskih vprašanj, vezanih za Novo revijo.«¹⁹⁹ Podobno je ocenjeval tudi kasnejše številke revije.

57. številka Nove revije je izšla februarja 1987 in je vsebovala filozofske in sociološke razprave in eseje, ki so obravnavali vprašanje slovenskega naroda v sodobnem svetu. Najpomembnejše so napisali Tine Hribar, Ivan Urbančič, Dimitrij Rupel, Jože Pučnik, France Bučar in Peter Jambrek. Že pred tem so bili v prvi polovici osemdesetih let v različnih krogih obravnavani ali v revijah in časopisih objavljeni prispevki, ki so obravnavali slovensko nacionalno vprašanje, vendar so tisti v Novi reviji zbudili največ politične pozornosti in bili sčasoma sprejeti kot osrednji slovenski nacionalni program, neke vrste slovenski odgovor na Memorandum SANU. Osnovna misel, izražena v novorevijaških prispevkih, je bila, da se mora slovenski narod preoblikovati v nacijo, tj. doseči svojo državnost z izvirno suverenostjo, ki ne bo podrejena jugoslovanski; obenem pa vpeljati nov pravni red, ki bo omogočil demokratično izražanje volje državljanov (zahteva, da se ZK odvzame »skrbništvo« nad slovenskim narodom, in zahteva po uvedbi političnega pluralizma).

Izid 57. številke Nove revije je jasno pokazal, da je pobudo pri oblikovanju slovenskega nacionalnega programa prevzela intelektualna opozicija. V oblastnih krogih so sprva prispevke obsodili in v obliki »družbene kritike« (organiziranja raznih razprav, predvsem prek SZDL, in pisanja v medijih) s posameznimi prispevki in številko v celoti polemizirali; prišlo je do zamenjav v uredništvu, ne pa tudi do ostrejših administrativnih ukrepov (npr. prepovedi revije) ali sodnih pregonov, čeprav jih je zvezna oblast zahtevala (zvezni tožilec je podporo iskal tudi na predsedstvu SFRJ). Tedanji predsednik predsedstva Lazar Mojsov je stvar preložil na člana predsedstva in predsednika Sveta za ustavno ureditev Staneta Dolanca, ta pa je zadevo za nekaj mesecev spravil v predal in nato požrl kritike, ki so zaradi tega letele nanj.²⁰⁰ (Osebnostno je bil prepričan, da bi bilo nekatere pisce treba sodno preganjati, a da bi to morali prej storiti že z avtorji Memoranduma SANU.)

Ostra kritika na raznih forumih se je v drugi polovici leta 1987 umirila, na politični dnevni red so začela prihajati druga vprašanja, Svet za varstvo ustavne ureditve pa je v svojem poročilu za leto 1987 razpravo o Novi reviji sklenil z ugotovitvijo, da skuša skupina okrog Nove revije kljub protestom ob 57. številki zadržati nekdanji uredniški koncept, da pa se aktivnost skupine ne širi in ostaja znotraj zaprtega in relativno homogenega jedra, ki pa doživlja notra-

¹⁹⁹ Poročilo o delu Sveta SRS za varstvo ustavne ureditve za leto 1982. Arhiv predsednika RS.

²⁰⁰ Sestanek političnega aktiva 6. 1. 1988. Arhiv RS, dislocirana enota I (fond: CK ZKS, interni pogovori, politični aktivni po 10. kongresu ZKS).

njo diferenciacijo. Poročilo ugotavlja, da je bil problem Nove revije obravnavan na predsedstvu CK ZKS in predsedstvu RK SZDL, da je bilo pripravljeno tudi gradivo, ki obravnava kazenski vidik problematike, tožilec je pripravil tudi ovadbe zoper troje avtorjev, z vsemi potrebnimi dokazili.

Čeprav je javno tožilstvo ugotovilo v reviji nekatere elemente, ki bi omogočali pregon, se ni odločilo za ukrepanje. Zlasti sporno bi bilo ukrepanje po členu 133. kazenskega zakonika, saj bi bilo zelo težko v prispevkih ugotavljati neposredno ščuvanje na rušenje družbenopolitičnega sistema. Tudi če bi se pristojni organi odločili za kazenski pregon, bi bil razplet še vedno negotov. Upoštevati je treba, da bi se resni pravni strokovnjaki ne spuščali v strokovni dialog s spornimi navedbami v reviji. Poročilo pravi, da so se zato in tudi zaradi razprav v političnih organizacijah (SZDL, ZK) »zadovoljili z javno politično obsodbo, ukrepanjem do vodstva revije (predsednik sveta revije in oba urednika), ter opozorili na občutljivo in argumentirano ravnanje, da se krog somišljenikov Nove revije, zlasti še spričo ustavne razprave o položaju Slovenije v Jugoslaviji, unitarizmu in podobnem, ne bi širil /.../ Kljub pretežno negativnim odmevom na prispevke v reviji ne bi smeli s tem v zvezi pristajati na številne pritiske od zunaj /.../ Politično odločitev, da pristojni organi niso kazensko ukrepali, je bilo mogoče braniti pred našo javnostjo, težje pa v Jugoslaviji, terjalo je dostojanstveno raven, odgovorno ukrepanje ter zavračanje pritiskov iz drugih republik s pojasnili in pogovori.«²⁰¹

Po objavi 57. številke Nove revije in potem, ko je DSP vse bolj nastopalo kot politična opozicija in začelo pisati tudi svojo verzijo ustave, je »meščanski« del opozicije postajal za oblast vse pomembnejši. Razloga za to sta bila vedno večji vpliv v javnosti in radikalen odnos do federacije (ki mu oblast ni bila zmožna slediti, čeprav se je v marsičem z opozicijo strinjala). Opozicija se je postopoma organizirala in se pripravljala na boj za oblast.

²⁰¹ Poročilo o delu Sveta SRS za varstvo ustavne ureditve v letu 1987, 20. 1. 1988. Arhiv predsednika RS.

HOMOGENIZACIJA PO SLOVENSKO

Leto 1988 je bilo od vseh let v osemdesetih najbolj nabito z dogodki in v zgodovinskem smislu prelomno. V Sloveniji se je začela nacionalna homogenizacija, hkrati pa tudi odkrit boj za oblast in z njim povezan vpliv na javnost. Opozicija je bila do nastanka Odbora za varstvo človekovih pravic, pa tudi še kasneje, v primerjavi z oblastjo v močno neenakopravnem položaju. Ni bila še politično artikulirana, ni imela možnosti za formalno politično organiziranost, bila je nadzorovana, imela je le skope informacije o tem, kaj se dogaja v oblastnih strukturah, oblast pa je, nasprotno, opozicijo nadzorovala in imela dobre informacije o odnosih znotraj nje.

Nezaupanje na obeh straneh je bilo veliko, kljub temu pa je pretok informacij zaradi specifično slovenskih razmer obstajal (majhnost slovenskega prostora, velika stopnja osebnega poznavanja pa tudi sorodstvenih vezi, »vmesna« vloga ZSMS; SZDL kot prostor, kjer sta ob nekaterih vprašanih obe strani lahko soočali svoje poglede). Pomembno je bilo, da so bili znotraj oblastne strukture pogledi na posamezna vprašanja različni (posamezniki so imeli nemalokrat identične poglede kot opozicija), pa tudi to, da je postajala vloga delegatov v skupščini vedno bolj avtonomna. Moč opozicije je bila že prepoznavna, kar je marca 1988 – torej še pred nastankom Odbora za varstvo človekovih pravic – na eni od sej predsedstva SRS jasno povedal tudi Milan Kučan: »Ne vem, ali se z menoj strinjate ali ne, mislim pa, da je v Sloveniji nastopilo obdobje, ki kaže elemente izrazite borbe za oblast, za politično oblast.«²⁰²

Zaradi opisanih razmer je »boj za oblast« tedaj pomenil predvsem prizadevanje, čim bolj vplivati na zavest ljudi in jih pritegniti k raznim manifestacijam. Predmet političnega boja sta bila dva ključna elementa: stopnja demokratizacije (v končni posledici se je to postavilo kot vprašanje, kakšen bo v prihodnosti politični sistem v Sloveniji) in odnos do Jugoslavije (oblikovanje nacionalnega programa).

Center politične homogenizacije je postal Odbor za varstvo človekovih pravic. Ustanovljen je bil na pobudo Igorja Bavčarja 3. junija 1988 kot Odbor za varstvo pravic Janeza Janše.²⁰³ Sestavljalo ga je več kot tisoč raznih organizacij,

²⁰² Magnetogram 35. seje predsedstva SRS, 2. 3. 1988, str. 19, Nekatera odprta vprašanja ob javni razpravi o spremembah ustave SFRJ. Arhiv predsednika RS.

²⁰³ Več o tem v poglavju Slovenci in JLA. – Proces proti četverici in dejavnost Odbora za varstvo človekovih pravic je sicer celovito popisal novinar in član kolegija odbora Ali H. Žerdin v knjigi Generali brez kape, Lj. 1997 (dalje: Žerdin, Generali brez kape). Celotna dokumentacija o dejavnosti odbora je shranjena v Arhivu RS.

ki so delegirale čez tristo poverjenikov in čez sto tisoč individualnih članov. Postal je najmočnejša organizacija civilne družbe v času »slovenske pomladi« in združil je ljudi zelo različnih – tudi nasprotujočih si – mnenj. Organiziral je razne oblike protestov, ki so dosegle vrhunec z zborovanjem nekaj deset tisoč ljudi 21. junija na Trgu osvoboditve v Ljubljani. V času sojenja so množice nepretrgoma protestirale pred vojaškim sodiščem na Roški ulici.

Odbor (ki se formalno ni prijavil niti registriral) je deloval od začetka junija 1988 do aprila 1990 in vmes še sodeloval pri pogajanjih o tem, kakšna naj bi bila volilna zakonodaja (jeseni 1989 jih je organizirala SZDL), čeprav so tedaj že nastale politične stranke in je deloval zgolj še formalno. Odbor se je v odnosu do oblasti vzpostavil kot enakopraven dejavnik, njegov predsednik Bavčar pa se je ves čas pogovarjal z najvišjimi predstavniki slovenske oblasti.

Predstavnikom Odbora so dovolili nastop v skupščini, oblastni organi in politične organizacije so odgovarjali na njegova odmevna javna sporočila. Svet za varstvo ustavne ureditve je v začetku septembra 1988 ocenjeval, »da je Odbor objektivno postal vzporedna politična struktura, ki deluje mimo SZDL in drugih političnih organizacij« in »da se pojavlja kot partner državnih organov«. ²⁰⁴

Dokler je potekal proces proti četverici, se je Odbor zavedal, da slovensko politiko potrebuje, saj je bila zaščitna pregrada med njim in beograjskimi oblastmi, proti koncu dogajanja pa se je to stališče začelo spreminjati. Posamezniki iz vodstva Odbora so želeli aktivneje poseči v notranja razmerja v slovenskem vodstvu. Ilustracija za to so bili Bavčarjevi Moji pogovori, v katerih je (domnevno brez vednosti Odbora) popisal svoja srečanja s slovenskimi politiki, zapiske pa izročil šefu milice Pavlu Čeliku (z očitnim namenom, da pridejo do oblasti). Zaradi zapiskov je bil vznemirjen zlasti predsednik predsedstva SRS Janez Stanovnik (ki je bil v pogovorih z Bavčarjem – zlasti kar zadeva ocenjevanje drugih politikov – tudi najbolj odkritosrčen) in je celo premišljeval, da bi si z odstopom pred (pričakovano) objavo zagotovil »časten odhod z javne scene«. ²⁰⁵ Stanovnikova – sicer znana – čustvenost je bila pretirana.

Bavčarjevi zapiski ²⁰⁶ niso povzročili večjega razdora, oblast je menila, da gre za poskus ločevanja med posameznimi politiki (zlasti med Kučanom in Stanovnikom), za poskuse pritiskov in izsiljevanja, pa tudi za reakcijo na dosledno vztrajanje oblasti, da ne bo dovolila akcij zunaj veljavnega pravnega reda (posamezni člani Odbora so namreč predlagali, naj Janša ne bi odšel

²⁰⁴ Zapisnik 45. seje predsedstva SRS, 26. 9. 1988, razprava o predlogih in stališčih Sveta SRS za varstvo ustavne ureditve z dne 8. 9. 1988. Arhiv predsednika RS.

²⁰⁵ Pismo Janeza Stanovnika Milanu Kučanu 6. 5. 1989. Arhiv RS, dislocirana enota I (fond: CK ZKS, predsednikova dejavnost).

²⁰⁶ SDV je skušala dokazati, da so bili pripravljene selektivno, z namerno izbranimi podatki in poudarki, in da naj bi bili pogovori tudi snemani. (Možni motivi in cilji posredovanja Bavčarjevih spominov o stikih s slovensko politiko, Arhiv RS, dislocirana enota I, fond: CK ZKS, predsednikova dejavnost). – Po Bavčarjevem pričevanju piscu to ni res, zapisknike je v prostorih Odbora pisal po spominu, takoj ko se je vrnil s pogovorov. Pogosto je pogovore tudi preučil z Nikom Kavčičem pri njem doma.

na prestopanje kazni, naj bi organizirali stavke, proteste, »kulturni molk« po vzoru OF med vojno ipd.), kar je povzročilo krizo v Odboru.

Slovensko vodstvo je proces dobro preživelo, ves čas pa je bilo razpeto med dnevne pritiske iz centra, še zlasti JLA na eni strani in opozicije na drugi strani (po ustanovitvi skupine delegatov v skupščini, ki naj bi preučila ozadje procesa, se je pojavil pritisk tudi s te strani). Intenzivno in stresno dogajanje mu je največkrat narekovalo hitre in improvizirane reakcije, ki jih je mogoče strniti v nekaj temeljnih točk:

- začetna zmedenost in različne ocene situacije,
- stopnjevanje prepričanja, da gre pri procesu za načrtno rušenje slovenskega vodstva;
- občutek, da oblasti stvari polzijo iz rok, ker drži en del škarij in platna v rokah slovenska opozicija, en del pa vojska;
- različnost mnenj posameznih politikov o procesu proti četverici oz. dejavnosti Odbora in opozicije nasploh (nekateri so trdili, da gre za čisti antikomunizem in da nihče, ki je tako ali drugače sodeloval v revoluciji, ne bo ostal živ, če opozicija pride na oblast; drugi, da je treba dialog preseliti v skupščino, toda tudi uporabiti vsa legalna sredstva, vključno z represijo, če bodo stvari šle čez meje; tretji pa, da je treba doseženo stopnjo demokracije ohraniti za vsako ceno) – Kučan je stanje in svojo vlogo na enem od sestankov septembra 1988 na kratko označil z besedami: »Takemu razredu je težko biti razrednik in jaz se bom tej vlogi odpovedal, če se ne dogovorimo.«;²⁰⁷
- obramba ravnanja slovenske SDV, ki je izvedla aretacije četverice, in še posebej sekretarja za notranje zadeve (opozicija je bila prepričana, da ga bo oblast žrtvovala);
- stališče, da je treba v zvezi s procesom vztrajati pri spoštovanju pravnega reda in v odnosu do federacije dokazovati nelegalnost procesa na tistih točkah, kjer za to obstaja možnost (osnovni ugovor slovenske oblasti je bil, da je proces nelegalen, ker se ni odvijal v slovenskem jeziku), opozicijo pa prepričati ali ji preprečiti, da bi v protestih uporabljala institut državljanske neposlušnosti z argumentacijo, da socialistična oblast ni legitimna, država pa ni pravna;
- prizadevanje, da bi za obsojence dosegli čim bolj hitro in korektno sojenje, po obsodbi pa čimprejšnjo pomilostitev, ker ta do določene stopnje prestopane kazni ni bila v pristojnosti slovenske oblasti (to ji kljub več prošnjam, naslovljenim na predsedstvo SFRJ, ni uspelo);
- vztrajanje pri nestranskem pluralizmu kot največjem možnem dosežku demokratizacije;
- postopno prevzemanje nekaterih stališč opozicije (zahteva, da je treba zagotoviti skupščinski nadzor nad delom SDV, ocena, da ustavna in zakonska ureditev Sloveniji ne dajeta dovolj možnosti za obrambo suverenosti).

²⁰⁷ Magnetogram seje političnega aktiva (brez datuma, ok. 20. 9. 1988). Arhiv RS, dislocirana enota I (fond: CK ZKS).

Oblast je skušala javnosti dokazati, da si tudi sama in ne le Odbor za varstvo človekovih pravic (ki je svoje delovanje omejeval predvsem na pomoč četverici) prizadeva za pravno državo in spoštovanje človekovih pravic, zato je bil 4. oktobra 1988 pri RK SZDL ustanovljen Svet za varstvo človekovih pravic in svoboščin. Ta si je za nalogo zadal strokovno in moralno pomagati ljudem, ki so jim v Sloveniji kršene pravice, ne glede na njihovo narodnost, pripadnost po rojstvu ali prepričanju in ne glede na to, kdo je odgovoren za kršitev. Hkrati naj bi Svet prispeval k vzpostavitvi takšnega pravnega reda, ki bo že na ustavnopravni podlagi omogočal uveljavljanje človekovih pravic, pri čemer naj bi upoštevali mednarodne norme.²⁰⁸ Predlog za ustanovitev tovrstnega sveta je bil sicer dan že nekaj mesecev pred procesom proti četverici, z njim je SZDL hotela zadostiti naraščajočim javnim zahtevam po varstvu človekovih pravic. Svet je nato deloval do vzpostavitve institucije varuha človekovih pravic (ombutsmána) po sprejetju nove slovenske ustave 1991, skušal je pomagati številnim ljudem in si v javnosti ustvaril velik ugled.

Proti koncu leta 1988, ko je sojenje četverici začelo izgubljati politični naboj, se je pred kolegij Odbora za varstvo človekovih pravic postavilo vprašanje, ali – in če, kako – nadaljevati z dejavnostjo. Odbor se je ob tem vprašanju razdelil. Med sejo kolegija, 15. decembra, je bila že objavljena programska izjava nastajajoče Slovenske demokratične zveze, vendar se je kolegij odločil, da se ji ne bo pridružil, pač pa njeno ustanovitev le pozdravil, obenem pa sam ni želel postati politična stranka in sodelovati na volitvah. Kolegij sam se je v naslednjih mesecih porazdelil po političnih zvezah, ki so nastale v prvih mesecih leta 1989.

Prvotni zbir zvez je bil zelo pisan. Poleg Slovenske kmečke zveze (Ivan Oman) in Zveze slovenske kmečke mladine (prva je nastala v okviru SZDL, druga pa v okviru ZSMS), ki sta kot stanovski organizaciji nastali že 12. maja 1988, so bile v letu 1989 ustanovljene: 11. januarja Slovenska demokratična zveza (Dimitrij Rupel in nato Hubert Požarnik), 16. februarja Socialdemokratska zveza Slovenije (France Tomšič), 10. marca Slovensko krščansko socialno gibanje (Peter Kovačič Peršin in nato Lojze Peterle), 31. marca Meščanska zelena stranka (Marek Lenardič), 5. julija Jugoslovanska zveza (Matjaž Anžurjev), 11. junija Gibanje zelenih (Dušan Plut), 21. septembra Združenje za jugoslovansko demokratično pobudo (Rastko Močnik), poleg njih pa še nekatere skupine (npr. Skupina 88, ki jo je vodil Franco Juri, in Debatni klub 89, Braco Rotar, Slavoj Žižek, Rado Riha, oba sta pozneje prestopila v ZSMS). Med kratkotrajnejšimi in bolj eksotičnimi so bile npr. Akademsko anarhistična antizveza (13. januar 1989), Zveza delavcev in Antikomunistična zveza. Registrirali sta se tudi Zveza društev ŠKUC in Slovenska študentska zveza ter še vrsta drugih organizacij. Aktivnejšo vlogo pri zastopanju prebivalcev iz drugih republik (zlasti Srbov) je imela Zveza za ohranitev

²⁰⁸ Informacije RK SZDL, 3. seja RK SZDL 1988, govor Ljuba Bavcona. Arhiv RS, dislocirana enota II (fond: RK SZDL).

enakopravnosti občanov (Dragiša Marojevič), ki je bila ustanovljena 21. novembra 1989.

Novoustanovljene zveze so v politično življenje vstopile z zelo različnimi programi, nekatere so poudarjale predvsem vprašanje demokracije, druge vprašanje naroda in (ali) svojo politično podobo gradile na protikomunizmu. Le redke so bile usmerjene jugoslovansko in nobena od teh na volitvah ni bila uspešna. Ob tej začetni razdelitvi slovenskega političnega prostora je imela v opoziciji največji politični vpliv Slovenska demokratična zveza, ki je v svojih vrstah zbrala velik del opozicijskega intelektualnega potenciala.

Posebno pot je imelo sindikalno gibanje, zlasti tisti del, iz katerega je izšla SDS. France Tomšič je 15. decembra 1987 ustanovil prvi neodvisni sindikat. To se je zgodilo nekaj dni po stavki delavcev v litostrojski tovarni v Ljubljani in nato po demonstracijah pred skupščino SRS. Sočasno je skušal ustanoviti tudi Socialdemokratsko zvezo Slovenije (ki naj bi jo vodil France Bučar), vendar mu to ni uspelo, tako da je bila stranka ustanovljena šele februarja 1989, čeprav je osnutek programa iniciativni odbor sprejel že prej, 15. decembra 1988.²⁰⁹

²⁰⁹ Moj pogled na družbenopolitične spremembe Slovenije med letoma 1987 in 1992, pri katerih sem aktivno sodeloval; pisna izjava Franceta Tomšiča piscu, Kamnik, 24. 4. 2001, hrani B. R. (Tomšiču se za izjavo zahvaljujem); Milan Zver, 100 let socialdemokracije na Slovenskem, Lj. 1996, str. 86-105.

KONSENZ POD »MARELO« SZDL?

Jugoslovanske razmere so 27. februarja 1989 pripeljale opozicijo in oblast do skupnega nastopa na zborovanju v Cankarjevem domu, ki je bilo namenjeno podpori stavkajočim rudarjem na Kosovu (ok. 1300 rudarjev, ki so imeli pri sebi tudi velike količine razstreliva, je stavkalo zaradi sprejetja nove srbske ustave, s katero je bila odpravljena avtonomija na Kosovu; stavka je trajala od 4. do 27. februarja, ko je bilo na Kosovu uvedeno izredno stanje). Ideja o podpori je prišla iz vrst Odbora za varstvo človekovih pravic (predlagatelji so sprva razmišljali o demonstracijah), predsednik ZSMS Jožef Školč pa jo je prenesel političnemu vrhu. Ta nad demonstracijami v času, ko je bila mitingaška politika v Jugoslaviji na vrhuncu, ni bil navdušen, zato je predlagal zborovanje v Cankarjevem domu. Organizirala ga je SZDL, govorniki na njem pa so bili tako iz vrst oblasti (Kučan) kot opozicije (predstavniki zvez in skupin). Izjavo Proti izrednim razmeram - za mir in sožitje na Kosovu so podpisali predstavniki vseh tedanjih družbenopolitičnih organizacij (RK SZDL, ZSS, ZSMS, ZKS, ZZB NOV, vseh tedanjih zvez in vrste združenj, društev in skupin).

Zborovanje je v Srbiji izzvalo silne reakcije, ocenjevali so, da so se vse sile v Sloveniji (vključno z ZK) združile proti Srbiji in Jugoslaviji, udeleženci velikanskega mitinga v Beogradu 28. junija pa so zahtevali obračun z albanskimi voditelji in emotivno jokali, da »Jugoslavija razpada na Kosovu in v Sloveniji«. Slovenski predstavniki v zveznih organih, zlasti na sejah predsedstva SFRJ in predsedstva CK ZKJ, so bili deležni hudega, sicer že večkrat preživetega političnega pritiska, ki ga je Kučan napovedal že vnaprej: »Današnja seja predsedstva CK ZKJ bo takšna, kot jih je bilo to leto že ne vem koliko. Najprej skoncentriran napad, ki ga bodo sprožili Srbi prek Dušana Čkrebića, potem bo tu Slobodan Milošević s svojimi štirimi, petimi stavki, da so oni Jugoslavija, mi pa smo pritepenci, in potem ta orkester, ki ga imajo sedaj od Vojvodine do Črne gore in Makedonije.«²¹⁰ Seja predsedstva CK ZKJ, o kateri je govoril, je nato trajala štirinajst ur, spremenila pa se je v splošen napad na slovensko politiko.

Zborovanju v Cankarjevem domu je sledila gospodarska vojna Srbije proti Sloveniji, praktično pa tudi prekinitev političnih odnosov.

Politični konsenz, dosežen ob zborovanju, sta opozicija in oblast skušali formalizirati v Koordinacijskem odboru organizatorjev zbora v Cankarjevem

²¹⁰ Pogovor z nekaterimi komunisti (na pobudo tov. F. Popita) v torek, 28. 2. 1989, ob 11. uri v m. d. CK ZKS. Arhiv RS, dislocirana enota I (fond: CK ZKS, predsednikovca dejavnost).

domu. Prvi sestanek je bil na pobudo Jožeta Smoleta, predsednika RK SZDL, sklican 3. marca, na njem pa je Dimitrij Rupel predlagal izdelavo skupnega slovenskega političnega programa. Po pričevanju Miloša Mikelnja, tedanjega predsednika slovenskega centra PEN, naj bi Ivan Oman predlagal pripravo skupnega dokumenta o temeljnih namerah, vendar iz zapisnika sestanka to ni razvidno. O pripravi dokumenta so se dogovorili na četrtem sestanku, 17. marca. Sicer pa so na tem sestanku največ razpravljali o morebitnem referendumu, na katerem bi se ljudje – po raznih predlogih – izjasnili o podpori (ali nezaupnici) slovenskemu političnemu vodstvu, o trenutni slovenski politiki, o parlamentarni demokraciji ali pa o deklaraciji (podobni znameniti majniški deklaraciji s konca prve svetovne vojne) o tem, v kakšni državi so Slovenci pripravljani živeti. Prevladalo je stališče, da bi se bilo na referendumu smiselno odločati edino o deklaraciji, in imenovana je bila delovna skupina, ki jo je začela pripravljati.

Sočasno s sestanki Koordinacijskega odbora so od februarja do aprila v SZDL potekale razprave o političnem pluralizmu, ki so se zaključile 26. aprila s sejo RK SZDL. Po osnovnem predlogu naj bi bil v Sloveniji uveden nestrankarski pluralizem, kar je pomenilo, da političnih strank zunaj SZDL ne bi bilo. Za to si je prizadevala zlasti ZK (pa tudi druge družbenopolitične organizacije). Kučan je svoje prepričanje v prihodnost nestrankarske demokracije celo izrazil z besedami: »Najbolj nerazumno je to, da temu najsvetlejšemu dosežku politične demokracije, se pravi OF, kopljemo grob. Prej bi razumel, da pokopljemo partijo ...«²¹¹ SZDL naj bi se prenovila tako, da »bo zagotovljen prostor za izražanje, soočanje in konkurenčnost različnih programov organiziranih političnih subjektov«, storiti pa bi morala tudi »vse, da bo skladno z ustavno opredeljeno funkcijo postala sprejemljiva za nova gibanja in zveze.«²¹² Delovanje novih združenj, zvez in gibanj v okviru SZDL je bilo ocenjeno kot pomemben prispevek k njeni dejavnosti, temeljno odprto dilemo pa so videli v tem, ali naj bo SZDL le koalicija različnih zvez ali pa naj ohrani tudi individualno članstvo. Predstavniki zvez in ZSMS so se zavzemali za večstrankarstvo. Predstavniki ZK so povedali, da se stranka odpoveduje posebnemu položaju v SZDL, ki ji po ustavi pripada, nasprotovali pa so temu, da bi novoustanovljene organizacije in zveze dobile 51 odstotkov mest v RK SZDL.

Delovna skupina Koordinacijskega odbora je do konca marca pripravila deklaracijo, za katero so bila predlagana različna imena (Slovenska deklaracija 1989, Deklaracija o slovenski narodni volji 89, Deklaracija o slovenski politični volji 89).²¹³ Ta predlog so potem popravljali, vendar se je že pri tretji verziji izkazalo, da se oblastne politične organizacije (ZK, sindikati, zveza

²¹¹ Magnetogram 62. seje predsedstva SRS, 23. 5. 1989. Arhiv predsednika RS.

²¹² SZDL Slovenije in politični pluralizem, gradivo za razpravo. Informacije, št. 2, februar 1989. Arhiv RS, dislocirana enota II (fond: RK SZDL).

²¹³ Zapisnik 5. sestanka Koordinacijskega odbora organizatorjev zbora v Cankarjevem domu, 27. 3. 1989. Arhiv RS, dislocirana enota II (fond: RK SZDL).

borcev) do dokumenta niso opredelile in tudi niso videle posebnega razloga, da bi deklaracijo sploh sprejemali.²¹⁴

Na drugi strani pa se je zlasti Slovenski demokratični zvezi zdel osnutek deklaracije premalo radikalen, njeno nastajanje pa prepočasno, zato je njen izvršni odbor 28. marca sprejel svojo deklaracijo, ki jo je pripravil Dimitrij Rupel in je imela naslov Slovenska deklaracija 89. Še isti dan je bila predstavljena na občnem zboru DSP, alternativni del Koordinacijskega odbora (Slovenska demokratična zveza, Socialdemokratska zveza Slovenije, DSP, Kmečka zveza in Odbor za varstvo človekovih pravic) pa je predlagal, naj bi Odbor sprejel Ruplovo verzijo, ki so jo nameravali predstaviti na seji RK SZDL 26. aprila. Jože Smole je Ruplov osnutek zavrnil kot »povsem nesprejemljiv« in menil, da bo voda na mlin tistim, ki v Sloveniji iščejo separatizem. Ruplov dokument (pri pisanju je sodeloval tudi France Bučar) so nato 8. maja na protestnem zborovanju zaradi Janševe aretacije (odhod na prestajanje kazni) javno predstavili kot Majniško deklaracijo 1989 in začeli zanjo zbirati podpise.

Temeljne zahteve deklaracije so bile:

1. Hočemo živeti v suvereni državi slovenskega naroda.
2. Kot suverena država bomo samostojno odločali o povezavah z južnoslovanskimi in drugimi narodi v okviru prenovljene Evrope.
3. Slovenska država je lahko utemeljena le na spoštovanju človekovih pravic in svoboščin, demokraciji, ki vključuje politični pluralizem, družbeni ureditvi, ki bo zagotavljala duhovno in gmotno blaginjo v skladu z naravnimi danostmi in v skladu s človeškimi zmožnostmi državljanov Slovenije.

Dokument so podpisali DSP, Slovenska demokratična zveza, Slovensko krščansko socialno gibanje in Socialdemokratska zveza Slovenije. Odbor za varstvo človekovih pravic se ni podpisal, prav tako ne ZSMS. Slednja je poudarjala predvsem splošne človekove oz. državljanske pravice (suverenosti ljudstva), drugi, pogojno rečeno »narodnjaški«, blok pa je na prvo mesto postavljala narodno pravico (suverenost naroda). Oblast je glede tez iz Majniške deklaracije sprva menila, da »zahtevajo slovensko državnost brez socializma, samoupravljanja in Jugoslavije«. Bolj kot sama Majniška deklaracija, »ki je v bistvu produkt krize in neurejenih mednacionalnih odnosov, pritiskov in groženj, ki jim je Slovenija v tem trenutku izpostavljena«, kot so ugotavljali v predsedstvu SRS, pa so vladajoče strukture vznemirili protikomunistični toni na zborovanju in ocene nekaterih govornikov, da slovensko vodstvo ni legitimno in da ne obvladuje razmer.²¹⁵

Teze, da slovensko vodstvo ne obvladuje razmer in da ga je treba zrušiti, je uporabljal tudi Miloševićev propagandni stroj t. i. protibirokratske revolucije.

²¹⁴ Zapisnik 6. sestanka Koordinacijskega odbora organizatorjev zbora v Cankarjevem domu, 24. 4. 1989. Arhiv RS, dislocirana enota II (fond: RK SZDL).

²¹⁵ Nekaj elementov za analizo javne seje predsedstva ZSMS, delovno gradivo služb predsedstva SRS, 9. 5. 1989. Arhiv predsednika RS.

Glavni organizator protibirokratske revolucije Miroslav Šolevič je že po zborovanju v Cankarjevem domu obljubil, da bo 25. marca 1989 v Ljubljani organiziral protestni miting. Organizacijo mitinga v Ljubljani so načrtovali celo že pred tem, v mitingaškem valu poleti in jeseni 1988, vendar bi organizacija terjala več priprav, takratni najpomembnejši cilj organizatorjev pa je bil, da disciplinirajo »srbska« ozemlja. Ponovno so poskusili 1. decembra 1989, vendar se je slovenska oblast temu odločno uprla (tudi za ceno morebitnega spopada in prelivanja krvi).²¹⁶

Kljub temu da je bila Majniška deklaracija v javnosti in da jo je, kot sem že omenil, Jože Smole označil za nesprejemljivo, češ da v drugi točki »s svojo pravno in predvsem politično spornostjo negira Jugoslavijo kot državno skupnost in je neposredna opora že močno razširjenim dokazovanjem slovenskega separatizma«, je delovna skupina Koordinacijskega odbora (nekaj časa še z Ruplom) nadaljevala delo. Šesta verzija deklaracije je 29. maja nazadnje dobila naslov Temeljna listina Slovenije 1989 in bila na seji RK SZDL sprejeta 27. junija.²¹⁷ Na zahtevo ZSS je še omenjala samoupravni socializem, ZK si je prizadevala, da bi v besedilo prišel pojem »vladavina dela«, in zagovarjala stališče, da se suverenosti ne da graditi samo na slovenskem narodu, ampak na vseh državljanih Slovenije.²¹⁸

Glavne zahteve Temeljne listine so bile:

1. Hočemo živeti v demokratični državi suverenega slovenskega naroda in vseh državljanov Slovenije, utemeljeni na človekovih pravicah in državljanskih svoboščinah. V njej si zagotovimo vladavino dela, prava in samostojnost civilne družbe, politični pluralizem, enakopravnost manjšin /.../.
2. Živeli bomo samo v taki Jugoslaviji in takem samoupravnem socializmu, ki bosta zagotavljala suverenost narodov, pravico do samoodločbe /.../.
3. Nočemo živeti v državni skupnosti, v kateri bi bili podvrženi političnemu monopolu in nacionalni nadvladi ali drugim vsiljenim oblikam življenja.

Zaradi številnih usklajevanj in kompromisov je bila Temeljna listina manj radikalna od Majniške deklaracije, rešitev je iskala v okviru jugoslovanske federacije in je bila v tedanjem pregretem političnem ozračju bistveno manj odmevna kot Majniška deklaracija. Temeljne listine nista podpisali ZSMS in Komisija za pravičnost in mir pri Slovenski škofovski konferenci, od drugih družbenopolitičnih organizacij je podpis odrekla Zveza borcev, podpisali pa

²¹⁶ Dejavnosti slovenske politike in organov za notranje zadeve v zvezi z mitingom resnice je leta 1999 popisal Anton Bukovnik v (še neobjavljeni) študiji z naslovom Sever, ki vsebuje tudi dokumente ter intervjuje z nekaterimi najpomembnejšimi udeleženci (vključno s tedanjim sekretarjem za notranje zadeve Tomažem Ertlom). – Avtorju se za posredovanje besedila zahvaljujem.

²¹⁷ Zapis 7. sestanka Koordinacijskega odbora organizatorjev zbora v Cankarjevem domu dne 16. 5. 1989. Arhiv RS, dislocirana enota II (fond: RK SZDL).

²¹⁸ Razne pripombe in dopisi v zvezi s Temeljno listino. Arhiv RS, dislocirana enota II (fond: RK SZDL).

so jo ZKS, SZDL, ZSS in nekatere alternativne skupine (npr. Debatni klub 88) in vrsta drugih organizacij in društev (npr. Društvo 2000).

Tekmovanje med privrženci ene in druge listine se je izrazilo pri podpisovanju. Tu je bila sicer oblastna stran močnejša: SZDL je z dobro organizirano akcijo za Temeljno listino menda zbrala kar 420 000 podpisov (Majniško deklaracijo je podpisalo nekaj čez 100 000 ljudi), vendar se je akcija SZDL čez poletje postopoma razvodenela. Kar nekaj organizacij in društev pa tudi posameznikov je podpisalo obe deklaraciji. Opozicija je v naslednjih mesecih Temeljni listini očitala, da vnaprej soglaša s federalnim okvirom in da zaradi tega, kot je zapisal Tine Hribar, »že zdaj (decembra 1989, op. B. R.) postaja močna ovira slovenskega političnega osamosvajanja«.²¹⁹

Zgodovinske preizkušnje Temeljna listina v primerjavi z radikalnejšo Majniško deklaracijo ni zdržala. Kljub kritičnim ocenam pa je upravičila svojo funkcijo. Vzpostavila je preglednost političnih opcij znotraj oblastnih struktur (t. i. družbenopolitičnih organizacij) in v odnosu do opozicije. Na tej osnovi so se pogledi opozicije in oblasti v nekaterih pomembnih točkah začeli približevati.

²¹⁹ Tine Hribar, *Odločitev za samostojnost*, Mladina, 29. 12. 1989 (objavljeno tudi v: T. Hribar, *Slovenci kot nacija*). Dalje: T. Hribar, *Odločitev za samostojnost*.

PROPADEL »POLJSKI VZOR« IN NASTANEK DEMOSA

Dialog med opozicijo in oblastjo se je, potem ko sta ločeno predstavili svoje poglede v Majniški deklaraciji in Temeljni listini, obnovil septembra 1989. Koordinacijski odbor organizatorjev zbora v Cankarjevem domu se je preimenoval v Okroglo mizo političnih subjektov na Slovenskem (običajno imenovano Smoletova okrogla miza). Sklep o tem je bil sprejet na 9. (zadnjem) sestanku Koordinacijskega odbora 11. septembra.²²⁰ (Pobudo je že 2. septembra dal Rajko Pirnat.) Okrogla miza pa je bila ustanovljena na sestanku 22. in 23. septembra (takrat je bil sprejet tudi začasni poslovnik), dan pred tem je njeno ustanovitev potrdilo predsedstvo RK SZDL.²²¹ Na Okrogli mizi naj bi se dogovorili za izvedbo večstrankarskih volitev, morda pa tudi – po poljskem vzoru – že vnaprej razdelili mesta v parlamentu med opozicijo in oblastjo. Nekaterne skupine, ki so prej delovale v Koordinacijskem odboru, na Okrogli mizi niso sodelovale, ker so menile, da njihova dejavnost ni združljiva s političnim delovanjem (slovenski center PEN, Komisija za pravičnost in mir, Svet za varstvo človekovih pravic in temeljnih svoboščin pri RK SZDL, Sekcija za kulturo miru pri ŠKUC).

Druga seja Okrogle mize je bila 5. oktobra, potekala pa je v treh nadaljevanjih. V zadnjem, 24. oktobra, je Okrogla miza razpadla, čeprav je SZDL nadaljevala razprave z nekaterimi organizacijami v ožji sestavi še novembra, vendar brez večjih političnih učinkov. Razpravljala je predvsem o amandmajih k slovenski ustavi, ki naj bi jih oblikovali skupaj, o volilni zakonodaji in zakonu o političnem združevanju. Že na začetku je bilo veliko nesoglasij o poslovniku, o vprašanju, kdo sploh lahko sodeluje na Okrogli mizi ipd., kasneje pa predvsem o volilni zakonodaji.

Opozicija – njena stališča je največkrat predstavil Pučnik – je bila prepričana, da jo hoče oblast z Okroglo mizo izigravati, zato je del opozicije svoje poglede na volitve strnil v izjavi Kakšne volitve hočemo,²²² dvom o dobro-

²²⁰ Zapis 9. sestanka Koordinacijskega odbora organizatorjev zbora v Cankarjevem domu, 11. 9. 1989. Arhiv RS, dislocirana enota II (fond: RK SZDL). Več o tem v: Fikreta Marković, Okrogla miza alternative in uradne politike, diplomatska naloga, Univerza v Ljubljani, FF, oddelek za zgodovino, Lj. 2000.

²²¹ Magnetogram 31. seje predsedstva RK SZDL Slovenije, 21. 9. 1989. Arhiv RS, dislocirana enota II (fond: RK SZDL).

²²² Razglas je izdala Alternativna koordinacija (ALKO), ustanovljena 22. 8. 1989, v kateri so bili: DSP, Klub 89, Odbor za varstvo človekovih pravic, Sekcija za kulturo miru, Slovenska demokratična zveza, Slovenska kmečka zveza in Zveza slovenske kmečke mladine, Slovensko krščansko socialno gibanje, Socialdemokratska zveza Slovenije, Zeleni Slovenije in ZSMS. Razglas je brez datuma, v javnost je prišel v prvi polovici septembra.

namernosti oblasti pa so izrazili v besedilu Zakaj na taki okrogli mizi ne želimo več sodelovati.

Štirinajst dni po razpadu Okrogle mize, ki so jo zapustile Slovenska demokratična zveza, Socialdemokratska zveza Slovenije, Krščansko-socialna zveza in Slovenska kmečka zveza, so se kmečka, socialdemokratska in demokratična zveza, kasneje pa tudi novoustanovljeni krščanski demokrati, ki so izšli iz Krščansko-socialne zveze, začeli dogovarjati o ustanovitvi skupne predvolilne koalicije. To se je po dolgotrajnih pogajanjih zgodilo 27. novembra 1989, najprej po sistemu »tri plus ena« (Slovenska demokratična zveza, Socialdemokratska zveza Slovenije, krščanski demokrati in Slovenska kmečka zveza, ki je sicer podpirala skupni program, a je na volitvah nameravala nastopiti s samostojno listo).

Demos, kot se je koalicija poimenovala, je prvič javno nastopil 10. decembra istega leta. V začetku naslednjega leta, 8. januarja 1990, so se mu pridružili še Zeleni Slovenije, pa tudi Slovenska kmečka zveza (ki je sicer oklevala med Demosom in ZSMS) se je vključila kot polnopravna članica. Še pred volitvami sta v Demos vstopili tudi dve manjši stranki: Liberalna stranka (zastopala je predvsem obrtnike) in Sivi panterji (stranka upokojencev). Koalicijo je vodilo predsedstvo, ki sta ga sestavljala po dva člana vsake stranke, predsednik pa je postal Jože Pučnik. Osnovni točki Demosovega volilnega programa sta bili suverena Slovenija in parlamentarna demokracija, precejšen del volilne strategije pa je temeljil na protikomunizmu.

Nova zakona - zakon o združevanju in volilni zakon - sta 27. decembra 1989 utemeljila pravico do političnega združevanja (nastanek zvez - predhodnic političnih strank - je bil po stari zakonodaji mogoč zato, ker je zakonodajna komisija skupščine pojasnila, da je nastanek zvez dopusten). Novi volilni zakon je bil rezultat političnih kompromisov, doseženih v skupščini potem, ko je Okrogla miza propadla. Zakon je pripravljala medzborovska delovna skupina, v kateri so bili poleg predstavnikov skupščine tudi predstavniki ALKO. Zakon je bil prilagojen obstoječi skupščinski strukturi in je zato pomenil kombinacijo večinskega (zbor združenega dela, zbor občin) in proporcionalnega sistema (družbenopolitični zbor).²²³

V začetku leta 1990 se je slovenski predvolilni prostor dokončno izoblikoval. Nekdanje zveze in družbenopolitične organizacije so se preoblikovale v klasične politične stranke. ZSMS se je preimenovala v Liberalno demokratično stranko (LDS) novembra 1989; ZKS je staremu imenu dodala novo - Stranka demokratične prenovе (SDP) februarja 1990; SZDL se je preimenovala v Socialistično zvezo Slovenije januarja 1990; ZZB NOV je ostala nestransko organizacija, po tistem pa je podpirala predvsem komuniste. Nekdanji sindikati, ki so prav tako imeli status družbenopolitične organizacije, so se pod pritiskom konkurenčnih sindikalnih organizacij začeli ukvarjati predvsem s sindikalnimi vprašanji.

²²³ Uradni list SRS, št. 42, 29/1989.

IZ PARTIJE V STRANKO

»V slovesno okrašeni veliki dvorani Cankarjevega doma v Ljubljani se je v četrtek, 17. aprila 1986, ob intoniranju internacionale, zapel jo je Partizanski pevski zbor, začel 10. kongres ZKS.« S temi besedami se začenja več kot 1100 strani debela knjiga o kongresu, na katerem je bil iz komunistične Pandorine skrinjice spuščen duh reforme.²²⁴ Ne prvič v povojni zgodovini, ampak poslednjič. Verjetno so se le redki delegati zavedali, da je to zadnji klasični kongres komunistične stranke, na katerem so še poudarjali njeno vodilno vlogo v družbi ter prisegali na revolucionarne tradicije. Reformne besede so bile še močno prikrite s staro retoriko. Šele na konferenci dve leti kasneje, leta 1988, se je ZKS s tezo o nestranskem pluralizmu, ki ji je sledilo »sestopanje z oblasti«, začela sramežljivo odrekati partijskemu monopolu. (Predčasni) 11. kongres decembra 1989 je stranko usmeril v socialdemokratske vode in delegate pooblastil, da na 14. kongresu ZKJ – tudi za ceno dokončnega razhoda – branijo slovenske reformne dosežke, konferenca ZKS februarja 1991 pa je – tedaj že pod vodstvom Cirila Ribičiča – tudi formalno podprla osamosvojitvev stranke.

Milana Kučana je k odločitvi, da na kongresu prevzame vodenje stranke, nagovoril Andrej Marinc (po poprejšnjem dogovoru vodilne politične strukture). Marinc je pripadal generaciji politikov, ki je po navodilih Edvarda Kardelja in starejše generacije politikov operativno izvedla obračun s partijskim »liberalizmom« v sedemdesetih letih in se nato politično utrdila. Po Stanetu Kavčiču je prevzel vodenje republiškega IS (1972–1978), kasneje pa po Francetu Popitu predsednikovanje ZKS (1982–1986; po predvidenih kadrovskih kombinacijah vodstva naj bi od Popita prevzel tudi funkcijo predsednika predsedstva SRS, vendar je to s kritikami na njegov račun preprečil tisk, zlasti Mladina). V Marinčevem času je bila ZKS navzven zelo aktivna, organizirala je na desetine raznih sestankov, posvetov in konferenc o posameznih segmentih družbenega življenja (znanost, šolstvo, gospodarstvo itd.), izvršni sekretarji in člani predsedstva pa so bili praktično vsak dan na terenu. V resnici so se stvari vrtele v začaranem krogu. Njegova ekipa že zaradi zgodovinske obremenjenosti ne bi mogla narediti preboja, tudi če bi ga želela. Vendar je Marinc čutil, da so reforme neizogibne in da je treba poiskati ljudi, ki bodo po eni strani sprejemljivi za staro vodstvo, po drugi pa znali vzpostaviti stik s prihajajočo novo, drugače razmišljajočo partijsko inteligenco (zbrano zlasti

²²⁴ 10. kongres ZKS, Lj. 1987.

v raznih sekcijah Marksističnega centra) in uporniško politično generacijo najmlajšega rodu, ki se je oblikovala v vodstvu ZSMS (o možnosti, da bi vodilna mesta prevzeli ljudje zunaj tedanjih obstoječih političnih struktur, tedaj še ni nihče razmišljal).

V tistem obdobju so bila že opazna nekatera pomembna znamenja odjuge, zlasti kar zadeva zmanjševanje represivnih ukrepov oblasti, odnos do preteklosti (npr. začetek znanstvenega raziskovanja dahavskih procesov, opredelitev odnosa do njih), pa tudi odnos do medijev, kjer je bila dopuščena večja svoboda kritike (tako se je npr. izvršni sekretar predsedstva CK ZKS za informiranje z mladinskim vodstvom skoraj vsak teden sproti »pogajal«, kaj sme biti objavljeno v Mladini, izhajala je Nova revija ipd.). Več je bilo tudi znotraj-partijske demokracije.

Milan Kučan je bil sprejemljiv za obe strani: ni bil politična neznanka, imel je podporo pri nekaterih vplivnih politikih starejše generacije, ki so se zavedali, da se niso več zmožni soočiti s spremenjenimi razmerami v Jugoslaviji in izzivi nastajajoče civilne družbe v Sloveniji, bil pa je tudi dovolj mlad in dovolj liberalno usmerjen, da so ga sprejemale generacije, ki so v politiko šele vstopale. Bil je pripravljen ustvarjati »novo v starem«, kot se je nekoč sam izrazil. Menil je, da je treba predvsem reformirati ZK (in skozi njo družbo); pri tem pa upoštevati tudi ideje, ki nastajajo zunaj partije.

Vpliv ZK je sredi osemdesetih let postajal vse šibkejši, število članov je začelo upadati. Za to je bilo več vzrokov. Z demokratizacijo družbe je članstvo postajalo vse manj pomembno, vodilne položaje v družbi je bilo (razen v politiki in še na nekaterih področjih) moč doseči tudi brez partijske knjižice. Izstop tudi ni imel nikakršnih posledic, kar je zlasti vplivalo na velik del pasivnega in za politiko nezainteresiranega članstva. Nemoč pri iskanju odgovorov na gospodarsko in politično krizo je spodjedala ugled dotlej vodilne politične organizacije. Politična moč po koncu Popitovega mandata ni bila več skoncentrirana v vodstvu ZK (čeprav je njen predsednik ostajal največja avtoriteta), pač pa se je vedno bolj porazdeljevala med partijsko in republiško predsedstvo, SZDL in skupščino (Kučan v začetku svojega mandata nekaj časa niti ni hotel sklicevati t. i. republiškega aktiva oz. koordinacije vodilnih politikov v Sloveniji, to prakso je obnovil predvsem zaradi potrebe po enotnem nastopanju vodstva v odnosih s federacijo in nastajajočo domačo opozicijo). Na osip članstva so vplivale tudi reforma v stranki in možnosti političnega angažiranja zunaj ZK, v raznih organizacijah civilne družbe in nato nastajajočih zvezah.

Enega najhujših udarcev je reformno vodstvo doživelo jeseni 1988, ko je zaradi procesa proti četverici ZK zapustilo več kot sedemdeset vidnih levih intelektualcev, ki so bili zlasti dejavni v sekcijah Marksističnega centra, hkrati pa so nekateri od njih pisali za Mladino in druge časopise, sodelovali v civilnem gibanju in s tem veliko prispevali k širjenju pluralizma in zblizjevanju opozicije in oblasti. Hkrati so se v tistem letu pojavljale zahteve po novih

oblikah organiziranja, v katere bi bili vključeni tudi nekomunisti. Iz skupine komunistov, ki se je organizirala maja 1988 in od zvezne partijske konference zahtevala odgovore v zvezi z nevarnostjo vojaškega udara, je v začetku junija nastal Aktiv komunistov za demokracijo. Aktiv, ki ga je vodil Jože Vogrinc, je ohranjal stike z ZKS, ni pa več hotel biti član ZKJ in spoštovati načel demokratičnega centralizma.²²⁵ Aktiv je tudi vstopil v Odbor za varstvo človekovih pravic in v njegovem imenu 8. junija govoril s Kučanom.

Odhod »partijske intelektualne elite« je bil dokončen, vodstvo pa je ugotavljalo, da s potencialom, kakršnega ima, ne zmore storiti več kot v programskem smislu artikulirati prenovu ZK in družbe (kar je že storilo). Hkrati je Kučan upal, da bodo »ob reki družbene prenove« tisti, ki so odšli na njen drugi breg, vsaj hodili v isti smeri kot ZK in da bo z njimi mogoče vzpostaviti mostove.²²⁶ Povod za izstop intelektualne skupine iz ZK je bil odhod obsojene četverice na prestajanje kazni, vzroki pa so bili globlji. Ocenjevali so, kot je dejal Vojko Antončič, »da ZK ne deluje kot avantgarda, ampak, nasprotno, kot filter avantgardnih idej, pobud, ki praviloma nastajajo drugod«. Slavoj Žižek je prisposodbo ZK našel v angleški lordski zbornici, »združenju neizvoljenih modrecev, ki filtrira predloge parlamenta«. Zapisal je, da celo ne bi imel nič proti svojemu delovanju v ZK, ki bi igrala avantgardno vlogo (vlogo nosilca družbenih pobud), če bi ZK, tako kot vse druge politične organizacije, imela »filter zunaj sebe, v legitimno izvoljeni skupščini«.²²⁷

Kljub hudim kritikam pa je imela reformistična struja ZKS tudi podporo v civilni družbi, saj se je le-ta zavedala, da bo brez reformirane ZK proces liberalizacije v jugoslovanskih razmerah zaustavljen. Ta podpora (»bratska pomoč« po Slavoj Žižku) je bila mišljena tako, kot jo je češkoslovaška javnost leta 1968 nudila češkoslovaški KP v odporu proti SZ. Žižek je zapisal: »Pozivam vso demokratično javnost, da se temu klicu na pomoč, ki ga jaz slišim /.../ odzove. Z organiziranim pritiskom v smeri političnega pluralizma, ekonomske liberalizacije ter vrednot civilne družbe (od človekovih pravic do ekologije)«. ²²⁸ Obenem so iz alternativnih vrst prihajala svarila, naj slovensko vodstvo ne sklepa »kravjih kupčij« z Miloševićevim vodstvom v slogu »pustimo jih, naj poenotijo Srbijo, če le oni pustijo pri miru nas in sprejmejo nekatere naše predloge«, saj bi bila enotna Srbija le korak k enotni Jugoslaviji.

Na drugi strani je bilo vodstvo pod pritiskom starejših komunistov, ki so soglašali kvečjemu z nestranskim pluralizmom (pa še to ne vsi), v dopuščanju ustanavljanja t. i. zvez (predhodnic strank) pa videli opuščanje revolucionarnih načel, čeprav, kot je to izrazil France Popit, v ZK niso hoteli igrati

²²⁵ Komunisti in nekomunisti za demokracijo (razglas), 8. 6. 1988, in Pogovor v predsedstvu CK ZKS 13. 6. 1988. Arhiv RS, dislocirana enota I (fond: CK ZKS).

²²⁶ Pogovor članov predsedstva in izvršnih sekretarjev predsedstva CK ZKS 7. 11. 1988 ob 13. uri. Arhiv RS, dislocirana enota I (fond: CK ZKS).

²²⁷ Slavoj Žižek, *Druga smrt Josipa Broza Tita*, Lj. 1989, str. 144–149 (članek *La commedia è finita*).

²²⁸ Prav tam, str. 109, 110 (članek ZKS potrebuje bratsko pomoč).

vloge »zdravih sil«. Za starejšo generacijo sta bila nepojmljiva idejna zmeda in položaj, v katerem se je konec osemdesetih let znašla ZK, kar je Vlado Miheljak ironično opisal z besedami: »Marksistični center ZKS je, denimo, vsaj na štirinajst dni, če že ne vsak teden, organiziral kakšno okroglo mizo ali problemsko konferenco, na katero smo bili vsi vabljeni, da smo udrihali čez partijo in čez enoumje. Partijci so vse skupaj ne samo stoično prenašali, ampak so v kritiki in samokritiki celo prednjačili. In povrh so nas še nagradili s pol dnevnice, kavo s smetano in gostim sokom.«²²⁹

Skupina starejših komunistov se je februarja 1989 sestala z Milanom Kučanom. Nekateri so ga branili, drugi pa so mu očitali, da je samo v enem letu ZKS zapustilo 9000 članov (vseh je bilo tedaj še 106000, od tega na novo sprejetih le 316, op. B. R.), v zadnjih letih pa kar 1400 borcev NOV, in da bo prihodnost Slovenije – ob politiki, kakršno ima ZKS, in če se bo Jugoslavija »razcepila« – »klerikalno nacionalistična«. Revolucionarna generacija je nasprotovala uvedbi večstrankarskega sistema, v tem je videla izničenje vsega, za kar so se borili. Ignac Voljč je to izrazil z besedami: »Četudi bo moja srajca malo umazana, obrnil je nikoli ne bom.«²³⁰ V »sestopanju z oblasti« v razmerah nastajajočega večstrankarskega sistema niso videli smisla. Bilo je tudi nekaj emotivnih besed, češ da »bomo spet vzeli puške v roke /.../ če si kdo domišlja, da bo sedaj likvidiral partijo in nas hotel spraviti v podzemlje«, Popit pa je jasno povedal, da se oblast samo od »pridiganja« ne drži skupaj, pač pa mora imeti partija kontrolo nad sodišči, sekretariatom za notranje zadeve in vojsko. Kučan se je branil z besedami, naj razmislijo, kaj se je v dvanajstih letih v glavah ljudi zgodilo, da jih beseda komunizem tako razdraži, in da jim tega ni zabila v glavo sedanja vodilna generacija.²³¹

Čeprav starejša generacija Kučana ni hotela minirati – kar so tudi jasno povedali –, so različke postajale prevelike, da bi jih nekateri še lahko prenesli. Popit je svoja stališča Kučanu še nekajkrat izrazil po telefonu, prenašali so jih tudi drugi tovariši iz njegove generacije, nato pa je napisal pismo z odstopno izjavo, v katerem je »via facti« (njegov najbolj priljubljeni izraz) dokazoval, da Kučan in njegova ekipa prenovo izvajata v nasprotju z razpoloženjem in usmeritvami članstva in da se »posamezni, najodgovornejši člani predsedstva CK ZKS /.../ dogovarjajo, pod zaščitno znamko graditve akcijske enotnosti v pogojih političnega pluralizma, s posamezniki in skupinami iz vodstev novoosnovanih političnih skupin in organizacij.«²³² CK je obtožil, da ne dopušča frakcij, ker ni sprejel predloga za prenovo, ki ga je pripravil Vojan Rus (Rusov predlog je bil sicer objavljen v Komunistu, o njem pa je obširno

²²⁹ Vlado Miheljak, *Slovinci padajo v nebo*, Lj. 1995, str. 15.

²³⁰ Stenografske beležke s sestanka predsednika predsedstva CK ZKS Milana Kučana in starejših članov ZKS 28. 2. 1989 ob 11. uri v prostorih CK ZK Slovenije. Arhiv RS, dislocirana enota I (fond: CK ZKS).

²³¹ Vse prav tam.

²³² Pismo Franceta Popita CK ZKS, Portorož, 15. 8. 1989, obravnavano na 94. seji predsedstva CK ZKS 28. 8. 1989. Arhiv RS, dislocirana enota I (fond: CK ZKS).

razpravljaj tudi CK, vendar ga ni sprejel), in da je vodstvo »demontiralo« go-spodarski in politični sistem.

V takih razmerah je vodstvo prvo polovico leta 1989 javno še vztrajalo pri nestranskem pluralizmu, čeprav mu je bilo že konec leta 1988, ko je prišlo do iniciative za ustanovitev socialdemokratske zveze, jasno, da so, kot je rekel Lev Kreft, »odprte vse variante političnega pluralizma, tudi večstrankarskega«. ²³³ Razprava o političnem pluralizmu, ki se je – v okviru razprave o prenovi ZK – odvijala v političnih organizacijah od 10. kongresa dalje, je poleti 1989 pokazala, da le del članstva (verjetno manjšinski) še sprejema idejo o nestranskem pluralizmu, ki jo je dotlej zagovarjalo vodstvo, del članstva pa ne, bodisi zaradi tega, ker vidi rešitev v stari (enostrankarski) ureditvi, bodisi zaradi nastale realnosti, saj so v zadnji fazi razprave (spomladi in poleti 1989) že obstajale politične zveze. ²³⁴

Januarja 1989 je predsedstvo CK ZKS še zagovarjalo tezo, da je vizija ZKS razvoj nestranskarskega pluralizma, v katerem bo SZDL politični parlament, »prostor za demokratično izražanje, soočanje in tekmovanje pobud in programov in kontrolo njihovih izvajalcev«, temelj družbene ureditve pa naj bi bila socializem in samoupravljanje. SZDL naj bi preoblikovali skupaj z nastajajočimi zvezami, iz klasičnega parlamentarnega sistema pa naj bi prevzeli konkurenco projektov in programov ter uveljavljanje politične odgovornosti njihovih nosilcev in realizatorjev. Julija pa so v najožjem vodstvu ZKS že ugotavljali, da se mora ZK organizirati kot moderna stranka in se pripraviti na strankarsko tekmo, tiho opuščanje ideje o nestranskem pluralizmu pa so pred članstvom opravičevali s tem, da so se razmere spremenile, da se je slovenska družba pluralizirala, da je za prehod v demokratično ureditev potrebna legitimna oblast, ki bo temeljila na »časovno omejeni, legitimni, deljeni in demokratično kontrolirani strukturi oblastnih ustanov«, zaradi česar »bo treba političnim subjektom omogočiti, da se sami odločijo, kakšen tip politične organizacije bodo (gibanje, zveza, stranka ipd.)«. ²³⁵

Samozavest vodstva ZKS je zrastle v drugi polovici leta 1989, ko se je zaradi dosledne obrambe republiške samostojnosti (sprejetje ustavnih amandmajev, preprečeni miting resnice) njegova priljubljenost prvič po dolgem času močno povečala. V pripravah na 11. kongres je najmlajša generacija, ki se je – v pomanjkanju vplivnejših imen – v politične organe postopoma selila iz strokovnih služb (Borut Pahor, Milan Balažič, Mirjana Križman, Miloš Čirić, Mitja Žagar in še nekateri), pripravila moderen program, v katerem se je zavzemala

²³³ Magnetogram zaprtega dela pogovora, 9. 12. 1988, po končani 74. razširjeni seji predsedstva CK ZKS, Iniciativa o ustanovitvi socialdemokratske zveze. Arhiv RS, dislocirana enota I (fond: CK ZKS).

²³⁴ Stališča predsedstva CK ZKS o političnem pluralizmu, predlog, ki so ga napisali Peter Bekeš, Ciril Ribičič in Lojze Ude, 16. 1. 1989. Arhiv RS, dislocirana enota I (fond: CK ZKS, seje predsedstva CK).

²³⁵ Informacija z razprave o dokumentu prenove ZKS in o stališčih predsedstva CK ZKS o političnem pluralizmu 17. 7. 1989, obravnavana na 92. seji predsedstva CK ZKS 20. 7. 1989. Arhiv RS, dislocirana enota I (fond: CK ZKS).

za asimetrično federacijo, spoštovanje državljanskih pravic, večstrankarstvo z močno civilno družbo in delitev zakonodajne, sodne in izvršne oblasti ter za »socializem po meri človeka«. ²³⁶ Nastali pa so dvomi v zvezi z imenom (ali se preimenovati ali ne), saj je del vodstva (vključno s Kučanom) menil, da je ZKS v zadnjih letih pokazala dovolj verodostojnosti, da se ji ni treba sramovati imena in ga spreminjati. Glavni problem pa je bilo vprašanje, ali se združiti s SZDL oz. pred volitvami ustvariti skupen levi blok ali ne.

Vodstvo SZDL je bilo proti združevanju, meneč, da je SZDL najmočnejša sredinska organizacija in bo z lahkoto dobila večino na volitvah, saj bo najboljša alternativa desničarskim zvezam na eni in marginalizirani ZKS (ki pa se seveda ne bi smela usmeriti preveč socialistično oz. socialdemokratsko) na drugi strani. Tako so mislili Viktor Žakelj ter še nekateri SZDL-jevski politiki srednje in mlajše generacije, podpiral pa jih je tudi Jože Smole, ki je imel velike politične ambicije: »Če se misli ZK pretvoriti v SZDL, potem je to konec Socialistične zveze in Zveze komunistov. Spor je, kdo bo koga pridobil, mi smo množična, sredinska frontovska organizacija. Iz te hiše, iz CK-ja, so bile tendence, da se nam onemogoči, da naredimo program Socialistične zveze. Jaz ne bom sodeloval pri pogrebu Socialistične zveze. Zame ni sprejemljivo, da bi se po volitvah združili /.../«. ²³⁷ Ta kalkulacija se je potem izkazala za zgrešeno, saj je od SZDL-jevske »marele« po preoblikovanju v stranko ostalo zelo malo, ZKS pa je – nasprotno – kot posamična stranka na volitvah dobila največ glasov. Razcepljenost na levisi je bila tako (poleg prevladujoče želje ljudi po spremembah) eden od glavnih razlogov, da je Demos zmagal na volitvah.

Za zadnji (14.) kongres ZKJ, ki je potekal od 20. do 22. januarja 1990, je ZKS pripravila predlog demokratičnih reform za celotno Jugoslavijo (zagotovitev človekovih pravic, večstrankarstvo, ukinitve verbalnega delikta in prekinitev političnih sodnih procesov, ureditev razmer na Kosovu ob upoštevanju jugoslovanske ustave, neposredne volitve, reforma federacije in ZKJ kot zveze samostojnih subjektov). ²³⁸ Ker so bili vsi predlogi zavrženi, so slovenski delegati kongres zapustili. Nekaj časa so še potekale razprave o možnostih povezovanja moderne jugoslovanske levice (dokler je obstajala iluzija, da bo moč sprejeti novo jugoslovansko ustavo in izvesti jugoslovanske volitve), potem pa se je stranka osredotočila na slovenske predvolilne razmere.

Kučan, ki se je odločil za kandidaturo na predsedniških volitvah, ni želel ustanoviti nove stranke, ki bi verjetno pritegnila mnoge člane ZKS, pa tudi nekdanjih SZDL in ZSMS. Prav tako ni bil uspešen poskus koordiniranega nastopa nekdanjih družbenopolitičnih organizacij, za kar si je zlasti prizadeval

²³⁶ Za evropsko kakovost življenja, programski dokument za 11. kongres ZKS (osnutek, 5. verzija, 12. 10. 1989). Arhiv RS, dislocirana enota I (fond: CK ZKS).

²³⁷ Magnetogram 97. seje predsedstva CK ZKS, 16. 10. 1989, razprava Jožeta Smoleta. Arhiv RS, dislocirana enota I (fond: CK ZKS, seje predsedstva CK).

²³⁸ Informacija o odnosu 11. kongresa ZKS do preobrazbe ZKJ (predlog), predsednik CK ZKS Ciril Ribičič, Lj., 27. 12. 1989, gradivo za 2. sejo CK ZKS 16. 1. 1990 (priprave na kongres ZKJ). Arhiv RS, dislocirana enota I (fond: CK ZKS, seje CK).

Janez Stanovnik. Če bi se to uresničilo, bi si na volitvah stala nasproti dva velika organizirana bloka: Demos z novimi strankami in koalicija starih političnih sil.

ZKS - SDP je tako na volitvah nastopila sama, po volitvah pa se je znašla v nenavadnem položaju. Čeprav je bila posamično zmagovalna stranka, je finančno praktično bankrotirala (inflacija ji je že sredi osemdesetih let pobrala ogromno denarja, predvidenega za novo stavbo), nasvetov svojih ekonomistov, naj ustanovi podjetja in si tako zagotovi stabilne finančne vire, vodstvo ni poslušalo. Politična šola je bila že prej zaprta, časopis Komunist, ki je bil konec osemdesetih let sicer malo bran, a že povsem soliden časopis, v katerega so pisali celo opozicijski pisci, je prav tako propadel (nasledila ga je revija Evropa, ki pa tudi ni dolgo živela). Vsi zaposleni, vključno s funkcionarji, so morali na zavod za zaposlovanje (to je bila v Sloveniji na začetku devetdesetih let druga kolektivna selitev, nekoliko prej se je to zgodilo le delavcem Iskre).

Naivni demosovci, ki še niso občutili slasti oblasti, so grozili, da se poslanska mesta ne bodo profesionalizirala. V zraku je bil vonj po revanšizmu (za lustracijo so se tedaj zavzemali zlasti Grosovi liberalci), čeprav so Demosovi voditelji zagotavljali, da do njega ne bo prišlo. Funkcionarji in zaposleni v strankinem aparatu so v takih razmerah mrzlično iskali zaposlitve. Vsak se je pač skušal znajti, kakor je vedel in znal. Za funkcionarje so se stvari seveda kmalu uredile. Dobili so plače in privilegije, ki jih je izglasovala nova politična nomenklatura in o kakršnih prej niso mogli niti sanjati. Precej težje je bilo za druge zaposlene, ki so plačali ceno partijske tranzicije, tako pač, kot so »mali« ljudje nasploh nekoliko kasneje plačali ceno družbene.

DEMOS NA OBLASTI

Kampanja za prve demokratične volitve po vojni je - kljub neizkušenosti s tovrstno dejavnostjo - potekala brez večjih incidentov, vendar so mediji, zlasti televizija, dajali prednost starim političnim silam. Skupščinski sistem je normativno temeljil še na ustavi iz leta 1974, deloma je bil »popravljen« s sprejetjem ustavnih amandmajev. Zato so stranke predlagale kandidate v tri zборе: družbenopolitični zbor, zbor občin in zbor združenega dela. Vsak od njih je štel po 80 poslancev (skupaj 240). Na volitvah je Demos skupaj dobil 126 glasov, od drugih strank pa kot posamična stranka največ ZKS - SDP. V parlament je skupaj prišlo deset strank, poleg njih pa še predstavniki obeh manjšin in nekaj neodvisnih kandidatov.

Neposredno je bilo izvoljeno predsedstvo republike: za predsednika Milan Kučan, za člane pa Matjaž Kmecl, Ivan Oman, Dušan Plut in Ciril Zlobec. Konstitutivna seja nove skupščine je bila 17. maja. Za njenega predsednika je bil izvoljen France Bučar, ki ga je v preteklosti oblast zelo napadala: v začetku leta 1988 je bil označen tudi za veleizdajalca, ker se je v govoru na zasedanju Evropskega parlamenta v Strasbourgu zavzel za to, da Zahod ne bi dajal pomoči »totalitarni in protidemokratični Jugoslaviji«. Kot predsednik skupščine je v nastopnem govoru izjavil, da se je »s konstituiranjem te skupščine /.../ končala državljanska vojna, ki nas je lomila in hromila skoraj celega pol stoletja«. ²³⁹ Julija sta s simbolno slovesnostjo v Kočevskem rogu, na kraju, kjer so bili po vojni pobiti domobranci, spravo potrdili tudi država in Katoliška cerkev. Vendar je bil stisk rok med predsednikom Kučanom in nadškofom Šuštarjem res zgolj simboličen, silovita nasprotja pa potisnjena v ozadje zgolj za nekaj - res pa za Slovence usodnih - mesecev v času osamosvajanja.

Predsednik republike je mandat za sestavo nove vlade zaupal predsedniku SKD Lojzetu Peterletu, ker so krščanski demokrati znotraj Demosa dobili največ glasov in so po internem dogovoru med strankami imeli pravico do tega. Nova 27-članska vlada, v kateri je bilo tudi nekaj ministrov iz opozicijskih strank, je bila izvoljena brez večjega nasprotovanja.

Zamenjava oblasti je sicer potekala brez večjih pretresov, ne pa tudi brez iskric. Šlo je pač za enkratno, še nikoli preigrano situacijo, in interpretacije o pristojnostih so bile različne. Pomembno pa je bilo tudi vprašanje prestiža. Demos je vztrajal pri dogovorjenem mandatarju (čeprav so bili v zvezi s Pe-

²³⁹ France Bučar, *Prehod čez rdeče morje*, Lj. 1993, str. 11 (dalje: Bučar, *Prehod čez rdeče morje*).

terletom notranji pomisleki in se je kot možni mandatar kljub poprejšnjemu dogovoru pojavljal tudi Jože Pučnik). Vztrajanje je ustavilo kalkulacije o ustanovitvi vlade nacionalne enotnosti, o kateri je kot eni od možnih rešitev razmišljal Kučan. Pojavljale so se namreč pravne in politične interpretacije, da bi predsednik moral izročiti mandat stranki, ki je posamično dobila največ glasov, to je bila ZKS - SDP, ne pa koaliciji Demos, ki je bila sklenjena pred volitvami. Seveda ZKS - SDP in njen predsednik Ciril Ribičič praktično nista imela možnosti, da bi sestavila vlado.

Predsedstvo je od mandatarja Peterleta nato zahtevalo, naj pripravi program in kadrovske sestavo vlade, čemur se je ta upiral in imen kandidatov ni hotel povedati, češ da je funkcija predsedstva oz. njegovega predsednika pri imenovanju mandatarja formalna in da imen zato predsedstvo nima pravice vedeti. Situacija je bila sicer absurdna, saj sta dva člana predsedstva, Oman in Plut, ki sta pripadala vodstvu Demosa, zanje vedela, drugi trije, Zlobec, Kmecl in Kučan, pa vsaj formalno ne (dejansko so imena že krožila po kuloarjih). Plut in Oman sta skušala Peterleta prepričati, naj popusti, češ da so zaradi rezultatov volitev »obsojeni na skupno življenje«. Kompromis je bil nato sklenjen tako, da Peterle na uradnem delu seje, ko je sprejemal mandatarstvo, imen ni povedal, ko je bil uradni del seje zaključen, pa je »z veseljem« povedal sestavo in tako »odstrl tančico«. ²⁴⁰

Pri zamenjavi oblasti ni manjkalo niti mitskega razpoloženja. Tako je bil za inauguracijo predsednika in članov predsedstva na Vačah pri Litiji predviden scenarij moderniziranega ustoličevanja knezov po karantanskem vzoru (knežji kamen naj bi zamenjal središčni kamen Slovenije) s prirejenim obrednim besedilom, z godbami, fanfarami, pokanjem možnarjev, folklornimi skupinami, igranimi vložki iz slovenske zgodovine, metanjem nageljčkov na vse štiri strani, sejanjem žita ipd. Člani predsedstva so predlog enotno zavrnilo z ugotovitvijo, da morajo ohraniti dostojanstvo in zato ne soglašajo s »turistično-veseličnim dogodkom«. ²⁴¹

Precejšnje težave so bile tudi s praznovanji, saj se je Slovenija v času osamosvajanja znašla v praznovalni zmedi. Uradno so še veljali vsi jugoslovanski in slovenski državni prazniki, ki pa so bili ideološko in državotvorno večinoma izpraznjeni. V letu 1990 so se uradno praznovali še jugoslovanski prazniki, potem pa so bili ob hudih sporih in nazadnje nekaterih kompromisih šele proti koncu naslednjega leta v parlamentu sprejeti novi. O njih so imeli politiki različno mnenje in se proslav niso udeleževali ali pa so organizirali vsak svoje proslave, kar je z leti postalo tradicija.

Sicer pa je po zamenjavi oblasti med pozicijo in opozicijo sprva vladalo precejšnje nezaupanje, ki se je postopoma topilo šele v procesu osamosvajanja.

Demosova koalicija je bila tudi v sebi zelo krhka, posamezne stranke in posamezni politiki so imeli različne poglede na prioritete, povezane z osamo-

²⁴⁰ Magnetogram 3. seje predsedstva RS, 14. 5. 1990. Arhiv predsednika RS.

²⁴¹ Magnetogram 2. seje predsedstva RS, 11. 5. 1990. Arhiv predsednika RS.

svojitvijo, zato je bil projekt kljub uspešnemu plebiscitu decembra 1990 še močno negotov, praktično neuresničljiv pa bi postal, če bi Demos razpadel. V začetku leta 1991 je, po številnih trenjih v vladi, zlasti med predsednikom vlade Peterletom in zunanjim ministrom Ruplom, počilo tudi v samem Demosu. Na sestanku vodstva v gostilni Urška v Ljubljani 4. januarja 1991 so bile izrečene ostre kritike zaradi prepočasnega uveljavljanja plebiscitnih odločitev. Vlada se je kljub temu obdržala, vodstvo Demosa se je reorganiziralo (predsedstvo se je preoblikovalo v svet Demosa), sprejet pa je bil tudi nov sporazum o delovanju koalicije.²⁴² Na posvetu v Poljčah 12. in 13. januarja pa so svoje poglede usklajevali svet Demosa, poslanski klub in ministri.²⁴³

V naslednjih dneh so posamične Demosove stranke opredeljevale svoj odnos do koalicije. Slovenska demokratična zveza je ugotavljala, da se utaplja v Demosu, kar je zanjo škodljivo, ker pa je temelj njenega delovanja državotvornost, ga bo še naprej podpirala, ne bo pa gluha za kritike iz opozicije.²⁴⁴ Za obstanek v Demosu so se opredelili tudi Zeleni, ki so bili pod predsedstvom Bojana Brumna že precej razmajani, zato je vodenje znova prevzel Dušan Plut.²⁴⁵ Najbolj kritični so bili socialdemokrati; predsednik stranke in hkrati Demosa Jože Pučnik se je ukvarjal predvsem s koalicijskimi zadevami, vlada ga je odrivala od informacij²⁴⁶ in odločanja, stranko pa je po sili razmer zanemarjal. Struja ustanovitelja SDS Franceta Tomšiča je napovedovala izstop stranke iz koalicije, če se ne bo popravila socialna politika vlade.²⁴⁷ V dilemah so bili tudi krščanski demokrati, njihov predsednik in hkrati predsednik vlade Peterle se je vedno bolj soočal z delitvijo Demosa na dva bloka, vsakršna kadrovska menjava bi porušila ravnotežje, hkrati pa je moral poslušati kritike zaradi neučinkovitosti posameznih ministrov in sebe.

S koalicijo ni bil zadovoljen nihče, vsak je imel občutek, da ga duši (izjema so bile manjše stranke, npr. kranjski liberalci, ki jim je koalicija dala možnost za izživljanje, njihovim radikalnim zahtevam pa večjo težo, kot bi jo imeli sicer). Kljub temu je nacionalni interes prevladal, Demos je bil za silo zakrpan zaradi osamosvojitve, toda nasprotja so ostala in so ob vsaki priložnosti izbruhnili na dan. Med številnimi ločnicami pa je bila pomembna zlasti delitev na tiste, ki so nacionalizem šteli za vrednoto samo po sebi in niso mislili na morebitne posledice svojega radikalizma, in one, ki so v Jugoslaviji videli predvsem zavoro za modernizacijo Slovenije, za njen ekonomski in siceršnji družbeni razvoj ter vključevanje v evropske integracije.

²⁴² Koalicija Demosa o usodi vlade, Delo, 5. 1. 1991, str. 1; Dimitrij Rupel, Skrivnost države, Lj. 1992, str. 92 (dalje: Rupel, Skrivnost države); Tine Hribar, Začetek in konec Demosa, Nova revija, letnik 10, št. 116, 1991 (dalje: T. Hribar, Začetek in konec Demosa).

²⁴³ Tiskovna konferenca vladajoče koalicije v Poljčah, Delo, 13. 1. 1991, str. 2.

²⁴⁴ Prav tam. (Slovenska demokratična zveza je imela tiskovno konferenco na posvetu Demosa v Poljčah, izjavo je dal Rupel.)

²⁴⁵ Zeleni ostajajo Demosova stranka, Delo, 21. 1. 1991, str. 2.

²⁴⁶ Na Pučnikove pritožbe, zakaj ne dobiva informacij o delu vlade, naj bi Peterle odgovoril, da naj se udeležuje njenih tiskovnih konferenc. (Milan Zver, Sto let socialdemokracije, Veda, Lj. 1996, str. 118.)

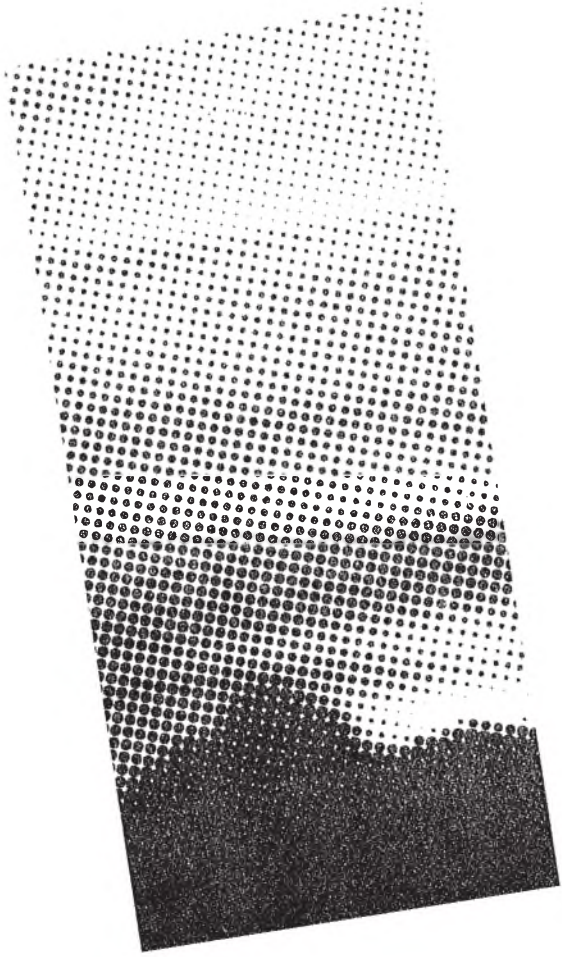
²⁴⁷ Socialdemokrati nezadovoljni z Demosom, Delo, 26. 1. 1991, str. 2.

GOSPODARSKI RAZPAD DRŽAVE

*Odločilnega pomena je bilo tudi Marko-
vičevo videnje Jugoslavije, ki si jo je pred-
stavljal kot konvoj, v katerem mora biti hi-
trost prilagojena najpočasnejši ladji.*

Jože Prinčič

SPOPADANJE S KRIZO IN »DIKTAT SVETOVNEGA KAPITALA«

S tiho opustitvijo gospodarske reforme leta 1971 so se v Jugoslaviji za petnajst let nehala prizadevanja, da bi vpeljali tržni sistem. V drugi polovici sedemdesetih let in v začetku osemdesetih se je uveljavil avtarkični razvojni model, ki je za svoj obstoj potreboval prisilno (politično) koncentracijo sredstev in zadolževanje v tujini. Za to obdobje sta bili značilni razvojna negibnost in težnja po (ponovni) industrializaciji.

Ustavna (pre)razporeditev gospodarskih funkcij federacije in republik (fiskalna decentralizacija, oblikovanje skupne politike prek zbora republik in pokrajin v zvezni skupščini, neposredno dogovarjanje med federalnimi enotami) je omogočila oblikovanje in uveljavljanje različnih gospodarskih in političnih interesov. Ti so se usklajevali v kompliciranem institucionalnem sistemu, za katerega so bili značilni dolgotrajni postopki, ki so povzročali številne konfliktne situacije. Država je skušala gospodarsko življenje najprej obvladovati z mrežo samoupravnih sporazumov, družbenih dogovorov in s klasičnim državnim intervencionizmom.

Ko način dogovarjanja ni več deloval, se je federalni vrh začel zatekati k vedno hujšemu administriranju. Trg in tržni kriteriji so bili vedno obravnavani kot obrobni ali vsaj dopolnilni izvodi gospodarskega delovanja.

Edini resnični oziroma najmočnejši povezovalni element med republikami je bila trgovina, bistveno manj pa podjetja, saj jih je največ delovalo na območjih republik in pokrajin, kjer so bila ustanovljena. Število podjetij, ki so jih subjekti iz ene republike ustanavljali v drugih republikah, je bilo neznatno.

Tudi denarna in finančna ureditev nista krepili neposrednih finančnih tokov med republikami in pokrajinama. Samo dve banki, ena slovenska in ena srbska, sta imeli svoje temeljne banke po celi Jugoslaviji. Fiskalna ureditev je bila decentralizirana, federacija pa se je delno financirala s prispevki republik in pokrajin. Edini zvezni sklad je bil namenjen kreditiranju razvoja manj razvitih. Toda ob zveznem proračunu in skladu za nerazvite je v praksi nastal obsežen sistem posebnih računov, ki so jih uporabljali za neproračunsko financiranje na ravni federacije. Ta sistem je s skupnim obsegom sredstev celo presegal velikost zveznega proračuna. Omogočal je vodenje prerazdelitvene politike, za katero po ustavni ureditvi in zakonodaji ni bilo prostora v zveznem proračunu. Med fiskalno najbolj obremenjenimi republikami sta bili Slovenija in ožja Srbija, čisti prejemniki sredstev sta bili Črna gora in Kosovo.

Poleg proračuna federacije, posebnih računov in sklada za manj razvite je obstajal še en pomemben vir prerazdeljevanja, in sicer NBJ. Ta je opravljala vrsto fiskalnih poslov mimo oz. prek svojih pristojnosti. Financirala je prioritete dejavnosti ter izvajala selektivno kreditiranje, določeno z zveznimi plani in zvezno ekonomsko politiko. Jugoslovanska gospodarska skupnost je za svoje delovanje potrebovala veliko prisilnih pretokov sredstev, ki so potekali prek NBJ, zveznega proračuna, neproračunskih skladov in sklada za spodbujanje razvoja manj razvitih. Mobilnost delovne sile (notranji pretok) je bila enostranska, potekala je od manj razvitih k bolj razvitim, a bila je večja od mobilnosti kapitala.²⁴⁸

Poleg neuspešnega gospodarskega sistema so bile ključni vzrok za ekonomske težave Jugoslavije neobvladljivo velike razlike v razvoju, za katere pa je rešitev videl vsak po svoje. Slovenija in razvitejši del Jugoslavije nista zmogla igrati »lokomotive«, ki bi jugoslovansko gospodarstvo potegnila iz krize (po vzoru italijanskega severa), ker se je ekonomska politika v Beogradu ravnala po večinskem manj razvitem ali nerazvitem »jugu«. Nerazviti deli so ključni problem videli v »konfliktu interesov med tistimi, ki imajo surovine, in tistimi, ki proizvajajo izdelke«.²⁴⁹ Ko je sredi osemdesetih let Dijana Plestina v vseh republikah potrpežljivo intervjuvala več kot osemdeset vplivnih ekonomistov, sociologov, politologov in politikov, med njimi tudi najbolj odgovorne za regionalni razvoj, je bil odgovor vseh približno enak: »Vsaka republika je sama odgovorna za svoj razvoj in, razumljivo, stvari vidi drugače /.../ Ekonomski interes se ujema s političnim interesom vsake republike /.../ Kar je morda dobro za Slovenijo, ni dobro za Črno goro /.../ Treba je uskladiti interese /.../«²⁵⁰

Različnost interesov pa je bila nepremostljiva: za manj razviti del je bila rešitev v solidarnosti, državni prerazdelitvi denarja prek sklada za nerazvite in drugih skladov, interventnih oblikah brezplačne pomoči v kriznih situacijah, odpisu posojil in davkov, vzdrževanju t. i. družbene nadgradnje (šolstva, sociale, uprave) s sredstvi zveznega proračuna in posameznih republik, v administrativnem usklajevanju cen. Za Slovenijo in Hrvaško je bila rešitev v upoštevanju tržnih zakonitosti, vključno s prostim oblikovanjem cen in pravico vlaganja po ekonomskih in ne političnih kriterijih. Te zahteve so bile v osemdesetih letih delno upoštevane s tem, da so lahko republike del sredstev, ki so jih bile dolžne dati skladu za nerazvite, uporabile v obliki neposrednih investicij, vendar je bila realizacija majhna, ker razmere za investiranje v nerazvitih delih niso bile ugodne. Obenem so iz nerazvitih delov na osnovi političnih dogovorov v Beogradu prihajale zahteve po gradnji konkretnih

²⁴⁸ Neven Borak, *Gospodarski vzroki razpada Jugoslavije, Ekonomsko-zgodovinska razlaga*, doktorska disertacija, Univerza v Lj., FF, Oddelek za zgodovino, Lj. 2001 (dalje: Borak, *Gospodarski vzroki razpada Jugoslavije*).

²⁴⁹ Dijana Maria Plestina, *Politics and inequality: a study of regional disparities in Yugoslavia*, doktorska disertacija, University of California, Berkeley 1987.

²⁵⁰ Prav tam.

infrastrukturnih objektov (šol, zdravstvenih in kulturnih domov), ki naj bi jih financirale razvite republike, čemur se je slovenska vlada uprla.

Vse vlade v osemdesetih letih, vključno z zadnjo pod premierjem Markovičem, so razlike skušale omiliti, a so na koncu popustile pod političnim pritiskom nerazvitih (tudi pod socialnimi pritiski celotne države).

V drugi polovici osemdesetih let se je kot tretji dejavnik pojavila t. i. »ožja Srbija« (Srbija brez avtonomnih pokrajin). Ta se je ves povojni čas razvijala na ravni jugoslovanskega povprečja. Konec sedemdesetih let se je zanjo ta raven začela zniževati, na kar je prvi glasneje opozoril tedanji predsednik srbskega predsedstva Ivan Stambolić leta 1979,²⁵¹ sredi osemdesetih let je to tezo razvil srbski akademik Kosta Mihailović, v še bolj nacionalistični obliki (teza o tem, da Srbijo izkoriščata Hrvaška in Slovenija) pa se je pojavila v Memorandumu SANU. Srbi so bili tudi prepričani, da so žrtev politike do nerazvitih, češ da morajo nositi velik del bremena za vzdrževanje Kosova, hkrati pa tudi podpirati druge nerazvite. Uradno je bila taka ocena sprejeta v družbenem planu Jugoslavije za obdobje 1986–1990, kar je zvezni vladi omogočilo vpejljati ukrepe, s katerimi naj bi izboljšali položaj Srbije. Tako se je npr. močno povečalo število v dolgoročne kredite spremenjenih kratkoročnih kreditov iz primarne emisije NBJ srbskim bankam in podjetjem, znižane so bile carine in druge uvozne dajatve (nerazvite srbske občine so bile izenačene s Kosovom in drugimi manj razvitimi), razširjene so bile pravice pri pokrivanju negativnih tečajnih razlik iz tujih blagovnih posojil za proizvodnjo nekaterih izdelkov v Srbiji (umetna gnojila, baker, črna metalurgija), posebnih dolgoročnih ugodnosti so bile deležne občine, ki jih je prizadel potres na Kopaoniku, nekateri projekti (npr. ponesrečen projekt Jugo-Amerika)²⁵² so bili oproščeni številnih dajatev, proračun federacije je sofinanciral srbske rezerve in namensko proizvodnjo (vojno industrijo), znižan je bil prispevek, ki ga je morala plačevati NB Srbije NBJ ipd.

Obenem se je Srbija začela otepati tudi obveznosti do nerazvitih, češ da jih ne zmore. Bonitete, ki jih je dobila, so v letih 1986–1989 skupaj znašale med 2 in 2,2 milijarde dolarjev oz. v povprečju nekaj manj kot 1,3 odstotka jugoslovanskega družbenega proizvoda oziroma 5,6 odstotka srbskega (delež je leta 1989 padel na le 0,13 odstotka, v prejšnjih letih pa se je vrtil med 1,5 in 2 odstotkoma jugoslovanskega družbenega proizvoda).²⁵³

Mnenja o tem, ali je Srbija res začela zaostajati za jugoslovanskim povprečjem, so v ekonomskih študijah različna. Eden tedanjih vodilnih ekonomskih

²⁵¹ V referatu, ki ga je imel na skupni seji Zveznih družbenih svetov julija na Brdu pri Kranju; referat je objavljen v njegovi knjigi *Rasprave o Srbiji 1979–1987*, Zg. 1988.

²⁵² Šlo je za projekt, po katerem bi tovarna Crvena zastava iz Kragujevca na ameriškem trgu prodajala poceni avtomobile znamke Jugo. Projekt je popolnoma propadel, avto pa je kljub temu (ali prav zato) doživel veliko filmsko slavo. Nastopil je vsaj v desetih filmih in TV-nadaljevankeh. Najbolj znani so *Die hard III* z Bruceom Willisom v glavni vlogi, *Dragnet* s Tomom Hanksom (v tem filmu so ga označili kot »darilo socialistične države Ameriki«) in *Kdo je ubil Mono?* (v tem filmu je celo kriv za smrt osovražene glavne junakinje).

²⁵³ Borak, *Gospodarski vzroki razpada Jugoslavije*, str. 169.

teoretikov iz Srbije Ljubomir Madžar ocenjuje, da ni odstopala od povprečja in tudi ni imela razloga za prepričanje, da jo nerazvite republike izkoriščajo. Obenem pa Madžar (po Kirilu Miljovskem) navaja mehanizme (»fonde«), ki naj bi bili v korist razvitih, to so »fond« za kreditiranje izvoza, »fond« za kontrolo cen in »fond« visoke carinske zaščite.²⁵⁴ Dejstvo pa je, da je srbskemu vodstvu s tako interpretacijo uspelo pridobiti velika dodatna sredstva, predvsem pa poseben status, ki se je v pomembnih segmentih gospodarstva začel približevati statusu nerazvitih. To je že tako neenakomerno obteženo gospodarsko bardo še bolj nagnilo na stran vzdrževanih delov Jugoslavije.

»Dogovorna ekonomija« je doživela polom že konec sedemdesetih let, ko je letna inflacija presežala 20 odstotkov, vendar je jugoslovanska vlada z najemanjem tujih posojil krizo prikrivala do Titove smrti. Zunanji kazalci krize v začetku osemdesetih let so bili 30-odstotna devalvacija dinarja (junija 1980), v naslednjih letih pa naraščajoča inflacija, pomanjkanje nekaterih osnovnih življenjskih potrebščin (olje, sladkor, moka, pralni prašek) in bencina, za katere je oblast uvedla bone (pri uporabi bencina najprej omejitve vožnje glede na registrsko številko po sistemu »par - nepar«), energijska kriza (uvoz nafte je zadostoval le za dobrih 290 dni v letu) in restrikcije pri uvozu, zlasti »luksuznega« blaga (kamor so med drugim sodile revije, časopisi in južno sadje).

V drugi polovici osemdesetih let je življenjski standard prebivalcev padel na raven iz šestdesetih let. Že leta 1980 je stopnja zadolženosti jugoslovanske države presežala 40 odstotkov deviznega priliva. Politiki so govorili o »stabilizaciji« gospodarstva, po ustanovitvi t. i. Kraigherjeve komisije (ok. 300 politikov in ekonomistov), ki naj bi pokazala izhod iz krize, pa o »nakopičenih problemih v gospodarstvu«.²⁵⁵

Beseda kriza se do sredine osemdesetih let ni uporabljala. Šele leta 1985 je hrvaški ekonomist Branko Horvat jasno napisal, da je politični sistem postal glavna ovira gospodarskega in družbenega razvoja²⁵⁶ (stanje so kot krizno sicer označevali že tudi nekateri slovenski in drugi ekonomisti ter se hkrati zavzemali za uvedbo tržnega gospodarstva). Tedaj je splošna poraba začela prehitevati rast dohodkov, obremenitve gospodarstva so se večale, gospodarska rast pa se je približala ničelni stopnji. Leta 1986 so bankrotirali bančni sistemi v Makedoniji, Črni gori in na Kosovu, »čemur so sledile še agresivnejše zahteve po solidarnostnem prelivanju sredstev, pokrivanju izgub in potreb gospodarstev v nerazvitih republikah«. Začelo je naraščati število podjetij v stečaj, brezposelnost in število stavk.²⁵⁷

²⁵⁴ Več o tem v: Ljubomir Madžar, Ko koga eksploatiše, objavljeno v knjigi Srpska strana rata, str. 171–200.

²⁵⁵ Interventni zakoni, društveni dogovori, rezolucije i mere za sprovođenje ekonomske stabilizacije, Bg. 1983.

²⁵⁶ Horvat, Jugoslavensko društvo u krizi.

²⁵⁷ Jože Prinčič, Gospodarski vidik osamosvajanja Slovenije (1986–1991), referat na posvetu Zveze zgodovinskih društev Slovenije Slovenska osamosvojitve 1991: pričevanja in analize, Brežice 21. in 22. 6. 2001 (dalje: Prinčič, Gospodarski vidik). – Avtorju se za posredovanje besedila zahvaljujem.

Politično razklan partijski vrh je kljub spoznanjem stroke omahoval skoraj do konca osemdesetih let, šele konec leta 1988 je privolil v nov model socializma s tržnimi zakonitostmi.²⁵⁸ V Sloveniji se je to zgodilo dve leti prej, vendar se tudi slovensko vodstvo ni želelo odpovedati samoupravnemu socializmu.

Kraigherjeva komisija je v osnovi vztrajala pri temeljih gospodarskega sistema iz sedemdesetih let, zapisanih v ustavi (1974), zakonu o združenem delu (1976) in resolucijah 10. in 11. kongresa ZKJ (1978 in 1982) – zadnji je program ekonomske stabilizacije potrdil, čeprav so znotraj komisije nekateri ekonomisti v relativno odkritih razpravah o posameznih gospodarskih segmentih opozarjali, da brez uvedbe tržnega sistema Jugoslavija gospodarske krize ne bo mogla premagati. Del teh opozoril je na načelni ravni prišel tudi v petnajst ločenih dokumentov komisije, ki so postopoma izhajali v prvi polovici osemdesetih let (priporočila o vzpostavitvi trga, odpravi državne in partijske kontrole nad podjetji ter o prestrukturiranju gospodarstva).²⁵⁹

Jugoslovanske vlade so v osemdesetih letih skušale krizo reševati z zadolževanjem (še posebej med predsednikovanjem Veselina Đuranovića v letih 1977–1982), ki je v celoti presegljo dvajset milijard dolarjev. V letih 1981–1982 Jugoslavija prvič ni mogla odplačati zapadlega dolga v višini 5,5 milijarde dolarjev. Sledila je socializacija dolgov (odločitev zvezne skupščine julija 1983) in poskus reševanja z uporabo tečajne in obrestne politike ter politike zategovanja pasu (med predsednikovanjem Milke Planinc v letih 1982–1986). Zvezna vlada pod vodstvom Branka Mikulića (1986–1988) je dva domača stabilizacijska programa, ki sta temeljila na programirani inflaciji (prvi je bil uveden junija 1986, drugi pa novembra 1987) opustila (prvega marca 1987, drugega pa maja 1988).

Propadel je tudi program zunanje likvidnosti iz leta 1985, ki ga je zahteval Mednarodni denarni sklad in ki je temeljil na opuščanju nadzora nad cenami, nad omejevanjem plač in kreditov ter zniževanjem stroškov javnega sektorja – to je s politiko »treh nominalnih sider«. Z Mednarodnim denarnim skladom se je sicer zaradi nezmožnosti vračanja dolgov Jugoslavija začela pogajati že precej prej, jeseni 1982, prvi sporazum o odlogu dolgov in najetju novih posojil pa je bil sklenjen poleti 1983. Oktobra 1988 je vlada popustila pod socialnimi pritiski in sprožil se je val hiperinflacije.

Slovenski IS sta v osemdesetih letih vodila Janez Zemljarič (1980–1984) in Dušan Šinigoj (1984–1990). V strokovnih krogih, še posebej v Ekonomskem

²⁵⁸ CK ZKJ je ekonomskim vprašanjem posvetil veliko sej, pa tudi če problematika ni bila neposredno na dnevnem redu, so jo obravnavali v kontekstu drugih vprašanj. Konec osemdesetih let so bile pomembnejše tovrstne seje 13. seja (20. 2. 1988), 14. seja (11. 5. 1988), 15. seja (27. 6. 1988), na kateri je tržno usmeritev zagovarjal zlasti bodoči premier Ante Marković, 17. in 18. seja (18. in 19. 10. 1988). Šele na 19. seji (12. 12. 1988), na kateri je imel uvodni referat Štefan Korošec, ki je ob podpori Markovića zahteval, naj se Jugoslavija prilagodi standardom EGS, se je večina članov vsaj verbalno strinjala z reformo, uvedbo tržnih zakonitosti in postopno privatizacijo. Arhiv RS, dislocirana enota I (fond: seje CK ZKJ).

²⁵⁹ Bilandžić, Jugoslavija poslije Tita; Branko Petranović, Momčilo Zečević, Jugoslavija 1918–1984, zbirka dokumenata, Bg. 1985.

inštitutu pravne fakultete, je bila vladna politika pogosto kritizirana, pa tudi v gospodarstvu so se nad sistemom stalno pritoževali. Slovenija je sicer gospodarila bolje kot druge republike, kredite je redno odplačevala, vendar je njeno gospodarstvo leta 1984 začelo stagnirati, v naslednjih letih pa je družbeni proizvod začel upadati. Poleg sistemskih vzrokov so k temu prispevali zlasti upadanje gospodarske dejavnosti, drastično zmanjšanje investiranja, pa tudi nizka storilnost, devizna nelikvidnost, povečane obremenitve gospodarstva in posledično izgube, stečaji, rast nezaposlenosti in življenjskih stroškov, upadanje izvoza ter naraščanje uvoza. Leta 1988 je bila povprečna plača slovenskega delavca 23,7 odstotka avstrijskega in 27,2 odstotka italijanskega. Še leto prej je bilo to razmerje 37,7 odstotka in 43,4 odstotka.²⁶⁰

Slovenski IS se s spremembami sistema (razen na kozmetični ravni) ni ukvarjal, večino energije je porabil za stalno korigiranje cen, urejanje celotne družbene porabe in za iskanje manevrskega prostora v odnosu do zveznega IS. Za gospodarstvo osemdesetih let je bilo značilno obupno administriranje, zaradi katerega so bila letala v Beograd polna gospodarstvenikov, ki so tja letali po razna dovoljenja, in neizmerna požrešnost zvezne blagajne.

Slovenska vlada je – v glavnem ne preveč uspešno – skušala zaščititi slovensko gospodarstvo pred vedno novimi zahtevami (sprva je to zadevalo pomoč pri raznih katastrofah, organizacijo dragih mednarodnih športnih prireditev in druge neproračunske postavke, postopoma pa tudi sredstva za nerazvite, financiranje JLA in druge proračunske postavke).²⁶¹ Ena od osrednjih dejavnosti je bilo pridobivanje deviz, ki jih je zaradi dolžniške krize obupno primanjkovalo, in s tem povezano usmerjanje slovenskega gospodarstva na Zahod »za vsako ceno«.²⁶² Med drugim je IS moral skrbeti za zagotavljanje osnovnih življenjskih potrebščin in njihovo razdeljevanje, za preprečevanje odlivanja deviz v tujino ter za zagotavljanje sredstev za odplačevanje dolgov. Sicer pa se je že Zemeljaričeva vlada morala soočiti z naftno in dolžniško krizo.²⁶³

Kljub krizi pa se nobeni vladi (razen deloma Šinigojevi v zadnjem obdobju) ni bilo treba soočiti z organiziranim sindikalnim odporom. Še v prvi polovici osemdesetih let je bilo število kratkotrajnih stavk (običajno imenovanih prekinitve dela) nižje kot v sedemdesetih letih. Število prekinitvev dela je bilo po informacijah (deloma se tudi razlikujejo) Republiškega sveta ZSS, Centra za teorijo in prakso samoupravljanja, Republiškega komiteja za delo in Republiškega sekretariata za notranje zadeve do leta 1986 takole:

²⁶⁰ Princič, Gospodarski vidik.

²⁶¹ Zapisniki sej IS SRS in RS 1980–1992. Arhiv vlade RS; zapisniki sej skupščine SRS in RS 1980–1992. Arhiv DZ RS.

²⁶² Več o delu vlade v Šinigojevem obdobju v: Čerin, Vsi moji predsedniki.

²⁶³ Franci Križanič, Gospodarska uspešnost slovenskih vlad. Objavljeno v: Neven Borak, Žarko Lazarevič (ur.), Prevrati in slovensko gospodarstvo v XX. stoletju, Lj. 1996, str. 46 (dalje: Prevrati in slovensko gospodarstvo).

Leto	SRS	SFRJ	Leto	SRS	SFRJ	Leto	SRS	SFRJ
1958	1	28	1968	52	148	1978	108	-
1959	0	150	1969	-	138	1979	63 (73)	-
1960	42	105	1970	-	-	1980	62 (98)	253
1961	55	106	1971	-	-	1981	47	-
1962	104	255	1972	-	-	1982	47 (64)	216
1963	76	213	1973	30	-	1983	96	336
1964	78	271	1974	64	-	1984	100	384
1965	60	231	1975	47	-	1985	104 (76)	384
1966	52	152	1976	50	-	1986	163 (81)	-
1967	0	118	1977	49	-			

* (-) ni podatka

Zakon o združenem delu sploh ni predvideval, kako naj se konflikti rešujejo, šele leta 1987 so bila oblikovana stavkovna pravila in se začele razprave o dopolnilu zakona, konec osemdesetih let pa se je postopno razvil tudi sindikalni pluralizem.

Slovenska vlada je torej skušala ravnati pragmatično in iskati rešitve za slovenske probleme znotraj jugoslovanskega sistema. V odnosu do Beograda je sredi osemdesetih let postala ofenzivnejša, skušala je blokirati zvezne odločitve in zavlačevati sprejemanje ukrepov, ki so bili za Slovenijo neugodni, kar pa ni prineslo rešitev. To je bila posledica kritik, da ravna šibko in neodločno. V Beogradu so njene predloge najprej zavračali, zvezna administracija pa je po slovenskih blokadah in nasprotovanjih začela z interventnimi ukrepi in odloki, za katere ni potrebovala soglasij zvezne skupščine.

Ob koncu socializma so bili opazni tudi poskusi prestrukturiranja slovenskega gospodarstva (v ta namen je IS ustanovil poseben sklad za t. i. razvojni dinar), spodbujanja tujih vlaganj (v zadnjem letu Šinigojeve vlade je bilo ustanovljenih 98 mešanih in 11 tujih podjetij) ter usmerjanja slovenskega gospodarstva k bilateralnemu sodelovanju s sosednjimi deželami in k regionalnemu povezovanju. Vlada je že leta 1985 pripravila dolgoročnejši plan gospodarskega razvoja SRS v letih 1986–2000, katerega učinek pa zaradi krize ni bil velik. Temeljal je na izvozni naravnosti, v drugih jugoslovanskih republikah pa naj bi kupovali le še surovine in kmetijske pridelke.²⁶⁴

Večja naklonjenost odpiranju na Zahod se je kazala tudi v šolanju novega menedžerskega sloja (ustanovitev menedžerske šole v protokolarnem objektu na Brdu pri Kranju).²⁶⁵ Ob togem jugoslovanskem sistemu, ki je pravico do mednarodnega sodelovanja tudi na gospodarskem področju pridržal za federalne organe, sta bila aktivno sodelovanje v delovni skupnosti Alpe-Jadran in krepitev regionalnega sodelovanja največji zunanjepolitični domet,

²⁶⁴ Dolgoročni plan SRS za obdobje od leta 1986 do leta 2000. Objavljeno v: Neven Borak, Žarko Lazarević in Jože Prinčič (ur.), *Od kapitalizma do kapitalizma*, Izbrane misli o razvoju slovenskega gospodarstva v XX. stoletju, Lj. 1997, str. 508–511 (dalje: *Od kapitalizma do kapitalizma*).

²⁶⁵ Poročilo o glavnih smereh delovanja IS v mandatnem obdobju 1986–1990, 5. 5. 1990, objavljeno v: *Od kapitalizma do kapitalizma*, str. 549–563.

ki ga je Šinigojeva vlada zmogla, čeprav je bilo izdelanih in delno realiziranih tudi več načrtov za neposredno sodelovanje tudi z drugimi državami. Ambicijo po približevanju zahodnoevropskim državam je vlada izrazila s pripravo Bele knjige o vključevanju Slovenije v Evropo 92, vendar se je zaradi jugoslovanske krize od evropskih razvojnih tokov vedno bolj oddaljevala. V zadnjih mesecih svojega mandata (po sprejetju amandmajev k slovenski ustavi) je republiški IS dobil nekaj več možnosti, da deluje kot vlada (ukinitev samoupravnih interesnih skupnosti na področju gospodarske infrastrukture in drugi ukrepi).

SRBSKA GOSPODARSKA VOJNA PROTI SLOVENIJI

Od začetka leta 1989 jugoslovanski trg dejansko ni več deloval kot celota. Glavni razlog je bila srbska gospodarska vojna proti Sloveniji, ki se je začela po zborovanju v Cankarjevem domu februarja 1989, in se potem še stopnjevala po sprejetju ustavnih amandmajev k slovenski ustavi v septembru, ter po pozivu RK SZDL Srbije k bojkotu Slovenije 1. decembra 1989 (bojkot so podprli tudi predsednik srbskega predsedstva Slobodan Milošević, srbska skupščina in GZ). Po anketi GZS je 229 srbskih podjetij prekinilo odnose s slovenskimi podjetji, zlasti je bil prizadet izvoz tekstila, pohištva, bele tehnike, električnih aparatov, kozmetike in izdelkov živilske industrije.²⁶⁶ Slovenija je v letu 1988 v Srbiji kupila za 2,1 milijarde dolarjev blaga (8,8 odstotka vseh nakupov), prodala pa za 2,6 milijarde (8,1 odstotka vse prodaje), seveda pa sta bili gospodarstvu tudi drugače precej prepleteni (skupni nastopi na tujih trgih, izvoz prek partnerjev iz ene ali druge republike ipd.). Finančne terjatve slovenskih podjetij do Srbije so znašale 205,2 milijona dolarjev. Po ocenah GZS bi se, če bi prodaja v Srbijo upadla za 100 odstotkov, v Sloveniji proizvodnja zmanjšala za 15 odstotkov, neto osebni dohodki pa za 13,8 odstotka, kar so bile ob tudi siceršnji krizi precej visoke številke (izračuni so bili sicer narejeni tudi za manjše odstotke upada trgovanja).

Srbija je ravnala selektivno in je blokado izvajala tam, kjer je bilo zanjo najmanj škode, računala je, da slovenski protiukrepi ne bodo tako hitri in učinkoviti in da bo zato bojkot dosegel svoj namen. Izvajanje bojkota so kontrolirale politične institucije, spremljale pa so ga zahteve po odstranitvi vodilnega kadra v tistih podjetjih, ki so še sodelovala s Slovenijo. Prekinitev sama pa je imela tudi širše razsežnosti: blokirati jugoslovansko gospodarsko reformo, ki jo je tedaj začel Marković.

Slovenija je na blokado odgovorila na več ravneh, vendar brez večjih uspehov. IS SRS in GZS sta od zvezne vlade in drugih zveznih organov vztrajno zahtevala, naj zagotovijo enotnost jugoslovanskega trga, če pa to ne bo zaleglo, naj proti Srbiji ukrepajo. IS SRS je zvezni vladi predlagal, naj privilegiranim srbskim podjetjem na zunanjetrgovinskem področju odvzame možnost, da odpovedujejo aranžmaje s slovenskimi podjetji. Zvezni IS naj bi po tem predlogu tudi zadržal sredstva iz sklada federacije, namenjena za intervencije na

²⁶⁶ Ocena posledic, informacija o dosedanjih aktivnostih in predlog nadaljnjih ukrepov o prekinitvi slovenskih odnosov med srbskimi in slovenskimi podjetji, IS SRS, IO GZS, 23. 1. 1990. Arhiv vlade RS.

območju Srbije (regrese za umetna gnojila, obresti v kmetijstvu, izplačila izvoznih stimulacij, tečajne razlike ipd.), srbskim bankam naj bi zadržal izplačevanje obresti na deponirane devizne prihranke in sredstva za sanacijo poslovnih bank, prav tako naj bi do normalizacije gospodarskih odnosov s Slovenijo zadržal izplačila sredstev za namensko proizvodnjo za JLA vsem tistim podjetjem v Srbiji, ki so sprejela enostransko blokado.

Zvezni IS ni izvedel nobenega takega ali podobnega ukrepa, saj za to ni imel dovolj politične moči, računal pa je tudi, da se bodo razmere uredile zaradi sprejetih reformnih usmeritev. Slovenija je nato poskusila še z nekaterimi manifestativno-političnimi ukrepi. Slovenski republiški tožilec je zaradi bojkota sprožil postopek proti predsednici predsedstva RK SZDL Srbije in predsedstvu GZ Srbije, ki pa seveda ni imel nikakršnih posledic. Slovenija je zagrozila, da bo pri sprejemanju zakonov v zboru republik in pokrajin upoštevala nastale razmere, da ne bo sodelovala pri nobeni solidarnostni ali podobni aktivnosti, ki naj bi pospeševala razvoj SR Srbije. Hkrati je ocenila, da zaradi gospodarske škode ni sposobna pokrivati svojih obveznosti v skladu federacije in kotizacije v zveznem proračunu. Dejansko pa skladu federacije ni poravnala le revalorizacijskih obveznosti za leto 1989 za del ozemlja Srbije in nekaj časa tudi ni plačevala tekočih akontacijskih obveznosti za tisti del, ki se je nanašal na območje Srbije, ter kotizacije za zvezni proračun. Podjetja sama so se postopoma obračala k drugim trgov, gospodarski odnosi med Slovenijo in Srbijo pa so kljub prizadevanjem slovenske strani, da bi jih ohranila, zamirali. Izkušnja s srbsko blokado se je (poleg drugih izkušenj v odnosih s federacijo) izrazila v amandmajih k slovenski ustavi, sprejetih v slovenski skupščini septembra 1989, ki so pomemben del namenjali ekonomski suverenosti, s čimer se je začel proces osamosvajanja tudi na gospodarskem področju.

Spor med Srbijo in Slovenijo je bil na gospodarskem področju spor med klasičnim socialističnim, na vzhodni trg usmerjenim gospodarstvom²⁶⁷ na eni strani in med zahodno naravnanim na drugi. »Dve ideji: Evropa takoj! in Federacija ali nič! nista bili pripravljene na kompromise in dogovarjanja.«²⁶⁸

²⁶⁷ Srbija je imela več kot 40 odstotkov vsega jugoslovanskega klirinškega izvoza, tj. izvoza v SZ in v vzhodnoevropske socialistične države, ki se je odvijal na osnovi izmenjave surovin in blaga, država pa je to plačevala podjetjem po dogovorjenem tečaju.

²⁶⁸ Prinčič, Gospodarski vidik.

MARKOVIĆEVE REFORME

Po kolektivnem odstopu zvezne vlade Branka Mikulića 30. decembra 1988 – prvem v zgodovini socialistične Jugoslavije – in nastopu novega premierja Anteja Markovića marca 1989 je stekel resnejši poskus gospodarske reforme.²⁶⁹

Nekatere normativne spremembe pri uvajanju tržnih zakonitosti so bile sicer uvedene že z ustavnimi amandmaji k jugoslovanski ustavi leta 1988, a hkrati s povečano centralizacijo (med drugim je bil uveden »armadni davek«, s katerim se je JLA financirala z neposrednim davkom). Tudi Markoviću je še v letu 1989 skozi zvezno skupščino uspelo spraviti nekaj zakonov, na katerih je začel nastajati nov ekonomski sistem (spremembe zakona o podjetjih, bankah in drugih finančnih organizacijah, računovodstvu, finančnem poslovanju, delovnih odnosih, zunanjetrgovinskem poslovanju, blagovnih rezervah, NBJ, vrednostnih papirjih), prizadeval pa si je tudi za spremembo ustave. Ob pomoči zahodnih držav in s podporo tujih finančnih institucij je do konca leta 1989, ko je sredi decembra predstavil celovit reformni program, že dosegel nekaj uspehov, saj se je zunanja likvidnost Jugoslavije popravila, devizne rezerve so dosegle 5,8 milijarde dolarjev, skupni dolg pa je bil zmanjšan na 16,2 milijarde dolarjev. Osnovni problem ekonomske politike pa je ostajala inflacija, ki je decembra 1989 znašala že ok. 2700 odstotkov.

Program bi moral zagotoviti kar najpopolnejše funkcioniranje trga blaga, kapitala in dela, za kar pa bi bilo treba izvesti tudi politične reforme in vzpostaviti pravno državo (med drugim razdelitev oblasti na zakonodajno, izvršno in sodno). Reforma naj bi zagotovila enakopravnost vseh oblik lastnine, opredelila naslovnika lastnine in omogočila transformacijo ene oblike lastnine v drugo.

Osnovne smernice za vodenje ekonomske politike v letu 1990, kot jih je navedel Marković, so bile: realizacija sistemskih sprememb, vzpostavitev institucij, mehanizmov in infrastrukture novega gospodarskega sistema, ustvarjanje možnosti za vodenje makroekonomske politike, transformacija družbene lastnine v družbeni kapital ob rekapitalizaciji, zamenjava dotdanjega sistema delitve s sistemom, v katerem bo osnovni poslovni rezultat dobiček in bo cena dela dosežena po poti kolektivnih pogodb, reforma države in ustvarjanje pogojev za njeno funkcioniranje. S temi ukrepi naj bi prešla v sistem »moderne socializma«.

Tekoča ekonomska politika naj bi se osredotočila predvsem na protiinflacijsko financiranje v celoti, identifikacijo deficitov in njihovo saniranje iz realnih virov. Realizacija ekonomske

²⁶⁹ Program ekonomske reforme i mere za njegovu realizaciju u 1990 godini, objavljeno v: Ekonomska reforma i njeni zakoni, SIV, Sekretariat za informacije, Bg. 1990, str. 5-44.

politike za leto 1990 naj bi se začela takoj (torej 18. decembra 1989) z uvedbo konvertibilnega dinarja. En novi konvertibilni dinar je bil vreden 10 000 starih. Tečaj dinarja naj bi se za naslednjih šest mesecev vezal na marko v razmerju 1 : 7, zamrznjene pa so bile cene v elektro-gospodarstvu, naftni industriji, črni in barvni metalurgiji, železniškem transportu, cene pre-moga, PTT-storitev, zdravil in komunalne infrastrukture. Monetarna politika naj bi se ločila od fiskalne in kreditne funkcije (dejansko je to med drugim pomenilo ukinitve selektivnih kreditov NBJ in kreditov federacije iz primarne emisije na katerikoli osnovi). Plače se naj ne bi povečevale (Marković je pričakoval 1-odstotno rast mesečno, to je 13 odstotkov od decem-bra do decembra). Proračun naj bi se napolnil s prihodki od carin in novih davkov na pro-izvode, ki so bili dotlej neobdavčeni, davka za financiranje JLA in davka iz sredstev za osebno potrošnjo, ki naj bi se povečal za 2,5 odstotka. Proračun bi brez novih obvez znašal 7,5 od-stotka družbenega proizvoda, s prenesenimi obveznostmi pa 10,4 odstotka. Največji del pro-računa je bil namenjen JLA (4,6 odstotka narodnega dohodka), za Kosovo in nerazvite naj bi šlo 0,47 odstotka. Proračun se ne bi več zadolževal pri NBJ.

Pri vodenju makroekonomske politike je bila za Markovića ključna že omenjena delitev pristojnosti med monetarno in fiskalno politiko ter ureditev področja ekonomskih odnosov s tujino. Zato bi morali hitro doseči samostojnost NBJ in njenega guvernerja v vodenju mone-tarne politike, enoten davčni sistem in osnove davčne politike na ravni federacije ter ločitev pristojnosti skupščine in zveznega IS.

Čeprav je bil Marković velik optimist, se je zavedal velikih težav, ki so bile tako materialne kot politične narave. Raven družbenega proizvoda Jugosla-vije je bila pod 3000 dolarji na prebivalca, velik del družbenega proizvoda pa je šel za odplačevanje obresti od dolgov in glavnih; ni bilo dovolj akumu-lacije (to bi lahko pridobili le s tujimi vlaganji). Reformo je oteževala tudi gospodarska struktura, ki je imela velik presežek zaposlenih, nizko produk-tivnost in je bila zasnovana v glavnem na velikih nefleksibilnih podjetjih, ki niso bila zmožna učinkovito spremljati sprememb na svetovnem trgu. Trgo-vina je bila povsem neprilagojena tržnim osnovam gospodarjenja. Jasno je bilo, da bo treba nujno likvidirati številna podjetja, kar bo za sabo potegnilo povečevanje nezaposlenosti in s tem velike socialne pretrese.²⁷⁰

Hujše od gospodarskih pa so bile politične ovire. Jugoslavijo je obvlado-vala ideološko zadržta politična nomenklatura, miselno in eksistenčno vezana na socializem enopartijskega tipa, ki je odločilno vplivala tudi na gospodar-stvo in ni želela reform. Poleg tega so bila nacionalna nasprotja že tako za-ostrena, da je država kot celota funkcionirala samo še navzven.

V Sloveniji so imeli o Markovićevem program na vseh ravneh veliko po-mislekov, zlasti kar zadeva koncentracijo pooblastil v zveznem IS in v NBJ. V programu jih je motila možnost za organizirano, zavestno in načrtno prera-zdeljevanje vseh notranjih in še večjega (dodatnega) dela zunanjih dolgov,

²⁷⁰ Ekspoze predsednika SIS Ante Markovića u povodu razmatranja programa ekonomske re-forme i mjera za njegovu realizaciju u 1990 godini na zajedničkoj sjednici Saveznog vijeća i Vijeća republika i pokrajina Skupštine SFRJ, 18. 12. 1989. Arhiv vlade RS.

ki se od nosilcev izgub in dolgov niso dali izterjati, zato je prerazdelitev tekla prek zveznega proračuna kot prevzemnika dolgov in izgub od plačilno nesposobnih k plačilno sposobnim plačnikom. Ker je bilo temeljno načelo financiranja federacije po kriteriju deleža v družbenem proizvodu oz. narodnem dohodku preneseno tudi na pokrivanje dolgov in izgub, je s tem večje breme za reformo padlo na najbolj razvite. V Sloveniji so tudi menili, da Marković ne bo zmozel zagotoviti neodvisne vloge NBJ, da ohranja državni monopol nad devizami, da v programu niso definirani vsi učinki in da je zato temeljni cilj, tj. popolna ustavitev inflacije, težko dosegljiv, zaradi mnogih odprtih ali šibkih točk pa je uspeh programa nejasen.²⁷¹ Nekateri ekonomisti so tudi že izražali dvom o višini tečaja, saj se jim je zdel v odnosu do nemške marke prenizek.

Kljub temu je skupščina SRS 19. decembra 1989 Markovičev program sprejela, vendar s pripombo, da se bo lahko uresničil le ob doslednem spoštovanju ustavnosti in zakonitosti ter v atmosferi razuma in zaupanja v njegove izvajalce. »Skupščina SRS ugotavlja, da je sprejemanje in izvajanje predlaganega programa zadnja prilika, da se v okviru institucij sistema in veljavnih zakonov v Jugoslaviji oblikujejo skupna izhodišča za reševanje jugoslovanske krize. Nesprejem ali neuspešnost programa terja od pristojnih organov v SRS pravo konkretnih predlogov za zagotovitev politične in ekonomske suverenosti Slovenije in njen razvoj.«²⁷²

²⁷¹ Narodna banka Slovenije, Mnenje k Programu ekonomske reforme: i mere za njegovo realizacijo u 1990 godini, zvezni IS, Bg., 16. 12. 1989. - Podobna ali še bolj kritična stališča so izražali tudi GZS, vlada in posamezni ekonomski strokovnjaki.

²⁷² Stališče skupščine SRS ob obravnavi programa ekonomske reforme in ukrepov za njegovo realizacijo v letu 1990, ki ga je predložil zvezni IS. Arhiv DZ RS.

PRIVATIZACIJSKI SPOPADI IN OSAMOSVAJANJE

Demosova vlada se od prevzema oblasti maja 1990 do poletja 1990 ni kaj dosti ukvarjala z gospodarsko strategijo, pač pa predvsem s sprotnimi vprašanji. To je bila posledica kaotičnih razmer v gospodarstvu pa tudi zelo različnih pogledov koalicijskih partnerjev na vlogo gospodarstva v času osamosvajanja. Zatečeno stanje je nova vlada ocenila zelo kritično: »Počasno zmanjševanje produkcije, ki po desetletni stagnaciji traja že od sredine preteklega leta, se je v začetku letošnjega leta prevesilo v hiter padec. V naslednjih mesecih moramo pričakovati zlom slovenskega gospodarstva, propad posameznih delov, množico stečajev, desettisoče brezposelnih in socialne stiske.«²⁷³

Vlada je ocenila, da je družbena lastnina prešla v »last« posameznikov, ki so bili na vodilnih mestih v gospodarstvu zaradi politične pripadnosti, ne zaradi strokovnosti, da je »velika uspešnost« slovenskega gospodarstva samoljubna utvara, da je uspešnejše le v primerjavi z drugimi socialističnimi gospodarstvi, ne pa z evropskimi. Čeprav so možnosti za prehod v sodobno tržno gospodarstvo večje kot v drugih socialističnih državah, pa se krizi ne bo mogoče izogniti.

Vlada je v splošni gospodarski stiski stečaje podjetij reševala z odlaganjem plačil obveznosti v proračun, z odkupovanjem dolgov (npr. t. i. iraški dolg), z izdajanjem republiških obveznic, z izvoznimi spodbudami, s pomočjo brezposelnim in z množičnim upokojevanjem, nadzorom plač in omogočanjem neposrednega zadolževanja podjetij v tujini. V začetku leta 1991 se je namreč število brezposelnih že približalo številki 50 000, brezposelnost pa se je s stečaji in množičnimi upokojitvami še drastično povečevala, tako da je bilo sredi devetdesetih brez zaposlitve skoraj 120 000 ljudi.

Prve usmeritve vlade, ki jih je pripravil podpredsednik Jože Mencinger, so bile bolj splošne, zajemale pa so tri pglavitne cilje: preživetje gospodarstva, vzpostavitev tržnih načel in postopno širjenje gospodarske suverenosti. Po tem vrstnem redu se je vlada tudi ravnala.

Tudi Demosova vlada je kljub dvomom še nekaj časa podpirala Markovičev program, čeprav je bila Slovenija kot izvoznica zelo prizadeta zaradi fiksnega tečaja. Kljub temu ji je uspelo bistveno bolj zaustaviti inflacijo in plače kot drugim jugoslovanskim republikam (nelogičnost fiksnega tečaja ob visoki inflaciji se je med drugim kazala v kolonah jugoslovanskih kupcev, ki so iz manj razvite države množično hodili kupovat v bolj razviti sosednji

²⁷³ Programske usmeritve IS skupščine RS, 22. 5. 1990. Arhiv vlade RS.

Italijo in Avstrijo). Junija je slovenska vlada od Markovića zahtevala, naj dinar devalvira, v kar ta (zaradi tedaj visokega deviznega priliva, psiholoških in drugih razlogov) ni privolil (zvezna vlada je precenjeni dinar v razmerju 1 : 9 devalvirala šele januarja 1991). Razmere so se nato hitro spremenile in devizni trg je že jeseni 1990 nehala delovati (zvezna vlada je najprej omejila nakup deviz, nato pa ga je ukinila).

Od oktobra dalje je slovenska vlada Markovičev program nehala podpirati oz. se mu je skušala izogibati na legalen način. Eden od ukrepov je bil npr. izdaja obveznic, nato poskus, da bi v Švici zbrali slovenske devizne rezerve, ko pa to ni uspelo, je vlada na pobudo LB izvoznikom dovolila t. i. šticunge²⁷⁴ prodati na trgu. Tako je (ob toleriranju milice) v Sloveniji (črni) devizni trg funkcioniral nemoteno, zaradi višjih tečajev pa je to povzročilo pritok deviz iz drugih delov Jugoslavije.

Oktobra je Slovenija za nekaj časa zaradi finančnih težav tudi nehala plačevati v zvezni proračun, kar pa je zvezna vlada opazila šele čez tri tedne (plačevala sicer ni tudi Srbija), vendar je nato na intervencijo iz Beograda do konca leta 1990 dolg poravnala. Oktobra so se namreč zaradi armadne zasedbe štaba TO v Ljubljani odnosi med Slovenijo in federacijo močno zaostriili, ljudje pa so začeli množično dvigovati devize, kar se je po plebiscitu novembra 1990 še stopnjevalo. Po ocenah Jožeta Mencingerja je Jugoslavija ekonomsko tedaj že nehala obstajati.²⁷⁵

Zato so poleti istega leta začeli razmišljati o možnostih denarne osamosvojitve Slovenije (prvo besedilo je napisal Sveto Kobal), oktobra pa so se štirje ministri z gospodarskega področja (Maks Bastl, Marko Kranjec, Jože Mencinger, Izidor Rejc) in predsednik vlade Lojze Peterle dogovorili za tiskanje slovenskega denarja. Prvi zasilni bankovci (tiskani v Sloveniji) so bili pripravljeni že decembra, vendar je denar (v novi obliki kot tolar) zaradi vrste okoliščin (tudi vojne) prišel v obtok šele po dejanski osamosvojitvi, oktobra 1991 (vmes je maja 1991 kot zasilni ukrep slovenska vlada uvedla tudi »slovenski eku«, ki pa potem ni zaživel).²⁷⁶ Sicer pa naj bi Slovenija v času, ko je Mencinger vodil gospodarski resor v vladi, v odnosu do zvezne vlade ravnala relativno pošteno tudi potem, ko je ni več podpirala: od zvezne vlade naj bi zahtevala ukrepe, ki so se ji zdeli nujni, in vnaprej napovedala, kaj bo ukrenila za zaščito slovenskega gospodarstva, če zvezna vlada njenih predlogov in zahtev ne bo upoštevala. Na drugi strani pa je Marković številne slovenske ukrepe toleriral, tudi v prepričanju, da se bodo kasneje uveljavili po vsej Jugoslaviji. Jože Mencinger sam, kot je rekel, v dogovarjanju z zvezno vlado tudi

²⁷⁴ Šticunge so bili pribitki na uradni devizni tečaj, ki so jih kot spodbudo dobili izvozniki za blago, prodano v tujini.

²⁷⁵ Pogovor pisca z Jožetom Mencingerjem 26. 6. 1998.

²⁷⁶ Pot do lastnega denarja, Slovenska kronika XX. stoletja, 2. del, Lj. 1996, str. 481. - Takratne dileme glede denarne ureditve so opisane tudi v razpravi Nevena Boraka Načrti za zamenjavo denarja in denarne reforme v prevratnih obdobjih v: Prevrati in slovensko gospodarstvo, str. 181-191.

ni hotel podpisati ničesar, o čemer ni bil prepričan, da bo mogel uresničiti, njegov naslednik Andrej Ocvirk je bil glede tega precej manj občutljiv.

Jugoslovanski finančni sistem je dokončno razpadel konec leta 1990, ko je srbska oblast »vdrla« v jugoslovanski bančni sistem. S pomočjo srbskih bank si je Srbija od NBJ »sposodila« 1,4 milijarde dolarjev (polovico načrtovanih skupnih kreditov iz primarne emisije za vse jugoslovanske banke v letu 1991). »Tehnično« je bila stvar izpeljana tako, da so srbske banke obvezne rezerve, ki jih je dodelila NBJ in ki bi jih zaradi stabilnosti sistema morale držati oz. dajati v obtok po navodilih NBJ, spremenile v kredite za srbske institucije in podjetja (v Srbiji je bil tedaj predvolilni čas in Milošević je potreboval denar za pokojnine in plače), s tem pa se je močno povečala količina denarja v obtoku. Marković je sicer nato zahteval, da Srbija denar vrne NBJ, ni pa sprejel nobenih konkretnih ukrepov, da bi se to res zgodilo.

Gospodarsko osamosvajanje so vodilni ekonomisti zaradi močne navezanosti slovenskega gospodarstva na jugoslovanski trg načrtovali dolgoročno in s previdno zadržanostjo, rešitev pa po Mencingerjevem pričevanju hkrati z ustvarjanjem normalnega ekonomskega sistema iskali predvsem v okviru asimetrične federacije ali konfederacije. Slovensko gospodarstvo bi bilo sicer sposobno živeti brez jugoslovanskega, vendar bi bila cena prekinitve gospodarskih tokov visoka.²⁷⁷

Osnovno izhodišče je bilo, da je odnos med Slovenijo in preostalimi deli Jugoslavije stvar političnih odločitev, ki se jim mora gospodarska politika prilagajati. Ob veljavni ureditvi bi bilo mogoče večjo gospodarsko samostojnost doseči neposredno z zmanjšanjem pristojnosti federalne države, z zmanjševanjem aktivnosti na področjih, ki jih ureja federacija (zmanjševanje izdatkov za vojsko), in posredno s tem, da Slovenija sama navezuje kar največ gospodarskih stikov z drugimi deželami in sama prilagaja dele gospodarskega sistema. Idealna rešitev – tudi po mnenju večine uglednih ekonomistov – bi bila gospodarska zveza po vzoru Beneluksa.

V pogajanjih o gospodarskih odnosih na zvezni ravni je nova slovenska vlada kot temeljne postavila zahteve po zmanjšanju zveznega proračuna, predvsem vojaškega dela (parlament ne bi smel potrjevati izdatkov za »vojaške skrivnosti«, pač pa bi moral odločiti o posameznih nakupih in posodobitvah); po zagotovitvi svobodnega pretoka blaga in storitev; po omejitvi delovanja monetarne politike samo na določeno količino denarja v obtoku in po pridobitvi vpliva na to določanje; po odpovedi centraliziranemu zdravljenju bančnega sistema in odpovedi centralizaciji neposrednih davkov ter po sprotnem določanju plačnikov dolgov v tujini.²⁷⁸

Področje privatizacije in reprivatizacije je v Demosovi vladi povzročalo največ kofliktov in ogrožalo obstoj koalicije pa tudi proces osamosvajanja.

²⁷⁷ Pogovor pisca z Jožetom Mencingerjem 26. 6. 1998.

²⁷⁸ Programske usmeritve IS skupščine RS, 28. 6. 1990, objavljeno v: *Od kapitalizma do kapitalizma*, str. 563–582.

Začetne ugotovitve so bile, da kraje družbene lastnine ni mogoče v celoti preprečiti (da do nje prihaja tudi na mnogo legalnih načinov), razlog sta pomanjkljiva zakonodaja in izguba moralnih norm, nujno pa je treba sprejeti zakonodajo za preprečitev največjih zlorab. Privatizacija ne more biti sama sebi namen, z njo se mora povečati gospodarska učinkovitost. Rezultati spektakularnih rešitev (razdelitev premoženja s certifikati in raznimi skladi, torej vsesplošna nacionalizacija) so negotovi, obstoječa zakonodaja omogoča zelo pragmatične rešitve, začevši z obročnim odkupom stanovanj, izplačilom dela plač v obliki delnic ipd. Prednost naj bi imele takšne rešitve, ki bi povečevale proizvodno bogastvo (dokapitalizacija) in zmanjševale inflacijske pritiske. Tudi pri reprivatizaciji je treba upoštevati ekonomske omejitve, izplačilo odškodnine naj bi bilo samo izjemna možnost, bivši lastniki naj bi bili izplačani predvsem v obliki obveznic oz. lastniških deležev.

Program je bil posledica usmeritve Jožeta Mencingerja, ki je za podpredsednika vlade prišel kot kandidat SDS in je bil za nekakšno uravnoteženje z ministri iz vrst Slovenske demokratične zveze. Teh je bilo po mnenju drugih Demosovih strank preveč (sicer je na to mesto močno pretendiral tudi Marjan Cerar). Mencinger je svojo kandidaturo pogojeval tudi s tem, da mesto finančnega ministra prevzame Marko Kranjec.²⁷⁹

Vladni program je bil sicer naravnano zelo socialno. Mencinger je – kot je sam zapisal – izhajal iz keynesijanskega modela, poudarjal je socialno noto tržnega gospodarstva, pri privatizaciji pa se je precej naslonil na Markovičev model, ki je že tedaj doživljal kritike. Menil je, da je treba breme tranzicije in gospodarskega osamosvajanja prerazporediti na premožnejše sloje prebivalstva.²⁸⁰

Mnogi novi politiki se s takšno usmeritvijo niso strinjali. Zato so sprva predvsem v Demosu, nato pa tudi v vladi, tako v zvezi s finančno in ekonomsko politiko kot s privatizacijo potekala močna notranja trenja. Od Mencingerja so zahtevali, naj odstavlja »rdeče« direktorje, in mu nato očitali, da jih ščiti, ker tega ni počel, nekateri vplivni Demosovi politiki pa so tudi menili, da ni preveč navdušen nad osamosvajanjem.

Zaradi teh razhajanj je prišlo do različnih programov ekonomske politike, na koncu pa do konflikta med t. i. Mencingerjevim modelom in modelom Jeffreyja Sachsa. Sachs je prišel v stik s slovensko vlado po posredovanju Janeza Drnovška konec leta 1990, nato pa ga je vlada najela kot svetovalca. Peterle je imel sicer tudi sam ekipo svetovalcev, ki so bili deloma iz emigrantskih krogov. V njej so bili Jože Bernik, Marko Kremžar, Boris Pleskovič in Dušan Šešok. Zato so na Peterleta letele hude kritike, češ da zapostavlja domačo stroko ter angažira »priučene ekonomiste« in tuje strokovnjake.²⁸¹ Vodilni ekonomisti (npr. Aleksander Bajt) so vladi tudi očitali, da se ukvarja

²⁷⁹ Pogovor pisca z Jožetom Mencingerjem 26. 6. 1998.

²⁸⁰ Jože Mencinger, podpredsednik IS za gospodarstvo, Okviri gospodarske politike v 1991. letu, 5. 2. 1991. Arhiv vlade RS.

²⁸¹ Ivan Ribnikar, Mencinger in Sachs, Delo, 11. 5. 1991.

predvsem s tem, kako bi politično izkoristila proces privatizacije in denacionalizacije, namesto da bi skrbela za gospodarsko preureditev in ozdravitev gospodarstva. Kritični so bili tudi do stališča, da je zasebna lastnina najpomembnejši proizvodni dejavnik.²⁸²

Peterletova skupina ekonomistov se je s privatizacijo sprva ukvarjala brez vednosti gospodarskega dela vlade. Sachsova skupina, ki jo je vlada uradno angažirala in tudi plačevala, pa se je z gospodarskimi strokovnjaki iz vlade v začetku leta 1991 večkrat sestala, vendar se tedaj še uradni program vlade (Mencingerjev) ni približal Sachsovim stališčem. Zato je Sachs 21. marca 1991 reagiral s posebnim pismom Mencingerju, Kranjcu, Drnovšku in Pleskoviču, potem ko je bil zakon o privatizaciji v parlamentu že v drugem branju, in zahteval pojasnila, zakaj njegova stališča niso upoštevana. Nato so se 16. aprila v vili Podrožnik sestali Sachs, Bernik, Kremžar in Mencinger, vendar sestanek ni bil uspešen. Lojze Peterle je člane vlade obvestil o različnih pogledih Sachsa in Mencingerja²⁸³ (Mencinger je bil tedaj na službeni poti v Luksemburgu). Članom vlade je 18. aprila tudi dostavil Sachsov projekt, o katerem je 29. aprila razpravljalo še vodstvo Demosa.

Po mnenju Nika Kavčiča, ki je bil povezan z vplivnimi Demosovimi politikami iz Slovenske demokratične zveze in zelo dobro obveščen, naj bi bila politika krščanskih demokratov usmerjena predvsem v delitev premoženja. Prepričani naj bi namreč bili, da je v Demosu dovolj močna skupina strank in posameznikov, ki bo sama poskrbela za osamosvojitve. Zato naj bi predsednik Peterle neposredne naloge v zvezi z osamosvajanjem prepuščal v Demosu zlasti Pučniku in posameznim politikom iz Slovenske demokratične zveze, v vladi pa državotvornim resornim ministrom.²⁸⁴

Sachs je svoj projekt tudi sam predstavil članom vlade, 19. maja (že po Mencingerjevem odstopu) pa je o svojih pripombah na Mencingerjev model privatizacije in denacionalizacije govoril tudi v skupščini. Mencinger je namreč po vrnitvi iz Luksemburga napisal odstopno izjavo. Bučar, Janša, Rupel, Bavčar in Pučnik so ga skušali prepričati, naj odstop umakne, vendar je vztrajal in 22. aprila je Peterle njegov odstop sprejel. Za njim je odstopil tudi Marko Kranjec, skupščina pa je oba odstopa sprejela 8. maja 1991.

Sachsov projekt je temeljil na prepričanju, da se morajo vsi glavni ekonomski ukrepi izvesti sočasno. Denarno neodvisnost naj bi po njegovem dosegli z vzpostavitvijo nujnih finančnih institucij in zamenjavo slovenske valute (takrat se je govorilo še o lipi), pri čemer je (v nasprotju s Kranjcem in Mencingerjem) vztrajal pri fiksnem tečaju nove valute. Zamenjane dinarje naj bi enostavno porabili za financiranje slovenskih obveznosti v zveznem prora-

²⁸² Aleksander Bajt, Zdaj bi pa že bil čas, da se kaj stori za gospodarstvo! (Objavljeno v publikaciji Ekonomskega inštituta ljubljanske pravne fakultete Gospodarska gibanja, št. 219, julij-avgust 1990, str. 30.)

²⁸³ Zapisnik 75. seje vlade RS, 17. 4. 1991. Arhiv vlade RS.

²⁸⁴ Niko Kavčič, Zbogom osamosvojitve in znova nasvidenje v naslednji vojni, neobjavljen zapis z dne 1. 5. 1991. – Avtorju se za posredovanje besedila zahvaljujem.

čunu. Država naj bi hkrati izvedla rekonstrukcijo gospodarstva, sanacijo bančnega sistema, privatizacijo in finančno ozdravitev slabih podjetij. Privatizacija bi hkrati zajela največja podjetja (tj. taka z več kot petsto zaposlenimi) in naj bi se izvedla po enakem modelu za vse, vendar naj bi tekla po dveh tirih: po enem za zdrava podjetja in po drugem za slaba (ta bi bila razdeljena v tri različne skupine: taka, ki bodo šla v stečaj, taka, ki se rekonstruirajo, in taka, ki bodo določen čas »mirovala«). Glavni titular družbene lastnine bi postala država, ki bi v prehodnem obdobju tudi imenovala direktorje oz. upravne odbore. Notranji odkup bi bil omejen, delavci in menedžment bi lahko kupili največ 15 odstotkov delnic, vendar brez glasovalne pravice. Vse druge delnice bi bile dane skladu za razvoj, ta pa bi jih plasiral dalje v pokojninski sklad (15 do 20 odstotkov), LB in njene podružnice (5 do 10 odstotkov) in razne investicijske družbe oz. sklade (štiri do pet, ki bi jih ustanovile domače ali tuje investicijske skupine), v katerih bi svoje deleže dobili vsi Slovenci.

Takšen sistem bi po Sachsovem mnenju onemogočil, da bi stare menedžerske strukture dobile legalno kontrolo v vseh večjih podjetjih, politično pa bi bil za oblast zelo ugoden, saj bi ji brezplačna delitev delnic (ok. 30 odstotkov v največjih podjetjih) dvignila popularnost. Ok. 25 odstotkov delnic bi razvojni sklad prodal tujim in domačim investitorjem. V največjih podjetjih bi tako na koncu imeli kontrolo predstavniki države, bank, raznih skladov in pokojninskega sklada, ne pa notranji delničarji.²⁸⁵

Sachsov model je bil torej blizu prizadevanjem dela Demosove koalicije, ki je želel (podobno kot se je to zgodilo na Hrvaškem in v nekaterih drugih postsocialističnih državah) politično oblast izkoristiti tudi za prevzem oblasti nad gospodarstvom in čim bolj širokogrudno in v naravi vrniti nacionalizirano premoženje, o čemer je vodstvo Demosa razpravljalo na več sestankih.²⁸⁶ V koaliciji Demos je privatizacija, še posebej pa dvotirnost kadrovske politike na področju gospodarstva (tj. angažiranje Sachsa in nekaterih ekonomistov iz emigrantskih krogov vzporedno z uradnimi ministri in svetovalci) povzročila pomembno razpoko. France Bučar je zapisal, da »usoden korak, ki v temelje zadeva programsko in idejno naravnost koalicije in interesno prizadetost koalicijskih partnerjev brez njihovega soglasja, celo brez obvestila, pomeni zanikanje koalicije, brisanje Demosa kot samostojne politične institucije.«²⁸⁷

Na koncu je, kar zadeva privatizacijo (pa tudi ekonomsko suverenost), po številnih kompromisih in dopolnilih zakonodaje prevladal neke vrste vmesni model med Mencingerjevim in Sachsovim (deloma tudi zato, ker Sachsove zamisli o enkratni ne pa postopni izvedbi privatizacije realno ni bilo mogoče

²⁸⁵ A program for Economic Sovereignty and Reconstructing of Slovenia, A proposed Policy Framework, 21. 3. 1991. Arhiv vlade RS. (V slovenskem jeziku je ta dokument objavljen v: *Od kapitalizma do kapitalizma*, str. 628–640.)

²⁸⁶ Osnovna, sicer še zelo splošna usmeritev je bila sprejeta na posvetu 9. in 10. 11. 1990 v Poljčah, potem pa jo je Demos v precejšnji meri na osnovi usmeritev Peterletove »emigrantske skupine« in desno usmerjenih Demosovih članic ali posameznikov še dopolnjeval.

²⁸⁷ France Bučar: *Ujetniki preteklosti*, Lj. 1995, str. 83.

uresničiti, proces osamosvajanja pa je bil odvisen od konkretnih razmer in se ni mogel izvesti po zamišljenem idealnem modelu). Drugače pa je bilo z denacionalizacijo, pri kateri so prevladali pogledi desnice v Demosovi koaliciji, ki so zahtevali vrnitev večine premoženja v naravi, ne pa v državnih obveznicah in delnicah.

Čeprav je decembra 1990 vlada v gradivu o osamosvajanju Slovenije ocenila, da ni več razlogov za obstanek v Jugoslaviji, češ da jugoslovanski okvir slovenskemu gospodarstvu ne nudi možnosti za preživetje in ga ovira pri vključevanju v evropski gospodarski prostor,²⁸⁸ pa je proces osamosvajanja na gospodarskem področju zastajal. Zaradi kritik na račun predsednika Lojzeta Peterleta (kritizirali so ga predsednik predsedstva Milan Kučan, Demos in celo posamezni ministri, zlasti zunanji minister Dimitrij Rupel), da se vlada ne ukvarja dovolj s pripravo osamosvojitve, je bil sredi aprila imenovan projektni svet, ki je začel pripravljati integralni projekt osamosvojitve. Projekt je bil sestavljen iz štirinajstih delov (razdruževanje, gospodarski sistem, gospodarski odnosi s tujino, finančne povezave s tujino, zunanje zadeve, sodelovanje z republikami, preskrba, infrastruktura, industrija, meje, obramba, zakonodaja, mediji, razno).

Osamosvojitvene projekte je določil Demos na enem od posvetov v Poljčah. Tudi v projektne svetu in v zvezi z njim so potekali ostri politični boji, vendar se je metoda izkazala za uspešno, saj je povezala delo ministrstev in ga pospešila tam, kjer je zastajalo.²⁸⁹ »Velike osamosvojitvene ideje je bilo treba,« kot se je izrazil Bavčar, »prevesti v stvaren projekt.«²⁹⁰ Posamezne resorje so vodili ministri, celoten projekt osamosvojitve pa je bil pripravljen deloma 7. deloma pa 28. maja 1991 (v teh dneh je bilo gradivo poslano v skupščino).

Na gospodarskem področju je projekt predvidel pripravo na postopno vzpostavitev lastnega gospodarskega sistema na načine, ki so oz. bi onemogočali posege federacije v slovenske gospodarske institucije, vendar s hkratno »črno« varianto hitre odcepitve. Ukrepi so bili pripravljeni za področje fiskalnega sistema, gospodarskih odnosov s tujino in finančnega sistema. Kljub različnim pogledom, negotovosti, kritikam in skepticizmu²⁹¹ pa na osnovi

²⁸⁸ Osamosvajanje Slovenije, IS skupščine RS, 30. 11. 1990, objavljeno v: *Od kapitalizma do kapitalizma*, str. 604-619.

²⁸⁹ Projektni svet je bil 26. 6. 1991 razpuščen in nato avgusta znova oživiljen, deloval je do konca leta 1991, po mednarodnem priznanju Slovenije je prenehal delovati, čeprav formalno ni bil ukinjen. Vodil ga je najprej Lojze Peterle kot predsednik vlade, nato pa Igor Bavčar. V njem so bili ključni ministri, za koordinacijo je skrbela Olga Jakhel (pogovor z Olgo Jakhel 17. 4. 1997, Kronika dela na integralnem projektu osamosvojitve Slovenije, poročila ob posameznih fazah izvajanja projekta in druga gradiva v zvezi s projektom, osebni arhiv Olge Jakhel). Gospe Olgi Jakhel se za posredovanje dokumentov zahvaljujem.

²⁹⁰ Trenutki odločitve, intervju z Igorjem Bavčarjem in Janezom Janšo, Ampak, letnik 2, št. 6/7, str. 23.

²⁹¹ Še 5. 6. 1990 je novi finančni minister Dušan Šešok poslance, ki so sprejemali sveženj osamosvojitvenih zakonov, močno razburil s trditvijo, da se bo Slovenija normativno sicer osamosvojila, dejanske osamosvojitve pa da še dolgo ne bo, zaradi česar je Slovenska demokratična zveza znova očitala Peterletu, da se preveč lagodno pripravlja na osamosvojitve. Dejansko bi bil proces osamosvajanja verjetno res precej daljši, če ne bi intervenirala JLA.

dostopnega gradiva lahko ocenimo, da na gospodarskem področju, kar zadeva osamosvojitvene poteze, slovenska politika, gledano v celoti, ni naredila večjih napak, tako kar zadeva makroekonomsko politiko kot sprotne ukrepe, s katerimi je bilo treba hitro reagirati na nastale razmere.

Sklepni del gospodarskega osamosvajanja²⁹² je sledil potem, ko sta zvezni zbor skupščine SFRJ in predsedstvo SFRJ 26. junija 1991 vladi in drugim organom naročila, naj preprečijo slovensko osamosvojitvev. Zvezna vlada je hotela zagotoviti vplačevanje carin z zasedbo mejnih prehodov. Svet guvernerjev NBJ je sprejel sklep o izločitvi Slovenije iz jugoslovanskega monetarnega sistema (prepoved kreditov za slovenske banke, onemogočanje prodajanja deviz, ustavitvev preskrbe z gotovino, odrekanje soglasij za kreditne posle s tujimi bankami).

Vojna je Sloveniji prizadela veliko gospodarsko škodo (po ocenah vlade za več kot 2,7 milijarde dolarjev), izgubljen je bil jugoslovanski trg, tuji partnerji so se le stežka odločali za ohranitev stikov z nestabilnim gospodarstvom, še težje pa so navezovali nove. Po sprejetju Brionske deklaracije bi se Slovenija sicer morala vrniti v jugoslovanski gospodarski sistem, vendar so ji to zvezni organi na vse mogoče načine preprečevali in nagajali, tako da je do mednarodnega priznanja in vključitve v mednarodne institucije živel v nekakšnem »vmesnem« stanju. Še nekaj let po osamosvojitvi je slovensko gospodarstvo nazadovalo, nato so se razmere postopoma stabilizirale. Črnoglede napovedi, da konec Jugoslavije pomeni za Slovenijo ekonomski propad, se niso uresničile.

²⁹² Normativnemu osamosvajanju Slovenije lahko sledimo prek ustavnih amandmajev na ustavo RS iz septembra 1989, zakona o plebiscitu in spremljajočih zakonov in programskih aktov, kot so: Memorandum o stališčih IS skupščine RS za urejanje gospodarskih odnosov v Jugoslaviji iz januarja 1991; Ocena razmer po plebiscitu in program aktivnosti za izvedbo plebiscitnih nalog; Program gospodarske osamosvojitve in prestrukturiranja slovenskega gospodarstva, 21. 3. 1991; Osamosvajanje Slovenije, 10. 4. 1991; Analiza uresničevanja Brionske deklaracije in predlogi za dejavnost RS po izteku moratorija, 30. 9. 1991; Uresničevanje samostojnosti in neodvisnosti republike Slovenije, gradivo za zasedanje skupščine, 2. 10. 1991. (Navedeni dokumenti objavljeni v knjigi *Od kapitalizma do kapitalizma*). – Seveda pa je pri tem treba upoštevati vsakokratne politične okoliščine in dejstvo, da precejšen del gradiv (tudi zakonodaje) v času sprejemanja ni bil dejansko uresničen, ampak se je to zgodilo šele po osamosvojitvi. Proces osamosvajanja pač ni potekal gladko in zapisano je večkrat izražalo želje, ki v danih okoliščinah (še) niso bile uresničljive.

USTAVNA OSAMOSVOJITEV SLOVENIJE

Pravo je bilo na naši strani.

France Bučar

USTAVOBRANITELJSTVO

V Jugoslaviji se je ustava zelo pogosto spreminjala. V obdobju Kraljevine SHS in nato Kraljevine Jugoslavije sta bili sprejeti dve ustavi: t. i. vidovdanska ustava iz 28. junija 1921, ki je veljala do uvedbe kraljeve diktature 6. januarja 1929, in t. i. oktroirana (vsiljena) ustava, sprejeta 3. septembra 1931. Obe sta formalno zagotavljali demokratične meščanske svoboščine (vidovdanska ustava se je zgledovala po weimarski), vendar sta dajali velika pooblastila kralju, ki je lahko razpustil parlament, imenoval vlado in uradnike, potrjeval zakone, bil vrhovni poveljnik vojske, lahko je napovedal vojno in sklenil mir, zastopal državo v mednarodnih odnosih. Obe ustavi sta priznavali le Srbe, Hrvate in Slovence, ne pa tudi drugih jugoslovanskih narodov.

Vidovdanska ustava je omogočala omejeno oblastno samoupravo, in sicer na področju šolstva, zdravstva in sociale ter javne infrastrukture. Meje oblasti se (razen v Sloveniji) niso ujemale z nacionalnimi mejami. V Sloveniji sta obstajali mariborska in ljubljanska oblast. Diktatura je uvedla banovine brez samoupravnih pristojnosti, slovensko ozemlje – sprva brez Bele krajine – je prišlo v Dravsko banovino.

Oktroirana ustava je temeljila na prepričanju, da v državi obstaja samo en, jugoslovanski, narod. Kralju je dajala še več pooblastil (imel je absolutno avtoriteto, ni ga bilo mogoče klicati na nikakršno odgovornost niti ga obtožiti pred sodiščem, dobil je tudi pravico do uvedbe izrednega stanja).

Ustavni položaj v kraljevini je spremenil sporazum, ki sta ga 23. avgusta 1939 sklenila predsednik kraljeve vlade Dragiša Cvetković in predsednik Hrvaške kmečke stranke Vlatko Maček. Sporazum je združil hrvaške banovine in Hrvaško teritorialno razširil z deli Bosne ter ji dal precejšnjo samoupravo. Uredba o tem je bila sprejeta 26. avgusta. To naj bi bil začetek preureditve Jugoslavije na tri velike banovine (srbsko, slovensko in hrvaško), ki pa ga je prekinila druga svetovna vojna. Razkosanje Jugoslavije v mednarodnih odnosih – razen pri silah osi – ni bilo priznано, državo pa je navzven predstavljala begunska kraljeva vlada.

Nova Jugoslavija je zrastle iz načel federativnosti in ljudske oblasti, ki jih je zastopalo jugoslovansko NOG pod vodstvom Tita (drugo zasedanje Avnoja 29. novembra 1943 v Jajcu). V sicer še ne do konca dorečeni ureditvi mednarodnih odnosov v bodoči Jugoslaviji je šest jugoslovanskih pokrajin od drugega zasedanja Avnoja dalje imelo status federalnih enot, predstavljali pa so jih njihovi antifašistični sveti (v Sloveniji SNOO). Po 7. marcu 1945, ko je

bila oblikovana začasna vlada (sestavljena iz predstavnikov Nacionalnega komiteja narodne osvoboditve Jugoslavije in predstavnikov kraljeve vlade) in s tem odpravljen dualizem oblasti, je bila nova Jugoslavija tudi mednarodno priznana pod imenom Demokratična federativna Jugoslavija (DFJ). Status federalnih enot se je ohranil do 31. januarja 1946, ko je bila sprejeta prva povojna jugoslovanska ustava (že prej, 29. novembra 1945, se je DFJ z odločitvijo zvezne skupščine preimenovala v Federativno ljudsko republiko Jugoslavijo, FLRJ). Z ustavo so federalne enote postale republike.

Prvi povojni ustavi, ki je bila koncipirana po sovjetskem vzoru (slovenska ustava je bila podrejena jugoslovanski, sprejeta je bila v začetku leta 1947), so sledili: ustavni zakon leta 1953, naslednja ustava leta 1963 (tedaj se je FLRJ preimenovala v SFRJ), amandmaji k tej ustavi leta 1967, 1968 in 1971, nova ustava leta 1974, amandmaji k njej pa leta 1981 in 1988. Marca 1989 je bila s spremembo srbske ustave (odprava statusa avtonomnih pokrajin Kosova in Vojvodine) posredno spremenjena tudi jugoslovanska ustava in s tem je bilo formalno konec jugoslovanskega ustavnega reda.

Slovenija je svojo ustavo spremenila septembra 1989, še v času socialistične oblasti, proces amandmajskega spreminjanja ustave, pa tudi sprejemanja drugih pravnih aktov za večjo samostojnost, se je pospešeno nadaljeval v naslednjih mesecih, vse do izvedbe plebiscita (23. decembra 1990).

Vsakokratna povojna jugoslovanska ustava je bila izraz trenutnih razmer in zato bolj političnoprogramski kot ustavni akt. Prva je utemeljevala sistem ljudske demokracije, neke vrste prehodno fazo med kapitalizmom in socializmom. Ustavni zakon iz leta 1953 je v ustavno terminologijo uvedel socializem, ker ni bilo več potrebe po prikrivanju dejstva, kdo je na oblasti, saj se je KP medtem utrdila in izvedla revolucionarne ukrepe. V ustavi iz leta 1963 se je izražala huda politična kriza, konflikt med centralisti in federalisti.

Ustavni amandmaji konec šestdesetih let in v začetku sedemdesetih so ustavno ureditev preusmerili na pot federalizacije, ki je dosegla najvišjo točko z ustavo leta 1974. Po tej ustavi je bila državna ureditev nekaj vmesnega med federacijo in konfederacijo, zvezno ustavo je nekako izenačevala z republiškimi in ji ni dajala absolutnega primata. A čeprav je republikam dajala veliko pravic, ni v celoti upoštevala načela njihove izvirne suverenosti in Jugoslavije ni definirala kot zveze držav (konfederacije), pač pa še naprej kot zvezno državo (federacijo). Tako kot sicer vse povojne ustave je zagotavljala pravico do samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve. Ni pa definirala, kako naj bi narodi oz. republike to pravico uresničili. Tudi sicer so si bila strokovna mnenja o tej pravici različna: nekateri pravniki so menili, da je bila z nastankom socialistične Jugoslavije izčrpana, drugi pa so zagovarjali njeno stalnost in neodtujljivost. Ustava je tudi vzpostavila zapleten sistem delegatskega načina odločanja in »dogovorne ekonomije«, ki je le deloma upoštevala tržne zakonitosti, zagotavljala pa je vodilno vlogo ZK in tako ohranjala enopartijski sistem.

Sistem, vzpostavljen s to ustavo, je lahko funkcioniral le, dokler so obstajali trije najmočnejši varovalni mehanizmi: enotna ZK, ki je delovala po načelu demokratičnega centralizma in s svojo vodilno vlogo to načelo tudi prenašala širše na družbo, enotna armada in Tito kot najvišja avtoriteta, poveljnik vojske, predsednik države in predsednik ZK.

Zaradi svoje konfederativne naravnosti je bila ustava iz leta 1974 za večino jugoslovanskih politikov – še posebej pa srbskih – sporna že ob sprejemu. Dokler je bil živ Tito, so srbski politiki, pa tudi del vodstva JLA, proti ustavi delovali potihem, po njegovi smrti pa so jo začeli tudi javno napadati. Trdili so, da v njej zapisan »Kardeljev koncept federacije« pomeni začetek razpada Jugoslavije.²⁹³

Uradni poskusi, da bi ustavo spremenili, so se začeli že novembra 1979. Sklep o spremembi je na predlog predsedstva SFRJ sprejel zbor zvezne skupščine po predhodnem soglasju skupščin republik in pokrajin. Amandmaji so sprva zadevali le vprašanje mandatov za razne funkcije na zvezni ravni in po republikah (ti so bili različno urejeni, zato naj bi jih poenotili).²⁹⁴ Namen sprememb (tako so pojasnjevali zlasti politiki iz mlajše generacije) naj bi bil tudi v tem, da bi okrepili kolektivno vodenje, zmanjšali trajanje mandatov in s tem omejili politično moč vodilne garniture v zveznih organih ter v republikah, ki je bila na oblasti že od začetka sedemdesetih let (kar pa se do sredine osemdesetih let ni uresničilo). Razprave so namreč že potekale v senci Titove bolezni in tihega pripravljanja na posttitovsko obdobje. Ker pa je Tito umrl, preden so bile končane, je bilo treba zaradi njegovega ustavno določenega položaja spremeniti nekatera določila.²⁹⁵

Te spremembe niso bistveno posegle niti v temelje jugoslovanskega niti slovenskega sistema.²⁹⁶ Obstajali pa so poskusi, da bi se ob vprašanju ustavnih sprememb rešilo tudi vprašanje Srbije, ki je trdila, da samo ona ni konstituirana kot država. V ožji Srbiji sta pokrajini lahko soodločali v srbski skupščini, Srbija pa v pokrajinskih skupščinah ni mogla. Ti poskusi so bili leta 1980 še premalo artikulirani (tudi zaradi bližine Titove smrti), so se pa močno okrepili po demonstracijah na Kosovu leta 1981. Ker jim ni uspelo doseči ustavnih

²⁹³ Kadrijević, *Moje videnje raspada*, str. 65.

²⁹⁴ Informacija tov. Milana Kučana, predsednika skupščine SRS, na uvodnem delu seminarja za aktiviste SZDL 21. 3. 1980. Arhiv RS, dislocirana enota II (fond: RK SZDL).

²⁹⁵ Tito je bil dosmrtni predsednik SFRJ in hkrati predsednik predsedstva SFRJ, po funkciji pa je kot predsednik ZKJ v predsedstvu zastopal tudi ZKJ. Po njegovi smrti so bili predsedniki predsedstva z enoletnim mandatom po določenem vrstnem redu člani iz posameznih republik in avtonomnih pokrajin. Člane predsedstva so volile skupščine republik oz. avtonomnih pokrajin s tajnim glasovanjem, predsednika predsedstva pa so člani predsedstva imenovali z aklamacijo. Član predsedstva je po položaju postal tudi predsednik predsedstva CK ZKJ. (Besedilo osnutka amandmaje v ustavi SFRJ, predlagatelj skupščina SFRJ, 28. 7. 1980, skupščina RS, številka 011-28-80, Lj. 30. 7. 1980. Arhiv skupščine RS.) – Z amandmaji, sprejetimi leta 1988, so zastopstvo predsednika predsedstva ZKJ v predsedstvu SFRJ ukinili.

²⁹⁶ V Sloveniji je bila dilema zlasti o tem, ali naj člane in predsednika republiškega predsedstva volijo občinske skupščine ali republiška skupščina. (Magnetogram 36. seje predsedstva SRS, 10. 6. 1980. Arhiv predsednika RS.) – Ostalo je pri tem, da je člane volila republiška skupščina.

sprememb, so na 12. kongresu ZKJ leta 1982 predlagali, naj bi, podobno kot gospodarsko področje (Dolgoročni program ekonomske stabilizacije), analizirali tudi delovanje političnega sistema.²⁹⁷

Kljub naraščajoči krizi pa so šele leta 1983 v Zveznem družbenem svetu za vprašanja družbene ureditve začeli delati t. i. kritično analizo funkcioniranja političnega sistema. Jeseni 1984 so bile sprejete osnovne usmeritve, do spomladi 1985 pa izdelani dokumenti, ki so jih poslali v javno razpravo. Pisari te analize so vzrok za krizo videli v deformacijah sistema, ne pa v sistemu samem, zato je bila njihova temeljna ugotovitev, da ni podlage za spreminjanje temeljev sistema, kakršen je zapisan v ustavi iz leta 1974.

Takemu stališču je bila naklonjena tudi uradna javna razprava (organizirala jo je SZDL), ki je v Sloveniji »Kritično analizo delovanja političnega sistema socialističnega samoupravljanja na splošno podprla« in »potrdila temeljno izhodišče Analize, da kljub številnim kritikam vsega obstoječega, tudi nespornih dosežkov, ni nikakršne podlage za spreminjanje temeljev družbenopolitične ureditve, ki so bili podlaga ustavni reformi leta 1974«. ²⁹⁸ Neuradna razprava, ki se je odvijala z objavami v številnih publikacijah (po približnih ocenah je bilo o jugoslovanskem političnem sistemu v tistem času napisanih več kot petdeset knjig), prek časopisnih polemik, televizijskih in radijskih oddaj, na raznih okroglih mizah in posvetovanjih, je imela dve osnovni smeri z različnimi predznaki. Zagovorniki ponovne centralizacije Jugoslavije so kritizirali zlasti (kon)federalizem, v katerem so videli glavnega krivca za jugoslovansko krizo. Nasprotniki teh tez pa so se zavzemali za še večjo samostojnost republik. Zlasti so kritizirali utopičnost sistema in se v eni inačici zavzemali za vračanje na državni socializem, v drugi pa za uvajanje klasičnega meščanskega sistema.²⁹⁹

²⁹⁷ Bilandžić, Jugoslavija poslije Tita, str. 155, 156.

²⁹⁸ Poročilo o javni razpravi o »Kritični analizi delovanja političnega sistema socialističnega samoupravljanja« v SRS, Informacije RK SZDL Slovenije, Lj., 20. 5. 1986. Arhiv RS, dislocirana enota II (fond: RK SZDL).

²⁹⁹ V vsejugoslovanskih razpravah so se tako v grobem pojavljale naslednje kombinacije: državni socializem plus centralizirana država, meščanski parlamentarni sistem (po načelu en človek, en glas) plus centralizirana država, meščanski parlamentarni sistem plus konfederativni model in samoupravni socialistični sistem plus (pol)konfederativni model po ustavi iz leta 1974.

SPREMEMBA ZVEZNE USTAVE LETA 1988

Zahteve po reviziji ustave iz leta 1974 so bile vedno močnejše. Pred temi pritiski je popustilo tudi zvezno vodstvo z argumentom, da ekonomskega sistema ni mogoče spremeniti brez spremembe ustave. Predsedstvo SFRJ je 12. novembra 1986 sprejelo načrt predloga za spremembe, pri čemer se je sklicevalo na Dolgoročni program ekonomske stabilizacije, na sklepe 13. kongresa ZKJ (vključno z zahtevo po ureditvi vprašanja »enotnosti in sožitja« v Srbiji), na Kritično analizo funkcioniranja političnega sistema in na sklepe zvezne konference SZDL s 23. maja 1986, v katerih je bila tudi izražena zahteva po spremembi ustave (predsedstvo konference je namreč v posebni knjigi zbralo vrsto predlogov, ki so bili v zvezi z jugoslovanskim sistemom izraženi po zaključeni Kritični analizi funkcioniranja političnega sistema).³⁰⁰

V predlogu predsedstva, ki je obsegal 27 točk, so bila kot področja, potrebna sprememb (navajam samo glavna, op. B. R.), navedena:

- gospodarstvo in družbena lastnina (zagotoviti večjo samostojnost OZD-om, tako da se »krepi ekonomska, delovnopravna in druge oblike odgovornosti delavca«; enotne osnove za obdavčenje; razširitev delovanja družbenih pravobranilcev; ugodnejši pogoji za investicije, tj. »samoupravno združevanje dela in sredstev«; več možnosti za vlaganje tujcev; izpopolnjevanje samoupravnega družbenega planiranja);
- politični sistem (učinkovitejši in jasnejši družbeni dogovori in samoupravni sporazumi; razvoj delegatskega sistema; uskladitev in poenostavitev volilnega sistema);
- odnosi v federaciji (enotno jugoslovansko tržišče z notnim davčnim sistemom, enotnim tehnološkim razvojem; enotno in učinkovito uresničevanje zveznih zakonov, ukrepov zveznega IS in skupščine; dolgoročno in stabilno financiranje JLA ter uresničitve načela ustrezne zastopanosti republik in pokrajin med starešinskim kadrom). Po predlogu predsedstva naj bi federacija urejala: osnove sistema državne uprave, osnove sistema državnih rezerv, osnove sistema javnega informiranja, osnove SDK, osnove v organiziranosti tehnoloških sistemov (PTT, železnica, elektrogospodarstvo), sredstva za JLA, za zaščito in ureditev okolja, proizvodnjo in uporabo nuklearne energije, pogoje za presajanje delov človeškega telesa, osnove sistema združevanja delovnih ljudi v družbene organizacije in združenja državljanov, osnove geodetske dejavnosti, splošna načela pravosodnega sistema, enoten način izkazovanja družbenega proizvoda, osnove izobraževalnega siste-

³⁰⁰ Načrt predloga da se pristupi promenam u ustavu SFRJ, Bg., 12. 11. 1986, predsedstvo SFRJ. Arhiv predsednika RS.

ma v skladu s 165. členom ustave SFRJ. V normativnem delu ustave bi bilo tudi treba ugotoviti, kje se ustavni položaj Srbije in avtonomnih pokrajin ne sklada z osnovnimi načeli SFRJ.³⁰¹

S spremembami ustave so se nato strinjala vsa republiška vodstva, pri čemer je slovensko predsedstvo (enako tudi skupščina in SZDL) vztrajalo, naj bi obravnavali le tista vprašanja, o katerih je že bilo doseženo soglasje Zveznega družbenega sveta za vprašanja družbene ureditve.³⁰² Predsedstvo SFRJ je nato na seji 7. in 9. januarja 1987 ugotovilo, da so vsi konzultirani organi podprli koncept načrta za spremembo ustave, problematičen naj bi bil le predlog Srbije, ki je zahtevala, da se njen položaj izenači s položajem drugih republik, kar pa sta predsedstvi Vojvodine in Kosova zavrnila, zato je bila vnesena blažja varianta besedila.³⁰³

Čeprav tudi v zvezi z nekaterimi drugimi izhodiščnimi predlogi zveznega predsedstva mnenja v Sloveniji niso bila enotna, je bila pobuda konec januarja poslana zveznemu zboru skupščine SFRJ. Slovensko vodstvo se je zavedalo, da so v predlogu tudi točke, ki niso dobile soglasja Zveznega družbenega sveta za vprašanja družbene ureditve in so, kar zadeva zaščito republiških pravic, problematične (med take točke so šteli financiranje JLA, zoževanje vprašanj, o katerih naj bi s konsenzom odločali v zboru republik in pokrajin, predlog za spremembo načina volitev predsedstva SFRJ, spreminjanje položaja avtonomnih pokrajin – tudi kot izhodišče za spreminjanje položaja republik –, zahteve, naj se v pristojnost federacije vključita tudi vzgoja in izobraževanje, in še nekatere).³⁰⁴ Kljub temu pa je soglašalo s tem, da se začne postopek za spremembo, in to zaradi nujnosti sprememb na ekonomskem področju, ki jih po mnenju zvezne vlade ni bilo mogoče izpeljati brez spremembe ustave, ter zaradi bojazni, da bo izpostavljeno pritisku iz cele Jugoslavije, češ da blokira spremembo, in tudi zato, ker je računalo, da bo v dolgotrajnih usklajevanjih in ob upoštevanju pravila konsenzualnega sprejemanja amandmajev mogoče marsikaj od predlaganega ublažiti ali zavrniti. Zvezni zbor je predlog predsedstva sprejel 11. februarja 1987 in ga poslal v presojo republiškim skupščinam, ki naj bi o njem svoje stališče povedale do 20. marca.

V naslednjih mesecih se je ponovila zgodba Kritične analize funkcioniranja političnega sistema socialističnega samoupravljanja. Po Jugoslaviji so potekale ostre razprave o ustavnih spremembah.

³⁰¹ Predlog da se pristupi promeni ustava SFRJ, Bg., 16. 1. 1987. Arhiv predsednika RS.

³⁰² Mnenje predsedstva SRS k osnutku predloga predsedstva SFRJ, da se začne postopek za spremembo ustave SFRJ. Arhiv predsednika RS.

³⁰³ Predlog, da se u iniciativu za promenu ustava SFRJ uključi i otklanjanje nedoslednosti u izražavanju načelnog ustavnog položaja SR Srbije u nekim odredbama normativnog dela ustava SFRJ, SR Srbija, Republički društveni savet za pitanja društvenog uređenja, Bg., 20. 11. 1998; mišljenje predsedstva SAP Vojvodine o tem predlogu z dne 27. 11. 1986 in mišljenje predsedstva SAP Kosova z dne 3. 12. 1986. Vse: Arhiv predsednika RS.

³⁰⁴ Magnetogram 10. seje predsedstva SRS, 10. 12. 1986, razprava Cirila Ribičiča. Arhiv predsednika RS.

Kritiki ustavnega sistema so z bolj ali manj sočnimi izrazi in primerjavami ter s sklicevanjem na avnojske sklepe (ki so jih različno interpretirali) izpostavljali zlasti naslednje:³⁰⁵

- ustava iz leta 1974 je kriva za dezintegracijske procese v Jugoslaviji (obstaja šest držav, vse izrazitejša je težnja, da bi jih bilo osem, saj se pokrajini vedno bolj izenačujeta z republikami);
- Jugoslavija je edina zvezna država na svetu, ki ima dvodomni sistem, v njej se vse odločitve sprejemajo na temelju absolutnega soglasja, ustave pa ni mogoče spremeniti brez soglasja vseh skupščin republik in pokrajin, elementi konfederalizma so popolnoma spremenili njen federalni značaj, zato jo je treba v ustavi jasno opredeliti kot enotno in nedeljivo državo;
- federacija je zgolj »razlaščen servis republik in pokrajin«, dejansko obstaja osem avtarkičnih središč, zato je treba nujno zagotoviti njeno finančno samostojnost;
- jugoslovanska skupščina nima zbora, v katerem bi bili predstavniki državljanov, s tem je grobo kršeno načelo enakopravnosti državljanov, ki ne morejo odločati po večinskem načelu, prevladuje pravica nacionalnega nad razrednim, gre za »tiranijo manjšine«, zato bi bilo treba uvesti poseben zbor, ki bi imel pravico veta na odločitve zveznega zbora (po leg zbora državljanov naj bi ponovno uvedli zbor združenega dela, v katerem bi bili predstavniki gospodarskih panog).

Med slovenskimi »ustavobranitelji« so bili kritičnim napadom iz Jugoslavije in tudi opozicije v Sloveniji najbolj izpostavljeni: Milan Kučan (predsednik CK ZKS), Ciril Ribičič (član predsedstva CK ZKS) in Miran Potrč (predsednik skupščine SRS), ki so bili tudi člani zvezne ustavne komisije (Kučan je vodil tudi posebno komisijo ZKJ, ki se je dve leti prej začela ukvarjati z razmerami v Srbiji). »Ustavobranitelji« so menili, da ustave ni treba bistveno spreminjati, ker ni glavni krivec za krizo. Problem naj bi bil v tem, da ni prišlo do deetatizacije Jugoslavije (udejanjenja »resničnega samoupravljanja«), ampak se je del državnih pristojnosti zgolj prenesel na republike in na občine. Vzrok za neuspešno delovanje federacije naj bi bil tudi paralelni sistem odločanja (obstoje »elementov« enopartijskega sistema). Po mnenju »ustavobraniteljev« rešitev polarizacije ni bila v »takšni ali drugačni prerazporeditvi pristojnosti med federacijo in republikami in pokrajinama, ampak v razlastitvi vseh državnih organov v ekonomski sferi, v osvobajanju ekonomskih zakonitosti, razvijanju samoupravnih odnosov, demokratizaciji političnega sistema in v deregulaciji (zmanjševanju normativizma)«. ³⁰⁶

Ob pobudi za spremembo zvezne ustave je v politično dogajanje prvič odmevneje posegla slovenska opozicija (alternativa), ki je dotlej svoja kritična stališča izražala posamično ali v manjših skupinah oz. društvih (izjema so bile organizacije civilne družbe), predvsem z objavami v Novi reviji in drugih publikacijah ali razpravami v ožjih krogih. Sicer heterogena opozicija se je

³⁰⁵ Povzeto po: Ciril Ribičič, Zdravko Tomac, Federalizam po mjeri budućnosti, Zg. 1989, str. 21–92 (dalje: Ribičič, Federalizam).

³⁰⁶ Ribičič, Federalizam, str. 44.

začela interesno združevati prav pri ustavnem vprašanju, začela je nastajati neke vrste »predstrankarska koalicija« oz. »koalicija ustavnega loka«, kot jo je čez dve leti, ob nastanku Slovenske demokratične zveze 11. januarja 1989, označil avtor ideje Peter Jambrek.³⁰⁷

Na centralizatorsko naravo amandmajev je prvi opozoril France Bučar, ki je nato skupaj z Nikom Grafenauerjem pridobil podporo DSP. Društvo je 24. februarja 1987 organiziralo člansko razpravo v ožjem krogu, nato pa 16. marca še javno tribuno v Cankarjevem domu, katere se je udeležilo ok. 800 ljudi.³⁰⁸ Bučar je v svojih analizah opozoril, da bodo z amandmaji centralizirani državna uprava, davčni sistem, javno obveščanje, sistem združevanja v družbene organizacije in društva, izobraževanje, znanstveno-tehnološki razvoj, da se želi okrepiti večinsko glasovanje v zveznem zboru in proceduralno omejiti veto republik na zvezne predpise, kar naj bi po njegovem vodilo »v smeri večje unitarnosti, večjih pristojnosti centra sistema in večjih administrativnih pristojnosti za urejanje odnosov na področju gospodarstva«.³⁰⁹

Bučarjeva stališča so se v precejšnji meri ujemala z internimi ocenami slovenskega vodstva, vendar le-to tega ni bilo zmožno javno priznati. Nasprotno: z opozicijo je javno polemiziralo.

Ciril Ribičič je na Bučarjevo razpravo v DSP reagiral najprej v Delu, potem pa je v razpravi na tribuni v Cankarjevem domu zavrnil njegovo tezo, da zasnova ustavnih sprememb pomeni vračanje na stari koncept federacije. Priznal pa je, da razprave potekajo o tem, ali naj bi vzpostavili »vsaj nekatere elemente ureditve odnosov v federaciji, vsebovane v ustavi SFRJ iz leta 1963«, vendar naj bi bila bojazen pred tem odveč, saj sta se zoper to zelo jasno in odločno opredelili ZKS in ZKJ.³¹⁰ (Dejansko je zvezno partijsko vodstvo srbske zahteve po spremembi statusa pokrajin podpiralo, op. B. R.) Hkrati je povedal, da v Srbiji interpretirajo spreminjanje ustave povsem nasprotno kot v Sloveniji (v času, ko je prišlo do pobude za spremembo ustave, je v javnosti postal znan Memorandum SANU, op. B. R.): zavzemajo se za zmanjševanje avtonomije pokrajin in poenostavljanje postopka za spremembo ustave SFRJ (odpravljanje konsenza pri sprejemanju, op. B. R.). Ribičič je bil tudi prepričan, da namen predsedstva ni zožiti pristojnosti republikam, pač pa odpraviti slabosti, deformacije in enostranosti ustavnega koncepta v celoti in še posebej kar zadeva odnose v federaciji, zato bi cilje predsedstva morali podpreti. Pri tem naj ne bi posegali v temelje sistema, marveč ostajali pri »dialektiki med razrednim in nacionalnim, kot je opredeljena v ustavi SFRJ«.³¹¹ V zvezi s političnim sistemom se je Ribičič zavzemal za nestransko socialistično demokracijo.

³⁰⁷ Peter Jambrek, Ustavna demokracija, Lj. 1992, str. 103, 104 (dalje: Jambrek, Ustavna demokracija).

³⁰⁸ O ustavnih spremembah, Javna tribuna DSP, Cankarjev dom, Lj., 16. 3. 1987, Lj. 1987 (dalje: O ustavnih spremembah). – Gl. tudi: Jambrek, Ustavna demokracija.

³⁰⁹ Jambrek, Ustavna demokracija, str. 232.

³¹⁰ O ustavnih spremembah, str. 6 in 7.

³¹¹ Prav tam, str. 13.

Peter Jambrek je v razpravi ugotavljal, da v slovenskem vodstvu obstajajo različna stališča o spremembah, da ni jasno, ali gre za kozmetične ali radikalne spremembe, da se uporabljajo protislovni argumenti (enkrat, da temeljev ustave ni treba spreminjati, ker je vzrok za težave v neuresničevanju sistema, drugič, da so spremembe potrebne, ker ustava zavira razvoj družbenoekonomskih odnosov – praksa jo namreč že prehitveva).³¹²

France Bučar je ponovil svojo kritiko iz razprave v DSP in ugotovil, da v dokumentu zveznega predsedstva ni nobenega predloga, ki bi nakazoval decentralizacijo pristojnosti, da je predlog naravnán proti soglasju, brez katerega pa Jugoslavija ne more obstajati. Kardeljev koncept federalizma je ustrezen, spremeniti pa bi bilo treba politični sistem, vendar v nasprotni smeri, kot predvideva predlog predsedstva. Opozoril je tudi na to, da tehnološko poenotenje velikih sistemov (pošta, železnica, elektrogospodarstvo itd.) vodi v ekonomsko poenotenje, del predlogov pa celo zahteva, naj bi za ves sistem veljal enoten jezik. Jugoslavija je mogoča samo kot skupni imenovalec skupnosti narodov.³¹³

Nekateri drugi razpravljavci so opozarjali na vprašanje demokratizacije sistema, na to, da SZDL ni povzela kritičnih stališč iz javne razprave na terenu, med drugim npr. predlogov za uvedbo neposrednega volilnega sistema, kar deformira pravo voljo slovenskega naroda, da se je predlog predsedstva pripravljaj tajno in spominja na »tajna diplomatska pogajanja med sovražnimi državami« (Matevž Krivic), da je političnim funkcionarjem zaradi njihove protislovnosti težko zaupati, »da bodo v drugi fazi ustavnih razprav popravili to, kar je narobe in na kar so pristali zaradi ljubega miru in taktike«, da predlog predsedstva povzema celo vrsto formulacij iz Memoranduma SANU in stališč predsedstva CK ZKJ o prodiranju meščanske desnice (Dimitrij Rupel).

Večina drugih udeležencev je posamične navedene teze proti predlogu predsedstva predvsem dodatno utemeljevala (nekateri razpravljavci so zahtevali tudi, naj se v predlog sprememb vnese postopek za odcepitev), del razprave pa je že zajel tudi teze iz 57. številke Nove revije, ki so bile bodisi kritizirane bodisi branjene (med drugim je bil izrečen tudi predlog za oblikovanje slovenskega nacionalnega programa – ta naj bi bil podlaga za sestavljanje ustave).³¹⁴ (57. številka Nove revije je tudi sicer prav v času razprave o ustavnih spremembah postajala glavni predmet javnih polemik in je močno zaostрила odnose med oblastjo in opozicijo.)

V skupini »ustavobraniteljev« so bili v Cankarjevem domu poleg Cirila Ribičiča še Miran Potrč (povedal je, da bo skupščina SRS odločitev sprejela na osnovi mnenja SZDL, razprava v njej pa kaže, da predlog podpira, da bo delo ustavne komisije v skupščini javno in da se lahko vsi, ki želijo dajati kon-

³¹² Prav tam, str. 18–21.

³¹³ Prav tam, str. 29–34.

³¹⁴ Prav tam, str. 76, razprava Borisa Grabnarja.

kretne predloge, prek delegatskega sistema vključijo v razpravo), Miha Ribarič in Ivan Kristan. Vendar so tudi oni izražali pomisleke o predlogu predsedstva (Kristan je bil zlasti proti temu, da se ob morebitni koliziji odpravi prednost republiškega zakona pred zveznim).

Na koncu razprave je bilo nekaj apelow v zvezi z ustavnimi spremembami, zlasti, naj skupščina pri svojem odločanju upošteva razpravo in naj jo navzoči člani republiškega vodstva ustrezno predstavijo.

Delegatska skupščina je 18. marca 1987 ob glasovanju upoštevala razpravo, izpeljano v SZDL (takšno, kot je bila uradno interpretirana v stališčih RK SZDL), ne pa tudi kritičnih mnenj iz razprave DSP v Cankarjevem domu in drugih »neforumsko« izraženih pripomb. Proti predlogu predsedstva SFRJ je glasoval en delegat, to je bil predstavnik DSP Tone Pavček.

Kljub odločitvi skupščine so imeli razprava, naraščajoče kritično mnenje javnosti (ki je bilo sprva spremembam naklonjeno ali pa indiferentno)³¹⁵ in organiziranje opozicije v zvezi z ustavnimi vprašanji v naslednjih mesecih precejšen vpliv na odnose v političnem vodstvu. Ko je bil septembra 1987 objavljen osnutek amandmajev k ustavi SFRJ in ko so se o njem začele razprave v ustavni komisiji zvezne skupščine, o katerih je poročal tudi jugoslovanski in slovenski tisk, je bila odločitev delegatske skupščine deležna javnih kritik. Njen predsednik Potrč je sprejem amandmajev zagovarjal s tem, da so predlog zveznega predsedstva podprli predsedstvo SRS, CK ZKS in RK SZDL in delegati s tajnim glasovanjem. Priznal pa je, da amandmajem nasprotujejo v kulturi, vzgoji, izobraževanju in delu znanosti in da bo skupščina to morala upoštevati in reči ne, tudi če ne bo tako hotela ali želela. Tako negativno vzdušje v celoti še ni ustvarjeno, zato bi moralo vodstvo oblikovati okvir, znotraj katerega bi bilo amandmaje še možno sprejeti ali pa jih zavrniti.³¹⁶

Ustavni amandmaji so načeli enotnost slovenskega vodstva, kar je bilo v naslednjih mesecih mogoče zaznati tudi v časopisnih komentarjih. O tem, kdo bo v zvezi z ustavnimi vprašanji zastopal Slovence tako v republiški kot v zvezni ustavni komisiji, se niso spraševali samo v nekaterih časopisih in na javnih tribunah, pač pa so vprašanje odgovornosti vseh treh članov zvezne ustavne komisije (Potrča, Ribičiča in Kučana) načeli tudi na neformalnem sestanku republiškega vodstva (t. i. koordinaciji).³¹⁷

Notranja nesoglasja so se še poglobila, ko je France Popit v govoru v Koprju 4. septembra 1987 kritiziral amandmaje iz predloga zveznega predsedstva.³¹⁸ Kučan je nato zahteval, naj predsedstvo SRS o tem razpravlja, češ da

³¹⁵ V začetku je, po anketah javnega mnenja, ustavne spremembe podpiralo ok. 42 odstotkov anketirancev, skoraj toliko (39 odstotkov) jih ni imelo svojega mnenja in le 18 odstotkov jih je bilo proti.

³¹⁶ Magnetogram 24. seje predsedstva SRS, 10. 9. 1987, razprava Mirana Potrča (seja je bila namenjena obravnavi političnih izhodišč za razprave o amandmajih k ustavi SFRJ in SRS, sklicana pa na zahtevo Milana Kučana). Arhiv predsednika RS.

³¹⁷ Prav tam.

³¹⁸ France Popit, Razhajanje med besedo in dejanjem večje kot kdaj prej, Delo, 5. 9. 1987, str. 3.

se s tem slovensko vodstvo deli na tiste, »ki branijo slovenske interese, in tiste, ki upoštevamo, da smo del Jugoslavije«, in zagrozil, da ni več pripravljen delati, če se vodstvo ne bo poenotilo in če se ne bo dogovorilo, na kateri točki in kdaj je pripravljeno iti v konflikt s federacijo.³¹⁹ Popit je bil znan po svojem kritičnem odnosu do Beograda in v dolgoletni politični karieri, z izjemo kratkotrajne sindikalne funkcije, nikoli ni želel prevzemati odgovornih funkcij v Beogradu, zato njegov nastop ni bil nenavaden, vendar je bil motiviran tudi z upadanjem njegovega političnega vpliva in nezadovoljstvom zaradi procesov v ZKS in Sloveniji, potem ko je predsednik predsedstva CK ZKS postal Milan Kučan. Svojo kritiko (v kateri je sicer obračunaval tudi z Novo revijo) je Popit utemeljeval s tem, da prilagajanje centralističnim tendencam ne bo preprečilo uresničitve centralistične Jugoslavije, do katere bo prišlo »bodisi prek skupščinskega sistema ali pa z diktaturo«.³²⁰ Ta na videz nenavadni spor med Kučanom in Popitom (le-ta je zagovarjal enaka stališča kot nastajajoča protikomunistična opozicija) je na seji predsedstva za silo umiril Janez Stanovnik.

Slovenski predstavniki so v ustavnih razpravah na zvezni ravni nato skušali reševati, kar se je rešiti dalo, vendar se je manevrski prostor močno zožil. V koordinacijski skupini Komisije za ustavna vprašanja, ki je pripravljala končno verzijo amandmajev, so uvedli princip preglasovanja, v razpravah pa so se začeli pojavljati predlogi, ki so še bolj posegali v temelje jugoslovanske ustavne ureditve, in vedno bolj je bilo jasno, da bodo amandmaji sprejeti v »paketu«, ne posamično. Glavni slovenski ustavni zastopnik v Beogradu Ciril Ribičič je interno priznaval, da gre nastajajoči predlog sprememb, ki naj bi šel v zvezno skupščino, vsaj v desetih točkah čez tisto, kar je bilo zapisano v predlogu zveznega predsedstva.

Razni pisni in ustni protesti, ki so jih iz slovenskih forumov pošiljali v Beograd, niso imeli nobenega učinka. Predsedstvo SRS je npr. 9. novembra 1989 sestavilo osnutek pisma, v katerem je predsedstvo SFRJ opozorilo, da v Sloveniji niso dobili podpore amandmaji o monopolnem dohodku federacije, o pristojnostih na izobraževalnem področju, v pravosodju, v temeljih davčnega sistema, o prednosti zveznega zakona pred republiškim ob morebitni koliziji med njima, o pristojnostih zveznega sodišča in zveznega javnega tožilca in o financiranju JLA. Vendar pisma potem niso odposlali (Kučan je menil, da bi si s tem zaprli vrata za kasnejše intervencije), slovenske pripombe pa naj bi v Beogradu na seji zveznega predsedstva posredovala Stane Dolanc ali France Popit.³²¹ Svoje pripombe je slovensko vodstvo potem dejansko izrazilo in so skupaj z drugimi pripombami prišle v uradne dokumente, vendar so bile upoštevane le deloma.

³¹⁹ Magnetogram 24. seje predsedstva SRS, 10. 9. 1987, razprava Milana Kučana, str. 4, 12 in 51. Arhiv predsednika RS.

³²⁰ Prav tam, razprava Franceta Popita, str. 16.

³²¹ Magnetogram 27. seje predsedstva SRS, 4. 11. 1987. Arhiv predsednika RS.

Predlogi, o katerih so razpravljali v predsedstvu SFRJ, so postajali vedno bolj radikalni (zahteve po ukinitvi predsedstev republik in pokrajin kot izrazih državnosti, enoten davčni sistem, prednost zveznega zakona pred republiškim, več pristojnosti federalnim organom, sprememba statusa avtonomnih pokrajin). Vse skupaj je zbujalo slab občutek, saj so se v vodstvu zavedali, da bo težko prepričati slovenske delegate v republiški skupščini in zveznem zboru, naj za amandmaje glasujejo potem, ko je bila javnost proti, dvomi pa izraženi tudi v najvišjih forumih in na neformalnih sestankih.

USTAVNA ALTERNATIVA

V času razprav o ustavnih amandmajih se je ustavna alternativa že uspešno organizirala.³²² Junija 1987 je DSP izdalo razprave z marčevske javne tribune v Cankarjevem domu. Na javni predstavitvi 18. junija je prišlo do ponovne razprav o amandmajih, v julijskem sporočilu za javnost (prvem od treh) pa so zahtevali: razpis referendumu o predlogu sprememb zvezne ustave, upoštevaje alternativnih idej v ustavni razpravi (še posebej tistih v zvezi z volilnim sistemom, neodvisnostjo sodstva, pravice do stavke in drugih »klasičnih« pravic), sprejemanje vsakega amandmaja posebej, ne »v paketu«, polno obveščanje javnosti o poteku spreminjanja ustave in ohranitev načela soglasja in paritete v federaciji.

Predlagano je bilo tudi, naj DSP ustanovi svojo komisijo za spremljanje poteka ustavnih sprememb. Upravni odbor Društva je nato res imenoval komisijo, v kateri so bili: Milan Apih, Janez Menart, Tone Pavček, Tone Peršak, Veno Taufer, kot zunanja člana pa Peter Jambrek in Matevž Krivic. Komisija je sestavi- la omenjeno sporočilo za javnost, katerega vsebino pa so uradni krogi zavračali.

Kmalu po nastanku pisateljske ustavne komisije je svojo ustanovilo tudi Slovensko sociološko društvo. Njegov upravni odbor je pobudo za ustanovitev sprejel 14. septembra 1987. Uradni naziv te komisije je bil Delovna skupina za ustavni razvoj pri Slovenskem sociološkem društvu, ustanovni sestanek je bil 25. septembra 1987, udeležili pa so se ga Peter Jambrek, Zinka Kolarič, Albin Igljčar in Ivan Svetlik. Komisija oz. sociološko društvo naj bi čim bolj celovito problematizirala posamezna ustavna področja. Jambrek je za to skušal pridobiti tudi sredstva pri (Marksističnem centru) CK ZKS, vendar mu ni uspelo, s čimer je po njegovi oceni »ZK /.../ zamudila priložnost, da bi postala udeleženska novega ustavnega procesa. Ko je že stekel, mu je stala ob strani, mu včasih nasprotovala, ga deloma dopuščala, ali pa ga je poskušala naknadno, ko je bilo že prepozno in neprepričljivo, po delčkih posvojiti (kooptirati).«³²³

Potem ko je izšel delovni osnutek amandmajev k ustavi SFRJ, je komisija DSP 22. septembra objavila drugo izjavo za javnost (tudi sicer je bilo objavljenih nekaj apelov raznih društev, organizacij in posameznikov v zvezi z

³²² Razvoj in dejavnost ustavne alternative do nastanka t. i. Demosove ustave povzemam zlasti po naslednjih delih: Jambrek, Ustavna demokracija; več avtorjev, Gradivo za slovensko ustavo, Časopis za kritiko znanosti, Lj. 1988 (dalje: Gradivo za slovensko ustavo); T. Hribar, Slovenska državnost; isti, Slovenci kot nacija.

³²³ Jambrek, Ustavna demokracija, str. 259.

ustavnimi spremembami), v kateri je osnutek skritizirala, od slovenske skupščine pa zahtevala, naj od zvezne skupščine zahteva umik predloženega osnutka, ki da krepi centralizem, ne uvaja pa nujnih ustavnih pogojev za razvoj politične in ekonomske demokracije (za neposredne volitve, uvajanje političnega pluralizma, neodvisnost sodišč, pravico do stavke).

Podobno kritično je bilo tudi Slovensko sociološko društvo, ki je zahtevalo, naj o končnem predlogu ustavnih sprememb odloči referendum. Predstavniki Društva je svoja stališča predstavil na konferenci delegacij samoupravnih organizacij in skupnosti 7. oktobra 1987 (konferenco je sklicala RK SZDL), potem ko jih je sprejel tudi upravni odbor Društva, pa so bile objavljene v tisku.³²⁴

Temeljne zahteve, zapisane v izjavi, so bile: večja samostojnost republik in pokrajin na vseh področjih, še zlasti na ekonomskem, manj pristojnosti zveznih organov, sprostitev zasebnega podjetništva, neposredne volitve, politični pluralizem, pravica do stavke, civilno služenje vojaškega roka, nasprotovanje poseganju vojske v družbeno sfero pri reševanju problemov. V izjavi je bila izražena tudi zahteva po oblikovanju lastnega osnutka slovenske ustave, ki bi bil izhodišče za iskanje soglasja z drugimi republikami.

Tedaj je nastalo nekaj podobnih pozivov jugoslovanskih intelektualcev (Jambrek npr. omenja poziv, objavljen v Mladini 23. oktobra 1987, ki so ga podpisali Branko Horvat, Peter Jambrek, Matevž Krivic, Siniša Marčič, Vladimir Milčin, Žarko Puhovski in Zoran Vidaković). Slovenski podpisniki so v dodatku k izjavi izrazili razočaranje, ker je konferenca delegacij samoupravnih organizacij in skupnosti 7. oktobra podprla predloge republiške ustavne komisije in dala delegatom v zveznem zboru napotilo, naj glasujejo v skladu z njimi, ni pa upoštevala predlogov alternative.

V skupnem nastopanju so si jugoslovanski intelektualci v zvezi z ustavnimi amandmaji prizadevali predvsem za demokratizacijo sistema, kar zadeva nacionalno vprašanje oz. položaj republik, pa so bili njihovi pogledi zelo različni in so si tudi nasprotovali.

Prizadevanja sociologov je podprl znanstveni svet Inštituta za sociologijo, ki je zahteval, naj se rok za razpravo o amandmajih podaljša do konca naslednjega leta, naj se spremeni postopek spreminjanja ustave (ustavne spremembe naj bi najprej izvedle republike, potem pa naj bi začeli s preoblikovanjem zvezne ustave). Znanstveni svet je opozoril tudi na zaskrbljujoče posledice, ki bi jih prineslo sprejetje ustave, in pozval k umiku predlaganih amandmajev ter k pripravi novih, k čemur pa naj bi pritegnili vidne jugoslovanske strokovnjake.³²⁵

Septembra 1987 je tudi predsednik DSP Rudi Šeligo v letnem poročilu napovedal, da bo Društvo skupaj s sociologi, filozofi in mogoče tudi drugimi društvi pripravilo svoj predlog slovenske ustave.³²⁶

³²⁴ Peter Jambrek, Niti veto niti preglasovanje, Delo, Sobotna priloga, 21. 11. 1987, str. 19.

³²⁵ Sporočilo javnosti Nov predlog ustavnih sprememb, Delo, 13. 2. 1988, str. 21.

³²⁶ Letno poročilo o delovanju DSP, objavljeno v Gradivu za slovensko ustavo, str. 11.

Osnutek amandmajev k ustavi SFRJ je zvezni zbor »v paketu« sprejel na seji 29. decembra 1987. Amandmaji pa so zaradi praznikov v javnost prišli šele sredi januarja naslednje leto, ko se je o njih tudi začela javna razprava.³²⁷ Slovenski predstavniki v zvezni skupščini so bili proti sprejemanju »v paketu«, čeprav so na koncu za osnutek glasovali. To je upravni odbor DSP v tretji izjavi 25. januarja 1988 močno kritiziral in ocenil, da slovenskim delegatom ni uspelo uveljaviti nobenega svojega predloga, ki bi prispeval k demokratizaciji in zmanjševanju pristojnosti federacije. Znova je bila izražena zahteva po referendumu in po korenitejših ustavnih spremembah, tako da bi ustava resnično zagotavljala suverenost narodov in demokratično ureditev ter varstvo človekovih pravic. Na drugi strani pa je predsedstvo CK ZKS v zvezi z ustavo januarja 1988 kritiziralo opozicijo, čaš da vidi rešitev v politični likvidaciji ZK, vzpostavitvi večstrankarstva in likvidaciji socializma.

Sredi oktobra 1988 je zvezni zbor sprejel končni predlog ustavnih dopolnil (tudi zanj so glasovali slovenski delegati).

Že v tednih pred sprejetjem osnutka so zagovorniki centralizma prek predsedstva SFRJ v skupščini SFRJ skušali načeti tudi vprašanje tistih amandmajev, ki niso bili sprejeti (o ukinitvi predsedstev republik in pokrajin, enotnem davčnem in denarnem sistemu, absolutni prednosti zveznega zakona pred republiškim ipd.).³²⁸ Potem ko se jim to ni posrečilo, so se v Srbiji (po uspešno izvedeni mitingaški politiki ter zamenjavi pokrajinskih in črnogorskega vodstva) začeli pripravljati, da bodo sami spremenili svojo ustavo, kar se je zgodilo marca 1989. S spremembo srbske ustave je bila posredno spremenjena tudi jugoslovanska ustavna ureditev.

Amandmaje k zvezni ustavi je potrdila tudi slovenska skupščina, in sicer zato, ker je bilo od njenih 23 zahtev po črtanju spornih določb upoštevanih 13, pri drugih pa dosežen ustrezen kompromis. Trditve kritikov iz krogov ustavne alternative, da se bo ob sprejemu amandmajev podrla ustavna zgradba državne suverenosti slovenskega naroda, da amandmaji potuhnjeno prinašajo zanihanje slovenske državnosti, da predlogi ustavnih amandmajev pomenijo ustavni in politični preobrat k večji centralizaciji, da je delo potekalo prikrito, saj je šele objava amandmajev pokazala pravo naravo sprememb, je skupščina zavrnila.³²⁹

³²⁷ Osnutek amandmajev k ustavi SFRJ, Delo, 13. 1. 1988, str. 7, 8.

³²⁸ Pregled mišljenja i ocena iznetih na sednici predsedništva SFRJ, održanoj 14. septembra 1988 godine o aktuelnoj političko-bezbednosnoj situaciji u zemlji i ostvarivanju stavova predsedništva SFRJ od 11. 7. 1988, Bg., 21. 9. 1988. Arhiv predsednika RS.

³²⁹ Za podrobnejšo argumentacijo gl.: Informacija o ocenah in razlogih, zaradi katerih je SRS ali komisija za ustavna vprašanja skupščine SRS ocenila, da so rešitve, oblikovane v predlogu amandmajev k ustavi SFRJ, skladne z mnenjem in stališči skupščine SRS; Uvodna beseda predsednika skupščine SRS Mirana Potrča na posvetu s predsedniki skupščin občin in posebnih družbenopolitičnih skupnosti dne 10. 11. 1988, oboje v: Poročevalec, št. 35, Lj., 15. 11. 1988. – O zavrnitvi referendumu gl. Poročevalec, št. 32, uvodna beseda Mirana Potrča. Gl. tudi: Izjava za javnost, aktualen pogovor – Ciril Ribičič, Mnogi niso verjeli, a smo vztrajali do konca, Delo, 29. 10. 1988, str. 20; isti, Federalizam, str. 86–92); Miran Potrč, Referendum za republiško ustavo – zakaj ne?, Teleks, 3. 11. 1987, str. 17.

Meneč, da so bile njene zahteve upoštevane, skupščina tudi ni videla razloga za izvedbo referendumu o ustavnih amandmajih (oblast je do sprejetja amandmajev vprašanje referendumu puščala odprto). Zagovorniki alternativnih ustavnih rešitev so na konkretnih primerih dokazovali, da se je z amandmaji centralizacija povečala.³³⁰ Več pravnikov pa je to dokazalo na konkretnih primerih: na razmerju med zveznim in republiškim zakonom ob morebitni koliziji, na področju znanstvenega raziskovanja, pri pristojnostih zveznega sodišča in zveznega tožilca, na področju mednarodnih odnosov, predvsem pa pri načinu financiranja JLA (s posebnimi davki) ter še na nekaterih področjih (urejanje velikih sistemov – PTT, elektrogospodarstvo, železnica). DSP oz. njegova ustavna komisija sta npr. v celoti naštela 20 spornih členov.

Kljub ustvarjenemu »evforičnemu vzdušju zmage« (kot je to označil Hribar),³³¹ ki je po sprejetih amandmajih za nekaj časa, tako so kazale javnomnenske ankete, celo povečalo zaupanje v slovensko vodstvo, in kljub polemikam z ustavno alternativno pa tudi s kritičnimi posamezniki znotraj oblastne strukture so zagovorniki amandmajev vsaj posredno priznavali, da so kritike upravičene: »Gre za opozorila, da seveda vse rešitve niso idealne. Da obstoje v Jugoslaviji težnje po centralizaciji in do njih moramo biti vedno pozorni. Da težnje, da se pristojnosti republike povečajo, res niso bile uresničene. Res je obratno. Pristojnosti zveznih organov so povečane. Toda oceniti moramo, na katerih področjih, s kako vsebino in ali ob tem ohranjamo glede bistvenih ekonomskih vprašanj svoj vpliv odločanja. Če pa tako pristopamo k oceni, povečane pristojnosti ne pomenijo krnitve suverenosti. Da ni storjen zadosten napredek glede sprememb v političnem sistemu in slično. Toda ustrezna opozorila ni mogoče enačiti s političnimi zahtevami, da se predloga sprememb ustave ne sprejme.«³³²

Osnovno vprašanje v zvezi z razpravo o amandmajih k zvezni ustavi je, kaj bi se zgodilo, če bi slovenska oblast že zavrnila razpravo ali že leta 1987 ali 1988 spremenila slovensko ustavo, tako kot je storila septembra 1989 (to-rej še preden je Srbija s spremembo svoje ustave prva formalno načela jugoslovanski pravni sistem). Jambrek je za nazaj ocenjeval, da je bilo slovensko vodstvo za svoje nasprotnike v zvezni birokraciji že sredi leta 1988 nesprejemljivo in da bi bila rešitev za »davljeno žrtev« v sunkovitem uporu že pri prvem oprijemu, seveda z negotovim izidom (tako kot pri Titovem uporu Stalinu leta 1948). Slovenska oblast je izbrala pot barantanja, pogajanj, usklajevanja, kar ji je formalno zagotovilo ohranitev položaja, hkrati pa izgubo »še

³³⁰ Gl. npr. članek Petra Jambreka Velika in usodna prevara (Delo, 29. 10. 1988, str. 21), v katerem pisec pravi, da bosta s sprejetjem ustavnih dopolnil državnost in suverenost slovenskega naroda »marsikje ponižana na položaj upravne enote«. Temu sta ugovarjala Majda Strobl v članku Ni govora o ustavni prevari (Delo, 5. 11. 1988, str. 18) in Miran Potrč (Poročevalec, št. 35).

³³¹ Na Slovenskem smo mi gospodar, intervju za Katedro, Tine Hribar, Slovenska suverenost, Nova revija 7/1988, št. 80 (citirano po: Hribar, Slovenska državnost, str. 131).

³³² Uvodna beseda predsednika skupščine SRS Mirana Potrča na posvetu s predsedniki skupščin občin in posebnih družbenopolitičnih skupnosti dne 10. 11. 1988 (Poročevalec, št. 35, 1988, str. 10).

zadnjih ostankov /.../ legitimizacije«. V tistem času (septembra 1988) je tudi Jambreč sam najprej računal »z verjetnostjo uvedbe izrednega stanja v Sloveniji v tej ali oni, odkriti ali prikriti obliki«, čeprav naj bi bile tudi realne možnosti, da bi Slovenija ob skrajni mobilizaciji vsega prebivalstva vzdržala (pod pogojem, da bi bila tudi v konfrontaciji z zveznimi oblastmi ohranjena zakonita pravila igre).³³³

Podobno kritična je Hribarjeva ocena, da so slovenski politiki v pogajanja šli povsem nepripravljeni in da so sprva »branili obstoječi ustavi, tako zvezno kot republiško. S tem so obranili slovensko republiško državnost, toda pod okriljem federalne partijske države, na čelu katere je ZKJ kot državna partija. Obrambna poza pod takšnim okriljem je bila seveda že vnaprej izgubljena. Potem, po vsejugoslovanskem osmešenju takšne poze, so politiki pristali na zamisel amandmajev. In sicer v njihovi najslabši varianti: federalna država ostane partijska država, zmanjšajo pa se republiške pristojnosti. Pot v unitaristično centralizacijo je bila tako odprta.« Po Hribarjevem mnenju se je oblastem to zgodilo zato, ker niso imele nacionalnega programa, torej izhodišča za dejanska pogajanja.³³⁴

Kakšne možnosti bi ob morebitnem uporju leta 1987 ali celo leta 1986, ko se je razprava o amandmajih začela, imela slovenska oblast, je težko presojeti. Svet je bil tedaj še močno bipolaren, realni socializem v krizi, a živ, jugoslovanska zavest še močna, vojska pa je skrbno spremljala dogajanje v Jugoslaviji in se – še posebej v Sloveniji – pripravljala na poseg v civilno sfero (kar se je spomladi 1988 s sejo vojaškega sveta 25. marca in z dogodki, ki so sledili, tudi zgodilo). Poleg tega niti v slovenskem vodstvu niti v ZKS odnosi niso bili artikulirani, alternativa je bila heterogena in na začetku organizacijske poti (združil jo je šele Odbor za varstvo človekovih pravic), zgolj skupen nastop ob ustavnih amandmajih ne bi zadostoval za čvrstejšo »koalicijo«. »Predhodno politično zaupanje« med opozicijo in oblastjo oz. »ponotranjenje skupnega demokratskega etosa«,³³⁵ ki sta bila predpogoj tudi za skupen nastop proti federaciji, sta se začela vzpostavljati šele kasneje (res pa bi se lahko že ob razpravi o ustavnih amandmajih). Gledano z zgodovinske distance, sta tako oblast kot opozicija potrebovali čas, marsikaj pa se je moralo zgoditi tudi zunaj Slovenije.

Ustavna alternativa je od zahtev, naj slovenska skupščina v celoti zavrne amandmaje in naj razpiše referendum,³³⁶ prešla k izdelavi lastnih tez za slovensko ustavo. Delovna skupina za ustavni razvoj pri Slovenskem sociološkem društvu je že v času razprav o amandmajih k zvezni ustavi pripravila delovno gradivo, ki je bilo končano februarja 1988. Pri tem je izhajala iz tez,

³³³ Jambreč, *Ustavna demokracija*, str. 243–246.

³³⁴ Tine Hribar, *Slovenska suverenost*, Nova revija 7, 1988, št. 80, citirano po: T. Hribar, *Slovenska državnost*, str. 128–129.

³³⁵ Jambreč, *Ustavna demokracija*, str. 95.

³³⁶ Zahteva DSP na sestanku 15. 2. 1987 že citirana izjava Znanstvenega sveta Inštituta za sociologijo in vrsta drugih pozivov.

izraženih v javni strokovni razpravi o alternativnih programih ustavnega razvoja, ki jo je Društvo organiziralo 10. decembra 1987. Krog sodelavcev se je s tem razširil, imenovana pa je bila redakcijska skupina (Tine Hribar, Peter Jambrek, France Bučar, Veljko Rus in Ivan Svetlik), ki naj bi sistematizirala štiri temeljna področja: temeljna načela, pravice človeka in državljana, organizacija državne oblasti, gospodarska ureditev, lokalna in funkcionalna samouprava.

Nato je bil 15. februarja 1988 tudi na članskem sestanku DSP sprejet sklep, da njegov upravni odbor in njegova ustavna komisija pripravita svoj osnutek nove slovenske ustave. V začetku marca sta se komisiji sociološkega društva in DSP dogovorili za sodelovanje, redakcijski skupini pa so se pridružili Janez Menart, Tone Pavček, Veno Taufer, Dimitrij Rupel in Tone Peršak. V marcu so se sestali dvakrat (16. in 22.), DSP in Slovensko sociološko društvo sta 25. aprila 1988 organizirala tribuno o javnih spremembah, kjer so bile predstavljene (že natisnjene) glavne teze. Te so bile pod naslovom Gradivo za slovensko ustavo objavljene v Časopisu za kritiko znanosti,³³⁷ popularno pa so jim rekli »pisateljska« ali »sociološko-pisateljska« ustava.

V utemeljitvi sta Dimitrij Rupel in Janez Menart zapisala, da »teze izhajajo iz predpostavke o dozorelosti slovenskega naroda, da sprejme svojo lastno ustavo, ki ne bo derivat niti sovjetske niti jugoslovanske«, ustava pa naj bi izhajala iz naslednjih načel: politični pluralizem brez vnaprejšnje vodilnosti katerekoli stranke; družbeni odnosi postindustrijske oz. postmoderne družbe, ki temeljijo na spoštovanju individualne in narodne osebe, na varovanju okolja, racionalni tehnologiji in samoupravljanju oz. samoorganizaciji, kultiviranju in intelektualizaciji dela, nacionalni suverenosti in enakopravnosti in ločitvi zakonodajne, sodne in izvršne oblasti.³³⁸

V filozofski utemeljitvi je Tine Hribar dodatno razložil pojma svetost življenja in človekovo dostojanstvo (ta točka je kasneje, v razpravah o »Demosovi« ustavi postala ena najbolj spornih, op. B. R.), temeljne človekove pravice in državljanske svoboščine, pravico naroda do samoodločbe in zgodovinsko dejstvo, da so Slovenci z lastnimi močmi izoblikovali svojo narodno samobitnost in uveljavili svojo državnost. Namen ustave naj bi bil zagotoviti kulturni, ekonomski, politični in socialni razvoj Slovenije.³³⁹

Ustavni alternativni, ki je dotlej izhajala predvsem iz kroga Nove revije, DSP in strokovnih društev, so se tedaj (februarja 1988) pridružila tudi nova družbena gibanja, ki so že preseгла zenit svojega delovanja. Predstavniki raznih gibanj so začeli sestavljati osnutke dokumentov, v katerih so zavračali amandmaje k zvezni ustavi in se zavzemali za referendum. Iz raznih osnutkov (napisali so jih Grega Tomc, Janez Janša, Matevž Krivic, France Bučar) je nastala

³³⁷ Teze so napisali: Tine Hribar (filozofska utemeljitev), Tone Peršak (temeljna načela in določila), Peter Jambrek (temeljne človekove pravice in svoboščine), Veljko Rus (delo, lastnina, kultura in demokracija), Ivan Svetlik (socialne pravice in ureditev družbenih dejavnosti), Mitja Kamušič (lastninska in organizacijska razmerja), France Bučar (državna ureditev).

³³⁸ Gradivo za slovensko ustavo, str. 7.

³³⁹ Prav tam, str. 44.

izjava (dokument) z naslovom Za demokracijo!, ki so jo prvič prebrali 8. marca pred ljubljanskim sodiščem (med zaslišanjem Francija Zavrla o članku v Mladini z naslovom Mamula go home!). Naslednji dan, 9. marca 1988, je bila izjava objavljena v Mladini, zanjo pa so zbrali nekaj deset tisoč (po nekaterih informacijah več kot sto tisoč) podpisov.³⁴⁰

Na javni tribuni 25. aprila 1988 je bila sprejeta pobuda za ustanovitev neodvisnega foruma za ustavno reformo Slovenije, ki naj bi formuliral in predlagal alternativne modele ustavne ureditve (predlog nove ustave), kritično ocenjeval veljavno ureditev, organiziral javne in strokovne razprave o novih modelih, predlagal sklepe ustreznim organom in spremljal uradne ukrepe politike, ki bi bili v nasprotju z novimi ustavnimi predlogi alternative. Forum naj bi tudi oblikoval politično in gospodarsko strategijo, s katero bi realiziral alternativne modele.³⁴¹

Forum pod imenom Zbor za ustavo je bil ustanovljen šele 23. februarja 1989, potem ko so že nastale prve politične zveze, na ustanovnem sestanku pa so sodelovali DSP, ZSMS, UK ZSMS, Odbor za varstvo človekovih pravic, Slovenska kmečka zveza, Socialdemokratska zveza Slovenije in Slovenska demokratična zveza. Zbor naj bi bil združenje predstavnikov vseh združenj in organizacij, ki se zavzemajo za demokratično ureditev (pravno državo, pravno enakopravnost ne glede na narodnost, spol, politično prepričanje, socialni in drug položaj, pluralistično demokracijo, delitev oblasti, svobodo tiska, združevanja, svobodo neposrednih in tajnih volitev, pluralizem oblik lastnine ipd.). Zbor je pritegnil k sodelovanju zastopnike vseh treh tedanjih političnih opcij: pisce pisateljske ustave, ZSMS (in prek nje neodvisna družbena gibanja), ZKS in SZDL (ki sta še vedno simbolizirali oblast). Na Zboru je sodeloval Ciril Ribičič, ki je osnovna izhodišča Zbora podprl, hkrati pa vztrajal pri nestranskarški samoupravni socialistični demokraciji v okviru SZDL in pri poglobljanju federativne ureditve.

Ribičič je v tistem času organiziral več razprav o ustavnih spremembah. Na njih so v glavnem sodelovali pravni strokovnjaki, ki so podpirali stališča oblasti, občasno pa so bili vabljeni tudi predstavniki civilne družbe oz. opozicije.³⁴² V uradnih stališčih je bil predlagan sočasen sprejem jugoslovanske in slovenske ustave. Uradni koncept je ohranjal samoupravljanje v moderirani obliki in deloma tudi skupščinski sistem. O stranskarškem pluralizmu je govoril nejasno (če bi obstajal, naj bi bil podrejen nestranskarškim oblikam povezovanja). Sprejemal je tržne zakonitosti in enakopravnost lastnin in bil za črtanje pridevnika »socialističen« iz imena republike. Zavzemal se je za model asimetrične federacije, ki naj bi omogočal republikam različen položaj oz. različno stopnjo prenašanja pristojnosti na federalne organe.

³⁴⁰ Več o tem v: Žerdin, Generali brez kape, str. 29.

³⁴¹ Jambrek, Ustavna demokracija, str. 276.

³⁴² Bistvo uradnih stališč je povzel Mitja Žagar v knjižici Kakšni naj bosta novi ustavi? (Lj. 1989). Besedilo je pripravil poleti in jeseni 1988 kot gradivo za eno od takih razprav.

Tako kot ZKS je tudi »vmesna« ZSMS je še vztrajala pri ustavnem načelu »nacionalne suverenosti RS v ZRJ«. ³⁴³

Zbor za ustavo (najprej ga je vodil Jožef Školč, nato pa Igor Bavčar) je postal široko opozicijsko združenje. Imenoval je posebno strokovno komisijo, neke vrste ustavno komisijo v senci. Čeprav Zboru ni uspelo, da bi tudi strokovnjaki iz alternative postali člani skupščinske ustavne komisije, in ga je oblast sprva večkrat napadla, pa se je postopoma vzpostavilo produktivno ozračje, v katerem je njegova strokovna komisija neposredno komunicirala z ustavno komisijo v skupščini SRS. Nekako od sredine leta 1989 oblast ni več nasprotovala dejavnosti ustavne alternative, ampak jo je sprejela kot neizogibno dejstvo. Zbor je predlagal konkretne amandmaje ali popravke amandmajev, objavljali stališča in izjave za javnost in sploh močno vplival na vsebino amandmajev k slovenski ustavi, ki jih je slovenska skupščina sprejela septembra 1989. ³⁴⁴ Zavračal je tezo, da bi morali obe ustavi – slovensko in jugoslovansko – sprejemati sočasno. ³⁴⁵

Ne glede na vsa razhajanja med oblastjo in ustavno alternativo pa je ustavna polemika potekala tako, da je bil pretok informacij od ene do druge strani relativno tekoč, vsaj na pomembnejših razpravah in javnih tribunah so že od vsega začetka (od javne tribune DSP leta 1987 dalje) sodelovali tudi predstavniki nasprotne strani, stališča alternative pa so prek medijev in revijalnega tiska lahko prišla do javnosti. ³⁴⁶

³⁴³ Jambrek, Ustavna demokracija, str. 278.

³⁴⁴ Več o nastanku in delu Zbora v: Jambrek, Ustavna demokracija, str. 275–282; Žerđin, Generali brez kape, str. 382.

³⁴⁵ T. Hribar, Odločitev za samostojnost.

³⁴⁶ Tako so npr. na tribuni DSP marca 1987 sodelovali Ciril Ribičič, Miran Potrč in drugi zastopniki oblasti oz. ZK, Ciril Ribičič tudi na ustanovnem sestanku Zbora za ustavo; na razpravi, ki jo je o Gradivu za slovensko ustavo (tj. o sociološko-pisateljski ustavi) 12. 3. 1988 organizirala Sekcija za politični sistem Marksističnega centra CK ZKS, sta sodelovala dva od avtorjev Gradiva, Tone Peršak in Peter Jambrek, itd.

AMANDMAJI K SLOVENSKI USTAVI

Za spreminjanje slovenske ustave se je oblast odločila zaradi izkušnje z amandmaji k zvezni ustavi in potem, ko je bil s spremembo srbske ustave načrt jugoslovanski ustavni red, v precejšnji meri pa je na to odločitev vplivalo tudi dogajanje v zvezi s sojenjem četverici. Javna razprava o načrtu amandmajev je v Sloveniji potekala med 14. aprilom in 27. junijem 1989.

Amandmaji so bili sprejeti 27. septembra. Ustavno so omogočali prehod iz socialističnega v tržno gospodarstvo in iz enopartijskega sistema v večstrankarsko demokracijo, črtano je bilo tudi določilo o vodilni vlogi ZK, hkrati pa si je Slovenija v odnosu do federacije vzela več pristojnosti na gospodarskem področju. Ključen je bil deveti amandma, ki je določal, da se Slovenija po lastni volji združuje (ali pa ne) z drugimi državami, in s katerim je bila okrepljena pravica do samoodločbe (v nasprotju z interpretacijami srbskih pravnikov, da je bila ta pravica že uporabljena in je torej zgolj formalna oz. že izčrpana). Pomemben je bil tudi amandma, ki je določal, da je pogoj za uvedbo izrednih razmer v Sloveniji soglasje slovenske skupščine. Amandma je nastal zaradi izkušenj iz procesa proti četverici in stalnih groženj z možnim državnim udarom. Na podlagi iste izkušnje je nastal amandma, ki je tiste akte in delovanje federacije na slovenskem ozemlju, ki ne spoštujejo ustavne pravice do uporabe slovenskega jezika (in jezikov narodnosti), razglašal za pravno neveljavne. Določeno je bilo, da morajo organi SRS zaščititi pravice Slovenije, če jih federacija krši. Spremenjeni so bili tudi nekateri simboli (Zdravljica je postala uradna himna).³⁴⁷

Amandmaji so že med javno razpravo naleteli na izredno nasprotovanje jugoslovanske javnosti in političnih krogov. Zvezni časopis *Borba* je delovno gradivo v posebni prilogi objavil 7. avgusta 1989 in nato se je nanj usul plaz kritik.

Dan pred sprejetjem amandmajev v slovenski skupščini je bila v Beogradu sklicana izredna seja CK ZKJ z namenom, da bi sprejetje amandmajev preprečili ali vsaj odložili. Še pred sejo se je do amandmajev opredelil CK ZKS, ki je amandmaje podprl, češ da je spreminjanje ustave suverena pravica Slovenije. Seja CK ZKJ, ki se je vlekla celo noč, neposredno pa jo je prenašala tudi televizija, je ustvarjala videz, kot da v Jugoslaviji zaradi amandmajev k slovenski ustavi nastajajo izredne razmere. Na seji je prevladalo stališče, da

³⁴⁷ Uradni list SRS, št. 32, 2. 10. 1989.

so ti amandmaji v nasprotju z ustavo, z organiziranim pritiskom na slovenske člane pa so hoteli doseči, da bi se ZKS opredelila proti amandmajem in preprečila njihovo sprejetje v slovenski skupščini (proti sklepom so na seji CK ZKJ poleg slovenskih članov glasovali tudi hrvaški). Hkrati naj bi bila seja zveznega CK tudi potrdila dejanja državnih in sodnih organov ter – na koncu – armade, ki se je pripravljala na intervencijo, pri čemer je iskala možnosti za njeno formalno potrditev.

Amandmaje k slovenski ustavi je obravnavalo tudi zvezno ustavno sodišče³⁴⁸ (kljub stališču ustavnega sodnika iz Slovenije Ivana Kristana, da ne more razpravljati o ustavnosti dokumentov, ki še niso sprejeti) in pozvalo slovensko skupščino, naj jih uskladi z ustavo SFRJ. Zvezno ustavno sodišče po ustavi ni imelo pristojnosti, da bi razveljavljalo republiške ustave, lahko je le ugotavljalo neskladnost republiške ustave z zvezno, vendar so bile njegove ocene podlaga za presojanje zakonov, te pa bi – če bi izhajali iz amandmajev in bi bili ocenjeni, da so v nasprotju z zvezno zakonodajo – lahko spremenil zvezni IS prav tako na podlagi ocene ustavnega sodišča. Tudi zvezna skupščina je ob obstrukciji slovenskih delegatov – na podobno dramatičen način kot CK ZKJ – razpravljala o amandmajih k slovenski ustavi in zahtevala njihov umik ter se opredelila, da ob morebitni koliziji velja ustava SFRJ. (Po sprejetju amandmajev v slovenski skupščini so iz zveznih organov prihajale zahteve, naj zvezni zbor stori še korak več in amandmaje razveljavi, vendar ta take zakonske moči ni imel.) Dan pred sejo CK ZKJ, 25. septembra, je tudi Svet za varstvo ustavne ureditve SFRJ ugotovil, da amandmaji ogrožajo jugoslovansko ustavno ureditev.

Vsa akcija pa je koordinirano tekla prek predsedstva SFRJ, njen glavni protagonist je bil podpredsednik predsedstva Borisav Jović. Ta je po objavi amandmajev k slovenski ustavi in prvih komentarjih v jugoslovanskem tisku 25. avgusta od službe predsedstva zahteval, naj pripravi informacijo, na amandmaje pa je opozoril tudi obrambnega ministra Veljka Kadrijevića.³⁴⁹ V informaciji, ki jo je pripravila strokovna služba predsedstva, je rečeno, da so amandmaji v nasprotju z ustavo SFRJ, posebna skupina, ki jo je imenovala slovenska skupščina, pa je informacijo zavrnila.³⁵⁰ Jović je takoj zatem hotel vprašanje amandmajev k slovenski ustavi spraviti na dnevni red predsedstva, vendar je predsednik predsedstva Janez Drnovšek to preprečil z argumentacijo, da se predsedstvo s tem v času pred konferenco neuvrščenih (ki je bila prvi teden septembra v Beogradu) ne more ukvarjati.³⁵¹ Tudi po konferenci je z razpravo zavlačeval,

³⁴⁸ Mnenje sodišča so od predsedstva SFRJ 21. 9. 1989 zahtevali ZSLO (tajna depeša z zahtevo pa je bila teden dni kasneje že objavljena v Mladini), 25. 9. tudi Svet za varstvo ustavne ureditve pri predsedstvu SFRJ, 28. 9. pa še zvezni zbor skupščine SFRJ. Ta je edini tudi imel zakonsko pravico zahtevati mnenje. Na predlog slovenskih delegatov naj bi ustavno sodišče dalo mnenje o usklajenosti vseh republiških ustav z zvezno, kar je zbor sprejel, vendar je dal prednost obravnavi slovenskih amandmajev.

³⁴⁹ Jović, Zadnji dnevi SFRJ, str. 47.

³⁵⁰ Pismo Mirana Potrča predsedstvu SRS, 6. 9. 1989. Arhiv predsednika RS.

³⁵¹ Drnovšek, Moja resnica, str. 97–106.

tako da je bila šele 14. in 15. septembra v eni od Titovih rezidenc v Dobanovcih. – Vmes se je Jovič z zveznim sekretarjem za notranje zadeve Petrom Gračaninom (oba sta domnevala, da Slovenci ne bodo popustili) dogovoril, da se bodo organi za notranje zadeve pripravili na »posebne korake«, Jovič pa je tudi druge člane predsedstva (Nenada Bučina, Bogića Bogičevića in Dragutina Zelenovića, kasneje tudi Vasila Tupurkovskega) nagovarjal, naj podprejo zahteve po uskladitvi slovenskih amandmajev z jugoslovansko ustavo. – V razpravi so vsi člani predsedstva razen Drnovška amandmaje ostro kritizirali in zahtevali, naj se sprejem odloži, amandmaji pa uskladijo z ustavo SFRJ.

Po seji so imeli člani predsedstva, predsednik ustavnega sodišča in načelnik generalštaba JLA v Beogradu pogovor s slovenskimi predstavniki (Stanovnikom, Potrčem in Marincem), ki pa se z zahtevami niso strinjali. Predsedstvo je naslednji dan sprejelo stališča v zvezi z amandmaji k slovenski ustavi, Jovič se je nato 19. septembra z Veljkom Kadijevićem dogovoril, da bo zahteval uradno mnenje zveznega IS in ZSLO o posledicah sprejetja amandmajev in o predlogih, kako bi to preprečili, Kadijevič pa naj bi pripravil »druge možne preprečevalne ukrepe«.

Pogovor s slovenskimi predstavniki je bil znova 21. septembra. Sestanka so se udeležili Stanovnik, Kučan, Smole, Potrč, Šinigoj, Drnovšek, Marković in Kadijevič. Jovič in Kadijevič sta grozila z uporabo »drugih ukrepov«, če amandmaji ne bodo usklajeni, vendar kljub Kučanovemu vztrajanju nista hotela povedati, kaj to pomeni.

Kadijevič je 25. septembra, med sejo Sveta za varstvo ustavne ureditve, Joviću povedal, da bi bila po ocenah vojaških pravnikov vojaška intervencija zaradi »namere« sprejetja ustavnih amandmajev na »meji ustavnosti«, »popolnoma ustavna akcija« pa bi bila lahko šele po sprejetju ustavnih sprememb v Sloveniji.³⁵² Isti dan se je sestalo tudi predsedstvo SFRJ brez Drnovška³⁵³ in na predsedstvo ter skupščino SRS naslovilo pismo, v katerem je bila zapisana ocena, »da bi ustavnopravno stanje, v katerem bi nekatere določbe v ustavi SRS nasprotovale določbam ustave SFRJ, povzročile daljnosežne negativne posledice tako s stališča varnosti in enotnosti države kot s stališča učinkovitega delovanja federacije, kar še posebej velja za ustavno zaščiteno ureditev in obrambo države«. Predsedstvo je tudi predlagalo, naj slovenska skupščina sprejem amandmajev odloži, dokler o njih ne povedo svojega mnenja drugi zvezni organi.³⁵⁴

Zaradi oklevanja vojske (že omenjene presoje, da bi bila intervencija »na meji zakonitosti«) se je nevarnost vojaškega posega v Sloveniji precej zmanjšala, ni pa še bila odpravljena. Jovič in Milošević sta menila, da sta na spreme-

³⁵² Jovič, *Zadnji dnevi SFRJ*, str. 54.

³⁵³ Drnovšek je bil na uradnem obisku v ZDA. Zaradi krize v zvezi z amandmaji se je predčasno vrnil in bil navzoč na zasedanju slovenske skupščine, ko je sprejemala amandmaje. Jovič po njegovi vrnitvi v predsedstvu ni več mogel ravnati samovoljno.

³⁵⁴ Pismo predsedstva SFRJ skupščini SRS in predsedstvu SRS, 25. 9. 1989 (br. str. pov. 369-2-1133). Arhiv predsednika RS.

njeno stališče vojske vplivala bodisi Marković ali pa Kadrijevičev strah, da bi armada s posegom v Sloveniji preveč odkrito podprla Srbijo. Neodločnost JLA pa je vendarle bila vzrok, da Jović na omenjeni seji 25. septembra ni upal sprejeti ukaza za vojaško intervencijo.

Po sprejetju amandmajev so bili v več mestih, zlasti v Srbiji in Črni gori, množični protesti, JLA je ocenjevala, da si Slovenija s tem ustvarja pravno podlago za odcepitev, vendar se je politična pozornost nato postopoma preusmerila na druga vprašanja. Je pa v Beogradu posebna strokovna komisija pri predsedstvu SFRJ, sestavljena iz predstavnikov vseh republik, v začetku oktobra že začela pripravljati iniciativo za novo jugoslovansko ustavo. Osnutek je bil končan sredi decembra 1989, predsedstvo pa je imelo namen, da se ob spornih vprašanjih izdelajo alternativni predlogi.

Tudi v slovensko predsedstvo je 16. oktobra 1989 imenovalo skupino, ki naj bi pripravila izhodišča za novi ustavi SRS in SFRJ. V komisiji so bili Lojze Ude (predsednik), Geza Bačić, Rado Bohinc, Tone Jerovšek, Andrej Marinc, Matjaž Mulej, Mojmir Ocvirk, Tone Peršak, Miran Potrč, Dušan Rebolj in Ciril Ribičič.³⁵⁵ Glede na to, da so v Beogradu močno hiteli s pripravo ustave, da je svoja izhodišča pripravljala Srbija, hrvaška izhodišča pa so bila objavljena v začetku novembra,³⁵⁶ je tudi Udetova skupina pohitela. Kot je poročal Ude, so v komisiji predvidevali, da bodo na zvezni ravni najbolj problematična vprašanja asimetričnost federacije, obramba in varnost, odnos do nerazvitih, družbena lastnina, samoupravljanje, skupščinska vladavina, avtonomne pokrajine, struktura skupščine SFRJ, decentralizacija federacije, izvetje glavnega mesta države in lokalna samouprava.³⁵⁷

Osnovne teze za slovensko in jugoslovansko ustavo je Udetova skupina objavila pod naslovom *Demokraciji naj se odpro vsa vrata*.³⁵⁸ Dokument je bil zasnovan na prepričanju, da je suverenost republik izvirna, da naj se slovenska in jugoslovanska ustava sprejemata hkrati, izhodišča za novo slovensko ustavo pa naj bodo hkrati podlaga zapresojo o novi zvezni ustavi, človek državljan naj bi bil glavni subjekt ustave, »človek kot delavec pa ostaja nosilec pomembnih socialnih in ekonomskih pravic«. Vključene naj bi bile tiste pravice, ki jih vsebujejo mednarodni akti, poleg teh pa še tiste, v katerih bi Slovenija oz. Jugoslavija že presegala mednarodne standarde (zaščita manjšin, samoupravljanje). Udetova skupina se je zavzemala za pluralizem lastnin, ločenost vej oblasti in politični pluralizem, vendar s pristavkom, da je »politični pluralizem širši od večstrankarskega sistema«, ker obstajajo tudi razna mirovna, ekološka in druga gibanja. Samoupravljanje v gospodarstvu naj bi ohranili, vendar v spremenjeni obliki. Dokument je sicer tudi natančneje določal, kakšni naj bi bili odnosi v federaciji. Osnovno načelo je bila asimetrična federacija (s čimer pa se sicer v Jugoslaviji ni nihče strinjal, op. B. R.).

³⁵⁵ Magnetogram 72. seje predsedstva SRS, 16. 10. 1989. Arhiv predsednika RS.

³⁵⁶ Hrvaška se je zavzemala za socializem, demokratično, ustvarjalno in pluralistično družbo, državljani in delovni ljudje v republikah naj bi bili nosilci izvirne suverenosti, federacija pa bi bila tisto, kar bi se ustavno dogovorile republike (gl. Vjesnik, 6. 11. 1989, str. 9, 10).

³⁵⁷ Magnetogram 80. seje predsedstva SRS, 7. 12. 1989. Arhiv predsednika RS.

³⁵⁸ Poročevalec, letnik 16, št. 1, 16. 1. 1990.

Ustavna alternativa je delo Udetove skupine spremljala z nezaupanjem, med CK ZKS in oblastjo na eni ter Zborom za ustavo na drugi strani pa so se konec leta pričele javne polemike, zlasti v zvezi s sestavo skupščinske ustavne komisije in novimi amandmaji k zvezni ustavi.³⁵⁹ Opozicija, ki je že spomladi izdelala svoj osnutek ustave, je zahtevala, naj skupščina vprašanje ustave obravnava kot prednostno, naj imenuje novo ustavno komisijo, ta pa naj izdela osnutek ustave. Oblast je v tem videla poskuse, da bi opozicija prek sestave ustavne komisije in drugih skupščinskih teles prišla do deleža oblasti brez volitev (podobna prizadevanja – o delitvi oblasti po poljskem vzoru še pred volitvami – so opozicijske zveze kazale tudi na Smoletovi Okrogli mizi).³⁶⁰ Nove ustave potem pred volitvami niso pisali in sprejemali.

Pogled oblasti na ustavno ureditev se je proti koncu leta 1989 že močno približal pogledom ustavne alternative (ta je tedaj že formirana kot opozicija), čeprav so razlike še vedno bile (glavne so zadevale sočasnost sprejemanja republiške in zvezne ustave,³⁶¹ vprašanje samostojnosti oz. konfederacije na eni ter asimetrične federacije na drugi strani, poleg tega pa še nekatera vprašanja politične ureditve, v osnovi pa so izhajale iz razlik med Majniško deklaracijo in Temeljno listino). Tine Hribar je konec decembra 1989 do oblasti sicer močno kritičen članek zaključil z optimistično oceno: »Morda smo se osamosvojeni v sebi že odločili; tedaj nam za devetdeseta leta ostaja le še pot do cilja.«³⁶²

Prvi »prednačrt« za novo jugoslovansko ustavo je iz zveznega predsedstva v Slovenijo prispel sredi novembra.

Še pred tem, konec oktobra, je v Slovenijo prišel podpredsednik predsedstva SFRJ Borisav Jović, da bi se s slovenskim predsedstvom oz. celotnim vodstvom pogajal o ustavnih spremembah (in drugih konfliktih med Slovenijo in federacijo ter Slovenijo in Srbijo). Koncept asimetrične federacije je označil za »novost v našem razmišljanju«, vendar ga je zavrnil, češ da na ta način ne bo mogoče »skrpati« federacije.³⁶³ Zavrnil je tudi slovenski predlog, da naj najprej republike spremenijo svoje ustave, potem pa bi se dogovarjali o zvezni. Po njegovem bi to pomenilo »pristanek na izničenje ustave SFRJ in likvidacijo Južoslavije«.³⁶⁴

»Prednačrt« ustavnih sprememb, ki ga je pripravilo zvezno predsedstvo, je bil napisan zapleteno, dvoumno in megleno. Sicer je predpostavljaj, da bo nova ustava sprejeta s soglasjem republik (kot alternativo je dopuščal ohranitev dotedanje ustave), družbenopolitični sistem naj bi še vedno temeljil na socialistični samoupravni demokraciji, ki pa bi dopuščala

³⁵⁹ Več o polemiki v: Jambreč, *Ustavna demokracija*, str. 282, 283.

³⁶⁰ Več o tem v poglavju *Oblast in opozicija*.

³⁶¹ Predlog o sočasnem sprejemanju se je pojavljal v uradnih dokumentih, v pogajanjih s federacijo – zlasti predsedstvom SFRJ – so sicer slovenski predstavniki skušali doseči, da bi najprej republike spremenile svoje ustave, potem pa bi se pogovarjali o spremembi zvezne ustave.

³⁶² T. Hribar, *Odločitev za samostojnost*.

³⁶³ *Magnetogram 73. seje predsedstva SRS*, 30. 10. 1989. Arhiv predsednika RS.

³⁶⁴ Jović, *Zadnji dnevi SFRJ*, str. 63.

»politični pluralizem na socialističnih osnovah«. Uvedli naj bi tržno ekonomijo, odnosi v federaciji pa naj bi ustrezali »zahtevam moderne, učinkovite in demokratične federacije«. Federacija naj bi zagotavljala teritorialno integriteto, varnost, ustavni sistem, enotno tržišče in možnosti za razvoj nerazvitih.³⁶⁵

Slovenska oblast je, potem ko je predlog analizirala Udetova komisija, predlagana izhodišča zveznega predsedstva zavrnila, ker je bilo neskladje med izhodišči preveliko, pa tudi stopnjevanje krize ni omogočalo trezne razprave.³⁶⁶ Predlagala je, naj predsedstvo SFRJ določi rok, do katerega naj bi republike oblikovale svoja izhodišča za razpravo, tiste predloge za spremembe v političnem in gospodarskem sistemu, ki bi jih bilo mogoče soglasno sprejeti takoj, pa naj bi sprejeli v obliki amandmajev k ustavi iz leta 1974. Gospodarska reforma, ki jo je pripravljala novi premier Marković, naj torej ne bi bila povezana z ustavnimi spremembami, tako kot je bilo to ob amandmajih leta 1988.

Prizadevanja, da bi z novo zvezno ustavo uredili odnose v Jugoslaviji in nato izvedli zvezne volitve, so brez upanja na uspeh trajala še nekaj mesecev, zvezno predsedstvo pa je bilo prisiljeno upoštevati stališče, naj vsaka republika pripravi svoj predlog, nato pa bi se o njem pogajali. Slovenija in Hrvaška sta v drugi polovici leta 1990 (že po zamenjavi oblasti) začeli pripravljati predlog konfederalne pogodbe, medtem ko so druge republike pri formuliranju svojih predlogov izhajale iz koncepta t. i. moderne federacije.³⁶⁷ Po slovenskem plebiscitu decembra 1990 je vprašanje zvezne ustave postalo irelevantno, čeprav misli nanjo v Beogradu niso opustili. Vprašanje bodoče ureditve Jugoslavije je v prvi polovici leta 1991 postalo predmet (neuspešnih) pogajanj med predsedniki predsedstev oz. predsedniki posameznih republik.

V Sloveniji je strokovna skupina Zbora za ustavo, sestavljali so jo Tine Hribar, Jože Mencinger, Ivan Svetlik, Janez Šmidovnik, Boris Gaberščik ter koordinatorja France Bučar in Peter Jambrek (s skupino je sicer sodeloval tudi Anton Perenič), že od začetka leta 1989 pripravljala osnutek nove ustave in ga končala marca 1990. Ko ga je potrdil Zbor za ustavo, je bil tudi objavljen.³⁶⁸ »Demosova« ustava, kot so jo neuradno imenovali, ker je postala del Demosovega programa (dejansko je bil krog političnih in drugih organizacij, ki so jo podpirali, širši, saj je bila npr. v Zboru za ustavo tudi ZSMS), je v osnovi izhajala iz pisateljsko-sociološke ustave, vendar je bila dodelana in tudi že v celoti napisana v obliki členov.

Po zamenjavi oblasti se je pri glavnih piscih ustave še okrepilo prepričanje, da bo ustava sprejeta do konca leta 1990. Eden glavnih avtorjev prejšnjih

³⁶⁵ Prednacrt – Predlog da se pristupi promeni ustava SFRJ, donošenjem novog ustava, predsedstva SFRJ, 17. 11. 1989. Arhiv predsednika RS.

³⁶⁶ Magnetogram 83. seje predsedstva SRS, 8. 1. 1990, in pismo predsedstva SRS predsedstvu SFRJ, 11. 1. 1990. Arhiv predsednika RS.

³⁶⁷ Magnetogram 13. seje predsedstva RS, 29. 8. 1990. Arhiv predsednika RS.

³⁶⁸ Demokracija, 10. 4. 1990. Osnutek je objavljen tudi v: Jambrek, Ustavna demokracija, str. 370–392.

alternativnih ustavnih predlogov France Bučar je postal predsednik parlamenta, tudi drugi pisci ali sodelavci so bili izvoljeni za pomembne funkcije ali pa so bili znotraj Demosa zelo vplivni in so veljali za njegove ideologe (npr. Peter Jambreč, Tine Hribar, Dimitrij Rupel). S skorajšnjim sprejetjem ustave se je v glavnem strinjala tudi nova opozicija, za sprejem ustave pa si je močno prizadeval tudi novoizvoljeni predsednik predsedstva Milan Kučan.

France Bučar in Milan Kučan sta se dogovorila, naj predlog za pripravo nove ustave izdela skupina strokovnjakov, ki uživa zaupanje tako vladne koalicije kot opozicije. Na sestanku 28. maja 1990 pri predsedniku Kučanu, kjer sta sodelovala tudi Peter Jambreč in Lojze Ude, so opredelili osnovna izhodišča za predlog, med drugim so oblikovali tudi možni načini referendumov: najprej (jeseni 1990) referendum o Sloveniji kot samostojni, mednarodno priznani suvereni državi (v tem primeru bi bila ustava izvedbeni akt referenduma), ali pa (proti koncu leta 1990) referendum o končnem predlogu ustave.³⁶⁹

Komisija, ki sta jo vodila Peter Jambreč in Lojze Ude, v njej pa so bili še Ivan Kristan, Anton Perenič, Tine Hribar, Lojze Janko, Tone Jerovšek, Janez Šmidovnik, Matevž Krivic in Miha Ribarič, je nato pripravila osnutek predloga predsedstva za sprejem nove ustave. Besedilo osnutka je predsedstvo sprejelo 25. junija.³⁷⁰ Še pred sprejemom je predsedstvo na pogovor povabilo predstavnike vseh parlamentarnih strank, ki so predlog ocenili za ustrezen. Skupščina je predlog sprejela 18. julija.

³⁶⁹ Jambreč, *Ustavna demokracija*, str. 285, 286.

³⁷⁰ Zapisnik in magnetogram 7. seje predsedstva RS, 25. 6. 1990. Na seji so bili poleg predsednika Kučana in novih članov predsedstva (Matjaža Kmecl, Ivana Omana, Dušana Pluta in Cirila Zlobca) tudi France Bučar, Lojze Ude, Peter Jambreč in Dimitrij Rupel. Na osnutek ni bilo večjih pripomb, le Bučar je predlagal nekaj manjših sprememb besedila, med drugim o kočevskem zboru.

DEKLARACIJA O SUVERENOSTI IN »PODVINSKA« USTAVA

Ker so nekatere stranke hotele pospešiti normativno osamosvajanje mimo ustave, je prišlo do predloga, naj skupščina sprejme Deklaracijo o suverenosti države RS. Deklaracija je bila sprejeta 2. julija 1990. Razglašala je suverenost Slovenije, zahtevala od zveznih organov, da bodo v Sloveniji poslovali po njenih zakonih, Slovenija pa bo z ustavnim aktom določila, kateri zvezni zakoni v Sloveniji ne veljajo. Skupščini je določila enoletni rok za sprejem nove ustave, slovenski delegati pa naj ne bi več sodelovali v zveznem zboru. Deklaracija ni bila zavezujoč pravni dokument (posamezna določila bi pričela veljati šele, ko bi datume opredelil parlament). Vladi ni nalagala konkretnih ukrepov. Koristila je tako tistim, ki so želeli pospešiti osamosvajanje, ker je pomenila psihološki pritisk, kot tistim, ki so si za primarni cilj najprej postavili druge naloge. Predlagatelji so se zavedali, »da ji ne bi smeli dati prednosti pred močnejšimi izrazi narodove samoodločbe«. ³⁷¹ Z Deklaracijo so skušali opozoriti vlado, naj nezadovoljstva zaradi slabih življenjskih razmer ne opravičuje z osamosvojitvenimi procesi, ampak naj se sama loti racionalizacije in strukturnih sprememb, ki bodo prinesle izboljšanje.

Opozicijski poslanci so zanjo glasovali, da ne bi izgubili simpatij javnosti, sicer pa so jo imeli za še en manifestativni razglas, ki nima velike vrednosti. Vladajoči koaliciji so zamerili, ker ji Deklaracije ni poprej predstavila. Iz enakih razlogov so tudi nekateri člani predsedstva nanjo reagirali jezno, čeprav so tudi oni menili, da se sklada s stališči strank in je »logično nadaljevanje vzpostavljanja konfederalnega statusa Slovenije«. Raje bi tudi videli, da bi nastala ob sprejetju pobude za začetek nove ustave.

Predsedstvu se je zdelo problematično edino določilo o prenehanju dela delegatov v zveznem zboru (določilo je nastalo zaradi prepričanja, da je zvezni zbor izraz nadaljevanja federativnosti, da ga je zato treba »demontirati« in ne privoliti v ponovne volitve, ker to pomeni štiriletno podaljševanje federacije). France Bučar (ki nad sprejemom Deklaracije tudi sam ni bil navdušen, saj se je zavzemal za miren prehod brez večjih pretresov) je vsebino Deklaracije pojasnjeval s tem, da je bila sprejeta »izrazito emocionalno, nihče se ni spraševal za posledice, to je bil enostavno protest, delovalo je dobesedno eruptivno«. ³⁷²

³⁷¹ Peter Jambrek, Kako do samostojnosti, *Demokracija*, 10. 7. 1990, str. 6, citirano po: Jambrek, *Ustavna demokracija*, str. 210.

³⁷² Magnetogram 8. seje predsedstva RS, 3. 7. 1990. Arhiv predsednika RS.

Deklaracija je izzvala ostro reakcijo zveznega predsedstva, ocenilo jo je kot protiustavno dejanje, ki preprečuje razrešitev krize v Jugoslaviji, od slovenske skupščine je zahtevalo, naj jo prekliče, in zagrozilo, da bo uporabilo vsa sredstva za preprečitev njene uresničitve, to pa je zahtevalo tudi od zvezne vlade. Hkrati jo je dalo v presojo zveznemu ustavnemu sodišču.³⁷³ V pismu slovenskemu predsedstvu in v posebni (omiljeni) deklaraciji za javnost se je predsedstvo SFRJ tudi zavzelo za sprejem amandmajev k zvezni ustavi, za pospešeno pripravo zakona o odcepitvi in za pripravo nove ustave SFRJ.

Kljub sprejetju Deklaracije o suverenosti želje po sprejemanju tovrstnih dokumentov niso prenehale, bile pa so predvsem izraz različnih pogledov na to, kako do samostojnosti. Vlada je sredi oktobra (skoraj sočasno s pobudo poslanca socialistične stranke Viktorja Žaklja za razpis plebiscita o samostojni Sloveniji) dobila iz skupščine tudi predlog še ene deklaracije o samostojnosti slovenske države in predlog ustavnega zakona o prenehanju organov federacije v razmerju do države RS, s katerim naj bi slovenski državni organi prevzeli pristojnosti organov federacije. IS je na predlog odgovoril negativno, na seji 25. oktobra je ocenil, »da glede na že sprejete akte in začete postopke v zvezi z uresničevanjem samoodločbe ni neposredne potrebe, da se sprejme deklaracija o samostojnosti slovenske države, ki jo predlagajo delegati. V obstoječi ustavni ureditvi tudi ni podlage za sprejem predlaganega ustavnega zakona o prenehanju pristojnosti organov federacije v razmerju do države Republike Slovenije ter prevzemu in izvrševanju teh pristojnosti s strani organov države Republike Slovenije. Tako odločitev je po mnenju IS skupščine RS možno sprejeti le s spremembo ustave RS. Podlaga za tako odločitev in njeno izvedbo bo dana z novo ustavo RS. Le v primeru skrajne nuje bo potrebno že pred sprejemom nove ustave sprejeti tako odločitev o spremembi obstoječe ustave, pri čemer bo potrebno ustvariti tudi vse pogoje za izvedbo take odločitve. Taka skrajna nuja po mnenju izvršnega sveta skupščine Republike Slovenije sedaj ni podana.«³⁷⁴

Predlog predsedstva za sprejem nove ustave, ki ga je konec junija poslalo v skupščino, se je skliceval na zgodovinske dogodke od sredine 19. stoletja naprej (marčna revolucija, Majniška deklaracija leta 1917, NOB, kočevski zbor, zasedanje SNOS v Črnomlju) do dogodkov konec osemdesetih let (Majniška deklaracija 1989, Temeljna listina, amandmaji k slovenski ustavi, skupščinska Deklaracija o urejanju razmerij, ki imajo splošen pomen za republiko Slovenijo, slovenska in jugoslovanska ustava) ter na mednarodne akte (mednarodni akt o državljskih in političnih pravicah z načelom o samoodločbi iz leta 1966, Zaključni akt helsinške konference iz leta 1975). V osnovnih izhodiščih je izhajal iz »Demosove« in »pisateljske« ustave (temeljnih človekovih pravic in državljskih svoboščin, pravice do samoodločbe, dejstva, da so

³⁷³ Zapisnik 9. seje predsedstva RS, 6. 7. 1990 (o reakciji zveznega predsedstva je na seji poročal Drnovšek); Saopštenje sa sednice predsedstva SFRJ od 6. jula 1990; vse Arhiv predsednika RS.

³⁷⁴ Zapisnik 29. seje IS skupščine RS, 24. 10. 1990. Arhiv vlade RS.

Slovenci z lastnimi močmi oblikovali narodno samobitnost in uveljavili državnost, in namena, da se slovenskemu narodu in Sloveniji zagotovi ekonomski, politični in socialni razvoj). Pojma svetost življenja in človekovo dostojanstvo sta bila zamenjana s formulacijo o sodobnem razumevanju življenja, po katerem človek ni gospodar življenja, ampak dedič. Predlog je izhajal iz načela parlamentarne demokracije in ločenosti vseh treh vej oblasti.³⁷⁵

Komisija slovenske skupščine je 24. junija imenovala strokovno skupino za izdelavo osnutka ustave, ki so jo sestavljali Franci Grad, Tine Hribar, Peter Jambrek, Tone Jerovšek, Matevž Krivic in Anton Perenič. Skupino je koordiniral Peter Jambrek, strokovni tajnik je bil Miro Cerar. Skupina je osnutek izdelala avgusta in ga izročila predsedniku skupščine. Ker je delala v Podvinu, je osnutek dobil ime »podvinska« ustava.³⁷⁶ Po dogovoru med pisci ustave, predsednikom skupščine Francetom Bučarjem in predsednikom Demosa Jožetom Pučnikom naj bi ustavo sprejeli do 23. decembra. Ustavna komisija je poleg delovne skupine imenovala še manjšo usklajevalno skupino, v kateri so bili zastopniki najmočnejših parlamentarnih strank in ki je – po pričevanju Tineta Hribarja – z delovno skupino hitro našla skupni jezik. Težave pa so se začele, ko sta o osnutku začeli razpravljati sama ustavna komisija in nato še skupščina.³⁷⁷ Ta je osnutek sicer sprejela, toda z več kot sto amandmaji, na novo pa se je odprla vrsta vprašanj. Znova je postal sporen tudi datum sprejema ustave.

V javni razpravi, ki je sledila – nanjo so močno vplivali strankarski boji pa tudi pritisk Cerkve –, so bili predmet polemik zlasti pojem svetost življenja, vprašanje lastninske pravice tujcev oz. lastnine sploh (njene socialne funkcije), sestava parlamenta (eno- ali dvodomen), vprašanje demilitarizacije, lokalne samouprave, pravice do svobodnega odločanja o rojstvu otroka in še nekatera druga.

³⁷⁵ Jambrek, Ustavna demokracija, str. 393–400.

³⁷⁶ Več o tem v: Miro Cerar, Gorazd Perenič (ur.), Nastajanje slovenske ustave, Izbor gradiv za ustavna vprašanja 1990–1991, zv. I–III, Lj. 2001.

³⁷⁷ T. Hribar, Začetek in konec Demosa (objavljeno tudi v: T. Hribar, Slovenci kot nacija, str. 123).

PLEBISCIT

Ker ustavna komisija ni mogla doseči konsenza in je osamosvojitveni proces začel zastajati, so Demosovi ideologi videli rešitev v obratni varianti, torej najprej plebiscit in potem ustava. Plebiscit kot možna varianta osamosvojitve se je v raznih oblikah pojavil večkrat. Demos ga je predvidel že januarja 1990 v programu, ki je bil objavljen pod naslovom Deklaracija o samoodločbi. Zapisali so: »Svobodne parlamentarne volitve, ki naj bi potekale to pomlad, plebiscit, ki naj bi udejanil narodovo pravico do samoodločbe, ter referendum, ki naj bi določil naravo slovenske države in ustave, pa štejem za neposredne in nujne pogoje, ki naj omogočijo uresničitev naših vrednot in ciljev.«³⁷⁸ Ideja o plebiscitu je bila na Jambrekovo pobudo, obravnavana tudi ob pripravljanju predloga predsedstva za novo slovensko ustavo. V skupščini je plebiscit o samostojnosti in neodvisnosti Slovenije 4. oktobra predlagala opozicijska Socialistična stranka Slovenije (nekdanja SZDL), ki pa ni imela velike politične moči. Njen predlog je bil zavržen, saj so bili vodilni veljaki Demosa tedaj še prepričani, da je osamosvojitve »njihov« projekt in da ga je tako treba tudi izpeljati.

Zaradi nesoglasij v Demosu glede ustave je bil 10. novembra v Poljčah sklican posvet poslancev, na katerega so bili povabljeni tudi Peter Jambrek, Tone Jerovšek in Tine Hribar kot pisci ustave, ki so se že prej dogovorili, da bodo predlagali plebiscit. Ideja o plebiscitu je bila na posvetu po začetnih dvomih sprejeta.³⁷⁹

Na posebnem sestanku poslancev večinske parlamentarne koalicije 10. in 11. novembra so pisci »Demosove« ustave predlagali, naj bi bil plebiscit 23. ali najkasneje 30. decembra. Vprašanje na glasovalnem lističu naj bi se glasilo: »Ali naj postane Slovenija na dan tega plebiscita neodvisna in suverena država, ki ni združena v SFRJ?«³⁸⁰

Po mnenju predlagateljev naj bi se pogajanja z jugoslovanskimi oblastmi in jugoslovanskimi republikami o bodoči ureditvi odnosov začela takoj, ko bi se državljeni Slovenije izrekli za neodvisnost. Pogajali naj bi se o osamosvojitvi

³⁷⁸ Deklaracijo o samoodločbi sta napisala Peter Jambrek in Dimitrij Rupel, objavljena je bila v Delu (18. 1. 1990, str. 3), v Novi reviji (letnik 9, št. 95, 1990, str. 244–246) ter v: Jambrek, Ustavna demokracija, str. 196–201.

³⁷⁹ O podrobnostih in ozadjih sestanka v Poljčah in sprejema ideje o plebiscitu gl.: T. Hribar, Začetek in konec Demosa; isti, Slovenci kot nacija, str. 131–133; Jambrek, Ustavna demokracija, str. 213–221.

³⁸⁰ Predlagana je bila tudi alternativa »na dan razglasitve nove slovenske ustave«.

NB Slovenije, vpeljavi denarne enote, vzpostavitvi diplomatske službe, o razpustitvi JLA v Sloveniji in preoblikovanju TO Slovenije v slovensko vojsko, ustanovitvi ključnih državnih organov v Sloveniji. Nova slovenska ustava naj bi bila sprejeta do februarja ali marca 1991. Tako naj bi bila vzpostavljena efektivna oblast najkasneje v šestih mesecih po razglasitvi rezultatov plebiscita, nove volitve naj bi bile spomladi 1992. Takoj bi si morali začeti tudi prizadevati za mednarodno priznanje Slovenije. Ker je bilo slovensko gospodarstvo v precejšnji krizi in ker tedanja vlada naj ne bi bila dovolj učinkovita za izvedbo osamosvojitve v predlaganem kratkem času, naj bi sestavili vlado narodne enotnosti, ki bi izpeljala osamosvojitve.

Po mnenju predlagateljev bi uspešen plebiscit pogajalcem z Jugoslavijo dal dovolj prepričljivosti za uspešna pogajanja. Najslabša možnost bi po njihovem mnenju bila, če bi bila najprej pogajanja, nato pa, če ta ne bi uspela, plebiscit.

Tak predlog je bil seveda zelo radikalen, dejansko je pomenil takojšnjo razglasitev odcepitve (razen če bi se ta odložila do sprejetja ustave) in nobenega zagotovila ni bilo, da se bodo federacija in druge republike sploh pripravljene pogajati, prav tako pa ni upošteval morebitne reakcije mednarodne skupnosti.

Predlog za plebiscit je že v vladajoči koaliciji naletel na različne odmeve, vendar je predlagateljem uspelo prepričati večino strankarskih voditeljev. Ugovarjali so zlasti desno usmerjeni nacionalisti, ki so se bali negativnega izida plebiscita, saj so menili, da slovenski narod še ni dovolj zrel za tako odločitev. Po njihovem mnenju naj bi osamosvojitve izpeljala vladajoča elita, ne da bi preverila, ali ima za to večinsko podporo prebivalstva ali ne.

Predlog je nato postal javen, vlada je pripravila osnutek zakona, vladajoča koalicija pa se je o izvedbi in vsebini plebiscita začela pogajati z opozicijo. Opozicijske stranke, zlasti bivši komunisti in bivša mladinska organizacija, plebiscita sprva niso želele. Vladajoči koaliciji so očitale, da je odločitev o plebiscitu sprejela sama in da je celo določila datum,³⁸¹ da torej »strankarski parlament« diktira pogoje »pravemu parlamentu«. Ker je grozila nevarnost političnega razcepa, je posredovalno vlogo prevzel predsednik predsedstva Milan Kučan, ki je v ta namen sklical več sestankov, na katere so bili povabljeni strankarski prvaki.³⁸² Na sestanku predstavnikov parlamentarnih strank 14. novembra so se načelno dogovorili o izvedbi plebiscita. Sklenili so »politično premirje«, nerazrešena pa so ostala še mnoga konkretna vprašanja. O teh so se predstavniki strank pogovarjali deloma neposredno, deloma pa prek poslanskih klubov in ustavne komisije v skupščini, ki je o plebiscitu (osnutku zakona, ki ga je pripravila vlada) razpravljala štirikrat (13., 21. in 23.

³⁸¹ Datum – 23. december, ko naj bi bila po prvotnih predvidevanjih sprejeta nova ustava – je po Demosovem posvetu v Poljčah v javnosti vnaprej napovedal predsednik Demosa Jože Pučnik.

³⁸² V arhivu predsedstva RS je ohranjenih nekaj zapisnikov teh sestankov, vzdrušje, v katerem so potekali, pa je opisal tedanji sekretar vlade Aleš Čerin (Vsi moji predsedniki, str. 267–276).

novembra ter 6. decembra, tik pred sejo vseh treh zborov skupščine, ki je po tem istega dne tudi sprejel zakon o plebiscitu).

Slovensko vodstvo je z vsebino plebiscita seznanilo tudi predstavnike Hrvaške.³⁸³

Vlada, ki bi bila najbolj odgovorna za izvedbo plebiscita, je pri pripravi zakona skušala pridobiti čim več manevrskega prostora, kar je pomenilo čim manj obvezujoče vprašanje na glasovalnem lističu in čim bolj široko interpretacijo zakona.

Prvotno inačico zakona o plebiscitu, ki ga je pripravila vlada, je ustavna komisija skupščine na seji 13. novembra zavrnila, češ da je premalo dodelan. Neenotnost med strankami (deloma tudi v vladajoči koaliciji) in v javnosti se je kazala zlasti ob tehle vprašanjih:

- ali je plebiscit sploh potreben (argument, da se da osamosvojitve izpeljati tudi s sprejetjem ustave oz. zgolj s spreminjanjem zakonodaje oz. doslednim uresničevanjem že sprejetih osamosvojitvenih zakonov);
- če je potreben, kdaj ga izpeljati (nekateri so menili, da je predlagani 23. december prezgoden, in zahtevali, naj vlada prej pripravi analizo vzrokov za plebiscit, pa tudi posledic, zlasti za ekonomski, vojaški in mednarodni položaj Slovenije; opozarjali so na neugodne mednarodne okoliščine, saj so prav takrat potekale priprave na zasedanje KEVS v Parizu, mednarodni dejavniki pa so bili dezintegraciji Jugoslavije izrazito nenaklonjeni in so Slovenijo tudi svarili pred enostranskimi koraki; opozicija je še posebej menila, da je treba počakati na izid večstrankarskih volitev v drugih jugoslovanskih republikah januarja 1991, se potem z njimi pogajati o bodoči konfederalni ureditvi Jugoslavije in šele če ta pogajanja ne bi bila uspešna, izvesti plebiscit; zato so predlagali kasnejši datum plebiscita - od februarja dalje; predsednik države je menil, da je plebiscit mogoče odlagati najdlje do konca januarja, saj se bo tedaj že videlo, ali je Slovenija zmožna doseči konsenz z drugimi republikami, s tem pa so se strinjali tudi predstavniki Demosa);
- kateri zakoni naj se sprejmejo pred izvedbo plebiscita (šlo je predvsem za zakon o državljanstvu, na osnovi katerega naj bi plebiscit sploh izvedli; ugovor proti zakonu je bil, da država de facto sploh še ne obstaja in da torej zakona ni mogoče sprejeti »vnaprej«; - plebiscit je bil potem izveden na podlagi volilnih seznamov, tako kot prve demokratične volitve);
- kakšen naj bo rok za uresničitev plebiscitarne odločitve (nekateri so menili, da roka ni treba določiti, pač pa naj vlada in parlament ravnata po lastni presoji; drugi so menili, da je to zavajajoče in nejasno in da pomeni odlaganje osamosvojitve; najradikalnejši so bili za uresničitev na dan plebiscita; nekateri pa so bili za to, da se plebiscit uresniči s sprejemom ustave);

³⁸³ Hrvaška in Slovenija sta tedaj še tesno sodelovali in usklajevali politiko do federacije, hrvaški predsednik Franjo Tuđman pa je bil užaljen, ker ga slovenski predstavniki o predlogu za plebiscit niso obvestili, še preden je prišel v javnost.

- nazadnje je bila sprejeta odločitev, da se določi konkreten datum, ta pa je določal, da mora biti samostojnost uresničena šest mesecev po plebiscitu);
- kateri rezultat naj zadošča za uspeh plebiscita (precej politikov je menilo, da zadostuje samo večina od tistih, ki se bodo plebiscita udeležili; nekateri so menili, da večina udeležencev v primeru, če bi bila udeležba na volitvah več kot 50-odstotna; opozicija in predsedstvo države pa sta menila, da je tudi to premalo prepričljivo in da bo plebiscit uspešen le, če bo za glasovala večina vseh volilnih upravičencev);
- kaj naj bo zapisano na glasovalnem lističu (samo vprašanje »Ali ste za samostojno in neodvisno Slovenijo?«, ali pa konkretnejše, ki bi npr. zahtevalo odločitev glede državne ureditve – federacija v sedanji obliki, ali konfederacija, ali pa samostojna Slovenija brez povezave z drugimi jugoslovanskimi republikami).

Po intenzivnih strankarskih pogajanjih in razpravah v poslanskih klubih je bil na drugi seji ustavne komisije 21. novembra dosežen konsenz o vsebini zakona oz. o možnih variantah. Vprašanje na glasovalnem lističu naj bi se po prvi varianti glasilo: »Ali naj Republika Slovenija postane neodvisna država?«, po drugi pa naj bi bilo v oklepaju dodano še: »Ali naj se Republika Slovenija izloči iz SFRJ?«

Ustavna komisija je tudi pri uspešnosti referendumu dopuščala dve varianti: po prvi naj bi bil referendum uspešen, če bi pozitivno glasovala večina tistih, ki so prišli na volišče in glasovali, po drugi, če bi glasovala večina vseh glasovalnih upravičencev.

O osnutku zakona so 21. novembra razpravljali vsi trije skupščinski zbori. Na osnovi njihovih pripomb je ustavna komisija 23. novembra sprejela nov osnutek zakona, v katerem je ostala prva verzija vprašanja, torej »Ali naj Republika Slovenija postane samostojna in neodvisna država?« (predlagatelji so menili, da odločitev za samostojnost dopušča možnost bodisi za konfederacijo z drugimi jugoslovanskimi republikami, bodisi za popolno samostojnost, če pogajanja o konfederaciji ne bi bila uspešna, bodisi za kakršnekoli druge povezave, hkrati pa daje dovolj maneverskega prostora za postopno uresničitev samostojnosti).

V posebnem razglasu naj bi parlament državljanom Slovenije povedal, o čem glasujejo. Različic pojasnila je bilo več, v končni verziji razglasa vsem volivcem je bilo zapisano, da bo odločitev za samostojno in neodvisno državo Republiko Slovenijo sprejeta, če bo zanjo glasovala večina vseh volivcev; da Slovenija kot samostojna država ne bo več združena v zvezno državo SFRJ; da se postopna uveljavitev statusa Slovenije uredi z ustavnim aktom za izvedbo ustavne odločitve, sprejete na plebiscitu, z novo ustavo in ustavnim zakonom za uvedbo ustave; da bo Slovenija kot samostojna in neodvisna država lahko sklepala meddržavne pogodbe – vključno s konfederalno pogodbo – z državami drugih jugoslovanskih narodov; da bo na plebiscitu sprejeta odlo-

čitev zavezovala skupščino, da v šestih mesecih sprejme vse akte in ukrepe, potrebne za to, da Slovenija prevzame izvrševanje pravic, ki jih je bila prenesla na organe SFRJ, in da hkrati začne pogajanja z drugimi republikami o pravnem nasledstvu SFRJ in o bodoči ureditvi medsebojnih odnosov po načelih mednarodnega prava.

Glede uspeha referenduma je ustavna komisija menila, da zanj zadostuje večina vseh glasovalnih upravičencev, ki so glasovali, vendar so nekateri člani ustavne komisije zahtevali amandma, v katerem bi bilo zapisano, da je plebiscit uspešen, če zanj glasuje 51 odstotkov vseh glasovalnih upravičencev. To so argumentirali s tem, da bi le tak rezultat dal plebiscitu kredibilnost tudi v tujini.

Vprašanje, kolikšna udeležba zadostuje za uspeh referenduma, je torej ostalo še odprto. Dolgo časa je bil sporen tudi datum plebiscita, saj so po podatkih, ki so jih imeli politiki, turistične agencije prodale veliko aranžmajev za božične in novoletne praznike, in so se bali, da bo zaradi tega udeležba na plebiscitu nizka.

Stranke so se o teh vprašanih še pogajale in nazadnje tik pred sejo parlamenta 6. decembra dosegle in podpisale sporazum, ki ga je predlagala in zanj napisala prvi osnutek Spomenka Hribar. O sporazumu je predsednik ustavne komisije poročal ustno, objavljen pa je bil teden dni kasneje (11. decembra) v skupščinskem Poročevalcu skupaj z drugimi plebiscitnimi dokumenti.

Ko so stranke sprejele predlog sporazuma, je ustavna komisija sprejela tudi prečiščen predlog zakona o plebiscitu. Obenem je sprejela tudi predlog predsedstva, vlade in dveh poslanskih klubov, po katerem bi bil referendum uspešen, če bi zanj glasovala večina vseh glasovalnih upravičencev.

Predlog zakona je slovensko skupščino zavezoval, da ob uspešnem plebiscitu v šestih mesecih sprejme ustavne in druge akte, ki so potrebni, da Slovenija prevzame izvrševanje suverenih pravic, in ki so bile ob vstopu Slovenije v FLRJ prenesene na federacijo, in se začne z drugimi republikami pogajati o pravnem nasledstvu SFRJ ter bodoči ureditvi medsebojnih odnosov po načelih mednarodnega prava. Ponudi naj tudi konfederalno pogodbo. V predlogu zakona o plebiscitu je bilo tudi zapisano, da se na temelju trajne in neodtujljive pravice slovenskega naroda do samoodločbe v Sloveniji izvede splošni ljudski referendum (plebiscit) za odločitev, ali naj Slovenija postane samostojna in neodvisna država. Na plebiscitu glasovalni upravičenci z »da« ali »ne« odgovorijo na vprašanje »Ali naj Republika Slovenija postane samostojna in neodvisna država?«. Plebiscit se izvede 23. decembra 1990. Pravico glasovanja imajo osebe, ki imajo v republiki splošno volilno pravico po zakonu o volitvah v skupščine. Izvedbo plebiscita vodijo volilni organi, določeni z zakonom o volitvah v skupščine (sledijo določbe o načinu izvedbe plebiscita in ugotavljanju izida ter možnih pritožbah). Skupščina Republike Slovenije slovesno razglasi odločitev o samostojnosti (če je ta sprejeta) na skupni seji vseh zborov in hkrati tudi program dela za uresničitev odločitve. Plebiscit

ne izčrpa pravice slovenskega naroda do samoodločbe, zakon začne veljati naslednji dan po objavi v uradnem listu.

Na seji vseh treh zborov skupščine 6. decembra je bil poleg zakona o plebiscitu sprejet tudi razglas državljanom Republike Slovenije (vsem volivcem) v zvezi s plebiscitom. Poslanci so obenem prejeli poročilo vlade z naslovom Osamosvajanje Slovenije, ki je govorilo o pomenu in namenu plebiscita, posameznih vidikih osamosvajanja (gospodarstvo, mednarodni vidik, družbene dejavnosti, manjšine, nacionalna varnost) in o aktivnostih po plebiscitu.

V gradivu je vlada predvsem argumentirala, zakaj za Slovenijo življenje v Jugoslaviji ni več možno (nezmožnost samostojnega ukrepanja, prevelike razlike v razvitosti, neuspešnost gospodarskih reform in ohranjanje socialističnega sistema, nezmožnost Jugoslavije, da se vključuje v evropske integracijske tokove). Opozorila je na negativne posledice in tveganja osamosvajanja (reakcija preostalih delov Jugoslavije, izguba jugoslovanskega trga, izguba premoženja v drugih delih Jugoslavije, negativna reakcija mednarodne skupnosti, zlasti finančnih institucij, kot npr. Svetovne banke, GATT in drugih, veliki stroški vzpostavitve lastnega gospodarskega sistema). Vlada je ocenjevala (kar se je kasneje izkazalo kot točno, op. B. R.), da bi pretrganje stikov z jugoslovanskim trgov pomenilo 37-odstotno zmanjšanje slovenske proizvodnje (kar pa je Slovenija po osamosvojitvi v dveh letih nadomestila z izvozom v zahodnoevropske države, op. B. R.). Vlada je računala, da se meje z Avstrijo, Madžarsko in Italijo ne bodo spreminjale, ker so predmet mednarodnih pogodb, mejo s Hrvaško pa bo treba določiti. JLA naj bi se po dogovoru v določenem času umaknila iz Slovenije, Slovenija pa sama v celoti prevzela obrambne funkcije.

Sprejeti sta bili tudi Deklaracija o spoštovanju temeljnih konvencij Sveta Evrope, s čimer je Slovenija želela izraziti, da bo po izvedbi plebiscita in uresničitvi samostojnosti spoštovala človekove pravice in da želi postati članica Sveta Evrope, in pa Izjava o dobrih namelih, ki jo je predlagalo predsedstvo. V njem je slovenska država zagotavljala manjšinama in pripadnikom drugih narodnosti s stalnim bivališčem v Sloveniji vse z ustavo določene pravice in pravico do vsestranskega kulturnega in jezikovnega razvoja ter možnost, da lahko pridobijo državljanstvo, če to želijo. Izraženo je bilo tudi stališče, da vzpostavitev samostojne države ni usmerjena zoper nikogar v Jugoslaviji in ponudba za konfederalno ureditev, s čimer naj bi Slovenija prevzerala svoj delež odgovornosti za demokratizacijo na celotnem območju Jugoslavije.

Na isti seji vseh treh zborov skupščine je bil sprejet še predlog, da bo Slovenija na plebiscit povabila mednarodne opazovalce. (Ker so ES, ZDA in druge pomembne države imele negativen odnos do plebiscita, se ga uradni predstavniki mednarodnih institucij in posameznih držav niso udeležili.)

Zakon o plebiscitu je bil sprejet z 203 glasovi za, nobenim proti in s štirimi vzdržanimi. Pred glasovanjem pa so posamezni poslanci iz desničarskih vrst,

čeprav so njihove stranke podpisale sporazum, še skušali spremeniti sklep, da je plebiscit uspešen le, če glasuje za večina vseh volilnih upravičencev. Pri tem so kritizirali opozicijske stranke, češ da so z vztrajanjem pri tako visoki zahtevi želele plebiscit izničiti.

Za ponazoritev navajam nekaj odlomkov iz razprav opozicijskih poslancev.³⁸⁴

Anton Tomažič: »Čedalje bolj sem prepričan, da del opozicije s plebiscitom ne misli iskreno. So za plebiscit, niso pa za njegov pozitivni izid. Drugače si namreč ne morem in ne znam razlagati nasprotovanja predlagani – od ustavne komisije – logični, običajni in demokratični rešitvi glede izida glasovanja. To je: odločitev o samostojnosti je sprejeta, če se plebiscita udeleži večina glasovalnih udeležencev in če se za to izreče večina udeležencev. To, kar sedaj predlaga opozicija, in, na žalost, kar je sprejelo tudi predsedstvo in vlada, je po mojem mnenju neodgovorno igrakanje z usodo slovenskega naroda in vseh prebivalcev Slovenije. Predlog, ki ga imamo sedaj pred seboj /.../, vodi do diktata manjšine nad večino. Primer: glasuje 65 odstotkov volilnih upravičencev. To je lahko dosti realno; to bo pozimi, sneg, stari ljudje, ljudje, ki so odpotovali, in še morda kaj drugega. In se 75 odstotkov ljudi izreče 'za' samostojno Slovenijo, vendar to znese 48,75 odstotka. Skratka, ni samostojne Slovenije, je še naprej Jugoslavija /.../«

Hubert Požarnik: »Poglejmo samo, kaj pišejo in govorijo opozicijski poslanci v javnosti. Učinek njihovih nastopov v javnosti je en sam. Z njimi skušajo ustvariti v ljudeh dvome, bojazni, apatijo, malodušje, v skupščini pa skušajo doseči pogoje in merila za izvedbo in uspeh plebiscita, ki realno zmanjšujejo možnosti, da bi tudi uspel /.../ Pozivam poslance opozicije in njihove stranke, da takoj prenehajo s svojim trgovanjem s pesimizmom in širjenjem defetizma v javnosti in da prevzamejo vso odgovornost za njegov (plebiscitni, op. B. R.) neuspeh.«

Odgovor opozicije je bil, da sprejema odgovornost za uspešno izvedbo plebiscita (Miran Potrč), Jaša Zlobec pa je dejal: »/.../ če nimamo poguma, da verjamemo lastnemu narodu, nismo vredni, da sedimo v skupščini, vladi in predsedstvu, in lahko vsi skupaj spokamo kovčke in gremo domov.«

Plebiscit je kritiziral tudi poslanec JLA Milan Aksentijević (po rodu Srb), ki je za prebivalce drugih republik, živeče v Sloveniji (večinoma ekonomske emigrante iz obdobja po drugi svetovni vojni, nacionalno mešane in razpršene po raznih industrijskih središčih), zahteval enak status, kot sta ga uživali avtohtoni (in že stoletja strnjeno naseljeni) madžarska in italijanska manjšina. Njegov predlog je bil zavržen, plebiscit pa je kljub temu uspel, saj se je glasovanja udeležilo 93,2 odstotka volilnih upravičencev, od katerih jih je za samostojnost glasovalo 88,2 odstotka.

³⁸⁴ Vse razprave so povzete po magnetogramu 11. skupne seje vseh zborov skupščine RS, 6. 12. 1990. Arhiv DZ RS.

Presoja, da bo ustavnopravno osamosvojitvev moč hitreje in laže doseči s plebiscitom kot s sprejetjem nove ustave, se je tako izkazala kot pravilna. Politične turbulence znotraj Demosa in na slovenskem političnem prizorišču sploh pa so še naprej zavirale sprejem nove ustave.

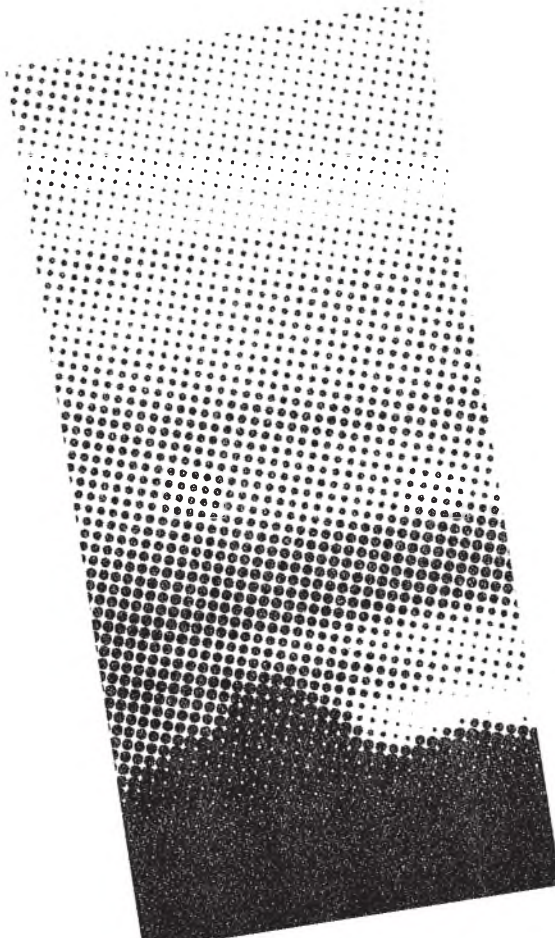
Na odlog so vplivale tudi razmere po razglasitvi samostojnosti, zlasti sprejetje Brionske deklaracije, s katero je bil proces osamosvajanja za tri mesece »zamrznjen«. Ustava je bila – sicer z mnogimi popravki, a v temeljih še vedno kot »podvinska ustava« – sprejeta šele po osamosvojitvi, 23. decembra 1991, torej v času, ko je Slovenija že imela tudi mednarodno državno težo, saj je bilo znano, da jo bo januarja 1992 priznala ES.

JLA IN SLOVENC

Če Zveza komunistov in druge družbenopolitične sile niso sposobne voditi države, potem ima vojska vse pravice, da prevzame to vodenje.

Delegati na 13. kongresu ZKJ leta 1986

JLA – EDINA OBOROŽENA VOJAŠKA FORMACIJA

Konflikt med JLA in Slovenijo je segal v zadnje obdobje druge svetovne vojne, ko je bila ukinjena samostojna slovenska partizanska vojska, partizanski poveljniki pa razporejeni na razne dolžnosti po Jugoslaviji.³⁸⁵ Armada je do leta 1969 ostala edina oborožena vojaška formacija v Jugoslaviji. V njej je zelo hitro prevladala mešanica starojugoslovanske oficirske mentalitete in togega sovjetskega organizacijskega sistema, v celoti pa je bila sprejeta tudi sovjetska vojaška doktrina, ki se je bistveno razlikovala od partizanske. Deloma je bila spremenjena v dveh velikih povojnih krizah, ob sporu z informbirojem (1948) in ob tržaški krizi (1953), ko so v pričakovanju agresije sil varšavskega pakta oz. spopada z zahodnimi državami znova poudarjali izkušnje iz NOB, vendar so partizansko taktiko v vojaških šolah sistematično začeli počevati šele ob koncu petdesetih let.³⁸⁶

Po intervenciji sil varšavskega pakta v Češkoslovaško leta 1968 je prevladalo spoznanje, da JLA ni zmožna ubraniti frontalnega napada z vzhoda, na tedanjega obrambnega ministra, generala Ivana Gošnjaka, pa so letele kritike, da je obrambo koncentriral predvsem proti zahodu v prepričanju, da SZ zgodovinsko ni več nevarna za Jugoslavijo. Tega gotovo ni storil samovoljno, ampak z odobritvijo Tita, ki ga je v konfliktih z liberalnejše usmerjenimi generali v armadi ves čas podpiral. Prav med napadom na Češkoslovaško so v Jugoslaviji ukinili vrsto operativnih enot severno od Drave, Save in Donave ter vzhodno od Morave in Vardarja.

Sledilo je več sej zveznega sveta za SLO (ki jih je vodil Tito) in izvršnega komiteja CK ZKJ, posledica je bil sprejem sklepa o dvokomponentnosti obrambe: JLA kot sila, ki bo ob morebitnem napadu sprejela in zadržala prvi udarec, in TO, ki se bo upirala na okupiranih območjih.³⁸⁷

³⁸⁵ Na drugem zasedanju Avnoja je Tito slovenskemu generalu Jaki Avšiču zagotovil, da bo slovenska vojska po vojni ostala in da bo v njej poveljevalni jezik slovenski. Zaradi razvoja dogodkov ob koncu vojne (mednarodnih razmer, izvedbe revolucije in sovjetskega vpliva na preoblikovanje partizanske vojske v regularno armado) se to ni zgodilo. Avšič si je vse od sredine šestdesetih let dalje stalno prizadeval, da bi Slovenci služili vojaški rok v svoji republiki in da bi slovenski jezik postal enakopraven v JLA, o čemer je tudi večkrat pisal Titu.

³⁸⁶ Obdobja v povojnem razvoju JLA so opredeljena različno, v glavnem jih vojaški strokovnjaki delijo takole: do 1958, 1958–1969 in 1969–1985. Sedaj dodajajo še obdobje 1985–1992. (Ilija T. Radaković, Besmislena Yu ratovanja, Bg. 1997, str. 38–40; dalje: Radaković, Besmislena Yu ratovanja.)

³⁸⁷ Aleksandar Nenadović, Razgovori s Kočom, Zg. 1989; Radaković, Besmislena YU ratovanja.

Takoj ko so se odnosi s SZ po sporu z informbirojem izboljšali, so namreč znova prešli na klasično doktrino in so, kot je rekel Tito, »to stran proti Vzhodu izpraznili in se orientirali proti Zahodu«. ³⁸⁸

Šele leta 1957 se je koncept obrambe znova spremenil, teoretično je temeljil na SLO s partizanskimi enotami, vendar ga v resnici niso uvedli. General Gošnjak je načrt zaklenil v predal, razpravo o njem pa je šele konec šestdesetih let ponovno pričel Nikola Ljubičić, čeprav se je tudi sam kasneje ustrašil začetega procesa in ga skušal zavreti. Razprava se je začela zaradi prizadevanj liberalne skupine generalov, ki jo je močno podpiral tudi tedanji zunanji minister Koča Popović, sicer znan partizanski komandant. ³⁸⁹

Kljub temu pa predlog, naj bi Gošnjaka zamenjal hrvaški general Bogdan Oreščanin, ki je poleg sonarodnjaka generala Ivana Rukavine najbolj zagovarjal reorganizacijo JLA, ni bil sprejet. Tito se je – čeprav je tudi Gošnjak za svojega naslednika predlagal Oreščanina – odločil za Srba Nikolo Ljubičića (kateremu je že od vojnih časov naprej zelo zaupal, op. B. R.). Tedaj je bil tudi Tito prepričan, da morajo TO, pa tudi občine, imeti puške in celo lahko protiklepno orožje, lahko artilerijo, minometalce, breztrzajne topove in lahke protiavijske topove. ³⁹⁰

Konec šestdesetih in v začetku sedemdesetih let je Tito precej liberalno gledal tudi na uporabo jezikov v JLA. Zahteve po enakopravnosti jezikov v JLA je imel za povsem legalne, menil je, da bi se morala vsaj večina oficirjev naučiti slovenščine in makedonščine, da vojakov ni mogoče prisiliti, naj bi se med služenjem vojaškega roka naučili druge jezike, in da je treba analizirati, ali naj bo v posameznih republikah poveljevalni jezik v celoti enonacionalen ali pa naj služi predvsem »notranji komunikaciji« med oficirji in vojaki. Menil je tudi, da jeziki narodnosti (manjšin), kot sta albanski ali madžarski, ne morejo biti na isti ravni kot makedonski in slovenski, da pa je treba videti, kako bi se uporabljala tam, kjer pripadniki teh dveh narodnosti služijo »kompaktno«. ³⁹¹ Posledica tedanjega liberalnega odnosa do tega vprašanja je bila ustavna opredelitev o enakopravnosti jezikov v JLA oz. oboroženih silah, ki pa se v praksi ni izvajala, saj so bili zakonodaja in notranja pravila v JLA ožji od ustavnih opredelitev. Na načelni ravni pa je stališče konec sedemdesetih let spremenil tudi Tito.

Na vlogo armade so v Sloveniji gledali drugače kot drugod po Jugoslaviji. Ta različnost je izhajala še iz druge svetovne vojne: Slovenija je bila tedaj edina pokrajina, v kateri je bila civilna oblast (OF oz. njen IO) tista, ki je postavljala

³⁸⁸ Sa sednice saveta za narodnu odbranu, održane 30. 10. 1968. godine. Arhiv RS, dislocirana enota I (fond: CK ZKS, predsednikovo gradivo). – Gradivo je posredoval Ivan Dolničar, tedaj sekretar sveta za SLO predsedstva SFRJ.

³⁸⁹ Več o tem: Aleksandar Nenadović, Razgovori s Kočom, Zg. 1989.

³⁹⁰ Sa sednice saveta za narodnu odbranu, održane 30. 10. 1968. godine. Arhiv RS, dislocirana enota I (fond: CK ZKS, predsednikovo gradivo).

³⁹¹ Sa sednice saveta narodne odbrane, održane 3. 7. 1970. godine. Arhiv RS, dislocirana enota I (fond: CK ZKS, predsednikovo gradivo). – Gradivo je posredoval Ivan Dolničar, tedaj sekretar sveta za SLO predsedstva SFRJ.

organe nove ljudske oblasti. Partizanska vojska je bila zgolj »udarna pest« mnogo širše in razvejene odporiške organizacije, ki je bila do marca 1943 tudi koalicijska. Drugod po Jugoslaviji je bil proces obraten, večinoma so vodstva partizanskih enot postavljala organe civilne oblasti, pa tudi sicer je bilo vse povezano z vojsko, kar je »imelo trajno posledico v teh odnosih in armadni vrh se ni nikoli čutil povsem podrejen organom federacije«. ³⁹² V Sloveniji so koncept SLO vzeli najbolj zares in so v tem videli možnost za ponoven zametek slovenske vojske. IS skupščine SRS je izdal odlok o ustanovitvi TO že 20. novembra 1968.

V sedemdesetih letih je potem prišlo do konfliktov z armadnim vrhom, ker je Slovenija s sredstvi iz tajnih skladov nakupovala orožje in opremo v tujini. Afera, ki se je vlekla več let in je bila tudi predmet boja med srbsko in slovensko SDV, se je leta 1973 končala z odstavitvijo oz. odstopom ključnih ljudi v slovenski TO, Bojana Polaka Stjenke, Alberta Jakopiča Kajtimira in Miloša Ogrizka. ³⁹³

Kljub razredni komponenti, ki jo je imela JLA, in kljub splošni ustavni določbi, da je kot glavna oborožena sila ljudske obrambe Jugoslavije dolžna poleg neodvisnosti, nedotakljivosti in neokrnjenosti državnega ozemlja varovati tudi ustavno ureditev SFRJ, ³⁹⁴ pa do leta 1968 v vojnih načrtih ni bila izrecno predvidena za notranje posege. Seveda pa je bila tesno povezana z režimom, ali kot je zapisal James Gow: »No Regim, no Military« (brez režima ni vojske). ³⁹⁵ Veljko Kadrijević je kasneje povezavo razumel, kot da »vojska nima domovine«, kar naj bi povzročila ustava iz leta 1974. Pravzaprav naj bi imela dve »domovini«: ideološko, ki je začela izginjati z naraščanjem moči opozicije ter nastajanjem novih političnih gibanj in strank od sredine osemdesetih let dalje, in državno (jugoslovansko), ki jo je vojaški vrh pojmoval takšno, kot je bila v času unitarizma, do konca šestdesetih let. V vojaški predstavi sta bili obe »domovini« eno in še tudi povsem na koncu Jugoslavije ju niso bili zmožni ločiti. Za profesionalni vstop v vojsko so zahtevali ustrezno razredno (socialno) pokrelo, privrženost bratstvu in enotnosti jugoslovanskih narodov, neuvrščeni in vodilni vlogi ZKJ. Ti kriteriji so odločali tudi pri napredovanju. ³⁹⁶

Leta 1968, ko je prišlo do študentskih demonstracij in do izbruha nacionalnih nemirov na Kosovu, se je JLA prvič po vojni soočila z možnostjo, da bo morala intervenirati v notranjih razmerah in morda streljati na ljudstvo. To je povzročilo precejšnje moralne dileme pri poveljnikih, ki so morali posredovati na Kosovu (štab III. armade v Skopju). Komandant brigade, ki bi

³⁹² Lado Kocijan, Stališča in dejavnosti slovenskih generalov v odnosu na krizo v Jugoslaviji do osamosvajanja Slovenije, rokopis (dalje: Kocijan, Stališča). – Avtorju se za posredovanje še neobjavljene študije zahvaljujem.

³⁹³ Več o tem: Božo Repe, »Liberalizem« v Sloveniji, Borec 9/10, Lj. 1992; Mirko Munda, Beograjska spletk, Večer, Mb. 2001.

³⁹⁴ Ustava SFRJ iz leta 1963, XIV. poglavje, člen 255.

³⁹⁵ James Gow, Legitimacy and the Military. The Yugoslav Crisis, London 1992, str. 61 (dalje: Gow, Legitimacy and the Military).

³⁹⁶ Miroslav Handžić, Armijska upotreba trauma, objavljeno v: Srpska strana rata, str. 558–580.

moral akcijo izvesti, je komandanta III. armade kar naravnost vprašal, ali mora biti res njegova brigada tista, ki bo prva po vojni uprla topove in mitraljeze v civilno prebivalstvo. Odločili so se, da bodo skušali cilj doseči predvsem z zastraševanjem, tako da je skozi Prištino zapeljalo nekaj tankov in štirje kamioni vojakov, ne da bi se zaustavili (tedaj je bil tudi že dosežen sporazum med vodstvom tamkajšnje univerze in študenti, ki so začeli demonstracije).³⁹⁷

Po drugi strani pa se je konec šestdesetih let okreplil vpliv armadnega vrha na Tita in prek njega na politične odločitve, saj se je Tito po obračunu z Aleksandrom Rankovićem, ko je bila SDV temeljito prečiščena in decentralizirana, vedno bolj opiral na informacije vojaških obveščevalnih in protiobveščevalnih služb.

V času t. i. maspoka je JLA na Titov ukaz zasedla nekatere strateške točke na Hrvaškem, razkazovala moč in s tem omejila ali preprečila demonstracije. Hrvaško množično gibanje je izzvalo notranje čistke v armadi (prisilno je bilo upokojenih ok. 20 hrvaških generalov, nekaj tudi aretiranih in obsojenih). Na osnovi te izkušnje in izkušnje z vdorom ustaške diverzantske skupine leta 1971 (ki so jo uničili v akciji, imenovani Raduša – po planini nad Bugojnom v BiH, kjer je bil prvi spopad) sta potem armadno in jugoslovansko politično vodstvo začeli pripravljati tudi ukrepe proti notranjemu sovražniku, sklicujoč se na ustavo iz leta 1974, ki je določala, da naloga oboroženih sil ni le obramba pred zunanjim sovražnikom, ampak tudi varovanje z ustavo opredeljenega družbenega reda.³⁹⁸ Pojavil se je izraz specialna vojna. Predsedstvo SFRJ je leta 1977 sprejelo dokument z naslovom Specialna vojna proti SFRJ, izdelan pa je bil tudi načrt protidiverzantskega delovanja Papuk (po istoimenskem kraju, kjer so še nekaj let po drugi svetovni vojni delovale diverzantske skupine), ki je med drugim definiral naloge oboroženih sil. Načrt je zajemal protidiverzantsko dejavnost organov za notranje zadeve, v JLA pa so uvedli posebne izvidniške in protidiverzantske enote (to je bila običajno 1. četa 1. bataljona v vsakem polku). Vojaški vrh je vlogo JLA videl v tem, da se bojuje ne le proti diverzantom, ampak tudi proti vsem, ki so po njegovi oceni ogrožali enotnost armade in Jugoslavije, sem pa je začel prištevati tudi TO.

Armada je nezaupanje do TO pokazala najprej v Sloveniji, resnične ukrepe pa je leta 1981, v času nacionalnih nemirov, izvedla proti TO na Kosovu. Blokirala je celotno oborožitev in opremo TO Kosova,³⁹⁹ štabom pa je bilo prepovedano kakršnokoli aktiviranje enot.⁴⁰⁰

³⁹⁷ Kocijan, Stališča, str. 10.

³⁹⁸ Ustava SFRJ iz leta 1974, VI. poglavje, člen 240.

³⁹⁹ Ta je bila, tako kot povsod drugje po Jugoslaviji, spravljena v skladiščih JLA. Delna izjema je bila Slovenija, kjer so zaradi ocene, da so nekatere vojašnice preveč oddaljene, nekaj orožja hranili v lastnih skladiščih. Slovenska TO je pri občinskih štabih TO tudi edina imela svoje lastne vode za zveze, njihovi pripadniki so bili oboroženi in so orožje hranili doma ali v občinskih skladiščih.

⁴⁰⁰ Kocijan, Stališča, str. 14.

ARMADA NIČ VEČ KOT SOLZA ČISTA

Nekatere zahteve, ki so v javnost prišle v osemdesetih letih, so posamezniki iz slovenskega vodstva vztrajno, čeprav poredko, na strogo zaprtih sestankih in brez večjega učinka, naslavljali na jugoslovansko vodstvo že od konca šestdesetih let dalje – zlasti to velja za uporabo narodnih jezikov v JLA.⁴⁰¹ Vojaški vrh⁴⁰² je take kritike z lahkoto zavračal. JLA je bila do Titove smrti in nato še nekaj let – pač v skladu z gesloma, da je »armija kot solza čista« in da je »kovačnica bratstva in enotnosti jugoslovanskih narodov« – praktično nedotakljiva.

O dejavnosti JLA so smeli mediji poročati le pozitivno, imela pa je tudi lastne sisteme obveščanja, prek katerih je »komunicirala« z javnostjo (zlasti časopise – najbolj znan je bil Narodna armija, dokumentarno filmsko produkcijo in posamezne novinarje, ki so v javnih medijih »pokrivali« njeno dejavnost, seveda po armadnih kriterijih – najbolj znan tovrstni poročevalec je bil Miroslav Lazanski).

V resnici je funkcionirala kot sedma republika, imela je lastno partijsko organizacijo (96 odstotkov vodilnega kadra je bilo komunistov, od tega 54 odstotkov oficirjev in 33 odstotkov strokovnjakov, zaposlenih v JLA), ni bila podvržena nadzoru ne parlamenta in ne javnosti.

Do začetka osemdesetih let so bile brez ugovora upoštevane vse proračunske zahteve JLA – bila je najdražja in največja državna institucija. Imela je tudi lasten industrijski kompleks, ki je obsegal vse: od prašičjih farm do izdelave najsodobnejšega orožja, večinoma po sovjetskih licencah, s čimer je pomembno vplivala na gospodarsko politiko posameznih republik. Orožje je nenadzorovano prodajala v države tretjega sveta. V Sloveniji je bilo leta 1988

⁴⁰¹ Ustava je sicer tako rešitev omogočala, 243. člen pravi: »V oboroženih silah Socialistične federativne republike Jugoslavije se v skladu z ustavo SFRJ zagotavlja enakopravnost jezikov narodov in narodnosti Jugoslavije in njihovih pisav. Pri poveljevanju in vojaškem pouku v Jugoslovanski ljudski armadi se lahko v skladu z zveznim zakonom uporablja eden od jezikov narodov Jugoslavije, v njenih delih pa jeziki narodov in narodnosti.«

⁴⁰² S pojmom vojaški vrh Konrad Kolšek označuje »najožji del vrhovnega vojaškega poveljstva, ki vodi celotno vojaško politiko in jo povezuje z državno, zavzema stališča in daje smernice, pomembne za obrambo ter JLA kot celoto. Običajno ga sestavljajo zvezni sekretar za SLO, načelnik generalštaba oboroženih sil, namestnik zveznega sekretarja in podsekretar.« (Konrad Kolšek, Spomini na začetek oboroženega spopada v Jugoslaviji 1991, Mb. 2001, str. 23, op. št. 8. – Dalje: Kolšek, Spomini.) – Vojaški vrh ni bil uradna institucija, na njegove ocene in odločitve pa so v obdobju, ki ga obravnavam, vplivali še nekateri pomembni upokojeni generali.

kar 74 podjetij intenzivno vključenih v namensko proizvodnjo za JLA, in to večinoma v tehnično zahtevnih panogah, poleg njih pa je za JLA delalo precej raziskovalnih inštitutov.⁴⁰³ Načrti z novim tankom (projekt Kapela) in super-soničnim vojaškim letalom so bili za slovenska podjetja v kriznih osemdesetih letih privlačna vaba, slovensko vodstvo pa je bilo vsakič, ko je nasprotovalo sprejetju zveznega proračuna, še posebej pa postavkam za JLA, ne samo soočeno s tezami, da zaradi tega JLA ne more opravljati obrambne funkcije, da Slovenija blokira normalno funkcioniranje federacije ipd.,⁴⁰⁴ pač pa tudi s povsem pragmatičnimi pritiski, da bo to pač imelo posledice tudi za slovenska podjetja.

Za velikimi projekti naj bi po nekaterih ocenah stali bolj razgledani generali, ki so v modernizaciji (visoka tehnologija, gospodarska soodvisnost, izvoz modernega orožja) videli priložnost, da ohranijo ali še okrepijo proračunska sredstva in s tem v novi preobleki tudi družbeno moč, ki je prej temeljila na ideologiji in Titovi zaščitniški vlogi, po novem pa naj bi na vodilni vlogi vojske v znanosti in gospodarstvu. Tudi konservativnejši del vodstva JLA se je strinjal s takim konceptom, saj je prispeval k ohranjanju jugoslovanstva in ni bil v neposrednem nasprotju z ohranjanjem socializma, hkrati pa omogočal zlasti višjim oficirjem obdržati velike privilegije, ki sta jih načeli gospodarska kriza in visoka inflacija. Na drugi strani so slovenska ozaveščena javnost, pa tudi del republiških in zveznih poslancev (pri slednjih je predstavnikom vojske še posebej šla na živce Vika Potočnik) ter nekateri politiki zahtevali od slovenskega vodstva, naj take načrte prepreči. Pri vprašanih, ki so zadevala obrambo, je vodstvu »uhajala« iz rok zlasti mladinska organizacija. Ko sta imela izvršni sekretar CK ZKS za SLO Alojz Briški in predsednik predsedstva CK ZKS Milan Kučan v začetku leta 1988 s člani predsedstva RK ZSMS Srečom Kirnom, Igorjem Bavčarjem in Janezom Janšo temeljit pogovor v zvezi z armado, je bila osnovna teza (kot jo je razbral Kučan), da je vojska steber družbene elite, in če hočejo to elito zrušiti, morajo pač najprej vojsko.⁴⁰⁵

Verodostojne informacije o notranjem življenju JLA in njenem odnosu do družbe so bile skope. V nasprotju s tem je bila količina sfriziranih in doziranih informacij, s katero so zasipali javnost, velikanska. Leta 1986 je po ugotovitvah armadnih oblasti izšlo skoraj 40 000 člankov o JLA, vendar je bila armada tedaj s pisanjem medijev vsaj navzven še zadovoljna, menila je, da razvijajo pravičen odnos delovnih ljudi in državljanov do JLA in da je njihov prispevek h krepitvi družbenega ugleda JLA velik. Izjema so bili seveda slo-

⁴⁰³ Pogovor v predsedstvu CK ZKS 28. 3. 1988. Arhiv RS, dislocirana enota I (fond: CK ZKS, interni pogovori, politični aktivni po 10. kongresu ZKS).

⁴⁰⁴ Sestanek političnega aktiva 6. 1. 1988. Arhiv RS, dislocirana enota I (fond: CK ZKS, interni pogovori, politični aktivni po 10. kongresu ZKS).

⁴⁰⁵ Zaprti del pogovora po končani 50. seji predsedstva CK ZKS 15. 2. 1988. Arhiv RS, dislocirana enota I (fond: CK ZKS, interni pogovori, politični aktivni po 10. kongresu ZKS).

venski mediji, še posebej Mladina, Katedra in Nova revija, občasno pa tudi Delo. Iz ozadja pa so političnim organom v Sloveniji že tedaj pošiljali razne analize o destruktivni in sovražni dejavnosti proti JLA in ugotovitve, da slovenska oblast ne ukrepa učinkovito proti žariščem take dejavnosti.⁴⁰⁶ V Sloveniji so (kljub kritičnosti do stališč družbenih gibanj in ZSMS in lastnim ugotovitvam, da se pod okriljem mirovnih gibanj napada sistem, JLA in koncept SLO) take ocene zavračali kot poenostavljene, zavzemali pa so se tudi za pravico do »drugačnega« sluzenja vojaškega roka (pojem »civilno sluzenje« se slovenski oblasti ni zdel ustrezen).⁴⁰⁷

Hude zamere so se začele kopičiti. Na okroglih mizah in v člankih so se pisci začeli zavzemati za to, da bi JLA prišla pod civilni nadzor ter da bi se temeljito reorganizirala (zmanjšanje vlaganj v oborožitev, nacionalno homogene enote, civilno sluzenje vojaškega roka). Kritizirani so bili nekateri megalomanski oborožitveni projekti (izdelava supersoničnega letala – projekt se je pripravljaval več let, v slovensko javnost je prek pisanja tujih strokovnih revij prišel konec leta 1987 in v začetku leta 1988, ob sodelovanju strokovnjakov so ga kritizirali zlasti v revijah Mladina in Teleks, branil pa ga je Miroslav Lazanski). Kritiki, ki je JLA jemala ugled, so se pridružile tudi vse pogostejše zahteve slovenskih politikov – ne samo na raznih zaprtih sestankih, ampak tudi v zvezni skupščini in v govorih – po zmanjševanju stroškov in ukinjanju dotlej nedotakljivih privilegijev. To je JLA jemala kot poseganje v lastno eksistenco. Vojaški vrh je slovensko stališče, da ima Slovenija – ker armada plačuje – pravico vplivati na obrambno politiko in na razmere v armadi, enostavno interpretiral kot težnjo po ustanavljanju lastne armade. Ocenil je, da je slovenska oblast nezanesljiva, da med njo in naraščajočo opozicijo sploh ni razlik, in iz tega je izviral odločitev, da bo JLA ukrepala sama. Eden od ukrepov, ki pa ga slovensko vodstvo ni moglo preveriti, naj bi bila ustanovitev posebnega štaba za Slovenijo pri generalštabu JLA (tak štab je že deloval za Kosovo, informacijo pa so Milanu Kučanu posredovali slovenski generali).⁴⁰⁸

Ta odločitev je postopoma zorela skozi vse leto 1987. Tedaj si je zaporedno sledilo več dogodkov, ki jih je JLA doživljala kot strnjen napad nase. Že kontinuiranemu kritičnemu pisanju slovenskega tiska na račun JLA in zahtevam civilne družbe se je februarja pridružila 57. številka Nove revije, nekaj dodatnih udarcev pa je armada doživela še od slovenskih politikov. Janez Stanovnik, Bogdan Osolnik in Marija Vilfan so vsak po svoje zahtevali, naj se razčisti preprodaja orožja in bojnih sredstev Iranu in Iraku iz prve polovice

⁴⁰⁶ V letu 1986 je prišlo do pobude za uvajanje civilnega sluzenja vojaškega roka, ki je postala predmet političnih razprav v slovenskih družbenopolitičnih organizacijah, pa tudi na zvezni ravni, kar se je armadi zdelo nesprejemljivo.

⁴⁰⁷ Stališča Sveta SRS za varstvo ustavne ureditve o nekaterih spornih zadevah v odnosu do JLA in njenih predstavnikov, 5. 12. 1986. Arhiv predsednika RS.

⁴⁰⁸ Nadaljevanje seje političnega aktiva 30. 3. 1987. Arhiv RS, dislocirana enota I (fond: CK ZKS, interni pogovori, politični aktivni po 10. kongresu ZKS).

osemdesetih let. Janez Stanovnik je 9. 2. 1987 na 11. seji komisije za mednarodne odnose slovenske skupščine sprožil vprašanje ilegalne trgovine z orožjem in to označil za »svetovni škandal«, ker je Jugoslavija preprodajo uradno zanikala, čeprav so v OZN o njej imeli dokaze. Stanovnika so jugoslovanske oblasti hudo kritizirale (na seji so bili namreč navzoči tudi novinarji in stvar je prišla v javnost), hotel je celo odstopiti kot član predsedstva SRS in od kandidature za predsednika predsedstva. Oktobra 1987 je Bogdan Osolnik v zvezi s preprodajo pisal predsedniku predsedstva SFRJ Lazarju Mojsovu.⁴⁰⁹ Proti armadi in njenim apetitom je na sestankih in javno večkrat ostro nastopil France Popit, javno jo je kritiziral npr. v svojem govoru v Novi vasi 4. julija na Blokah.⁴¹⁰

⁴⁰⁹ Orožje je jugoslovanska zvezna direkcija za blagovne rezerve kupovala od švedske tovarne Bofors, ki ji zakonodaja ni dovoljevala prodaje orožja državam, zapletenim v vojno, kot sta bila tedaj Irak in Iran. Direkcija ga je nato prodajala naprej. Za to je Osolnik izvedel na konferenci mirovnih organizacij v Malmöju na Švedskem. Informacijo o prodaji je objavil tudi The Listener (glasilo BBC) 5. 11. 1987, o čemer je Marija Vilfan obvestila Mitjo Ribičiča, v Sloveniji je o tem 13. 11. v članku Afera z orožjem poročala tudi Mladina.

⁴¹⁰ Govor Franceta Popita na Blokah 4. 7. 1987. Arhiv RS, dislocirana enota I (fond: CK ZKS, predsednikova dejavnost). – Govor je bil v celoti ali v povzetkih objavljen tudi v sredstvih javnega obveščanja.

JLA »PRED IZZIVOM, DA ZAUSTAVI NEMILE DOGODKE«

Armada, prepričana, da je Jugoslavija tik pred propadom, se je, kot je to orisal obrambni minister, »znašla pred izzivom, da zaustavi nemile dogodke«. ⁴¹¹ S konkretnimi akcijami je začela leta 1987, vendar natančnejši pogled pokaže, da si je politični teren skušala pripraviti vsaj že leto prej, na 13. kongresu ZKJ junija 1986 (kongresne razprave in polemike so že dokaj jasno kazale konflikt med Slovenijo in »drugimi«). ⁴¹² Kot je slovenskemu vodstvu poročal Ivan Dolničar, so delegati JLA v organiziranih in dobro pripravljenih nastopih zahtevali, naj se vojski prizna status enakopravne partnerske družbene sile, ki bi lahko legalno posegala v družbene razmere. Bistvo njihovih razprav je po Dolničarjevi oceni bilo: »Če zveza komunistov in druge družbenopolitične sile niso sposobne voditi države, potem ima vojska vse pravice, da prevzame to vodenje.«

Na kongresu so razpravljali največ o napadih na JLA (po mnenju generala Ivana Dolničarja predimenzioniranih ali pa sploh izmišljenih), namesto da bi se ukvarjali s konceptualnimi vprašanji obrambnega sistema in podružbljanjem obrambnih zadev. Dolničar je bil tudi prepričan, da imajo pristojni ustavni organi premalo vpliva na JLA. »Če tega vpliva ne bo, če se ne bodo začeli menjati notranji odnosi in če ne bo jasna družbena funkcija JLA, sem prepričan, da čez nekoliko let ne bomo imeli Slovencev v vojski.« ⁴¹³ je stanje ocenil general, ki je zaradi svojih liberalnih usmeritev v JLA imel kar precej težav, a je kljub temu v obrambnem sistemu dosegel zelo visoke položaje (bil je pomočnik zveznega sekretarja za SLO, sekretar zveznega sveta za SLO, pa tudi sekretar predsedstva SFRJ).

Vojaški vrh je z akcijo začel tako, da so armadni predstavniki ali zagovorniki v zveznih organih (zvezni skupščini, predsedstvu in drugih) reagirali na pisanje o JLA in zahtevali ukrepe. Avgusta 1987 je ZSLO sam izdal informacijo o tem, kako je JLA obravnavana v 61. in 62. številki Nove revije, in v pismu predsedstvo SFRJ obvestil, da se – še posebej v Sloveniji – stopnjujejo odprti napadi na JLA, negativno pa je reagiral tudi na predloga predsedstva SRS, da bi v Sloveniji ustanovili vojaško akademijo (in s tem spodbudili večji vpis

⁴¹¹ Branko Mamula, Slučaj Jugoslavija, Podgorica 2000, str. 101 (dalje: Mamula, Slučaj Jugoslavija).

⁴¹² Več o tem v: Trinaesti kongres SKJ, magnetofonske beleške, knjige 1–4, Bg. 1988. – Na kongresu so o tem največ razpravljali v komisiji za SLO in družbeno samozaščito.

⁴¹³ Zapisnik seje predsedstva CK ZKS 7. 7. 1986 (aktualna vprašanja v zvezi s 13. kongresom). Arhiv RS, dislocirana enota I (fond: CK ZKS, seje predsedstva CK).

Slovencev v vojaške šole) in da bi (zaradi višjih življenjskih stroškov) dodatno nagrajevali oficirje v Sloveniji.⁴¹⁴ Slovenska stran se je zavzemala za pogovore, ki pa niso prinesli večjega uspeha. Na sestanku slovenske delegacije (vodil jo je Milan Kučan) s predstavniki JLA (pod vodstvom admirala Branka Mamule) 11. februarja 1987 je bil dosežen načelen dogovor, naj bi se o kritikah JLA pogovarjali v političnih institucijah. Slovensko vodstvo nima, je bilo rečeno na sestanku, namena zaostrovati odnosov z JLA. Sprožili so vprašanje financiranja JLA in uvedbe bojevališč (vojaških območij), mimo tega ne ZK Slovenije ne druge družbenopolitične organizacije niso mogle. Slovenski predstavniki so povedali, da je vprašanje civilnega služenja vojaškega roka sprožila mladinska organizacija na kongresu v Krškem in da pobude ZK ni zavrnila, ni pa je tudi v celoti sprejela, češ da ima izdelano svojo verzijo problema. Poudarili so, da je nedemokratično, ker povsod po Jugoslaviji razpravo o tem zavračajo. Slovensko vodstvo je vojaški delegaciji očitalo, da je v vseh njenih varnostnih ocenah Slovenija prikazana zelo negativno, da slovenske fante med služenjem v JLA šikanirajo, da ne smejo peti slovenskih pesmi, brati slovenskih časopisov in da je revija Mladina v vojski prepovedana. Priznali so, da se v Sloveniji o JLA res piše tendenciozno, a dodali, da tudi mediji zunaj Slovenije to povzemajo na tendenciozen način.

Predstavniki JLA so kritizirali mirovna gibanja, češ da hočejo vplivati na obrambno politiko, opozorili, da negativno pisanje o JLA vpliva na to, da vse več ljudi zavrača orožje, in da slovenski politiki in javni delavci dajejo negativne izjave o JLA (navedli so izjave Milana Kučana, Mitje Ribičiča, Antona Beblerja, Marka Bulca, ki je bil tedaj predsednik GZS, Ivana Dolničarja in Dimitrija Rupla). Trdili so, da se povečuje število oseb, ki v Sloveniji delujejo proti JLA (s 53 leta 1985 na 116 leta 1986). Očitali so tudi, da v Sloveniji nihče ne reagira na teze, da je JLA unitaristična, konservativna, zaprta za družbene vplive in da se nima pravice vmešavati v razreševanje družbenih problemov.

Sestanek se je končal z izjavo slovenskih predstavnikov, češ da se bodo v Sloveniji zoperstavljali napadom na JLA na slovenski način, tako kot ravna politika tudi na drugih področjih, JLA pa bi morala pri ocenjevanju razmer upoštevati to specifikiko. Stališče delegacije JLA je bilo, da v Sloveniji podcenjujejo sovražne napade in tolerirajo pisanje tiska.⁴¹⁵ Ocenjevali so tudi, da je veliko bivših generalov slovenskega rodu proti JLA.

V oboroženih silah avnojske Jugoslavije je generalski čin doseglo 121 Slovencev.⁴¹⁶ Leta 1991 je bilo živih še 87, od tega jih je 19 živelo v drugih repub-

⁴¹⁴ Armadni vrh je negativno ocenil članek Viktorja Blažiča *Jugoslovanske varnostne dileme ali država na licitaciji*, objavljen v *Novi reviji*. (Informacija zveznega sekretariata za SLO o obravnavi JLA v 61./62. številki *Nove revije* in *Kronologija varnostno-političnih razmer v SRS in nekaterih pomembnejših dogodkov in ukrepov predsedstva SRS pred aretacijo četverice in po njej*. Arhiv predsednika RS.)

⁴¹⁵ Informacija o pogovorih z Brankom Mamulo, *Posvet za vodstvo ZKS*, Lj., 16. 3. 1987. Arhiv RS, dislocirana enota 1 (fond: CK ZKS, interni pogovori, politični aktivni po 10. kongresu ZKS).

⁴¹⁶ Seznam generalov gl. v: Marijan Kranjc, *Slovenska vojaška inteligenca – generali in admirali*, Borec 579–582, 2000, str. 276–281.

likah. Najvišje vojaške položaje je doseglo 44 Slovencev, tj. več kot tretjina vseh. V letih 1990–1991, ko je kriza med Slovenijo in JLA dosegla vrhunec (tudi med intervencijo JLA v Sloveniji poleti 1991), so bili na visokih položajih: admiral Stane Brovet, pomočnik zveznega sekretarja za SLO, generalpolkovnik Konrad Kolšek, poveljnik 5. vojaškega območja, generalpodpolkovnik Marjan Čad, poveljnik 13. korpusa s sedežem na Reki, generalpodpolkovnik Ivan Hočevar, poveljnik republiškega štaba TO (potem ko ga je predsedstvo RS jeseni 1990 odstavilo, je bil premeščen v Beograd), generalmajor Drago Ožbolt, načelnik republiškega štaba TO (bil je prav tako odstavljen, zaradi hude bolezni pa potem ni imel več aktivne vloge), generalmajor Marjan Rožič, poveljnik 5. korpusa vojaškega letalstva s sedežem v Zagrebu (bil je kritičen do Kolškove omahljivosti v času napada JLA na Slovenijo, kasneje so ga premestili v Beograd), generalpodpolkovnik Ivo Tominc, pomočnik komandanta za politično-pravni sektor 5. vojaškega območja (že maja 1991 se je upokojil), generalmajor Ciril Zabret, pomočnik načelnika štaba 5. vojaškega območja v Zagrebu (imel je težave zaradi pomislekov do intervencije v Sloveniji in bil julija 1991 administrativno upokojen) in generalmajor Marjan Vidmar, načelnik štaba 9. korpusa (v očeh armadnega vrha tudi nezanesljiv).

Upokojeni generali so imeli od leta 1989 več sestankov s slovenskimi voditelji (največkrat jih je skliceval Milan Kučan), nekaj sestankov pa je bilo že prej (zapisniki so večinoma ohranjeni, op. B. R.). Sestanke so sklicevali tudi general Kadrijević, predstavniki 5. vojaškega območja in vodstvo republiškega odbora ZZB NOV. Sestankov se je udeleževala dobra tretjina upokojenih generalov.⁴¹⁷ Namen teh sestankov je bil generale kot predstavnike pomembne družbene skupine pridobiti zase. V Sloveniji je namreč živelo ok. 3500 vojaških upokojencev, na katere so generali imeli določen vpliv, mnogi generali pa so kot bivši partizanski poveljniki uživali tudi javno zaupanje in spoštovanje. Na sestankih so razpravljali o konkretnih statusnih problemih upokojenih oficirjev, ki so bili deloma povezani z JLA, in o aktualnih družbenih zadevah, zlasti tistih, povezanih z obrambnimi vprašanji.

Z zaostrovanjem spora med JLA in Slovenijo so si tako slovensko vodstvo kot predstavniki JLA prizadevali, da bi te generale prepričali o pravilnosti svoje politike (slovensko vodstvo je na koncu želelo od njih dobiti tudi kar največ informacij o razmerah v JLA in uporabiti njihove vojaške izkušnje). Upokojeni generali so bili starostno, nazorsko in intelektualno heterogena skupina, zato vseh njihovih stališč pač ni mogoče spraviti na skupni imenovalec. Kot pa se da sklepati iz pogovorov in tudi javnih objav stališč, je večina tistih, ki so se na sestankih in v javnosti opredeljevali, imela pozitiven odnos do Jugoslavije kot države (ne pa tudi do razmer v njej). Dolgo so tudi ostali privrženi socializmu, čeprav so potem sprejeli spremembo družbenega sistema in ga pred predstavniki JLA celo branili. V pogovorih s predstavniki JLA so bili kritični,

⁴¹⁷ Kocijan, Stališča, str. 23.

kritika je bila večinoma naperjena zoper JLA, češ da zastruje odnose s Slovenijo, da se noče prilagoditi spremenjenim razmeram in da ne upošteva vloge TO (generali, ki so bili z razvojem slovenske TO tesno povezani, npr. Franc Poglajen, so zlasti jezno reagirali na odvzem orožja TO in na zasedbo republiškega štaba TO).

Do upokojenih slovenskih generalov je bil – podobno kot Mamula – nezaupljiv tudi general Veljko Kadrijević. Po pričevanju generala Lada Kocijana je bil zadnji sestanek slovenskih generalov z obrambnim ministrom Kadrijevićem 4. aprila 1990 v domu JLA v Ljubljani, kjer sta z generalom Brankom Jerkićem zavrnila informacijo o napadih na JLA. Odtlej je s slovenskimi generali od predstavnikov JLA komuniciral le še poveljnik 5. vojaškega območja general Kolšek. Kadrijević je čez nekaj dni na podobnem sestanku z upokojenimi srbskimi generali v Beogradu povedal, da na slovenske generale ne računa več.⁴¹⁸ V zadnji fazi, ob napadu JLA na Slovenijo, je večina upokojenih slovenskih generalov napad obsodila. Nekaj aktivnih generalov je sodelovalo v operacijah proti Sloveniji; vloga nekaterih med njimi se je kasneje razčiščevala v sodnih postopkih, svoje ravnanje pa so pojasnjevali v raznih intervjujih in časopisnih člankih, Kolšek npr. tudi v knjigi.

V začetku septembra 1987 se je vojaški vrh dokončno odločil, kot je zapisal Mamula: »/.../ da bomo branili Jugoslavijo in samoupravni socializem tudi za ceno vojaškega udara.«⁴¹⁹ Povod za to so bili kosovski Albanci, zaradi »napadov na JLA« in slovenske politike pa so se le-tem na »vrednostni lestvici« armadnega vrha zelo hitro približevali tudi Slovenci. V vojašnici v Paraćinu je 3. septembra albanski vojak Aziz Kelmendi z brzostrelko ubil štiri vojake med spanjem, pet pa jih je ranil in nato sodil še sebi. Srbski časopis Politika je tragedijo označil za »strel v Jugoslavijo«,⁴²⁰ številni drugi komentarji pa so armado označevali za nesposobno, češ da ne zna narediti reda v lastnih vrstah in zaščititi vojakov.⁴²¹ Vojska je ocenjevala, da za takimi stališči stojijo nacionalistični voditelji, hkrati pa je čutila, da jo tudi v zveznem vodstvu, zlasti predsedstvu SFRJ, »poskušajo postaviti na svoje mesto«,⁴²² da ji torej hočejo odvzeti politično funkcijo, ki jo je imela pod Titom in si jo je potem prillašala še naprej.

Kolektivnega predsedstva vojaški vrh ni štel za svojega vrhovnega poveljnika, čeprav je svoje poteze skušal legalizirati z njegovimi sklepi. Streljanje v

⁴¹⁸ Prav tam, str. 29.

⁴¹⁹ Mamula, Slučaj Jugoslavija, str. 102.

⁴²⁰ Slavoj Žižek je v dnevnem komentarju takoj našel ironično primerjavo: »Strel Kelmendija je bil strel v Jugoslavijo! Flaša v rit Martinoviću je bila flaša v rit vsej Jugoslaviji.« (Đorđe Martinović je bil srbski kmet na Kosovu, ki naj bi ga Albanci posilili s steklenico, op. B. R.). – Objavljeno v: Žižek, Druga smrt Josipa Broza Tita, str. 88.

⁴²¹ Vojska je v preiskavi ugotovila, da gre za albanskega nacionalista, ki je bil že obsojen zaradi poskusa pobega v Albanijo, da pripada družini, ki je bila vpletena v demonstracije na Kosovu leta 1981, krivdo za dogodek pa je prevabila na kosovsko SDV, ki ob njegovem odhodu na služenje vojaškega roka na to ni opozorila. Prav tako ni mogla ugotoviti, ali je pripadal kaki tajni emigrant-ski, nacionalistični ali teroristični organizaciji. Domnevali so, da je šlo za osebno maščevanje in da Kelmendi v času dejanja verjetno ni bil prišteven, kar naj bi dokazovalo tudi to, da je pobil vojake različnih nacionalnosti.

⁴²² Mamula, Slučaj Jugoslavija, str. 102.

Paraćinu je izkoristil za ukaz o povečani bojni pripravljenosti dela enot po vseh garnizonih, oficirje teh enot pa obvestil, kakšne so njihove naloge ob morebitni uvedbi izrednih razmer. Albanci in Slovenci so bili v vojski še posebej strogo nadzorovani, preprečevali ali omejevali so jim dostop do tiska v njihovem jeziku, pogostejši pa so postali tudi sodni procesi proti njim. Z ukrepi za povečanje bojne pripravljenosti je vojaški vrh začel politiko »napenjanja mišic«, kot je to storil še večkrat kasneje. Bil je prepričan, da mora ukrepati, ni pa mu bilo jasno niti kako niti kakšne bi bile posledice ukrepov.

Mamula je na seji predsedstva CK ZKJ 9. septembra 1987, na kateri so razpravljali o dogodku v Paraćinu, nastopil izrazito politično. Dogodek je komaj omenil, kritiziral pa je napade na enostrankarski sistem, neenotnost v ZKJ, pomanjkanje učinkovite vodilne sile (ki da je ne more nadomestiti dogovor osmih držav v Jugoslaviji, do katerega pa tako ali tako ne more priti). Dejal je, da se na JLA prelamlja celotna družbena kriza Jugoslavije, da ukrepe zvezne vlade posamezne republike upoštevajo ali pa ne v skladu z lastnimi interesi, da je ekonomska politika zgrešena, da se v njeni senci odvijajo nezakonitosti, malverzacije in prevare, kakršna je z menicami brez kritja (mislil je na t. i. afero Agrokomerc, op. B. R.). Dodal je, da je Kosovo največji jugoslovanski in regionalni problem in da bo prišlo do neposrednega tujega vmešavanja, če ga Jugoslavija ne bo zmožna sama kontrolirati. Njegova zaključna ugotovitev je bila, da jugoslovansko vodstvo izgublja nadzor nad dogajanjem, da sta ogroženi integriteta države in obstoječa družbena ureditev.⁴²³

Poleti in v zgodnji jeseni 1987 sta slovensko vodstvo in vrh JLA v zvezi s spornimi vprašanji pošiljala svoja stališča zveznemu partijskemu in državnemu predsedstvu. Dopisovanju prek zveznega predsedstva je 18. septembra sledil ponoven sestanek slovenskega političnega vodstva in predstavnikov armadnega vrha. Zaradi seje predsedstva CK ZKJ 9. septembra in Popitovega govora ter novega pisanja slovenskih časopisov o JLA je potekal v še bolj napetem ozračju. Tema pogovora je bilo med drugim vprašanje položaja oficirjev v Sloveniji, ustanovitve vojaške akademije in koncepta SLO. Strani sta pri nekaterih vprašanjih našli skupen jezik: JLA naj bi v Slovenijo preselila nekaj vojaških šol, ki bi bile za Slovence zanimive; starešine v Sloveniji naj bi zaradi višjih stroškov in standarda dobili dodatek k plačam, povečal naj bi se odstotek starešin slovenskega rodu, ki bodo služili v Sloveniji. JLA je znova zavrnila uvedbo civilnega služenja vojaškega roka z izgovorom, da ne ve, kako vprašanje rešiti, ker nima posebnih delovnih enot. Glede na razmere sta bili obe strani z dogovorom zadovoljni, zato je bilo sklenjeno, da ponovno dopisovanje prek predsedstva ni potrebno.⁴²⁴

⁴²³ Prav tam, str. 103, 104.

⁴²⁴ Stenografske beleške vodjene na sestanku saveznog sekretara za narodno odbrano admiral flote Branka Mamule i njegovih saradnika s najvišim rukovodiocima Slovenije, 18. 9. 1987 u Beogradu . Arhiv RS, dislocirana enota I (fond: CK ZKS, predsednikova dejavnost). – Gl. tudi: Mamula, Slučaj Jugoslavija, str. 108, 109.

Ta minimalni napredek pa vojaškega vrha ni zadržal v izvajanju strateškega načrta za discipliniranje nasprotnikov. Ker je bila seja predsedstva CK ZKJ 9. septembra zaprta, armadni vrh pa je želel s svojimi stališči »razbijalce Jugoslavije« in kritike JLA zastrašiti, je bilo treba spraviti v javnost ocene, ki so bile v zadnjih mesecih izrečene v pogovorih in na sejah ali pa zapisane v raznih ocenah. Zato je bila 23. septembra sklicana (9.) seja komiteja organizacije ZKJ v JLA. Na njej je Mamula ponovil in še zaostрил stališča, izrečena na seji predsedstva CK ZKJ 9. septembra, med drugim je močno izpostavil albanski nacionalizem, pisanje Nove revije (ta mu je kasneje tudi javno odgovorila in mu očitala, da je prekoračil svoja pooblastila) in kritiziral slovensko zavračanje proračuna za JLA ter pobude za civilno služenje vojaškega roka.⁴²⁵

Tak nastop in reakcije nanj (velika pozornost tiska, kritike Mamulovega nastopa v slovenskem časopisju in njegova obramba v srbskem, reakcije v tujini, kjer so to razumeli kot poseganje armade v civilno sfero in začetek izrednih razmer) so imeli za armadni vrh negativne posledice. Ker je sočasno potekal obračun v srbskem političnem vrhu med Slobodanom Miloševićem in Ivanom Stambolićem (8. seja CK ZK Srbije), so armadne ocene o Kosovu razlagali kot dogovorjeno podporo Slobodanu Miloševiću in njegovi politiki.⁴²⁶ Reagiralo je predsedstvo SFRJ, ki je ravnanje vojaškega vrha razumelo kot nastop proti sebi. Imenovalo je posebno komisijo, ki so jo sestavljali Lazar Mojsov, predsednik predsedstva SFRJ, Boško Krunić, predsednik predsedstva CK ZKJ, ter general Nikola Ljubičić, član predsedstva SFRJ iz Srbije, zadolžen za vojaška vprašanja. Na zagovor so bili poklicani Branko Mamula, njegov namestnik Veljko Kadijević in predsednik komiteja organizacije ZKJ v JLA general Georgije Jovičić.⁴²⁷ Na seji so kritizirali ocene armadnega vrha, drugih posledic pa ni bilo.⁴²⁸

Zaradi spremenjenih razmer v Srbiji in hladnih odnosov s predsedstvom SFRJ sta Mamula in Kadijević začela preverjati stališča republiških vodstev na Hrvaškem in BiH. Ugotovila sta, da se v notranje zadeve Srbije nihče noče

⁴²⁵ Kronologija varnostno-političnih razmer v SRS in nekaterih pomembnejših dogodkov in ukrepov predsedstva SRS pred in po aretaciji četverice. Arhiv predsednika RS. – Gl. tudi: Mamula, Slučaj Jugoslavija.

⁴²⁶ Vojaški vrh je ločeno opravil pogovor z obema: Miloševićem in Stambolićem. Povod je bil pisanje beograjskega tiska o primeru Paraćin, s katerim vojska ni bila zadovoljna, v resnici pa so merili, kdo od obeh politikov je bil JLA bolj naklonjen (oba sta deklarativno dala vodstvu JLA vso podporo). V Srbiji je bil tedaj zelo vpliven prejšnji obrambni minister Nikola Ljubičić, ki je ohranjal tesne stike s posameznimi aktivnimi generali, kar pa ni bilo všeč Mamuli, zato je od Stambolića zahteval, naj z Ljubičićevim neformalnim liderstvom opravi. Ljubičić je v odločilnem trenutku s svojim vplivom podprl Miloševića. Stambolić pa je potem, ko je politično bitko izgubil, iskal podporo pri Mamuli in vrhu armade.

⁴²⁷ Mamula se je bal, da bodo aretirani in razrešeni dolžnosti in je zato v okolico stavbe, kjer je bil sestanek, poslal vod oboroženih in v civilne obleke oblečenih specialcev. (Mamula, Slučaj Jugoslavija, str. 107, 108.)

⁴²⁸ V razpravah o Mamulovem nasledniku na mestu zveznega sekretarja za SLO (mandat se mu je namreč iztekal) je bilo predlagano, naj bi bil to upokojeni srbski general Petar Gračanin (namesto že določenega Kadijevića). Predlog (dal ga je Ljubičić) ni bil sprejet, vendar je Srbom potem uspelo Gračanina spraviti na mesto zveznega notranjega ministra.

vmešavati in da morebitne obravnave srbskega obračuna v zveznih partijskih organih v nobeni od republik ne bodo podpirali.

Še pred koncem leta 1987 je med Slovenijo in vojaškim vrhom prišlo do novih napetosti zaradi dveh stvari. Prvič zato, ker je predsedstvo SFRJ generalštab JLA preimenovalo v generalštab oboroženih sil. Slovensko predsedstvo je to ocenilo kot spremembo koncepta SLO in družbene samozaščite, ki da je v nasprotju z jugoslovansko ustavo.⁴²⁹ Proti temu je protestiralo, a ukaz je kljub temu ostal v veljavi. In drugič zato, ker je Slovenija nasprotovala predlogu, da naj v amandmaje k zvezni ustavi pride določilo, po katerem bi se JLA lahko financirala neproračunsko, iz posebnih davčnih virov.⁴³⁰

⁴²⁹ Magnetogram 29. seje predsedstva SRS, 4. 12. 1987. Arhiv predsednika RS.

⁴³⁰ Pismo predsedstva SRS predsedstvu SFRJ o ustavnih amandmajih, 9. 11. 1987. Arhiv predsednika RS. - Amandmaji so bili leta 1988 kljub temu sprejeti »v paketu«, za JLA pa uveden poseben davek (gl. poglavje Ustavna osamosvojitve Slovenije).

NOČI DOLGIH NOŽEV

Spor med JLA in Slovenijo je dosegel kulminacijo v prvi polovici leta 1988. Med odmevnejšimi dogodki je bil članek z naslovom Admiral sredi lakote, objavljen 4. februarja 1988 v Delu. V njem je Avgust Pudgar poročal o obisku zveznega sekretarja za SLO v Etiopiji in o sklenitvi vojaškega sporazuma, po katerem naj bi Jugoslavija Etiopiji dobavljala orožje, Mladina pa je nekoliko kasneje (12. februarja) objavila komentar Gorazda Suhadolnika Mamula go home!

Ljubljansko temeljno tožilstvo je v dogovoru s slovenskim političnim vodstvom zoper Pudgarja in Francija Zavrla (odgovornega urednika Mladine, ker pisec članka ni bil znan) sprožilo kazenski postopek zaradi žaljivega pisanja na račun oboroženih sil SFRJ in obrambnega ministra Branka Mamule.⁴³¹ (Mamula je malo kasneje doživel še en napad Mladine, ki je pisala o tem, kako mu vojaki gradijo vilo, na naslovnici pa so bili narisani egipčanski sužnji med gradnjo piramid.) Spor je s temi članki prešel tudi na osebno raven. »Kdor ne misli o zveznem sekretarju za SLO tega, kar on misli o sebi, napada JLA, podira Jugoslavijo in maje pridobitve revolucije in NOV,« je stanje opisal Braco Rotar.⁴³² Enako je čez eno leto ocenjeval tudi član predsedstva CK ZKS general Ivan Dolničar, ki se je zaradi Mamulovega stališča, da se »s kompromitiranjem starešin želi razbiti vrh JLA«, z njim tudi dokončno razšel.⁴³³ Mamulo so njegova napadalnost, aroganca in konflikti z vplivnimi generali stali položaja zveznega sekretarja za SLO (po izteku funkcije mu niso dali še enega mandata, čeprav je bilo to običajno). Zamenjal ga je njegov pomočnik Veljko Kadrijević in tako je Mamula svoj vpliv obdržal vse do umika JLA iz Slovenije. Potem pa sta se razšla tudi s Kadrijevićem, in sicer zaradi Mamulove ocene, da Kadrijević ni bil dorasel položaju in ni rešil Jugoslavije bodisi z vojaškim udarom (za katerega je osnovne smernice pripravil že sam) bodisi s ponovnim napadom na Slovenijo in njenim discipliniranjem.

Na zahtevo vojaškega vrha je predsedstvo SFRJ 18. februarja 1988 razpravljalo o napadih na JLA v sredstvih javnega obveščanja. Na seji so obsodili napade na JLA in opozorili na nevarnost njihovega podcenjevanja v nekaterih

⁴³¹ Obtožni predlogi zaradi pisanja v Mladini in Teleksu, Delo, 24. 2. 1988.

⁴³² Mar naj verjamemo, kar je absurd?, Teleks, št. 13, 31. 3. 1988, str. 19.

⁴³³ Pogovor v predsedstvu CK ZKS, 28. 3. 1988. Arhiv RS, dislocirana enota I (fond: CK ZKS, interni pogovori, politični aktivni po 10. kongresu ZKS). – Seje so se udeležili člani predsedstva CK ZKS, člani predsedstva CK ZKJ, člani predsedstva SRS, predsedniki republiških družbenopolitičnih organizacij in izvršni sekretarji predsedstva CK ZKS.

okoljih, zlasti v Sloveniji. Izrečena je bila dokaj ohlapna zahteva, naj pristojni civilni, po potrebi pa tudi vojaški organi ukrepajo.⁴³⁴

O isti temi je 8. in 10. marca razpravljalo tudi predsedstvo CK ZKJ, ki je zahtevalo »idejnopolitično diferenciacijo« s tistimi, ki zavračajo koncept SLO. Po razpravi so v predsedstvu imenovali delovno skupino, ki naj bi pripravila informacijo o napadih na JLA, to pa naj bi predsedstvo sprejelo na naslednji seji.⁴³⁵ Delovna skupina je za izhodišče vzela informacijo, ki jo je bila pripravila analitična služba obrambnega ministrstva in v kateri so kritizirali Mladino, Katedro, Tribuno in Novo revijo kot glasila, ki najbolj enostransko, tendenciozno in »družbeno nesprejemljivo« obravnavajo JLA.⁴³⁶ Po ugotovitvah v tej informaciji so navedene in še nekatere druge revije in časopisi nasprotovali vlogi JLA v sistemu socialističnega samoupravljanja in jo prikazovali kot konservativno silo brez nadzora in kot sedmo republiko, nasprotovali so tudi programu njene modernizacije; zahtevali, naj se JLA ne vmešava v politično življenje, naj se radikalno zmanjšajo sredstva za JLA, uvedejo nacionalno homogene enote, poveljevanje v jezikih narodov in narodnosti ter civilno služnje vojaškega roka; ocenjevali so, da je sistem v armadi stalinističen.

Osnovni očitek v informaciji je bil, da so pisci takih člankov le izvrševalci politike slovenskega vodstva, da podobna stališča izražajo tudi javni delavci, da slovenska oblast na to kljub opozorilom vojske in skupnim sestankom ne reagira.

Člani predsedstva CK ZKS so se v enodnevnem premoru med sejo predsedstva CK ZKJ, 9. marca, na delovnem pogovoru opredelili proti pripravi informacije o napadih na JLA in obsodili armadna etiketiranja in obsodbe slovenskega vodstva.⁴³⁷ Delovna skupina predsedstva CK ZKJ je kljub temu pripravila osnutek dokumenta z naslovom *Ocene in stavovi o aktualnim idejnopolitičkim vprašanjem u vezi napada na koncepciju ONO i JNA i zadacima SKJ (Ocene in stališča o aktualnih idejnopolitičnih vprašanjih v zvezi z napadom na koncepcijo SLO in JLA in nalogah ZKJ)*. Osnutek so poslali v obravnavo republikanskim predsedstvom.

Seji obeh predsedstev je vojaški vrh imel za zadostno politično in pravno podlago, da lahko začne ukrepati (čeprav predsedstvo SFRJ ni dalo vojski nobenih neposrednih navodil, naj ukrepa, razprava v predsedstvu CK ZKJ pa sploh še ni bila končana). Iz dostopnih virov in pričevanj je težko presoditi, kakšne ukrepe je imel v mislih: ali »zgolj« aretacije in obsodbe piscev negativnih člankov in pripadnikov civilne družbe, ali tudi diskreditacijo in poskus

⁴³⁴ Kronologija varnostno-političnih razmer v SRS in nekaterih pomembnejših dogodkov in ukrepov predsedstva SRS pred in po aretaciji četverice. Arhiv predsednika RS.

⁴³⁵ Skupino je vodil Milan Pančevski, v njej je bil od Slovencev Štefan Korošec, ki je do osnutka informacije pokazal odklonilno stališče.

⁴³⁶ Informacija o društveno neprihvatljivom tretmanu JNA i koncepcije ONO u pojedinim sredstvima javnog informisanja s posebnim osvrtom na tretman Armije i odbrane u Mladini, Katedri, Tribuni i Novoj reviji. Arhiv predsednika RS.

⁴³⁷ Pogovor članov predsedstva CK ZKS, 9. 3. 1988. Arhiv RS, dislocirana enota I (fond: CK ZKS, interni pogovori, politični aktivi po 10. kongresu CK ZKS).

zamenjave vsaj dela slovenskega vodstva (iz razprav na sejah je razpoznavna zlasti težnja, da bi ločili Kučana in Dolanca, pri katerem so računali na projugoslovansko usmeritev in možnost, da bi ob morebitnih čistkah prevzel vodilno vlogo v Sloveniji, potencirali pa so tudi razlike med Stanovnikom in Kučanom), ali »kosovski scenarij«, po katerem bi v Sloveniji na podlagi ocen o kontrarevoluciji vsaj začasno uvedli posebne ukrepe oz. izredne razmere, ali morda kombinacijo vseh naštetih možnosti. Najverjetneje pa je, da so posamezne poteze sproti prilagajali, pač glede na to, kakšna je bila reakcija na zvezni ravni in v Sloveniji.

Po mnenju Raifa Dizdarevića JLA vojaškega puča tedaj ne bi mogla izvesti, saj bi to pomenilo konflikt s predsedstvom SFRJ kot vrhovnim poveljnikom, obenem pa konflikt z vodstvom ZKJ ter z vsemi republikami (in pokrajinama), vključno s Srbijo, ki bi se bala, da bi se to lahko zgodilo tudi njej. Poleg tega bi puč moral nekoga odstraniti in nekoga pripeljati, torej uvesti vojaško upravo, kar bi pomenilo rušenje ustavne ureditve. Že sama ideja o tem bi po njegovem izzvala razkol v vojaškem vrhu, ki je bil večnacionalen.⁴³⁸

Tako stališče je bilo precej naivno, saj je upoštevalo zapisano, ne pa resnično moč predsedstva, ki ni imelo skorajda nobene avtoritete (to se je zelo hitro pokazalo slabo leto kasneje ob dogajanju v Srbiji, še posebej pa na protislovenskem mitingu »na ušću« v Beogradu, kjer je podivjana srbska množica preplašenega Dizdarevića med njegovim klavnim javnim nastopom izžvižgala in preglasila s parolami). Edina resnična varovalka pred posegom JLA so bili večnacionalna sestava vodstva, hitro in javno reagiranje slovenskih oblasti na vsako potezo ter opozorila iz tujine.

Vrh JLA je, kot je razvidno iz Mamulove knjige,⁴³⁹ vsaj že nekaj mesecev prej razmišljal o vojaškem udaru (verjetno pa je imel pripravljene tudi okvirne scenarije). Vojaški udar po latinskoameriškem vzoru in uvedba vojaške uprave v celotni državi bi bila najbrž res skrajna ukrepa, povsem realne pa so bile »gasilske« akcije po kosovskem vzoru. Za kazenske pregone v Sloveniji je armadni vrh že tako dobil načelno podporo predsedstva. Ob malo drugačnem razvoju dogodkov med procesom proti četverici (npr. če bi prišlo do nemirov v Sloveniji) bi verjetno ocenili, da slovenske oblasti in varnostne sile ne obvladujejo razmer, na ceste bi poslali tanke, uvedli začasno vojaško upravo (ki bi ji slovenski generali v armadnem vrhu le težko nasprotovali, tudi če bi hoteli), zahtevali zamenjavo vodstva in vzpostavitev projugoslovanskih »zdravih sil«, če bi jih lahko našli.

Na ukrepe je začel vojaški vrh pripravljati tudi javnost. Članek Kako Mladina gradi vilo, objavljen 10. marca v časopisu Narodna armija, je podrobno analiziral oblike in metode specialne vojne, v zvezi s tem je omenjal Mladino in njeno pisanje enačil s pisanjem politične emigracije. Istega dne so se sestali predsednik zveznega predsedstva Lazar Mojsov, predsednik predsedstva CK

⁴³⁸ Dizdarević, Od smrti Tita do smrti Jugoslavije, str. 248.

⁴³⁹ Mamula, Slučaj Jugoslavija.

ZKJ Boško Krunić in član zveznega predsedstva iz Slovenije Stane Dolanc s Francetom Popitom in Milanom Kučanom. Namen sestanka je bil pripraviti vsebino seje, ki naj bi bila 14. aprila in na kateri naj bi se sestali slovensko in zvezno predsedstvo ter skušali zgladiti nesporazume med federacijo in Slovenijo.⁴⁴⁰

Nekaj dni kasneje, 16. marca, so na seji zveznega Sveta za varstvo ustavne ureditve sprejeli podobne ocene kot 18. februarja zvezno predsedstvo, le da v širšem kontekstu. O teh ocenah so razpravljali tudi predsedstvo CK ZKJ (17. marca), sekretarji za notranje zadeve z zveznim sekretarjem (istega dne) in predsedniki republiških svetov za varstvo ustavne ureditve z zveznim predsednikom (29. marca). Ključna pa je bila seja vojaškega sveta (svet oboroženih sil SFRJ) 25. marca, na kateri so napovedali neposreden poseg vojaških pravosodnih organov, po potrebi pa tudi vojaških enot, v Sloveniji. – Ta svet je bil posvetovalno telo zveznega sekretarja za SLO, in čeprav ni imel formalnih pristojnosti, je bil zelo vpliven, saj je v njem sedela glavnina vojaškega vrha, poveljniki armad in poveljniki republiških TO. Svoj vpliv so prek njega uveljavljali tudi nekateri upokojeni generali.

Svet je politični liberalizaciji v Sloveniji pripisal protirevolucionaren značaj. Pripravil je tudi dokument z naslovom Informacija o napadih na zasnovo SLO, JLA in SDV, katerega vsebina je v javnost prišla še isti večer na TV, v tisku pa 28. marca.⁴⁴¹ Stališča vojaškega sveta so bila precej ostrejša od stališč zveznega Sveta za varstvo ustavne ureditve in zveznega predsedstva, obenem pa – po trditvah slovenskega člana tega predsedstva Staneta Dolanca – tudi niso bila usklajena z njunimi stališči.⁴⁴²

Po sklepu vojaškega sveta je general ljubljanskega armadnega območja Svetozar Višnjić (ki si je sicer ves čas prizadeval za korektne odnose s slovenskim vodstvom) naslednji dan, 26. marca, načelnika SDV in notranjega ministra Slovenije vprašal, ali bodo slovenski varnostni organi sposobni obvladati položaj, če bo prišlo do množičnega odziva na aretacije, ki naj bi jih sprožil vojaški tožilec.⁴⁴³ Ker nista hotela odgovarjati sama, so se v Gozdu - Martuljku sestali s predsednikom predsedstva CK ZKS Milanom Kučanom in članom predsedstva SFRJ Stanetom Dolancem. Višnjić je imel, kot je povedal, navodilo, naj ob morebitnih javnih odzivih na demonstracije najprej zaščiti vojaške objekte, oficirje in njihove družine, slovenskim varnostnim organom pa

⁴⁴⁰ Dizdarević, *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije*, str. 236.

⁴⁴¹ Vojaški vrh je poskrbel za načrtno plasiranje informacije. Članek o seji so napisali v političnem vodstvu JLA in nato pritisnili na Borbo, da ga je objavila. Zagrebški Vjesnik in Delo sta ga ponatisnila, Politika pa je poleg informacije s seje objavila tudi Mamulov uvodnik na seji sveta.

⁴⁴² Pogovor v predsedstvu CK ZKS, 28. 3. 1988. Arhiv RS, dislocirana enota I (fond: CK ZKS, predsednikovo gradivo).

⁴⁴³ Mamula piše, da je Višnjić ravnal po naročilu načelnika varnostne službe ZSLO (Mamula, *Slučaj Jugoslavija*, str. 124). Iz informacije, ki jo je za predsedstvu pripravilo obrambno ministrstvo, in iz Kadijevičevega ustnega poročila na seji predsedstva SFRJ pa je očitno, da je Višnjiću, ob navzočnosti celega svojega kolegija, to naročil dotedanji obrambni minister Mamula sam (Dizdarević, *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije*, str. 244).

naj bi pomagal, če sami ne bi bili sposobni poskrbeti za javni red.⁴⁴⁴ Predsednik slovenskega predsedstva France Popit, ki se mu je iztekal mandat, je bil tedaj na obisku v ZDA (nasploh je konflikt z JLA zaradi sojenja četverici potekal v neugodnih razmerah – morda tudi načrtno –, saj je bila maja menjava predsednika predsedstva SRS in predsedstvo med 13. aprilom in 8. junijem ni imelo vsebinske seje, menjava pa je potekala tudi v predsedstvu SFRJ). Dolančeva poizvedovanja pri predsedniku zveznega predsedstva Lazarju Mojsovu so pokazala, da ta o sklepih vojaškega sveta ne ve ničesar. Enak rezultat je dalo Kučanovo poizvedovanje pri predsedniku predsedstva CK ZKJ Bošku Krunicu.

Razpravo o napadih na zasnovo SLO, JLA in SDV je 29. marca nadaljevalo tudi predsedstvo CK ZKJ.⁴⁴⁵ Slovenski člani predsedstva so osnutek ocene, ki jo je pripravila delovna skupina predsedstva CK ZKJ, zavrnilo kot nesprejemljiv (v Sloveniji ga je analizirala posebna delovna skupina predsedstva CK ZKS in ocenila, da ga ni mogoče popraviti). Na seji predsedstva CK ZKJ so v glavnem razpravljali o razmerah v Sloveniji, izrečene so bile zahteve po ukrepanju, tudi aretacijah, ki jim je Kučan ostro nasprotoval. Proti sprejetju stališč sta bila tudi sekretar predsedstva CK ZKJ iz Slovenije Štefan Korošec, ki je kritiziral ZSLO, češ da se politično opredeljuje, in je – čeprav je bilo znano, da bo o gradivu razpravljalo predsedstvo CK ZKJ – informacijo o napadih na JLA posredoval javnosti pred sejo, ter član predsedstva CK ZKJ Franc Šetinc, ki je nasprotoval tezam, »da je Slovenijo preplaval val lažnega liberalizma«. Korošec je med drugim dejal, da se v informaciji uporablja besednjak specialne vojne in da do tedaj takega izrazoslovja v dokumentih CK ZKJ ni bilo.

Kučan je zavrnil teze, da je v Sloveniji kontrarevolucija, da so pripadniki JLA v Sloveniji ogroženi, da gre za koordinirano dejavnost specialne vojne, povezane s sovražno emigracijo, in podobno. Dejaj je, da je vojaški svet očitno postal samostojen politični organ, saj ne predsedstvo SFRJ ne drugi organi za te ocene niso vedeli.

Kadijević je trdil, da se razmere v državi poslabšujejo in da je vprašljiv obstoj Jugoslavije kot socialistične in samoupravne skupnosti, če se to ne bo v bližnji prihodnosti ustavilo. Menil je, da je vse več elementov izrednih razmer, da se uporabljajo metode specialne vojne, da dozorevajo razmere, v katerih bo zaradi zaščite pridobitev revolucije treba uporabiti radikalnejša sredstva ne glede na posledice. Specialna vojna, je poudaril, je usmerjena proti pridobitvam revolucije, torej ni nič drugega kot kontrarevolucija. V svojem nastopu je povezal delovanje desnice, nacionalizem, delovanje emigracije in tujih dejavnikov proti Jugoslaviji (mednje je uvrstil tudi zahteve Mendarodnega denarnega sklada). Ugotavljal je, da so se po sejah obeh

⁴⁴⁴ Pogovor v predsedstvu CK ZKS, 28. 3. 1988. Arhiv RS, dislocirana enota I (fond: CK ZKS, predsednikovo gradivo). – Po pričevanju Staneta Dolanca naj bi Višnjić v začetnem pogovoru s Tomažem Ertlom in Ivanom Erženom jasno rekel, da je v Sloveniji kontrarevolucija, v pogovoru z Dolancem (ki mu je zatrdil, da je ni) pa, da so mu tako rekli v vojaškem svetu.

⁴⁴⁵ Neautorizovane magnetofonske beleške sa 72. sednice predsedništva Centralnog komiteta Saveza komunista Jugoslavije, Bg., 29. mart 1988. godine. Kopijo hrani B. R.

predsedstev (18. februarja predsedstva SFRJ, 8. in 10. marca pa predsedstva CK ZKJ, op. B. R.) razmere bistveno poslabšale in da so sovražni napadi na JLA vse agresivnejši, zlasti v zvezi s prodajo orožja in osebnostjo zveznega sekretarja za SLO. Omenil je, da je bil v Newsweeku objavljen članek o »teoriji domin« (teorija se pripisuje uredniku Dela Božu Kovaču), po kateri bodo, če se v Jugoslaviji zruši en tabu, padli tudi drugi tabuji. Izrazil je prepričanje, da je med privrženci t. i. maspoka na Hrvaškem in nekaterimi mediji neposredna povezava, kritiziral pa je tudi Dobrico Ćosića in njegove nastope. Kjer ZK popusti, je dejal, se vrine opozicija, in dodal, da je direktor CIE Mladino označil za resno politično gibanje, primerljivo s Solidarnostjo na Poljskem.

V zvezi z ocenami vojaškega sveta in ravnanjem JLA se je Kadrijević precej umaknil in ključne stvari relativiziral, češ da je vojaški svet strokovni organ ZSLO, da je bila njegova seja redna, da je ocenjeval borbena pripravljenost v letu 1987 in da so sestavni del tega ocene o moralnopolitičnih razmerah. Poudaril je, da nobena ocena ni šla dalj od stališč predsedstva in Sveta za varstvo ustavne ureditve, vse je bilo manj od teh ocen: predsedstvo je sklenilo, naj se preučijo možnosti, da v primerih, ko civilni organi pregona ne reagirajo proti tistim, ki napadajo JLA, postopke prevzamejo vojaški pravosodni organi, in sicer zato ker gre za napade na oborožene sile; ustrezni organi v družbi oziroma v tožilstvu in vojni pravosodni organi so dobili nalogo, da to preučijo; poveljnik 9. armade oz. ljubljanskega armadnega območja je dobil nalogo, naj se z ustreznimi tovariši v Sloveniji posvetuje, kako bi postopke izvedli in kakšne bi bile posledice, če bi do take odločitve predsedstva prišlo.⁴⁴⁶

Drugi so stališča JLA in osnutek informacije delovne skupine predsedstva CK ZKJ v glavnem branili. Še posebej odločen je bil Raif Dizdarević. V zvezi s pregoni je povedal, da je zvezni javni tožilec sprožil preiskovalne postopke, ki pa jih pristojni tožilci niso izvedli. Navedel je primera Nove revije in Mladine. Predsedstvo je zato zadolžilo Josipa Vrhovca in Staneta Dolanca, naj se o tem pogovorita z zveznim javnim tožilcem, prav tako naj bi se z njim pogovorili tudi organi pregona iz JLA (vojaški tožilec in predstavniki vojaškega sodišča), saj je postopke, kot je menil Dizdarević, treba začeti.

Milan Kučan je v odgovoru vztrajal, da je bilo iz tistega, kar jim je na pogovoru 26. marca v Gozdu - Martuljku povedal Višnjic (ki da s slovenskim vodstvom dobro sodeluje in ne želijo, da bi stvar izgorela na njem), popolnoma jasno, da je on (Višnjic) razumel oceno vojaškega sveta tako, da je v Sloveniji kontrarevolucija in je zaradi tega treba ukrepati, ti ukrepi lahko izzovejo reakcije javnosti, on pa ima nalogo, da zaščiti sebe in svoje ljudi ter objekte, pomaže pa tudi slovenskemu vodstvu pri obvladovanju razmer. Kučan je dodal: »Zvečer so bila po televiziji objavljena stališča vojaškega sveta, naslednji dan pa smo imeli pogovor z Višnjicem. Kakšen zaključek smo lahko naredili na osnovi tega, je jasno.«⁴⁴⁷

Na koncu sestanka predsedstva CK ZKJ so sklenili, da bo delegacija predsedstva obiskala Slovenijo, se sestala s slovenskim vodstvom in skušala uskla-

⁴⁴⁶ Prav tam.

⁴⁴⁷ Prav tam.

diti ocene v zvezi z nastajajočo informacijo predsedstva CK ZKJ o napadih na JLA, kar pa naj ne bi bilo neposredno povezano s stališči o domnevni kontrarevoluciji in specialni vojni v Sloveniji.⁴⁴⁸

Delegacija predsedstva CK ZKJ je 8. aprila res prišla v Ljubljano. Po sedemurnem razpravljanju o tem, ali je dokument sploh potreben,⁴⁴⁹ in nato po še nekaj delovnih sestankih v predsedstvu CK ZKJ je bila ocena v precej razvodeneli obliki kot interni partijski dokument sprejeta šele na seji predsedstva CK ZKJ 12. aprila.⁴⁵⁰

Slovenskim predstavnikom je tako uspelo amortizirati reakcijo po partijski liniji, odnosi z vojaškim vrhom pa so še naprej viseli v zraku. Mamuli je še pred koncem mandata razpravo o napadih na JLA uspelo znova spraviti na sejo zveznega predsedstva, ki je bila 4. aprila. Informacija, ki jo je za sejo pripravil vojaški vrh, je poudarjala zunanjepolitični vidik nacionalizma in napadov na pridobitve revolucije. Navedeni so bili: članek v Newsweeku, ki ga je omenjal že Kadijević na seji predsedstva CK ZKJ; ocene italijanskega predsednika vlade Giulia Andreottija, da imajo napadi na JLA lahko nepredvidljive posledice za integriteto Jugoslavije; Bučarjev nastop v evropskem parlamentu v Strasbourgu; intervju urednika Mladine Roberta Botterija za nemško televizijo; poskusi povezave slovenskih disidentskih revij s tistimi na Reki in v Zagrebu. V informaciji so poudarili, da se je v Jugoslaviji že zelo razmahnila specialna vojna, na kar je vojaški vrh opozarjal na sejah predsedstev SFRJ in CK ZKJ februarja in marca, ter da vztraja pri teh ocenah, češ da jih nadaljnji razvoj situacije samo potrjuje. Nadalje je bilo zapisano, da bi morale JLA braniti predvsem državne in politične institucije, ker tega niso storile, se je oglasila sama na seji vojaškega sveta 25. marca, ker ocenjuje, da gre za vprašanje obstoja države in da mora zato JLA vstati v njeno obrambo ter opozoriti vodstvo Slovenije.⁴⁵¹ Mamula, za katerega je bilo to eno zadnjih dejanj v mandatu (še zdaleč pa ne konec vplivanja na odločitve vrha JLA), je bil prepričan, da jim je »z odločnim stališčem uspelo ohraniti in okrepiti položaj JLA«, ⁴⁵² kar pa je bila bolj samotolažba kot resničnost.

Res pa sta se že naslednji dan, 5. aprila, sestala France Popit (prav tako v zadnjih dnevih svojega predsedniškega mandata) in viceadmiral Stane Brovet. Popit (ki se je malo pred tem zveznim oblastem hudo zameril z izjavo na podelitvi Kidričevih nagrad, da tudi zvezna vlada vleče poteze, ki bi jih lahko označili za kontrarevolucionarne – Mikulić naj bi zaradi tega celo grozil z odstopom)⁴⁵³ je menil, da je treba s spornimi članki obračunavati politično, ne

⁴⁴⁸ Prav tam.

⁴⁴⁹ Zapisnik in magnetogram 55. razširjene seje predsedstva CK ZKS skupaj s člani predsedstva CK ZKJ, 8. 4. 1988. Arhiv RS, dislocirana enota I (fond: CK ZKS, seje predsedstva CK ZKS).

⁴⁵⁰ Pogovor članov predsedstva in izvršnih sekretarjev predsedstva CK ZKS, 13. 4. 1988. Arhiv RS, dislocirana enota I (fond: CK ZKS, pogovori v CK).

⁴⁵¹ Objavljeno v: Mamula, Slučaj Jugoslavija, str. 126, 127.

⁴⁵² Prav tam, str. 127.

⁴⁵³ Dizdarević, Od smrti Tita do smrti Jugoslavije, str. 236.

pa represivno. Brovet je sicer ponovil vse znane očitke vojaških oblasti o napadih na JLA, specialni vojni, mlačnosti reagiranja slovenske politike na dogajanje, hkrati pa poudaril, »da JLA niti na kraj pameti ne pride, da bi SRS razglašala za žarišče kontrarevolucije ali da bi jo izenačevala s SAP Kosovo«. Poudaril je tudi, da so bili v JLA kritični le do posameznikov, ki so v preteklih mesecih izražali »nesprejemljiva stališča do JLA, Jugoslavije, neuvrščenosti in drugih temeljnih vrednot naše družbe«. ⁴⁵⁴ Sestanek, ki je bil sicer bolj ali manj naveličano ponavljanje že nešteto krat izrečenega, sta zaključila z rutinirano ugotovitvijo, da so takšna razčiščevanja potrebna in nujna in naj do njih prihaja vselej, kadar ena ali druga stran začuti potrebo po medsebojnem informiranju. Morda pa se je za Brovetovimi izjavami že skrivala odločitev vojaškega vrha (podučenega z enotno reakcijo slovenskega vodstva), da bo šel v obračun na »najnižji« ravni, torej s posamezniki iz opozicije, in da bo za to poskušal dobiti tudi pomoč ali si vsaj zagotoviti nevmešavanje slovenske oblasti. Taka kalkulacija armadnega vrha je bila v začetku pravilna, saj je slovenska SDV z vojaškimi organi pregona sprva dobro sodelovala. Reakcija javnosti in delovanje Odbora za varstvo človekovih pravic med procesom proti četverici pa je slovensko oblast prisilila v kar največjo angažiranost v korist obtožencev.

Še pred aretacijami in procesom se je razprava o ocenah armadnega vrha in slovenskih reakcijah nanje nadaljevala tudi v najvišjih organih federacije. O tem so razpravljali: 23. maja Komisija za vodenje in poveljevanje oboroženim silam SFRJ pri predsedstvu SFRJ (t. i. vojaška komisija), ⁴⁵⁵ 25. maja pa še predsedstvo SFRJ (vmes, 24. maja, tudi predsedstvo CK ZKS). V informaciji, ki jo je ZSLO pripravil za sejo vojaške komisije, je bilo zapisano, da je bila sporna seja vojaškega sveta 25. marca redna in da na njej ni bilo govora o kakršnihkoli ukrepih proti Sloveniji, da pa je Mamula dal Višnjiću navodila, naj se o reakciji na možne aretacije pogovori s slovenskimi organi za notranje zadeve. Reakcijo vojaškega sveta so v informaciji pojasnili kot posledico zahteve predsedstva SFRJ, naj »zaradi napadov na armado in primerov napadov na pripadnike vojske v Sloveniji tožilci in sodišča, eventualno pa tudi vojaški sodni organi zakonsko ukrepajo proti tistim, ki so eventualno storili kazniva dejanja«. ⁴⁵⁶ Na seji vojaške komisije je Kadijević (ki je medtem postal obrambni minister) kategorično zatrjeval, da v obrambnem ministrstvu »ni nikakršnih načrtov ukrepov razen tistih, ki jih je odobrilo predsedstvo«. ⁴⁵⁷

Na seji zveznega predsedstva 25. maja se je predsedstvo postavilo na stran vojske. Dizdarević je ocenjeval, da gre za najhujši napad na JLA od vojne sem, da slovensko vodstvo vztraja pri ocenah, »da je vendarle moralo biti nekaj

⁴⁵⁴ Zapis pogovora predsednika predsedstva SRS Franceta Popita z viceadmiralom Stanetom Brovetom, 5. 4. 1988. Arhiv RS, dislocirana enota I (fond: CK ZKS, predsednikova dejavnost).

⁴⁵⁵ Komisijo je vodil obrambni minister, v njej pa so bili še predsednik vlade ter ministra za notranje in zunanje zadeve.

⁴⁵⁶ Dizdarević, *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije*, str. 244.

⁴⁵⁷ Prav tam.

zadaj« in da je vojaški svet razpravljajl o Sloveniji, ne pa o razmerah na splošno. Kadrijević se je z Dizdarevićevimi ocenami strinjal, bistvo slovenskih trditev pa je videl v tem, da Slovenci v ravnanju vrha JLA vidijo možnost državnega udara. Vprašal je, s kom v Sloveniji se jugoslovanski vrh pravzaprav pogovarja, »z Mladino in nemškim novinarjem in obveščevalcem Viktorjem Meierjem, ki je do maksimuma razplamtel trditev o vojaškem udaru v nemškem tisku, ali z delom ljudi iz slovenskega vodstva ali z nekom tretjim«. ⁴⁵⁸ Dodal je, da to zahteva javno oceno, saj je bila izpostavljena vrhovna komanda.

Predsedstvo je stališča slovenskega vodstva ocenilo zelo kritično, kritiziralo ga je zaradi oportunitizma, kar naj bi med drugim potrjevala tudi Dolančeva trditev, da »v CK ZKS vsak torek trepetajo, kaj se bo naslednji dan pojavilo v Mladini«. ⁴⁵⁹ Slovenskemu predsedstvu je očitalo, da se v zvezi z napadi na JLA nikoli ni javno oglasilo, slovenskim pravosodnim organom pa, da ne želijo reagirati na take napade in da vse tovrstne zahteve iz federacije zavračajo. Sklenilo je, da bo od slovenskega predsedstva zahtevalo, naj odločno reagira in doseže, »da varnostne službe ugotovijo, kako odtekaajo državne tajne, vojaški in drugi strogo zaupni dokumenti, kot je bil primer z Mladino«; da se v prihodnje poveljnik ljubljanske armadne oblasti obrača samo na predsednika predsedstva SRS, s čimer bi se izognili nesporazumom; da se zvezni javni tožilec sestane s slovenskimi kolegi z namenom, da izenačijo kriterije ocenjevanja napadov na JLA, in da se skliče nujen sestanek s slovenskim vodstvom, na katerem bodo v imenu jugoslovanskega državnega vrha sodelovali Veselin Đuranović (član zveznega predsedstva iz Črne gore, op. B. R.), Stane Dolanc in Raif Dizdarević. ⁴⁶⁰ Iz razprave je tudi jasno razvidna težnja, da bi vnesli razdor v slovensko vodstvo, Dizdarević je tako večkrat potenciral različnost Kučanovih, Stanovnikovih in Dolančevih ocen.

Sestanek s slovenskim vodstvom je bil že naslednji dan, 26. maja. Na začetku je Dizdarević ponovil stališča s seje vojaške komisije in predsedstva SFRJ, dodatno pa kritiziral pobudo dvajsetih slovenskih komunistov (naslovljeno na konferenco ZKJ, ki je bila dogovorjena za 29. in 30. maj), da naj se ustanovi komisija, ki bo ugotovila dejstva v zvezi z nameranim vojaškim udarom. Slovenski predstavniki, Stanovnik, Kučan in Marinc (član slovenskega predsedstva in predsednik Sveta za varstvo ustavne ureditve), so še naprej zatrjevali, da je obstajala nevarnost vojaškega udara oz. da je bilo v stališčih vojaškega sveta »nekaj zadaj«, in povedali, da bodo zato slovenski predstavniki v republiški in zvezni skupščini zahtevali ustanovitev državne komisije. Poudarili so, da demokracije ni mogoče razvijati brez toleriranja dejavnosti opozicije, z njo pa se je treba soočati z legalnimi in ne represivnimi sredstvi. Stanovnik je tudi povedal, da so organom za notranje zadeve naročili, naj

⁴⁵⁸ Prav tam, str. 245.

⁴⁵⁹ Prav tam, str. 245.

⁴⁶⁰ Prav tam, str. 246.

ugotovijo, kje »curljajo« tajni podatki in dokumenti, in da je milica med preiskavo pri nekem državljanu dobila stenogram Kučanove razprave in tajni vojaški dokument (šlo je za preiskavo Mikroade, op. B. R.).⁴⁶¹

Stenogram razprave Milana Kučana, tedanjega predsednika predsedstva CK ZKS, na 72. seji predsedstva CK ZKJ 29. marca (označen kot državna skrivnost) je medtem našel pot do uredništva Mladine. Na podlagi tega stenograma je Vlado Miheljak napisal članek z naslovom Noč dolgih nožev (sicer podpisan z imenom narodne herojinje, ki ga je uporabljalo uredništvo, tj. Majda Vrhovnik), v katerem je opozarjal na nevarnost uvedbe izrednega stanja v Sloveniji. Članek bi moral iziti v Mladini 10. maja, vendar ga je uredništvo na zahtevo SDV in tožilca moralo umakniti. Kučan je stenogram razdelil ožjemu republiškem vodstvu, do Mladine pa je prišel prek Igorja Bavčarja, ki je bil tedaj strokovno-politični delavec na SZDL. Bavčar je stenogram »prestregel« podpredsedniku SZDL Jožetu Knezu, ga kopiral in nato izročil Janezu Janši, tedaj publicistu tednika Mladina in kandidatu za predsednika SZMS, ta uredniku Mladine Franciju Zavrlu, Zavrl piscu komentarja Miheljaku, kopije so se začele širiti (prav tako govorice o načrtovanih aretacijah nekaj sto oporečnikov in politikov v Sloveniji).⁴⁶² SDV je začela raziskovati, kako je stenogram prišel v javnost, pri čemer je tajno preiskala tudi prostore v računalniškem podjetju Mikroada, kjer je bil zaposlen Janez Janša. Odkrila je tako »Kučanov stenogram« kot »Višnjičev dokument o povečanju bojne pripravljenosti« ter o najdbi obvestila vojaške oblasti, 28. aprila pa tudi Andreja Marinca (predsednika Sveta za varstvo ustavne ureditve), Milana Kučana (predsednika predsedstva CK ZKS) in Miloša Prosenca (sekretarja predsedstva CK ZKS) ter člana zveznega predsedstva Staneta Dolanca.⁴⁶³

Areacije civilnih osumljencev in prva zaslišanja so po odkritju dokumentov izvedli slovenski varnostni organi, nato pa so obtožene predali preiskovalnim in sodnim organom JLA. Poleg glavnega osumljenca Janeza Janše, ki je bil aretiran 31. maja,⁴⁶⁴ so v naslednjih dneh zaprli še Ivana Borštnerja, zastavnika JLA, in Davida Tasića, novinarja Mladine (ki je prav tako dobil dokumente). Franci Zavrl se je aretaciji izognil, tako da se je zatekel v bolnišnico.

Konec julija in v začetku avgusta 1988 je nato JLA uprizorila sodni proces proti četverici pred vojaškim sodiščem v Ljubljani. Formalno so jih obtožili

⁴⁶¹ Prav tam, str. 246, 247.

⁴⁶² Žerdin, Generali brez kape, str. 43. – Po interpretaciji Janeza Janše naj bi stenogram ukradli rahlo okajenemu predsedniku RK SZDL Jožetu Smoletu.

⁴⁶³ Kronologija varnostno-političnih razmer v SRS in nekaterih pomembnejših dogodkov in ukrepov predsedstva SRS pred in po aretaciji četverice. Arhiv predsednika RS.

⁴⁶⁴ Dizdarevič navaja, da ga je o aretaciji Janše obvestil Kadrijevič 30. maja, torej dan pred aretacijo, on pa da mu je naročil, naj o tem obvesti Dolanca in Kučana, ki sta bila tisti dan tako kot on na konferenci ZKJ. Kadrijevič je odgovoril, da že vesta, ker ju o tem redno obvešča Tomaž Ertl (sodelovanje Ljubljanskega armadnega območja in SDV je označil za odlično). Dizdarevič je kljub temu vztrajal, naj ju obvesti, kar je ta tudi storil. Kučan naj bi tako (po lastni interpretaciji) za aretacijo izvedel šele od Kadrijevića, Dolanc pa od Kučana, čeprav je Dizdarevič prepričan, da sta za celotno akcijo vedela že prej. (Od smrti Tita do smrti Jugoslavije, str. 250, 251.)

izdaje vojaške skrivnosti. Šlo je za »Višnjičev dokument« (zaupen dokument št. 5044-3 z dne 8. januarja 1988), v katerem je poveljnik ljubljanskega armadnega območja zaradi razmer v Sloveniji poostril ukrepe bojne pripravljenosti svojih enot. Del dokumenta je Borštner prekopoliral in kopijo izročil Tasiću, ta pa Janši. Kot možna različica za obtožbo, ki pa je niso uporabili (ker bi bilo potem sojenje pred civilnim sodiščem), je bila predvidena tudi obravnava zaradi izdaje državne skrivnosti – nezakonite pridobitve in posedovanja zaupnega stenograma razprave Milana Kučana.

Aretacija je imela za posledico ustanovitev Odbora za varstvo človekovih pravic, najmočnejše institucije civilne družbe v osemdesetih letih.⁴⁶⁵ Dogajanje v zvezi z aretacijami in procesom je bila pol leta osrednja točka poročanja in komentiranja vseh slovenskih medijev, v ospredju pa so bile zlasti kritike ravnanja JLA (po enem od izračunov je med aprilom in avgustom v večjih slovenskih medijih o JLA izšlo več kot 1354 člankov, polovico od tega komentarjev oz. vsebinskih prispevkov). Na procesu (zaprtem za javnost) je bil Borštner obsojen na štiri leta zapora, Zavrl (ki se je edini branil s prostosti) in Janša na osemnajst mesecev, Tasić na pet mesecev. Po obsodbi so bili obsojenci do pravnomočnosti sodbe izpuščeni, prestajanje kazni jim je slovenska oblast odlagala, kolikor so ji dopuščale dane zakonske možnosti, hkrati pa (neuspešno) naslavljala na predsedstvo SFRJ številne vloge za pomilostitev. Obsojencem je zagotovila ugodnejše prestajanje kazni in – po preteku približno tretjine kazni, ko je odločanje prešlo v njeno pristojnost – predčasno odpustitev.⁴⁶⁶

Slovenska oblast je bila med procesom deležna nenehnih kritik, da se ni dovolj zavzela za četverico oz. da je aretacije naročila in proces celo odobraval. Odgovornost za aretacije je prevzel Tomaž Ertl in tako »zaščitil« slovensko vodstvo. Domneve, da so tedanji vodilni politiki aretacije naročili, preiskave niso dokazale, čeprav sta pred parlamentarno preiskovalno komisijo morala pričati tako Kučan kot Dolanc.⁴⁶⁷ So pa zanje vedeli. Kučan je čez eno leto dogajanje v zvezi z Janševo aretacijo opisal takole: »In drugo, Ertl ni dal zoper slovensko politiko zapreti Janše. Ko je bil tu, je povedal, da je ravnal tako, kot mu to nalagajo njegove dolžnosti /.../, od tu naprej pa lahko povem, kako so stvari potekale. Ko smo prišli iz Beograda, je bilo postavljeno vprašanje zakaj (so jih aretirali, op. B. R.). Rekli so, da bodo v preiskavi, v priporu ugotovili, kako je prišel do tega papirja. Potem smo mi z njim opravili, in ko so me obvestili, da so to opravili, sem jim rekel, naj ga spustijo. Vendar sem

⁴⁶⁵ Več o tem v poglavju *Oblast in pozicija*.

⁴⁶⁶ Več o procesu v: Žerdin, *Generali brez kape*. – O odnosu med slovenskim in jugoslovenskim vodstvom v času procesa pa v: Dizdarević, *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije*, str. 250–263.

⁴⁶⁷ Proces so preučevale kar štiri parlamentarne komisije, prva je bila ustanovljena še v socialistični skupščini 25. 10. 1988, vodil jo je podpredsednik skupščine Aleksander Ravnikar. Po prvih večstrankarskih parlamentarnih volitvah je bila ustanovljena nova komisija (1990), ki jo je vodil Franc Zagožen (tedaj član Slovenske kmečke zveze, kasnejše SLS), vendar tudi ta ni razčistila ozadja procesa. Tretjo komisijo (1994) je vodil Igor Bavčar (član LDS), četrto (1995) pa Vitodrag Pukl (SDS). Zadnja komisija je (brez končnega poročila) delo končala leta 1996.

dobil odgovor, da ga ne morejo spustiti, ker to zahteva vojska. Rekel sem, da bi ga na njihovem mestu spustil, pa naj ga zapre vojska. Odgovor je bil, da tako ne gre, da obstajajo predpisi, po katerih so ga dolžni, če vojska to zahteva, izročiti. Na moje laično razmišljanje, kaj bi lahko naredili, sem dobil strokovni odgovor. Vojska je grobo reagirala na predlog, da bi ga spustili.«⁴⁶⁸

Po aretaciji in ves čas procesa je bila slovenska oblast stisnjena med zahteve Odbora za varstvo človekovih pravic na eni ter vojaškega vrha, predsedstva SFRJ in predsedstva CK ZKJ na drugi strani. ZKS so zaradi procesa začeli zapuščati vidni intelektualci. Vpliv alternative na javnost je naenkrat postal večji kot vpliv oblasti. V jugoslovanskem tisku so se stopnjevali namigi, da so v slovenskem vodstvu razhajanja, da del vodstva koketira z idejami Staneta Kavčiča, kar se med drugim kaže v tem, da je vodstvo ob kandidaturi za predsednika predsedstva SRS pustilo na cedilu Andreja Marinca. Širile so se informacije, da je med Kučanom in Ertlom prišlo do konflikta. Vse poletje in jesen so si slovenski in zvezni organi javno in tajno dopisovali, vrstile so se številne telefonske intervencije, sestanki (dvakrat sta se sestala tudi Kučan in Kadijevič, enkrat, 5. julija, skupaj z Dizdarevičem), skupne seje zveznega in slovenskega državnega in partijskega predsedstva. Strategijo obrambe na procesu je slovensko vodstvo gradilo na ustavni nelegalnosti »Višnjičevega dokumenta«⁴⁶⁹ in na odločitvi vojaških organov, da sojenje poteka v srbohrvaškem jeziku (kritizirali pa so še druge poteze armade med sojenjem, npr. zavračanje, da bi bili na sojenju navzoči pravni strokovnjaki in da bi obtožene branili civilni odvetniki). V zvezi z odnosom do Jugoslavije se je obramba osredotočila na naslednje točke: politične razmere v Sloveniji lahko presoja in ureja le slovenska oblast (pri tem so se sklicevali na tako stališče, kot ga je v zvezi z 8. sejo CK ZK Srbije in v zvezi z »delanjem reda« na Kosovu imelo srbsko vodstvo); v Sloveniji ni izrednih razmer in kontrarevolucije, slovenska oblast pa politično situacijo obvladuje. Zaradi dejavnosti Odbora za varstvo človekovih pravic in množičnega gibanja v Sloveniji v podporo četverici so v zveznih organih namreč še naprej ocenjevali, da je v Sloveniji kontrarevolucija in da slovenska oblast ne obvladuje razmer, caplja na repu dogodkov in koketira s slovenskim separatizmom in nacionalizmom.

Na seji predsedstva CK ZKS 14. junija so na zahtevo predsedstva CK ZKJ razpravljali o nastalih razmerah.⁴⁷⁰ (Seje se je udeležil tudi predstavnik predsedstva CK ZKJ Ivica Račan, ki je dva dni kasneje na seji predsedstva CK ZKJ o razmerah v Sloveniji poročal ugodno, poudaril pa, da so Slovenci še posebej občutljivi na ocene o kontrarevoluciji.) Na seji predsedstva CK ZKS je bila

⁴⁶⁸ Magnetogram 66. seje predsedstva SRS, 19. 6. 1989, str. 42. Arhiv predsednika RS.

⁴⁶⁹ Na zahteve slovenskih državnih in političnih organov je o ustavnosti dokumenta presojalo predsedstvo SFRJ (čeprav to ni bilo v njegovi pristojnosti) in odgovorilo, da je bil dokument ustaven in zakonit.

⁴⁷⁰ Zapisnik 59. seje predsedstva CK ZKS, 14. 6. 1988. Arhiv RS, dislocirana enota I (fond: CK ZKS, seje predsedstva CK).

sprejeta informacija o procesu in reakcijah nanj, ki so jo poslali zveznemu partijskemu predsedstvu.

O procesu proti četverici so 16. junija sočasno razpravljali na sejah predsedstva SFRJ in predsedstva CK ZKJ. Na seji predsedstva SFRJ je Dolanc razlagal zapleteno situacijo v Sloveniji, naraščanje kritičnosti v javnosti, a hkrati zatrjeval, da slovenska oblast razmere obvladuje. Dizdarevič je Slovence obtoževal »globokega nezaupanja do armade« in prepričanja, da je armada proces montirala. Njegov vtis je bil, da slovensko vodstvo ne verjame niti zveznemu predsedstvu.⁴⁷¹ Na seji predsedstva CK ZKJ so bile kritike še ostrejše, Šušvar je govoril celo o »maspoku« v Sloveniji in o tem, da JLA doživljajo kot okupatorja, Jugoslavijo pa kot breme in kot izkoriščevalca, da obstaja fobija proti »južnjakom«. Admiral Petar Šimić je navajal primere žalitev vojakov v Sloveniji, ki da jih je več kot na Kosovu in tudi hujše so.⁴⁷² Milošević je zahteval konkretne ukrepe v Sloveniji in ne samo sprejemanje ocen. Boško Krunic ga je zaradi tega vprašal, ali predlaga, da v Sloveniji uvedejo prisilno upravo. Na seji so sklenili, naj se o procesu in reakcijah nanj skliče seja CK ZKS, na katero bi prišla tudi delegacija CK ZKJ, potem pa bi o zadevi razpravljali tudi na seji CK ZKJ.⁴⁷³

Štefan Korošec je ocenjeval, da večina članov v predsedstvu misli, da je osnovna rešitev v oceni, ki jo je sprejel vojaški svet: v Sloveniji je specialna vojna, ZKS nima svoje vloge, ne naslanja se na delavski razred, ampak na malomeščanske sile, postaja socialdemokratska stranka, preliva se v SZDL. Kar zadeva ukrepe, je bilo predsedstvo po Koroščevem mnenju razdeljeno neako pol na pol, in sicer na tiste, ki so bili za bolj umirjeno ravnanje, in »trdorokce«, ki so menili, da je treba z malomeščanskimi silami v Sloveniji in z delom slovenskega vodstva drastično obračunati.

Predvideni scenarij se je potem spremenil toliko, da je bil vrstni red zamenjan in je bila seja CK ZKJ dan pred sejo CK ZKS. Zato pa je na sejo predsedstva CK ZKS pred tem, 21. junija, prišla zvezna partijska delegacija, ki jo je vodil predsednik predsedstva CK ZKJ.⁴⁷⁴

Na seji CK ZKJ 26. junija je Kučan govoril v slovenščini, kar je razložil s tem, da je – glede na to, da se v Sloveniji na procesu proti četverici govori v

⁴⁷¹ Dizdarevič, *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije*, str. 253.

⁴⁷² Nekaj primerov so registrirali tudi v Ljubljani, npr. maturanti so obmetavali vojake na straži in pljuvali nanje, kar pa je slovenska oblast obsodila in skušala tovrstne akcije preprečiti. Na drugi strani pa je prav tedaj v Banjaluki potekal proces proti vojaku Tomu Bogataju, ki so ga na osnovi lažnih ali sprovciranih izjav (da se Bosanci naseljujejo v Sloveniji in jo ekonomsko izkoriščajo, da so nepismeni, nekulturni in jih je treba poslati nazaj, da se mora Slovenija od Jugoslavije odcepiti ipd.) obsodili na leto dni zapora. Bogataj je bil v tistem času že četrti Slovenec v armadi, obsojen zaradi domnevnih nacionalističnih izjav.

⁴⁷³ Magnetogram sestanka pri predsedniku predsedstva CK ZKS, 19. 6. 1988. Arhiv RS, dislocirana enota I, interni pogovori, politični aktivni po 10. kongresu CK ZKS. – Gl. tudi: Dizdarevič, *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije*, str. 253, 254.

⁴⁷⁴ Zapisnik 61. seje predsedstva CK ZKS, 21. 6. 1988, navzoč Boško Krunic s sodelavci, točka: Aktualne idejnopolične razmere v Sloveniji. Arhiv RS, dislocirana enota I (fond: CK ZKS, seje predsedstva CK).

srbohrvaškem jeziku – ogrožen njegov materni jezik in njegova enakopravnost in suverenost slovenskega naroda. Slovenci nobene države, ki jim ne zagotavlja svobodne uporabe slovenskega jezika in njegove enakopravnosti, ne morejo imeti za državo, v kateri je zagotovljena svoboda, suverenost in enakopravnost slovenskega naroda. Zanimivo je bilo, da je Kučana podprl Milošević z besedami, da ga je sram, ker se v Ljubljani sodi v njegovem, ne pa v slovenskem jeziku.⁴⁷⁵

Seji CK ZKJ je naslednji dan sledila seja CK ZKS,⁴⁷⁶ na kateri so člani potrdili stališča slovenskega vodstva. Na drugi strani pa je Dizdarevič na naslednji seji predsedstva SFRJ 12. julija Kučanu v zvezi z nastopi na sejah CK ZKJ in CK ZKS očital, da je vprašanje jezika na sojenju izkoristil za razplamtevanje nacionalističnih strasti in ustvarjanje vtisa o ogroženosti Slovenije v Jugoslaviji. Izjavil je, da je slovensko vodstvo stvari izpustilo iz rok, da je slovenska politična scena indoktrinirana z nacionalističnimi meščanskimi idejami, da so v Sloveniji separatistične tendence, prizadevanje za poseben položaj Slovenije v Jugoslaviji, v katerem ji ne bi bilo treba upoštevati enotnih osnov sistema in politike, pri čemer pa bi Slovenija izkoriščala vse prednosti najbolj razvitega dela države. Dodal je še, da tudi v procesu proti četverici Slovenija zahteva drugačen in poseben odnos.

V Ljubljani je bil v začetku junija t. i. kulturni miting s političnimi govori, na katerem se je zbralo 20 000 ljudi, na političnem mitingu v Mostecu je bilo 15 000 ljudi, na t. i. odprti seji Odbora za varstvo človekovih pravic v Križankah 3000 (dejansko »odprta seja« RK ZSMS, op. B. R.), pred sodiščem, na dan izrekanja sodbe, pa 10 000 ljudi. Parole, ki so jih nosili na teh srečanjih, s katerimi sta bila popisana tudi Ljubljana in Maribor, so bile: »Slovenci in Hrvati – edini kulturni narodi, Bosanci ven, Bosance v žgance, Srbe na vrbe, Jugosi marš – svinje južnjaške, Jugovina marš nazaj na jug, Dol JLA, Komunistična partija Jugoslavije – banda in mafija« ipd.⁴⁷⁷ (Kasnejša Dizdarevičeva teza je bila, da so s »prozivkami« politikov začeli v Sloveniji in da je šele potem do podobnih pojavov, resda v veliko večjem obsegu, prišlo na srbskih mitingih.)

Mesec dni kasneje je predsedstvo SFRJ sklenilo, da je zaradi razmer v Sloveniji potrebna skupna seja s slovenskim predsedstvom. Sestanek je bil 13. septembra, nadaljeval pa se je 20. oktobra. Na njem je bil poleg članov obeh predsedstev tudi obrambni minister Kadrijevič. Dizdarevič je slovenskemu vodstvu očital, da je pritiskalo na zvezno predsedstvo in na sodišče v zvezi s sojenjem, da je bil proces maksimalno politiziran in oblikovana teza, da je cilj sojenja zaustavitev demokratičnih procesov v Sloveniji. Kučanu je očital oceno, izrečeno na seji CK ZKS, da je bil odgovor predsedstva SFRJ v zvezi z

⁴⁷⁵ Dizdarevič, *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije*, str. 255.

⁴⁷⁶ Zapisnik 20. seje CK ZKS, 27. 6. 1988 (tretja točka: Aktualne idejnopolične razmere v Sloveniji in aktivnosti Zveze komunistov Slovenije). Arhiv RS, dislocirana enota I (fond: CK ZKS, seja CK).

⁴⁷⁷ Dizdarevič, *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije*, str. 256, 257.

uporabo jezika na sojenju formalističen in ne dovolj premišljen, njegov nastop pa igranje z nacionalnimi čustvi slovenskega naroda.

Slovenska stran je zahtevala dokaze za Kadijevičeve trditve, da napadi na JLA prihajajo iz slovenskega vodstva. Sklep sestanka je bil, naj se Kadijevič s sodelavci sestane s slovenskim vodstvom in skuša rešiti sporna vprašanja, za tista, ki jih ne bi bilo mogoče rešiti, pa naj bi ustanovili strokovne skupine.⁴⁷⁸

Drugi del skupnega sestanka je potekal pod pritiskom sprejemanja amandmajev k zvezni ustavi (sprejeti naj bi bili do 29. novembra), kjer je Slovenija nasprotovala sprejemanju v paketu, zlasti pa t. i. armadnemu amandmaju.

Malo kasnejši Kadijevičev obisk v Sloveniji je razmere malo umiril, imenovana je bila delovna skupina, ki naj bi razreševala vsako od spornih konkretnih vprašanj, razburjenje je povzročil le sestanek Kadijeviča in Broveta z upokojenimi slovenskimi generali (9. novembra 1988), ko je Brovet ostro kritiziral razmere v Sloveniji in zanje obtožil slovensko vodstvo, o čemer je Stanovnik obvestil tudi Dizdareviča.⁴⁷⁹

⁴⁷⁸ Prav tam, str. 262.

⁴⁷⁹ Prav tam.

POSKUS »KOSOVIZACIJE« SLOVENIJE

Dogajanje v zvezi s procesom je za armadno vodstvo pomenilo konec upanja, da se bo s slovensko oblastjo mogoče karkoli dogovoriti, in tudi konec tihega pričakovanja, da med slovenskimi politikami obstajajo razlike, na katerih bi bilo mogoče graditi, saj se je celo v federaciji najvplivnejši slovenski funkcionar Stane Dolanc, ki so ga nekateri mediji v Sloveniji stalno kritizirali zaradi projugoslovanstva, v Beogradu le s težavo soočal z aroganco federalnih in zlasti armadnih oblasti. Slovenija je v očeh armadnega vrha, vse bolj pa tudi političnih funkcionarjev, v drugi polovici leta 1988 postala »drugo Kosovo«.

V ponazoritev navajam dve izjavi Staneta Dolanca: »Na seji predsedstva SFRJ je bila odprta cela vrsta vprašanj, in to na način, kakršnega v skoraj dvajsetih letih, kolikor sem v Beogradu, še nisem doživel /.../. Rekel je tudi (Raif Dizdarević, predsednik predsedstva SFRJ, op. B. R.), da ne gre več za konflikt z Novo revijo, Mladino ali Katedro, temveč za konflikt s slovenskim političnim vodstvom /.../. Dobil sem informacijo o slovenskih fantih v vojski v Novem Sadu, kjer je napisano, da so že pred vojsko hodili na rock koncerte, poslušali Laibach, to so za vojsko inkriminirana dejanja. Dizdareviću sem rekel, če bodo fante zaprli, takoj grem. Dal sem na sejo predsedstva v prisotnosti Kadrijevića in Broveta, vprašal sem ju, če je to kaznivo dejanje, pa sta se smejala. Dosegel sem, da so ti fantje dobili disciplinsko kazen /.../. Sedaj je ta odnos do njih tak, kot je bil včeraj približno do Kosovarjev /.../. To niso enostavne stvari, saj vidimo, koliko nedolžnih ljudi je šlo noter /.../. Če za primere zvem, lahko posredujem, vendar tega ne povedo.«⁴⁸⁰ Dolanc je bil tudi prepričan, »da v Jugoslaviji takega nerazpoloženja do Slovenije, kot je v tem trenutku, doslej še ni bilo nikoli. Prvič sem v Beogradu doživel, da so mi ne samo uradno, ampak tudi privatno govorili o bojkotu slovenskih izdelkov, celo Fructalovega soka ne dajejo več otrokom – dobesedno –, ker je slovenski.«⁴⁸¹

JLA je sicer po procesu proti četverici v javnosti nastopala manj agresivno, svojih ciljev pa ni opustila. Z reorganizacijo leta 1988 ji je uspelo ukiniti samostojno (9.) armadno območje s sedežem v Ljubljani in prenesti sedež na novoustanovljeno 5. vojaško območje v Zagreb, zmanjšati pristojnosti TO in poti-

⁴⁸⁰ Magnetogram 43. seje predsedstva SRS, 25. 8. 1988, razprava Staneta Dolanca o seji predsedstva SFRJ, ki je bila 12. avgusta in na kateri so obravnavali Slovenijo. Arhiv predsednika RS.

⁴⁸¹ Magnetogram 50. seje predsedstva SRS, 7. 11. 1988, razprava Staneta Dolanca. Arhiv predsednika RS.

hem prenesti del pristojnosti z republiških vodstev (predsedstev republik) na ZSLO.⁴⁸² To je bil sicer cilj, ki si ga je zastavil in ga v glavnem izpeljal že Branko Mamula, ki je v ustavi iz leta 1974 videl tri zgrešene točke:

- predsedstvo SFRJ je sestavljeno iz ljudi, ki so izvoljeni v republikah in njim odgovorni, namesto da bi bili izbrani v federalni skupščini in odgovorni njej, glede na to, da je predsedstvo vrhovni poveljnik oboroženih sil;
- republike in pokrajini imajo pravico konsenzualnega odločanja o obrambi in poveljevanju oboroženim silam;
- republike, deloma pa tudi avtonomni pokrajini, so dobile status držav in s tem pravico, da organizirajo svojo vojsko in jo tudi vodijo.

Sprva tajne ali vsaj interne, a zelo ostre konceptualne razprave o obrambnem sistemu so v drugi polovici osemdesetih let postale javne. Na 13. kongresu ZKJ je bila npr. zapažena polemika med tedanjim predsednikom Komisije CK ZKJ za SLO Francetom Popitom in admiralom Brankom Mamulo o narodni zaščiti.⁴⁸³ Po Mamulovem mnenju Narodna zaščita ni bila dovoljena, ni imela ustavnega statusa in ustrezne regulative v zakonu o ljudski obrambi. »Oborožena in od začetka usposabljana za oborožen boj v tej vojni (julija 1991 v Sloveniji, op. B. R.) je bila izkoriščena proti JLA,«⁴⁸⁴ je zapisal. Po njegovem mnenju je bila prav Narodna zaščita »ena od pomembnih potrditev odločitve slovenskega vodstva, tistega socialistično-komunističnega, o odcepitvi, v skrajnem primeru tudi z uporabo vojaške sile.«⁴⁸⁵

V začetku leta 1987 je po skrbno načrtovani akciji in lobiranju Mamuli po dveletnem delu uspelo predsedstvo SFRJ, predsedstva republik in pokrajin, vodstvo CK ZKJ (še posebej Popitovo komisijo), vojaški svet in svet za SLO prepričati v reorganizacijo, po kateri sta BiH in Slovenija izgubili poveljstva armad, Črna gora, ki sicer ni imela armade, pač pa samostojen korpus v Titogradu, pa je bila podrejena poveljstvu v Skopju (prej v Beogradu). Trditev, da se je prejšnja razporeditev na šest armad ujemala z administrativnimi mejami republik, je bila zavajajoča.

1. in 2. armada (beograjska in niška) sta zajemali večji del Srbije (ne pa njenega juga), vendar hkrati tudi obe avtonomni pokrajini, titograjski korpus Črna gora, 3. armada (s sedežem v Skopju) celotno Makedonijo in južno Srbijo, 5. armada (s sedežem v Zagrebu) Hrvaško in del Slovenije v smeri Trst-Reka, 7. armada (s sedežem v Sarajevu) Bosno in vzhodno Slavonijo, 9. armada (s sedežem v Ljubljani) preostalo ozemlje Slovenije. Svojo vojaško oblast je Slovenija dobila šele leta 1968, temeljila pa je na tradiciji 9. (slovenskega) korpusa iz časa druge svetovne vojne. Pomorska oblast je zajemala vse vode v vseh republikah. Letalstvo in protizračna obramba sta bila prav

⁴⁸² Špegelj, Sjećanja vojnika, str. 89–93; Radaković, Besmislena Yu ratovanja, str. 36, 37.

⁴⁸³ V zborniku razprav s 13. kongresa ZKJ polemika ni zabeležena, so pa o njej pripovedovali kasneje na sejah slovenskega vodstva.

⁴⁸⁴ Mamula, Slučaj Jugoslavija, str. 63.

⁴⁸⁵ Prav tam.

tako združena pod enotnim poveljstvom ne glede na to, v kateri republiki so bile enote.⁴⁸⁶

Namesto prejšnjih šestih armad so ob reorganizaciji nastala štiri bojevališča: severno in centralno s sedežem v Beogradu, ki je združilo prejšnjo 1. in 7. armado, s čimer je bosansko ozemlje prišlo pod Beograd, severozahodno bojevališče s sedežem v Zagrebu je združilo 5. in 9. armado, jugovzhodno bojevališče s sedežem v Skopju pa je zajemalo celotno Makedonijo, del južne Srbije, Kosovo in Črno goro.

Po mnenju vojaških analitikov so bili razlogi za reorganizacijo politični, ne strokovni.⁴⁸⁷ To dokazuje tudi interna odločitev vojaškega vrha še v času razdelitve na armadna območja, da komandanti armad ne smejo biti iz tistih republik, ki so sestavni del vojaškega območja, na katero se nanaša njihova vojaška odgovornost, in da tudi ne smejo biti iste nacionalnosti kot poveljniki TO na istem območju. Hkrati pa je bila za kompenzacijo konec leta 1987 tudi sprejeta odločitev o ukinitvi vojnih okrožij in odsekov, zadeve, povezane z mobilizacijo, pa so bile prenesene na družbenopolitične organizacije. S tem je JLA izgubila neposreden vpliv na vpoklic vojakov, kar je bilo v času osamosvajanja izredno pomembno, v vojaškem vrhu pa predmet (kasnejših) Kadijevičevih in Adžičevih kritik na Mamulov račun (Mamula je sicer dvomil, da bi bila kljub morebitni ohranitvi starega naborniškega sistema JLA zmožna izvesti mobilizacijo v Sloveniji).

Naslednji cilj, ki ga je želela izpeljati JLA, sedaj že pod Kadijevičevim vodstvom, je bil celotno TO podrediti ZSLO, če bi se stvari iztekale optimalno, pa neposredno vodstvu JLA. Prvi korak k temu je bilo prizadevanje, da bi orožje TO spravili pod nadzor JLA. Že Mamulovi garnituri je uspelo zaustaviti zahteve, da naj TO dobi tudi težko orožje in organizira divizije in korpuse, kar bi po mnenju vojaškega vrha pomenilo imeti dve vzporedni vojski (pri čemer bi bila TO formalno celo številčnejša).

Na uresničitev tega cilja se je vodstvo JLA pripravilo tako, da je ZSLO 7. marca 1989 izdelal nov dokument z naslovom Informacija o vsebini, vzrokih in ocenah napadov na zasnovo SLO in posebej na JLA. V njem je bilo zapisano, da je konec šestdesetih in v začetku sedemdesetih let, v času t. i. maspoka na Hrvaškem, prišlo do zahtev po ukinitvi JLA ter ustanovitvi republiških armad in da te ideje ponovno oživljajo. Najceloviteje naj bi bila taka teza obdelana v Novi reviji.⁴⁸⁸ Skladne s tem naj bi bile tudi zahteve po depolitizaciji JLA, kar naj bi bilo zlasti izraženo v brošuri Boj za oblast, ki jo je izdala RK ZSMS v začetku leta 1989. V Sloveniji naj bi bilo tudi največ napadov na pripadnike

⁴⁸⁶ Več o tem v: Radaković, Besmislena Yu ratovanja, str. 36–37.

⁴⁸⁷ Med vojnama v Jugoslaviji so druga za drugo izginile vse komande bojevališč, od nove reorganizacije so po osamosvojitvi večine republik ostale le tri srbske armade s sedeži v Beogradu, Podgorici in Nišu, iz formacij TO so nastale samostojne vojske v BiH (tri), Hrvaški (dve), Sloveniji (ena), Makedoniji (ena). TO Srbije in Črne gore sta bili formalno razpuščeni leta 1994. (Radaković, Besmislena Yu ratovanja, str. 37.)

⁴⁸⁸ Vojaško vprašanje v novi ustavi, Nova revija, št. 67, 1987.

JLA in vojaške objekte; varnostni organi in sodni sistem JLA naj bi bili še posebej izpostavljeni sistematičnim napadom, kar je prišlo do izraza v času procesa proti četverici.⁴⁸⁹ Dokument je bil protisloven in konfuzen, za podporo takim stališčem pa je armadnemu vrhu uspelo pridobiti še staro zvezno vlado, ki ga je »posvojila« in ga kot svoje stališče poslala v obravnavo zvezni skupščini (armada pa se ni, kot običajno, obrnila na predsedstvo SFRJ).

V Sloveniji je vlada ta dokument zavrnila kot neutemeljen. Menila je, da obravnava skoraj izključno stanje v Sloveniji, česar pa armada ne bi smela storiti brez sodelovanja slovenske strani, saj je bilo s predsedstvom SFRJ in zveznim sekretarjem za SLO dogovorjeno, da se bodo sporna vprašanja reševala v neposrednih pogovorih. Če bi zvezni IS v novi sestavi ocenil, da je treba ta dokument obravnavati, bi se do njega moralo opredeliti tudi predsedstvo SFRJ, slovenskim organom pa bi morali omogočiti, da predstavijo svoje vidnje. Slovenska vlada je tako informacijo prav v tistem času že pripravljala in je nameravala z njo seznaniti delegate v slovenski skupščini in delegate v zveznem zboru skupščine SFRJ.⁴⁹⁰

Nova Markovičeva vlada se vojski ni hotela zameriti že na začetku, hkrati pa tudi ne Sloveniji, od katere je pričakovala največjo podporo za svoje reforme. Zato je na seji 14. marca 1989 sicer sprejela stališče, da je treba napade na JLA preprečiti, pri čemer naj bi zvezni sekretariat za informiranje sprejel ukrepe, s katerimi naj bi preprečili tendence po negiranju ustavne vloge JLA v medijih (česar sekretariat ni nikoli naredil); zvezni sekretariat za zakonodajo naj bi ugotovil, kateri napadi na JLA, navedeni v dokumentu ZSLO, so v neskladju z zveznimi zakoni (sekretariat je ugotovil, da takih primerov ni, op. B. R.); vsi pristojni organi zvezne vlade naj bi sprejeli ukrepe za preprečevanje napadov na JLA; ZSLO pa naj bi še naprej spremljal napade na koncept SLO in JLA.⁴⁹¹

Vodstvo JLA ni čakalo na morebitne rezultate vladnih predlogov. Svet za SLO zveznega predsedstva je o napadih na JLA razpravljal na seji 21. in 22. aprila 1989. Na seji se je pokazalo, da gre pri dokumentu ZSLO zgolj za manever in da želi vrh v resnici pod to pretvezo samo spremeniti obrambni koncept. Na seji so namreč v obravnavo ponudili dokument Dosežki in smeri nadaljnjega razvoja koncepta SLO SFRJ. Obema zastavljenima ciljema (centralizaciji koncepta SLO s podreditvijo TO vrhu JLA in uvedbi nadzora nad orožjem republiških TO) so se na seji uprli nekateri generali JLA in poveljniki TO iz posameznih republik (Todor Atanasovski iz Makedonije, Mujo Mujkić iz BiH, Martin Špegelj iz Hrvaške, Branko Jerkić iz Slovenije), tako da je bila akcija začasno ustavljena.⁴⁹²

V drugi polovici leta 1989 sta Kadrijević in del vojaškega vrha skrivaj vedno bolj zbliževala stališča s srbskim vodstvom in vrhom JLA, posrednik pa je bil

⁴⁸⁹ Največ napadov na oborožene sile je bilo v SRS, Delo, 24. 3. 1989, str. 2.

⁴⁹⁰ Informacija zveznega IS kot poskus diskvalifikacije vodstva SRS, Delo, 14. 4. 1989, str. 2.

⁴⁹¹ Špegelj, Sjećanja vojnika, str. 101, 102.

⁴⁹² Prav tam, str. 102-105.

podpredsednik predsedstva SFRJ Jović, prek katerega je Kadrijević skušal tudi vplivati na odločitve predsedstva. Od poletja 1989 (od obletnice kosovske bitke in razprav o ukinitvi izrednih razmer na Kosovu) sta se začela Kadrijević in Milošević sestajati tudi neposredno, čeprav je Jović sprva dvomil, da sta se dobro razumela.⁴⁹³ Sta se pa zaradi skupnih interesov že od začetka medsebojno podpirala. Kadrijević je že leta 1988, po odstopu Branka Mikulića, za novega predsednika zveznega IS predlagal Miloševića, ki pa je to zavrnil, ker je hotel urediti zadeve doma. Tudi Milošević je (ko se je še pred iztekom »časnega« enoletnega mandata vlade in pred novo potrditvijo v zvezni skupščini odločil, da je treba odstraniti Markovića) imel v mislih Kadrijevića kot novega predsednika zveznega IS.

Avgusta 1989 so Kadrijević, Jović, Milošević in Bogdan Trifunović (podpredsednik predsedstva CK ZK Srbije) skupaj letovali v Kuparih. Jović je ugotavljal, da je Kadrijevićevo stališče enako srbskemu, in sicer: JLA bo branila Jugoslavijo za vsako ceno, Jugoslavija mora biti učinkovita zvezna država, potrebna je tržna usmeritev, treba si je prizadevati proti dogmatizmu, armada mora seveda biti v dobrih odnosih z vsemi republikami, pri tem pa je jasno, da ji je Srbija najtrdnjša opora.⁴⁹⁴

Novo zavezništvo je bilo prvič postavljeno na preizkušnjo septembra 1989, ko so v slovenski skupščini sprejemali ustavne amandmaje. Jović in Kadrijević sta se dogovorila, da »se mora preprečiti rušenje ustavne ureditve države. JLA ima v tem pogledu ustavno obveznost, predsedstvo pa je vrhovni komandant JLA.«⁴⁹⁵

ZSLO je po Jovićevem naročilu naredil analizo ustavnih amandmajev, na sestanku Jovića, Markovića in Kadrijevića s slovenskim vodstvom, ki ga je 21. septembra organiziral Drnovšek, pa sta Jović in Kadrijević grozila »z uporabo drugih ukrepov, ki so na razpolago predsedstvu«,⁴⁹⁶ če Slovenija amandmajev ne bo umaknila. Razburjeni Kučan je nato zahteval, naj pojasnita, kaj s tem mislita, pa sta mu odgovorila, naj vpraša pravnike, ki mu bodo to bolje razložili. Slovenija ni popustila, Kadrijević pa je tudi začel omahovati, češ da zvezna ustava ne predvideva načina, kako posamezni republiki preprečiti legalno rušenje ustavne ureditve. Vojska je nato Svet za varstvo ustavne ureditve pri predsedstvu SFRJ začela zasipati z novimi informacijami o tem, da tuji in domači nasprotniki rušijo ustavno ureditev, ter okrepila obveščevalno in protiobveščevalno dejavnost. Enako je storil tudi zvezni sekretariat za notranje zadeve, ki pa je imel težave, saj v »secesijskih« republikah obveščevalci niso hoteli sodelovati z njim in delati proti svojemu vodstvu.

⁴⁹³ Jović, *Zadnji dnevi SFRJ*, str. 33.

⁴⁹⁴ Prav tam, str. 45.

⁴⁹⁵ Prav tam, str. 49, 50.

⁴⁹⁶ Prav tam, str. 52.

IZGUBLJENA IDEOLOŠKA DOMOVINA

Na 14. (izrednem) kongresu ZKJ med 20. in 24. januarjem 1990 je JLA izgubila eno od svojih dveh domovin, to je ideološko. Čeprav je tudi ZKJ v JLA vedno bolj razjedala notranja nacionalna delitev in je del oficirjev opuščal titoistično opredelitev, je bila s 75 000 člani konec leta 1990 še vedno močan in ideološko najbolj monoliten pa tudi zbirokratiziran del ZKJ. Bojna morala v armadi se je ocenjevala po zastarelih ideoloških kriterijih, podobno je potekala tudi indoktrinacija vojakov in oficirjev. Še leta 1990 so bile povsod po kasarnah slike Titovega pogreba, ob obletnicah njegove smrti so organizirali množične manifestacije s petjem pesmi o privrženosti Titovi poti in s prisegami, da je vojska nikoli ne bo zapustila, obvezna moralno-politična vzgoja je temeljila na hvaljenju samoupravnega socializma in neuvrščeniosti, na podjarjanju revolucionarnih tradicij ter bratstva in enotnosti.

V organizaciji ZKJ v JLA do konca osemdesetih let ni bilo demokracije, vodstvo armade je organizacijo izkoriščalo za pritisk na zvezne partijske organe in svoja stališča predstavljalo kot enotno mnenje celotne organizacije. Konec osemdesetih let je bilo opuščeno načelo, da nižji partijski organi v JLA razpravljajo predvsem o razmerah v organizaciji ZKJ v JLA, politične razmere pa ocenjuje vojaški vrh. Nekateri oficirji in posamezne organizacije so začeli dajati prednost političnim ocenam razmer v Jugoslaviji pred konkretnimi problemi, posamezni generali pa so javno kritizirali svojega kolektivnega poveljnika (predsedstvo SFRJ), zvezni IS in njenega predsednika Anteja Markovića.⁴⁹⁷

Uradno stališče organizacije ZKJ v JLA, izraženo 23. novembra 1989 na 9. konferenci organizacije ZKJ v JLA v Beogradu, je bilo približno takole: za JLA je Jugoslavija domovina vseh njenih državljanov in demokratična skupnost enakopravnih narodov in narodnosti; o njeni prihodnosti nima pravice enostransko odločati nihče, o spremembi federacije lahko odločajo samo vsi njeni državljanji, narodi in narodnosti skupaj; Jugoslavija ima izvirno suverenost, ki temelji tako na suverenosti državljanov kot suverenosti narodov, zato se

⁴⁹⁷ Nekaj konkretnih primerov v dnevniških zapiskih (od septembra 1989 do avgusta 1991) navaja Vaso Predojević, predsednik komiteja organizacije ZKJ v JLA na 5. vojaškem območju in po razpustu ZKJ v JLA pomočnik komandanta za moralno vzgojo in pravne zadeve. Gl.: Vaso Predojević, V precepu. Dnevniški zapiski o razbijanju partije, armade in države, revija Borec, št. 573/574, Lj. 1999, str. 23–25 (dalje: Predojević, V precepu). – Izvirnik je izšel leta 1997 v Bg. pod naslovom U precepju.

ZKJ v JLA zavzema »za moderno in učinkovito federacijo z natančno določenimi pristojnostmi«. ⁴⁹⁸

Dejanska interpretacija tega stališča se je pokazala v odnosu do kongresov ZK Hrvaške (11.–13. december 1989) in ZK Slovenije (22. in 23. december 1989), ki ju je partijski vrh v JLA dojemal kot začetek odcepitve. Odločitev CK ZK Hrvaške, da podpre predčasne večstrankarske volitve na Hrvaškem, in izvolitev Ivica Račana za predsednika hrvaških komunistov (na kongresu, ki so se ga tudi najvišji armadni predstavniki vključno s Kadijevičem še udeležili) sta bili ocenjeni izrazito negativno.

Podobno negativno so ocenili tudi stališča slovenskega kongresa. Že v zvezi z udeležbo na njem je bilo precej omahovanja. Organizacijo ZKJ v JLA je na kongresu na zahtevo njenega predsednika admirala Petra Šimića predstavljala samo Vaso Predojević iz 5. vojaškega območja. Za kratek čas sta se kongresa udeležila tudi slovenska oficirja, generalpodpolkovnik Ivo Tominc, pomočnik komandanta 5. vojaškega območja za politično delo in pravne zadeve (za kar pa je moral vzeti dopust), in admiral Stane Brovet. Udeležil se ga je tudi Dane Popović, komandant ljubljanskega korpusa, vendar nihče od udeležencev iz JLA ni predstavil stališč komiteja organizacije ZKJ v JLA. Vojaški predstavniki so po kongresu ugotovili naslednje: Kučan je nesporni vodja ZKS in slovenskega naroda; njegov naslednik Ciril Ribičič je dosleden dedič »Kučanove linije«; ZKS se zavzema za preoblikovanje ZKJ v zvezo samostojnih organizacij; morebitna drugačna stališča na 14. kongresu ZKJ slovenskih delegatov ne bodo zavezovala; ZKS si prizadeva za večstrankarski sistem; o JLA meni, da je treba ZSLO posodobiti (vodila naj bi ga civilna oseba), JLA pa racionalizirati (vendar ne na škodo standarda vojaškega osebja in vojaških upokojencev); da mora JLA zagotoviti dejansko enakopravnost jezikov in pisav narodov in narodnosti, upoštevati ugovor vesti in omogočiti civilno služenje vojaškega roka, preučiti uvedbo nacionalnih enot, v JLA ne sme biti strank, tudi ne ZKJ (komunisti iz JLA naj se vključijo v organizacije ZK v civilnem okolju). ⁴⁹⁹

Na seji predsedstva komiteja organizacije ZKJ v JLA 6. januarja 1990, ki je ocenjeval možen potek in razplet 14. (izrednega) kongresa ZKJ, so stališča ZKS – še posebej tisto o ZKJ kot zvezi samostojnih republiških organizacij – ostro kritizirali in zavrnil, skupina visokih oficirjev na čelu z generalom Markom Negovanovičem pa je menila, da se je treba ZKS upreti s silo.

Tudi posvetovanje delegatov za 14. kongres ZKJ iz organizacije ZKJ v JLA 10. januarja 1990 v domu JLA na Topčiderju v Beogradu se je končalo s podobnimi sklepi, čeprav so se med visokimi oficirji kazale razlike v pogledih na večstrankarstvo, organizacijo ZKJ v JLA, demokratični centralizem in nacionalne partije. Odločilen ton je posvetu dal Kadijević, ki je menil, da je večstrankarstvo že praksa, ki ji bo sledila državljanska vojna oz. – kot se je

⁴⁹⁸ Predojević, V precepu, str. 29.

⁴⁹⁹ Prav tam, str. 31.

izrazil – »jama i kama« (brezno in nož). Razpoloženje na sestanku je z enim stavkom opisal opazovalec Slobodan Pavlović: »Kot da se pripravljate na spopad, ne pa na kongres!«⁵⁰⁰

Notranji spor v predsedstvu komiteja organizacije ZKJ v JLA je povzročila tudi odločitev (po večkratnem glasovanju), da večina članov podpre utečeno volilno zaporedje na kongresu. Po njem naj bi bil predsednik (predsedstva) CK ZKJ izvoljen iz vrst slovenskih delegatov.

Stališče predsedstva komiteja organizacije ZKJ v JLA, sprejeto na seji komiteja te organizacije 18. januarja, pa je bilo, da bodo delegati branili komunizem in bodo proti spremembi imena, podprli bodo politični pluralizem nestrankskega tipa (čeprav je večstrankarstvo realnost), zavračali bodo avtomatično depolitizacijo JLA, povezano z uvedbo večstrankarstva (kar je pomenilo, da naj bi organizacija ZKJ v JLA ostala, op. B. R.), se strinjali z uvedbo »prenovljenega demokratičnega centralizma« (kaj naj bi to pomenilo, ni bilo natančno definirano, uporabljali so pojme, kot načelo notranje partijske demokracije, načelo demokratične enotnosti, načelo enotnosti v razlikah, op. B. R.).

Čez dva dni, 20. januarja, so delegati iz organizacij ZKJ v JLA na posvetovanju tik pred začetkom kongresa sprejeli predlog admirala Šimića, da podprejo zahtevo srbskega bloka za nadaljevanje kongresa, čeprav ga bodo Slovenci zapustili.⁵⁰¹

Na kongresu so dosledno zagovarjali protislovenska in protihrvaška stališča in se pri glasovanju pridružili srbskemu bloku (z redkimi izjemami, npr. bili so za sklep, da komunisti ne podpirajo srbske gospodarske vojne proti Sloveniji).

Po prekinitvi kongresa se je delegacija JLA 31. januarja sestala s predsedstvom CK ZKS, kar pa ni prineslo ničesar novega. Na seji komiteja organizacije ZKJ v JLA v Beogradu so 14. februarja preučevali možnost, da bi se kongres nadaljeval (o čemer bi se z večino odločili vsi člani ZKJ). Na kongresu naj bi ustanovili tudi »novo ZK Slovenije«. Komite tega predloga sicer ni podprl, je pa to kot njegov sklep in uradni predlog predsedstvu CK ZKJ objavil srbski tisk.⁵⁰² Na 5. vojaškem območju so tak predlog zavrnil, to pa je povzročilo spor s partijskim vodstvom v JLA, o čemer je poročal slovenski in hrvaški tisk.⁵⁰³

Vse do druge polovice maja si je organizacija ZKJ v JLA prizadevala za nadaljevanje 14. kongresa, kar je dokončno padlo v vodo, ko sta se v začetku

⁵⁰⁰ Prav tam, str. 31–33.

⁵⁰¹ Predojević, V precepu, str. 35.

⁵⁰² Po Predojevićevem pričevanju (V precepu, str. 43) naj bi ideja o vzporedni slovenski ZK prišla od Franceta Popita, komiteju organizacije ZKJ v JLA naj bi jo posredoval upokojeni general Svetozar Višnjić (nekdanj poveljnik 9. armadnega območja s sedežem v Ljubljani), ki se je s Popitom v soglasju s Petrom Šimićem sestal v pisarni Daneta Popovića. S predlogom se je nato strinjal tudi Veljko Kadrijević, Popit je baje pozneje pobudo preklkal, kljub temu pa so jo obravnavali na seji komiteja organizacije ZKJ v JLA.

⁵⁰³ Komunisti 5. vojaškega območja niso botrovali novi ZK v Sloveniji, Delo, 15. 2. 1990. – O konfliktu sta poročala tudi zagrebški Vjesnik in Danas.

junija ZK Srbije in SZDL Srbije združili v Socialistično stranko, nad čimer je bil Kadrijević po pričevanju Jovića zelo razočaran, saj je v tem videl konec Jugoslavije.

ZKJ se je v vojski formalno ohranila do 17. decembra 1991, ko je bil na 10. konferenci organizacije ZKJ v JLA v Domu JLA na Topčiderju v Beogradu sprejet sklep, da organizacija pristopa k novoustanovljeni stranki ZKJ – Gibanje za Jugoslavijo.⁵⁰⁴ Stranko si je izmislil armadni vrh kot neke vrste Ljudsko fronto, v kateri bi imeli vodilno vlogo komunisti. Nudila naj bi politično oporo JLA, združevala jugoslovansko usmerjene stranke, skupine in posameznike. Za glavnega pobudnika so izbrali admirala Mamulo, ki je v Domu JLA na Topčiderju organiziral pripravljalne sestanke s tistimi vplivnimi komunisti iz Makedonije, Srbije, Črne gore in BiH, ki niso želeli vstopiti v novonastale socialdemokratske in socialistične stranke, ter z intelektualci, ki so ohranili jugoslovansko in komunistično prepričanje.⁵⁰⁵

Zaradi togih stališč vodstva, centralizacije oz. nasprotovanja, da bi izvršilni odbori po republikah imeli večje politično-izvršilne funkcije, vse očitnejšega približevanja srbski politiki, namere po ustanavljanju strankarskih odredov in t. i. patriotskih svetov in nepriljubljenosti nekaterih vodilnih v gibanju, se je članstvo v ZKJ – Gibanju za Jugoslavijo že naslednjo pomlad začelo usipati. Ideja z organiziranjem Ljudske fronte ni zaživela, Gibanje je v drugih republikah z razglasitvijo samostojnosti in začetkom vojne propadlo, v Srbiji ga je postopoma prevzela Mirjana Marković, soproga Slobodana Miloševića. Ta je v stranko vstopila na začetku in jo na koncu spremenila v Jugoslovansko levo (JUL), majhno, a izjemno vplivno stranko, ki je v senci Miloševićevih socialistov pomembno krojila politične razmere v Srbiji.

⁵⁰⁴ Pristop je bil individualen, na celotnem 5. vojaškem območju je pristopilo 36,6 odstotka nekdanjih članov ZK, skoraj brez učinka je bila nova stranka v Sloveniji, kjer je bil odziv najslabši. Za primerjavo: v drugih delih Jugoslavije je bil pristop nekdanjih članov ZKJ v JLA 85- do 90-odstoten. Mamula je ocenjeval, da se je v celoti novi stranki pridružilo približno 50 odstotkov oficirjev JLA.

⁵⁰⁵ Mamula, Slučaj Jugoslavija, str. 189-194.

RAZOROŽITEV SLOVENSKE TO

V začetku leta 1990 vojaški vrh še vedno ni bil gotov, kako ravnati. Še naprej je iskal legalno pot za uvedbo izrednih razmer in analiziral, kako bi na to reagiral svet. Pričakoval je podporo SZ in zadržano ravnanje (toleriranje) ZDA, Nata in evropskih držav, ki so bile ohranitvi Jugoslavije naklonjene. Domneval je, da bi zahodni politiki, če bi bila stvar izpeljana hitro in učinkovito, stvar verjetno sprejeli.

Poleg permanentno napetih razmer na Kosovu je novo veliko nevarnost vrh JLA videl v nastanku nacionalnih strank, o katerih je menil, da so protijugoslovanske in protikomunistične ter da jim je cilj razbitje Jugoslavije. Štab vrhovne komande je zato od predsedstva zahteval, naj zagotovi funkcioniranje federacije in naj prepreči večstrankarske volitve, češ da bi zmaga nacionalnih strank pripeljala do razbitja Jugoslavije.

Na seji predsedstva SFRJ 20. februarja je Kadrijević dejal, da je Jugoslavija pred državljansko vojno, ki jo je treba preprečiti, predsedstvo pa je z vzdržanim Drnovškovim glasom (ki pa je ukaz nato podpisal) odobrilo, da vojska lahko intervenira na Kosovu (kjer so sicer še vedno veljale izredne razmere). Vojska naj bi sprva ravnala predvsem demonstrativno, zasedla ključne komunikacije in s tem dosegla psihološki učinek, reagirala pa naj bi le, če bi jo napadli. Dobila pa je pravico, da uporabi orožje.⁵⁰⁶

Armadno analizo razmer so ponovno obravnavali na seji zveznega predsedstva 3. aprila. Kadrijević je menil, da so poleg morebitne volilne zmage »desnih revanšističnih sil« glavna nevarnost za obstoj Jugoslavije zahodne sile, zlasti ZDA, pa tudi Nemčija, Italija in Avstrija, da Jugoslaviji preti državljanska vojna in da bi morali ukrepati proti vsem, ki ne spoštujejo zvezne ustavne ureditve.⁵⁰⁷ V dopolnjeni različici analize stanja v državi in predlogov za ukrepe, ki jo je čez nekaj dni poslal zveznemu predsedstvu, je tudi predlagal, naj predsedstvo od ustavnega sodišča Jugoslavije zahteva, da razglasi večstrankarske volitve v Sloveniji in na Hrvaškem za neustavne.

Predsedstvo v zvezi s tem ni sprejelo kakih posebnih sklepov, vojska pa je pred volitvami izvajala zastraševalne manevre v Sloveniji in na Hrvaškem,

⁵⁰⁶ Jović, Zadnji dnevi SFRJ, str. 111, 115, 116; Drnovšek, Moja resnica, str. 143, 144. - Drnovška so zaradi podpisa ukaza močno kritizirali v Sloveniji, kasneje se je branil s tem, da je intervencija vojske zalegla, ker ni bilo novih demonstracij, da se je zavzemal za korektno delovanje državnih organov, da je vzpostavil stik tudi z Albanci in da je predsedstvo 18. 4. 1990 v celoti odpravilo izredne ukrepe na Kosovu.

⁵⁰⁷ Kadrijević, Moje videnje raspada, str. 107, 108.

poleg tega je Kadijević obiskal obe republiki, kar je bilo razumljeno kot pritisk in zastraševanje. V Sloveniji je JLA skušala tudi neposredno vplivati na volitve. Proti Jožetu Pučniku, predsedniku Demosa in kandidatu za predsednika slovenskega predsedstva, so vojaški organi v Mariboru vložili obtožnico zaradi plakata z naslovom Demos za slovensko vojsko, ki ga je podpisal Pučnik. S plakatom naj bi »grobo žalil JLA s trditvami, da vojska ni sposobna braniti države pred zunanjim sovražnikom, da ubija naše otroke, zastruplja naše gospodarstvo in ogroža našo svobodo«. ⁵⁰⁸ Poteza vojske je bila kontraproduktivna, mariborski javni tožilec Karel Rajniš je ovadbo zavrzel, Demosova priljubljenost pa se je še povečala.

Aprila, ko je postalo jasno, da večstrankarskih volitev ne bo mogoče preprečiti, tudi v drugih republikah je vrh JLA začel pripravljati konkretne ukrepe. Kadijević je 26. aprila s polno torbo dokumentov in beležk prišel k Joviću. Sestanek je označil »za pomembnejši od vseh sej in vseh pogovorov, ki so danes lahko v naši državi«, tega, kar bo povedal, pa da ne more povedati nikjer drugje, ker ne obstaja institucija, v kateri bi se o tem lahko pogovarjali. ⁵⁰⁹

Jović ga je vprašal, v čem je problem, saj naj bi o predlogih armadnega vrha razpravljali 4. maja na Svetu za varstvo ustavne ureditve. Imel je občutek, da bi Kadijević rad prevalil odgovornost nanj. Kadijević je trdil, da je proces uničenja SZ zastal, da socializem še ni padel tam, kjer so bile izvedene avtentične revolucije (to je SZ, Kitajska, Jugoslavija, op. B. R.), in ima možnost, da se ohrani. Po njegovem mnenju so se ZDA odločile, da komunizem v Jugoslaviji uničijo, tudi za ceno razbitja države, Britanci ocenjujejo, da je državljanska vojna neizogibna, Francozi želijo, da komunistična oblast propade, a hkrati, da Jugoslavija obstane, vendar se vojska ne sme vmešavati (razen če pride do državljanske vojne).

Ocena vojske je: da so v Sloveniji in na Hrvaškem zmagale protijugoslovanske, protisocialistične in nacionalistične sile. Obstaja nevarnost, da se enako zgodi v BiH in na Kosovu, morja delno tudi v Makedoniji in v Črni gori. V Sloveniji so že začeli ukrepati proti socializmu, obnašajo se, kot da jim nihče nič ne more, začeli bodo zamenjevati kadre v zveznih organih, napovedujejo sprejem nove ustave, Tuđman je že napovedal tudi oblikovanje svoje vojske. Med Srbi in drugim nehrvaškim prebivalstvom vlada velika zaskrbljenost. Dejal je: »Republike imajo celo določene pristojnosti glede TO in to mora armada v največji meri spraviti pod svoj nadzor.« ⁵¹⁰ Opozoril je tudi na to, da Slovenci na prvem zasedanju skupščine predvidevajo: razpustitev SDV; prekinitve financiranja federacije in JLA; razpis referendum (plebiscita) za osamosvojitve Slovenije in za sprejem nove ustave republike; zaprtje nekaterih velikih podjetij v Sloveniji, da bi se lažje prilagodili odcepitvi; za svoje načrte zahtevajo pomoč iz tujine. Program zveznega IS bo v takšnih okoliščinah izgubil pomen. Padla bosta tako program kot

⁵⁰⁸ Miloš Mikeln, Boris Jež, Joco Žnidaršič, Slovenija 1990, Kronika slovenskega prelomnega leta v besedi in sliki, Lj. 1991, str. 79.

⁵⁰⁹ Jović, Zadnji dnevi SFRJ, str. 137.

⁵¹⁰ Prav tam, str. 139.

vlada Anteja Markovića. Demos je trdno opredeljen za slovensko vojsko. V Sloveniji že pripravljajo program lastne oborožitve.

Kadijević je menil, da je zato treba preprečiti, da bi se v drugih delih Jugoslavije ponovil proces, ki se je zgodil v Sloveniji in Hrvaški; v vsej državi, vključujoč tudi Slovenijo in Hrvaško, je treba z vsemi političnimi sredstvi in tudi s silo izsiliti upoštevanje ustave SFRJ in zveznih zakonov. To mora biti odločitev, ki bo strogo spoštovana. To odločitev mora čim prej sprejeti predsedstvo SFRJ in jo čim prej potrditi skupščina SFRJ. Treba je preprečiti, da ne bo mogoče še naprej izvajati erozije ustavnega sistema države. Zato mora predsedstvo prevzeti vlogo resničnega šefa države. Zvezni IS je treba postaviti pod nadzor predsedstva. Treba ga je omejiti v samostojnem boju za oblast in za ustvarjanje neke nove stranke in »novega« socializma. Vse spremembe ustave SFRJ in naloge v zvezi s tem mora prevzeti predsedstvo, vključno s tistimi, ki jih je dotlej opravljal zvezni IS. Ni mogoče dovoliti večstrankarskih volitev v ostalem delu države, na katerih bi lahko sodelovale nacionalistične in protijugoslovanske stranke. Če bi dovolili to, se ne bi mogli izogniti državljanski vojni. JLA ima obdelane vse različice svoje aktivnosti in uporabe. Načrti so pripravljeni.

Na Jovićevo vprašanje, kaj to pomeni, je Kadijević odgovoril, da je, podobno kot na Kosovu, v vseh kritičnih delih države, predvsem v Hrvaški in Sloveniji, zagotovljeno, da lahko v najkrajšem času nad vsem uveljavijo svoj nadzor. Zaveda se, da za konceptom prave borbe za Jugoslavijo ne more stati vse predsedstvo SFRJ, vendar lahko doseže večino, vključujoč tudi Stipeta Šuvarja. Zato bi bilo zelo pomembno, da ga ne odstavijo (zamenjati ga je nameravala nova hrvaška oblast, op. B. R.), dokler predsedstvo ne sprejme teh odločitev. Da bi se ta akcija izvedla uspešno in brez negotovosti, bi se morali z njo strinjati Srbija ter BiH. Potem bi jo podprla tudi Črna gora, Makedonija pa je negotova in bo oklevala. S podporo armade bi jim zagotovo uspelo.

Jović se je s temi Kadijevićevimi predlogi strinjal, menil pa je, da bi morali kot nujnega predlagati zakon o postopku za odcepitev od Jugoslavije, ker bi se s tem izognili državljanski vojni.⁵¹¹

Kadijević je v naslednjih dneh prepričeval bosanskega člana predsedstva SFRJ Bogića Bogićevića, naj ukrepe podpre, Jović pa je 4. maja uspešno izpeljal razpravo o armadnih ocenah na seji Sveta za varstvo ustavne ureditve. Na naslednji seji, 11. maja, pa so (v odsotnosti Anteja Markovića, ki je bil na obisku v Iraku) armadno oceno dokončno potrdili in jo poslali v obravnavo predsedstvu.

Ko je Jović 15. maja prevzel vodenje predsedstva, je v trdem uvodnem govoru dejal, da lahko, kdor hoče, odide iz Jugoslavije po mirni poti, vendar je treba prej sprejeti zakon o odcepitvi. S Kadijevićem sta hotela čim prej uresničiti dogovorjeni načrt. Že naslednji dan, 16. maja, je predsedstvo pod točko »položaj v državi« obravnavalo gradivo Sveta za varstvo ustavne ureditve in ga sprejelo.⁵¹² Med gradivom je bila tudi (ponovna) informacija o napadih na

⁵¹¹ Prav tam, str. 139-141.

⁵¹² Predsedstvo zahteva ukrepanje, Delo, 17. 5. 1990, str. 1.

JLA, ki je bila usmerjena izrazito protislovensko. Informaciji je nasprotoval edino Drnovšek, ki je zagrozil, da bo slovenska delegacija zapustila skupščino SFRJ, če bo predsedstvo s predloženimi ocenami nastopilo v njej. Sprejet je bil namreč sklep, da bo Jović kot novi predsednik 28. maja nastopil v skupščini in pojasnil sprejeta stališča zveznega predsedstva, kar se je potem res zgodilo.

Na sklepe predsedstva z dne 15. maja je ostro reagirala Slovenija (predsedstvo, skupščina – kjer je posebna skupina analizirala Jovičev govor –, s posebno izjavo pa tudi Demos). Hrvaško predsedstvo, ki mu je potekel mandat, ni vedelo, kaj naj stori, protestno izjavo pa je dala HDZ.

V Sloveniji se je še isti dan sestal tisti del vodstva, ki je bil dosegljiv, za naslednji dan pa je Kučan sklical sejo predsedstva, ki so se je udeležili tudi Peterle, Bučar in Drnovšek. Ta je pojasnil, kako je do razprave in sklepov prišlo, pa tudi, kakšne so razmere v federaciji. Povedal je, da je ZSLO gradivo pripravil že marca, da je zahteval skupno sejo generalštaba in predsedstva, češ da grozi državljanska vojna, in da mora predsedstvo razveljaviti vse republiške ukrepe, ki niso v skladu z zvezno ustavo. To naj bi storili po skrajšanem postopku pred zveznim ustavnim sodiščem. Vztrajati bi morali, da se amandmaji k zvezni ustavi, ki jih je pripravila Markovičeva vlada, sprejmejo v paketu (Slovenija je temu nasprotovala, zlasti je bila proti sprejetju tistih amandmajev, ki so povečevali centralizem na ekonomskem področju, bila pa je za tiste, ki so uvajali politični pluralizem, op. B. R.). Generalštab je opozarjal, da bo prišlo do spopadov na nacionalno mešanih ozemljih, če se bodo še naprej vzpostavljale nacionalne stranke, in da se obnavljata ustaštvo in četništvo. Drnovšek je povedal, da sta z Markovičem razpravo o tem odlagala do konca volitev v Sloveniji in na Hrvaškem oz. do konca njegovega (Drnovškovega, op. B. R.) mandata, potem pa je nista mogla več preprečiti. Po Drnovškovi oceni je šlo tudi za varianto, »da gremo narazen. Vendar, če gremo narazen – s tem da to seveda še zdaleč ni nujno – je stvar v tem, da se že vnaprej okrepi materialne in druge pozicije, kar bi pri morebitni ločitvi igralo svojo vlogo.«⁵¹³ V nadaljevanju je omenil, da mu je Milošević že pred časom jasno rekel, da hočejo ali močno federacijo ali samostojno Srbijo, nikakor pa ne ohlapne federacije ali česa podobnega. V zadnjem pogovoru pred mesecem dni pa da je mnenje spremenil, češ da je Jugoslavija dejansko že konfederacija in če hoče obstati skupaj, lahko obstane le kot konfederacija, druge možnosti ni (šlo je za že omenjeni koncept, po katerem bi Srbija kot ena od konfederalnih enot združila vse Srbe v eni državi, op. B. R.).

Drnovšek je izjavil, da mu ni jasno, ali gre za provokacijo oz. kaj je dejansko v ozadju tega spremenjenega stališča: glede na razmere Milošević verjetno išče zaveznike za rušitev Markovića in eventualno nastavitev Kadrijevića za zveznega premierja, določeno vlogo pa igra tudi Miloševićev relativno

⁵¹³ Magnetogram 4. seje predsedstva RS, 17. 5. 1990, str. 13. Arhiv predsednika RS.

šibki položaj pred bližajočimi se večstrankarskimi volitvami v Srbiji. Drnovšek je celo ocenjeval, da je »Milošević v določenem zatonu«, češ da srbski lobi iz tujine sporoča, da mora nujno izboljšati svoj politični videz, izvesti večstrankarske volitve in spremeniti zunanjo politiko, saj Aleksandar Prlija (srbski zunanji minister, op. B. R.) slabo zastopa srbski položaj v tujini. V srbskem političnem vodstvu se krepi pozicija Jovića (ta je že pred časom predlagal, naj se srbska ZK in socialistična zveza združita v eno stranko, kar je Milošević zavračal, potem pa je bil prisiljen to sprejeti, ker so ocenili, da bi sicer volitve v Srbiji lahko izgubili, op. B. R.). Jović se je po Drnovškovem mnenju »tudi veliko bolj čutil dolžnega, da brani Jugoslavijo, kot Milošević«.⁵¹⁴ (V resnici se je Jović ves čas podrejal Miloševiću, eden glavnih vzrokov njenega razhoda – vendar potem, ko je Jugoslavija že razpadla, koncept Velike Srbije pa se je začel sesuvati – je bil Miloševićev zgrešeni odnos do Jugoslavije, op. B. R.). Drnovšek je tudi povedal, da Srbi že nekaj časa koncentrirajo kapital v srbskih bankah. V celoti nadzirajo mesta v NBJ, kjer Slovenija nima svojega človeka, prek nje pa npr. hočejo rešiti Hipotekarno banko (del bivše Beograjske banke v Ljubljani, op. B. R.), ki bi morala v stečaj zaradi Elana, rešili naj bi jo le pod pogojem, da vstopi v srbski bančni sistem. Srbi so prepričani, je menil Drnovšek, da bo prišlo do pogajanj med republikami, za kar pa hočejo imeti trden izhodiščni položaj.

Bučar je na seji menil, da se mora Slovenija čim prej opredeliti do amandmajev k zvezni ustavi in se dogovoriti s Hrvati (v nasprotju s politikom iz časa med obema vojnama, ko je paktirala s Srbi).

Kučan je napovedal, da Slovenijo sicer čaka težko obdobje, ne pa težje, kot je bilo, saj je formalnopravno njena dejavnost pokrita, sprejeta so bila dopolnila k slovenski ustavi, opravljene volitve, ki so legitimirale oblast, tako da gre v federaciji »bolj za razkazovanje mišic«, prepričevanje same sebe o lastni moči, kot pa za kaj drugega. Ima pa vzvod, ki ga lahko aktivira, in to je vojska. Dovolj je, »da za dva dni, posledice pa so lahko grozljive«.

V zvezi s predlaganimi ukrepi vojaškega vrha je slovensko predsedstvo v sporočilu za javnost zapisalo, da je predsedstvo SFRJ sprejelo oceno o tako pomembnih vprašanjih brez poprejšnjega posveta z republikami in da ukrepi, ki jih zahteva, spominjajo na način in metode urejanja odnosov v Jugoslaviji, o katerih je bilo slovensko predsedstvo prepričano, da so stvar preteklosti. Ni utemeljene osnove za ocene predsedstva SFRJ o resnem spodkopavanju ustavne ureditve SFRJ in kršenju veljavnih zveznih zakonov in za sprejetje ukrepov, ki naj bi zaščitili integriteto in celovitost države. Slovenija teh ocen ne sprejema. Ustavne spremembe je sprejemala po zakoniti poti, kar je potrdilo tudi ustavno sodišče, v Sloveniji so bile izvedene demokratične volitve, ti procesi vodijo v stabilizacijo razmer, torej so v nasprotju s tem, kar trdi predsedstvo SFRJ. Svoj odnos do prihodnje ureditve Jugoslavije bo RS določila v novi slovenski ustavi, glede katere se bodo državljani Slovenije opredelili z

⁵¹⁴ Prav tam, str. 159.

demokracičnim izražanjem svoje volje na referendumu. Odločitve referendumu bodo obvezujoče za organe RS. Predsedstvo zavrača vse ocene in ukrepanje, ki bi posegali v suverenost Slovenije in njeno ustavno ureditev. Zoper take poskuse bo uporabilo vsa legalna sredstva. V sporočilu so še zapisali, da predsedstvo predlaga skupščini RS, naj se opredeli do ocen predsedstva SFRJ še pred razpravo v zvezni skupščini.⁵¹⁵

Armadni vrh pa se na proteste ni oziral. S sklepi predsedstva je dobil formalno možnost za svoje akcije in je 17. maja začel izvajati ukaz, ki ga je izdal načelnik generalštaba, da se v Sloveniji in Hrvaški vzame orožje iz skladišč TO in se prenese v vojaška. »Sprejemamo ukrepe, da se Sloveniji in Hrvaški vzame orožje iz civilnih skladišč TO in preseli v vojaška skladišča. Ne bomo dovolili, da orožje zlorabijo v možnih spopadih ali za nasilno odcepitev. Praktično smo jih razorožili. Formalno je to storil načelnik generalštaba, toda dejansko po našem nalogu. Slovenci in Hrvati so ostro reagirali, vendar ne morejo nič,« je akcijo 17. maja v svojem dnevniku opisal Jović.⁵¹⁶ Ukaz, ki ga je izdal general Blagoje Adžić, je temeljil na oceni, da so inšpekcijski pregledi pokazali, da je orožje slabo zavarovano in ga je zato treba premestiti v skladišča JLA.

Orožje TO je bilo zaradi praktičnih razlogov deloma že sicer hranjeno v skladiščih JLA in nad tem je vojska že imela nadzor, prav tako nad težjim orožjem, strelivom zanj in minsko-eksplozivnimi sredstvi. V Sloveniji je bilo tako v štirinajstih od dvainšestdesetih občin.

Po oceni Janeza Janše je JLA nadzorovala več kot 70 odstotkov formacijske ter dodatne oborožitve in opreme slovenske TO.⁵¹⁷ Zato je bilo zelo pomembno zadržati vsaj preostanek, tako zaradi vojaških razlogov kot zaradi vprašanja pristojnosti nad TO. Na Hrvaškem je JLA s premeščanjem začela že aprila, vendar skrivaj. Akcija je uspela, ker so bili v hrvaški TO večinoma srbski oficirji.

V Sloveniji je bila akcija časovno dobro preračunana, saj je tisti dan skupščina ravno volila novo vlado, vendar so se stvari kljub temu zapletle.

Čeprav z zamudo, je slovensko predsedstvo ostro reagiralo. Kučan je 18. maja klical Jovića, zahteval pojasnila in povedal, da se ljudje upirajo odvzemu orožja in da lahko pride do žrtev. Dogovorila sta se za sestanek v ponedeljek, 21. maja.⁵¹⁸ Vendar predsedstvo ni čakalo do ponedeljka, predajo iz skladišč je ustavilo naslednji dan, 19. maja, z zaupno brzojavko, ki jo je poslalo v občinske štabe TO. Pri tem je bilo v dilemi, ali to sme storiti, saj lahko v težek položaj postavi ljudi, ki so neposredno odgovorni, ni pa jasno, kakšne bodo posledice njihovega ravnanja.

⁵¹⁵ Zapisnik in magnetogram 4. seje predsedstva RS, 17. 5. 1990; sporočilo predsedstva SRS za javnost 17. 5. 1990. Arhiv predsednika RS.

⁵¹⁶ Jović, *Zadnji dnevi SFRJ*, str. 144.

⁵¹⁷ Janez Janša, *Premiki. Nastajanje in obramba slovenske države 1988–1992*, Lj. 1992, str. 48 (dalje: Janša, *Premiki*).

⁵¹⁸ Jović, *Zadnji dnevi SFRJ*, str. 145.

Poleg vprašanja orožja TO se je zastavilo tudi vprašanje orožja, ki so ga imele razne druge organizacije v Sloveniji. Poveljnik TO generalpolkovnik Ivan Hočevar je na seji republiškega predsedstva 18. maja slovenskemu vodstvu očital, da je v Sloveniji ok. 10 000 kosov »sivega orožja«, ki so ga kupovali komiteji za SLO in družbeno samozaščitno ter družbenopolitične organizacije, vključno z ZKS in ZSMS, čeprav, kot je dejal, imajo lahko po zakonu orožje le trije sistemi: milica, TO in JLA. V petih občinah so poveljniki ukaz o izročitvi orožja v resnici razumeli tako, da niso oddali le orožja TO, ampak tudi orožje upravnih organov SLO. Janša je 18. maja, potem ko je prejšnji večer od Janka Kušarja prevzel vodenje sekretariata za SLO, občinskim štabom poslal brzojavko, naj tega ne počnejo več. Akcija je bila ustavljena, vodstvu TO pa je uspelo tudi doseči vrnitev tega orožja.⁵¹⁹

Hočevarjevo stališče je bilo mogoče razumeti, kot da je »Slovenija preveč oborožena, ljudje imajo prelahak dostop do orožja in to je treba onemogočiti«. ⁵²⁰ Dokazati to pa je bil ravno Jovičev in Kadijevičev namen, saj je podoben recept vojska že uporabila na Kosovu.

Na sestanku 21. maja, ki so se ga udeležili Kučan, Drnovšek, Jović in Kadijevič, je Kučan zahteval, naj jih točno informirajo, za kaj gre, naj se vrne orožje, ker bo Slovenija sama zagotovila pogoje varovanja, naj se zamenja komandant TO Slovenije in razmisli o tem, kako zmanjšati politične napetosti. Kadijevič je trdil, da ukrep velja po vsej državi, ker je orožje slabo varovano, in da gre za rutinski ukrep.

Iz večine skladišč je vojska orožje odpeljala, v dvanajstih občinah pa ji to ni uspelo, ker so se ukazu uprli občinski poveljniki TO. Predsedstvu so sicer kasneje očitali zapoznelo reakcijo, kritike so letele tudi na SDV, da na akcijo armade ni pravočasno opozorila, vendar je tudi Janša kot najostrejši kritik kasneje zapisal, da se je predsedstvo z ukazom o ustavitvi (s katerim je legaliziralo ravnanje tistih poveljnikov, ki so se odvzemu uprli) »uveljavilo kot dejanski poveljnik slovenskih oboroženih sil«. ⁵²¹ Zaradi tedanjih razmer v federaciji je bilo zlasti pomembno, da je slovensko vodstvo podvomilo o zakonitosti ukaza in armadni vrh prisililo, da svoje ukrepe opravičuje pred zveznim predsedstvom in pred javnostjo.

Pod vplivom dogodkov med 15. in 28. majem je tudi novi predsednik predsedstva SFRJ Jović v nastopnem govoru 28. maja pred jugoslovansko skupščino svoja stališča povedal precej bolj zadržano. Stvari je posplošil in izrecno poudaril, da predsedstvo ne bo uvedlo izrednih razmera, da priznava volitve v Sloveniji in na Hrvaškem. Zavzel se je za vzpostavitev pravne države, kritiziral tiste, ki enostransko rušijo jugoslovansko ustavo, predlagal sprejetje nove jugoslovanske ustave (ki pa bi se ji morale republiške prilagoditi) in zakona

⁵¹⁹ Prav tam, str. 47.

⁵²⁰ Magnetogram 5. seje predsedstva RS, 18. 5. 1990, razprava Cirila Zlobca. Arhiv predsednika RS.

⁵²¹ Janša, Premiki, str. 50.

o odcepitvi. Inicijativo pri reševanju krize bi moralo prevzeti predsedstvo, ki bo tudi začelo pogovore z vodstvi vseh republik.⁵²² Jovičev govor je doživel aplavz, dejansko pa je v tistem trenutku pomenil poraz zagovornikov uvedbe izrednih razmer. Predsedstvo je tudi soglašalo s tem, da se Jovičev govor v skupščini samo »sprejme na znanje«, da pa se o njem ne glasuje (v vsakem primeru bi ga tako ali tako zavrnilo hrvaški in slovenski delegati), tako da je v resnici imel le funkcijo nastopnega nagovora novega predsednika predsedstva, ne pa izglasovanega stališča celotnega predsedstva, ki bi bilo lahko podlaga za armadne (in druge) ukrepe.

Odvzem orožja TO je v naslednjih mesecih še ostajal predmet konfliktov. Poleti so v Sloveniji pregledovali skladišča TO (to sta počela poveljnik 5. vojaškega območja Kolšek in poveljnik republiškega štaba TO Hočevnar), obenem pa so se pogajali o varovanju. Ustanovljene so bile tudi občinske komisije, ki so v zvezi z oddajo orožja ugotovljale odgovornost občinskih politikov in poveljnikov TO. Proti temu je protestiral general Hočevnar, češ da ljudi v TO delijo »na izdajalce in heroje«.⁵²³

Slovensko predsedstvo je tudi uradno zahtevalo odstavitev generala Hočevnarja, kar pa je zvezno predsedstvo na seji 11. julija zavrnilo. Predsedstvo je nato slovenski skupščini predlagalo, naj spremeni ustavo tako, da predsedstvo samo razrešuje in imenuje poveljnika TO. Ciril Zlobec je celo predlagal, naj bi zato, ker je zvezno predsedstvo zavrnilo zahtevo po odstitvi Ivana Hočevnarja, občine nehale plačevati prispevek za TO, odpovedali naj bi vse vojaške vaje v Sloveniji, organe TO pa odvezali podrejenosti poveljniku, kar pa je Janša zavrnil, vendar z zahtevo, naj Hočevnarja čim prej razrešijo.⁵²⁴ Po sprejetju ustavnih amandmajev 28. septembra 1990, s katerimi je bila prenesena pristojnost nad TO na republiško predsedstvo (v miru in v izrednih razmerah, ne pa ob zunanji intervenciji), je predsedstvo razrešilo Ivana Hočevnarja in za poveljnika TO imenovalo Janeza Slaparja, ki je hkrati postal tudi poveljnik Narodne zaščite. Razrešeni so bili tudi nekateri drugi visoki oficirji v vodstvu TO.

Zvezno predsedstvo je v nasprotju s slovenskimi zahtevami 2. oktobra sklenilo, da bo vodenje in poveljevanje TO Slovenije prevzelo poveljstvo 5. vojaškega območja v Zagrebu, za uresničitev tega sklepa pa bosta poskrbela ZSLO in JLA.⁵²⁵ Slovensko predsedstvo sklepa ni upoštevalo, poslalo pa ga je v presojo zveznemu ustavnemu sodišču. Kot povračilni ukrep je armada povečala bojno pripravljenost v Sloveniji, posebna enota vojaške milice iz vojašnice v Šentvidu pa je zasedla štaba TO na Prežihovi 4 v Ljubljani. Zaradi zbiranja ljudi in napovedi demonstracij pred stavbo je enoti, ki je zasedla poslopje, hotela priti na pomoč tankovska enota z Vrhnike, vendar so se stvari

⁵²² Jovič, Zadnji dnevi SFRJ, str. 148.

⁵²³ Pismo Komandanta TO RS generalpolkovnika Ivana Hočevnarja predsedstvu RS, 25. 6. 1990. Arhiv predsednika RS.

⁵²⁴ Jana Taškar, Obramba po meri Slovenije, Delo, 18. 7. 1990, str. 2.

⁵²⁵ Zapisnik 16. seje predsedstva RS, 2. in 3. 10. 1990. Arhiv predsednika RS.

potem umirile.⁵²⁶ Stavbo, v kateri so odklopili vodo in elektriko (prvič je bila uporabljena ta sicer učinkovita metoda iz časa desetdnevne vojne, ki pa tedaj ni imela večjega učinka, ker so vojaki priklopili agregat, vodo pa so jim dovajali), je vojska zapustila šele čez nekaj mesecev.

Slovenska skupščina je za ugotovitev posledic odvzema orožja TO imenovala posebno skupino delegatov, ki naj bi ocenila tudi odgovornost poveljnika TO, posameznih občinskih poveljnikov in predsedstva za očitano mu zapoznelo reakcijo. V zvezi s predsedstvom je komisija ugotovila, da se - zaradi neurejenih odnosov med predsedstvoma RS in SFRJ, ZSLO in poveljnikom TO - odgovornosti predsedstva ne da oceniti. Glavna odgovornost je tako padla na poveljnika TO.

Na isti seji, na kateri je bila sprejeta deklaracija o suverenosti slovenske države (2. julija), je skupščina sprejela tudi sklep, da je treba pripraviti nov zakon o SLO.

Izkušnja z odvzemom orožja je imela za posledico, da je Janša začel iskati formulo za »vmesni čas«, torej za obdobje, ko je še obstajala stara struktura TO in ni bilo pravne podlage za ustanovitev »čiste« slovenske oborožene formacije, kakršno naj bi dobila Slovenija v morebitni konfederalni ureditvi Jugoslavije. Rešitev je našel v Narodni zaščiti, posebnosti slovenskega obrambnega sistema, ki pa tedaj ni imela večje teže. Narodna zaščita je bila sestavljena predvsem iz starejših kadrov, njena precej nedorečena naloga v vojnem času naj bi bila varovanje posameznih objektov ter skrb za red in mir v zaledju bojišč. Imela pa je močno tradicijo: med drugo svetovno vojno so bile enote Narodne zaščite mestna gverila in prvo leto vojne celo pomembnejše od partizanskih enot. Njeni pripadniki so tedaj sicer živeli doma in hodili v službo, imeli pa so skrita skladišča orožja, streliva ter eksplozivnih sredstev in so izvajali sabotaže. Na tej tradiciji se je po vzpostavitvi TO leta 1969 Narodna zaščita tudi obnovila.

Akcijo za vzpostavitev Narodne zaščite (t. i. manevrskih struktur Narodne zaščite) sta vodila Janša in Bavčar, operativno pa Tone Krkovič, na terenu pa poveljniki (izbrani med tistimi, ki so se izkazali v akciji ob odvzemu orožja TO), ki so tesno sodelovali s poveljniki posebnih enot milice. Tako je znotraj TO nastala posebna, tajna, vendar zakonita organizacija. Septembra 1990 je imela približno 20 000 pripadnikov. Krkovič je prevzel tudi poveljstvo nad novoustanovljeno posebno enoto TO, ki je takrat opravljala naloge zaščitne brigade vrhovnega poveljstva.⁵²⁷ Zanj so v republiškem vrhu vedeli le vsi trije predsedniki: Kučan, Peterle in Bučar. Sledila je nabava pehotnega in protioklepnega orožja ter streliva v tujini: skrivaj in sprva v manjših količinah, ki so jih skladiščili v Kočevski Reki.

Odnos med slovensko oblastjo in JLA se je zaostroval tudi zaradi vprašanja nabornikov. Slovenski delegati so 29. maja 1990 v zveznem zboru skupščine

⁵²⁶ Janša, Premiki, str. 76, 77.

⁵²⁷ Janša, Premiki, str. 79.

SFRJ vložili zahtevo za spremembo zakona o vojaški obveznosti, ki bi omogočila, da bi obvezniki vojaški rok praviloma služili v svoji republiki. Slovenska skupščina je na seji 18. in 19. julija od predsedstva SFRJ zahtevala, naj zagotovi spremembo meril za napotitev nabornikov, tako da bi septembrska generacija služila večinoma v 5. vojaškem območju.⁵²⁸ Čez poletje in v zgodnji jeseni tistega leta so s premierjem Markovičem in armadnimi predstavniki (v glavnem je armadni vrh zastopal pomočnik sekretarja ZSLO admiral Stane Brovet) potekala pogajanja o tem, kolikšen odstotek slovenskih nabornikov za vsakokratno generacijo naj bi ostal v Sloveniji. Slovenskim predstavnikom je za oktobrsko generacijo uspelo doseči 20 odstotkov (skupaj s tistimi, ki so se vrnili v Slovenijo po končanem usposabljanju, približno 30 odstotkov), o načelni rešitvi problema pa se vojska ni bila pripravljena pogovarjati.⁵²⁹ Po sklepu slovenske skupščine je na služenje odšlo le toliko nabornikov, kolikor je bilo določenih mest za 5. vojaško območje, to je ok. 70 odstotkov, kar je znova izzvalo revolt armade (čeprav je bilo novačenje v drugih republikah še bistveno slabše, v Srbiji marca npr. le 40 odstotkov).⁵³⁰ ZSLO je Slovenijo zaradi sklepov o nabornikih ter sprejetja vrste zakonov, ki so okrepili samostojno TO,⁵³¹ obtožil protiustavnega ravnanja in kršenja enotnosti oboroženih sil, ni pa reagiral na prav tedaj sprejeto srbsko ustavo, po kateri je bil predsednik Srbije vrhovni poveljnik vseh oboroženih sil, in sicer tako v miru kot v vojni.

Armadni vrh si je na vso moč prizadeval, da bi prevzel naborne evidence in nadzor nad naborem. Zato je pripravil odlok o t. i. vojaško-teritorialnih organih, po katerem naj bi ZSLO neposredno izvajal zakon SLO na ozemlju Slovenije. Odlok je zvezni IS sprejel 21. avgusta 1990. Kot je zapisal Jovič, je bil to »dober test, tako za Slovence kot za Anteja Markoviča«, saj naj bi Slovenci popustili in sprejeli sklep, da bodo nabornike znova pošiljali v vojsko (dodal pa je, da je treba biti nezaupljiv, ker se to ne ujema s slovenskimi cilji).⁵³² Jovič je imel prav, Ante Marković je namreč odlok obdržal v predalu in ga podpisal šele čez nekaj mesecev, po hudih Kadijevičevih pritiskih. V resnici si tudi armada z odlokom ni mogla kaj dosti pomagati, saj ni vedela, kako bi do evidenc prišla, zato je akcijo, ki bi ji omogočila nadzor nad naborem, odlagala.⁵³³ Slovenija bi morala oddati evidenco najkasneje do 10. decembra, vendar so jo zaposleni v občinskih organih v koordinirani akciji in v sodelovanju z organi za notranje zadeve že zdavnaj prej premestili na varnejša mesta.

⁵²⁸ Magnetogram 13. seje predsedstva RS, 29. 8. 1990. Arhiv predsednika RS.

⁵²⁹ Janša, Premiki, str. 68.

⁵³⁰ Magnetogram 14. seje predsedstva RS, 25. 9. 1990, razprava Janeza Janše. Arhiv predsednika RS.

⁵³¹ Uradni list RS, št. 29, 1990, str. 1529; Uradni list RS, št. 35, 1990, str. 1562; Uradni list RS, št. 35, 1990, str. 1757; Uradni list RS, št. 35, 1990, str. 1757; Uradni list RS, št. 37, 1990, str. 1797.

⁵³² Jovič, Zadnji dnevi SFRJ, str. 176.

⁵³³ Janša, Premiki, str. 71.

Pomočnik republiškega sekretarja za vprašanje varnosti Andrej Lovšin, ki je po Janševem nalogu na novo vzpostavil varnostno-obveščevalno službo (dotedanjemu vodji službe JLA v Ljubljani so odvzeli pooblastila in mu prepovedali vstop v stavbo RSLO), je v začetku oktobra 1990 ocenjeval, da so tri možne variante za rešitev spora med JLA in Slovenijo: reševanje s konfliktom, ki vključuje tudi poseg z orožjem (30 odstotkov možnosti); mirno rešitev spora (10 odstotkov možnosti), reševanje spora z občasnimi hudimi zaostritvami s strani JLA (60 odstotkov možnosti).⁵³⁴ Če bi se vojaški vrh odločil za poseg z orožjem, bi to najbrž storil mimo volje zveznega predsedstva in bi to pomenilo državni udar, čeprav, je menil Lovšin, obstaja tudi možnost, da predsedstvo naknadno »pokrije« ravnanje vojske.

⁵³⁴ Lovšin, *Skrita vojna*, str. 67.

NESOGLASJA OB SLOVENSKEM OBRAMBNEM KONCEPTU

Mnenja o obrambni politiki so bila v Sloveniji različna. Sredi osemdesetih let se je razvilo močno mirovniško gibanje in še tik pred volitvami, spomladi 1990, so bile zelo močne mirovniške pobude, ki so prihajale iz civilne družbe in iz posamičnih strank, zlasti stranke zelenih, kjer je bil glavni pobudnik kasnejši član predsedstva RS Dušan Plut. Pod geslom »Za suvereno Slovenijo, brez pušk in bajonetov – danes! Če res želimo mir, potem odvrzimo orožje!« je 22. marca nastala nadstrankarska pobuda za demilitarizirano Slovenijo, ki so jo pripravili Marko Hren, Vlasta Jalušič, Janez Janša, Peter Jamnikar, Tomaž Mastnak, Jožef Školč, Jaša Zlobec in Janez Sodrznik. Po njihovem predlogu naj bi skupščina sprejela sklep o umiku JLA, Slovenija bi o tem obvestila sosednje države in se z njimi in z Jugoslavijo pogajala o demilitarizirani coni, za pomoč pa bi prosila tudi OZN, KEVS in Evropski svet. Za varnost naj bi v prehodnem obdobju poskrbele mirovne enote OZN.

Nekaj mesecev po volitvah so mirovniki in zeleni dali pobudo za demilitarizirano Slovenijo, ki jo je na seji 24. oktobra podprla komisija za mirovno politiko pri slovenski skupščini, načelno pa tudi predsedstvo republike.⁵³⁵ V pobudi so predlagali, naj slovensko vodstvo izdelata mirovno opcijo in jo ponudi v obravnavo drugim jugoslovanskim republikam ter balkanskim državam, češ da se v najhujšem primeru v Jugoslaviji pripravlja vojna, v najboljšem samo huda militarizacija družbe. Zapisali so, da po svetu krožijo črni scenariji za možno vojno na Balkanu, da večina politikov uporablja jezik srboritosti in spodbujanja konfliktov in da jim pri tem pomagajo mediji, da evropska diplomacija ne bo podpirala nobene državne ali regionalne politike, ki bi položaj v Jugoslaviji lahko zaostrovala, in da razpada Jugoslavije na več držav, ki bi imele vsaka svojo vojsko, nihče ne podpira, »pa naj dvomilijonski narod še tako maha z zastavo pravice do samoodločbe.«⁵³⁶

Nekateri od spomladanskih pobudnikov, ki so po volitvah dosegli pomembne položaje v politiki, so svoja stališča zagovarjali še naprej. Drugi, zlasti Janez Janša, ki je medtem postal sekretar za SLO, so do jeseni svoje stališče radikalno spremenili. Radikalno so se seveda spremenile tudi okoliščine, mirovniška opcija se je v jugoslovanskih razmerah zdela vsa manj verjetna. Zato je bilo jeseni 1990 v zvezi z mirovnimi pobudami že veliko pomislekov. Še bolj pa v začetku februarja 1991, ko je (deloma ista) skupina predstavnikov

⁵³⁵ Zapisnik 20. seje predsedstva RS, 6. 11. 1990. Arhiv predsednika RS.

⁵³⁶ Slovenska mirovna opcija. Arhiv predsednika RS.

opozicijskih strank SDP in LDS ter neodvisnih družbenih gibanj pripravila Deklaracijo za mir, v kateri se je prav tako zavzela za demilitarizirano Slovenijo, za zamrznitev napotitve nabornikov, za zaustavitev nadaljnega oboroževanja Slovenije in Jugoslavije, za pogajanja s federacijo o umiku JLA ter za izdelavo mirovne opcije o rešitvi jugoslovanske krize. Po mnenju piscev bi vojaški spopad na slovenskem ozemlju za Slovenijo pomenil katastrofo, ustanovitev lastne vojske pa bi dramatično ogrozila šibko akumulacijo slovenskega gospodarstva. Za obrambo bi zadostovala milica ter dobro organizirane enote civilne zaščite.⁵³⁷

Deklaracijo, za katero se je med politiki še posebej zavzemal Dušan Plut, so podpisali štirje člani republiškega predsedstva (le Ivan Oman ne), številni strankarski prvaki in vplivne osebnosti iz javnega življenja, nanjo pa sta reagirala Kacin in Janša, ki sta jo označila »kot zahtevo po hitri in enostranski razorožitvi«. Janša je v zvezi s tem 25. februarja na predsedstvo in na vlado naslovil dolgo pismo, ki pa tedaj ni prišlo v javnost.⁵³⁸ Ostre polemike v zvezi z obrambnim proračunom in obrambnimi zadevami sploh so potekale tudi v skupščini, ki pa je na koncu načrt za vzpostavitev lastnega obrambnega sistema in za oborožitev TO s tesno večino podprla in sprejela potrebne zakone.

⁵³⁷ Deklaracija za mir. Arhiv predsednika RS. - Objavljeno tudi v: Janša, Premiki - priloge.

⁵³⁸ Janša, Premiki, str. 99-102.

NAČRTI IN UKREPI JLA KONEC 1990 IN V ZAČETKU 1991

Slovenija in Hrvaška sta se začeli skrivaj oboroževati, vojaški vrh pa je to skušal za vsako ceno preprečiti. Na njegove ocene konec leta 1990 so vplivali padec Berlinskega zidu in spremembe v vzhodnoevropskih socialističnih državah, še posebej v SZ. Po tihem je računal, da bo njegove poteze (uvvedbo izrednih razmer) podprlo sovjetsko vodstvo, zlasti pa Rdeča armada, ki naj bi preprečila razbijanje SZ, če ne drugače, z vojaškim udarom,⁵³⁹ kar bi seveda tudi JLA omogočilo podoben ukrep.

Sredi novembra je vojaški vrh točno ocenil, da bo leto 1991 za obstoj Jugoslavije odločilno, pri čemer je imel za najpomembnejše gospodarsko reformo, zmanjšanje inflacije, ustavne spremembe in uspešno izvedbo 14. (izrednega) kongresa ZKJ. Vojska bo vsekakor podpirala obstoj Jugoslavije kot federativne in socialistične države. Nekatero od ocen, skupaj z grožnjo tistim, ki organizirajo »paravojaške enote«, je Kadrijevič javno izrekel tudi v javnih nastopih konec leta 1990.

V začetku januarja 1991 je imel vojaški vrh pripravljene konkretne ukrepe, o katerih pa je obveščal samo predsednika Jovića. Ta je od vojske zahteval, da mora »povečati vojaško prisotnost v tolikšni meri, kolikor oni (tj. Slovenija in Hrvaška, op. B. R.) zmanjšujejo svojo prisotnost v federaciji«.

Politična uprava ZSLO je 19. januarja izdala strogo zaupen dokument (št. 70/1) z naslovom Informacija o aktualnem položaju v svetu in v naši državi in o neposrednih nalogah JLA. Informacija je kmalu prišla v javnost, kar je bil verjetno tudi namen armadnega vodstva.

V njej je vojaški vrh ocenjeval, da bo komunizem v Jugoslaviji mogoče ohraniti, prav tako federativno Jugoslavijo, čeprav proti njej delajo zahodne sile. Treba pa je zagotoviti delovanje zvezne države kot podlage za dogovor o prihodnji ureditvi Jugoslavije. V razpravah o jugoslovanski prihodnosti mora sodelovati tudi JLA, Jugoslavija ne sme biti ne unitarna država in ne konfederacija, pač pa federacija. Stranka ZKJ - Gibanje za Jugoslavijo mora postati glavna politična sila v jugoslovanskem prostoru, njen obstoj je pogoj za obstoj federalne Jugoslavije. JLA mora omogočiti delovanje zvezne države, »odstraniti preboje, do katerih je prišlo na področju enotnosti oboroženih sil, uresničevati naloge v zvezi z razoroževanjem in odpraviti pa-

⁵³⁹ Kadrijevič je od vojaškega odposlanca ZSSR v Jugoslaviji dobil informacijo, da sta vojska in komunistična partija v SZ Mihailu Gorbačovu dali ultimatum, naj do konca marca 1991 zaustavi razpad SZ, »sicer bodo uporabili drugačne ukrepe«. (Jović, Zadnji dnevi SFRJ, str. 232.)

ravojaške organizacije v Jugoslaviji«. ⁵⁴⁰ Tisti, ki se bodo temu upirali, bodo razoroženi. Vojska bo v celoti zagotovila izvajanje stališč v zvezi s TO v Sloveniji in pošiljanjem rekrutov na služenje vojaškega roka.

Malo pred to Informacijo so v 5. vojaškem območju v Zagrebu izdelali načrt Okop, po katerem naj bi prišlo do odcepitve Slovenije, Hrvaške in Makedonije ter do vojaškega napada Nata in nekaterih sosednjih držav. Slovenski varnostni organi so načrt pridobili v začetku aprila in ga tudi objavili. ⁵⁴¹

Sočasno s poskusom, da bi si podredil TO in uredil vprašanje pošiljanja rekrutov v JLA, je vojaški vrh hotel dokončno preprečiti nastajanje paravojaških enot in ilegalno uvažanje orožja. Pri tem je bila očitna naklonjenost srbski politiki, saj z ukrepi v resnici ni želel prizadeti paravojaških enot v Krajini, ki jih je štel za upravičeno reakcijo na ravnanje hrvaških oblasti. Srbske paravojaške enote so namreč začele nastajati že avgusta 1990, ko so hrvaški specialci pobrali orožje rezervni sestavi milice (razen v Obrovcu, kjer je prišlo do upora). Hrvaški obrambni minister Martin Špegelj je nato po naročilu Franja Tuđmana septembra in nato ponovno oktobra pripravil načrt za zadušitev upora, vendar je Tuđman načrt odložil z obrazložitvijo, da potekajo pogajanja, ki obetajo uspeh. ⁵⁴²

Moškimi so nato samozvane krajinske oblasti razdelile orožje, JLA jih je skrivaj pomagala oboroževati (poveljniki na terenu so npr. omogočali »kraje« orožja). Ukrepi so bili tako namenjeni zlasti hrvaškim paravojaškim enotam, še posebej Zboru narodne garde. To je očitno tudi iz Informacije o nepoblaščenim ustanovitvi oboroženih enot v SFRJ, ki jo je pripravil ZSLO. ⁵⁴³ Informacija, datirana z 10. decembrom 1990, je bila predsedstvu SFRJ poslana naslednji dan, ⁵⁴⁴ vendar so v predsedstvu razpravo o njej odlagali. To je ustrezalo tudi vrhu JLA, ki je čakal na rezultate plebiscita v Sloveniji in na glasovanje o samostojnosti v hrvaškem saboru, kar bi mu omogočilo lažjo presojo o vojaški intervenciji oz. njeni obliki (neprepričljiv izid plebiscita bi jih gotovo opogumil). Ker je bila akcija dolgo in skrbno načrtovana – Informacija in razprava v predsedstvu sta bili samo njen del –, vojaški vrh seveda ni hotel ničesar tvegati.

⁵⁴⁰ Informacija o aktualnem položaju v svetu in v naši državi in o neposrednih nalogah JLA, objavljeno v: Boris Jež, Nikoli več YU?, Lj. 1994, str. 138–145. – Gl. tudi: Andrej Lovšin, Skrita vojna. Spopad varnostno-obveščevalnih služb 1990–1991, Lj. 2001, str. 119–124 (dalje: Lovšin, Skrita vojna). – Besedilo Informacije je v navedenih knjigah sicer v osnovi enako, razlikuje pa se v posameznih poudarkih.

⁵⁴¹ Lovšin, Skrita vojna, str. 158; Janša, Premiki, str. 121.

⁵⁴² Pogajanja naj bi potekala na lokalni ravni, vendar se je tudi sam Tuđman že prej, ko so se stvari v Krajini zaradi nepremišljene srbske politike začele zaostrovati, s posredovanjem Stipeta Šušvarja 20. in 21. 7. 1990 sestal z Miloševićem. Na sestankih naj bi se dogovarjala tudi o Krajini, Tuđman naj bi skušal doseči, da bi Milošević Hrvaški priznal oblast nad Krajino, on pa njemu v zameno oblast Srbije nad Kosovom. (Špegelj, Sjećanja vojnika, str. 126–130, 133.)

⁵⁴³ Informacija o neovlaščenom formiranju oružanih sastava u SFRJ, Savezni sekretariat za narodnu odbranu, objavljeno v: Letica, Nobilo, Rat protiv Hrvatske, str. 43–45.

⁵⁴⁴ Kadrijević, Moje viđenje raspada, str. 111.

V Informaciji so zapisali, da na več delih ozemlja SFRJ nelegalno uvažajo in kupujejo orožje ter samovoljno organizirajo oborožene enote zunaj JLA in TO in da je cilj teh aktivnosti, v nasprotju z ustavo SFRJ in zveznimi zakoni, organizirati paravojaške enote, ki bi bile pod poveljstvom republiških organov oziroma posameznih strank in organiziranih skupin. Na Hrvaškem pospešeno ustvarjajo lastne oborožene sile in ilegalno nabavljajo velike količine orožja in streliva (navedeno je bilo, da je v zadnjih dveh mesecih prispelo deset prikoličarjev Čazmatransa, ki so prevažali orožje in strelivo iz vojaških skladišč na Madžarskem, orožje in strelivo pa so nakupili s pomočjo zunanjetrgovinske delovne organizacije Astra iz Zagreba). Pri ilegalni nabavi tega orožja in streliva v tujini in pri prevozu v državo so neposredno sodelovali člani hrvaške vlade (obrambni, notranji in zunanji minister) ter njihovi organi. Pri tem je bila zagotovljena posebna zaščita in oboroženo spremstvo od prehoda državne meje do skladišč. Orožje je bilo ilegalno uvoženo tudi na druge načine in iz drugih držav.

Z ilegalnim uvozom iz tujine je bilo v Hrvaško pripeljanih več deset tisoč povsem novih avtomatskih pušk tipa kalašnikov in drugega orožja, kot tudi več milijonov nabojev. Poleg tega se v Hrvaški pogajajo z nekaterimi tujimi izvozniki orožja za nakup protiotklepnega, protiletalskega in drugih vrst orožja. Tako nabavljeno orožje in strelivo so skrivaj razdelili po ozemlju Hrvaške in ga predali izključno osebam hrvaške narodnosti, ki so preverjeni aktivisti HDZ. Pri tem so sodelovali organi ministrstva za obrambo in posamezni člani mestnih odborov HDZ, zavarovanje pa so opravili pripadniki specialnih enot ministrstva za notranje zadeve. Tako so oborožili na desettisoče ljudi. V povezavi z organi oblasti so vodilni aktivisti HDZ na celotnem ozemlju Hrvaške ustanovili in oborožili ilegalno paravojaško organizacijo.

Osnovna merila pri izboru oseb, ki sestavljajo to organizacijo, so: narodnostna pripadnost (hrvaška); hrvaška državotvorna usmeritev in negiranje Jugoslavije ter preverjanje z brez-pogojnim izpolnjevanjem strankarskih nalog desne politične usmeritve. V tem smislu je tudi besedilo njihove prisege. Pripravljeni so kompleksni načrti za uporabo teh paravojaških enot proti enotam in ustanovam JLA po garnizijah na ozemlju Hrvaške. Organizirano je neprestano opazovanje enot, objektov in aktivnosti v garnizijah JLA. Zbirajo naslove stanovanj in delajo sezname starešin JLA, ocenjujejo njihovo politično opredelitev in pripravljajo ukrepe za likvidacijo določenih odgovornih starešin ter vojaških kurirjev, da bi »obglavili« enote in preprečili njihovo delovanje. Zaradi zastraševanja načrtujejo tudi razne maščevalne ukrepe proti njihovim ženam in otrokom, tudi likvidacije. Za izvršitev teh nalog so že oblikovane diverzantsko-teroristične enote, v njihovem okviru pa so skupine za t. i. tiho likvidacijo. Eksekutorji so, na osnovi sestavljenih »črnih list«, opravili izvidne obhode stanovanj vojaških oseb in vedo, koga morajo likvidirati.

V načrtu so ukrepi za preprečitev izhoda enot iz vojašnic s postavljanjem različnih barikad in ovir in celo strojničnih gnezd pri vojaških objektih. Pripravili so tudi ukrepe za izključitev elektrike in vode, prekinitev telefonskih zvez in prevzemanje relejnih vozlišč, da bi dezorganizirali sistem vodenja in poveljevanja. Aktivno si prizadevajo za razbijanje enot JLA od znotraj. V ta namen tudi novačijo posamezne starešine za sodelovanje z vojaškimi enotami HDZ in jim postavljajo naloge obveščevalnega in subverzivnega značaja. Navedene aktivnosti pospešeno izvajajo že več mesecev.

Iz načina organiziranja ter iz načrtovanih ciljev in oblik delovanja nedvomno izhaja, da gre za teroristično strankarsko paravojaško organizacijo, katere obstoj je v nasprotju ne samo z ustavo in zakoni SFRJ, temveč tudi z mednarodnimi konvencijami in akti, ki jih priznava SFRJ. Ne glede na to, da te ukrepe in aktivnosti HDZ izvaja tajno, zaradi svoje množičnosti niso ostali neopaženi, še posebej ne v narodnostno mešanih okoljih.

Na to se je odzvalo srbsko prebivalstvo, del se nelegalno oborožuje, sestavlja sezname aktivnih in oboroženih članov ilegalnih skupin HDZ in sprejema druge nasprotno ukrepe, kar vse povečuje možnost neposrednih mednacionalnih oboroženih spopadov. Na območju Kninske krajine so oblikovane oborožene skupine, za katere orožje nabavljajo na različne nezakonite načine. Na tem območju je nekaj tisoč različnih pušk in pištol, pa tudi ročnih metalcev, iz delovnih organizacij pa so odnesli velike količine eksploziva, ki ga uporabljajo za izdelavo improviziranih eksplozivnih naprav. Oborožene osebe srbske narodnosti so organizirane v enote in štabe, ki postavljajo ovire na komunikacijah, nadzorujejo gibanje in opravljajo nepretrgano opazovanje in obveščanje, ki se zbira v centru v Kninu. Prihaja do diverzantsko-terorističnih akcij, katerih izvajalci niso identificirani. Odkriti pa so bili storilci kraje orožja JLA. Pristojni vojaški pravosodni organi so sprožili preiskavo proti šestnajstim osebam, osumljenim odvzema orožja iz vojaškega transporta na železniški postaji Knin. Čeprav je to orožje v celoti vrnjeno, preiskava poteka in je usmerjena v odkrivanje organizatorjev tega dejanja. Na območju Kninske krajine izvajajo celotno oblast lokalni organi neodvisno od hrvaških republiških organov, kar omogoča, da ustanovljena paravojaška organizacija neovirano deluje. Hkrati z ustanovitvijo te paravojaške organizacije je politična stranka HDZ nelegalno oborožila in organizirala hrvaško prebivalstvo v okoliških mestih, kar na tem prostoru ustvarja možnosti za oborožene spopade.

Informacija je temeljila na prepričanju, da je začetno oboroževanje zaradi odcepitve prišla HDZ ter da je srbski odziv zgolj reakcija na ravnanje hrvaških oblasti.

V nadaljevanju so v Informaciji obravnavali Slovenijo in Kosovo.

Podobno kot na Hrvaškem tudi v Sloveniji izvajajo samovoljen uvoz orožja iz tujine. Naročene so bile določene količine protioklepni sredstev in avtomatskega orožja, proučevali pa so tudi možnosti za uvoz protiletalskih raket. Ni pa, tako kot na Hrvaškem, prišlo do ustanovitve tajne strankarske teroristične oborožene organizacije.

Veliko količino pehotnega in drugega orožja na različne ilegalne načine uvažajo tudi na Kosovo. Sredstva za to zagotavljajo tudi z različnimi kriminalnimi aktivnostmi (z vlomi, kraji, trgovino z mamili ipd.). Čeprav ni na razpolago zanesljivih informacij o količini orožja in številu ljudi, ki so zajeti v skrivni vojaški organizaciji na Kosovu, je ocenjeno število tolikšno, da pomeni realno grožnjo miru tudi v tem delu države.

Informacija se je končala z ugotovitvijo, da so v več delih države že oblikovane paravojaške organizacije ali pa poteka njihovo oblikovanje zunaj sestave legalnih in enotnih oboroženih sil SFRJ in pod poveljstvom organov in posameznikov, ki ne sodijo v sistem vodenja in poveljevanja oboroženim silam, kot ga določajo zvezna ustava in zvezni zakoni. Njihove aktivnosti so usmerjene k nasilnemu rušenju ustavne ureditve SFRJ oziroma k oboroženemu uporu velikega obsega. S tem so storjena huda kazniva dejanja, ki jih obravnava Kazenski zakonik SFRJ. Ta dejanja so kazniva, tudi če bi ostala samo v pripravljalni fazi. Oborožene enote pomenijo stalno nevarnost za ustavno ureditev SFRJ, saj delujejo v okviru sprtih nacionalnih

političnih strank in njihovih vodstev, in obenem neposredno nevarnost za izbruh oborožene mednacionalnega spopada in državljanske vojne na ozemlju Jugoslavije. Zato je treba to stanje hitro in brezpogojno rešiti na ustaven in zakonit način. Za celoto političnih odnosov v državi je najbolje, da predsedstvo SFRJ na osnovi svojih ustavnih pooblastil, vključujoč tudi pravico do abolicije, problem razreši s sprejemom ukaza o razpustitvi vseh oboroženih enot in o njihovi razorožitvi z vsemi posledicami, ki izhajajo iz tega. Če bi organi pregona JLA začeli akcijo le na enem delu, bi to izzvalo reakcije na drugem, vendar bodo organi kazenskega pregona JLA, če predsedstvo predloga ne bi sprejelo, to storili ter sprožili in izpeljali kazenski postopek po uradni dolžnosti in z vsemi posledicami, ki izhajajo iz tega.⁵⁴⁵

Kako je potekalo oboroževanje na Hrvaškem, je pojasnil general Špegelj: med septembrom 1990, ko je orožje začel nabavljati, in februarjem 1991 je uvozil več kot 30 000 kosov modernega orožja za pehoto, 10 000 kosov polkratkega orožja za milico, 50 protizračnih sistemov S 2-M in Stinger, 20 000 protioklepni min, 40 000 kilogramov eksploziva in drugih sredstev. Ok. 5000 pušk med akcijo odvzema orožja TO JLA ni našla, prav tako pa ne precej protizračnega orožja, ki so ga imeli veliki naftni in železarski kombinati, morska skladišča in drugi objekti.

V celoti je imela Hrvaška tako ok. 90 000 kosov orožja »prav za tip bojevanja, ki so ga predvidevali« in »kar je nekajkrat presegalo zmožnosti JLA na Hrvaškem«. ⁵⁴⁶ Hrvaška je uvoz deklarirala kot uvoz orožja za milico, do katerega je prišlo, ker ZSLO zahtevanega orožja ni hotel dostaviti. Priznavala je, da je to storila nelegalno s stališča carinskih formalnosti, vendar zanikala, da bi uvozila 37 000 kosov, kot je to pisalo v beograjski Politiki. Hkrati je JLA obtoževala, da je hrvaški TO odvzela več kot 200 000 kosov orožja in opreme.⁵⁴⁷

Po informacijah vojaške obveščevalne službe je Hrvaška v letih 1990 in 1991 uvozila 50 000 avtomatskih pušk tipa kalašnikov, več milijonov kosov najrazličnejšega streliva, nekaj sto bazuk, 25 000 granat, 2000 različnih defenzivnih bomb, protiraketne sisteme stinger, raketni sistem tipa milan, rakete ambrus, protioklepno orožje in 40 000 uniform.⁵⁴⁸

⁵⁴⁵ Informacija o neovlaščenom formiranju oružanih sastava u SFRJ, Savezni sekretariat za narodnu odbranu, objavljeno v: Letica, Nobilo, Rat protiv Hrvatske, str. 43–45. – Gl. tudi: Jović, Zadnji dnevi SFRJ, str. 237–241; Drnovšek, Moja resnica, str. 221–223.

⁵⁴⁶ Špegelj, Sjećanja vojnika, str. 192, 193.

⁵⁴⁷ Letica, Nobilo, Rat protiv Hrvatske, str. 64.

⁵⁴⁸ Kolšek, Spomini, str. 115.

ZLOMITI HRVAŠKO IN SLOVENIJO

ZSLO je soglasje za ukrepanje dobil z ukazom, ki ga je sprejelo predsedstvo SFRJ na seji 9. januarja 1991, ko je obravnavalo Informacijo o nepooblaščenih ustanovitvi oboroženih enot v SFRJ. Ukaz je podpisal njegov predsednik Jović.

V njem je bilo zapisano, da se morajo razpustiti »vse oborožene skupine, ki niso del oboroženih sil SFRJ ali organov za notranje zadeve in katerih organizacija ni v skladu z zveznimi predpisi«, da morajo vse orožje teh enot enote in posamezniki takoj predati najbližji enoti ali ustanovi JLA in da mora biti ukaz izpolnjen v desetih dneh od sprejetja. Proti tistemu, ki ukaza ne bo izpolnil, bodo ukrepali v skladu z zakonom. V zvezi z izvrševanjem ukaza bo JLA tam, kjer drugi pristojni organi tega ne morejo storiti, na osnovi posebne odločitve predsedstva poskrbela za zaščito vseh državljanov na celotnem ozemlju SFRJ; za izvršitev ukaza bodo poskrbele enote JLA, ki jih bo določil sekretar ZSLO.⁵⁴⁹

Seja predsedstva je bila zelo napeta, polna medsebojnih očitkov o tem, kdo je začel razbijati Jugoslavijo. Srbi so namreč prav tedaj vdrli v jugoslovanski denarni sistem, kar sta Drnovšek in Mesić zaman hotela uvrstiti v razpravo. Menila sta tudi, da je treba doseči politični dogovor s hrvaškimi oblastmi in da JLA z odlokom dobiva pooblastila milice, vendar sta bila preglasovana z rezultatom 6 : 2.⁵⁵⁰

Del orožja so iz propagandnih namenov predali samo kninski Srbi, srbsko vodstvo pa se je na podlagi te geste s Kadijevićem dogovorilo, da jih bo JLA v zameno ščitila.⁵⁵¹ Sprva zmedena in na tako reakcijo vojske nepripravljena hrvaška oblast je zahtevala podaljšanje roka za oddajo orožja do 21. januarja, kar je bilo sprejeto, vendar je generalštab JLA hkrati napovedal priprave za nasilen odvzem orožja. Vojaška obveščevalna služba je iskala lokacije in pripravljala njihove sezname, vojaška milica pa akcije za njihovo zavzetje. Po informaciji, ki jo je vrh JLA dobil s prisluškovanjem Špeglju, so bili Hrvati sprva pripravljeni dati 20 000 od 60 000 kalašnikov, ko pa so ugotovili, da je predsedstvo pripravljeno popuščati, so si premislili.⁵⁵² K temu naj bi po Kadije-

⁵⁴⁹ Ukaz predsedstva SFRJ, 9. 1. 1991, citirano po: Kolšek, Spomini, str. 311; Jović, Zadnji dnevi SFRJ, str. 240, 241. – Ukaz je sicer v naslednjih dneh izšel v sredstvih javnega obveščanja, med drugim tudi v posebni številki Narodne armije, 26. 1. 1991.

⁵⁵⁰ Drnovšek, Moja resnica, str. 224, 271, 272.

⁵⁵¹ Jović, Zadnji dnevi SFRJ, str. 252.

⁵⁵² Prav tam, str. 251.

vičevem mnenju prispeval zlasti Zimmermann s stališčem, da bo Zahod »brnil mlado hrvaško demokracijo« in da ne bo »sprejel nikakršne intervencije JLA proti Hrvaški«. ⁵⁵³

V 5. vojaškem območju so nato zbrali vsega 58 trofejnih pušk, kar so imeli v poveljstvu za posmehovanje in izigravanje. ⁵⁵⁴

Zaradi razoroževalne akcije JLA so se 20. januarja na gradu Mokrice sestali notranji in obrambni ministri Slovenije in Hrvaške ter sklenili (nikoli uresničen, op. B. R.) sporazum o skupni in usklajeni obrambi ob morebitni oboroženi intervenciji proti republikama. ⁵⁵⁵

O razoroževanju je 22. januarja ponovno razpravljalo predsedstvo SFRJ, ki ga je armadni vrh obveščal o nadaljnjih nakupih orožja in pri tem sosednje države, Madžarsko, Italijo in Avstrijo, obtoževal vpletenosti v nakupe. O Madžarski je Kadrijević rekel, da s tem izvaja neke vrste agresijo na Jugoslavijo. Ponovil je stališče, da bo JLA, ker odloka ne upoštevajo, začela z aretacijami in kazenskimi postopki, češ da na Hrvaškem obstajajo različne paravojaške organizacije, pripravljene so blokade kasarn, nad pripadniki JLA in njihovimi družinami pa izvajajo psihološki teror.

Mesić je v razpravi povedal, da bo Hrvaška, če ji bodo odvzeli orožje, ki ga je kupila z lastnim denarjem in je sedaj pri rezervni milici, storila naslednje: razglasila odcepitev, zahtevala od VS intervencijo mirovnih sil OZN, potegnila vse svoje kadre iz organov federacije, prenehala plačevati svoj delež za financiranje federacije, zaplenila vse premoženje federacije na ozemlju Hrvaške, iz JLA potegnila vse svoje oficirje in vojake, vsi, ki bodo streljali v narod, pa bodo obsojeni kot zločinci. ⁵⁵⁶ Mesić je pravzaprav vsebinsko povzel hrvaško-slovenski sporazum, ki so ga štirje ministri podpisali dva dni prej, večino točk celo dobesedno, le da je na seji govoril samo o Hrvaški, ne pa tudi o Sloveniji, čeprav je že prej (dan po hrvaško-slovenskem sestanku na Mokricah) po telefonu Joviću sporočil isto, le da je takrat omenjal obe republiki. Seja se je končala brez zaključkov, nadaljevanje je bilo napovedano za 25. januar.

Miloševiću se je Mesićeva zamisel, o kateri ga je obvestil Jović, zdela imenitna: Slovenci in Hrvati naj razglasijo odcepitev, Srbi (in federacija) jo bodo potrdili, JLA pa bo vojaško obdržala Krajino, dokler se ljudje na plebiscitu ne odločijo, kje želijo živeti. Le Jović bi moral o tem prepričati Kadrijevića, ki pa na tako rešitev tedaj še ni bil pripravljen. Jović je ocenjeval, da je razlika med Kadrijevićem in njima z Miloševićem v tem, da želi vrh JLA strmoglaviti hrvaško vodstvo, srbsko vodstvo pa želi predvsem »zaščititi« srbsko prebivalstvo v Krajini. Kljub pritiskom je Kadrijević ostal neomajen, ker ni hotel, da vojska dobi naziv »srbska«. ⁵⁵⁷

⁵⁵³ Kadrijević, *Moje videnje raspada*, str. 112.

⁵⁵⁴ Kolšek, *Spomini*, str. 90.

⁵⁵⁵ Več o tem gl. v poglavju *Slovenci in federacija*.

⁵⁵⁶ Drnovšek, *Moja resnica*, str. 224, 225, 272–274.

⁵⁵⁷ Jović, *Zadnji dnevi SFRJ*, str. 251, 252, 254–256.

Po prvem delu se je zveznega predsedstva je vojaški vrh z vsem političnim, propagandnim in vojaškim pritiskom skušal doseči, da bi predsedstvo v nadaljevanju seje 25. januarja soglašalo z izvedbo ukaza o razorožitvi. Štab vrhovne komande je 24. januarja v vojski uvedel polno bojno pripravljenost (ta dan sta se – brez povezave z obravnavanim dogajanjem – sestali tudi slovenska in srbska delegacija v Beogradu) in to tudi objavil v medijih. Vojska je prevzela tudi zvezno upravo za kontrolo poletov. Ukazan je bil popoln nadzor morskih meja in izvedena delna mobilizacija.⁵⁵⁸ V vseh vojaških enotah so brali Informacijo o aktualnih razmerah v svetu in naši državi ter neposrednih nalogah JLA. Na Hrvaškem je vojaška milica isti dan aretirala štiri ljudi, vpletene v orožarske posle, akcijo je neposredno vodil Aleksander Vasiljević, namestnik načelnika uprave varnosti JLA v Beogradu, eden najboljših vojaških obveščevalcev (v Sloveniji znan zaradi procesa proti četverici, v katerem je prav tako sodeloval).

Za nadaljevanje seje zveznega predsedstva je vojaški vrh pripravil novo Informacijo o ukrepih JLA za izvajanje ukaza predsedstva SFRJ o razpustitvi in razorožitvi nelegalnih oboroženih sil.⁵⁵⁹

V njej je navedel, da so organi kazenskega pregona v JLA 24. in 25. januarja odvzeli svobodo dvema aktivnima starešinama JLA in dvema civilistoma z ozemlja Hrvaške, ki so utemeljeno osumljeni, da so neposredno sodelovali v organizaciji in oboroževanju ilegalnih paravojaških organizacij ter pripravljali diverzantsko-teroristične akcije in napade na pripadnike JLA, člane njihovih družin in vojaške objekte oziroma organizirali oborožen upor.

V nadaljevanju je bilo zapisano tudi, da preiskovalni postopek poteka, vojaško-pravosodni organi pa izvajajo tudi druge ukrepe v skladu s svojimi pooblastili in odgovornostmi, določenimi z zakonom. Na Hrvaškem v nasprotju z zahtevami predsedstva SFRJ in uradnimi izjavami hrvaškega vodstva povečujejo bojno pripravljenost milice in drugih oboroženih formacij. Pripadnike ilegalne vojaške organizacije HDZ pospešeno premeščajo v sestavo rezervne milice. Mobilizacijo izvajajo tudi na otokih, kar se dotlej ni dogajalo. Do skrajnosti radikalizirajo propagandno kampanjo. Poudarjajo navidezno nevarnost pred velikosrbskim hegemonizmom in centralizmom iz Beograda, JLA pa razglašajo za golo orodje te politike. Na določeni telefonski številki oddajajo informacije o zbiranju prostovoljcev doma in po svetu za obrambo Hrvaške. Pozivajo tudi k udeležbi na množičnih demonstracijah, sklicanih za 26. januar ob 13. uri. Demonstracije naj bi bile povesod tam, kjer živijo Hrvatje.

Čeprav ni neposrednih vpadov sil hrvaškega ministrstva za notranje zadeve na območja, naseljena s srbskim življem, se raznovrstne oblike pritiskov na srbsko prebivalstvo povečujejo. To je še posebej opazno na mejnem območju. Prometni nadzor potnikov in vozil izvajajo skrajno grobo in agresivno, srbski prebivalci pa so vsak dan izpostavljeni provokacijam. Napovedujejo hiter obračun s t. i. hajduštvom v Kninski krajini. Posamezniki širijo psihozo

⁵⁵⁸ Kolšek, Spomini, str. 90; Kadrijević, Moje videnje raspada, str. 112.

⁵⁵⁹ Informacija o merama u JNA za sprovođenje naredbe predsedništva SFRJ o rasformiranju i razoružanju nelegalnih oružanih sestava, vojna tajna, strogo poverljivo, Savezni sekretarijat za narodnu odbranu, 25. 1. 1991, objavljeno v: Letica, Nobilo, Rat protiv Hrvatske, str. 41. – Gl. tud: Jović, Zadnji dnevi SFRJ, str. 254–256.

strahu in negotovosti in spodbujajo srbsko prebivalstvo, naj zahteva zaščito. Srbsko prebivalstvo se čuti neposredno ogroženo, tako da se že pojavlja begunstvo.

ZSLO glede na razvoj dogodkov izvaja ukrepe, s katerimi bi enote JLA usposobil za zahtevano stopnjo bojne pripravljenosti. Zato predlaga, da predsedstvo SFRJ zahteva od vseh sodelujočih, da spoštujejo zakonitost izvajanja kazenskega postopka, ki se je pričel, da bi se odvijal v miru in v skladu z zakonom; da na odgovorne subjekte naslovi poziv, naj storijo vse, da bi se zmanjšale mednacionalne napetosti in da bi se izognili neposrednemu spopadanju; naj ukaže JLA, naj bo pripravljena za takojšnje posredovanje, če bi prišlo do mednacionalnega spopada v kateremkoli delu Jugoslavije.

Namen vojaškega vrha JLA in Jovića je bil, da z dobro premišljenimi in udarnimi informacijami prepričata zlasti bosanskega in makedonskega člana (ta je bil odsoten, a se je po telefonu s predlaganimi ukrepi strinjal) in tako dosežeta večino v predsedstvu.

Drnovšek in Mesić sta na seji predlogom JLA nekaj časa nasprotovala, ko pa je postalo jasno, da bosta na koncu preglasovana, in ko je seja dosegla vrelišče, v katerem so člani govorili drug čez drugega, je Drnovšek zapustil sejno sobo in zagrozil, da bo v Ljubljani sklical tiskovno konferenco ter stvar spravil v javnost. Ukrepom je nasprotoval tudi premier Marković. Drugi člani predsedstva so se nato strinjali s tem, da na sejo prideta Tuđman in hrvaško vodstvo (predsednik vlade Josip Manolić, predsednik parlamenta Žarko Domljan in vodja Tuđmanovega kabineta Hrvoje Šarinić).⁵⁶⁰ Seja se je nadaljevala po 20. uri. Popoldne so na beograjski televiziji predvajali film o Špegeljvih nakupih orožja in o tem, kako pripravlja teroriste za akcije proti JLA in naroča likvidacije oficirjev JLA ter njihovih družin na Hrvaškem. Film je bil montiran, pripravila pa ga je vojaška protiobveščevalna služba.⁵⁶¹

Na Hrvaškem je zavladala panika, vodstvo je bilo v Beogradu, nihče ni natančno vedel, kaj se dogaja, sabor je stalno zasedal z namenom, da ob morebitni akciji proti Hrvaški razglasi odcepitev, mobiliziranih je bilo 50 000 rezervnih miličnikov.

Dogodki se niso ujeli tako, kot je vrh JLA predvideval: če bi predsedstvo sklep sprejelo popoldne, bi zvečer vojska na Hrvaškem začela ukrepati, film in druge informacije pa bi bili psihološka potrditev pravilnosti takega ravnanja. Tako pa je predvajanje filma izgubilo precej učinkovitosti, pri nesrbskih članih predsedstva pa je bilo celo kontraproduktivno, saj je že med večernim delom seje postajalo jasno, da gre za vnaprej predviden in dogovorjen scenarij.

⁵⁶⁰ Drnovšek, *Moja resnica*, str. 225–229.

⁵⁶¹ Eden od neposrednih Špegeljvih sodelavcev je delal za vojaško protiobveščevalno službo in dolgo snemal pogovore ter Špeglju zastavljal »prava« vprašanja. Režiser Ljubodrag Stojadinović je na osnovi teh posnetkov ter posnetkov Špegeljvih javnih nastopov zmontiral »film, ki je zažgal Jugoslavijo«, kot ga je kasneje označil v knjigi z istoimenskim naslovom (*Film koji je zapalio Jugoslaviju*, Art studio »Crno na belo«, Bg. 1995). Celotno akcijo je vodil Aleksander Vasiljević. Hrvaške oblasti so nato naročile strokovno analizo in pokazale, da gre za ponaredek. – Več o tem in o reakciji hrvaških oblasti v: Letica, Nobilo, *Rat protiv Hrvatske* (v publikaciji je objavljen tudi stenogram filma, okrogle mize na hrvaški TV v zvezi z njim in TV-intervju z Martinom Špegljem); Špegelj, *Sjećanja vojnika*, str. 158.

Razprava s Hrvati je bila, kot je zapisal Jović, »dolga in mučna«. Hrvaška teza je bila, da se morajo oborožiti zaradi obrambe pred srbskim hajduštvom, pa tudi zaradi strahu pred vojaškim udarom. Jović in Kadrijević sta jih prepričevala, da vojaškega udara ne bo, da nihče ne bo ogrožal njihove oblasti, da pa bodo aretirani posamezniki, odgovorni za nezakonito delovanje, in da je treba srbsko vprašanje reševati politično, ne vojaško.

Seveda niso mogli prepričati drug drugega, na koncu je bil sprejet nekakšen kompromis brez prave vsebine. K umiritvi razmer je že na seji prispevalo tudi obvestilo Anteja Markovića, da je minister za zunanje zadeve Budimir Lončar od jugoslovanskega veleposlanika iz Londona dobil teleks, v katerem piše, da je britanska vlada jugoslovanske predstavnike poklicala na pogovor in opozorila, naj jugoslovanska vlada ne uporablja sile proti Hrvaški in Sloveniji. Britanska vlada je izrazila vznemirjenost zaradi informacij o dogajanju v Jugoslaviji; še zlasti zaradi premikov enot JLA proti mejam. Če bi bila uporabljena sila, bi to zelo resno škodilo odnosom med državama pa tudi odnosom Jugoslavije z ES v celoti in jugoslovanski težnji po vključevanju v evropske integracije. Zato britanska vlada izraža prepričanje, da bi se bilo uporabi sile vsekakor treba izogniti in nadaljevati pogovore o ureditvi Jugoslavije.⁵⁶²

Podobno sporočilo je od ameriškega veleposlanika Zimmermanna dobil Kadrijević. Zimmermann ga je obvestil, da bo Zahod »brnil mlado Hrvaško demokracijo«, da so razmere res težke, ampak da jih je treba reševati s pogajanjem, tako kot dela Gorbačov z baltičskimi državami.⁵⁶³

V sporočilu s seje je bilo potem zapisano:

Podrobna analiza vzrokov, ki so privedli do medsebojnega nezaupanja, sumničenj in napetosti, je pokazala, da ne obstajajo razlogi, ki bi opravičevali takšne mednacionalne napetosti in slabe odnose v Republiki Hrvaški med organi Republike Hrvaške in federacije. Doseženo je popolno soglasje, da se sprejmejo ukrepi, ki bodo zmanjšali to napetost. V tem duhu je dogovorjeno, da se 26. januarja do 12. ure opravi demobilizacija rezervne sestave milice na Hrvaškem in hkrati zmanjša stopnja bojne pripravljenosti enot JLA na redno mirnodobno raven. Na ta način bodo ustvarjene možnosti za popolnoma normalno odvijanje življenja in za odstranitev vseh mednacionalnih spopadov. Skupaj smo sklenili, da se s tem ustvarjajo možnosti za nadaljevanje preiskovalnega postopka, predvidenega z zakonom. Prav tako je dogovorjeno, da bodo vojaško-pravosodni organi ob vodenju preiskovalnega in sodnega postopka sodelovali s pristojnimi organi Republike Hrvaške.⁵⁶⁴

Tuđman je naslednji dan po vrnitvi v Zagreb dosežene rezultate prikazoval kot velik lasten uspeh.⁵⁶⁵ Vendar se je kasneje izkazalo, da je bilo hrvaško vodstvo precej bolj ponižno, kot so to prikazovali domači javnosti. Tudi Drnov-

⁵⁶² Jović, Zadnji dnevi SFRJ, str. 256.

⁵⁶³ Kadrijević, Moje videnje raspada, str. 112.

⁵⁶⁴ Jović, Zadnji dnevi SFRJ, str. 255, 256.

⁵⁶⁵ Letica, Nobilo, Rat protiv Hrvatske.

šek si je lastil zasluge za miren izid seje, vendar je hkrati priznal, da vojska ni intervenirala tudi zaradi notranjih dilem in negotovosti ter mednarodnih opozoril.⁵⁶⁶

Indici, da je bil Tuđman pripravljen žrtvovati tudi Špegelja, so dokaj jasni. Kadijević je npr. zapisal, »da je bila hrvaška stran neobičajno kooperativna pri sprejemanju stališč predsedstva SFRJ in, reklo bi se, pripravljena žrtvovati nekatere izvrševalce kaznivih dejanj«.⁵⁶⁷ Vojska je vsekakor hotela spraviti v zapor Špegelja, aretirala naj bi ga vojaška milica, če ji to ne bi uspelo, je namerala od Hrvaške vlade zahtevati, naj ga izroči (kar so tudi storili, op. B. R.), in če to ne bi uspelo, bi ga aretirali z vojaško akcijo, ki bi lahko terjala tudi kri.⁵⁶⁸ Špegelj je dva dni po seji, 27. januarja, dobil kar dve kopiji naloga, naj ga privedejo na zaslišanje na vojaško sodišče v Zagreb, eno naravnost, drugo pa od kolega notranjega ministra Josipa Boljkovca.⁵⁶⁹ Špegelj na zaslišanje ni šel, hrvaškim oblastem je dal vedeti, da se bo branil za vsako ceno. Aretirali ga niso ne vojaški in ne hrvaški organi. Vojska si nasilne akcije potem ni upala privoščiti, s tem pa se je izjalovil tudi načrt, po katerem naj bi vnesli razdor v hrvaško vodstvo, začasno »ločili« Tuđmana in Mesića od drugih krivcev in ju prisilili, da bi se sama rešila »ekstremistov«.⁵⁷⁰ Jović je ob takem razpletu resignirano ugotovil, da »vojska nenehno napoveduje ostro akcijo v raznih variantah, vendar zmeraj znova ne naredi ničesar«.⁵⁷¹ Tudi Kadijević sam je kasneje obžaloval, da na Hrvaškem ni prišlo do vojaške intervencije, »s čimer je bil zamujen optimalni trenutek, ko bi se še dalo preprečiti nadaljnji razvoj dogodkov«.⁵⁷²

Od celotne akcije je tako ostalo sojenje osmim aretiranim tihotapcem in preprodajalcem orožja aprila 1991 v Zagrebu, ki je potekalo v enakem ozračju kot sojenje četverici leta 1988 v Ljubljani, le da s precej bolj divjimi reakcijami množice. Poleg navedenih vzrokov za to, da vojska ni intervenirala, je bil verjetno najpomembnejši ta, da je bil Kadijević – kot se je izkazalo že prej in tudi kasneje – legalist, ki ni želel ukrepati brez ustreznega političnega soglasja. Tudi kadar je imela vojska že vse pripravljeno, se je odločil, da bo z vojaško intervencijo počakal. Trdno je vztrajal, da je treba Jugoslavijo ohraniti, imel je načrt, da okrepi vojaške enote v zahodnem delu države, in takrat še ni soglašal z Miloševićevim konceptom, da bi srbska ozemlja na Hrvaškem »odrezali« od zahodnega dela države.⁵⁷³

Razplet v zvezi s Hrvaško je tudi za Slovenijo pomenil veliko olajšanje. Čeprav je bila pri nabavi orožja precej previdnejša in tedaj ni imela paravojaških

⁵⁶⁶ Drnovšek, *Moja resnica*, str. 227, 228.

⁵⁶⁷ Kadijević, *Moje viđenje raspada*, str. 112.

⁵⁶⁸ Jović, *Zadnji dnevi SFRJ*, str. 262.

⁵⁶⁹ Boljkovac mu je svetoval, naj nalog sprejme in gre na vojaško sodišče ter da »izjavo«, tudi predsednik Manolić ga je spraševal, ali je nalog dobil, Mesić pa mu je čez nekaj dni odsvetoval, da bi ga upošteval. (Špegelj, *Sjećanja vojnika*, str. 181.)

⁵⁷⁰ Jović, *Zadnji dnevi SFRJ*, str. 258.

⁵⁷¹ Prav tam, str. 252.

⁵⁷² Drnovšek, *Moja resnica*, str. 229.

⁵⁷³ Prav tam, str. 256, 258.

formacij,⁵⁷⁴ pač pa pod plaščem TO dobro skrito manevrsko strukturo Narodne zaščite, za katero JLA ni vedela, je bilo jasno, da bi bila – če bi se vojski posrečila akcija na Hrvaškem – naslednja na vrsti Slovenija. Zato je slovensko predsedstvo hotelo imeti jasen pregled nad nabavo orožja, saj ni hotelo zaiti v podobno situacijo kot hrvaško vodstvo. V začetku februarja 1991 je Dušan Plut na seji predsedstva od republiškega sekretarja za SLO zahteval, naj člane predsedstva informira, kje in kako je Slovenija kupila orožje in koliko sredstev je bilo zanj porabljenih,⁵⁷⁵ kar je potem sekretar za SLO storil ustno na seji.

Dobro poučeni mednarodni poznavalci razmer so ob takem razvoju dogodkov opozarjali, da bi intervencija armade Jugoslavijo lahko pokopala. Britanski vojaški analitik James Gow je npr. v zaključku knjige o odnosu med JLA in jugoslovansko družbo zapisal: »V začetku leta 1991 ima morda vojska, ki je omogočila rojstvo druge Jugoslavije in jo enkrat že ohranila z zakonitim posegom v politiko (mišljeno je obdobje t. i. maspoka na Hrvaškem, op. B. R.), še toliko moči – vendar samo toliko –, da državo še enkrat ohrani. Lahko bi bila babica pri rojstvu tretje Jugoslavije – s tem da ne bi intervenirala.«⁵⁷⁶

V drugi polovici februarja, ko so se iztekali neuspešni dogovori republik o prihodnosti Jugoslavije, je vojaški vrh skoval še en fantastičen načrt, ki ga je Kadrijević razložil Joviću. Bistvo njegove teze je bilo, da brez napovedi in uporabe (vojaške) sile krize v Jugoslaviji ne bo mogoče rešiti. Pogum je vojski dajalo tudi sporočilo sovjetskega obrambnega ministra Jazova, da je Gorbačov spoznal svoje dotedanje napake in je nosilec politike ohranitve celovitosti sovjetske države in sistema, ki se bo reformiral, zato ga vojska podpira. Jazov je menil, da je spopad Gorbačova z Jelcinom spopad s proameriško linijo rušenja socializma in razbijanja ZSSR in da bo dolg in težak.

Vojaški vrh je predvidel, da Zahod v Jugoslaviji ne bo vojaško posredoval, razen če bi v Jugoslaviji prišlo do državljanske vojne in bi država razpadla. Ocenil je, da je razmerje političnih sil v državi tako: Srbija, Črna gora, JLA ter srbske stranke v BiH in Hrvaški so za Jugoslavijo, Slovenija in Hrvaška sta proti Jugoslaviji, Makedonija in BiH omahujeta, politično se nagibata h konceptu Slovenije in Hrvaške, vendar jima to ne zagotavlja prihodnosti. Še vedno obstajata dve možnosti za nadaljnji potek stvari. Prva je nadaljevanje tihega spodkopavanja države, ki poteka vse hitreje in vodi v propad, v kaos in državljansko vojno. Druga možnost je, da se takoj preseka potek stvari in da se na podlagi zakonov in ustave ukrepa. Cilj, ki ga je treba doseči, je ohraniti neodvisnost, suverenost in celovitost Jugoslavije ter ustvariti okoliščine za miren razplet krize po demokratični poti.

Osnovna zamisel vojske je v tem, da se v vseh delih države trdno nasloni na sile, ki so za Jugoslavijo, in da s kombiniranimi političnimi in vojaškimi ukrepi vrže oblast najprej na Hrvaškem, potem pa še v Sloveniji (Kadrijević je tri tedne kasneje načrtoval, da bo vojska

⁵⁷⁴ Med vojno za Slovenijo je delovala manjša skupina, ki jo je ustanovil predsednik Slovenske nacionalne stranke Zmago Jelinčič, sicer pa zgolj legalne enote TO in milice.

⁵⁷⁵ Zapisnik 27. seje predsedstva RS, 6. 2. 1991. Arhiv predsednika RS.

⁵⁷⁶ Gow, *Legitimacy and the Military*, str. 152.

aretirala 20 vodilnih hadezejevcev, ki so dobili uvoženo orožje, vendar te akcije potem ni upal izpeljati, op. B. R.). Za te aktivnosti je treba izkoristiti področje obrambe, kjer so storili težka kazniva dejanja. V omahljivih republikah Makedoniji in BiH je treba s kombiniranimi političnimi ukrepi – demonstracijami in upori – vreči vodstvi ali pa ju spreobrniti. Te aktivnosti je treba kombinirati tudi z nekaterimi vojaškimi ukrepi. Celotno akcijo morajo voditi tisti člani zveznega predsedstva, ki se bodo opredelili za tak koncept, pri čemer se morajo opirati na vojsko. Vse zvezne institucije, ki s tem soglašajo, bodo vključene v akcijo, druge pa bodo vržene z oblasti. Kjerkoli bi bilo to nujno, je poudaril vojaški vrh, bi uvedli izredne razmere.

Menil je, da je treba ukrepati na civilnem in vojaškem področju. Na civilnem je treba pripraviti dokument za sejo predsedstva SFRJ, na kateri bi sprejeli politično odločitev o razpletu krize. Na Hrvaškem je treba institucionalno in politično krepiti Srbsko krajino in potihem podpirati njeno odcepitev od Hrvaške. V sami Hrvaški je treba organizirati množične mitinge proti HDZ. BiH je treba dvigniti na noge za Jugoslavijo, v Makedoniji pa uporabiti koncept mitinga za strmoglavljenje probolgarskega vodstva. Množične mitinge podpore je treba organizirati v Srbiji in Črni gori, na Kosovu pa prepovedati zbiranje ljudi. Na vojaškem področju je treba vložiti obtožnice (vključno s tisto proti Špeglju) in jih tudi objaviti.

Ker je verjetno, da 1. marca predsedstvo v pogajanjih o politični prihodnosti države ne bo doseglo nobenega napredka, mora vojaški vrh takoj za tem zahtevati, da se seja skliče ponovno, tokrat v funkciji vrhovnega poveljnika oboroženih sil. Treba je povečati bojno pripravljenost vojske, opraviti mobilizacijo in se pripraviti za odločno akcijo na Hrvaškem. (Kadijević sicer ni razložil, kako naj bi predsedstvo prepričali, da bi take sklepe sprejelo.)

Takoj po tem je treba od Hrvaške ultimativno zahtevati izročitev Špeglja in vračilo orožja ter razorožitev rezervne milice. Tu sta možni dve različici: da se najprej zahteva Špeglja in orožje in se ju ob neuspehu vzame s silo, ali pa da se po odločitvi predsedstva takoj ukaže bojno pripravljenost in se s silo prime Špeglja in pobere orožje, ki ga Hrvati ne bodo dali prostovoljno.

Po akciji na Hrvaškem bi šli nad Slovenijo. Na Hrvaškem, kasneje pa tudi v Sloveniji, bi kot prva različica lahko bila vojaška uprava, potem pa oblikovanje institucij iz vrst nekompromitiranih ljudi. Odpreti bi bilo treba tudi informacijski sistem, ki je popolnoma zaprt. Nadaljnji postopek (volitve organov, referendum o tem, ali ostati v Jugoslaviji ali se odcepiti) bi izvajali na podlagi odločitve predsedstva SFRJ.⁵⁷⁷

Jović se je z načrtom načeloma strinjal, skrbelo ga je le omahljivo obnašanje predsedstva. Menil je, da bo vlada proti, kar lahko ovira akcijo. Jović je za načrt nameraval pridobiti nekaj članov predsedstva in predlog analizirati s Slobodanom Miloševićem in Momirjem Bulatovićem.

V predsedstvu je na načrt vrha JLA Jović najprej skušal psihično pripraviti Nenada Bučina (ki je vprašanje razorožitve imel za vprašanje obstoja predsedstva) in Bogića Bogićevića, ki se je načeloma tudi strinjal, le da ni bil za uporabo sile in prelivanje krvi. Medtem je makedonski predsednik Kiro Gligorov spremenil svoje mnenje o prihodnosti države (ki naj bi bila zveza držav, ne

⁵⁷⁷ Jović, Zadnji dnevi SFRJ, str. 269–271.

pa republik, kot je govoril prej), Alija Izetbegović pa je v bosanski skupščini izjavil, da suverenosti Bosne ne bi žrtvoval za Jugoslavijo, za suverenost Bosne pa bi šel v vojno. Iz tega je Jović sklepal, da večina članov predsedstva ne bo soglašala s predlaganimi Kadijevičevimi ukrepi.

Milošević je ocenjeval, da Slovenija vojaških zakonov ni kršila v tolikšni meri, da bi se strmoglavljenje legalnega vodstva lahko opravičilo, zato naj bi jo pustili na miru. V predsedstvu naj pač glasujejo za Kadijevičeve ukrepe s toliko glasovi, kot jih bo za, vsakogar, kdor bi takšni akciji nasprotoval, pa je treba odstraniti. Pomembno je, da bo vojska ubogala tisti del predsedstva, ki bo ukrepe potrdil.

Jović ni videl razlike med Slovenijo in Hrvaško v zvezi s kršitvami zakonov, dvomljiva se mu je zdela odločitev o veljavnosti odločanja manjšine v predsedstvu, češ da je vojska večnacionalna in brez enotnega sklepa predsedstva ne bo mogla ostati monolitna. Menil je, da se vojska boji akcije, ki ni v skladu z ustavo.⁵⁷⁸

V začetku marca je prišlo do spleta več dogodkov, zaradi katerih je vrh vojske postal še bolj nervozen, vojska pa je posredovala tudi fizično. V Sloveniji je skupščina sklenila, da slovenski vojaki ne bodo več služili v JLA.⁵⁷⁹ V Pakracu na Hrvaškem (poseljenem s srbskim prebivalstvom) se je prvič vnel oborožen spopad med hrvaško milico in JLA.⁵⁸⁰ Ukaz za intervencijo je dal Jović (bila je namreč nedelja), predsedstvo pa ga je naknadno potrdilo. Podobni incidenti so se nato stopnjevali, JLA naj bi v njih imela vlogo nevtralnega posrednika, vendar je hrvaško prebivalstvo njeno posredovanje zavračalo, srbsko pa ga je vztrajno zahtevalo in navdušeno pozdravljalo. Vrh JLA je sicer še vedno govoril o ohranjanju Jugoslavije, v praksi pa je postalo očitno, da vojska potihem izvaja Miloševićev koncept vzpostavljanja Velike Srbije, katere meje naj bi branila JLA. Nesrbski poveljniki na terenu, še posebej v 5. vojaškem območju, tega večinoma niso pravi čas razumeli in so v »umirjanju« razmer zavzeto sodelovali, prepričani, da s tem izpolnjujejo poslanstvo večnacionalne in ljudske armade.

Zaradi dogodkov v Pakracu je Kadijevič 8. marca izdal strogo zaupen ukaz (322-1), s katerim je velel streljati na vsakogar, kdor bi napadel oficirje ali enote JLA, vsi pripadniki stalne sestave pa so morali tudi začeti nositi osebno orožje.⁵⁸¹

⁵⁷⁸ Prav tam, str. 274.

⁵⁷⁹ Na 5. vojaško območje bi marca moralo v celoti priti 8000 vojakov. Prišlo jih je 4028 ali 51 odstotkov, od tega samo 9 odstotkov slovenske narodnosti. (Kolšek, Spomini, str. 107.)

⁵⁸⁰ Enote hrvaškega ministrstva za notranje zadeve so 2. 3. skušale zavzeti postajo milice v Pakracu, pri čemer je prišlo do spopada z milicniki srbske narodnosti in s prebivalstvom. Štab vrhovne komande JLA je tja poslal oklepno mehanizirano enoto iz Bjelovarja, da bi zaščitila srbsko prebivalstvo, transportno vozilo hrvaške milice pa je prvič v jugoslovanski krizi streljalo na JLA. Desetar Saša Božević je odgovoril z ognjem iz oklepnika in vozilo milice poškodoval. Po dvodnevni pogajanji so se enote hrvaškega ministrstva za notranje zadeve umaknile, vojska pa je ostala toliko časa, da so se Srbi lahko ponovno organizirali in dodatno oborožili.

⁵⁸¹ Kolšek, Spomini, str. 95.

Hkrati s spopadi na Hrvaškem se je vnelo tudi v Srbiji. V Beogradu so se 9. marca začele množične demonstracije proti srbski oblasti, demonstranti so vdirali v vladna poslopja, hoteli so vdreti tudi v generalštab, in se pretepali z milico. Milošević je zahteval intervencijo vojske, ki jo je potem ukazal Jović po posvetu z drugimi člani predsedstva (razen Mesića in Drnovška, s katerima se ni pogovarjal). Kadijević je na beograjske ulice poslal tanke in tako preprečil, da bi Miloševića zrušili tako, kot je prišel na oblast, s »protibirokratsko revolucijo«.

VOJSKA KORAKA, GOVORI IN NE NAPRAVI NIČESAR

Obe uspešni vojaški intervenciji (v Pakracu in v Beogradu) sta okrepili omajano samozavest vojaškega vrha. Od predsedstva je znova kategorično zahteval uvedbo izrednih razmer. O tem so razpravljali na večdnevni seji predsedstva (12., 14. in 15. marca 1991).

Štab vrhovne komande oboroženih sil SFRJ⁵⁸² je skušal prepričati predsedstvo, naj uvede izredne razmere.

Po sklepu slovenskega vodstva se Drnovšek prvega dne seje ni udeležil.

Kadijević je na njej rekel, »da kruta realnost postavlja naše oborožene sile nasproti istim nasprotnikom kot leta 1941«. ⁵⁸³ Postavljal je enake zahteve, kot jih je vojska že v začetku leta na podlagi svojih analiz: sprejetje odloka o uvedbi izrednih razmer na celotnem ozemlju SFRJ, razveljavitev vseh normativnih aktov, ki so v nasprotju z ustavo in zvezno zakonodajo, sprejetje odloka o najvišji bojni pripravljenosti enot, vključno z mobilizacijo, odpor vsakemu poskusu tuje vojaške intervencije, razorožitev in razpustitev nelegalnih vojaških enot, sprememba porušenega obrambnega sistema, vrnitev sistema vojaške obveznosti pod pristojnost oboroženih sil, nadaljevanje pogajanj o prihodnosti Jugoslavije, v republikah, v katerih se vodstva odločijo za odcepitev, organizacija referendum, na katerem bo vsakemu narodu omogočeno, da se opredeli neposredno in svobodno, najkasneje v šestih mesecih sprejetje nove ustave, zvezne večstrankarske volitve in konstituiranje nove zvezne oblasti. Oborožene sile ne sprejemajo razpada Jugoslavije po metodi izvršenih dejanj, zato morajo zagotoviti, da se o njeni prihodnosti izrečejo jugoslovanski narodi. ⁵⁸⁴

Mesić, Tupurkovski in Bogičević so predlog za uvedbo izrednega stanja zavrnil, zanj pa ni bil niti črnogorski predstavnik Nenad Bućin, ki mu je črnogorsko vodstvo izrecno naročilo, naj za tak predlog ne glasuje. Med odmorom je vojaški vrh predlog skušal preoblikovati tako, da izredno stanje ne bi bilo izrecno omenjeno, vendar so tudi tako različico zavrnil.

⁵⁸² Po zveznem zakonu o narodni obrambi se je štab vrhovne komande oboroženih sil SFRJ lahko formiral ob neposredni nevarnosti napada na SFRJ, sestavljali so ga generalštab JLA in del ZSLO. Drugi, večji del sekretariata bi ostal organ zvezne vlade. Tako formiran štab bi služil predsedstvu SFRJ za ukazovanje oboroženim silam pri obrambi države pred zunanjim sovražnikom. Pogoji za formiranje štaba niso bili izpolnjeni in sklepa o tem predsedstvo ni sprejelo. Poleg tega se je pred tem generalštab JLA preimenoval v generalštab oboroženih sil, s čimer je vojaški vrh hotel doseči, da bi mu bili podrejeni vsi štabi oboroženih sil, ne le JLA, ki je bila le ena od njihovih komponent. (Špegelj, Sjećanja vojnika, str. 187.)

⁵⁸³ Jović, Zadnji dnevi SFRJ, str. 280; Kadijević, Moje videnje raspada, str. 113, 114.

⁵⁸⁴ Jović, Zadnji dnevi SFRJ, str. 279, 280.

Nadaljevanje seje je bilo čez dva dni v podzemnih bunkerjih generalštaba JLA na Dedinju, skupaj z generalštabom. Kraj je bil namenjen zastraševanju predsedstva, JLA pa je sestanek snemala z namenom, da javnosti ob ugodnem razpletu dogodkov pokaže, kdo so »razbijalci« Jugoslavije (precej kasneje, oktobra 1991, so film z naslovom *Kdo je izdal Jugoslavijo* tudi predvajali). Mesič je pred sestankom Kadijevića, njegovega namestnika Broveta in načelnika generalštaba celo vprašal, ali so člani predsedstva aretirani.⁵⁸⁵

Kadijević je bil z Jovićevo vednostjo prejšnji dan (13. marca) na tajnem obisku v Moskvi, kjer pa pri obrambnem ministru Jazovu (pogovarjala sta se dve uri) ni dobil konkretnih zagotovil o podpori. Zapis pogovora⁵⁸⁶ kaže, da ne Kadijević ne Jazov nista bila zmožna realno ocenjevati spremenjenih razmer v obeh državah in v svetu. Razmišljala sta v preživelih obrazcih bipolarnega sveta, ki se je bliskovito potapljal. Oba sta bila tudi prepričana, da je mogoče ohraniti komunizem ter SZ in Jugoslavijo. Kadijević je Jazovu dejal, da je v Sloveniji in na Hrvaškem na delu skrajni separatizem, da v BiH in Makedoniji narašča nacionalizem, da je jugoslovanska vlada proameriška, predsedstvo SFRJ razcepljeno. Cilj je razbitje Jugoslavije in prevzem oblasti v Srbiji. Prosil ga je, naj SZ opozori ZDA, naj se ne vmešavajo v notranje zadeve Jugoslavije, potem, naj preveri, ali bi Madžarsko lahko uporabili za zunanjo intervencijo proti Jugoslaviji in kako je z madžarskimi dobavami orožja Hrvaški. Jazov naj bi tudi posredoval pri Gorbačovu, da bi ta sprejel Jovića (Gorbačov, ki za obisk Kadijevića ni vedel, je v telefonskem pogovoru z Jazovom sprejel predlog za neuradni delovni obisk, do katerega pa potem ni prišlo). Jazov Kadijeviću ni mogel pomagati, saj sam ni vedel, kako se bodo odvijali dogodki v SZ. Do Gorbačova je kazal odpor, vendar se mu je Boris Jelcin zdel še slabši, češ da želi razbiti državo in iz nje narediti konfederacijo samo zato, da bi prišel na oblast. Kadijević se je vrnil razočaran, s prepričanjem »da Rusi do kolen tičijo v blatu in niso sposobni pomagati niti sebi, kaj šele nam«.

Pred nadaljevanjem seje predsedstva je Kadijević na sestanku z Jovićem in Miloševićem povedal, kako si predstavlja vojaški udar: zamenjava vlade in predsedstva, skupščino bo vojska pustila na miru, vendar ne bo dovolila, da se sestane, tiste republiške oblasti, ki bodo udar podprle, bodo prav tako pustili na miru, v nasprotnem jih bodo strmoglavili. Cilj je doseči šestmesečni rok za dogovor o prihodnosti države, dotlej pa zaustaviti njen kaotični razpad.⁵⁸⁷

A tudi drugi dan se je seja »v senci bajonetov« končala neuspešno, saj je bil končni izid glasovanja petih predstavnikov drugih republik (v težkem položaju sta bila zlasti Bogićević in Sapunxhiu, na katera so močno pritiskali in tudi grozili njunima družinama) in pokrajin proti trem srbskim. Seja se je nato nadaljevala z ostrimi polemikami med Kadijevićem in Drnovškom ter z

⁵⁸⁵ Mesič, *Kako je srušena Jugoslavija*, str. 24.

⁵⁸⁶ Kolšek, *Spomini*, str. 98–103. – Zapis pogovora je objavil *Danas* (Zg., 11. 6.–14. 7. 1997) pod naslovom Vuk Obradović o tajnoj misiji V. Kadijevića u Moskvi. (Vuk Obradović je bil šef Kadijevićevega kabineta in se je pogovora udeležil.)

⁵⁸⁷ Jović, *Zadnji dnevi SFRJ*, str. 288.

Jovičevimi grožnjami, da bo Srbija ustanovila svojo vojsko in z njo zaščitila srbsko prebivalstvo zunaj republike Srbije. Na seji se je že kazal načrtovan rezervni scenarij: odstop Jovića oz. srbskih predstavnikov in s tem blokiranje predsedstva, nastalo praznino pa bi izkoristila JLA, ki bi v takem primeru ostala brez vrhovnega poveljnika in s tem dobila pravno možnost za uvedbo izrednih razmer.

Štab vrhovne komande je 14. marca ob 20. uri sklical sestanek vseh poveljnikov vojaških območij, da bi jim dal konkretne naloge. Sestanek je bil kljub temu, da se predsedstvo še ni odločilo, vendar na njem Kadrijević ni povedal nič novega: oborožene sile se soočajo s sovražnikom podobno kot leta 1941, močno je navzoč tuj faktor. Peto kolono sestavljajo fašisti, ustaši, četniki in drugi. Predsedstvo je nesposobno, vojska mora vedno imeti poveljnika, sedaj ga nima. Vrhovna komanda se trudi, da bi to uredila na najboljši možen način, zato je predsedstvu dala še eno priložnost, če ne bo odločitve, bo videla, kako dalje.

Po Kolškovem pričevanju so poveljniki ta sestanek doživeli kot nejasen in nedorečen, kot formalno ponavljanje povelj, ki so jih poslušali že dva meseca. Obenem jim ni bilo jasno, da želi vojaški vrh s predlaganimi ukrepi izvesti vojaški udar.⁵⁸⁸ Ocene stanja na 5. vojaškem območju so kazale veliko zaskrbljenost in negotovost starešin, postavljali so vprašanje svojega statusa in statusa družin, pojavljali so se dvomi o enotnosti vojaškega vrha. Zahtevali so konkretne odgovore na vprašanje o položaju JLA in njeni perspektivi. Prihajalo je do pospešenega odliva kadrov, informacij, orožja in vojaškega materiala na nasprotno stran, proti čemur se je ves čas borila vojaška protiobveščevalna služba, ki pa je tudi sama počasi razpadala.⁵⁸⁹

Nadaljevanje seje 15. marca in ponovljeno glasovanje nista ničesar spremenili. Vojska je bila pripravljena popustiti toliko, da bi Hrvaška sama pobrala orožje in ga dala pod nadzor, da bi Slovenija zamrznila svojo odločitev o tem, da ne bo več pošiljala nabornikov v vojsko in da bi razpustila štab TO, ki ga je po mnenju vojske oblikovala nelegalno in tako vzpostavila vzporedno vojsko. Tudi glede tega predsedstvo ni bilo enotno.

Razmere je jasno orisal Tupurkovski, ko je dejal, da je predsedstvo pred dilemo: če ne sprejme izrednih ukrepov, bo morda izbruhnila državljanska vojna, če pa jih sprejme, lahko prav zaradi tega pride do nje, torej je boljše prvo tveganje, ker tudi brez izrednih ukrepov armade nihče ne podcenjuje.⁵⁹⁰ Kadrijević pa je opozoril, da bo štab vrhovne komande preučil posledice zavrnitve njihovih zahtev in se potem odločil, kako bo ravnal. Štab vrhovne komande je v sporočilu za javnost zapisal, da bo vojska sama presodila, kako ukrepati, ker je predsedstvo z večino glasov zavrnilo njena priporočila, katerih cilj je preprečevanje mednacionalnih spopadov in državljanske vojne.

⁵⁸⁸ Kolšek, Spomini, str. 106.

⁵⁸⁹ Prav tam, str. 108, 109.

⁵⁹⁰ Jović, Zadnji dnevi SFRJ, str. 291.

Slovensko vodstvo je ocenilo, da sporočilo štaba napoveduje uvedbo izrednih ukrepov, ki jih je predsedstvo SFRJ že odklonilo, na ozemlju Slovenije pa jih brez soglasja republiške skupščine nihče ne sme odrediti. Slovenija bo storila vse, da zavaruje svojo suverenost.⁵⁹¹ Vojaški vrh je – potem ko je izdal sporočilo za javnost – poniknil na posvetovanje o tem, ali naj izvede državni udar ali ne. Začela se je dvodnevna negotovost, v kateri ne jugoslovanski politični organi in ne javnost niso vedeli, kako se bo stvar končala.

Že zvečer 15. marca so mediji objavili presenetljivo novico, da je Jović odstopil (odstopila sta tudi predstavnika Črne gore in Vojvodine). V odstopni izjavi je člane, ki so glasovali proti sprejetju izrednih razmer in intervenciji vojske, obtožil izdajstva. Jovičev odstop je povzročil brezvladje in strah, kaj lahko to prinese. Najverjetneje je bilo, da se s tem povečuje možnost za vojaške ukrepe v posameznih republikah.

Naslednji dan, 16. marca, se je pet članov predsedstva ponovno sestalo v Beogradu pod vodstvom Mesića kot podpredsednika. Jović je regularnost seje zavrnil. Menil je, da jo lahko skliče le on, čeprav je odstopil.⁵⁹² Tedaj je Milošević na beograjski televiziji v dramatični izjavi predsedstvu odrekel legitimnost in zahteval od JLA, naj nekaj stori. Srbska skupščina je nelegalno zamenjala kosovskega predstavnika (s tem je bilo v predsedstvu vzpostavljeno razmerje štirih proti štirim, ki je trajalo do razpada Jugoslavije) in zavrnila Jovičev odstop. Iz tega je že bilo mogoče sklepati, da armada ne bo posredovala.

Zvečer 17. marca, po Jovičevih besedah »dva dni potem, ko sem odstopil, da bi jim prepustil svoboden prostor za delovanje, in štiri dni po tem, ko so nam sporočili, da so se odločili za vojaški udar«, so Kadijević, Brovet in Adžić Joviću in Miloševiću sporočili, zakaj se niso odločili za vojaški udar. Kot je povedal Brovet, bi ta ukrep povzročil razpad države, državljansko vojno in popolno mednarodno izolacijo. Štiri republike ukazov štaba vrhovne komande ne bi hotele izvrševati, vojaško bi se uprle, JLA bi razglasile za okupatorsko vojsko, pozvale prebivalstvo na odpor, dokončno bi razglasile odcepitev in zahtevale tujo vojaško pomoč, vzporedno bi v Makedoniji in na Kosovu prišlo do vstaje Albancev in razglašena bi bila priključitev k Albaniji, v Bosni bi se Hrvati, verjetno pa tudi Muslimani, pridružili odporu na Hrvaškem, prišlo bi do mednacionalnih spopadov. Tujina bi reagirala z obsodbami, pretrganjem diplomatskih odnosov, prekinitvijo finančnih tokov in zaplembo premoženja v tujini, verjetno tudi z vojaško blokado, v skrajnem primeru tudi z vojaško intervencijo. V Srbiji bi opozicija vrgla legalno (to je Miloševićevo, op. B. R.) oblast. Adžić je povedal, da niso reagirali predvsem zato, ker njihovega predloga za uvedbo vojnih razmer ni sprejelo predsedstvo. Miloševića je zanimalo predvsem, ali bo armada zaščitila oblast v Srbiji, če opozicija ponovno začne z nasiljem (odgovor je bil pozitiven, vendar sta Jović in Milošević o

⁵⁹¹ Magnetogram 34. seje predsedstva RS, 19. 3. 1991. Arhiv predsednika RS.

⁵⁹² Drnovšek, Moja resnica, str. 236.

pripravljenosti vojske dvomila).⁵⁹³ Oba sta se počutila prevarana od armade, Jović pa je bil prepričan, da je Kadijević samozaupanje izgubil po pogovoru z Jazovom.

To se je ujemalo z ocenami Branka Mamule, češ da Kadijević ni »general odluke nego izvršenja« (torej da ni general, ki bi bil zmožen velikih odločitev). Mamula mu je očital tudi stališče, da armada ne bo zadrževala tistih, ki si ne želijo ostati v Jugoslaviji, češ da je Miloševiću s tem pomagal prekrojovati Jugoslavijo. Načrt za rešitev krize z angažiranjem JLA je obstajal že davno, Kadijević ga je zgolj sprejel, razvil in ažuriral, vzrok, zakaj ga – kljub jugoslovanski orientaciji vodilnih generalov – ni tudi uresničil, je Mamula videl v tem, da se je Kadijević ustrašil in skrnil pod kuto tistega, ki je bil videti močnejši, to pa sta bila Milošević in srbski nacionalizem. Za zaveznitvo z Miloševićem naj bi se Kadijević sicer odločil že leta 1989.⁵⁹⁴ (To ni povsem točno, saj je omahoval do pomladi 1990, op. B. R.).

Štab vrhovne komande je 19. marca objavil sporočilo, v katerem je med drugim zapisal, da ne bo dovolil državljanske vojne v Jugoslaviji, da bo JLA varovala zunanje meje, da se ne bo vmešavala v politične dogovore, da pa – glede na to, da je predsedstvo zavrnilo njegove predloge – ne more sprejeti odgovornosti za nadaljnje nelegalno oboroževanje.⁵⁹⁵ V spremnem pismu predsedstvu SFRJ pa je zapisal, da oborožene sile »kljub nesprejetju predlogov niso odvezane odgovornosti za obstoj in varnost države« in da bo »dvig bojne pripravljenosti dela enot JLA izključno odvisen od razvoja situacije in konkretnih okoliščin«. ⁵⁹⁶ Vojaški analitiki so navajali različne razloge, zakaj do izvedbe vojaškega udara ni prišlo. Med najpomembnejše štejejo: zelo omejena možnost JLA, da bi vodila državo in jo pripeljala iz krize, negativne izkušnje v drugih državah, npr. v Grčiji in na Poljskem, velika jugoslovanska zunanja odvisnost in jasno negativno stališče zahodnih držav (podkrepljeno s političnimi pritiski), marksistična ideologija, večnacionalna sestava JLA, ki bi ob akciji proti eni ali dvema republikama ogrozila njeno notranjo kohezivnost.⁵⁹⁷

V takih razmerah je slovensko vodstvo 16. marca sklenilo pospešiti priprave na osamosvojitve,⁵⁹⁸ dva dni kasneje, 18. marca, pa je bilo na predlog notranjega in obrambnega ministra imenovano koordinacijsko telo za delovanje v izrednih razmerah. Njegov vodja je postal Igor Bavčar, namestnik Janez Janša, v njem pa so bili odločilni operativci iz republiškega sekretariata za notranje zadeve in iz republiškega štaba TO.⁵⁹⁹

⁵⁹³ Jović, *Zadnji dnevi SFRJ*, str. 299.

⁵⁹⁴ Mamula, *Slučaj Jugoslavija*, str. 159, 160.

⁵⁹⁵ Saopštenje štaba vrhovne komande oružanih snaga SFRJ, 19. 3. 1991. godine. Arhiv predsednika RS.

⁵⁹⁶ Dopis predsedstva SFRJ k Saopštenju. Arhiv predsednika RS.

⁵⁹⁷ Anton Bebler, *The Yugoslav Crisis and the »Yugoslav people's Army«*, *Zürcher Beiträge zur Sicherheitspolitik und Konfliktforschung*, Heft nr. 23, 1992, str. 28.

⁵⁹⁸ Zapisnik 32. seje predsedstva RS, 16. 3. 1991. Arhiv predsednika RS.

⁵⁹⁹ Zapisnik 33. seje predsedstva RS, 18. 3. 1991. Arhiv predsednika RS.

Najbolj pereča vprašanja je nato skušal rešiti Drnovšek, ki se je dogovoril za sestanek Peterleta in Kadijevića 4. aprila, na katerem je bil tudi sam navzoč. Pogovor je bil neuspešen, saj je vojska vztrajala pri svojih zahtevah, slovenska stran pa pri svojih.

Vojska načrtov za državni udar ni opustila, čeprav je glede na njeno dotedanjo neodločnost postajalo vedno bolj očitno, da ga ne bo upala izvesti. »Vojska koraka, govori in ne napravi ničesar,« je bil v tistem času komentar, ki je močno zbudel vojaški vrh, še posebej jastrebe v njem, kakršen je bil general Adžić. Vojska se je čutila ponižano, nervoza je naraščala.⁶⁰⁰ Ohranjala je jugoslovansko retoriko, na sestankih vojaškega vrha in s komandanti vedno znova ponavljala iste fraze o bojni pripravljenosti, v praktičnem ravnanju pa vedno bolj očitno podlegala srbskemu konceptu.

Intimno pa je priznavala, da razmer ne obvladuje več niti v sami armadi. Na kolegiju zveznega sekretarja 26. marca so bile izrečene ocene, da je vrhovna komanda paralizirana, da ni nabornikov iz Slovenije, da je financiranje vojske pretrgano, zaradi česar je JLA zašla v nelikvidnost, ki se hitro veča (pravzaprav je šlo za težave pri vsakdanji oskrbi in pri vzdrževanju standarda zaposlenih, orožja pa je imela za večletno bojevanje, kar so potrdile tudi poznejše vojne na ozemlju Jugoslavije, op. B. R.). Vojska razpada na temelju nacionalne opredeljenosti.⁶⁰¹

Zaradi dveh novih incidentov v začetku maja (spopad v Borovem selu 2. maja, v katerem je življenje izgubilo 17 miličnikov in 20 hrvaških civilistov, in kot odgovor hrvaške javnosti in politike demonstracije 6. maja pred komando vojaškega pomorskega območja v Splitu, med katerimi je življenje izgubil makedonski vojak Sašo Gaševski – ustrelil ga je hrvaški miličnik) je štab vrhovne komande povečal bojno pripravljenost celotne sestave JLA. General Adžić, ki je zamenjeval bolnega Kadijevića, je zagrozil (tudi na seji predsedstva SFRJ), da se JLA ne bo zapletla v spopad z ljudstvom, ampak bo odstranila tiste, ki so narode sprli, vendar njegovih groženj ni nihče več jemal resno. Naslednji dan, 7. maja, je 5. vojaško območje dobilo okrepitev nekaj novih bataljonov. Iz Prijedora je bil v Petrinjo premeščen oklepni bataljon, iz Niša je prišla posadka za nove tanke T 84. V Pivko je bil iz Skopja premeščen bataljon tankov T-55. Iz vojaških rezerv sta bila dekonservirana dva oklepna bataljona iz 228 brigade v Postojni. Približno 25 000 ljudi (60 odstotkov celotne sestave v 5. vojaškem območju) je bilo v bojni pripravljenosti za hitro delovanje.⁶⁰² Del rezervnega orožja so iz Slovenije odvažali v Kninsko krajino in v Srbijo, saj JLA vpoklica slovenskih rezervistov ni več predvidevala. Iz skladišč 5. vojaškega območja so Srbom na Hrvaškem (po Kolškovem pričevanju brez vednosti poveljstva) orožje dovažali s tovornjaki in celo helikopterji. Redne enote v Sloveniji pa so hoteli izpopolniti predvsem s Srbi in Črnogorci.

⁶⁰⁰ Zasedanje vojaškega sveta 16. 4. 1991 (povzeto po: Kolšek, Spomini, str. 121).

⁶⁰¹ Kolšek, Spomini, str. 109–113.

⁶⁰² Prav tam, str. 120, 121.

Slovenska stran je te premike natančno spremljala, hkrati pa sta Andrej Lovšin in Franci Žnidaršič že 2. maja dobila zanesljivo informacijo, da bo jugoslovanski politični vrh (zlasti Marković) s pomočjo JLA skušal preprečiti učinkovito osamosvajanje Slovenije, tako da bo na mejah uvedel zvezni carinski in policijski nadzor. JLA bo zavzela letališča in vzpostavila popoln nadzor nad milico in TO na celotnem slovenskem ozemlju in tudi nad vsemi drugimi državnimi strukturami. Intenzivnost akcij bo odvisna od stopnje upora v Sloveniji.⁶⁰³ Slovenska skupščina je 8. maja med drugim sprejela ustavni zakon za področje obrambe (čez teden dni, 15. maja, pa še vrsto drugih zakonov: o državljanstvu, potnih listinah, tujcih, prehodih in varovanju državne meje).

Spopadi na Hrvaškem so povzročili še eno dramatično sejo predsedstva SFRJ, ki je trajala kar dva dni in dve noči (7. in 8. maja pa vse do treh ponoči 9. maja). Na seji je sodeloval celoten jugoslovanski državni vrh: člani predsedstva, republiški predsedniki, predsednik zvezne skupščine in zvezne vlade in predstavniki vojaškega vrha. Poleg splošnih ocen o razmerah, kakršne so se ponavljale iz seje v sejo, je predsedstvo sprejelo tudi ukrepe, ki so JLA tokrat zares dali velika pooblastila. V nekoliko nedorečeni in posplošeni obliki je predsedstvo ugodilo večini zahtev, ki jih je bila postavila JLA na marčevski seji.

Sklenjeno je bilo, da je treba na nacionalno mešanih območjih, kjer se spopada srbsko in hrvaško prebivalstvo, takoj poskrbeti za prekinitev nasilja in vzpostavitev miru, preprečiti gibanje oboroženih formacij in državljanov (razen zakonitih lokalnih organov za notranje zadeve). Nadalje, da je treba izvesti demobilizacijo rezervne sestave milice, odvzeti orožje državljanom in ga ustrezno shraniti ter prenehati z vsemi napadi na JLA in njene objekte. Eden od sklepov je bil tudi, da je treba na Hrvaškem ustanoviti paritetno skupino, ki bo preučila vsa sporna vprašanja, zaradi katerih je do krize prišlo, to pa so: ustavna enakopravnost hrvaškega in srbskega naroda, njunih jezikov, pisav, nacionalnih in državnih simbolov, pravica narodov do samoodločbe in odcepitve, vključno z izrekanjem na referendumu. Z izvajanjem te uredbe bo zagotovljen mir, s tem tudi pogoji za vrnitev bojne pripravljenosti JLA v normalno stanje, kar bo omogočilo uspešen zaključek pogovorov o politični prihodnosti Jugoslavije in zmanjšanje nacionalnih težav.⁶⁰⁴

Sklepi so zadevali predvsem Hrvaško, čeprav bi se smiselno lahko razširili tudi na Slovenijo. Hrvaška je bila s sklepi, kot je ocenjeval Jović, »pritisnjena ob zid«, vendar je bilo malo verjetno, da jih bo tudi ubogala.

Seja ni imela kakih usodnih posledic. Čeprav je vojski dala dovolj pooblastil, je po njej Kadrijević, ki se je vrnil z zdravljenja, Joviću in Miloševiću znova predlagal modificirano izvedbo državnega udara.

⁶⁰³ Lovšin, *Skrita vojna*, str. 159.

⁶⁰⁴ Jović, *Zadnji dnevi SFRJ*, str. 311–313.

Vojska bi prevzela oblast, omogočila izvedbo referendumu in pogovore o ureditvi države, sprejeta bi bila nova ustava in izvedene volitve. Tisti, ki tak koncept sprejmejo, še naprej ostanejo na oblasti, tisti, ki ne, se zamenjajo. Druga varianta bi bila, da vojska prevzame oblast le za deset do petnajst dni, namesto predsedstva SFRJ se imenuje kombiniran organ, sestavljen iz vojakov in civilistov, ki bi se imenoval komite za obrambo Jugoslavije (inačica: oblast v celoti prevzame štab vrhovne komande). Zvezne skupščine formalno ne bi razpustili, ne bi pa smela delovati. Vlada bi opravljala zgolj tehnične posle ali pa bi imenovali novo. Za republike bi veljalo: kdor sprejme, deluje naprej, kdor ne, se namesto njega imenuje vojaška uprava. Tako stanje bi trajalo šest mesecev do enega leta, dokler ne bi bila sprejeta nova ustava.

Ne Jović in ne Milošević Kadrijeviću nista več verjela. Milošević je jugoslovansko opcijo dokončno opustil, saj je ocenil, da »bi bilo dobro zožiti odporiško fronto tako, da bi pustili Slovence, naj odidejo. Če republike na to nimajo pripomb, je treba Slovencem omogočiti, da se legalno ločijo.«⁶⁰⁵ Milošević je (po Joviću) zgolj zaradi taktičnih razlogov – zaradi »opitosti vojske z Jugoslavijo, ki je ni več« – govoril samo o Sloveniji, čeprav je bilo jasno, kot je zapisal 27. junija, že po razglasitvi slovenske samostojnosti, »da se to nanaša tudi na Hrvaško brez srbskih ozemelj.«⁶⁰⁶ Po velikosrbskem konceptu, ki je dokončno prišel v ospredje, je bilo bistveno, da vojska brani »ozemlja narodov, ki želijo ostati v Jugoslaviji, in da nam veliko bolj ustreza, če to počnemo na temelju ohranjene legitimnosti zvezne oblasti in v znatno manjši meri z vojaškim udarom.«⁶⁰⁷ Kadrijević se je s takim konceptom strinjal.

Posledice zaostrovanja so se zlasti na 5. vojaškem območju od druge polovice leta 1990 pa do napada JLA junija 1991 kazale tudi v odnosu prebivalstva in ljudi do oficirjev in njihovih družin (na Hrvaškem še bolj kot v Sloveniji). Pritoževali so se nad fizičnimi napadi, grožnjami, poniževanji na javnih mestih in šikaniranji otrok, odrekanji pravice do javnih storitev, odpuščanjem soprog oficirjev z delovnih mest, nadzorom milice.⁶⁰⁸ Koliko je bilo takih konkretnih primerov v Sloveniji, je težko oceniti, saj je šlo tudi za propagando. V pismu Milanu Kučanu je poveljstvo 5. vojaškega območja 6. junija 1991, ko so bile razmere že zelo zaostrene, kot primere navedlo (brez dogodkov, povezanih s Pekrami, kot so odklop vode, elektrike in PTT-storitev) več odpovedi delovnega razmerja soprogam oficirjev na Vrhniki in v Kranju, zavrnitev nudenja storitev na bencinskih črpalkah, v PTT-ustanovah, trgovinah (vse brez konkretne navedbe o številu) in v organih občinske skupščine v Ribnici, na Vrhniki, v Kranju in Novi Gorici ter grobosti do vojakov in njihovih obiskovalcev iz drugih delov države na Ptuj. Pritoževalo se je tudi nad objavljanjem

⁶⁰⁵ Prav tam, str. 314.

⁶⁰⁶ Prav tam, str. 344.

⁶⁰⁷ Prav tam, str. 315.

⁶⁰⁸ JLA je v letih 1988 in 1991 v celoti zabeležila 459 fizičnih napadov na oficirje in vojake, od tega 200 na Hrvaškem. Registrirala je tudi 49 primerov kamenjanja vojaških vozil. V JLA je bilo odkritih 140 ilegalnih skupin s 400 člani, Albanci in Hrvati, »katerih namen je bil destabilizirati vojsko«. (Kolšek, Spomini, str. 33 in 137.)

»javnih tiralic« s seznamom varnostnih organov (imen obveščevalcev), nad nagovarjanjem slovenskih nabornikov, naj pobegnejo iz JLA, nad špekulacijami, da so v vojaški bolnišnici Mladika nastanjeni specialci in da se za njihov dovoz uporabljajo sanitetna vozila.⁶⁰⁹

Kljub takim razmeram je vojaški vrh v Beogradu poveljstvo 5. vojaškega območja silil k izvedbi akcij, ki jih le-to sploh ni moglo izvesti. Šlo je zlasti za zaprtje obeh učnih centrov TO (Pekre in Ig), ki sta začela delovati 15. maja, prevzem evidenc o rekrutih in izvedbo nabora. O tem se je general Adžić 18. maja pogovarjal s Peterletom. Dogovorila sta se, da bo pogajanja o tem nadaljeval Kolšek na sestanku 21. maja v Ljubljani. Adžić je Kolšku povedal, da bo JLA, če bo pogovor neuspešen, slovenski oblasti poslala ultimatum z rokom štiriindvajsetih ur. V zvezi z rekruti je bila JLA pripravljena čakati največ deset dni, sicer je nameravala uporabiti silo.⁶¹⁰ Kolšek je bil prepričan, da pogovori ne bodo uspešni in da gre Sloveniji zgolj za pridobivanje časa (česar se je verjetno zavedal tudi Adžić).

Delegacija ZSLO, ki jo je vodil Kolšek, se je res sestala s slovensko vlado, postavila ji je rok, naj do 23. maja dostavi vojaške evidence, naj prekine usposabljanje teritorialcev na Igu in v Pekrah in naj do 30. maja v JLA napoti redni kontingent nabornikov.⁶¹¹

O srečanju je bilo objavljeno splošno sporočilo, Peterle je po sestanku govoril z Adžićem po telefonu in mu predlagal nova pogajanja na višji ravni ter moratorij na kakršnekoli posege JLA do 26. junija. Adžić je to zavrnil in zahteval, naj Slovenija spoštuje zvezne zakone. Vojaški vrh pa predvidenega ultimata Sloveniji potem kljub temu ni uresničil.

⁶⁰⁹ Pismo komandanta poveljstva 5. vojaškega območja (Konrada Kolška) predsedniku predsedstva RS Milanu Kučanu 6. 6. 2001. Arhiv predsednika RS. – Objavljeno v: Predojevič, V precepu, str. 110, 111.

⁶¹⁰ Kolšek, Spomini, str. 129, 130.

⁶¹¹ Kolšek, Spomini, str. 131; Janša, Premiki, str. 125.

»STRAHLJIVCA V CELEM NI IMEL ŠTEVILI«

V odnosih med Slovenijo in federacijo se je stopnjevala carinska vojna, ki je na koncu pripeljala do oboroženega posega JLA v Sloveniji. Jugoslovanski proračun za leto 1991 zaradi krize maja še vedno ni bil sprejet, Markoviću je obupno primanjkovalo sredstev, vse republike pa so že od leta 1990 z »gusarskimi postopki« velik del sredstev od zveznih carin zadrževale zase. To so storile tako, da so pri sredstvih, ki so jih špediterji nakazali republiškim izpostavam SDK, enostavno prečrtale številko računa zvezne države in napisale številko računa svojega ministrstva za finance. To je zvezni IS s kontrolami carin, finančnih služb in SDK hitro ugotovil in v javnost poslal tudi dokumente o tako prirejenih vplačilih. Priznaval pa je, da Slovenija na tak način ni oškodovala države, pač pa je javno, na osnovi lastne zakonodaje, zvezni državi vplačevala carine in druge prihodke v odstotkih, ki jih je sama izračunala. Ti so bili sicer manjši, kot je zvezni IS pričakoval, vendar se je glede na goljufije, ki so se dogajale po drugih republikah, vlada s tem sprijaznila, saj je bil priliv vsaj transparenten, Slovenija pa poleg Hrvaške največji vplačnik.

Slovenska skupščina je 1. aprila sprejela zakon o proračunu, po katerem so vsi prihodki od carin šli v republiški proračun, za zvezni proračun pa je izračunala trikrat manjšo vsoto od dotedanje, in to naj bi v celoti plačevala po načelu kotizacije. Vse podružnice SDK v Sloveniji od 5. aprila carin niso več vplačevale na račun zvezne SDK, tako da se je priliv iz Slovenije takoj zmanjšal za 30–50 odstotkov.

Zvezni IS je 19. aprila slovenski vladi poslal pismo, v katerem je zahteval, naj spoštuje zvezno ustavo in zvezno zakonodajo o carinskih vplačilih. Ker ni dobil odgovora, je 24. aprila pripravil odlok o upoštevanju predpisov pri plačevanju carine. V njem je bilo določeno, da morajo državljani in podjetja v Sloveniji carino plačati v gotovini, tako zbran denar pa bi se s helikopterji odvažal v Beograd. Za izvedbo tega odloka sta bili zadolženi zvezna milica in JLA.

Podjetja iz drugih delov Jugoslavije bi carino v treh dneh morala plačati tam, kjer je bilo podjetje registrirano, šele potem bi lahko uvoženo blago dvignila. Če plačila v treh dneh ne bi bilo, bi blago država zaplenila in prodala, ali pa vrnila v tujino.⁶¹² Zaradi tehničnih razlogov, kriznih razmer, ki jih je povzročila blokada zveznega predsedstva, in zaradi zamenjave direktorja

⁶¹² Predrag Tasić, Kako sam branio Antu Markovića, Skopje 1993, str. 103, 104 (dalje: Tasić, Kako sam branio Antu Markovića).

zvezne carine, pa tudi zaradi upanja, da se bo Slovenija premislila oz. se bo z njo mogoče dogovoriti, zvezna vlada odloka ni sprejela takoj, ampak šele 20. maja s sklepom, da se začne uveljavljati 28. maja.

Izvedba odloka bi pomenila angažiranje zvezne milice in JLA, s tem pa neizbežno tudi oborožen konflikt mesec dni pred načrtovano osamosvojitvijo Slovenije, torej v času, ko je Slovenija še sprejemala nekatere ključne pravne odločitve, praktične priprave pa so bile najintenzivnejše. Tega se je slovensko vodstvo dobro zavedalo, zato se je v stiski odreklo dotedanji pravni načelnosti in dokaj korektnemu odnosu do Markovića in se odločilo za tipično jugoslovansko taktiko zavlačevanja, sprenevedanja in »nadmudrivanja«. Pri tem mu je šlo na roko, da se je tudi zvezna vlada v resnici bala posledic, ki bi jih izvedba odloka lahko prinesla, saj si Marković, ki je še vedno upal v obnovo Jugoslavije, s Slovenijo ni želel dokončnega razhoda.

Slovenska vlada je najprej zahtevala pojasnila v zvezi z odlokom, potem predlagala, da bi se njegovo izvajanje preložilo, ko pa ni šlo več drugače, je nekajkrat nakazala večje vsote denarja od carin na račun zvezne SDK. Marković je 27. maja (prav tistega dne so v slovenski SDK zavrnilo komisijo zvezne SDK, ki je prišla v kontrolo) na sestanku s predsedniki republiških vlad v Beogradu skušal doseči dokončno ureditev tega vprašanja, s čimer so se strinjali vsi razen podpredsednika slovenske vlade Andreja Ocvirka. Po nekaj telefonskih posvetih z Ljubljano je soglašal tudi on in Marković je objavil, da odloka naslednji dan ne bodo pričeli izvajati.⁶¹³ Ocvirk je po vrnitvi v Ljubljano pod pritiskom javnosti in poslanskih vprašanj svoje soglasje zanimal.⁶¹⁴ (Kučan je sicer njega in vlado branil, da sta ravnala pravilno, češ da »zaradi enega zrezka ni treba zaklati krave«.)

Po sestanku so se medsebojna pojasnjevanja in ugotavljanje, ali Slovenija plačuje ali ne, vlekla še nekaj dni. Zvezna vlada je po 6. juniju dokončno ugotovila, da prilivov ni, slovenska stran je potem zahtevala še nekaj dni časa za odločitev, v Ljubljano je na pogovore povabila direktorja zvezne carinske uprave Radoslava Sekulića, kateremu je obljubila, da bo carine začela vplačevati in da bo o tem tudi pisala Markoviću. Ker zvezna vlada do 19. junija pisma ni dobila, se je zvezni IS odločil, da bo odlok o carinah pričel izvajati. Slovenski predstavniki so prišli na pogovore v Beograd, Marković pa je naslednji dan na seji zvezne vlade poročal, da je bil na sestanku sklenjen dogovor o vplačevanju carine iz Slovenije, ki ga je podpisal Andrej Ocvirk.

Zavlačevanje je Sloveniji tako uspelo, saj je do razglasitve samostojnosti ostalo le še nekaj dni, slovenska skupščina pa je v naslednjih dneh sprejela zakon o carinah, ki je postal veljaven 25. junija in s katerim je prevzela carinske

⁶¹³ Prav tam, str. 103-105.

⁶¹⁴ Kot piše Tasić, mu je čez mesec dni, ko je bil z Markovićem v Ljubljani, Ocvirk rekel, »da zanj ne bi bilo življenja v Sloveniji«, če bi tedaj priznal, da je Markovićev predlog sprejel, poleg tega se dogovor v Sloveniji tako ali tako ne bi spoštoval, Ocvirka pa bi zamenjal bodisi Peterle ali pa skupščina. Tasić je sredi junija izbranim novinarjem razdelil stenogram sestanka, iz katerega je bilo razvidno, da je Ocvirk v dogovor privolil. (Tasić, Kako sam branio Antu Markovića, str. 105.)

službe. Zvezni IS je nato - hkrati z odlokom o zavarovanju meja - na seji 25. in 26. junija res aktiviral odlok o prisilni izterjavi carine ter Sekuliću naročil, naj v Slovenijo pošlje carinike iz drugih delov Jugoslavije. Odlok je začel veljati 26. junija opolnoči, 27. junija, že med operacijo zvezne carinske uprave in JLA, je zvezna vlada sprejela še sklep o zamenjavi devetih upravnikov carin v Sloveniji, ki so prestopili v slovensko službo. Ti ukrepi so bili neposreden uvod v spopad, na katerega pa je bila tedaj Slovenija že bistveno bolj pripravljena.

Od začetka aprila 1991 so si zagovorniki »efektivne« osamosvojitve, še posebej nekateri v Demosu, prizadevali, da bi se priprave nanjo pospešile. V zvezi s tem je bil sestanek sveta Demosa 5. aprila na Brdu pri Kranju.⁶¹⁵ Na sestanku je Jože Pučnik od vseh republiških organov, še posebej pa od vlade, vodstva skupščine in predsedstva, odločno zahteval, naj vse potrebno za osamosvojitve pripravijo pred 23. junijem. Sestanku je zelo hitro sledila nova notranja kriza v Demosu zaradi zahtev Slovenske kmečke zveze po zamenjavi kmetijskega ministra Jožeta Osterca, spremenjenega koncepta privatizacije (nastop Jeffreyja Sachsa v slovenski skupščini 18. aprila) in zamenjav (ministra za informiranje Staneta Staniča je zamenjal Jelko Kacin) ter odstopov (Jože Mencinger, Marko Kranjec, 8. maja sta ju zamenjala Andrej Ocvirk in Dušan Šešok). Zaradi ponovnega pritiska nekaterih Demosovih ideologov in politikov je bil 28. aprila sklican sestanek predsednikov strank Demosa in nekaterih članov vlade na Brdu pri Kranju.

Spori zaradi privatizacije in ekonomskih razmer, zatikajoča se koordinacija med strankami v Demosu, med vlado in skupščino ter med parlamentarnimi strankami so povzročili (kot sta to opredelila Bučar in Pučnik na sestanku), da so priprave zastale in ustrezna zakonodaja še ni sprejeta. Dejali so, da v osamosvojitvenem projektu ne sme biti prostora za strankarske interese. Od predsednika vlade Peterleta so - še posebej Igor Bavčar - zahtevali, naj koncept privatizacije podredi osamosvojitvi. Sachsov koncept šoka pri reševanju gospodarstva je kritiziral tudi Dimitrij Rupel, ki je kljub nasprotovanju slovenski osamosvojitvi v tujini zagovarjal 26. junij kot dan efektivne osamosvojitve. Janša je orisal stanje v Jugoslaviji, pričakovane Markovičeve ukrepe, razmere v JLA, zahteval je sprejetje konkretnih ukrepov v zvezi z mejami, carinami, državljanstvom in drugimi zadevami.⁶¹⁶ Po njegovi oceni je sestanek pokazal, »da so prioritete še najmanj jasne ravno predsedniku vlade« in da je Peterletov odgovor, »da 26. junij lahko ostaja termin v smislu zakona«, izzval negotovnanje pri večini navzočih, vendar da je sestanek na predsednika in na delo vlade vplival pozitivno.

Projektne svet pod vodstvom Igorja Bavčarja je v okviru štirinajstih osamosvojitvenih projektov pospešeno pripravljaj konkretne načrte za razmere ob osamosvojitvi (ne samo velike »državotvorne« zadeve, pač pa tudi vprašanja,

⁶¹⁵ Hitimo počasi ali na vrat na nos v odcepitev, Delo, 6. 4. 1991, str. 1.

⁶¹⁶ Janša, Premiki, str. 103-106.

kot so promet, energija, prehrana, zagotavljanje finančnega poslovanja v kriznih razmerah, mediji – 23. maja je vlada npr. ustanovila STA⁶¹⁷ ipd.). Dvomi so ostali zlasti v zvezi z nekaterimi gospodarskimi vprašanji, tako je npr. zbor združenega dela od vlade zahteval, naj pojasni, kakšna bo učinkovita finančna osamosvojitve Slovenije ob razglasitvi neodvisnosti.

Na vojaškem področju je Janša že v aprilu začel pripravljati obrambne smernice, ki so jih najprej obravnavali v ožjem krogu (Kučan, Peterle, Bučar, Bavčar, Janša),⁶¹⁸ predsedstvo pa jih je sprejelo na seji 15. maja. Vmes, 13. maja, je zaradi groženj armadnega vrha, da bo JLA sama prišla po nabornike (ultimat naj bi se iztekel 15. maja), v Poljčah potekal pogovor omenjenih štirih z vidnejšimi predstavniki milice in TO (ti so bili tedaj že v novih uniformah).⁶¹⁹ Sestanek ni bil sklican toliko zaradi groženj (ki jih JLA dejansko ni mogla uresničiti, saj ni imela evidenc), pač pa zaradi priprav na osamosvojitve in zaradi psihološkega učinka – da Slovenija pokaže svojo pripravljenost na obrambo. Zato je tudi bil javen in so o njem poročali mediji.

Državna skrivnost pa je ostal razširjen delovni sestanek predsedstva, ki je sledil isti dan, prav tako v Poljčah (Bučar, Peterle, Bavčar, Janša, Kacin, Miran Bogataj in Janez Slapar), kjer sta Bavčar in Janša povedala, kaj je treba še storiti, in opozorila, da je precej stvari na varnostnem in obrambnem področju povezanih s pripravami na gospodarskem in drugih področjih, kjer je tudi treba ugotoviti dejansko stanje priprav. Sklenili so, da bo predsedstvo celotno pripravljenost obravnavalo na seji 15. maja, po tem naj bi predsedstvo in IS na skupni seji ugotovila stanje priprav, pa tudi ali obstaja enotna volja in pripravljenost za uresničitev sprejete plebiscitarne odločitve po predlaganem scenariju. Sledil naj bi sestanek vseh v skupščini zastopanih strank, da se zagotovi najvišja stopnja enotnosti, pripraviti je treba vse za zasedanje seje skupščine. Na Bučarjev predlog naj bi koordinacijo aktivnosti za osamosvojitve neposredno operativno vodil Kučan, poleg že ustanovljenega koordinativnega telesa, ki sta ga vodila Bavčar in Janša, pa naj bi ustanovili še posebno analitsko skupino pri predsedstvu, ki bi analizirala razmere in predlagala možne rešitve. Sklenili so, da bo delegacija, v kateri bodo Kučan, Bučar in Janša, 14. maja seznanila hrvaško vodstvo z namerami in dotedanji pripravi Slovenije na osamosvojitve. Posamezni funkcionarji in sekretariati so bili zadolženi za konkretne naloge (v zvezi z mednarodnim sodelovanjem naj bi ugotovili, katere države so pripravljene nuditi pomoč; na področju informiranja naj bi urednike seznanili s projektom osamosvojitve ter se dogovorili za usklajeno poročanje; Kučan naj bi govoril s slovenskimi predstavniki v Beogradu glede nadaljnjega sodelovanja v federalnih organih). Sklenili so tudi, da začetka poskusnega usposabljanja slovenske vojske na Igu in v Pekrah ne bodo preložili, ker ima velik obrambni in še posebej politični pomen.

⁶¹⁷ Zapisnik 84. seje vlade RS, 23. 5. 1991. Arhiv vlade RS.

⁶¹⁸ Janša, Premiki, str. 117.

⁶¹⁹ V Poljčah o obrambi slovenske suverenosti, Delo, 14. 5. 1991, str. 1.

Na seji predsedstva 15. maja, ki je bila prav tako tajna (udeležili so se je Kučan, Kmecl, Oman, Plut, Zlobec, Bučar, Drnovšek, Vane Gošnik in Vitodrag Pukl, tj. oba podpredsednika skupščine, Bavčar, ki je imel Peterletovo pisno pooblastilo, da ga zastopa v zvezi z vsemi stvarmi, povezanimi z osamosvojitvijo, Janša in Kacin – Peterle in Rupel sta bila namreč zaradi obiska v SZ odsotna), so bile dogovorjene še zadnje priprave v smislu prejšnjega sestanka. Slovensko vodstvo bo skušalo še enkrat doseči dogovor z zvezno vlado, prepričati Makedonijo in BiH, naj se pridružita projektu sporazumne razdružitve, vsi trije predsedniki naj bi o pripravljenosti na osamosvojitve obvestili predsednike strank, Bučar, Zlobec in Kacin so bili zadolženi, da pripravijo razširjeno izjavo o dobrih namerah, ki jo bo sprejela skupščina ob razglasitvi samostojnosti. IS je delal seznam možnih federalnih in mednarodnih sankcij ob razglasitvi osamosvojitve, bila pa je še vrsta drugih aktivnosti.

Da zadeve prehajajo v zadnjo fazo in da se slovensko vodstvo s sprejetjem ukrepov pripravlja za vojno opcijo, je na začetku seje pokazal Kučan z besedami: »Prepričan sem, da se vsi zavedamo zgodovinskega pomena in odgovornosti današnje seje. Gre za odločitve, operativne in tudi dejanske, o načinu in času uresničitve plebiscitarne odločitve Slovencev. Zelo rad bi ugotovil, preden začnemo z razpravo, ali je med nami – ker bomo v tem sestavu, v katerem sedaj manjkata g. Peterle in Rupel, odločali tudi še naprej o teh najbolj občutljivih stvareh – ali si je kdo premislil. Sedaj je še čas, da to ugotovimo, ali pa, da pač tistega pri teh odločitvah z njegovo odgovornostjo ne bo zraven. Seveda bi mi bilo zelo ljubo, če bi lahko ugotovil, da si ni nihče premislil. Torej mi je v veliko zadovoljstvo, da lahko ugotovim ...« Ciril Zlobec: »... da strahljivca v celem ni imel števili.« Predsednik Kučan: »Natančno tako in dobro bi bilo, da je to zapisano v zapisniku.«⁶²⁰

Na seji so sprejeli Janševe obrambne in varnostne smernice za zavarovanje izvedbe slovenske osamosvojitve, razdelane v raznih variantah in podvariantah, ki so predvidevale tudi različne stopnje ukrepov.⁶²¹ Kučan je ugotovil, da je varianta sporazumne razdružitve in morebitne konfederacije odpadla, vedno manj je tudi možnosti za dogovor o kakem prehodnem režimu in minimalnem funkcioniranju federacije, vedno realnejša pa možnost, da bo Slovenija z enostransko odločitvijo uresničila plebiscitarno odločitev. Zato je treba določiti datum v tednu med 19. in 26. junijem, ko bo neodvisnost razglašena. Predlagal je tudi, da se iz procedure in razprav do osamosvojitve umaknejo zakon o lastninjenju, denacionalizaciji in še nekatere druge stvari, »pa tudi tiste manjše praske, ki prihajajo do izraza v skupščini in ki kvarijo razpoloženje in resnost na tem temeljnem projektu«. Slovensko vodstvo bi se moralo tudi odločiti, ali nadaljuje pogovore in napore za sporazumno razdružitve,

⁶²⁰ Magnetogram 37. seje predsedstva RS, 15. 5. 1991. Arhiv predsednika RS.

⁶²¹ Začeli so stalno delovati centri za obveščanje, okrepljeno je bilo varovanje sedežev upravnih in drugih organov, uvedeno neprekinjeno dežurstvo v državnem operativnem centru, narejeni načrti za nenasilno blokado infrastrukturnih objektov JLA, za blokado in oviranje manevrov enot JLA z uporabo TO, za uvajanje racionirane preskrbe ipd.

kar bi pomenilo, da se mora postaviti »v operativno razmerje« z zvezno skupščino in zvezno vlado.

Kacin je na sestanku poročal o projektu mediji, ki naj bi v javnosti predstavljal preostale projekte, o ustanavljanju STA, ki bo servis v tujih jezikih in bo hkrati analizirala tuji in jugoslovanski tisk. Dilema je, kako ravnati z novinarji, ki so občutljivi na avtonomnost in kakršenkoli nastop povezujejo z »ministrstvom resnice«. Po drugi strani pa je bila plebiscitarna odločitev skoraj 90-odstotna in zato za medije pri poročanju ne bi smelo biti težav. Kacin je povedal, da je povečano sodelovanje s tujimi novinarji, in poudaril, da je treba čim več storiti prek osebnih stikov, upokojenih diplomatov ipd.

Poročali so tudi drugi ministri, Bavčar zlasti o problemih pri vzpostavljanju meje, Janša podrobno o pripravljenih obrambnih ukrepih in o dilemah odnosa s Hrvaško, ki v svojih pripravah na osamosvojitve zaostaja. Drnovšek se je, kot sem že opisal, zavzemal zlasti za pogovore s federalnimi organi. Večina sklepov, tudi tistih, ki so bili predlagani na seji v Poljčah, je bila sprejeta.

Tako kot je bilo dogovorjeno, je bila 21. maja skupna seja predsedstva in vlade, navzoči pa so bili tudi nekateri drugi pomembni funkcionarji (direktor SDK, guverner NB ipd.). Na seji je guverner NB Slovenije France Arhar predstavil projekt slovenskega denarja (bone, ki naj bi veljali šest mesecev, do uvedbe pravega denarja, razmerje do dinarja). Obravnavani so bili tudi problemi preskrbe (zalog je bilo dovolj za nekaj mesecev, problem bi bila nafta, ki bi jo morali kupovati na prostem trgu), prometa (pomorski - ladje naj bi umaknili, načelno naj prehod na odprto morje ne bi bil vprašljiv, letalski - tu Slovenija ni imela kontrole, PTT-storitev, carin) in drugi problemi, povezani z osamosvajanjem.⁶²² Glavni konflikt, ki je nastal v odnosu do zveznih organov, je bilo vprašanje carin, zato je prevladovalo pričakovanje, da se lahko pri carinah, kot je rekel Bučar, Slovenija »prvič neposredno sooči s fizično silo federacije«.

⁶²² Magnetogram 39. seje predsedstva RS (razširjena seja predsedstva z IS), 21. 5. 1991. Arhiv predsednika RS.

PRIBLIŽEVANJE ZVEZNE VLADE VRHU JLA

Povod za policijsko, carinsko in vojaško intervencijo v Sloveniji 27. junija sta bila pobiranje carin in nadzor mejnih prehodov, vendar je do prvega fizičnega soočenja prišlo zaradi usposabljanja prvih slovenskih vojakov. Na Igu pri Ljubljani in v Pekrah pri Mariboru so se – tako kot je vztrajalo slovensko vodstvo – namreč začeli usposabljati slovenski naborniki. Zapleti ob pekrskih dogodkih 23. maja (dva vojaka JLA so prijeli teritorialci, nato so vojaki JLA obkolili učni center, Mariborčani so blokirali tanke, padla je prva žrtev spopadov, pripadniki specialne enote JLA so ugrabili poveljnika štaba TO med pogajanja v prostorih mariborske skupščine) so pokazali, da brez uporabe fizične sile neodvisnosti ne bo.⁶²³

Odločitev slovenskega vodstva, da Slovenija odpre centra za urjenje nabornikov, je bila tvegana, saj je JLA temu izrazilo nasprotovanje (Kolšek je 17. maja pisno prepovedal, da bi slovensko vodstvo odprlo učna centra, prepoved je ponovil tudi ustno na sestanku s slovenskim vodstvom), poleg tega je bil to dotlej najbolj javen manifestativni znak, da Slovenija vzpostavlja lasten obrambni sistem in lastno vojsko (t. i. manevrska struktura Narodne zaščite je bila tajna, TO, čeprav pod slovenskim nadzorom, je bila formalno po zvezni zakonodaji del oboroženih sil SFRJ, Zbor narodne garde na Hrvaškem pa je bil uradno ustanovljen šele čez nekaj dni, 28. maja). JLA bi se torej lahko sklicevala na zvezno zakonodajo pa tudi na sklepe predsedstva iz 8. maja, če bi hotela centra zavzeti in ukiniti. V operativnem smislu bi bila to lahka naloga, saj so bili naborniki neizkušeni in tudi niso imeli prave zaščite (kot piše Janša, naj bi oba centra varovala po ena protidiverzantska četa, kar bi bilo – ob resno načrtovani akciji JLA z oklepniki, helikopterji in drugimi sredstvi – dosti premalo). Seveda pa bi tako dejanje pokazalo na očitno enostranskost ravnanja JLA, saj ji dotlej ni uspelo razorožiti nobene paravojaške formacije, niti preprečiti ustanovitve hrvaške vojske, ki je več mesecev nastajala javno (Kolšek je bil celo povabljen na slovesnost 28. maja v Zagrebu).

Po dostopnih virih je težko soditi, ali je šlo za načrtovano akcijo vojaškega vrha (po Kolškovem pričevanju mimo poveljstva 5. vojaškega območja) ali za samoiniciativno ravnanje poveljnika mariborskega korpusa generalmajorja Mića Delića (ki je večkrat grozil, da bo zaradi provociranja vojske s topovi začel streljati na okolico vojašnice) in podpolkovnika Ratka Kataline, načel-

⁶²³ Več o tem v: Marjan Žnidarič (ur.), *Začelo se je v Pekrah. Ob desetletnici pekrskih dogodkov in vojne za samostojno Slovenijo*, Maribor 2001; Janša, *Premiki*, str. 123–131.

nika varnostnega odseka 31. korpusa v Mariboru.⁶²⁴ Janša piše, da je načelnik glavnega štaba JLA Adžić osebno dal navodila za akcijo poveljnikom 5. vojaškega območja in obeh korpusov JLA v Sloveniji.⁶²⁵

Vojaškemu vrhu je incident vsekakor prišel prav in ga je skušal čim bolj izkoristiti tudi za zastraševanje, saj naj bi v drugi fazi dogajanja aretacijo poveljnika TO Vladimira Miloševića po telefonu neposredno ukazal Kadrijević.⁶²⁶ Lahko pa da so pri tem računali na večjo podporo javnosti, ki naj bi izhajala iz močne povezanosti mariborske industrije z JLA, številnega oficirskega kadra oziroma pripadnikov drugih nacionalnosti v Mariboru in okolici, seveda pa tudi iz socialne komponente (Maribor je bil tedaj v hudi gospodarski krizi).

Razplet pekrskih dogodkov je pokazal, da Slovenija ni pripravljena popuščati, čeprav so protiukrepi (blokada izhodov iz vojašnic, odklop vode in elektrike vojašnicam, zaradi katerih so posamezni komandanti grozili, da bodo s težkim orožjem začeli streljati na okolico) izzvali polemike in razhajanja tudi v slovenskem vodstvu (nekateri politiki so odprtje centrov in kasnejše dogajanje šteli za nepotrebno zaostrovanje, drugi pa so ukrepe imeli za preveč mlačne). Če bi vojska center v Pekrah zaprla, bi to gotovo vplivalo na vojaške priprave za osamosvojitvev. Morala bi bila slabša, obrambna sposobnost Slovenije šibkejša, prepričanje JLA, da lahko disciplinira Slovenijo brez večjih težav, pa večje.

Srečen razplet v Pekrah je potem v obrambnem ministrstvu spodbudil željo po novem dokazovanju slovenske moči. V noči s 26. na 27. maj so iz mariborskega TAM-a odpeljali štiri dokončane oklepničke, namenjene v Črno goro. Pritisk armadnega vrha pa tudi mnenje več slovenskih politikov, da gre za nepotrebno provokacijo, sta povzročila, da so vozila po treh tednih vrnili v zameno za pisno jamstvo, da ne bodo uporabljena na ozemlju Slovenije.

Vendar so postali tudi federalni organi nekoliko popustljivejši. Marković je junija začel resno jemati slovenske osamosvojitvene namere, dotlej je bil prepričan, da gre za verbalno in deklarativno početje zaradi boljših pozicij v pogajanjih o prihodnosti Jugoslavije. Ker pa je Sloveniji sledila tudi Hrvaška, je ocenil, da bi bilo to lahko resno.⁶²⁷ Navsezadnje je bila s tem povezana tudi njegova politična kariera, saj se na Hrvaško ni mogel vrniti. Tuđman je v tistem času cinično izjavil, da bo Markoviću kot elektroinženirju dal novo delo - zamenjeval bo varovalke v električnih omaricah. Da bi rešil situacijo, se je bil Marković pripravljen pogovarjati, čeprav ne pogovori s Peterletom in ne z Drnovškom konec maja in v začetku junija niso prinesli večjega napredka. Slovenska delegacija se je 5. junija z njim in s Kadrijevićem sestala v Beogradu. Marković je predlagal, naj bi Slovenija osamosvojitvev »zamrznila«

⁶²⁴ Marijan Kranjc, Balkanski vojaški poligon, Borec, št. 567, 568, 569, 1998, str. 106.

⁶²⁵ Janša, Premiki, str. 123.

⁶²⁶ Kolšek, Spomini, str. 133.

⁶²⁷ Magnetogram skupne seje IS skupščine RS in predsedstva RS, 5. 6. 1991, razprava Janeza Drnovška in Lojzeta Peterleta. Arhiv predsednika RS.

in sodelovala v pogajanjih za novo ureditev Jugoslavije. Šele, če ne bi dosegli dogovora, naj bi svojo odločitev uresničila. V vmesnem času bi JLA imela nekakšno vlogo »modrih čelad«, ki bi preprečevale mednacionalne konflikte (tako stališče je bilo vsaj utopično, če ne cinično, saj je JLA že odkrito podpirala in oboroževala kninske in bosanske Srbe in niti ne preveč prikrito selila orožje in tehniko pa tudi enote na meje »velike Srbije«).

Slovenci so tak predlog zavrnil, Marković pa jih je skušal še enkrat prepričati: 12. junija je prišel v Ljubljano, kjer je govoril v slovenski skupščini in se sestal s slovenskim vodstvom. Ravnal je po sistemu korenčka in palice, češ da zvezna vlada ne želi uporabiti nobene sile in je tudi ne bo uporabila, vendar naj se Slovenci spametujejo. Predlagal je, naj se odločijo za postopno razdružitev in s tem omogočijo Jugoslaviji ekonomsko pomoč ES (Marković je seveda računal, da bo med to »postopnostjo« lahko izpeljal reformo federacije po svoji meri in s svojo stranko zmagal na zveznih volitvah). Ni pa zamolčal znanega stavka, »da ima tudi drugačen mandat«, oprt na politiko zahodnih držav in še posebej na stališče predsednika ZDA Georgea Busha. Med govorom v slovenski skupščini so ga poslanci desne strani izžvižgali, Demos s Pučnikom, Bučarjem in Peterletom je vsakršne pogovore z zvezno vlado zavračal, predstavnika opozicije Jožef Školč (ZSMS-LDS) in Ciril Ribičič (SDP, bivša ZKS) pa sta kazala pripravljenost za pogajanja.⁶²⁸

Marković je po pogovorih v slovenski skupščini in v hrvaškem saboru (kjer je doživel podoben sprejem) izjavil: »Hodil sem kot Gandi od ene do druge skupščine in trpel njihove žalitve.«⁶²⁹

Z razvojem dogodkov pa je tudi Marković spoznal, da brez vojske v Jugoslaviji ne bo mogel narediti reda. Na drugi strani pa je tudi vojaški vrh spredidel, da z zveznim predsedstvom kot vrhovnim poveljnikom ni nič, da je edina zvezna institucija, ki še funkcionira, zvezni IS, ki ima tudi močno podporo tujine. Zato je sklenil požreti zamere in se z Markovićem dogovoriti. Tako sta se 17. junija sestala zvezna vlada v ožji sestavi in štab vrhovne komande JLA. Na seji so ocenjevali razmere v Jugoslaviji, o čemer je vlada v splošni informaciji obvestila tudi javnost.

Naslednji dan, 18. junija, je ZSLO sklical kolegij, na katerega je povabil tudi poveljnike vojaških območij. To je bila zadnja seja pred intervencijo v Sloveniji. Kadrijević je predstavil rezultate seje zveznega IS in štaba vrhovne komande JLA. Kolegij je ocenil, da so možne tri variante: pustiti, da Jugoslavija razpade, in ne storiti ničesar (kar bo imelo za posledico spopade); uvesti vojaško diktaturo (z variantama, da zvezni IS odstopi ali da skupaj z vojsko prevzame oblast); ali pa se odločiti za lasten (vojaški) program državne reforme. Sklenili so, da bodo kombinirali drugo in tretjo varianto, pri čemer pa niso razrešili vprašanja »pravšnje mere« pri uporabi sile.⁶³⁰

⁶²⁸ Tasić, Kako sam branio Antu Markovića, str. 111.

⁶²⁹ Prav tam, str. 112.

⁶³⁰ Kolšek, Spomini, str. 147, 148. Informacijo o dogovoru so dobili tudi v Sloveniji (gl.: Janša, Premiki, str. 152-154).

Marković je na seji zveznega zbora jugoslovanske skupščine 21. junija opozoril, da bo zvezna vlada z vsemi zakonitimi sredstvi preprečila enostransko spreminjanje notranjih in zunanjih meja.

V slovenski skupščini je bilo tedaj že vse pripravljeno za osamosvojitve, ki naj bi jo razglasili 25. junija. Slovenski parlament je sprejel ustavni zakon za izvedbo temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Slovenije (sama listina je Slovenijo razglašala za samostojno in neodvisno državo, ustavni zakon pa je organom Republike Slovenije nalagal, naj prevzamejo pristojnosti, ki so bile prej z ustavama SRS in SFRJ prenesene na federacijo), Deklaracijo o neodvisnosti (dan pred tem sta bila določena nov grb in nova zastava) in več zakonov, s katerimi je Slovenija prevzela prejšnje pristojnosti federacije na svojem ozemlju (o državljanstvu, o tujcih, o potnih listih, zunanjih zadevah, deviznem poslovanju, o Banki Slovenije in o carinski službi). Predsednik vlade Lojze Peterle je obvestil carinarne, da so (z že prej sprejetim Zakonom o carinah) od tega dne v pristojnosti Republike Slovenije, ki je prevzela uslužbenke zvezne carinske uprave v svojo carinsko službo. Delovati so začeli tudi prvi improvizirani mejni prehodi na meji s Hrvaško (postavljeni nekaj dni prej). Na mejne prehode je vlada poslala ok. 3000 pripadnikov slovenske milice in TO. Slovenija in Hrvaška sta tistega dne tudi izrazili soglasje s skupno mejno črto, meja na morju pa naj bi bila določena s kasnejšimi pogajanj.

Zvezni IS je na to odgovoril z odlokom o izvedbi predpisov v zvezi s plačevanjem carine, ki ga je imel Marković v predalu, in ukazal, naj na slovenske meje pošljejo carinike iz drugih delov Jugoslavije ter brigado zvezne milice (v kombinirani vojaško-policijski akciji so ukaz začeli izvajati 27. junija, ko je vlada sprejela tudi sklep o zamenjavi vseh devetih upravnikov carin v Sloveniji). Zvezna carinska uprava je sklenila v Slovenijo poslati 260 carinikov, prišlo pa jih je približno 60. Ker se je 27. in 28. junija JLA že spopadala s slovensko milico in TO, so druge zadržali v Beogradu. Del carinikov so nato poslali nazaj v Beograd, nekaj pa so jih začasno zaprli v zbirna taborišča, od koder so odšli 5. julija, po končanih spopadih. Podobno se je zgodilo z brigado zvezne milice (ok. 450 ljudi).

Marković je ukrepe proti Sloveniji začel pripravljati takoj, ko se je prepričal, da bo Slovenija resnično razglasila samostojnost. Čeprav sta vlada in štab vrhovne komande JLA na nastale razmere gledala podobno (skupna seja 17. junija), še vedno ni bilo jasno, ali in koliko bo JLA sodelovala z vlado, saj bi se lahko odločila tudi za državni udar brez vlade oz. z njeno podrejeno vlogo, česar pa Marković nikakor ne bi sprejel. Kadijević Markovića tudi ni preveč maral, saj ga je imel za eksponenta zahodne politike v Jugoslaviji. Obenem pa je vojaški vrh komaj čakal, da dobi legalno možnost (sklep legitimnega političnega organa) za discipliniranje Slovenije in Hrvaške.

V takih razmerah se je Marković prek skupnega znanca (Milana Pavića, bivšega podpredsednika GZ SFRJ) najprej obrnil na admirala Mamulo, s kate-

rim sta dobro sodelovala že leta 1990, ko je vlada Mamulo imenovala za predsednika Centra za strateške študije (v njem so bili strokovnjaki iz vse Jugoslavije, glavna ocena v njegovem poročilu iz junija 1990 pa je bila, da se vsi pomembni mednarodni dejavniki zavzemajo za celovitost Jugoslavije, pri čemer pa izhajajo iz različnih razlogov).

Po posredovanju Mamule je Kadrijević s skupno akcijo soglašal. Izrazil je pomislek, kaj potem, saj bi JLA s podobnimi akcijami morala zaustavljati nacionalizem tudi drugod po Jugoslaviji, take odgovornosti pa (po Mamulovi oceni) Kadrijević kljub stalnim grožnjam z vojaškim udarom ni upal sprejeti.⁶³¹ Kadrijevićeva odločitev je bila glede na njegovo legalistično stališče, zaradi katerega se dotlej ni odločil za posredovanje vojske, presenetljiva. Za poseg je imel precej manjšo ustavno in zakonsko podporo, kot so mu jo omogočali (resda nedorečeni) sklepi predsedstva in nato Jovićev odstop. Res pa bi bila intervencija manjšega obsega v Sloveniji lažje opravičljiva kot vojaški udar v celi državi. Poleg tega je bilo zvezno predsedstvo zaradi neizvolitve Mesića nezmožno opravljati kakršnokoli funkcijo, tudi funkcijo vrhovnega poveljnika. Po drugi strani pa zvezni IS ni bil pristojen za ukazovanje vojski, naj izvaja operativne vojaške akcije.

Še isti dan, ko sta Slovenija in Hrvaška razglasili samostojnost, je skupščina SFRJ sprejela sklep, da zakoni slovenske skupščine, povezani z osamosvojitvijo, niso zakoniti, in je vladi, vsem državnim organom, vključno z JLA in SDV, naročila, naj z ustreznimi ukrepi preprečijo notranjo in zunanjo spremembo meja. Marković je, prav tako še isti dan, ob navzočnosti podpredsednika zveznega IS Živka Pregla, po telefonu očital Peterletu, da je to, kar so Slovenci storili s carinami, navadno nasilje.⁶³² Peterle ga je zavračal, da so to storili po mirni poti. Na to je Marković odvrnil, da so to po mirni poti lahko storili zato, ker tam ni bilo nobene enote zvezne milice in vojske, da je to okupacija in da je vseeno, »če ste koga pri ropanju banke ubili ali ne, denar iz banke ste vzeli«. Na večkratne zahteve, da se mora slovenska stran umakniti, je Peterle odgovoril: »Vidim, da pripravljate neke vojaške premike.« Pogovor sta končala z dogovorom, da bo Peterle 27. junija z ekipo prišel v Beograd, »da bi brez uporabe sile rešili sporna vprašanja«.⁶³³

Marković ni čakal na sestanek. Bil je prepričan, da ne bi bil upsešen, saj je vlada istega dne dobila informacijo o Kučanovih pismih šefom držav in generalnemu sekretarju OZN o prevzemu efektivne oblasti v Sloveniji in o slovenski želji, da postane članica OZN.

Zvezna vlada je o tem, kako ukrepati, začela razpravljati 25. junija zvečer ob 21.30.

⁶³¹ Mamula, Slučaj Jugoslavija, str. 177.

⁶³² Mišljen je bil prevzem kontrole letenja nad Slovenijo. Slovenska milica je z delovnega mesta odpeljala dotedanjšega direktorja kontrole letenja, sekretar republiškega sekretariata za promet in zveze pa je na vseh treh slovenskih letališčih imenoval nove kontrolorje letenja in o tem obvestil zvezno vlado. Enako je bilo storjeno z zveznimi cariniki, slovenska vlada pa je na mejne prehode poslala ok. 3000 miličnikov in carinikov, ki so začeli zamenjevati mejne oznake.

⁶³³ Tasić, Kako sam branio Antu Markovića, str. 114.

V zgodnjih jutranjih urah je sprejela sklep, da bo zaradi zagotavljanja uresničevanja zveznih predpisov o prehodu državne meje in gibanju v obmejnem pasu v Republiki Sloveniji in zaradi zagotavljanja uresničevanja mednarodnih obvez SFRJ, nemotenega odvijanja prometa in svobodnega prehajanja ljudi prek državnih meja zvezni sekretariat za notranje zadeve neposredno prevzel vse posle v zvezi s kontrolo prehodov državne meje. To nalogo bo uresničil v neposrednem sodelovanju z ZSLO, pri čemer bodo angažirane tudi obmejne enote JLA. O načinu izvedbe se bosta dogovorila zvezni sekretar za SLO in zvezni sekretar za notranje zadeve. Če bodo zvezni upravni organi pri kontroliranju prometa blaga in potnikov naleteli na fizični ali kak drug odpor, ali če je mogoče tak odpor pričakovati, so jim delavci zveznega sekretariata za notranje zadeve dolžni pomagati, podrobnejše pogoje in način uresničevanja tega sklepa pa bo uredil zvezni sekretar za notranje zadeve. Zvezni sekretariat za zunanje zadeve pa bo pristojne organe sosednjih držav obvestil o začasnih ureditvah prehoda prek državne meje na ozemlju Slovenije.

Zvezna vlada je tudi prepovedala postavljanje mejnih prehodov znotraj ozemlja SFRJ, že postavljene prehode pa je ukazala odstraniti. Za uresničitev tega sklepa bosta prav tako poskrbela zvezni sekretariat za notranje zadeve in ZSLO.⁶³⁴

Predlagane sklepe je na seji obrazložil minister za notranje zadeve Petar Gračanin. Na seji izrazitega nasprotovanja sklepu ni bilo, čeprav so člani vlade imeli različna mnenja. Na odločitev sta po Tasičevem mnenju najbolj vplivali dve izjavi: Bučarjeva na tiskovni konferenci v Ljubljani po sprejetju ustavne listine o osamosvojitvi, ki jo je zvezna vlada dobila med sejo, in Kadijevičeva na seji zvezne vlade.

V informaciji o ljubljanski tiskovni konferenci, ki jo je prebral Marković, so bile navedene Bučarjeve izjave, in sicer: da pričakuje reakcijo zveznih oblasti, da so sklepi zveznega zbora jugoslovanske skupščine nevrotični, da zvezni organi nimajo strategije, s katero bi se uspešno zoperstavili slovenskim ukrepom, da dvomi o tem, da se bo JLA odločila za intervencijo, vendar tega ne izključuje. Tako Bučar kot podpredsednik vlade Andrej Ocvirk sta izjavila, da se zvezna vlada s Slovenijo ni bila pripravljena pogovarjati in sprejeti njenih predlogov, da kontinuitete z Jugoslavijo za Slovenijo ni več, da je Slovenija prevzela carine in da bodo carinske službe od 24. ure dalje delovale v skladu s slovensko zakonodajo. Markovičevo branje informacije je nekdo prekinil z besedami: »Medtem ko se mi dogovarjamo, Slovenija dela.« Marković je na to vprašal: »Kaj naj storimo?« in dobil odgovor: »Odločimo se!«

Drugi odločilni dejavnik za sprejetje sklepa je bila izjava Veljka Kadijeviča, da bo JLA reagirala ne glede na odločitev vlade, saj ima v zvezi z ohranitvijo integritete države in branjenjem meja svojo »neposredno ustavno vlogo«.⁶³⁵

⁶³⁴ Sklepi zveznega IS na 147. seji 25. 6. 1991. Arhiv predsednika RS. – Gl. tudi Saopštenje SIV-a 25. 6. 1991 godine, sekretariat SIV-a za informacije (Tasić, Kako sam branio Antu Markovića, str. 116). Obvestilo vlade je bilo objavljeno tudi v sredstvih javnega obveščanja.

⁶³⁵ Zabeleške sa sednice SIV-a održane 25. 6. 1991 (Tasić, Kako sam branio Antu Markovića, str. 115, 177–183).

Pomemben dejavnik je bil tudi domnevni »mandat« zahodnih držav za ureditev razmer, ki je bil izražen v zahtevi po ohranitvi Jugoslavije, vendar brez uporabe sile. Zvezni minister za zunanje zadeve Budimir Lončar in premier Marković sta na seji govorila o veliki mednarodni podpori enotni Jugoslaviji. Toda Lončar je na seji tudi povedal, da vsa zagotovila podpore spremlja želja, da ne bi prišlo do uporabe sile in da bi se izognili spopadu. Za vsak spopad, ne glede na to, kdo ga bo začel, bo odgovorna Jugoslavija kot mednarodni subjekt. Po mnenju predstavnikov ES Jacquesa Delorsa in Jacquesa Santerja bi Jugoslavija morala v tem smislu opraviti vsaj minimalno domačo nalogo (šele potem bi ES lahko sprejela dve veliki odločitvi, namreč o finančni pomoči in začetku dogovorov o pridružitvi Jugoslavije ES): prvič, enostranska in nesprejemljiva slovensko-hrvaška avantura se mora končati mirno, pri čemer mora biti Jugoslavija potrpežljiva in spretna, in, drugič, izbran mora biti predsednik predsedstva SFRJ. Podobno je Lončarju po obisku v Jugoslaviji dejal ameriški zunanji minister James Baker, ki je iz Jugoslavije odšel precej razočaran, saj ni videl prave rešitve. Naročal je, naj preprečijo secesijo Slovenije, »vendar bi bilo zelo dobro, če bi se to zgodilo brez incidentov, brez nasilja«. Lončar je menil, da je pred vlado naloga zaščititi integriteto države in obsoditi secesijo, ne da bi pri tem izzvala konflikt.⁶³⁶

Na seji sta bila dana še dva predloga: da vlada odstopi (to je predlagal Branko Zekan, zvezni sekretar za finance) in da zvezni IS ukrepa proti vsem, ki blokirajo jugoslovanski sistem, torej tistim, ki ne dovolijo formiranja predsedstva SFRJ, tistim, ki se gredo »balvan« revolucijo in razglašajo razne samostojne avtonomne oblasti krajin, in tistim, ki skušajo spremeniti zunanje meje Jugoslavije (to je predlagal minister za promet in zveze iz Slovenije Jože Slokar, ki je že na seji zvezne vlade 19. junija zahteval enako obravnavo vseh republik in spraševal, zakaj zvezna vlada ni reagirala ob srbskem vdoru v monetarni sistem, hrvaškem uvažanju avtomobilov po 30 odstotkov nižji ceni in vrsti drugih primerov). Marković je odgovoril, da je nekje pač treba začeti preprečevati take stvari.

Slovenija je bila torej izbrana »kot primer« drugim, kar pa je bila Markovičeva strateška napaka (kot so kasneje ugotavljali tudi v zvezni vladi), saj bi najprej moral disciplinirati Srbijo ali pa vsaj vse neposlušne republike naenkrat, za kar pa seveda ni imel nobene realne moči.⁶³⁷

⁶³⁶ Prav tam, str. 178, 179.

⁶³⁷ Prav tam, str. 115 in 177–183.

POHOD NA MEJE

Vojaški vrh je s sklepi zveznega IS dobil dolgo pričakovano politično soglasje za svoje ukrepe, resda formalno zgolj kot pomočnik zveznega sekretariata za notranje zadeve pri zasedbi mejnih prehodov (ukaz tudi ni prišel od dejanskega vrhovnega poveljnika JLA). A tudi Marković in tako oblikovan sklep sta zadostovala, še posebej zaradi prepričanja, da je Marković mandat za to, da »Slovenijo nežno krcne po prstih«, dobil tudi pri zahodnih državnikih. Vojna v Sloveniji se je lahko začela.

Po prvotnem načrtu naj bi približno 2000 vojakov (v vojašnicah po Sloveniji jih je bilo še kakih 15 000) v tankih in oklepnih vozilih nalogo začelo izvrševati 26. junija ob 6. uri zjutraj in naj bi jo končalo do 14. ure, vendar je bila nato akcija preložena za en dan, da bi jo lahko bolje pripravili. Načrt je izdelal generalštab, vojska naj bi po predvidevanjih ne naletela na odpor, akcijo naj bi izpeljala brez žrtev in tudi streljala naj bi le, če bi bila napadena.⁶³⁸ Glavi del akcij je padel na 5. vojaško območje in na 13. korpus s sedežem na Reki. V akciji so uporabili manjše enote (motorizirane vode, čete, bataljone) s formacijsko oborožitvijo, ki so imele hrane in bojne potrebščine za dva dni. Enote sprva niso imele nobenih podpornih sredstev (letalstvo je začelo delovati šele po uspešni obrambi slovenske strani).⁶³⁹

Slovensko vodstvo je bilo o sklepih zveznega IS obveščeno že 26. junija zjutraj, nekaj ur po seji. Še neredigirano in s kulijem popravljeno verzijo, naslovljeno na Kučanovo tajnico, je republiški center za obveščanje prejel od Jožeta Slokarja, zveznega sekretarja za promet in zveze, s prošnjo, naj jo takoj izročijo Kučanu.⁶⁴⁰ Podoben faks je malo kasneje, že v čistopisu, poslal tudi podpredsednik zveznega IS Živko Pregl, nato pa je slovenska vlada dobila od zveze tudi uraden dopis.⁶⁴¹

⁶³⁸ Do prvih strelav je prišlo na cesti Metlika–Novo mesto pri zaselku Pogance 27. 6. 1991 ob 4. uri zjutraj. Enota iz Karlovca je tam naletela na barikade, ki so jih postavili pripadniki TO. Po verziji slovenske TO (Janša, Premiki, str. 160) naj bi prvi streljal major JLA Boško Prodanovič z avtomatsko puško. Na to naj bi odgovoril pripadnik TO Robert Vidmar. Kolšek (Spomini, str. 169) na osnovi poročil 5. vojaškega območja trdi, da so prvi začeli streljati teritorialci. Po eni od verzij naj bi se dolenskem teritorialcu kot prvemu puška sprožila po nesreči. Med streljanjem je bil v roko ranjen podporočnik JLA Jasmin Kadić.

⁶³⁹ Kolšek, Spomini, str. 166, 167.

⁶⁴⁰ Faks, datiran 26. 6. 1991, ob 10.15. Arhiv predsednika RS.

⁶⁴¹ Dopis zveznega IS, št. 00-16-90 z dne 25. 6. 1991, odloka zveznega IS o neposrednem zagotavljanju izvrševanja zveznih predpisov o prehajanju državne meje na ozemlju RS in odredbe o prepovedi vzpostavljanja takozvanih mejnih prehodov znotraj ozemlja SFRJ. Arhiv vlade RS.

Vlada je na 99. seji, ki se je začela ob 14.30, na dopis odgovorila, da bo RS uporabo sile za uresničevanje zveznih predpisov razumela kot napad, ki se mu bo uprla z vsemi sredstvi samostojne pravne države. Vlada je na seji tudi razpustila projektni svet in imenovala skupino pod vodstvom Lojzeta Peterleta in glavnih ministrov, ki naj bi sproti spremljala razvoj razmer in predlagala ukrepe ter obveščala javnost.⁶⁴²

Pred začetkom vladne seje, ob 13.15, se je proti meji že premikala prva enota JLA iz Ilirske Bistrice. Generalpodpolkovnik Marjan Čad, sicer Slovenec, poveljnik 13. korpusa na Reki, ki je dobil nalogo, da do 15. ure 27. junija zasede primorske mejne prehode, se je odločil, da bo z akcijo začel prej. Nalogo je izpolnil s 350 ljudmi, 11 tanki, 5 oklepniimi transporterji ter nekaj protioklepnega orožja. Ob 19. uri je zasedel nekatere mejne prehode, novo postavljen mejni prehod Jelšane med Slovenijo in Hrvaško pa je podrl. Zaradi prezgodnje akcije ga je nato močno kritiziral poveljnik 5. vojaškega območja Kolšek, v generalštabu v Beogradu pa so bili z njim bolj zadovoljni, čeprav tudi ne vsi.⁶⁴³

V Ljubljani so se med Čadovo akcijo pripravljali na praznovanje, zaradi »dneva prej« so Primorske novice 28. junija čez celo stran natisnile jezen naslov Slovenija praznovala, Primorska okupirana, datum začetka intervencije JLA in dogajanje na Primorskem (domnevno slab odziv Primorcev, solistična pogajanja lokalnih oblasti, zlasti koprskega župana) pa sta bila v kasnejših letih predmet različnih polemik. Tudi sicer so bili v času spopadov vojaški, deloma pa tudi politični organi v Ljubljani močno nezadovoljni z »decentralizacijo« vojne, tj. s samoiniciativnostjo lokalnih politikov, ki so sami skušali preprečevati spopade in ščititi ljudi in premoženje in so v ta namen sklepali premirja z nižjimi poveljniki JLA (zlasti tistimi, ki so že leta živeli v Sloveniji in imeli sorodstvene in prijateljske vezi). »Borili smo se ne samo z orožjem, ampak predvsem z besedo,« je zapisala Rina Klinar, tedanja predsednica IS skupščine občine Jesenice, ki je s svojo ekipo dosegla podpis Dogovora o umiku, po katerem so se pripadniki JLA in zvezne milice do 1. oz. 3. julija umaknili z mejnih prehodov in iz karavil v občini, ne da bi prišlo do ene same smrtne žrtve.⁶⁴⁴ Posledica takega razvoja dogodkov je bila, da spopadi v Sloveniji niso dobili razsežnosti brezmejnega sovraštva, iz katerega ni več vrnitve, kot se je to zgodilo na Hrvaškem in v BiH.

Pred »pravim« napadom 27. junija zgodaj zjutraj so bila poleg pisma zveznega IS in zasedbe mejnih prehodov na Primorskem prepoznavna tudi druga opozorila, da bo prišlo do vojaške akcije večjih razsežnosti. Slovensko vodstvo jih je dobilo že ponoči iz obveščevalnih virov in informacij, ki jih je s Hrvaške pošiljal general Martin Špegelj. Opozarjal je, da so trije armadni korpusi pripravljani v Varaždinu, Zagrebu in na Reki. Začeli so se premiki tankov z Vrhnike proti Brniku (da gredo proti Brniku in ne proti Ljubljani, je Janši povedal načel-

⁶⁴² Zapisnik 99. seje IS RS, 26. 6. 1991. Arhiv vlade RS.

⁶⁴³ Več o tem: Dan prej, Primorske novice, 28. 6. 1991; Kolšek, Spomini, str. 159–162.

⁶⁴⁴ Rina Klinar, Zgornja Gorenjska 1990–1991, Območno združenje veteranov vojne za Slovenijo, Jesenice 2001, str. 8 (dalje: Klinar, Zgornja Gorenjska 1990–1991).

nik ljubljanskega korpusa general Milan Vidmar). Vojaška uprava je prevzela nadzor nad slovenskimi letališči in jih zaprla za promet, vojaška letala pa so preletavala Ljubljano med slovesno razglasitvijo samostojnosti 26. junija zvečer na Trgu revolucije. Vendar bi bili to lahko le zastraševalni manevri. Na seji obrambnega sveta so še enkrat preverili obrambne priprave, končna odločitev o odporu pa je slovensko vodstvo čakala naslednji dan, že po prvih spopadih.

Ok. polnoči 27. junija je Milan Kučan najprej klical Anteja Markovića, ga zbudil in vprašal, kaj počnejo tanki na cestah proti Sloveniji. Klical je tudi Živka Pregla, ta je nato v dopoldanskih urah medijem izjavil, da bo odstopil, če je novica, da je JLA napadla Slovenijo, resnična, in na seji zveznega IS istega dne zahteval Kadijevićevo zamenjavo in zagrozil, da bo sicer odstopil sam. Zvezni IS je na seji sprejel sklep o začetku trimesečnega moratorija na vse odločitve, vključno s tisto z dne 26. junija o zasedbi meja, vendar pod pogojem, da se suspendirajo tudi osamosvojitveni ukrepi, ki so povzročili odločitev zvezne vlade.

Marković o armadnih premikih ni vedel ničesar. Sklep vlade naj bi po interpretaciji vlade »pokrival« le angažiranje obmejnih enot (ne pa svežih iz kasarn). Vrh JLA naj bi v času, ko predsedstvo SFRJ (vrhovni komandant) ni delovalo, razmere izkoristil za samostojno odločitev o uporabi tankov in odhodu iz kasarn.⁶⁴⁵ V taki izjavi je bilo precej hipokrizije, saj je vlada z ukazom vsaj posredno dala proste roke vojski, da sklep izvede (to je tudi priznala), in iz prejšnjega dogovarjanja prek Mamule je očitno, da je na intervencijo vojske računala vnaprej. Verjetno se Marković v podrobnosti operacije res ni vtikal. Napačno pa je predvideval reakcijo v Sloveniji (odpor) in kasnejši razvoj dogodkov, ki je presegel »mandat« zahodnih držav po ureditvi razmer, zaradi česar je potem začel iskati opravičila in valiti krivdo na vojaški vrh. Skušal pa je razmere resnično umiriti, seveda z namenom, da se obnovi stanje pred 25. junijem in da se začnejo pogajanja o prihodnji ureditvi Jugoslavije.

Dve uri po telefonskem pogovoru z Markovićem je Kučanu uspelo dobiti telefonsko zvezo z generalom Kolškom. Tudi njega je vprašal, kaj počnejo in kam gredo tanki. Kolšek mu je odgovoril, da na mejo, ker je tak ukaz štaba vrhovne komande. Zatrdil je, da tanki z Vrhnike ne gredo v Ljubljano, pač pa na Brnik. Kučan mu je dejal, da so napadli suvereno državo Slovenijo in da je to agresija.

To ni bil edini pogovor tisto jutro. Slovenski voditelji so skušali vzpostaviti čim več stikov z Beogradom. Tudi Drnovšek je dobil premierja Markovića, ki je Slovincem očital enostransko razglasitev neodvisnosti, Drnovšek pa njemu neodgovorno vojaško akcijo.⁶⁴⁶ Kadijević ni bil »dosegljiv«, pozneje, dopoldne ok. 9. ure, pa je Janez Janša govoril z generalom Andrijem Rašeto, ki mu je rekel, da mora izpolniti ukaz, in dodal: »Za dva sata bit ćete gotovi.«⁶⁴⁷

⁶⁴⁵ Tasić, Kako sam branio Antu Markovića, str. 119.

⁶⁴⁶ Drnovšek, Moja resnica, str. 244.

⁶⁴⁷ Janša, Premiki, str. 168.

Istega dne ok. 7. ure zjutraj se je začela 44. seja slovenskega predsedstva, na kateri so se odločili za oborožen odpor proti JLA. Sama formulacija odločitve je bila glede na razmere in nejasno pravno situacijo (slovenska stran je govorila o agresiji JLA na Slovenijo, vrh JLA in vlada pa o »načrtu za zavarovanje državne meje SFRJ z Italijo, Avstrijo in Madžarsko«) precej pitijska. Slovensko vodstvo ni želelo biti tisto, ki prvo ukazuje streljanje oz. napoveduje vojno JLA in federaciji, čeprav so seveda vsi razumeli, da je namen ukaza oborožen odpor. To dokazuje tudi stališče predsedstva na 45. seji naslednji dan, ko je ugotovilo, »da ni potrebe, da bi razglasili vojno stanje ali izredne razmere. Predsedstvo je namreč že včeraj, dne 27. junija, ugotovilo, da so enote JLA v jutranjih urah omenjenega dne začele bojne aktivnosti na ozemlju Republike Slovenije, ki pomenijo nasilno dejanje JLA in poizkus trajne okupacije Slovenije.«⁶⁴⁸ Slovensko vodstvo tudi ni ustanovilo nekaterih institucij, tipičnih za vojne razmere, npr. vojaških sodišč in tožilstev, kazniva dejanja, povezana z agresijo, naj bi obravnavala civilna sodišča.

Uradno je imela 44. seja, na kateri se je slovensko vodstvo odločilo za odpor, dva dela, jutranjega in večernega, dejansko pa so vsaj v delni sestavi razširjenega predsedstva intenzivna posvetovanja potekala ves dan. S seje zaradi razmer ni ohranjen niti magnetogram niti zapisnik, pač pa z obeh delov le ugotovitve in sklepi, ki veljajo kot zapisnik, ter nekaj spominskih zapisov. Tudi sicer so seje zaradi burnega dogajanja in obveznosti vabljenih pogosto potekale v dveh (včasih tudi več) delih, od jutra do večera, pač v odvisnosti od poteka dogodkov in potrebe po sprotnih reakcijah.

Na začetku 44. seje sta poročala Janša in Bavčar, kmalu po začetku dopoldanskega dela seje (po Janševem pričevanju ok. 7.20) je prišla brzozavka poveljnika 5. vojaškega območja Konrada Kolška, naslovljena na predsednika vlade Lojzeta Peterleta, v kateri je pisalo, da je naloga 5. vojaškega območja prevzeti vse mejne prehode in zavarovati državno mejo SFRJ in da bodo naloge brezpogojno izvršili, kar je pomenilo, da bodo »postopali tudi po pravih bojne uporabe enot«, vsak odpor bo zlomljen, za posledice pa bodo odgovarjali naredbodajalci in izvršitelji.⁶⁴⁹ Kolšek zatrjuje, da mu je ukaz prejšnji dan ok. 18. ure narekoval načelnik generalštaba Blagoje Adžić, ki je od njega tudi zahteval, naj ga podpiše in pošlje.⁶⁵⁰ Ok. 8. ure zjutraj, še med sejo, je Kučan znova klical Kolška in mu povedal, da odločitev, zapisano v brzozavki, štejejo za napad na Slovenijo, da sprejemajo izziv in da se bodo uprli s silo.

Predsedstvo je na seji (s pripombo, da velja kot zapisnik prvega dela 44. seje) sprejelo tole besedilo:⁶⁵¹

⁶⁴⁸ Magnetogram 45. seje predsedstva RS, 28. 6. 1991. Arhiv predsednika RS.

⁶⁴⁹ Hrani Arhiv predsednika RS. Objavljeno tudi v: Janša, Premiki, priloge; Kolšek, Spomini, str. 323.

⁶⁵⁰ Kolšek, Spomini, str. 159.

⁶⁵¹ Ugotovitve in sklepi predsedstva RS, 27. 6. 1991 (velja kot zapisnik prvega dela 44. seje). Arhiv predsednika RS.

Predsedstvo RS je na današnji seji, katere so se udeležili tudi predsednik skupščine RS France Bučar, predsednik IS skupščine RS Lojze Peterle, član predsedstva SFRJ Janez Drnovšek, republiški sekretar za mednarodno sodelovanje Dimitrij Rupel, republiški sekretar za notranje zadeve Igor Bavčar, republiški sekretar za ljudsko obrambo Janez Janša, republiški sekretar za informiranje Jelko Kacin, v. d. načelnika republiškega štaba TO Janez Slapar in poveljnik civilne zaščite Miran Bogataj, ocenilo vojaškolitične in varnostne razmere v Sloveniji ter v zvezi s tem sprejelo naslednje ugotovitve in sklepe:

1. Predsedstvo RS ugotavlja, da so enote JLA danes v jutranjih urah začele bojne aktivnosti na območju Republike Slovenije, katere je mogoče oceniti le kot neposredno nasilno intervencijo JLA in poizkus trajne okupacije Republike Slovenije.
2. Predsedstvo RS zato na podlagi 14. člena ustavnega zakona za izvedbo temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije (Ur. list RS, št. 1/91) odpoklicuje vse aktivne starešine in civilne osebe iz Republike Slovenije, ki so v službi v Jugoslovanski armadi. Republika Slovenija jim bo zagotovila zatečene statusne in socialne pravice v skladu z zakonom.

Predsedstvo RS poziva vse starešine in vojake, ki so na služenju vojaškega roka v Jugoslovanski armadi, da ne sodelujejo v agresiji na Republiko Slovenijo. Predsedstvo RS pričakuje, da starešine in vojaki, državljani drugih republik ne bodo sodelovali pri izvrševanju ukazov, ki z vojaško silo ogrožajo suverenost Republike Slovenije. Predsedstvo RS jim v nastalih razmerah ne bo moglo zagotoviti varnosti na območju RS, kar še posebej velja za vojake nabornike, ki so na služenju vojaškega roka.

3. V skladu z nastalimi razmerami se začne preprečevati umik materialno-tehničnih sredstev JLA z območja Republike Slovenije, izvajati blokada infrastrukturnih objektov ter neposredno oviranje manevrov JLA v skladu z načrti.

Predsedstvo RS zato odreja uporabo TO RS za obrambo objektov in komunikacij, ki jih varuje. Izvedbo teh nalog zagotovi koordinacijsko telo za primer izrednih razmer, pri čemer upošteva nastale razmere na posameznih območjih Republike Slovenije.

Naloge v zvezi s tem se začnejo izvajati takoj.

4. Predsednik IS skupščine RS naj se poveže s predsednikom zveznega IS Antejem Markovičem, katerega naj seznani z razmerami v Sloveniji, ter zahteva, naj se takoj prenehajo vse vojaške aktivnosti na območju RS. Dokler te aktivnosti trajajo, je brez naše krivde izključeno vsako nadaljnje dogovarjanje.
5. Predsedstvo RS seznani z nastalimi razmerami vsa predsedstva oziroma predsednike republik v dosedanji SFRJ ter jih pozove, naj obsodijo nasilje JLA proti Sloveniji in da takoj odpoklicajo vojaške obveznike in oficirje, državljane iz njihovih republik, ki delujejo v enotah JLA v Sloveniji, ker jim v sedanjih razmerah iz razumljivih razlogov Republika Slovenija ne more več zagotoviti osebne varnosti.
6. Republiški sekretariat za mednarodno sodelovanje seznani z razmerami v Sloveniji vlade sosednjih in drugih držav ter vso mednarodno javnost, katero naj tudi pozove, da obsodi nasilje proti Sloveniji.
7. Predsednik skupščine RS seznani z nastalimi razmerami v Sloveniji ter z ugotovitvami in sklepi predsedstva RS vodstva vseh v parlamentu zastopanih strank.

8. Predsedstvo predlaga, da se oceni ali in kdaj sklicati skupščino RS in poslance seznaniti z nastalimi razmerami ter sprejetimi ukrepi.

Predsednik predsedstva Republike Slovenije
Milan Kučan

Predlog je na osnovi sklepov, sprejetih na prejšnjih sejah, in na osnovi poročila obeh ministrov oblikoval Kučan. Nanj (če sodimo po spominskih zapisih in izjavah) ni bilo pripomb, o njem niso glasovali niti ga niso komentirali, molk navzočih pa je Kučan razumel kot potrditev.

Nato so sestavili sporočilo za javnost.⁶⁵²

V njem je pisalo, da je predsedstvo ob 7. uri zjutraj ocenilo razmere v Republiki Sloveniji po nočnih premikih oklepnih enot JLA z Vrhnike proti letališču Brnik in iz nekaterih krajev Hrvaške proti Sloveniji in da je predsednik IS skupščine RS Lojze Peterle med sejo prejel telegram 5. vojaškega območja, v katerem je rečeno, da bo vojska brezpogojno izvršila nalogo prevzema vseh mejnih prehodov in zavarovanja državne meje, ki ji jo je včeraj ponoči s sprejetimi sklepi naložil zvezni IS, ter da bo pri tem zlomila vsak odpor in postopala po pravilih vojne uporabe enot. Predsedstvo je ocenilo, da pomenijo premiki enot JLA, sporočilo 5. vojaškega območja in nasilnost ter brezobzirnost posega jugoslovanske vojske agresijo na samostojno in suvereno Republiko Slovenijo ter poskus njene trajne okupacije. V nadaljevanju sporočila so zapisali, da bo Slovenija na to agresijo odgovorila z uporabo vseh sredstev, ki jih ima na voljo, da zavaruje svojo suverenost: predsedstvo RS je ukazalo TO Slovenije, da, če bo potrebno, tudi z orožjem zaščiti objekte in komunikacije, ki so osnovnega pomena za življenje ljudi v Republiki Sloveniji in za zavarovanje njene suverenosti.

Predsedstvo RS je v sporočilu pozvalo vse Slovence in državljane Republike Slovenije, oficirje v JLA in vojake na služenju vojaškega roka, naj zavrnejo sodelovanje v agresivnih dejanjih proti lastni državi in lastnemu narodu; pozvalo je tudi pripadnike drugih narodov in narodnosti, državljane drugih jugoslovanskih republik, naj ne sodelujejo v nasilnih dejanjih, ki so nezakonita tudi po pravnem redu SFRJ in ki lahko po nepotrebem privedejo do človeških žrtev, saj jim v takih razmerah Republika Slovenija žal ne more več zagotavljati varnosti. Organi RS zahtevajo od jugoslovanske vlade, da zaustavi vse aktivnosti Jugoslovanske armade v Sloveniji. Republika Slovenija je sklenila takoj odpoklicati vse svoje predstavnike v zveznih organih. Dokler agresija ni ustavljena, pravi sporočilo, tudi ni mogoče dogovarjanje o razrešitvi vseh vprašanj, ki so ostala odprta po razdružitvi RS s SFRJ in ki smo jih želeli reševati mirno in sporazumno.

Predsedstvo RS je v sporočilu pozvalo tudi predsednike in predsedstva vseh drugih jugoslovanskih republik, naj obsodijo agresijo vojske proti Sloveniji in pozovejo svoje državljane, pripadnike JLA, naj v njej ne sodelujejo. Zapisalo je tudi, da je Slovenija prisiljena preklicati svojo ponudbo za nadaljevanje pogovorov o oblikovanju skupnosti suverenih držav na ozemlju dosedanje SFRJ, dokler se agresija ne zaustavi. In dodalo, da so organi RS sosednje in druge evropske države ter svetovno javnost že obvestili o agresiji.

⁶⁵² Sporočilo za javnost predsedstva RS, 27. 6. 1991. Arhiv predsednika RS.

Po odločitvi slovenskega vodstva je poveljnik TO Janez Slapar izdal ukaz, da je treba »z odločnim bojevanjem, s težiščem na dejstevanju po oklepni enotah in drugih sredstvih tehnike zagotoviti realizacijo načrtovanih nalog. Z uporabo razpoložljivih sredstev zagotoviti varovanje objektov, meje in komunikacij. Preprečiti manevre enotam JA.«⁶⁵³

V drugem (popoldanskem) delu se je bilo sprejeto naslednje besedilo:⁶⁵⁴

Predsedstvo RS se je na popoldanskem delu 44. seje, katere so se udeležili tudi predsednik skupščine RS France Bučar, predsednik IS skupščine RS Lojze Peterle, član predsedstva SFRJ Janez Drnovšek, republiški sekretarji: Rupel, Bavčar, Janša in Kacin, v. d. načelnika republiškega štaba TO Janez Slapar in poveljnik civilne zaščite Miran Bogataj, seznanilo z najnovejšimi dogodki in razmerami v Sloveniji ter ugotovilo, da JLA stopnjuje svoje aktivnosti in pritisk na Slovenijo, pri čemer brezobzirno uničuje materialna sredstva in druge dobrine in ogroža življenja ljudi. Predsedstvo je ugotovilo, da se zaradi takega ravnanja JLA tudi v tujini, zlasti še v Nemčiji, krepi javno mnenje proti uporabi vojaške sile v Sloveniji, kot tudi pritisk na domače organe za spremembo njihove uradne politike.

Na podlagi take ocene in predvidenega razvoja dogodkov je predsedstvo sprejelo naslednje sklepe:

1. Glede ponudbe predsednika jugoslovanske vlade Anteja Markovića za pogovore s predstavniki legalnih in legitimnih organov Republike Slovenije predsedstvo vztraja na odločitvi, da so pogovori mogoči, vendar le pod pogojem, da se pred tem ustavijo vse vojaške aktivnosti na ozemlju Republike Slovenije in da se vojska vrne v vojašnice. Pri tem pa seveda ne pride v poštev pogovor o moratoriju na sprejete ustavne in druge akte Republike Slovenije. Predsedstvo tudi poudarja, da dokler jugoslovanska vlada ne odpre slovenskih letališč pogovori niso možni nikjer drugje kot v Sloveniji.
2. Glede sodelovanja podpredsednika in članov jugoslovanske vlade iz Slovenije na današnji seji te vlade, je bilo sklenjeno, naj zahtevajo, da se jugoslovanska vlada jasno opredeli do vprašanja ali je aktivnost JLA v Sloveniji v skladu s sklepi jugoslovanske vlade z dne 25. 6. 1991. V kolikor jugoslovanska vlada sklene, da so te aktivnosti v skladu z omenjenimi sklepi, naj podpredsednik in člani te vlade iz Slovenije odstopijo.
3. Predsedstvo RS podpira predlog republiškega sekretarja za mednarodno sodelovanje, naj se predstavniki zveznega sekretariata za zunanje zadeve vrnejo v Beograd in nadaljujejo svojo aktivnost pri seznanjanju tujih diplomatskih predstavnikov z razmerami v Sloveniji. Na seji so bili dogovorjeni tudi nekateri nastopi predsednika in članov predsedstva na TV in radiu. Prav tako je bilo dogovorjeno, da bo prihodnja seja predsedstva 28. 6. 1991 ob 8. uri, seveda v kolikor bo razvoj dogodkov to dopuščal.

Predsednik predsedstva Republike Slovenije
Milan Kučan

⁶⁵³ Janša, Premiki, str. 167.

⁶⁵⁴ Ugotovitve in sklepi 44. seje predsedstva RS, 27. 6. 1991 (velja kot zapisnik drugega dela seje). Arhiv predsednika RS.

OBOROŽEN ODPOR SLOVENIJE

Spopadi v Sloveniji so postajali vse razsežnejši.⁶⁵⁵ Ukaz, ki ga je teritorialcem poslala republiška koordinacija, da morajo »v slučaju kontakta z JLA odpirati ogenj«, je zanje pomenil velikanski psihološki šok. Razumeli so ga, kot da smejo streljati šele, ko prva strelja armada, zato so bile kasneje toliko pomembnejše polemike, kdo je ustrelil prvi. Za tedanje razmere so bile značilne besede, ki jih je izrekel eden od poveljnikov TO na Medvedjeku, ko je zavrnil napad na kolono JLA: »Jaz ne bom začel vojne.«⁶⁵⁶ Podobno se je dogajalo tudi na drugi strani, med oficirji JLA. Seveda pa so bili na obeh straneh tudi »jastrebi«, tja do najvišjih poveljnikov, ki so si spopade želeli.

Spopad v Sloveniji pač ni bil klasična vojna, spopadali so se ljudje, ki so živeli v isti državi, večinoma nekoč služili v isti vojski, globoko v sebi so večinoma intimno verjeli, da ne gre »čisto zares«, da nihče ne bo šel do konca in da se bo morda na koncu le mogoče dogovoriti. Ena od temeljnih – za vojne netipičnih – značilnosti vojaškega konflikta v Sloveniji je bil tudi telefonski in pisni del dogajanja. Oboji so vedeli, na katero številko je treba koga poklicati, z občasnimi izjemami, ko ta ali oni politik ali poveljnik »ni bil dosegljiv«, so si nasprotniki pisali, pošiljali fakse in telefonirali, največkrat s povišanimi toni, zajedljivostjo, grožnjami in zmerjanjem, a vendarle.

S stopnjevanjem oboroženih spopadov so zadeve postajale manj obvladljive. Vojaški vrh, nad katerim ni bilo prave politične kontrole, tudi potem, ko je predsedstvo SFRJ znova začelo delovati, je zaradi porazov besnel in želel sprožiti proti Sloveniji totalno vojno. Svojevoljno so ravnali ali skušali ravnati tudi nekateri poveljniki JLA na terenu. Tudi na slovenski strani se je marsikdo le težko soočil s političnimi dogovori ali sklenjenimi premirji. Vendar je komunikacija v glavnem potekala, obe strani sta preverjali, kaj dela ali želi doseči nasprotnik, in v celoti vzeto konflikt – tudi zaradi posredovanja ES – ni postal neobvladljiv. K temu je precej prispevalo tudi dejstvo, da je takrat ostal omejen predvsem na Slovenijo.

Že prvi dan vojne je postalo jasno, da s hrvaško-slovenskim zavezništvom ne bo nič, kar je za slovensko stran v tistem trenutku pomenilo razočaranje. Vrhovni državni svet Hrvaške je sicer agresijo na Slovenijo obsodil kot proti-

⁶⁵⁵ Več o spopadih v: Janez J. Švajncer, *Obranili domovino: teritorialna obramba Republike Slovenije v vojni za svobodno in samostojno Slovenijo 1991*, Viharnik, Lj. 1993 (dalje: Švajncer, *Obranili domovino*).

⁶⁵⁶ Prav tam, str. 29.

ustavno in protizakonito, zahteval je, naj se JLA umakne v vojašnice, obenem pa poudaril, da bo Hrvaška – če se nasilna dejanja ne bodo končala – pozvala svoje državljane, naj ne sodelujejo v nasilnih akcijah na ozemlju Slovenije. Dodal je še, da bo Hrvaška tudi nasprotovala uporabi svojega ozemlja za akcije proti Sloveniji. Pismo s tako vsebino je Tuđman poslal republiškim predsedstvom in zveznemu IS, objavljeno je bilo tudi v tisku.⁶⁵⁷ V pismu je šlo za retoriko, Hrvaška (razen samoiniciativnih akcij državljanov in pošiljanja obveščevalnih podatkov) ni storila nič.

General Špegelj (ki mu je Tuđman sodelovanje s Slovenci prepovedal) je sicer optimistično računal, da bi ob koordinirani hrvaško-slovenski akciji JLA hitro in učinkovito porazili, kar bi preprečilo tudi vojno na Hrvaškem. Hrvaško vodstvo, zlasti Tuđman, na tak radikalizem ni bilo pripravljeno. Poleg tega so bile razmere na Hrvaškem bistveno drugačne kot v Sloveniji: JLA na Hrvaškem ni bila zanemarljiva sila (ok. 55 000 vojakov, 900 oklepnikov, ok. 400 bojnih letal), oboroženi kninski Srbi, ki so Hrvaško »sekali« na dva dela, meji z BiH in Srbijo. Po nekaterih ocenah bi se v boje proti Hrvaški lahko takoj vključilo med 80 000 in 100 000 vojakov.⁶⁵⁸ Motiviranost za bojevanje na Hrvaškem je bila pri Srbih neprimerno večja kot v Sloveniji, znano je bilo Miloševićevo stališče, da mora JLA braniti »mejo« Jugoslavije tam, kjer želi prebivalstvo v njej ostati.

V Sloveniji se je konflikt kljub začetnemu obotavljanju na obeh straneh stopnjeval, ena poteza je potegnila za sabo naslednjo. Blokado pri zaselku Pogance so po pogajanjih teritorialci odmaknili, medtem pa postavili novo pri Medvedjeku. Tankovski bataljon, ki je ob 2.40 krenil iz vojašnice na Vrhniki proti letališču Brnik, je tja prišel brez večjih ovir. Mejni prehod pred karavanškim predorom so napadli s helikopterji. Vojska iz gorenjskih vojašnic je odšla proti Ljubelju in Jesenicam. JLA ni naletela na večji odpor, oklepna vozila so pomendrala provizorične barikade iz tovornjakov in drugih vozil, ki jih je slovenska milica na hitro postavila po cestah.

Popoldne je admiral Stane Brovet sporočil, da je JLA dosegla svoj cilj in zavarovala državne meje SFRJ. Te naj bi predala pripadnikom posebne brigade zveznega sekretariata za notranje zadeve, ki so čakali na vojaškem letališču v Cerkljah. S helikopterji so jih nato spravili na mejne prehode, ki jih je JLA zavzela. Na manjši del prehodov, ki jih JLA ni uspelo zasesti, so prav tako poslali helikopterje. Z njimi so skušali razbiti tudi nekatere cestne blokade. Popoldne in proti večeru je TO nekaj helikopterjev sestrelila (enega nad Rožno dolino v Ljubljani⁶⁵⁹ in dva pri Igu) in JLA je s helikopterskimi desanti prene-

⁶⁵⁷ Tuđmanovo pismo Kučanu, Vjesnik, 28. 6. 1991, str. 5.

⁶⁵⁸ Kolšek, Spomini, str. 180.

⁶⁵⁹ V njem sta bila slovenski pilot Anton Mrlak in vodnik prvega razreda, Makedonec Bojanče Sibinovski. Helikopter je prevažal kruh. Sestrelitev naj bi bila po nekaterih interpretacijah predvsem posledica velike želje dokazati, da je TO sposobna sestreliti helikopter, kar bi imelo velik psihološko-propagandni pomen. Predsedstvo je naslednji dan izrazilo globoko obžalovanje zaradi vseh žrtev, še posebej starešin in vojakov v JLA slovenske narodnosti, v zvezi z Mrlakovo smrtjo pa v opravičilo izjavilo, da je »do tega prišlo deset ur po pozivu za odpoklic slovenskih starešin iz JLA«. (Ugotovitve in sklepi 45. seje predsedstva RS z dne 28. 6. 1991. Arhiv predsednika RS.)

hala. Slovenske oborožene sile so blokirale vse vojašnice, odklopili so jim elektriko, vodo in telefon.

Naslednjega dne, 28. junija, se je situacija obrnila. Slovenske enote so napadle in zavzele več mejnih prehodov, vojašnic, skladišč, prisluškovalnih centrov in drugih objektov.

JLA pa je v povračilo začela napadati z letali (brniško letališče, blokada pri Štrihovcu, mejni prehod v Šentilju, blokada pri Medvedjeku). Med bombardiranjem blokade pri Medvedjeku je bilo ubitih sedem tujih voznikov tovornjakov, pripadnik TO in domačin iz bližnje hiše. Z letali so napadli tudi TV-oddajnike na Kumu in Nanosu ter mejni prehod pred karavanskim predorom.

Že drugi dan vojne se je pokazala učinkovitost obveščanja domače in svetovne javnosti (tiskovne konference, ki jih je vodil sekretar za informiranje Jelko Kacin) in diplomatskih prizadevanj vlade (minister za zunanje zadeve Dimitrij Rupel), pa tudi pridobivanja natančnih informacij o razmerah v JLA, ki jih je na razne načine uspelo dobivati obveščevalnima službama vojske in milice. JLA v medijski vojni ni bila kos slovenski strani. Na nižjih ravneh (5. vojaško območje) namreč izjav niso smeli dajati brez odobritve, nastopi generalov na televiziji z branjem grozečih sporočil pa so delovali neprepričljivo. Tudi ok. 100 000 letakov, odvrženih iz vojaških letal, na katerih je v slabi slovenščini pisalo, da so ogroženi integriteta Jugoslavije, mir, varnost in izvrševanje mednarodnih obvez SFRJ, kar ima za posledico energično akcijo enot zveznega sekretariata za notranje zadeve in JLA, ni doseglo nobenega psihološkega učinka.

Oboroženi konflikti so začeli preseirati stopnjo, ki so jo bile zahodnoevropske države in ZDA še pripravljene tolerirati za ohranitev integritete Jugoslavije. Tihi mandat za »uvedbo reda«, ki naj bi ga od njih dobil zvezni premier Ante Marković, se je iztekal, javnost v zahodnoevropskih državah pa se je začela obračati proti politiki svojih vlad.

ES je v Slovenijo poslala skupino opazovalcev, ok. 18. ure je v Beograd priletela diplomatska misija ES, »trojka« (Hans van den Broek, Jacques Poos in Gianni de Michelis), ki je v pogovoru z Markovićem zahtevala prekinitev ognja in izvolitev Mesića za predsednika predsedstva. Ponoči se je v Zagrebu sestala s Kučanom, Ruplom, Tuđmanom, navzoč je bil tudi Marković. Z njenim posredovanjem je bil dosežen prvi dogovor o ustavitvi ognja (slovenska stran ga je začela upoštevati ob 21. uri), ki pa ni dolgo obveljal.

Spopadi so se nadaljevali, najhujši so bili na Škofijah, v Ljubljani so nekaj akcij skušali izvesti teroristi JLA, po več slovenskih krajih so si sledili alarmi za letalski napad, ljudje so se umikali v zaklonišča. V Ljubljano je 29. junija prišel general Andrija Rašeta, da bi s slovenskim vodstvom uskladili pogoje premirja. V imenu JLA je v dvanajstih točkah postavil pogoje, med drugim zahtevo po deblokadi vojašnic in oklepni koloni ter možnost njihovega premika v poljubni smeri. Slovenska stran je predlagala, naj se vojaki umaknejo

v najbližjo vojašnico.⁶⁶⁰ Obenem je vojska postavila ultimatum (prek beograjske televizije ga je javnosti ob 21.30 sporočil načelnik protiobveščevalne službe JLA general Marko Negovanović), naj Slovenija do naslednjega dne do 9. ure preneha z vsemi obrambnimi aktivnostmi, pismo s podobnimi zahtevami pa je prejelo tudi slovensko predsedstvo.⁶⁶¹ Zvečer se je po načrtu »plebiscit« (sklic seje v izrednih razmerah) na zaprti seji zbral slovenski parlament, ki je odgovoril na ultimatum. Izrazil je željo po mirnem reševanju problemov, vendar ne na račun temeljne odločitve Slovenije za samostojnost. Predsedstvo je ultimatum obravnavalo naslednji dan, 30. junija, Kučan in Peterle pa sta potem odgovorila z zagotovilom, da Slovenija dosledno spoštuje premirje, da so bili mrtvi pripadniki JLA predani svojim enotam, ranjeni se zdravijo v civilnih bolnišnicah in so lahko takoj premeščeni v vojaške ustanove, če to sami želijo, vprašanje vojnih ujetnikov je mogoče rešiti takoj, ko bodo enote JLA zapustile bojne položaje, kar pa je treba reševati skupaj z odpustom slovenskih vojakov iz JLA.

Tudi prenehanje blokad kasarn ter priklop infrastrukture bo možen po umiku enot JLA z bojnih položajev. Predsedstvo Slovenije ne pozna konkretnih primerov maltretiranja članov aktivnih oficirjev JLA v Sloveniji (kar je Sloveniji očital armadni vrh, op. B. R.), če mu bodo podatki posredovani, bodo slovenske oblasti ukrepale.⁶⁶²

Po izteku ultimata so 30. junija ob 10. uri zjutraj proti Sloveniji poletela vojaška letala (o tem je poročal zagrebški radio), vendar so bila nato odpoklicana in so se ob 10.15 vrnila. Kdo ima največ zaslug za odpoklic letal oz. za to, da niso bila uporabljena v polni bojni moči, je težko ugotoviti, saj je šlo za več dejavnikov. Po pisanju Janeza Drnovška⁶⁶³ je to dosegel on v pogovorih z Markovičem in Kadrijevičem 30. junija dopoldne, ko naj bi bila letala že v zraku. Konrad Kolšek zatrjuje,⁶⁶⁴ da je on ves čas vztrajal pri tem, da ima letalstvo omejeno funkcijo zastraševanja in podpore enotam JLA, kar je pomenilo tri do štiri bojne polete nekaj letal dnevno z omejenim bojnim delovanjem (približno 10-odstotno uporabo vseh razpoložljivih letalskih bojnih zmoglosti). Generalštab je načrtoval 90 do 100 letalskih poletov dnevno, in sicer z letališč v Pulju, Zadru, Cerkljah in Bihaču, vendar ukaza za polet neposredno Kadrijevič ali kdo iz generalštaba ni dal. Kadrijevič je 5. korpus vojaškega letalstva dal na razpolago Kolšku. Za uporabo večje bojne moči letalstva (ok. 15 letal iz Cerkelj in Bihača) se je sicer generalštab odločil že v začetku vojne zaradi spopadov na mejnem prehodu pred karavanškim predorom.⁶⁶⁵

⁶⁶⁰ Janša, Premiki, str. 324.

⁶⁶¹ Pismo načelnika štaba vrhovnega poveljstva oboroženih sil SFRJ in zveznega sekretarja za SLO, št. 616-4, 29. 6. 1991. Arhiv predsednika RS.

⁶⁶² Zapisnik 47. seje predsedstva RS, 30. 6. 1991. Arhiv predsednika RS.

⁶⁶³ Drnovšek, Moja resnica, str. 247.

⁶⁶⁴ Kolšek, Spomini.

⁶⁶⁵ Več o tem: Klinar, Zgornja Gorenjska, str. 221–232.

Za polno uporabo letalstva so se poleg načelnika generalštaba Adžića, ki je ves čas grozil z letalskimi napadi, zavzemali tudi nekateri poveljniki v 5. vojaškem območju, vendar si najvišji oficirji glede tega niso bili enotni. »Liberalni del« so sestavljali slovenska generala Konrad Kolšek in Ciril Zabret, ki se je v času napadov JLA upokojil, ter polkovnika Petar Stipetić in Vaso Predojević. Trdo linijo in brezkompromisen spopad so zagovarjali načelnik štaba 5. vojaškega območja generalpolkovnik Dobrašin Praščević, Kolškov pomočnik Andrija Rašeta in dva generala, ki ju je v pomoč poslal generalštab, Mile Ružinovski (načelnik 1. uprave generalštaba) in Jevrem Cokić⁶⁶⁶ ter poveljnik 5. korpusa vojaškega letalstva generalmajor Marjan Rožič. Rašeta je tudi zamenjal Kolška, ki so ga z ukazom formalno odstranili s položaja že 29. junija, dejansko pa dva dni pozneje.⁶⁶⁷

Kolšku naj bi 30. junija uspelo preložiti letalski napad zaradi tehničnih razlogov (pozne ure). Vendar so v naslednjih dneh znova potekale razprave o večji oz. polni uporabi letal na raznih ravneh in tudi konkretne priprave za to. Četrty dan spopadov je ukaz za delovanje od Kolška zahteval polkovnik Ljubomir Bajić, načelnik 5. korpusa vojnega letalstva. Za začetek so bili predvideni trije polni udari na razne objekte v Sloveniji. Letala, ki so bila v polni bojni pripravljenosti, naj bi poletela med 6. in 7. uro zjutraj.⁶⁶⁸ Za tako akcijo, ki bi povzročila veliko žrtev in materialno škodo ter stopnjevanje tedanjih omejenih spopadov v vojno večjih razsežnosti, v generalštabu JLA neposredne odgovornosti očitno ni želel prevzeti nihče (ukaz bi bilo kaj lahko izdati, saj je poveljevanje zaradi nezaupanja že tako v glavnem potekalo mimo dela poveljstva 5. vojaškega območja). Od tod tudi namen, naj ukaz izda Kolšek. Ta je Bajićevo zahtevo zavrnil in vztrajal pri dotedanji omejeni uporabi letal. Tisti dan je bila v Beogradu in nato v Zagrebu tudi »trojka« ES, potekala so pogajanja o sklenitvi premirja. Opustitev množičnega letalskega napada na Slovenijo je bila torej verjetno posledica prepletanja vseh navedenih in morda še kakih (doslej neznanih) dejavnikov.

V tistem času sta milica in TO zavzemali nove mejne prehode, število ubežnikov iz JLA (zlasti slovenskih, hrvaških in albanskih) se je večalo, nekateri oficirji (zlasti tisti, ki so več let ali desetletij živeli v Sloveniji in se vživeli v okolje) se niso hoteli boriti proti Slovencem, prihajalo je do obračunov med oficirji, nekateri slovenski piloti pa so odklanjali ukaze o bojnih poletih nad Slovenijo. Pred vojašnice so slovenske enote namestile zvočnike in pozivale nasprotno stran, naj spoštuje premirje, pripadnike JLA pa, naj prestopijo v TO. V varaždinskem in zagrebškem korpusu je JLA pripravljala nove enote za posredovanje v Sloveniji.

Kadijević, zmeden in osramočen zaradi nepričakovanega odpora v Sloveniji in porazov, je na pomoč poklical svojega »mentorja«, upokojenega ge-

⁶⁶⁶ Radaković, Besmislena Yu ratovanja, str. 65, 66.

⁶⁶⁷ Kolšek, Spomini, str. 239.

⁶⁶⁸ Prav tam, str. 218, 219.

nerala Branka Mamulo. Na sestanku z njim 1. julija je za poraz obtoževal generalštab in Adžića ter Kolška, velike napake naj bi storila tudi poveljnika mariborskega in ljubljanskega korpusa generala Mičo Delić in Dane Popović. Bil je besen na Markovića, češ da si pere roke, da ni vedel, da bo armada pri izpolnjevanju naloge uporabila silo. Menil je, da bi moral sam odstopiti, prav tako tudi Adžić, »čeprav bi se bilo častno ubiti in rešiti dostojanstvo armade«.

Mamula mu je pritrdil, da so kadrovske zamenjave potrebne (med drugim sta se dogovorila, da bo Kolška zamenjal Života Avramović, kar se je takoj potem tudi zgodilo), vendar je bistveno, da JLA znova prodre in zavzame mejne prehode, ter tako ohrani integriteto države.

Na sestanku generalštaba in ministrstva za obrambo so potem celo noč pretehtavali razne variante, prihajalo pa je tudi do dilem, ali se je v Sloveniji sploh smisel bojevati, polkovnik Vuk Obradović, načelnik kabineta obrambnega ministra, je predlagal srbsko varianto rešitve, tj. da naj se JLA umakne na srbske meje na Hrvaškem. Po mnenju nekaterih generalov naj bi JLA svoje cilje v Sloveniji sicer dosegla, vendar naj bi se po tem po treh do šestih mesecih umaknila in prepustila zveznim organom, da poiščejo rešitev. Po Mamulovem mnenju naj bi bila intervencija v Sloveniji samo prvi korak, sledile naj bi odločne poteze na Hrvaškem in tudi v Srbiji, kar je v tistem trenutku (še) podpiral tudi Kadijević, ki pa je dvomil, da bo predsedstvo dovolilo še en napad, pa tudi če ga bo, je menil, bo najbrž po mesecu ali dveh zahtevalo umik. Mamula je ocenil, da Kadijević nima moči, da bi šel do konca, vendar je bistveno, da JLA doseže uspeh v Sloveniji, ker bi ji to dalo dovolj avtoritete, da prevzame oblast in zaustavi rušenje Jugoslavije. Bil je tudi proti temu, da predsedstvo izve za priprave, saj bi jih lahko preprečilo.

Mamula je nato Adžiću naslednjega dne, 2. julija, pomagal narediti načrte za nov napad, vzporedno pa je delal tudi načrt za discipliniranje Hrvaške.⁶⁶⁹ Dan napada bi moral določiti Kadijević, predviden je bil naslednji dan (3. julij) ali dan potem (4. julij). Na sestankih, na katerih so pripravljali napad, je poveljnik vojnega letalstva in protizračne obrambe jasno povedal, da se odločitve ne sme spremeniti, saj je imel izkušnjo iz prejšnjih dni, ko je 60 letal, ovešenih s kompletno bojno opremo, moral vrniti na letališča. Tudi drugi poveljniki, ki so začutili Kadijevićevo omahovanje, niso bili za odlaganje akcije.

Dan preden je vrh JLA začel načrtovati nove napade, 30. junija ob 17.30, je v Ljubljano pripotovala delegacija zveznega IS in JLA pod vodstvom Anteja Markovića. Marković je prišel predvsem zaradi zahtev ES, naj Slovenija do 18. ure zvečer »zamrzne« osamosvojitvene akte, zvezna vlada oz. JLA naj preneha z vojaškim posredovanjem, Marković pa naj se o tem dogovori s slovenskim vodstvom. Srečanje v Ljubljani je bilo napeto in živčno. Slovenska stran je pogovor sprva zavračala, ker je bil v delegaciji admiral Brovet, zato se je Marković dopoldne sam sestal s Peterletom in Kučanom (kasneje se jim je pridružil še Drnovšek), drugi člani delegacije pa so s stražo pred vrati (kasneje so

⁶⁶⁹ Mamula, Slučaj Jugoslavija, str. 209–222.

jo na zahtevo podpredsednika zveznega IS Aleksandra Mitrovića umaknili) čakali skupaj z Ocvirkom.

V popoldanskem delu so sodelovali tudi drugi člani zvezne delegacije, vključno z Brovetom, na slovenski strani pa tudi Bavčar in Janša. Dogovorjena je bila prekinitev ognja (po interpretaciji zvezne delegacije tudi deblokada armadnih kolon), premirje pa ni zdržalo.⁶⁷⁰

Poos, Van den Broek in De Michelis so še isti večer, 30. junija ok. 21. ure, znova prišli v Beograd, kjer so nadzirali konstituiranje predsedstva pod Mesićevim vodstvom (seja je bila končana ok. enih ponoči 1. julija). Na beograjskem letališču so se pogovarjali z Markovićem (njegovo vlado so že zapustili slovenski člani), ki se je medtem vrnil iz Ljubljane, ter z zunanjim ministrom Budimirjem Lončarjem, nato pa odpotovali v Zagreb, kjer so se začela pogajanja s Tuđmanom, Kučanom in Ruplom. V Zagreb je dopotoval tudi Tupurkovski, ki ga je zvezno predsedstvo zadolžilo za izvajanje premirja. Sprti strani naj bi dosegli sporazum o prekinitvi spopadov in vrnitvi vojakov v kasarne in o trimesečni zamrznitvi hrvaške in slovenske deklaracije o neodvisnosti.⁶⁷¹

Sočasno je 1. julija dopoldne v Beogradu potekala (122.) seja zveznega predsedstva, na kateri so (brez Tupurkovskega in Drnovška ob vzdržanem Mesiću) sklenili, da je treba takoj brezpogojno prekiniti vse spopade; osvoboditi pripadnike JLA in njihove družine, deblokirati materialna sredstva JLA na območju Slovenije in omogočiti nemoteno oskrbo vojske, umakniti oborojene slovenske enote na njihove lokacije s sočasnim umikom JLA v kasarne, zagotoviti nemoteno delovanje zveznih organov. Na seji je admiral Brovet dejal, da jih v Sloveniji terorizirajo. Zahteval je, naj Slovenija omogoči prihod helikopterjev s hrano in sanitetnim materialom na vse lokacije (grozil je, da bo vojska – če bo zrušen en sam helikopter – udarila z vso silo). Sprejet je bil tudi sklep o vzpostavitvi miru v celi državi, kar se je zlasti nanašalo na Hrvaško, kjer so Srbi blokirali ceste okrog Plitvic in postaje milice v posameznih naseljih, ponoči je prihajalo do streljanja, četniki pa so iz Srbije vdirali na hrvaško ozemlje.⁶⁷²

Zvečer 1. julija ok. 18.30 je v Beograd prišel razmere umirjat nemški zunanji minister Hans Dietrich Genscher. Priti je nameraval tudi v Slovenijo, a se je potem zaradi obnovljenih vojaških spopadov s Kučanom in Ruplom pogovarjal v Beljaku.⁶⁷³ V času pogovorov in Kučanove odsotnosti je v Sloveniji prišlo do kratkotrajne, a dokaj hude krize v političnem vrhu, ki je minila brez hujših posledic, kasneje pa se je izrazila v interpretacijah, da se slovensko vodstvo deli na »jastrebe in golobe«. Kučana je nadomeščal Ciril Zlobec, vendar zaradi spopadov v Krakovskem gozdu in povračilnih ukrepov JLA na razšir-

⁶⁷⁰ Po Tasićevem pričevanju je Peterle rekel, da bodo Broveta razglasili za vojnega zločinca in za njim izdali tiralico, oborojeni teritorialci, ki so stali pred vrati, pa so se spraševali, zakaj Broveta ne smejo aretirati (Tasić, Kako sam branio Antu Markovića, str. 122).

⁶⁷¹ Več o tem v poglavju Mednarodni vidik slovenske osamosvojitve.

⁶⁷² Mesić, Kako je srušena Jugoslavija, str. 65, 66.

⁶⁷³ Več o tem v poglavju Mednarodni vidik slovenske osamosvojitve.

jeno sejo predsedstva, sklicano 2. julija za ob 9. uri zjutraj, nista prišla obrambni minister Janša in notranji minister Bavčar. Medtem ko so vodilni slovenski politiki čakali, da prideta Janša in Bavčar in se bo lahko začela seja predsedstva v razširjeni sestavi, je prišla depeša od De Michelisa, ki je slovenski strani očital, da ne spoštuje premirja, kasneje pa tudi sporočilo Iztoka Simonitija, slovenskega predstavnika v Rimu, da je De Michelis dal izjavo za javnost, v kateri je poudaril, da ne razume Slovencev, kako ne morejo kontrolirati svoje TO in zakaj po vsej sili zahtevajo, da mora JLA pustiti orožje, ko gre vendar za vprašanje miru. Klical je tudi bosanski predsednik Alija Izetbegović iz Sarajeva. Hotel je vedeti, kaj se dogaja, saj je bila pri njem skupina mater, ki so razburjene spraševale, kaj se dogaja z njihovimi otroki, ki so bili v JLA (JLA je namreč širila dezinformacije, da jih v Sloveniji pobijajo, koljejo, žive zakopavajo ipd.). V prostore predsedstva je prišel Janšev namestnik Miran Bogataj, ki je povedal, da sta Janša in Bavčar »na položaju« (tj. v centru operacij v kleti Cankarjevega doma), od koder spremljata operacije. Člani predsedstva (poleg Zlobca še Kmecl, Plut in Oman) ter član zveznega predsedstva Drnovšek so vztrajali, da seja predsedstva mora biti (predsednik skupščine Bučar se je čakanja naveličal in odšel, predsednik vlade Peterle je že zjutraj šel iskat oba ministra, pa se potem ni vrnil, ampak je ostal v centru operacij).

V predsedstvu jim je nato uspelo dobiti zvezo s Kučanom v Beljaku, Zlobec mu je razložil situacijo z besedami, da »diši po državnem udaru«. Kučan mu je naročil, naj poišče Bavčarja in Janšo in naj uredijo stvari v smislu spoštovanja premirja.

Predsedstvo je nato ok. 12. ure odšlo na sestanek z Bavčarjem in Janšo v »bunker«. Medtem je znova klical Izetbegović, s katerim je Zlobec govoril iz »bunkerja«. Zlobec naj bi Bavčarju in Janši rekel, da naj, če hočeta vojno, najprej prevzameta oblast, ne bosta pa je vodila za hrbtom predsedstva, a Bavčar ga je zavračal, da vojna že je. Zlobec je po vrnitvi v pisarno v telefonskem pogovoru z italijanskim generalnim konzulom Fabiom Cristianijem in nekim diplomatom na rimskem zunanjem ministrstvu označil delitev na »jastrebe« in »golobe«, ki je nato prišla v evropske medije.⁶⁷⁴ Janša je kasneje v zvezi z dogajanjem 2. julija zapisal, »da so bili nekateri politiki druge lige že močno omajani«.⁶⁷⁵ Po Kučanovi vrnitvi so se zadeve pomirile in slovensko vodstvo je znova delovalo enotno.

⁶⁷⁴ Ciril Zlobec, Lepo je biti Slovenec, ni pa lahko, Lj. 1992, str. 129, 130.

⁶⁷⁵ Janša, Premiki, str. 201.

OD SPOPADOV DO MIROVNIH POGAJANJ

Iz Slovenije so v Beograd prihajali signali, da so sklepi 122. seje zveznega predsedstva z dne 1. julija 1991 enostranski in nesprejemljivi za Slovenijo. Predsednik Socialdemokratske stranke in Demosa Jože Pučnik je 2. julija zjutraj od Mesića po telexu zahteval, naj se »enote okupatorske vojske takoj umaknejo z ozemlja Republike Slovenije«, naj se ustanovi paritetna komisija, ki bo ocenila vojno škodo, jugoslovanski in slovenski predstavniki pa naj začnejo raziskovati vojne zločine. Mesić naj bi tudi poskrbel za normalne sosedske odnose med Slovenijo in SFRJ.⁶⁷⁶

Tudi vojaški vrh, ponižan zaradi slovenskih vojaških uspehov in besen zaradi klicev blokiranih enot, naj jim pomaga, se ni nameraval držati na seji predsedstva dogovorjenega premirja, ki ga je v resnici imel za ultimatum slovenski strani. Če ta ne bo izpolnjen do 14. ure 2. julija, bo vojska udarila z vso silo.

Na terenu so se nadaljevali konflikti in spopadi. Na Črnem Vrhju nad Idrijo je prišlo do močne eksplozije skladišča, ki je poškodovala okoliške hiše. V Mokronogu je vodnik JLA ustrelil svojega poveljnika, ki se je hotel predati, in nato grozil, da bo vrgel v zrak vojaško skladišče goriva. JLA je svoje enote v vojašnicah krepila tako, da je vojake prevažala s helikopterji pod oznako Rdečega križa, ki naj bi skrbeli za oskrbo in odvoz. Enoti JLA, blokirani pri Medvedjeku, se je iz blokade uspelo prebiti, vendar je bila znova obkoljena in zastavljena v Krakovskem gozdu 1. julija ob 3.35. Po celodnevni neuspešni pogajanji o predaji so teritorialci, kot že omenjeno, 2. julija ob 5.15 zjutraj enoto napadli in se nato umaknili v gozd. Vodstvo JLA je napad strahovito razjezil, saj ga je štelo za kršitev dogovorjenega premirja. Nad Krakovski gozd je poslalo bojna letala.⁶⁷⁷

Letala so napadala tudi oddajnike RTV na Ljubljanskem gradu, Kumu in Boču, Nanosu, Krvavcu in v Domžalah.⁶⁷⁸ Iz vojašnice v Mariboru so s topovi streljali na oddajnik na Pohorju in proti učnemu centru TO v Pekrah. General Delić je v Mariboru grozil, da bo izravnal mesto s tanki.

Tankovski koloni v Krakovskem gozdu je prišlo na pomoč dvajset tankov s Hrvaške, vendar so jih pripadniki TO zaustavili in onespособili nekaj vozil,

⁶⁷⁶ Prav tam, str. 67.

⁶⁷⁷ Po poročilu Janše in Kacina na 50. seji predsedstva RS 4. 7. (drugi del seje, popoldne) naj bi nekatera letala (verjetno s slovenskimi ali hrvaškimi piloti, op. B. R.) pri Krakovskem gozdu namesto po položajih teritorialcev namerno streljala po enoti JLA. Slovensko vodstvo je to informacijo zamolčalo, da ne bi proti pilotom ukrepali.

⁶⁷⁸ Janša, Premiki, str. 332, 333; Švajncer, Obranili domovino, str. 62-65.

proti večeru pa se je vdala tudi kolona v Krakovskem gozdu (del vojakov s poveljnikom je pobegnili, vendar so ga kasneje zajeli). Pred tem so letala JLA položaje TO v Krakovskem gozdu še enkrat raketirala, napadla pa so tudi nekaj drugih krajev (ponovno Kočevsko Reko, ki so jo bombardirali že na začetku vojne, misleč, da je tam slovensko vodstvo).

Armada je ponovno poskusila s tankovskimi prodori (Dobova, Ormož, Ljutomer, Bregana, Šentilj, Postojna, Vrhnika). Slovenske enote so poskuse prodorov večinoma zaustavile, čeprav so ti imeli letalsko podporo. Nadaljevalo se je osvajanje obmejnih stražnic in prehodov (med drugim Šentilj, kjer je TO uporabljala zaplenjene tanke). Do konca dneva je bila večina meje znova pod slovenskim nadzorom.

Načelnik republiškega štaba TO je novemu načelniku 5. vojaškega območja v Zagrebu generalu Životi Avramoviću poslal predlog za ustavitev ognja.⁶⁷⁹ A ta je premirje zavrnil. V Ljubljano sta iz Beograda prek Zagreba pripotovala predsednik zveznega predsedstva Mesić in član predsedstva Tupurkovski (Kadijević je obisk odklonil). Pogovarjala sta se najprej z Drnovškom ter čakala Kučana in Rupla, da se vrneta s pogovorov z Genscherjem v Avstriji. Po telefonu sta se pogovarjala z Markovičem (ki si je prav tako prizadeval za prekinitev ognja) in Kadijevičem, ki ni hotel prekiniti letalskih napadov. »Slovenija je hotela vojno, sedaj jo ima, mora kapitulirati formalno in dejansko, Kučan mora na kolena,« je bil njegov odgovor.⁶⁸⁰ Tupurkovski, ki se je z njim pogovarjal, mu je zabrusil, da mu garancij ne daje ulica, ampak vrhovni poveljnik, to je predsedstvo.

Na razširjeni seji slovenskega predsedstva sta oba, Mesić in Tupurkovski, slovensko vodstvo prepričevala, naj ne vztraja pri plebiscitnih odločitvah za vsako ceno. Mesić je povedal, kaj se je dogajalo prejšnji dan na seji zveznega predsedstva, da je admiral Brovet zahteval, naj se do 14. ure omogoči prihod helikopterjev s hrano in sanitetnim materialom na vse lokacije v Sloveniji, če tega ne bo, bo vojska udarila z vso silo. Člani predsedstva (razen Mesića, Drnovška pa na seji ni bilo) so tako stališče podprli. Povedal je še, da mu je tudi Kadijević grozil, češ da ne priznava predsedstva kot vrhovnega poveljnika, da vojska ravna po ustavi in lahko v Sloveniji počne, kar hoče.⁶⁸¹ Slovensko vodstvo, ki je med sejo imelo ves čas vključen televizor, kjer so kazali posnetke od letalskih napadov uničenih naselij, je bilo besno, vendar je tudi želelo napade čim prej ustaviti. Med sejo so bili tudi nenehno telefonsko povezani z Markovičem in Kadijevičem in končno je bil, v veliki meri pod pritiskom vojske (Bučar je zahteve armadnega vrha označil kot pučističen, protislovenski diktat), sprejet okvir, ki naj bi zagotovil premirje: vzpostavitev

⁶⁷⁹ Ob prevzemanju dolžnosti poveljnika 5. vojaškega območja 2. 7. ob 2.15 zjutraj je Avramović zahteval, naj poveljstvo 5. vojaškega območja slovenske generale in častnike iz poveljstva obravnava kot dezerterje, če do tega ne bi prišlo, pa jih je kljub temu treba takoj odstraniti s položajev. (Predojević, V precepu, str. 140, 141.)

⁶⁸⁰ Mesić, Kako je srušena Jugoslavija, str. 70.

⁶⁸¹ Zapisnik 49. seje predsedstva RS, 2. 7. 1991. Arhiv predsednika RS.

prvotnega stanja na mejah, popolna deblokada enot in ustanov JLA, vrnitev vseh sredstev in vseh objektov JLA, zveznega sekretariata za notranje zadeve in carine (do 12. ure 5. julija), umik oboroženih slovenskih enot »na svoje lokacije« (do polnoči 4. julija); takojšnja vrnitev vseh ujetnikov. Slovenija je temu dodala svoje zahteve: zamrznitev odločitve zveznega IS o zavzetju mejnih prehodov, ustavitve vojske na mestih, kjer je (do 18. ure), nato pa (do polnoči 4. julija) vrnitev v vojašnice, vrnitev letal na letališča, prekinitve vseh sovražnosti, sprostitev uporabe javnih cest in zračnega prostora.⁶⁸² Dogovor ni bil usklajen, šlo je bolj za skupen seznam zahtev obeh strani, zato so se kasneje pojavljale različne interpretacije in stališča obeh strani.

Med pogajanja je še prihajalo do napetosti, Kadijević je po telefonu ponavljal, da ravna po ustavi in da za svoja dejanja ne bo odgovarjal predsedstvu, po televiziji pa je vmes nastopil tudi Adžić, ki je dejal, da je vojska po ustavi in na osnovi odločitve najvišjih organov oblasti vzpostavila mejni režim na jugoslovanski meji, ki je bil porušen zaradi enostranskih postopkov in politike izvršenih dejstev. Dodal je, da je vojska kljub odporu svojo nalogo opravila v nekaj več kot 24 urah in nato javno objavila, da je prenehala s pohodi. Slovensko vodstvo pa da je to izkoristilo, prekršilo dogovorjeno prekinitev ognja in s 36 000 oboroženimi ljudmi šlo v napad na vse, kar nosi uniformo. Slovenskim oboroženim silam je očital, da ravna podlo in brutalno, da ne prizanašajo nikomur, niti ne mladoletnim otrokom, ženskam in svojim dočerajšnjim sosedom, vodstvu Slovenije pa, da uporablja najbolj nagnusne trike in prevare. Tudi zveznim oblastem je očital, da so vojsko ves čas ovirale, da je on zahteval pogajanja, medtem pa je nasprotna stran napadala, da je bilo med vojaki veliko izdaj, še posebej to velja za Slovence. Po njegovem je bila JLA vsiljena vojna za obrambo Jugoslavije, to je morala sprejeti, saj zanjo alternativa – vdaja in izdaja – ne obstaja. Na koncu je izjavil, da bo JLA nasprotnika prisilila, da bo spoštoval prekinitev ognja, da bo našla tiste, ki se skrivajo po jazbinah, vzpostavila kontrolo in stvari pripeljala do konca.⁶⁸³

Adžićev govor v času, ko je Kadijević po telefonu že sprejel premirje in okvirni dogovor, je izzval ugibanja o razlikah v vojaškem vrhu, zlasti med Adžićem (ki je vztrajal pri jugoslovanski usmeritvi) in Kadijevićem (ki je vedno bolj podlegal srbski usmeritvi).

Na tiskovni konferenci v Ljubljani 2. julija ob 21. uri so Kučan, Mesić in Kacin predstavili osnovne točke dogovora o premirju:

1. Prekinitev vseh sovražnosti takoj, najkasneje do 21. ure.
2. Razdvojitve JLA in TO, deblokada armadnih enot in vrnitev v vojašnice, deblokada in vrnitev odreda zvezne milice.

⁶⁸² Prav tam; gl. tudi: Mesić, Kako je srušena Jugoslavija, str. 71, 72.

⁶⁸³ Mesić, Kako je srušena Jugoslavija, str. 72, 73; Kolšek, Spomini, str. 246. – Adžićeva izjava je bila v celoti objavljena naslednji dan, 3. 7. 1991, v Borbi, povzelo pa jo je tudi drugo časopisje.

3. Vzpostavitev stanja na mejah v skladu z doseženim dogovorom z ES ob upoštevanju tri-mesečne zamrznitve odločitve o osamosvojitvi.
4. Izpustitev vseh ujetnikov brez kakršnihkoli pogojev ob največji skrbi za življenje in zdravje ujetnikov, to velja za obe strani.

Po vzpostavitvi premirja naj bi se pogovori o medsebojnih odnosih v Jugoslaviji nadaljevali na najvišji ravni, vendar, kot je rekel Kučan, ob dejstvu, da po koncu te vojne nič ne bo tako, kot je bilo prej, saj je popolnoma spremenila odnose v Jugoslaviji.⁶⁸⁴

Mesić, preplašen zaradi Kadijevićeve reakcije, se kljub dogovorjenemu premirju ni upal vrniti v Beograd, ampak je raje ostal v Zagrebu, od koder je komuniciral z nekaterimi zunanjimi ministri evropskih držav: Hansom Dietrichom Genscherjem, Douglasom Hurdom, Hansom van den Broekom in Aloisom Mockom, pa tudi z nekaterimi ambasadorji, med drugimi z Warrenom Zimmermannom (ta mu je prenesel stališče ZDA, da morata Mesić in Marković vzpostaviti kontrolo nad JLA, da bo jugoslovanska vlada, če bo še naprej uporabljala silo, izgubila simpatije ZDA, da se morajo jugoslovanski narodi sami odločiti, ali bodo živeli skupaj, ZDA ne podpirajo enotnosti za vsako ceno, vendar so tudi proti separatizmu in enostranskim odločitvam). Poanta Mesićevih informacij tujim državnikom je bila, da vojska ni več pod kontrolo, da je de facto izvedla puč in da se premier Marković čuti njenega ujetnika. Predlagal je, naj Nemčija zahteva sklic izredne seje VS OZN (jugoslovanska diplomacija je to namero s pomočjo Javierja Pereza de Cuéllarja in neuvršenih držav potem uspešno preprečila), naj ES pošlje v Slovenijo in na Hrvaško opazovalce in pritisne na JLA, zlasti pa dopove Kadijeviću, da priznava samo tisto, kar sprejme predsedstvo, jasno naj tudi pove, da bo priznala Slovenijo in Hrvaško, če se vojska ne bo takoj umaknila v kasarne.⁶⁸⁵ ES naj tudi podpre štiri dogovorjene točke premirja. Mesić je tudi menil, da pučiste vodi Adžić, Kadijević pa da je njegov »ujetnik«. Podobne pogovore je z evropskimi državniki, zlasti z Genscherjem in Mockom, s katerima je bil stalno na zvezi, iz Ljubljane opravljal Drnovšek, ki je prek obeh zunanjih ministrov zlasti skušal doseči, naj bi ES in ZDA, po možnosti pa še Rusija, izdale deklaracijo, da bodo takoj priznale Slovenijo in Hrvaško, če vojska ne bo prenehala s premiki. Mesićevo dramatiziranje situacije, Drnovškovi in drugi pozivi so imeli za posledico pritiske mednarodne skupnosti na Kadijevića (Avstrijci, pa tudi Američani, so bili še posebej zaskrbljeni zaradi jedrske elektrarne Krško, prihajalo je namreč do groženj, da jo bo JLA bombardirala), Kadijević pa se je umiril in obljubil, da bo prišel na sejo predsedstva SFRJ, ko jo bo Mesić sklical. Tudi intenzivnost vojaških spopadov se je po tem dogovoru malo zmanjšala, vendar se razmere niso umirile.

Že ponoči z 2. na 3. julij, pa tudi ves naslednji dan, 3. julija, je še prihajalo do manjših spopadov, predvsem na Štajerskem (Radenci, Središče ob Dravi,

⁶⁸⁴ Mesić, *Kako je srušena Jugoslavija*, str. 73, 74.

⁶⁸⁵ *Prav tam*, str. 76.

Gornja Radgona), vojska pa je svojim enotam pomagala z letalskimi napadi. Iz Beograda je proti Sloveniji krenila oklepna gardna enota, kar je bila ali propagandna poteza (Srbi so jo na poti navdušeno pozdravljali) ali še ena nemurna odločitev vojaškega vrha, saj bi enota za skoraj 600 kilometrov dolgo pot do Slovenije potrebovala več dni, zato se je spotoma ustavila.

Zvezna vlada je imenovala komisijo za pogajanja, vodila sta jo generala Andrija Rašeta (ki je pred sestankom s slovensko komisijo soglašal z ustavitvijo ognja) in Petar Gračanin. Obe komisiji (v slovenski so bili Miran Bogataj, Dušan Plut, Boris Žnidarič) sta se sestali na zagrebškem letališču Pleso. Pogajanja, ki so sledila, so bila trda in naporna, polna obtoževanj ene strani na račun druge, pogajalci JLA so se hoteli v praktičnih rešitvah čim bolj približati stanju pred razglasitvijo osamosvojitve Slovenije, slovenska stran je hotela čim več od pridobljenega zadržati. Predvsem je nasprotovala kakršnikoli razpravi o političnih vprašanjih in je skušala pogovore omejiti predvsem na »tehnična«, tj. vojaška vprašanja.⁶⁸⁶

Takoj ko so se spopadi umirili, se je povečal pritisk staršev, ki so imeli sinove v JLA v Sloveniji. Iz Beograda v Ljubljano se je napotila kolona petih avtobusov z ok. 500 starši, ki so v Slovenijo prišli 3. julija dopoldne.

Podobno so se že precej prej, 16. maja, v Ljubljani organizirali tudi slovenski starši, ki so ustanovili odbor staršev za varstvo in vrnitev slovenskih vojakov. Vodil ga je Janez Stergar. Imel je tudi pokrajinske odbore in si je prizadeval, da bi se rekruti iz JLA vrnili čim prej (pred začetkom napada na Slovenijo so jim namreč neprostovoljno podaljševali služenje). Odbor je deloval do vrnitve zadnjih rekrutov po koncu spopadov v Sloveniji. Deloval je kot organ civilne družbe, s stalno dežurno službo, tiskovnimi konferencami, javnimi tribunami, telefonskimi in pisnimi urgencami. Še pred začetkom spopadov je od vojaških oblasti izposloval nekaj ugodnosti (odpusti vojakov iz t. i. prve in druge skupine v maju in prvi polovici junija, dostavljanje pošte, izhodi iz vojašnic ipd.), v vojni pa je sodeloval pri repatriaciji rekrutov (teh je bilo v začetku vojne ok. 6500, op. B. R.). Odbor je bil zaradi zlorabljanja položaja rekrutov kritičen do obeh strani, torej tudi do slovenske oblasti.⁶⁸⁷

Podobno so se organizirale tudi matere srbskih, malo kasneje pa tudi makedonskih in bosanskih vojakov, ki so pritiskale na vodstvo JLA, naj njihove sinove vrne iz Slovenije in naj jih ne uporablja v bojih. Medijski učinek teh pritiskov je bil v Srbiji velik in je še dodatno prispeval k odločitvi srbskega vodstva in vrha JLA k umiku iz Slovenije.

Dobro znamenje za morebiten konec spopadov je pomenila tudi izjava ameriškega zunanjšega ministra Jamesa Bakerja, ki je tisti dan rekel, da »je jugoslovanska vlada prekoračila dovoljene meje pri uporabi sile«. Neuradna

⁶⁸⁶ Magnetogram 50. seje predsedstva RS, 3. in 4. 7. 1991. Arhiv predsednika RS.

⁶⁸⁷ Janez Stergar, Odbor staršev za varstvo in vrnitev slovenskih vojakov, rokopis. - Kolegu Stergarju se za posredovanje podatkov zahvaljujem.

in formalno zanikana ameriška privolitev, da Marković naredi red z vojsko, je bila tako uradno preklicana, vendar Marković tedaj že ni bil več pomemben, pomembno je bilo, ali bo vrh JLA ravnal samostojno ali se bo podredil političnim organom, zlasti predsedstvu SFRJ in njegovim odločitvam.

V skladu z dogovorjenim premirjem so se enote JLA 4. julija vendarle začele umikati v vojašnice na Hrvaškem in v Sloveniji. Vojašnicam so v Sloveniji začeli vračati infrastrukturo, v slovenske roke pa je prešlo še nekaj preostalih mejnih prehodov. Ok. 12. ure so bili vsi mejni prehodi v rokah TO. Znova je stekel promet. Zvezno predsedstvo pod Mesičevim vodstvom in brez Drnovška se je sestalo na 123. seji. Kadrijević je ponovil zahteve, ki jih je izrekel Mesiću in Tupurkovskemu po telefonu 2. julija, ko sta bila v Ljubljani.

Predsedstvo je to sprejelo kot sklepe:

- da se še isti dan izpustijo vsi ujetniki,
- da se do 7. julija do 12. ure vzpostavi predvojno stanje,
- da se naslednji dan, 5. julija, vojski in zveznemu sekretariatu za notranje zadeve vrnejo objekti in oprema
- in da se še isti dan sprostijo vse kopenske in zračne komunikacije.

Predsedstvo je verjelo Kadrijevičevim zagotovilom, da se je JLA že vrnila v garnizone, zato zahteva po vračanju vojske v vojašnice sploh ni prišla med sklepe, pač pa je bila sprejeta zahteva, da se »oborožene enote TO in druge oborožene enote takoj umaknejo v mirnodobne objekte, najkasneje pa do 24. ure 4. julija.«⁶⁸⁸ Tupurkovski in Bogičević sta bila skupaj s Kadrijevičevim pomočnikom Mičem Čušičem zadolžena za nadzor nad izvajanjem sklepov predsedstva.

Proti večeru je – v nasprotju z na videz pomirjujočimi procesi čez dan – znova prišlo do nove nevarnosti rušilnega napada JLA. Po mnenju vrha JLA Slovenija ni začela uresničevati komaj sprejetih sklepov zveznega predsedstva (premirje naj bi začelo veljati ob 24. uri), zato so se začele nove grožnje.

Slovensko vodstvo je sicer prve informacije s seje zveznega predsedstva dobilo po seji po telefonu, vendar se do njih ni želelo opredeljevati, dokler ne bi dobilo natančnejših informacij od Tupurkovskega in Bogičevića. Že vnaprej pa mu je bilo jasno, da so nekatere zahteve nesprejemljive (o vrnitvi na predvojno stanje na mejah) in da segajo prek tistega, kar je bilo dogovorjeno z evropsko »trojko«. Vrh JLA je zaradi tega besnel, Kadrijević je prek Tupurkovskega Kučanu sporočil, da Slovenija ni naredila nič od obljubljenega in da bo vojska ukrepala. Spodbujen s sklepi armadnega vrha iz 2. julija in z izdelanim načrtom napada, je dejal: »Dvignil sem vse, grem neselektivno, izbrisal jih bom z obličja zemlje.«⁶⁸⁹ Vendar je Kadrijevičevo oklevanje že imelo

⁶⁸⁸ Mesić, Kako je srušena Jugoslavija, str. 80.

⁶⁸⁹ Magnetogram 50. seje predsedstva RS, 3. in 4. 7. 1991 (drugi del seje 4. 7. se je pričel ob 20. uri). Arhiv predsednika RS.

posledice, slovenskemu vodstvu je bilo jasno, da je to bitka s časom, ker se pripravlja mednarodna akcija oz. kot je rekel Rupel: »Oni skušajo narediti svojo svinjarijo prej, preden bo zalaufal ta proces.«⁶⁹⁰

Bavčar je menil, da bo, če pride do neselektivnega napada, ogromno žrtev (čeprav JLA ne more uničiti vseh in vsega do konca), Janša pa je ocenjeval, da bo sicer prvi udar po mestih videti grozen, čeprav rezultati zaradi marsičesa ne bodo tako grozni, imeli pa bodo velik psihološki učinek, večji kot bo materialna škoda. Menil je, da je treba le ohraniti živce in poskrbeti za medije, televizija ima rezervne lokacije in satelitski oddajnik, tako da jih ne bo mogoče uničiti.⁶⁹¹ Vendar je tudi sam dvomil, da bi vojska zaradi javnega mnenja in pritiska tujine upala udariti po civilnih ciljeh.

Slovensko vodstvo je imelo informacije, da jugoslovanska diplomacija zunaj umirja situacijo, da zatrjuje, da zvezna vlada in predsedstvo funkcionirata, da se armada umika in intervencija od zunaj ni potrebna. Ob sprejetju pogoja, da se na mejah vzpostavi prejšnje stanje in da se tako plačujejo tudi carin in ob »potolaženi Evropi«, za katero je bilo v Sloveniji (kot je rekel Kučan) očitno prelito premalo krvi, bi bila Slovenija spet tam, kjer je bila: v enotni Jugoslaviji, ki jo podpira zahodna diplomacija, in v neskončnih dogovarjanjih s federacijo, ki ne bi vodila nikamor.

Drnovšek je povedal, da so bili sklepi – kot mu je rekel Tupurkovski – na seji zveznega predsedstva sprejeti soglasno, generali pa so zaradi poraza v Sloveniji strašno jezni in užaljeni. Da Genscher sklepe že ima in da se mu zdijo dokaj normalni, da jih tujina sprejema, zato ocenjuje, da jih bo najbrž morala sprejeti tudi Slovenija, saj se JLA umika v kasarne. Ocenil je, da je javno mnenje v zahodnih državah sicer še vedno v slovensko korist, lahko pa se obrne, in dodal, da je morala tudi Nemčija podpisati sporazum o nemško-poljskih mejah, kar je bilo strašno boleče in tudi neke vrste umik, ampak drugače ni šlo. Po Drnovškovem mnenju je zavrnitev ultimata zaradi slovenske javnosti najbrž potrebna, da pa bo zunaj naletela na negativen odmev.⁶⁹² Podobne signale kot Drnovšek je dobival tudi Rupel, med drugim mu je De Michelis svetoval, naj ima Slovenija do sklepov predsedstva pozitiven odnos. Nemški konzul v Ljubljani Günther Seibert je Ruplu povedal, da ameriški predsednik George Bush tehta nekako takole: Ali pustimo, da se te male državnice osamosvojijo, potem bo tako tudi v SZ, ali pa pustimo, da vojska zmaga. Rupel je tudi menil, da se sicer stvari bolj nagibajo k priznanju samostojnosti, ob morebitni zaostritvi pa zlasti Avstrijci ponujajo kakršnokoli pomoč, »tudi prostor za vlado in družine, če bi bilo potrebno.«⁶⁹³

Kljub hudim grožnjam vojaškega vrha in kalkulacijam o najhujši varianti je več znamenj kazalo, da dogajanje pelje v drugo smer, v internacionali-

⁶⁹⁰ Prav tam.

⁶⁹¹ Prav tam.

⁶⁹² Zapisnik 51. seje predsedstva RS, 5. 7. 1991. Arhiv predsednika RS.

⁶⁹³ Prav tam.

zacija, k pogajanjem in reševanju konflikta po politični poti, s čimer pa se vojska ni želela sprijazniti. Čeprav so bile Mesičeve ocene o Kadrijeviću kot Adžičevem »talcu« pretirane, pa so se med pogledi vodilnih generalov kazale zaznavne razlike. Adžić je vztrajal pri trdi jugoslovanski varianti in pokoritvi Slovenije zaradi ohranitve Jugoslavije, Kadrijević pa je vedno bolj sprejemal srbsko logiko, da je treba Slovenijo zaradi upora in sramotnega poraza, v katera je prisilila JLA, kaznovati, potem pa dovoliti, da se odcepi.

Vrh JLA je 5. julija, še vedno besen, ker Slovenija ni izpolnjevala pogojev predsedstva, načrtoval nadaljevanje akcij. Adžić je svoje stališče in načrte radikalnega dela vojske pojasnil v govoru, ki ga je imel v Centru visokih vojaških šol v Beogradu. Govoril je 150 oficirjem srbske in črnogorske narodnosti, ki so bili izbrani za poveljevanje enotam v Sloveniji in na Hrvaškem.

Dejal je, da je JLA v vojnem stanju, kar sta ji vsilili secesionistični republikli Slovenija in Hrvaška, ki rušita temelje socialistične Jugoslavije, k njuni politiki pa se vse bolj nagibata Makedonija in BiH. Trdil je, da so razmere skrajno dramatične, teže kot leta 1941. Po njegovem mnenju je večstrankarski sistem sprl jugoslovanske narode; zvezna vlada in Marković pa sta se z Zahodom tajno dogovorila za razbijanje Jugoslavije, čeprav se je za akcijo v Sloveniji odločil zvezni IS. Vzrok za to, da je JLA izgubila bitko, je videl v tem, da je bilo v akciji angažiranih premalo sil. Dodal je, da JLA kljub izgubljeni bitki ni izgubila vojne: enote JLA v garnizonih v Sloveniji se urejajo in dopolnjujejo ter pripravljajo za nadaljnje naloge, vendar potrebujejo »oficirje vašega ranga. Predsedstvo SFRJ je sprejelo sklepe, ki bodo Slovenijo prisilili, da vzpostavi prejšnje stanje. Če tega ne bo storila, bo vojaški vrh prisilil predsedstvo, da dovoli pritisk z vso silo.« Čeprav mnogi JLA očitajo silo, je še edina institucija, ki lahko reši Jugoslavijo pred razpadom in katastrofo bratomorne vojne. Parola »vsi Srbi v eni državi« je, kot je rekel, neuresničljiva, ker bi se začela vojna do uničenja, Jugoslavija pa rešuje tudi to vprašanje. Makedonija nima nobene možnosti, da ostane brez Jugoslavije, saj bi jo Bolgarija in Albanija hitro anektirali.

Adžić je dejal, da je najtežja situacija v BiH, kjer so Srbi nerealni, saj zahtevajo Veliko Srbijo, česar pa ni mogoče uresničiti brez katastrofe. Svoje ambicije lahko Srbi uresničijo le znotraj Jugoslavije.

Situacijo v armadi je ocenil za nestabilno. Napovedal je možnost intervencije od zunaj. Enote v Sloveniji morajo, kot je dejal, izpolniti vse ukaze, tudi če pri tem padejo vsi vojaki do zadnjega. Strah mora prisiliti nasprotnike v kapitulacijo, zato je treba uporabiti ogenj pri vseh, ki nasprotujejo armadnim akcijam.

Zaključek Adžičevega govora je bil: »JLA ne odstopa od Jugoslavije v sedanjih mejah. Ta cilj bo hitro dosežen z uporabo ultimativne zahteve predsedstva SFRJ do Slovenije. Tega pa slovensko vodstvo ne bo sprejelo, ker bi to pomenilo kapitulacijo, zato ga bo treba realizirati z oboroženo silo. Pri tem se JLA ne bo ozirala na proteste zunaj (ES, sosednje države in drugi). Niti na možne izgube in eventualne posledice.«⁶⁹⁴

⁶⁹⁴ Lovšin, *Skrita vojna* str. 222–227. – Povzetek govora je obveščevalni službi TO posredoval »polkovnik Jože«, tj. Karlo Gorinšek, ki je bil tedaj slušatelj v Centru visokih šol in se je pripravljval na generalski izpit.

Po informacijah, ki jih je iz JLA posredoval polkovnik Karlo Gorinšek, je bil vojaški vrh prepričan, da ima pri svojih namerah polno podporo Miloševića in srbskega vodstva. Za akcijo proti Sloveniji je nameraval uporabiti predvsem Srbe zunaj Srbije, ki so bili za uresničitev vojaškega načrta še posebej zainteresirani in motivirani. Zato je JLA mobilizirala enote, jih dopolnjevala s sredstvi in strelivom, koncentrirala vojsko na mejnih območjih s Hrvaško, v Sloveniji in na Hrvaškem hitro urejala enote, ki jih je nameravala uporabiti v boju. Vse enote so se bojno usposabljale z uporabo pravega streliva in minskih sredstev. Politična priprava je temeljila na jugoslovanstvu in sovraštvu do secesionistov ter poudarjanju superiornosti JLA, pa tudi na opozarjanju na nevarnost izdaje v lastnih vrstah, ki da jo je treba strogo kaznovati. Ideološka priprava je vsebovala tudi poudarjanje nevarnosti pred oboroženo intervencijo zahodnih sil, česar JLA za nobeno ceno ne bo dovolila. Nova naloga v Sloveniji naj bi bila po predvidevanjih vojaškega vrha končana v petih do desetih dneh.⁶⁹⁵

Oba visoka predstavnika vojaškega vrha sta govorila tudi po televiziji, le da je bil Kadrijevičev nastop nekoliko blažji od Adžičevega.⁶⁹⁶

⁶⁹⁵ Lovšin, *Skrita vojna*, str. 226.

⁶⁹⁶ Prav tam, str. 222–227; Kolšek, *Spomini*, str. 250; Janša, *Premiki*, str. 231–234.

ALI »LEPA JUGOSLAVIJA« ALI SAMOSTOJNA SLOVENIJA?

Med spopadi v Sloveniji se je v Srbiji in ponekod drugje po Jugoslaviji začel spreminjati odnos do JLA, kritiki pa so bili še posebej izpostavljeni zvezni organi, zlasti vlada in predsedstvo. V Srbiji je »novo voljo ljudstva« v glavnem usmerjalo srbsko vodstvo. V Beogradu so demonstranti zahtevali odstop predsedstva SFRJ, oblikovanje vlade narodne enotnosti, umik JLA iz Slovenije in odgovornost vojaškega vrha zaradi neuspeha v Sloveniji. Krste z mrtvimi vojaki, ki so prihajale iz Slovenije, so kritike še zaostrole. Začel se je množičen osip kadrov nesrbske narodnosti v JLA. Ta je praktično postajala srbska armada. Že 3. julija, ko so se srbski starši ustavili v Zagrebu in se v histeričnem ozračju pogovarjali z Avramovićem in drugimi predstavniki 5. vojaškega območja, je postajalo jasno, da skušajo srbske oblasti osebno stisko staršev izkoristiti za svojo politiko umika JLA na »pravo mejo«. ⁶⁹⁷

Sicer pa so politiko srbskega vodstva že po prvih porazih JLA v Sloveniji nakazali promiloševičevsko usmerjeni študenti, ki jih je srbsko vodstvo že večkrat uporabilo za »izražanje volje ljudstva«. Na demonstracijah pred srbsko skupščino 30. junija so zahtevali, naj se JLA umakne iz Slovenije. ⁶⁹⁸ Da je šlo za načrtno in koordinirano akcijo srbskega vrha, potrjuje tudi Jovičeva razprava istega dne na seji Sveta za varstvo ustavne ureditve, češ da bo Slovenija najbolj kaznovana, če bo takoj sprejeta odločitev o njeni izključitvi iz Jugoslavije. Skupščina SFRJ bi po njegovem mnenju morala takoj izjaviti, da spoštuje pravico slovenskega naroda do samoodločbe in odcepitve, določiti novo mejo in zahtevati od republiških skupščin, da to odločitev potrdijo. Izvesti je treba finančno, devizno in vse druge ločitve ter od tujine zahtevati, naj Slovenije ne prizna, dokler ne bo na podlagi jugoslovanskih zakonov izvedena popolna razmejitev. Brez tega Jugoslavija vstopa v vojno, ki nima nobenega smisla in je ne more dobiti. Jović je tudi menil, da mora odločitev o uporabi vojske sprejemati predsedstvo, čeprav nima predsednika, ne pa vlada, ki za to nima pristojnosti. Jović je svojo razpravo označil kot »prvo napoved v okviru enega od organov predsedstva SFRJ, da je treba dvigniti roke nad Slovenijo«. ⁶⁹⁹

⁶⁹⁷ O tem načrtu je podpredsednik srbske skupščine Pavić Obradović obvestil Vasa Predojeviča (Predojevič, V precepu, str. 146).

⁶⁹⁸ Tasić, Kako sam branio Antu Markovića, str. 124.

⁶⁹⁹ Jović, Zadnji dnevi SFRJ, str. 336. – Gl. tudi: Laura Silber, Allan Little, Smrt Jugoslavije, Lj. 1996. Izvirnik je izšel leta 1996 v Londonu pod naslovom *The Death of Yugoslavia*.

Tedaj se z njim ni strinjal nihče. Hrvaška se je bala, da bo ostala sama v spopadu z Jugoslavijo, BiH in Makedonija sta se bali srbske majorizacije. Kadrijević in JLA nista upala odkrito stopiti na srbsko stran. Vendar je bilo srbsko vodstvo že odločeno, da opusti centralistični jugoslovanski scenarij in se loti uresničitve velikosrbskega, za kar pa je nujno potrebovalo vojsko.

Dva dni kasneje, 2. julija, so poslanci srbske socialistične stranke v srbski skupščini izjavili, da nimajo nič proti odcepitvi Slovenije, Milošević pa je dejal, da mora JLA braniti tiste narode, ki želijo ostati v Jugoslaviji.

Kadrijevićeva stališča o nadaljnjem ravnanju JLA v Sloveniji so se odločilno spremenila 5. julija, ko so se sestali Jović, Milošević in Kadrijević. Jović je na sestanku razmere ocenil kot tragične: JLA je v Sloveniji poražena in potolčena, morala vojske je nizka, srbsko ljudstvo izgublja zaupanje v JLA, opozicija zahteva oblikovanje srbske vojske. Vsem je jasno, da se vojni ni mogoče izogniti in da je JLA skoraj razpadla. Srbsko gibanje obnove izvaja neposredno propagando, naj se rezervisti ne odzivajo na pozive, naj dezertirajo. Menil je, da gre za izdajo. Matere vojakov demonstrirajo – zahtevajo, naj se »otroci vrnejo iz vojske«. Srbsko ljudstvo se popolnoma zmedeno na veliko pridružuje opoziciji. »Zahtevajo naše odstope,« je dodal.

Milošević in Jović sta od Kadrijevića odločno zahtevala:

1. Slovencem odgovoriti ostro, z vsemi sredstvi, vključno z letalstvom, jim absolutno ne več dovoliti, da šikanirajo JLA. Nato se umakniti iz Slovenije. O tem bomo sprejeli pravočasno odločitev.
2. Glavne sile JLA zbrati na črti Karlovec-Plitvice na zahodu; Baranja, Osijek, Vinkovci-Sava na vzhodu in Neretva na jugu. Tako do dokončnega razpleta oziroma do svobodne opredelitve ljudstva na referendumu vojaško nadzorovati vsa ozemlja, na katerih živijo Srbi.
3. Popolnoma odstraniti Hrvate in Slovence iz vojske.

Če vojska akcije v Sloveniji ne bo začela takoj, sta poudarila, bo s tem izgubila Srbija, saj bo potem razpadla tudi vojska (s čimer bi se postavilo vprašanje, kdo bi lahko legitimno zasedel meje velike Srbije, op. B. R.).

Kadrijević je brez razprave sprejel vse zahteve. Navsezadnje ni šlo le za patriotizem (bodisi jugoslovanski bodisi srbski), pač pa tudi za ohranitev vsaj jedra vojske in seveda tudi številnih privilegijev, ki so jih imeli oficirji. Za izvedbo je predvidel šest do deset dni časa, Jović in Milošević pa sta zahtevala, naj vojska to stori v dveh do treh dneh, češ da bosta sicer Avstrija in Nemčija prej priznali Slovenijo in Hrvaško in takrat vojaška intervencija ne bo več mogoča. Kadrijević je to sprejel, dogovorili pa so se tudi, da vrh JLA predsedstvu SFRJ postavi dve možnosti: ali da prisili Slovence k izvajanju odločitev predsedstva o tem, da morajo prepustiti mejo nadzoru JLA in spoštovati zvezne zakone, ali pa da predsedstvo ukaže JLA, naj zapusti Slovenijo. Predvidevali so, da bo tako v prvem kot v drugem primeru prišlo do spopada, ker

Slovenci ne bodo brez boja dopustili, da bi jim odpeljali tehniko. Menili so, da jim v tem spopadu ni treba prizanašati.⁷⁰⁰

Slovensko vodstvo se je na seji sestalo 5. julija ob 9.30 zjutraj. Tedaj Adžičevega govora, ki se je začel ob 13.00, še ni poznalo (njegov povzetek je v Slovenijo prišel 6. julija proti večeru). So pa med sejo po faksu prihajali sklepi zveznega predsedstva. Na Omanovo vprašanje »Ali imamo že kaj od ultimativnega predsedstva?« je Kučan odgovoril, da pravkar prihajajo. Glasno je prebral zaključek: »Sprovođenjem ovih odluka obezbedit će se uslovi za normalan život i rad građana u Republici Sloveniji.« In ironično dodal: »Za to je pa treba Mesiću res čestitati.«

Slovensko vodstvo, ki je bilo stisnjeno med grožnje vrha JLA in pritiske iz tujine, naj sklepe predsedstva sprejme, je oblikovalo preliminarna stališča, s katerimi je želelo odgovoriti na zahteve predsedstva:

- nesprejemljivo je postavljanje ultimativnih zahtev brez pogajanj, kot da gre za center na eni strani in uporno provinco na drugi, ne pa za sporazumno reševanje sporov med dvema državama;
- zahteva, da se na mejah vzpostavi stanje, kot je bilo pred 25. junijem, je za Slovenijo nesprejemljiva;
- vse enote in ustanove JLA v Sloveniji so že deblokirane, veliko, zlasti manjših vojašnic pa je vojska že zapustila;
- tanke in drugo motorizacijo je JLA umaknila v vojašnice, tistih, ki jih je TO v bojih zasegla; pa ni mogoče vrniti pred podpisom dogovora o povrnitvi škode;
- enote TO se ne morejo vrniti nikamor, saj nimajo vojašnic;
- ceste so bile ponoči sproščene, blokade umaknjene, Brnik usposablja in bo kmalu odprt za promet;
- Slovenija bo vojakom dala na izbiro, da se lahko takoj vrnejo v JLA (opozorila pa jih bo na stališče JLA, da se morajo po 15-dnevnem dopustu vrniti na služenje vojaškega roka) ali pa da jih pridejo iskat starši;
- prekinitve ognja za sedaj velja.

Naslednji dan, 6. julija, sta se oba člana zveznega predsedstva, določena za posrednika, udeležila seje slovenskega predsedstva.

Razprava slovenskega vodstva je potekala v skladu s sklepi, o katerih se je dogovorilo prejšnji dan: Slovenija je v vojni, ki ji je bila vsiljena, zato ne more sprejeti nobenih ultimativnih zahtev, zlasti pa ne zahteve po vrnitvi prejšnjega stanja na mejah. Zvezno predsedstvo se mora nujno distancirati od Adžičevih in Negovanovičevih groženj.⁷⁰¹ Druge zahteve so večinoma izpolnjene, ceste so prehodne, vojašnice odblokirane, vrnjena jim je bila infrastruktura, o neresenih stvareh (npr. izpustitvi ujetnikov in odpustitvi slovenskih vojakov iz JLA) se je slovenska stran pripravljena pogajati takoj.

⁷⁰⁰ Jović, Zadnji dnevi SFRJ, str. 340.

⁷⁰¹ Magnetogram 52. seje predsedstva RS, 6. 7. 1991, prvi del. Arhiv predsednika RS.

Tupurkovski je vztrajal, da se JLA vrne na zeleno mejo in v karavle, v zvezi s carinami pa je dopuščal možnost dogovora, da jih opravljajo slovenski cariniki v korist oz. v funkciji federacije. Kučan ga je zavrnil, češ da z Bogičevićem nimata mandata za pogajanja, da prisostvujeta seji slovenskega predsedstva, ne pa pogajanjem med zveznim in slovenskim predsedstvom.

Velik del pogovora je bil namenjen razčiščevanju, kdo krši premirje in kako. Na koncu so ugotovili (to so zapisali tudi v sporočilu s seje), da se ni mogoče pogovarjati s stališča ultimatov, da je Slovenija 25. junija razglasila samostojnost in prevzela vse izvrševanje funkcij na svojem ozemlju, JLA pa je izvršila agresijo. V Sloveniji je vojna, ki še ni končana, ampak gre za prekinitvev ognja, Slovenija ni kapitulirala, prekinitvev ognja omogoča ureditev načina nadaljnjega uresničevanja nesporne pravice Slovenije do samoodločbe in neodvisnosti, tako da pri tem ne bi bili oškodovani interesi drugih in ogrožena mir in varnost v Evropi. Za slovensko predsedstvo je najpomembnejše, so poudarili, da dobi zagotovilo vseh republik in organov federacije, da se ne bo uporabila oborožena sila. Dodali so, da bo vprašanje stanja na meji treba razčistiti naslednji dan, na sestanku s »trojko«⁷⁰² ES, vendar ob upoštevanju dejanskega stanja; na tem sestanku bo tudi treba opredeliti vsebino trimesečnega roka. Dogovorili so se, da je treba čim prej realizirati ustanovitev že dogovorjene skupne komisije zveznih organov in Republike Slovenije za nadzor nad prekinitevjo ognja, za kar se bosta zavzela tudi oba člana zveznega predsedstva.⁷⁰²

V večernem delu razširjene seje slovenskega predsedstva so že razpravljali o javno izraženih srbskih stališčih, da naj JLA varuje tiste dele Jugoslavije, ki želijo v njej ostati, in da ne bodo nasprotovali nobenemu, ki želi oditi (niso pa seveda vedeli za konkreten dogovor med Kadrijevičem in srbskim vodstvom). Srbska odločitev, kot je ugotovil Kučan, terja nov strateški premislek in ustrezen odgovor.

Vendar so bile v tistem trenutku pomembnejše priprave na brionska pogajanja in reševanje konkretnih zadev (med sejo je npr. prišla delegacija staršev iz drugih republik in zahtevala pogovor z Janšo in enim od članov predsedstva). Eno od vprašanj je bilo, ali vrniti vojne ujetnike ali ne (šlo je za 221 oficirjev). Janša je bil proti temu, saj bi jih lahko zamenjali za ok. 2000 slovenskih rekrutov, kolikor jih je bilo tedaj še v JLA. Kučan je predlagal, naj bi rekli, da so proti njim sproženi kazenski postopki in da trenutno vsak primer posebej preučujejo (nepripravljenost, da oficirje vrnejo, je potem na Brionih sprožila hud zaplet). Glede meje so predlagali kompromis, da bi na njej postavili dve tabli in dve zastavi, slovenski organi bi opravljali servis za Jugoslavijo, mejo pa bi varovali po evropskih načelih (z milico in brez vojske). Vsem je bilo jasno, da bodo pogajanja trda, da bo evropska »trojka«⁷⁰² verjetno vztrajala pri vrnitvi na stanje pred vojno, saj je ES podpirala tudi sklepe zveznega

⁷⁰² Zapisnik in magnetogram 52. seje predsedstva RS, 6. 7. 1991, prvi del, ob 8. uri (sporočilo za javnost). Arhiv predsednika RS.

predsedstva s 4. julija, načeloma pa bi imela rada, kot je rekel Bučar, »lepo Jugoslavijo«. ⁷⁰³

Mednarodni pritisk, neposredna pogajanja na Brionih in notranja razhajanja v vrhu JLA, ki se je kot večnacionalna armada po napadu na Slovenijo bliskovito razkrajala, so preprečili prvi del srbsko-armadnega načrta, tj. kaznovanje Slovenije, preden bi ji dovolili, da se pod zveznimi pogoji odcepi. Vendar nevarnost totalnega napada JLA na Slovenijo kljub temu ni bila odpravljena, je bila pa precej manjša in navsezadnje se spopadi niso obnovili.

Brionska pogajanja 7. julija ⁷⁰⁴ so v zvezi z vojaškim področjem potekala pod vplivom zahtev zveznega predsedstva in stališč evropske »trojke«. Dogovorjeno je bilo, da je treba odblokirati vse vojaške objekte in enote ter JLA vrniti zaplenjene objekte in opremo, da se morajo enote JLA brezpogojno vrniti v vojašnice, da je treba zagotoviti prehodnost vseh cest, da je treba izpustiti vse ujetnike do 24. ure 8. julija ⁷⁰⁵ (ker Slovenija tega ni storila do dogovorjene ure, so v Beogradu že pripravljali letalski napad, brionski dogovor pa je postal vprašljiv), na mejah pa vzpostaviti prejšnje stanje.

Po brionskih pogovorih se je napetost še nadaljevala, JLA in Slovenija sta se medsebojno obtoževali kršitev dogovorov, JLA je grozila s ponovnimi napadi, slovensko vodstvo pa je na predsedstvo naslavljalo pisma z zahtevami, naj se JLA drži dogovorov. V Slovenijo sta na posredovalno misijo še dvakrat prišla Tupurkovski in Bogičević, začela pa je delovati tudi misija ES.

Tupurkovskega in Bogičevića je slovensko vodstvo ob prvem obisku, skupaj z generalom JLA, ki ju je spremljal, poslalo v razrušeno Gornjo Radgono. Vrnili so se pretreseni nad tem, kar so videli.

Srbska propaganda je v tistem času skušala čim bolj nazorno prikazati, da so razmere v Sloveniji za JLA nevdržne, kar je pomenilo začetek pripravljanja javnosti na umik JLA iz Slovenije. Slovenska stran je bila za umik seveda še bolj zavzeta, ne samo zaradi ključnih osamosvojitvenih razlogov, pač pa tudi zaradi povsem pragmatičnih problemov, saj ni mogla v neskončnost vzdrževati pripravljenosti TO, v kateri je prihajalo do raznih težav, med drugim do pogostih nesreč in pijančevanja. ⁷⁰⁶

Že med brionskimi pogovori, v senci uradnih sestankov, je Drnovšek skušal z Jovičem in Brankom Kostićem doseči, da bi srbski blok v predsedstvu

⁷⁰³ Zapisnik in magnetogram 52. seje predsedstva RS, 6. 7. 1991, drugi del, ob 20. uri. Arhiv predsednika RS.

⁷⁰⁴ Več o tem v poglavjih Slovenci in federacija ter Mednarodni vidik slovenske osamosvojitve.

⁷⁰⁵ Tasić, tedaj že tiskovni predstavnik zveznega IS (2. julija, po odstopu Slovence Darka Mari- na, ga je na ta položaj imenoval Marković), je o domnevno obupnem položaju ujetih vojakov in oficirjev pripravil informacijo (slovenska stran je skušala propagandni pritisk ublažiti s prevodom Adžičevega govora). Na zahodne pogajalce pa so pritiskali tudi armadni predstavniki. Kučan je na 53. seji predsedstva 7. 7. propagandni pritisk zadržal in opisal takole: »Sporočili so mu (Van den Broeku, op. B. R.), da Slovenci tako rekoč jejo žive ujetnike, da jim črvi lezejo skozi oči, da se jim rane gnojijo in nimajo zdravniške pomoči, da nimajo hrane.«

⁷⁰⁶ Na 57. seji predsedstva 12. 7. 1991 je ob Omanovih pritožbah na račun razmer v TO Janša povedal, da so res težave in »da smo imeli več ranjenih od nesreč kot od bojev«, vendar je to posledica tega, da ni več aktivnosti in da se lahko stvar reši le z odpuščanjem ljudi domov.

izglasoval sklep o umiku JLA iz Slovenije.⁷⁰⁷ Pogovori o tem so se telefonično nadaljevali tudi v naslednjih dneh, slovenska skupščina pa je 10. julija, ko je sprejemala Brionsko deklaracijo, v okviru predloga skupščinam drugih republik (o priznanju neodvisnosti Slovenije, o nadaljnjem sodelovanju, o zagotavljanju prostega pretoka kapitala, ljudi, idej in blaga) sprejela tudi sklep, da drugim republikam in federaciji predlaga umik JLA iz Slovenije. Že dva dni pred tem, 8. julija, je srbska skupščina uradno zahtevala od zveznih organov in od JLA, naj zaščitijo samo tisti del Jugoslavije, na katerem so se narodi izjasnili, da želijo živeti skupaj.⁷⁰⁸ S tem je bila zahteva po umiku JLA na slovenski in srbski strani tudi uradno »pokrita«.

Jović, Milošević in Kostić so v naslednjih dneh po sprejetju Brionske deklaracije prepričevali Kadrijevića, naj se JLA umakne iz Slovenije na meje prihodnje, »okrnjene« Jugoslavije (sestaneq v zvezi s tem so imeli 11. julija), vendar se je vrh JLA izmikal in na 124. seji zveznega predsedstva 12. julija (bila je brez Drnovška, ker ni hotel priti v Beograd) zahteve ni hotel podpreti, čeprav je Kostić dejal, da mora vojska takoj zapustiti ta »germanofilski, z militarizmom zastrupljeni in s protijugoslovanstvom indoktrinirani narod«.⁷⁰⁹ Predsedstvo je nato sprejelo odlok o demobilizaciji vseh oboroženih enot, razen JLA, o vzpostavitvi mejnega režima, kakršen je bil pred 25. junijem, in o ustvarjanju pogojev za normalno delovanje JLA.⁷¹⁰ Odlok ni imel nikakršnih posledic.

Umiku JLA se je od članov predsedstva upiral zlasti Mesić, ki je vedel, da to pomeni koncentracijo enot JLA na Hrvaškem, pomisleke pa je imel tudi kosovski član Sejdo Bajramović. Tupurkovski je očital, da hočejo JLA umakniti, »kot da je poražena«, kar da je katastrofalno. Dokončen sklep ni bil sprejet, o umiku naj bi razpravljali na naslednji, 126. seji, katere pa ni bilo oz. se je del predsedstva sestal na Brionih, del pa v Beogradu.

Mesiću je potem uspelo sklicati 127. sejo v Beogradu 18. julija. Razpravi o umiku JLA iz Slovenije se je hotel izogniti s tem, da je predlagal razpravo o razmerah na Hrvaškem, kar pa so drugi zavrnili. Poprejšnji dogovori med Drnovškom in srbskim blokom ter pritiski Jovića in Miloševića na Kadrijevića so obrodili uspeh.

Kadrijević ni imel kam, ostala mu je le še Srbija, saj v JLA, kot je poročal Brovet na seji predsedstva, ni hotel več nihče: največ rekrutov, pa še to malo, so dobili iz Bosne, iz Hrvaške le 17, iz Slovenije nobenega, makedonska vlada je sprejela sklep, da jih sploh ne bo pošiljala, v Srbiji pa so starši še naprej zahtevali, naj jih ne pošiljajo v Slovenijo in na Hrvaško.

S šestimi glasovi za (štirimi srbskimi, Tupurkovskega in Drnovškovim), Mesićevim proti in vzdržanim Bogičevićevim je predsedstvo na koncu sprejelo

⁷⁰⁷ Drnovšek, *Moja resnica*, str. 252, 253.

⁷⁰⁸ Tasić, *Kako sam branio Antu Markovića*, str. 140.

⁷⁰⁹ Mesić, *Kako je srušena Jugoslavija*, str. 105.

⁷¹⁰ Odlok je objavljen v: Kolšek, *Spomini*, str. 335.

odlok, da se do dokončnega dogovora o prihodnosti Jugoslavije enote JLA umaknejo iz Slovenije (kar pa ne prejudicira niti ozemeljske celovitosti niti prihodnje ureditve Jugoslavije), slovenski pripadniki stalne sestave JLA pa naj se v treh mesecih odločijo, ali bodo ostali v JLA.

V odloku je pisalo, da njegova uresničitev ni povezana z imovinskimi vprašanji med Slovenijo in federacijo; da bodo pristojni slovenski organi poskrbeli, da umik ne bo v ničemer oviran; da morajo biti do odhoda enot JLA omogočeni vsi pogoji za njihovo normalno delovanje, vsem pripadnikom JLA in njihovim družinam pa omogočeno prosto gibanje po Sloveniji; da se pripadnikom JLA, ki se želijo preseliti v druge republike, to omogoči z vso premično lastnino, stroške bo krila JLA; da bo štab vrhovne komande poskrbel za varne, urejene in učinkovite premike enot in vseh drugih dejavnosti, ki jih predvideva odlok o umiku.⁷¹¹

JLA se je umaknila v dogovorjenem trimesečnem roku. Slovenska stran je bila zainteresirana, da se čim bolj gladko izpelje, hkrati pa so predstavniki TO s tehničnimi dogovori stvari skušali zavlačevati, tako da bi čim več orožja in opreme ostalo v Sloveniji, zaradi česar je občasno prihajalo do polemik v slovenskem vodstvu. Takoj po tem, ko je bil objavljen odlok zveznega predsedstva o umiku JLA iz Slovenije, je ponekod med oficirji prišlo do emotivnih reakcij. Poveljnik (prej načelnik) 5. letalskega korpusa polkovnik Ljubomir Bajič je Kadrijevića razglasil za izdajalca, zbral je nekaj pilotov in jim naročil, naj bombardirajo posamezne cilje v Sloveniji, vendar je potem ukaz preklical.⁷¹²

Spopadi v Sloveniji so terjali smrt 65 ljudi: 37 pripadnikov JLA, 2 pripadnikov TO in milice, 16 civilistov (od tega 10 tujcev, večinoma voznikov tovornjakov). Na slovenski strani je bilo na položajih ok. 15 000 pripadnikov TO, ok. 20 000 rezervistov, 2000 pripadnikov milice in ok. 5000 lovcev. Na strani JLA je delovalo ok. 2000 vojakov nacionalno mešane sestave (od 45 000 vojakov in 4000 oficirjev, kolikor jih je bilo na 5. vojaškem območju). Ok. 15 000 vojakov je bilo blokiranih v vojašnicah. Spopadi so zajeli ok. 2 odstotka slovenskega ozemlja. JLA ni uporabila razpoložljivega topništva (ok. 1000 topov, minometov in večcevniht raketometov), uporabila je le manjši del od 1160 tankov in oklepnih vozil v sestavi 5. vojaškega območja, 3 odstotke zmogljivosti jugoslovanskega vojnega letalstva oz. ok. 15 odstotkov vseh zmogljivosti, ki so bile v pristojnosti 5. vojaškega območja. Prvotni taktični uspeh (zasedba prehodov - 133 od 137 v 48 urah) pa se je prelevil v strateško polomijo, ker JLA ni računala na odpor in ni ustrezno zavarovala ter oskrbela svojih enot.⁷¹³

Spopadi v Sloveniji so dobili različna imena in oznake: v Sloveniji se največkrat uporablja izraz »vojna za Slovenijo« ali »desetdnevna vojna«, Anton Bebler jo je označil kot »malo vojno« (Mini-War), obstajajo še druge oznake: »obmejno-carinski spopad«, »poseg oz. posredovanje JLA v Sloveniji«, »dого-

⁷¹¹ Mesić, Kako je srušena Jugoslavija, str. 123, 124; Kolšek, Spomini, str. 336.

⁷¹² Zapisnik 61. seje predsedstva RS, 21. 7. 1991, razprava Janeza Janše. Arhiv predsednika RS.

⁷¹³ Anton Bebler, Zakaj je vojna ostala na uzdah, Delo, Sobotna priloga, 22. 12. 2001, str. 8, 9.

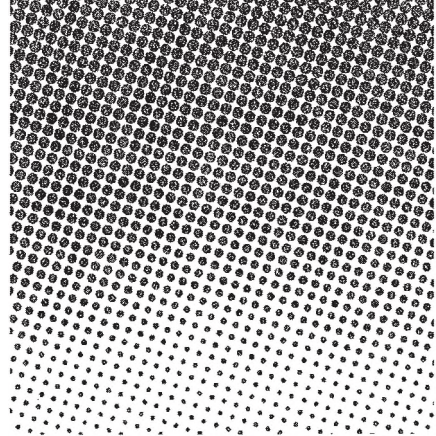
vorjena vojna« (med Slovenijo in Srbijo, op. B. R.), pa tudi nekatere pejorativne oznake, npr. Tuđmanova o »operetni vojni«. Nekateri vojaški analitiki jo definirajo kot začetek državljanske vojne v Jugoslaviji ali kot »secesijsko vojno«, »notranji spopad med centralno državno oblastjo in federalno enoto, ki je imela očitno secesionistične namene«, drugi govorijo o »klasični« agresiji JLA na Slovenijo.

Spopad v Sloveniji je ostal v senci kasnejših vojn na ozemlju nekdanje Jugoslavije. Njegovo bistvo niti ni toliko v tem, kaj se je zgodilo, pač pa predvsem v tem, kaj bi se lahko, če Slovenija vojaško (še bolj pa politično) ne bi bila pripravljena vsaj toliko, kot je bila. In njegov največji dosežek je bil v tem, da žrtev (po zaslugi pluralnega odločanja v političnem vrhu in uspešne kombinacije vojaških in političnih ukrepov) ni bilo več. In da se nobeden od slovenskih poveljnikov ni znašel pred haaškim sodiščem, kar pomeni, da so spopadi ostali v »civiliziranih« okvirih, kolikor to za oborožene spopade lahko sploh rečemo. Na to sta navsezadnje vplivala tudi relativno kratko obdobje spopadov in specifičnost razmer, ki sem jih opisal (nacionalno mešana sestava JLA, dolgoletno skupno življenje, defenzivno ravnanje dela slovenskih, hrvaških in nekaterih drugih oficirjev, stalni politični pritiski, ohranjanje komunikacije med nasprotujočima si stranema). Z vojaškega vidika je vsebino spopadov med zunanjimi opazovalci, naklonjenimi Sloveniji, morda še najbolj jedrnato opisal Viktor Meier: »Vojaške operacije so skoraj povsod potekale po enaki shemi: prvega dne so armadne enote korakale proti meji, drugi dan so se zadržile mreže slovenske TO in tretjega dne so se morale armadne enote zvečine predati in večina vojašnic je bila blokirana. Samo en trenutek je bil med celotnim soočenjem, ki je vnesel nekaj živčnosti med slovensko vodstvo. To je bilo med 1. in 2. julijem 1991, ko je vojska začela iz zraka napadati slovenske cilje, med drugim televizijske oddajnike in komunikacijske naprave. Slovenci niso imeli orožja, s katerim bi se branili visoko letečih letal.«⁷¹⁴

Čeprav jo je v primerjavi s kasnejšo vojno na Hrvaškem in v BiH Slovenija odnesla sorazmerno dobro, pa je dostikrat izrečena teza, da zato, ker jo je Srbija pustila oditi iz Jugoslavije, precej poenostavljena. Če bi jo mogli (za ceno, ki se jim ne bi zdela previsoka), bi jo Srbi zagotovo zadržali, zlasti pa Marković in vojaški vrh. To, da ni bilo več žrtev, je zasluga dobrih priprav, točnih analiz in uravnoveženosti v slovenskem vodstvu. V velikem delu pa tudi sposobnosti slovenskih politikov in diplomatov, ki so za pogajalsko mizo znali ubraniti vojaške uspehe.

Zadnji vojak JLA je zapustil slovensko ozemlje iz koprskega pristanišča 26. oktobra 1991. Dolgo in zapleteno razmerje med Slovenijo in JLA, v katerem je armada prešla pot od osvoboditeljice v drugi svetovni vojni, prek učinkovite braniteljice meja po njej in zveste pomočnice pri obnovi in graditvi ter ob naravnih nesrečah, do napadalke, se je s tem končalo.

⁷¹⁴ Meier, Zakaj je razpadla Jugoslavija, str. 250.

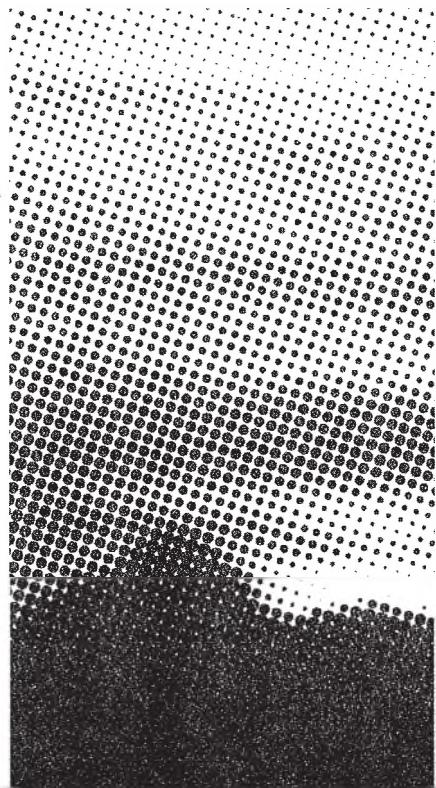
MEDNARODNI VIDIK SLOVENSKE OSAMOSVOJITVE

Slovenija še petdeset let ne bo priznana, če razglasi samostojnost.

Gianni de Michelis (1991)

Mislím tudi, da je bila napaka prehitro priznanje Slovenije in Hrvaške, kar sta v bistvu izsilila Nemčija in Vatikan.

Gianni de Michelis (2001)

SLOVENSKA ZUNANJA POLITIKA PRED LETOM 1990

Zunanja politika je eden najpomembnejših elementov v delovanju države. Ker Slovenci do začetka devetdesetih let nismo imeli svoje države, lahko – kar zadeva prejšnja obdobja – govorimo le o posameznih fragmentih slovenske zunanje politike. Posamezni Slovenci so se izkazali v diplomatskih službah Avstro-Ogrske in obeh Jugoslavij. Samostojnejša slovenska zunanja politika se je pričela ob koncu prve svetovne vojne z nastankom Države Slovencev, Hrvatov in Srbov. Ta država je izpolnjevala kriterije, ki jih mednarodno pravo zahteva za nastanek in obstoj držav (prebivalstvo, ozemlje, organizirana lastna oblast, sposobnost imeti odnose z drugimi državami, izpolnjevanje meddržavnih obveznosti). V kratkem mesecu obstoja ni dosegla splošnega mednarodnega priznanja, priznale pa so jo posamezne države, kot Nemška Avstrija, Kraljevina Srbija in Madžarska demokratična republika. Slovenska Narodna vlada je na mednarodnem področju prevzela velik del pristojnosti Narodnega vijeća v Zagrebu in se uveljavila kot subjekt tudi v mednarodnem življenju. Njen obstoj in delovanje so upoštevale vlade nekaterih evropskih držav (Poljske, Avstrije, Češkoslovaške), ki so v Ljubljano poslale svoje diplomatske, trgovske ali vojaške predstavnike, z njo so sodelovali tudi predstavniki antantnih sil (zlasti v zvezi z mejnim vprašanjem na Koroškem in Štajerskem) in Madžarska. Narodna vlada je imela svojega predstavnika na Dunaju.⁷¹⁵ Seveda pa je bil odnos teh držav do Narodne vlade čisti pragmatizem, s katerim so skušale reševati težave ob koncu vojne, dejanski mednarodni sogovornik v procesu nastajanja nove jugoslovanske države je bila srbska vlada.

Za velik uspeh slovenske diplomacije oz. diplomacije Države SHS lahko štejeemo ženevski dogovor s srbsko vlado o federativni ureditvi bodoče Jugoslavije, za katerega je bil zaslužen zlasti Anton Korošec. Dogovor se ni uresničil, ker ga je anulirala srbska vlada. Precej slabše pa so se Narodna vlada v Ljubljani, Narodno vijeće v Zagrebu in kasneje diplomacija Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev izkazali pri reševanju mejnega vprašanja na Koroškem in Štajerskem ter na Primorskem. Ugodneje se je stvar iztekla z vzhodno mejo, vendar je bila priključitev Prekmurja k Jugoslaviji bolj posledica mednarodnih okoliščin (zlasti ustvarjanje sanitarnega kordona proti sovjetski Rusiji in revolucija na Madžarskem) kot pa spretnosti slovenske (jugoslovanske)

⁷¹⁵ Jurij Perovšek, Slovenska osamosvojitve v letu 1918. Študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov, Lj. 1998, str. 61–89.

diplomacije na mirovni konferenci v Parizu in političnega vodstva v Ljubljani, ki se s Prekmurjem ni kaj dosti ukvarjalo.

Načrti o drugačnem mednarodnem položaju Slovenije in mednarodne pobude v zvezi z njim so se v slovenski politiki znova začeli pojavljati med drugo svetovno vojno, tako na partizanski strani kot v meščanskem taboru. Če pustimo ob strani načrte o rešitvi slovenskega narodnega vprašanja znotraj »novega evropskega reda« pod nemškimi nacističnim in italijanskim fašističnim škornjem, v katerem naj bi Slovenija dosegla status protektorata po zgledu NDH ali Slovaške, in pa razne utopične načrte o srednjeevropskih (kon)federacijah, se je v obeh političnih taborih postopoma oblikovala zahteva po obnovi Jugoslavije (kot kraljevine oz. kot republike) na demokratični (federativni) podlagi s popravki mednarodnih meja, ki naj bi omogočili združitev vsega slovenskega etničnega ozemlja. Slovenske diplomatske dejavnosti, s katero naj bi zaveznikom prikazali problem slovenskega nacionalnega vprašanja in možnost za njegovo rešitev po vojni (še zlasti v zvezi z mejnim vprašanjem ter Trstom in Koroško ipd.), je bilo med drugo svetovno vojno kar precej, vendar je bila pri meščanskih politikih potisnjena v okvire dejavnosti begunske kraljeve vlade, ki je hotela ohraniti Jugoslavijo pod Karađorđevići, pri partizanskem taboru pa podrejena Titovemu boju za mednarodno priznanje. Centralizacija zunanje politike je že tedaj tako prevladala, da je bil eden vodilnih slovenskih politikov Boris Kidrič partijsko suspendiran in izoliran zato, ker je slovensko vodstvo spomladi 1944 prek zavezniške misije najelo posojilo brez vednosti vrhovnega štaba in CK KPJ.⁷¹⁶ Podobno negativen odnos je imelo jugoslovansko (pa tudi slovensko) vodstvo do poluradne Kocbekove misije avgusta 1944 v Rimu (vodstvo je misijo sicer odobrilo), s katero je hotel prispevati k ureditvi odnosov med Nacionalnim komitejem osvoboditve Jugoslavije in Svetim sedežem ter hkrati k umirjanju razmer med partizanskim taborom in Katoliško cerkvijo v Sloveniji.⁷¹⁷

Kljub temu je bilo slovensko vodstvo (v okviru jugoslovanskega) pri reševanju mejnega vprašanja po koncu druge svetovne vojne uspešno. Ni sicer doseglo združitve vsega slovenskega etničnega ozemlja, kar je bil eden glavnih ciljev NOG, vendar je bila tudi priključitev Primorske velik uspeh, saj se je z matico združila dobra četrtina slovenskega prebivalstva.

Čeprav je Slovenija v socialistični Jugoslaviji dosegla federativni status, pa ji niti povojna družbena ureditev niti politika nista dovoljevali samostojne zunanje politike. Tudi sicer je bil (z izjemo kratkega obdobja ob koncu vojne, ko je bil Edvard Kardelj nekaj časa vršilec dolžnosti ministra v začasni vladi DFJ in nato v letih 1948–1953 tudi zunanji minister) vpliv slovenskih politikov v jugoslovanski diplomaciji, ki so jo, podobno kot vojsko, obvladovali srbski in črnogorski kadri, majhen. Šele v šestdesetih letih je slovensko politično

⁷¹⁶ Bojan Godeša, Kdor ni z nami, je proti nam, Lj. 1995, str. 393 (opomba št. 107).

⁷¹⁷ Več o tem v: Bojan Godeša, Kocbekova misija v Rimu poleti 1944, Zgodovinski časopis 1998, letnik 52, št. 2, str. 73–85.

vodstvo začelo navezovati neposredne gospodarske in politične stike s sosednjimi deželami Avstrije in Italije ter z nekaterimi nemškimi deželami, zlasti Bavarsko. Zaradi tega je zvezno vodstvo ostro kritiziralo »liberalno« usmerjeno Kavčičevo vlado. Tedaj je bila neuvrščena Jugoslavija v zenitu svoje mednarodne slave, zato je Beograd tako usmeritev sicer dopuščal, ne pa ravno odobral.

Republike so po sprejemu ustave leta 1974 na področju mednarodne dejavnosti dobile nekaj več pooblastil. Republiški IS so dobili komiteje za mednarodno sodelovanje, ki so predvsem skrbeli za »koordinacijo« z zveznim sekretariatom za zunanje zadeve, slovenski pa tudi za stike s sosednjimi deželami in obiske slovenskih politikov v drugih državah. V Sloveniji se je z »zunanjjo politiko« deloma ukvarjala tudi SZDL (največ v zvezi z vprašanjem slovenskih manjšin in delavcev na začasnem delu v tujini, pa tudi zaradi stikov s socialističnimi strankami po svetu). Konec sedemdesetih let (1978) se je Slovenija vključila v delovno skupnost Alpe-Jadran, ki je povezovala posamezne dežele srednjeevropskih in sredozemskih držav. V osemdesetih letih se je – zlasti pri slovenskih intelektualcih – okrepila srednjeevropska usmeritev (posredno sta v njej odsevali težnja pokazati kulturno in civilizacijsko razliko med »srednjeevropsko« Slovenijo in drugimi »balkanskimi« deli Jugoslavije, pa tudi kritika neuvrščene jugoslovanske zunanje politike). Najbolj odmeven zunanjepolitični nastop iz vrst (tedaj še neorganizirane) opozicije je imel na zasedanju Evropskega parlamenta v Strasbourgu 20. januarja 1988 France Bučar. Tedaj je dejal, da združena Evropa kot skupnost svobodnih narodov pomeni za Slovenijo ideal, zavzel se je za Jugoslavijo kot »skupnost svobodnih, demokratičnih narodov, ki delujejo na temelju skupnih interesov, kot jih ugotavljajo sami«; kritiziral pa je zahod, ker zaradi geostrateških razlogov ekonomsko pomaga Jugoslaviji, s tem pa ohranja tudi njeno totalitarnost.⁷¹⁸ Čeprav se je zavzel za to, da bi Jugoslavije kot države ne razbijali, ampak ji pomagali v demokracijo in do samostojnega odločanja njenih narodov, je njegov govor v Sloveniji in Jugoslaviji naletel na silovite kritike. Predsednik RK SZDL Jože Smole ga je celo obtožil narodnega izdajstva, vendar slovenska oblast proti njemu ni ukrepala.

Slovenska vlada se je proti koncu osemdesetih let skušala čim bolj vključiti v razne regionalne povezave, ki so izšle iz skupnosti Alpe-Jadran ali pa nastale na novo, zlasti v t. i. pentagonalno (ta je prerasla v heksagonalno), v t. i. srednjeevropsko pobudo in v Konferenco evropskih regij. Jedro njene zunanjepolitične strategije je bilo, da mora biti slovenska zunanja politika vodena in koordinirana, da mora čim bolj uporabljati vse obstoječe institucije, ki naj bi se usmerile predvsem v Evropo, in da mora izkoristiti tudi prostor, ki ji pripada v jugoslovanski politiki.⁷¹⁹

⁷¹⁸ Bučar, Prehod čez rdeče morje, str. 8–10.

⁷¹⁹ Magnetogram 37. seje predsedstva SRS, 17. 4. 1987. Arhiv predsednika RS.

Ker so se tedaj okrepili evropski združevalni procesi, so začeli tudi v Sloveniji nastajati projekti o vključevanju v evropske integracije (t. i. Evropo 1992), ki so izhajali iz teze, da se mora Slovenija zaradi gospodarske usmeritve na zahod čim bolj približati evropskim standardom, v evropske integracije pa se bo formalno vključila kot del Jugoslavije.⁷²⁰ To je bil tudi največji problem, saj je po informacijah, ki jih je dobivala vlada iz evropskih prestolnic, Jugoslavija močno zaostajala za drugimi možnimi kandidatkami (npr. Madžarsko).⁷²¹ Iz ZDA so prihajali jasni signali, da le-te podpirajo demokratične spremembe, toda tudi enotno Jugoslavijo, in da bo Slovenija svojo demokratično usmerjenost dokazala tako, da bo podprla vlado Anteja Markovića, dala najboljše ljudi v federacijo in jo pomagala demokratizirati.⁷²² Slovenskemu vodstvu pa se je upirala misel, da bi – po besedah predsednika republiškega predsedstva Janeza Stanovnika – nastopalo kot »lažnivi advokat Jugoslavije« (tj. kot zagovornik reform, ki jih dejansko ni), še zlasti, ker so povsem svojo zunanjo politiko začele voditi tudi nekatere druge republike, predvsem Srbija.⁷²³ Ta je menila, da je prilagajanje evropskim zahtevam izraz ponižnosti, po njeni strategiji (kot so jo ocenjevali v Sloveniji) pa naj bi »Milošević na belem konju in ne kot lakaj prijahal v Evropsko skupnost«. ⁷²⁴ Slovenska zunanjepolitična strategija naj ne bi bila usmerjena v poudarjanje odcepitve oz. dileme, ali so Slovenci za samostojnost ali za Jugoslavijo, pač pa v poudarjanje demokratičnih procesov v Sloveniji, uvajanje tržnega gospodarstva in spoštovanja človekovih pravic. Tako naj bi se krepil njen ugled na zahodu, in »če bo jutri pohod na Slovenijo, bo cel svet razumel, kaj to pomeni«. ⁷²⁵

Bolj ko je šla Jugoslavija h koncu, bolj so se mednacionalni in medrepubliški konflikti odražali tudi na zunanjepolitičnem področju, ostre politične in javne polemike pa niso potekale samo v zvezi z načelno zunanjepolitično usmeritvijo Jugoslavije in številnimi aferami, zaradi katerih so se vrstili zahtevki po odstopu zunanjega ministra Budimirja Lončarja.⁷²⁶ Srbi so Lončarju očitali, da svetu ni predočil resnice o kosovskem vprašanju, da je do konca podpiral Ceauşescujev režim v Romuniji in da ni vzpostavil diplomatskih odnosov z Izraelom. Še več očitkov na Lončarjev račun pa je po spremembi oblasti

⁷²⁰ Bela knjiga o vključevanju Slovenije v Evropo 1992. Arhiv vlade RS.

⁷²¹ Magnetogram 76. seje predsedstva SRS, 23. in 24. 11. 1989 (točka: Dejavnosti in ukrepi Slovenije na področju mednarodnih odnosov). Arhiv predsednika RS.

⁷²² Prav tam, razprava Cvetke Selšek, sekretarke republiškega komiteja za mednarodno sodelovanje.

⁷²³ Veliko polemik je npr. izzval obisk srbskega republiškega sekretarja za zunanje zadeve Aleksandra Prlje novembra 1989 v Izraelu. Obisk naj bi bil v nasprotju z uradno jugoslovansko (proarabsko) politiko, ki je imela z Izraelom prekinjene diplomatske odnose (Srbija je v zvezni skupščini tudi zahtevala obnovitev odnosov z Izraelom). Obisk so zlasti kritizirali v BiH in na Hrvaškem (gl. npr. Mehmed Halilović, Događanje diplomatije, Oslobođenje, 14. 11. 1989; Hido Biščević, Zaprljavanje Jugoslavije, Vjesnik, 16. 11. 1989).

⁷²⁴ Magnetogram 76. seje predsedstva SRS 23. in 24. 11. 1989, točka: Dejavnosti in ukrepi Slovenije na področju mednarodnih odnosov, razprava Janeza Stanovnika. Arhiv predsednika RS.

⁷²⁵ Prav tam.

⁷²⁶ Dejan Lukić, Predlog za ostavku Budimira Lončara, Nin, 10. 6. 1990.

prihajalo iz Slovenije in Hrvaške, ker je trdovratno branil federativno Jugoslavijo in onemogočal zunanjepolitične pobude »secesionističnih« republik. Slovenski sekretar za mednarodno sodelovanje (kasneje zunanji minister) Dimitrij Rupel je o njegovem prepričanju zapisal: »Lončar je do zadnjega mislil, da je Jugoslavija večna.«⁷²⁷ Težave pa so bile tudi v zvezi z imenovanjem posameznih diplomatskih predstavnikov. Srbija je npr. zahtevala, naj se umakne kandidatura bivšega sekretarja predsedstva CK ZKJ Štefana Korošca za veleposlanika v Lizboni, češ da ima nasprotna stališča od uradnih jugoslovanskih.⁷²⁸

Jugoslovanska diplomacija (pa tudi del federalnega vodstva), desetletja navajena na ukazovalno besedo Josipa Broza Tita, po njegovi smrti pa na dokončne odločitve v ozkem centru, se ni znašla v nasprotujočih si novih usmeritvah in soliranjih. Vedno bolj ji je šel na živce tudi novi nepredvidljivi predsednik predsedstva SFRJ iz Slovenije Janez Drnovšek, ki si je skušal sam ali s pomočjo znancev v tujini in posrednikov iz Slovenije organizirati razne obiske na visoki ravni, tako da je baje makedonski predstavnik v predsedstvu Vasil Tupurkovski celo predlagal, naj Drnovška »izključijo« iz zunanje politike, njega pa uradno zadolžijo, da bo v predsedstvu skrbel za zunanjepolitično področje, kar pa se je srbskim predstavnikom zdelo še bolj tvegano.⁷²⁹

⁷²⁷ Rupel, *Skrivnost države*, str. 60.

⁷²⁸ Mihailo Ivezić, *Hočemo dostojnog predstavnika*, *Politika*, 28. 3. 1990.

⁷²⁹ Jović, *Zadnji dnevi SFRJ*, str. 59.

V BRUSELJ PREK LJUBLJANE IN NE PREK BEOGRADA

Slovenska zunanja politika je postala bolj profilirana po prvih večstrankarskih volitvah in z zamenjavo vlade spomladi 1990. V programskih usmeritvah novega IS, ki jih je junija obravnavala in tudi sprejela slovenska skupščina, je republiški komite za mednarodno sodelovanje pod vodstvom novega sekretarja Dimitrija Rupla ocenil, da je bilo dotedanje delo komiteja v mnogočem omejeno, zlasti zaradi podvrženosti nadzoru zveznih organov, specifične ideološke usmeritve (socializem, neuvrščенost, jugocentralizem), neustrezne kadrovske sestave zveznega sekretariata za zunanje zadeve, v katerem so Slovenci imeli le dobre tri odstotke v Beogradu in v tujini delujočega osebja. Temeljna usmeritev nove zunanje politike je upoštevala generalen okvir, ki je tedaj predvideval konfederativno ureditev Jugoslavije. Slovenija naj bi imela samostojno zunanjo politiko, v zveznem sekretariatu za zunanje zadeve bi morala uveljaviti svoje interese v sorazmerju s finančnim prispevkom (za dejavnost tega sekretariata je namreč dajala 20–25 odstotkov sredstev), Jugoslavija naj bi jo še naprej zastopala v tistih državah, za katere bi se dogovorili, Slovenija pa bi sama imela veleposlanike v tistih državah, ki so zanjo zanimive.⁷³⁰

Slovenska vlada je v sodelovanju z gospodarskimi podjetji tudi dejansko začela odpirati urade v raznih državah in imenovati pooblaščenke, ki so jo zastopali (pri čemer pa izbor ni bil vedno najbolj posrečen in je kasneje zaradi njega prihajalo do konfliktov zlasti med zunanjim ministrom Ruplom in predsednikom vlade Peterletom). Po spremembi oblasti, ko je bilo nezaupanje na obeh straneh na vrhuncu, je prihajalo do konfliktov tudi med Ruplom in predsednikom predsedstva Kučanom v zvezi s pristojnostmi na zunanjepolitičnem področju in kandidaturami za posamezna diplomatska mesta v jugoslovanski diplomaciji,⁷³¹ vendar so se ti med bojem za mednarodno priznanje zgladili, Rupel pa si je pri nasprotnikih kasneje celo prislužil vzdevek »Kučanovega ministra«. Predsednik predsedstva Kučan je kljub nezaupanju novih oblasti postopoma postal glavni koordinator osamosvojitvene politike in je bil najpomembnejši sogovornik tujih diplomatov in predstavnikov drugih republik. »Razširjeno predsedstvo« (skupaj s predsednikom vlade, predsednikom parlamenta in posameznimi državotvornimi

⁷³⁰ Programske usmeritve IS, sprejete in poslone v obravnavo skupščini (obravnavano na 8. seji IS RS, 26. 6. 1990). Arhiv vlade RS. – Gl. tudi: Rupel, Skrivnost države.

⁷³¹ Magnetogram 7. seje predsedstva RS, 25. 6. 1990. Arhiv predsednika RS.

ministri) je razpravljalo tako o strateških usmeritvah zunanje politike kot o konkretnih ukrepih in imelo aktivno vlogo v mednarodnih odnosih in v odnosih z drugimi republikami, s katerimi so trajala pogajanja prvo polovico leta 1991.

V prvih mesecih po zamenjavi oblasti, ko se je koordinacija šele vzpostavljala, pa so politiki na različnih ravneh kar tekmovali med sabo, kdo bo večkrat odpotoval v tujino, svoje obiske pri sorodnih strankah, deželnih vladah in na nižjih državnih ravneh so predstavljali kot velik uspeh za uveljavljanje Slovenije v svetu, manjkalo pa ni niti tožarjenja političnih nasprotnikov.

Novembra 1990 je republiški sekretariat za mednarodno sodelovanje zunanjepolitično strategijo dopolnil in deloma tudi spremenil. Januarja 1991 je bil v vladi obravnavan tudi zakon o zunanjih zadevah, ki je nastajal več mesecev, vendar je bil deležen ostre kritike nekaterih članov, tako da je v skupščino prišel šele nekaj tednov pred osamosvojitvijo, konec maja.

Med prioritetskimi nalogami, ki jih je po plebiscitu sprejela skupščina, so bile tudi aktivnosti za včlanjenje Slovenije v mednarodne organizacije,⁷³² vendar je bilo to glede na stališča zahodnih in drugih držav praktično nemogoče. Ruplova teza, da pot v Bruselj vodi prek Ljubljane in ne prek Beograda, je bila za tedanjo evropsko in svetovno diplomacijo ne samo nesprejemljiva, ampak tudi nepojmljiva. Da slovenska pot v evropske integracije vodi prek Beograda, je slovenskim politikom med obiskom v Ljubljani 1. decembra 1990 (pred tem je obiskal Beograd) zelo jasno povedal italijanski minister Gianni de Michelis, tedaj eden redkih visokih zahodnih politikov, ki se je bil sploh pripravljen uradno pogovarjati s slovenskim vodstvom. Jedro njegovega sporočila je bilo, da samostojnosti Slovenije ne bo nihče priznal, ker je to predsednik za Češkoslovaško, SZ pa tudi druge države. Le če bi se vse republike odločile za odcepitev, bi bilo to realno dejstvo, ki bi ga zahod moral sprejeti. Evropske države ne bodo poslale svoje vojske, ki bi reševala nasprotja v Jugoslaviji. V integracijskih procesih so prve na vrsti Poljska, Madžarska in Češkoslovaška, z italijansko podporo bi bila četrta lahko Jugoslavija (pred Romunijo in Bolgarijo).

Prepričljivost Ruplovih in Kučanovih argumentov o katastrofalnem gospodarskem in političnem položaju Slovenije v Jugoslaviji De Michelisa ni ganila, ostal je odločen: enostransko odločanje bo Slovenijo pripeljalo v osamelost. Edine tolažilne, vendar pomembne besede so bile, da tako stanje ne bo trajalo večno, da se bodo stvari spremenile (tudi v SZ), vendar je treba vedeti, kdaj je pravi čas za »določene postopke«.⁷³³

⁷³² Ocena razmer po plebiscitu in program aktivnosti za izvedbo plebiscitnih nalog, Poročevalec, 29. 1. 1991, str. 6.

⁷³³ Zapis pogovora z ministrom za zunanje zadeve Italije Giannijem de Michelisom 1. 12. 1990 na predsedstvu RS, zabeležila Ida Močivnik. Arhiv predsednika RS. - De Michelis je sicer dober politični instinkt kasneje pokazal še večkrat, saj je v manj uradnih pogovorih trdo stališče ES relativiziral, nazadnje v času brionskih pogovorov in (precej nejasne) Brionske deklaracije, ko je izrazil prepričanje, da bo Slovenija po trimesečnem moratoriju svobodna.

Projekt za zunanje zadeve,⁷³⁴ ki je nastal poleti 1991, je še vedno upošteval konfederalno ureditev Jugoslavije na podlagi mednarodne pogodbe, zunanja politika pa naj bi mednarodno skupnost skušala prepričati, da je slovensko-hrvaški predlog za konfederacijo logičen in nujen, prav tako pa tudi ukrepi, ki jih republiko sprejemata.

Slovenija naj bi, dokler bo še obstajala Jugoslavija v nespremenjeni obliki, delovala tudi v njenem zunanjepolitičnem sistemu, hkrati pa pripravljala svojega (v njem naj bi delalo ok. 300 ljudi, Slovenijo pa naj bi stal dvajset milijonov dolarjev letno). Sprememba usmeritve je zlasti zadevala regionalne povezave, ki se jih je dotlej Slovenija oklepala pri uveljavljanju v evropskem prostoru. V projektu so zapisali, da take politike sicer ne bi smeli opustiti, vendar se mora Slovenija vključiti v evropske institucije kot nacionalna država, tj. na »ravni primarne ne pa sekundarne instance«, kot je to označil Rupel poleti 1990.⁷³⁵ Pri tem naj bi zaveznike iskala zlasti med sorodnimi postkomunističnimi državami in sosednjimi državami. Jasno pa je bilo, da je za mednarodno priznanje Slovenije bistveno stališče velesil, zlasti ZDA, SZ, ZRN in Japonske.⁷³⁶

Temelje strategije je aprila 1991 podprla tudi skupščinska komisija za mednarodne odnose, kasneje pa vsi trije skupščinski zbori.⁷³⁷ Rupel je v svojem uvodnem ekspoziju opozoril, da želijo zahodne države ohraniti enotno Jugoslavijo, zato mora Slovenija računati na dolgotrajne pritiske in veliko previdnost, ko bo šlo za priznavanje državnosti, obstaja pa tudi možnost izolacije Slovenije, na katero je vlada pripravljena, čeprav sicer računa, da do nje ne bo prišlo. Glede na trdo stališče zahodnih držav je slovenski zunanji minister rešitev za Slovenijo videl v t. i. postmodernem konceptu evropske ureditve, ki da je »tripasoven«: ES, srednjeevropske države in jugovzhodne države. V Srednjo Evropo morata biti vključeni tudi Slovenija in Hrvaška ter morda BiH, kar deli Jugoslavijo na zahodni in vzhodni del. Srednja Evropa naj bi se formirala kot gospodarska in carinska unija, ki bi se kasneje zlahka pridružila ES. Tudi tretji pas, Vzhodna in Jugovzhodna Evropa, naj ne bi bil izključen iz sistema.⁷³⁸

⁷³⁴ Projekt za zunanje zadeve je zajemal pripravo zakonodaje in deklaracij, program mednarodnih dejavnosti po osamosvojitvi, predloge za emisarje, ki naj bi tuje države obvestili o namenih in postopkih Slovenije, in pripravo ter imenovanje pogajalskih misij, določitev prehodnega in dokončnega režima z zveznim sekretariatom za zunanje zadeve, pripravo gradiva za informiranje tujih držav, pripravo potnih listov, urejanje vprašanja viz, odnose s posameznimi državami in mednarodnimi organizacijami (Integralni projekt Osamosvojitve Slovenije, poročilo ob zaključku prve faze, 30. 4. 1991. Kopijo hrani B. R.).

⁷³⁵ Dimitrij Rupel, Slovenska pot do samostojnosti in priznanja, Lj. 1992, str. 106.

⁷³⁶ Elementi strateških usmeritev slovenske zunanje politike, Republiški sekretariat za mednarodno sodelovanje, Lj., november 1990. Arhiv vlade RS.

⁷³⁷ Poročilo k Temeljem strategije zunanje politike Slovenije, Komisija za mednarodne odnose Skupščine RS, 22. 4. 1991. Arhiv DZ RS.

⁷³⁸ Rupel, Skrivnost države, str. 108–111. – To tezo je Rupel zaradi negativnih odzivov na slovensko osamosvojitve kasneje dodelal, o čemer bo še govora v nadaljevanju.

Skupna srednjeevropska strategija se sicer iz vrste razlogov pri vključevanju v ES ni obnesla, čeprav si je Slovenija tudi po osamosvojitvi prizadevala za okrepitev stikov s srednjeevropskimi državami.

Po plebiscitu si je Rupel prizadeval za reformo jugoslovanske diplomacije, vendar so njegove pobude naletete na zavračanje, celo posmeh. Šele 4. marca 1991 je prišlo do sestanka republiških sekretarjev za zunanje zadeve z zveznim sekretarjem Lončarjem (zadnji podoben sestanek pred tem je bil 16. julija 1990), na katerem pa je Lončar zgolj ugotovil, da mednarodna skupnost ni za odcepitev Jugoslavije, pač pa za njeno enotnost in demokratičnost, da je Jugoslavija zaradi sporov med republikami izgubila priložnost, da se pridruži evropskim integracijam, da za preživetje potrebuje štiri do pet milijard dolarjev kreditov, ki pa jih ne bo dobila, če republike ne bodo podprle Markovića. Zavrnil je možnost internacionalizacije jugoslovanske krize z besedami »Jugoslavija še nikoli ni bila na tako nizki ravni, da bi ji tujina ponujala dobre usluge« ter trdil, da ob morebitnem razpadu države nobena meja ni garantirana in da ostajajo odprta mejna vprašanja do vseh sosed. Ruplove predloge po pripravi različnih variant razdružitve in po reformi zveznega sekretariata za zunanje zadeve je zavrnil.⁷³⁹

⁷³⁹ Zabeležka pogovora republiških sekretarjev in ministrov za zunanje zadeve z zveznim sekretarjem za zunanje zadeve, Bg., 4. 3. 1991. Zabeležil Matjaž Kovačič. Arhiv vlade RS. – Gl. tudi: Rupel, Skrivnost države, str. 93, 100, 101.

JUGOSLAVIJA MORA BITI ENOTNA IN DEMOKRATIČNA

Jugoslovanski diplomaciji je do pomladi 1991 uspevalo preprečevati vmešavanje tujih držav v notranje zadeve, čeprav naj bi po Jovičevih trditvah, ki jih je kasneje potrdil nemški tednik *Der Spiegel*,⁷⁴⁰ jugoslovanski problem skušale internacionalizirati že slovenske in hrvaške socialistične oblasti po tajnem sestanku predsednikov predsedstev Slovenije in Hrvaške, Janeza Stanovnika in Iva Latina, 10. decembra 1989 blizu Zagreba. Predsednika naj bi se dogovorila, da bosta prosila zvezno vlado v Bonnu, naj februarja 1990 skliče mirovno konferenco v Frankfurtu, na kateri bi poleg šestih jugoslovanskih republik sodelovale tudi Avstrija, Italija in Francija. Jugoslavija naj bi se s pomočjo ES preobrazila v zvezo držav (konfederacijo). Iskanje pomoči pri evropskih državah je potekalo v času, ko je Slovenija preživljala velik pritisk iz Srbije (vključno z gospodarsko blokado), ker je za 1. december 1989 napovedani »miting resnice« v Ljubljani prepovedala. Hkrati je tudi ameriški ambasador v Jugoslaviji Zimmermann zvezno vlado prepričeval, naj demonstracije v Sloveniji omogoči, Stanovniku pa na pogovoru 5. decembra rekel, da je upal, da bo Slovenija demonstracije lahko dovolila, čeprav je pokazal nekaj razumevanja tudi za Stanovnikove argumente, zakaj tega ni mogla storiti.⁷⁴¹ Navedeno Zimmermannovo stališče – kot še nekatera druga poznejša – kaže na popolno nerazumevanje dogajanja v Jugoslaviji, saj je pravico do srbskega zborovanja v Ljubljani zahteval potem, ko je bilo v drugih delih države že organiziranih več kot 40 mitingov in nasilno zamenjana oblast v Vojvodini, na Kosovu in v Črni gori.

ES je več zanimanja za dogajanje v Jugoslaviji začela kazati jeseni 1990 (nekako od oktobra dalje). ES in posamezni politiki so ob raznih priložnostih Markoviću izrekli podporo, tako je npr. Helmut Kohl 19. februarja 1991 v pismu izrazil podporo enotni Jugoslaviji in pričakovanje, da bodo narodi in republike razvili novo obliko sožitja v demokratičnem dialogu in brez uporabe sile.⁷⁴²

S stopnjevanjem krize pa se je ES v razmere začela tudi neposredno vmešavati. Njeno stališče je 4. aprila prišla sporočit diplomatska misija ES (evropska »trojka«), v kateri so bili zunanji ministri Italije, Luksemburga in Nizozem-

⁷⁴⁰ Jovič, *Zadnji dnevi SFRJ*, str. 83.

⁷⁴¹ Prevod pogovora predsednika predsedstva SRS Janeza Stanovnika z veleposlanikom ZDA v SFRJ gospodom Warrenom Zimmermannom, 5. 12. 1989. Arhiv predsednika RS.

⁷⁴² Michael Libal, *Limits of Persuasion, Germany and the Yugoslav crisis, 1991-1992*, Connecticut 1997, str. 6 (dalje: Libal, *Limits of Persuasion*).

ske (Gianni de Michelis, Jacques Poos in Hans van den Broek).⁷⁴³ Poos je v pogovoru z Markovičem dejal, da v ES lahko pride samo enotna in demokratična Jugoslavija in da si ES ne more predstavljati, da bi imela odnose s šestimi ločenimi jugoslovanskimi državami. Podprl je Markovičeve reforme in se zavzel za zvezne volitve.⁷⁴⁴ Zaradi krize v Jugoslaviji pa ES ni bila pripravljena razpravljati o pridružitvenem sporazumu, čeprav je Jugoslavija oddala vlogo že februarja 1990. Skoraj istočasno (28. marca) je ameriški ambasador Zimmermann izročil Markoviču pismo predsednika ZDA, v katerem je podprl Markovičeve reforme, poudaril, da ZDA ne dajejo niti ne bodo dajale prednosti nobeni od nacionalnih ali etničnih skupin v Jugoslaviji, izrazil upanje, da se bodo »razlike med narodi rešile v okviru enotne demokratične Jugoslavije«, in obljubil, da ZDA ne bodo spodbujale ali nagrajevale tistih, ki želijo državo razbiti.⁷⁴⁵

Podobno je na srečanju s Kučanom 20. marca nastopil nemški zunanji minister Genscher, ki je »močno svetoval«, naj Slovenija ne hiti, in še posebej, naj ne dela unilateralnih potez, ampak naj raje išče možnosti za ohranitev Jugoslavije na drugačnih ustavnih osnovah.⁷⁴⁶ Čez mesec dni, 22. aprila, je Zimmermann isto ponovil na predavanju o Sloveniji in KEVS v Cankarjevem domu v Ljubljani. Slovencem je svetoval, naj rok za razdružitve podaljšajo, naj Slovenija naredi vse za boljšo Jugoslavijo, saj bo ob morebitni odcepitvi ostala izolirana.⁷⁴⁷

Konec aprila je bil mednarodni položaj Slovenije po oceni republiškega sekretariata za mednarodno sodelovanje približno tak:

Mednarodna skupnost je poudarjala enotno, demokratično Jugoslavijo. Z razpadom države bi se morda strinjala le pod pogojem, če bi bila razdružitve sporazumna, če ne bi bilo nevarnosti za oborožene konflikte in če bi obstajala zagotovila o celovitem izvrševanju mednarodnih obveznosti Jugoslavije. Iz deklaracije ministrskega sveta ES in pisma predsednika ZDA predsedniku jugoslovanskega IS bi se dalo sklepati, da bi mednarodna skupnost verjetno skušala s političnimi in ekonomskimi ukrepi posredovati proti Jugoslaviji, če bi v njej prišlo do nasilnega urejanja razmer. Podobno sta menili tudi sosednji Italija in Madžarska. Nekoliko bolj je bila stališčem Slovenije in Hrvaške naklonjena Avstrija (Slovenija pa je računala, da bo lahko prečk nje finančno poslovala in da bi prek njene diplomatske službe vzdrževala stike s tretjimi državami, na kar je bila Avstrija načelno pripravljena, op. B. R.). Odcepitev Slovenije bi bila morda priznana ob morebitni vojni ali razpadu jugoslovanskega ekonomskega in državnega sistema, takojšnja enostranska odcepitev pa bi – vsaj v prvem trenutku – naletela na nasprotovanje. Od slovenskih rezerv in potencialov bi bilo odvisno, ali bi ji uspelo zdržati vse pritiske in se nato postopoma vključiti v mednarodne ekonomske in politične tokove.⁷⁴⁸

⁷⁴³ »Trojke« ES so bile sestavljene po načelu trenutno predsedujoče države v ES, prejšnje in prihodnje predsedujoče, menjave so potekale vsakih šest mesecev.

⁷⁴⁴ Tasić, Kako sam branio Antu Markovića, str. 89.

⁷⁴⁵ Prav tam, str. 86. – Po Tasićevem mnenju je pismo podpore prišlo v času, ko sta hotela Tudman in Milošević zrušiti Markovića, o čemer naj bi se dogovorila mesec dni prej v Karadordevu.

⁷⁴⁶ Libal, Limits of Persuasion, str. 6.

⁷⁴⁷ Dnevnik, 23. 4. 1991.

⁷⁴⁸ IS RS, Osamosvajanje Slovenije, Gradivo 2, str. 3–15. Arhiv vlade RS.

Razlogi za tako politiko mednarodne skupnosti so bili po oceni slovenskega ministra za zunanje zadeve le slab mesec pred osamosvojitvijo: strah pred sprožitvijo dezintegracijskih procesov drugod (SZ, Češkoslovaška, Italija), pred varnostjo posojil in naložb, ki imajo federalno naravo, pred možno nestabilnostjo prostora, čez katerega potekajo pomembne poti in komunikacije. Rupel je tudi menil, da enotnost Jugoslavije podpirajo pod naslednjimi pogoji: vzpostavitev demokratičnih političnih procesov, tržnega gospodarstva, spoštovanja človekovih pravic, mirnega civilnega reševanja sporov, vendar se »pogoji podpore podrejajo strateškim zahtevam. Iz tega lahko sklepamo, da je podpora enotnosti Jugoslavije tako rekoč brezpogojna.«⁷⁴⁹ Slovenska zunanja politika, je dodal, se je znašla pred izjemno težko nalogo spremeniti tak način razmišljanja, saj razdružitve ni mogoče izpeljati brez pomoči drugih držav.

Zvezni vrh je – še posebej od plebiscita dalje – skušal slovensko diplomacijo čim bolj ovirati, ji preprečevati udeležbo na mednarodnih konferencah ali onemogočiti, da bi tam s svojimi stališči prepričevala tuje državnike, predvsem pa predstavila svoje videnje jugoslovanske problematike. Tako je bilo npr. ob vrhu KEVS novembra 1990 v Parizu, kjer so bili sicer na pritisk Slovenije v delegaciji tudi predstavniki republik, vendar so Ruplu preprečili nastop in tudi organizacijo tiskovne konference (predstavniki baltskih držav so bili še na slabšem, saj so na intervencijo Mihaila Gorbačova pri gostitelju Françoisu Mitterrandu konferenco morali celo zapustiti). Hkrati je zvezni vrh zbiral mnenja zahodnih držav, v različnih krogih pa so preučevali razne strateške variante, katerih osnovna ugotovitev je bila, da gre velikim silam za uničenje komunizma v Jugoslaviji, da Jugoslavija po koncu hladne vojne strateško ni več relevanten dejavnik, da se obnavlja velikonemški vpliv, poleg velike Nemčije pa naj bi (pod vatikanskim vplivom) obnovili tudi katoliško Srednjo Evropo.⁷⁵⁰

Potem ko je novembra 1990 Svet za nacionalno varnost ZDA ocenil, da so oboroženi spopadi v Jugoslaviji neizogibni, o analizi CIE v zvezi s tem pa je Zimmermann obvestil Lončarja, naj bi – po Jovičevih informacijah – vplivni podsekretar Lawrence Eagleburger celo izjavil, da »ZDA ne bodo obrnile hrbta Sloveniji, če se bo odločila, da se izloči.«⁷⁵¹

Ameriška politika se je po Miloševići zmagi na volitvah decembra 1990 vedno bolj odmikala od jugoslovanskega vprašanja in problem prepuščala ES, zlasti pa Nemčiji, čeprav je še naprej vztrajala pri zahtevi po enotni Jugoslaviji.

⁷⁴⁹ Magnetogram pogovora in predsedstvu RS, 20. 5. 1991, Vidiki mednarodnega združenja, razprava D. Rupla. Arhiv predsednika RS.

⁷⁵⁰ Več o tem v: Kadrijević, Moje videnje raspada; Jović, Zadnji dnevi SFRJ.

⁷⁵¹ Jović, Zadnji dnevi SFRJ, str. 216, 217. – Zimmermann in State Department naj bi sicer take ocene zavračala (vključno z možnostjo državnega udara v Jugoslaviji), Eagleburgerjeva izjava pa je bodisi napihnjena ali pa v funkciji grožnje, naj JLA ne izvaja državnega udara, saj so ZDA tedaj še trdno branile stališče enotne Jugoslavije, Eagleburger pa je veljal za prosrbskega človeka, čeprav naj bi februarja 1991 že dopuščal možnost raspada Jugoslavije (da bi se izognili državnemu udaru) in nato oblikovanja nove skupnosti.

Slovensko državno vodstvo je nekaj tednov pred osamosvojitvijo takole ocenilo stališča posameznih držav (tehtali so se zlasti gospodarski odnosi, kjer je vodstvo pričakovalo jedro težav in glavno bitko za preživetje, mednarodnega priznanja v kratkem času ni pričakoval nihče):

Avstrija je naklonjena (ne bo pa sama priznala Slovenije), na prijateljsko pomoč, kar zadeva gospodarstvo, je možno računati tudi pri ZRN, težav ne bo na Madžarskem, čeprav tu ni »velikih možnosti za gospodarsko oporišče slovenske osamosvojitve«, pričakovati je mogoče razumevanje Švice, zgolj upati, da ne bodo preveč nasprotovale druge članice Efte in da bosta pomagala Belgija in Benelux. Nizozemska politika je »zadržana«. Ni veliko upanja, da bi samostojnost priznala in sprejela Francija. Odkrito nasprotuje Španija (lahko pa gospodarsko pomaga Katalonija), Portugalska je za slovenske pobude »gluha«. Velika Britanija »pozorno spremlja« slovenske aktivnosti. Ključni za prodor Slovenije sta ZDA in Italija. ZDA podpirajo federalno rešitev (ta politika bi se sicer lahko spremenila zaradi Nickels-Bentleyevega amandmaja, ki kaznuje nedemokratske republike, vendar je po ocenah avstrijskega zunanjega ministra Aloisa Mocka ameriški zunanji minister James Baker »slabo informiran o jugoslovanski situaciji in nič o slovenski«). Italija predvsem sledi ameriški politiki. Problem je t. i. pentagonala, ki jo vodi Gianni de Michelis, ta pa je pod Lončarjevim vplivom.⁷⁵²

Edina država, ki je bila takoj pripravljena priznati Slovenijo, je bila Južna Afrika.

Slovenskemu vodstvu je bilo jasno, da gre »za igro, ko ne moreš nič vnaprej predvideti«, saj se je zavedalo, da priznanja ni mogoče dobiti brez osamosvojitve oz. pred njo.⁷⁵³ Vodstvo je računalo na to, da bo večina držav dalj časa opazovala, kako Slovenija napreduje kot samostojna država, veliko bo odvisno tudi od tega, kako bo akt pojmovan (kot razdružitev, razpad Jugoslavije ali odcepitev) in pa kako bo ravnala Nemčija, ki bo kot predsedujoča ES imela ključno vlogo.

Upanje, da bo Nemčija pomagala Sloveniji in Hrvaški, ni bilo neupravičeno. V Nemčiji so posamezne stranke že konec maja na to gledale drugače kot uradna politika. Eden od vodilnih zunanje-političnih ekspertov v parlamentu Norbert Gansel, član SPD, je, potem ko je s skupino parlamentarcev obiskal Jugoslavijo, napisal poročilo, v katerem je ugotovil, da je Jugoslavija v globoki krizi, ki bo pripeljala do državljanske vojne, zaradi česar bi ES morala opustiti stereotip o »enotni, demokratični Jugoslaviji« in priznati jugoslovanskim narodom pravico do samoodločbe, čeprav bo to pripeljala do neodvisnosti Slovenije in Hrvaške. Pričakovanja Hrvaške je Gansel povezal z avtonomijo za srbsko manjšino, notranje meje naj bi se ne spreminjale brez soglasja, OZN pa naj bi nudila zaščito tistim republikam, ki so želele za lastno obrambo ustvariti svoje armade.

⁷⁵² Magnetogram pogovora v predsedstvu RS, 20. 5. 1991, Vidiki mednarodnega razdruževanja, uvodna razprava D. Rupla. Arhiv predsednika RS.

⁷⁵³ Prav tam, str. 17.

Bundestag je 19. junija 1991 (prav v času, ko je KEVS v Berlinu razpravljala o Jugoslaviji) sprejel resolucijo o krizi v Jugoslaviji, ki so jo predlagale CDU, CSU, FDP in Zveza zelenih 90, podprlo pa še več drugih strank. Bila je sicer mnogo bolj kompromisna kot Ganslove ocene, vendar je priznavala pravico do samoodločbe in odcepitve, a obenem poudarila, da se Nemčija, tako kot celotna ES, zavzema za to, da bi se Jugoslavija ohranila kot zveza šestih republik.⁷⁵⁴

Slovensko vodstvo je menilo, da bodo eden najtežjih problemov mednarodne finančne institucije, ki bodo hotele izterjati jugoslovanski dolg od tistega, od katerega ga bodo lahko, in s tem pogojevale včlanitev. Iluzij pred osamosvojitvijo ni bilo, saj je »sedaj popolnoma jasno, da bosta Evropa in ZDA pripravljene tolerirati tudi obrambo integritete Jugoslavije, se pravi zaprtje meja«.⁷⁵⁵

To prepričanje se je še utrdilo po obisku predsedujočega ES Jacquesa Santerja in predsednika evropske komisije Jacquesa Delorsa 29. in 30. maja v Beogradu (še pred tem je sredi maja v štiridesetminutnem telefonskem pogovoru ponovno podporo Markoviću dal ameriški predsednik Bush, Mitterrand in Kohl pa sta po prvih krvavih spopadih na Hrvaškem podobno pismo, kot ga je Kohl februarja poslal Markoviću, poslala vsem članom zveznega predsedstva in predsednikom republik). Obiskovalca sta prišla z mandatom dvanajsterice, ki je bila »zaskrbljena« zaradi položaja v Jugoslaviji, da bi zbrala informacije o krizi v predsedstvu SFRJ (neizvolitvi Mesića), »nikakor« pa naj obisk ne bi pomenil vmešavanja v notranje zadeve Jugoslavije, ker naj bi bila po oceni dvanajsterice Jugoslavija sama zmožna reševati svoje probleme. Ločeno sta se pogovarjala z Mesićem, Tupurkovskim in Jovićem, z Markovićem (pogovor z njim je v presledkih trajal kar osemnajst ur) in Lončarjem ter s predsedniki republik (po pričevanju Predraga Tasića sta Markoviću zapala, da sta presenečena nad njihovim nezanimanjem za ekonomske in socialne probleme v državi).⁷⁵⁶ Članice ES so enotno podpirale njuno misijo, De Michelis je npr. v tistem času izjavil, da bo Slovenija ostala še petdeset let izolirana, če bo enostransko razglasila neodvisnost.

Milan Kučan jima je v svojem odgovoru na njuno vprašanje, kaj se bo zgodilo, če Slovenija 26. junija razglasi neodvisnost, in ali ne bo to enostransko dejanje, dejal, da je možnost za dogovor med republikami do 26. junija minimalna, vendar je Slovenija vezana s plebiscitom in če ne bo dogovora, bo to enostransko dejanje. Slovenija pa pričakuje, da bo potem prišlo do resnih pogajanj s tistimi, ki so to doslej arogantno odbijali.⁷⁵⁷

⁷⁵⁴ Libal, *Limits of Persuasion*, str. 7, 8; Ivanković, *Bonn, druga hrvatska fronta*, str. 173.

⁷⁵⁵ Magnetogram pogovora v predsedstvu RS, 20. 5. 1991, Vidiki mednarodnega razdruževanja, razprava M. Kučana. Arhiv predsednika RS.

⁷⁵⁶ Tasić, *Kako sam branio Antu Markovića*, str. 101, 102.

⁷⁵⁷ Zapis o pogovoru predsednika predsedstva RS M. Kučana s predsednikom ministrskega sveta ES J. Santerjem in predsednikom komisije ES J. Delorsom 30. 5. 1991 v Beogradu, zabeležil Marko Kosin, Lj., 3. 6. 1991. Arhiv predsednika RS.

Med svojim obiskom sta predstavnika ES povedala njeno stališče: Jugoslavija se mora demokratizirati, vendar tudi ohraniti, spoštovati je treba institucionalni in državni okvir, notranje in zunanje meje Jugoslavije, izogniti se je treba enostranskim aktom in unilateralnim dejanjem, zagotoviti izvolitev Mesića. ES podpira program Markovičevih reform, Evropa je pripravljena dati toliko pomoči, kot jo bo Jugoslavija želela (vendar pod pogojem, da se razmere umirijo), odpisati polovico dolgov (2,7 milijarde dolarjev), reprogramirati preostanek v t. i. pariškem klubu, podpreti konvertibilni dinar (z dodatno milijardo dolarjev) itd., vendar je za to pomoč malo možnosti, dokler bo situacija blokirana. Za podporo Evrope sta, kot navajajo vladni viri, postavila več pogojev:

- funkcioniranje predsedstva SFRJ,
- spoštovanje človekovih pravic po vsej državi (pri tem sta mislila predvsem na Kosovo, op. B. R.),
- miren izid iz krize (mišljena je bila odcepitev Slovenije, op. B. R.),
- nadaljevanje procesa demokratizacije v državi,
- razpis zveznih volitev,
- vrnitev Jugoslavije na pot ekonomskih reform iz leta 1990.⁷⁵⁸

V Markovičevi vladi so sprva evforično ocenjevali, da je ES Jugoslaviji ponudila več kot kdajkoli prej katerikoli drugi državi (v nekaj tednih naj bi dobila pet milijard dolarjev), potem pa, ko denarja ni bilo, ugotavljali, da je ES Markovića pustila na cedilu, zaradi česar je »izpadel kot blefer«. Ta dvočlana politika naj bi po njihovem mnenju že kazala, da se Evropa po tihem pripravlja na razpad Jugoslavije.

Kučan je po obisku evropskih predstavnikov ocenil, »da bi ob pozitivnem stališču naše vlade (zvezne, op. B. R.) tudi ES bolj ali manj mirno tolerirala vojaško intervencijo v Sloveniji.«⁷⁵⁹ (Take ocene je – iz sovjetskih, italijanskih in še nekaterih virov – dobivalo tudi zvezno oz. srbsko vodstvo, op. B. R.). Po Kučanovem mnenju sta predstavnika ES ocenila, da nobena od strani ne bo popustila in da bo to pripeljalo v konflikt, ki bo problem za Evropo, ker ogroža njeno varnost. Menil je tudi, da ne verjameta v možnost vzpostavitve kakršnekoli nove skupnosti po odhodu Slovenije, in povedal, da bosta v tem smislu tudi napisala poročilo za sestanek Evropske komisije, ki naj bi bila 29. junija. Kučanovo mnenje je potrdil Rupel, ki se je tedaj vrnil s turneje po skandinavskih državah in ocenil, da vse bolj prihaja v poštev »črna varianta« (to je gospodarska in politična blokada, zaprtje meja, intervencija JLA, op. B. R.).⁷⁶⁰

Slovenskemu vodstvu ni bilo lahko in bolj ko se je bližal dan osamosvojitve, ostrejša so bila razprave. Zastavljalo se je vprašanje, ali je Slovenija ob

⁷⁵⁸ Tasić, Kako sam branio Antu Markovića, str. 103.

⁷⁵⁹ Magnetogram 41. seje predsedstva RS, prvo nadaljevanje, 31. 5. 1991 (seja se je sicer začela 29. 5., sklical jo je član predsedstva Ciril Zlobec na zahtevo predsednika IS Lojzeta Peterleta zaradi novih zaostrovanj z JLA. Sejo so potem preložili najprej na večer, nato pa na naslednji dan, dokler se ni iz Beograda vrnil Kučan).

⁷⁶⁰ Magnetogram 41. seje predsedstva RS, drugo nadaljevanje, 1. 6. 1991. Arhiv predsednika RS.

morebitni »črni varianti« sposobna gospodarsko preživeti, saj vzpostavitev državne strukture zgolj na političnem in vojaškem področju ne bo zadoščala. Če ljudje od osamosvojitve ne bodo imeli nič, se bodo spraševali, kakšen smisel je imelo vse skupaj, še zlasti če bodo žrtve.

Slovensko vodstvo je zato – po nekaterih ustnih virih – osamosvojitve načrtno planiralo v začetku poletja, ko se šole zaprejo, številne tovarne pa imajo kolektivne dopuste, zato da bi bila škoda čim manjša. S pripravljenimi zalogami hrane in nafte ter s skromnimi deviznimi rezervami v tujih bankah bi lahko Slovenija preživela do jeseni, do takrat pa naj bi najhujši gospodarski in politični (morda tudi vojaški) pritisk iz centra popustil, Slovenija bi ponovno ponudila pogajanja, v katerih bi si postopno zagotovila konfederativni status.

S tem bi ublažila prepričanje, ki so ga v zahodnih državah načrtno širili jugoslovanska diplomacija in zvezni organi, da ima Slovenija vso možnost oditi iz Jugoslavije, vendar mora o tem odločati jugoslovanska skupščina, in da gre, če do tega ne bo prišlo, za odcepitev, ki bo sprožila verižno reakcijo in državljansko vojno (ena od dodatnih razlag je tudi bila, da gre za bogato in sebično republiko, ki je ves čas uživala prednosti jugoslovanskega trga, sedaj, ko so gospodarske težave, pa hoče oditi).

Kljub vsem dilemam pa slovensko vodstvo v osnovni odločitvi ni oklevalo, v zadnjih tednih pred osamosvojitvijo so pospešeno tekle obrambne priprave in načrti za prevzem meje, vladna ministrstva in drugi organi so skušali zagotoviti poti za pretok slovenskega kapitala in blaga, za zavarovanje poslov in sodelovanje z mednarodnimi finančnimi institucijami ob morebitni blokadi.

Zaradi novo nastalih razmer se je Slovenija bolj kot prej začela ukvarjati tudi z zveznimi organi. Tako so 5. junija Kučan, Drnovšek in Peterle na pogovorih z Markovičem in Kadijevičem v Beogradu (povod so bile carine) skušali doseči dogovor o razdružitvi. Marković je sicer že pred tem konec aprila z obiskom v slovenski skupščini skušal Slovence pridobiti, da bi podprli minimalno funkcioniranje federacije, nato pa je v slovenski skupščini nastopil še enkrat, 12. junija, dva dni pred prihodom ameriškega veleposlanika Zimmermanna v Ljubljano, ki je prav tako hotel spremeniti slovensko odločitev. Na pogovorih s slovenskimi politiki je hotel izvedeti, kaj bo Slovenija po 26. juniju storila glede carin, predstavnikov v zveznih organih, obrambe in nabornikov. Zagovarjal je Markoviča in enotno Jugoslavijo, čeprav s pristavkom, da podpora enotni Jugoslaviji ne pomeni hkrati tudi podpore Srbiji (čeprav je de facto to pomenila, op. B. R.). Koordiniran pritisk na Slovenijo se je stopnjeval v naslednjih dneh, ko je Marković na zasedanju zveznega zbora jugoslovanske skupščine 21. junija javno dejal, da bo zvezni IS prisiljen z vsemi sredstvi preprečiti enostransko spreminjanje notranjih ali zunanjih meja.

Podporo Markovičevim stališčem je pomenil hkratni obisk ameriškega zunanjega ministra Jamesa Bakerja, ki se je isti dan v Beogradu pogovarjal s predstavniki zveznih organov in posameznih republik ter Kosova. V enem dnevu je imel kar devet zaporednih sestankov. Baker je prišel v Beograd po berlinskem zasedanju KEVS, ki je bilo 19. junija in na katerem so razpravljali tudi o Jugoslaviji ter sprejeli Berlinsko deklaracijo (v njej so se opredelili za enotno, a demokratično Jugoslavijo). Baker je sogovornikom povedal, da ZDA niso dale pobude za berlinski sestanek, so se ga pa udeležile, ker si želijo, da bi se jugoslovanska kriza rešila.

V pogovoru s slovenskimi predstavniki je kategorično izjavil, da bo enostranska razglasitev neodvisnosti pripeljala do nasilja in preliivanja krvi v Jugoslaviji, da se Amerika zavzema za ohranitev enotne Jugoslavije (sicer na novih osnovah). Zaskrbljeni so nad akcijo Slovenije za enostransko osamosvojitve in ne razumejo natančno, kaj se s tem želi. ZDA ne bodo priznale samostojnosti Slovenije, prav tako pa jim ni poznano, da bi bila to pripravljena storiti katerakoli druga država. Če Slovenija odide, je dodal, bo s tem spremenila ravnovesje v korist Miloševića. Ponudil je »tehnično komisijo«, ki naj bi pomagala pri vodenju pogovorov med centrom in republikami, od Kučana je zahteval, naj izjavi, da je prihodnost Jugoslavije še mogoča, če bi Srbija in Črna gora sprejeli izvolitev Mesića za predsednika predsedstva SFRJ, in naj sprejme predlog Makedonije in BiH (kompromisni predlog med konfederacijo in federacijo, op. B. R.)⁷⁶¹ za rešitev jugoslovanskega vprašanja. Prosil je tudi za pojasnilo, kako bo Slovenija po 26. juniju reševala vprašanje carin ter zunanjih in notranjih jugoslovanskih meja.⁷⁶²

Kučan je odgovoril z že velikokrat ponovljeno zgodbo o zapletenosti jugoslovanske situacije, o več resnicah (in ne le tisti, ki jo širi zvezna administracija), o zavezanosti plebiscitu, o tem, da nasilje, duhovno in fizično, v Jugoslaviji že obstaja, o vseh ponudbah in pobudah, ki sta jih v zadnjih desetih mesecih dali Slovenija in Hrvaška, pa niso bile upoštevane. Dodal je, da načrt Izetbegovića in Gligorova Slovenije ne zanima več. Slovenija se želi tudi po osamosvojitvi pogajati o postopnem prevzemanju funkcij federacije, urejanju medsebojnih pravic, kar vključuje tudi odgovornost do varnosti tretjih držav in o možnosti vzpostavljanja osnov za novo integracijo, ki bo slonela na enaki logiki kot ES (nad tem je bil – po lastnem pričevanju – zelo šokiran Zimmermann, saj naj bi Kučan v pogovoru z njim le teden dni prej omenjal konfederacijo, torej neke vrste balkansko Švico, »sedaj pa Slovenci razmišljajo o Sloveniji kot povsem neodvisni državi«). V zvezi s carinami je Kučan odgovoril, da bodo prevzete, Slovenija pa bo še naprej plačevala delež v zvezni

⁷⁶¹ Predlog (Platforma o bodočoj jugoslavenskoj zajednici, Sar., maj 1991. Arhiv predsednika RS) sta napisala Alija Izetbegović in Kiro Gligorov. Bil je nedorečen in nejasen, prišel je prepozno in predstavniki republik o njem niso resno razpravljali.

⁷⁶² Na vprašanje carin je Bakerja po pričevanju Rupla spomnila Margaret Tutweiler, predstavnica za tisk State Departmenta, ki je tako njemu kot Kučanu šla »še posebej na živce« (Rupel, Skrivnost države, str. 134).

proračun, saj ne želi carinske vojne. Pogovor je Baker zaključil s stavkom: »Ključna beseda je pogajanje.«⁷⁶³

Bakerjev obisk je izzvenel kot neposredna podpora Markoviću in federalnim organom, ki so si ga razlagali kot dovoljenje za omejeno intervencijo, s katero naj bi disciplinirali Slovenijo, čeprav sta tako Baker kot Zimmermann to kasneje zanikala.

Podobno kot ZDA so na slovenske in hrvaške namene reagirali v ES. Zunanji ministri dvanajsterice so 23. junija sklenili, da ne bodo priznali neodvisnosti Slovenije in Hrvaške, če bosta enostransko zapustili federacijo, dokler niso izčrpane vse možnosti za pogovor. Od jugoslovanskih agencij je o sestanku prva poročala hrvaška Hina. Po njenem poročilu je luksemburški minister za zunanje zadeve Jacques Poos na tiskovni konferenci po srečanju povedal, da so se ministri strinjali, da ne bodo priznali neodvisne Slovenije in Hrvaške, če se obe republiki odločita enostransko zapustiti federacijo, ampak bodo »odbili /.../ vsak kontakt na visoki ravni« z obema republikama. Ta teden naj bi oba parlamenta glasovala o neodvisnosti svojih republik, vendar taka »enostranska« dejanja ne bi bila »primerna«, ker »proces notranjih pogajanj še ni izčrpan«, vendar to (po Poosu) »nima nikakršne povezave s pravico narodov, da razpolagajo sami s sabo«. ES bo pripravljena sprejeti neodvisnost jugoslovanskih republik, če bo to »rezultat pogajanj in notranjih dogovorov«. ES se s tem pridružuje mnenju ZDA, Avstrije in Madžarske. Dvanajsterica je tudi ponudila federalni vladi in republikam (tistim, ki to želijo) pomoč pri izdelavi nove, demokratične ustave, ministri pa so tudi podprli gospodarsko prestrukturiranje Jugoslavije. Poos je napovedal, da namerava ES z Jugoslavijo prihodnji dan podpisati nov finančni protokol, v katerem se do leta 1995 predvideva več kot 700 milijonov ekujev pomoči.⁷⁶⁴

Kljub temu pritisku je slovenski parlament 25. junija sprejel temeljno ustavno listino, ustavni zakon za njeno izvedbo in deklaracijo o neodvisnosti, s čimer je Slovenija razglasila neodvisnost. Zvezni zbor jugoslovanske skupščine je odločitev slovenske skupščine na seji še istega dne zavrnil ter naložil vladi in JLA, naj preprečita spreminjanje meja Jugoslavije, na osnovi tega pa je sklepe o preprečitvi sprejela tudi zvezna vlada.

⁷⁶³ Zabeležka pogovora predsednika predsedstva RS Milana Kučana z Jamesom Bakerjem III., državnim sekretarjem za zunanje zadeve ZDA, Bg., 21. 6. 1991, zapisal Marjan Šiftar (šef Kučanovega kabineta), Lj. 24. 6. 1991. Arhiv predsednika RS (na seji so sodelovali še Warren Zimmermann, Dimitrij Rupel in Matjaž Kovačič, podsekretar v ministrstvu za mednarodno sodelovanje - po Ruplovem pričevanju tudi Margaret Tutweiler, vendar je slovenski zapisnik ne omenja -, pogovor se je zavlekel, kar je povzročilo nejevoljo pri Miloševiću, ki je bil za pogovor na vrsti za Kučanom). S slovenske strani je bil narejen še en zapisnik z istim naslovom (ki napačno nosi datum 20. 6. 1991), napisala sta ga Marjan Šiftar in Matjaž Kovačič skupaj, hrani ga Ministrstvo za zunanje zadeve. Zapisnika imata nekaj različnih poudarkov, vsebinsko pa se bistveno ne razlikujeta. V besedilu sem upošteval oba zapisnika, prav tako tudi spomine Zimmermanna in Bakerja (Zimmermann, Izvor pogube, str. 131-135 in 139; James A. Baker III, *The Politics of Diplomacy*, New York 1995, - dalje: Baker, *The Politics of Diplomacy*).

⁷⁶⁴ Dvanaestorica neče priznati nezavisnost Slovenije in Hrvatske, poročilo Hine. Hrani B. R.

Tudi ameriški State Department je odločitev slovenske (in hrvaške) skupščine obsodil. Predstavnica za tisk Margaret Tutweiler je kategorično izjavila, da ZDA priznavajo teritorialno integriteto Jugoslavije, vključno s Slovenijo in Hrvaško, in da po Bakerjevem obisku v Jugoslaviji »še verjamejo v kompromis, sprejemljiv za vseh šest republik«. Na koncu je pozvala Hrvaško, Slovenijo in vse Jugoslovane, naj »nadaljujejo dialog o novi in demokratični osnovi za skupno jugoslovansko državo«. ⁷⁶⁵

⁷⁶⁵ Ramet, *The United States and Slovenia 1990-1992*.

POGAJANJA V ZAGREBU

Napad JLA na Slovenijo je dotedanje hipotetične možnosti in ugibanja slovenskega vodstva v zvezi z mednarodnim priznanjem postavil na dejansko preizkušnjo. V noči, ko je JLA napadla, slovenski politiki niso mogli priklicati nobenega od pomembnejših evropskih politikov (tudi ne jugoslovanskega premierja Markovića). Dimitrij Rupel, ki se je v zgodnjih jutranjih urah »obesil« na zvonec avstrijskega in italijanskega konzulata, je lahko samo žalostno ugotovil, da »bolj zaspanih konzulov, kot sta bila tisto jutro, 27. junija 1991, avstrijska konzulica in gospod Christiani, ni bilo nikjer na svetu. Očitno nista nameravala komunicirati z nami. Očitno nista imela navodil.«⁷⁶⁶

Dopoldne je bil stik z Mockom, evropsko »trojko«, Genscherjem (ki je na slovensko pobudo skušal aktivirati KEVS) in še nekaterimi evropskimi politiki vzpostavljen. Genscher je bil 25. junija na obisku v Rimu, od tam je klical Lončarja, ker je izvedel za govorice, da armada pripravlja intervencijo proti Sloveniji, ki je tistega dne razglasila neodvisnost. Lončarju je rekel, da vojaška intervencija nikakor ni sprejemljiva, ker je nasilno reševanje političnih vprašanj v nasprotju s principi Helsinške deklaracije⁷⁶⁷ in Pariške listine.⁷⁶⁸ Tudi De Michelis je od Lončarja zahteval, naj govori z vodilnimi politiki v Beogradu in prepreči intervencijo.

Podobno je 26. junija po seji nemške vlade izjavil tudi njen predstavnik za tisk Wolfgang Vogel. Skliceval se je na resolucijo Bundestaga o Jugoslaviji z dne 19. junija, ki je narodom Jugoslavije priznavala pravico do samoodločbe, vključno s pravico do odcepitve, vendar tudi izražala željo, da se Jugoslavija zaradi stabilnosti v Evropi ohrani v dotedanjem državnem okviru. Naslednji dan, 27. junija, ko je ES že poslala »trojko« v Jugoslavijo, pa je Genscher predlagal, naj dvanajsterica sproži mehanizem KEVS.⁷⁶⁹

Mednarodna akcija se je – glede na slabo utečeno skupno evropsko zunanjo politiko – začela hitro. K temu so pripomogli številni klici in pisma iz

⁷⁶⁶ Rupel, *Skrivnost države*, str. 140.

⁷⁶⁷ Dokument o odnosih med državami udeleženkami KEVS v Helsinkih je del Zaključnega akta, ki so ga 1. 8. 1975 podpisali vodje držav ali vlad vseh evropskih držav (razen Albanije), ZDA in Kanade. Helsinška deklaracija vsebuje načela o nedotakljivosti meja, ozemeljski celovitosti ter spoštovanju človekovih pravic in svobodčin.

⁷⁶⁸ Dokument z naslovom Pariška listina za novo Evropo, ki ga je KEVS sprejela novembra 1990 na zasedanju v Parizu, nalaga članicam obveznosti glede človekovih pravic, pravne države in gospodarskega sodelovanja. Na konferenci so bili ustanovljeni novi organi KEVS, med njimi odbor visokih uradnikov in center za preprečevanje spopadov s sedežem na Dunaju.

⁷⁶⁹ Hans Dietrich Genscher, *Erinnerungen*, Berlin 1995, str. 939 (dalje: Genscher, *Erinnerungen*); Libal, *Limits of Persuasion*, str. 12–15; Ivanković, Bonn, druga hrvatska fronta, str. 36.

Slovenije, naslovljeni na vlade in razne evropske institucije (Rupel je eno prvih pisem poslal Helmutu Liedermannu, generalnemu sekretarju KEVS na Dunaju), še zlasti pa mediji v zahodnih državah. Vojni prizori iz Slovenije so bili hudo šokantni za evropske gledalce, s tem pa so pomenili tudi pritisk na evropske politike.

Drugi dan vojne je najprej v Beograd, nato pa v Zagreb pripotovala »trojka« ES: Jacques Poos (predsedujoči), Hans van den Broek (ta je predsedovanje prevzel 1. julija)⁷⁷⁰ in Gianni de Michelis. V Zagrebu so se pogovarjali s predsednikom slovenskega predsedstva Kučanom, zunanjim ministrom Ruplom, hrvaškim predsednikom Tuđmanom, (še) neizvoljenim predsednikom predsedstva SFRJ Mesićem in predsednikom zveznega IS Markovićem. Evropsko delegacijo so sestavljali še Abel Matutes, član komisije ES za Sredozemlje, ter veleposlaniki Luksemburga, Italije in Nizozemske v Jugoslaviji.

Sicer zmedena evropska politika do Jugoslavije je v Zagrebu dobila osnovni obris, ki so se ga evropski pogajalci v osnovi držali tudi na Brionih. Pogovore je vodil Van den Broek, ki je za izhodišče vzel stavek iz Kučanovega pisma Santerju (v njem je pisalo, da je bilo slovensko dejanje mišljeno kot oblika pritiska na centralno vlado, ki je zavračala predloge za novo ureditev odnosov med jugoslovanskimi republikami) in iz pisma, ki mu ga je bil poslal Rupel (to se je končalo z izjavo, »da slovenska vlada izraža pripravljenost na pogajanja o žgočih vprašanih jugoslovanske politike takoj, ko bodo prenehale tekoče vojaške akcije«). Delegacija je slovenski in hrvaški strani (tako kot v poprejšnjih pogovorih Miloševiću in Markoviću) zastavila tri osnovna vprašanja: ali je možen dogovor o takojšnji prekinitvi ognja in umiku vojske v vojašnice; ali je mogoče zadržati uresničevanje slovenske in hrvaške deklaracije o samostojnosti za tri mesece; ali podpirajo izvolitev Stipeta Mesića za predsednika predsedstva SFRJ. Marković je na vprašanja odgovoril pozitivno (pod pogojem, da bi Slovenija odložila uresničevanje deklaracije o samostojnosti in neodvisnosti), medtem ko je Milošević v zvezi z izvolitvijo Mesića odgovoril, da bo »premisllil«.⁷⁷¹ Če bi Slovenija in Hrvaška odstopili od sprejetih zakonov o osamosvojitvi, »bi bil Mesić lahko sprejet«.⁷⁷²

Pogajalci so zagrozili, da bo ES – če misija ne bo uspela – zaustavila vso pomoč. Jacques Poos je Slovenijo in Hrvaško obtožil, da so njuna dejanja v nasprotju s Helsinško in Berlinsko deklaracijo in da mednarodnega prava ni mogoče spremeniti, ES oz. njena misija pa lahko poskusi prispevati k ustvarjanju ozračja, v katerem bi se lahko odvijala pogajanja.

⁷⁷⁰ Ceremonial predaje vloge predsedujočega z Luksemburga na Nizozemsko so izvedli v Beogradu na seji zveznega predsedstva, na kateri so ob navzočnosti »trojke« izvolili Mesića za predsednika. Poos je v ta namen s sabo celo prinesel leseno kladivce. Ob predaji je »trojka«, ki naj bi se po Zimmermannu (Izvor pogube, str. 143) svoje misije lotila bolj pedagoško kot pa politično, »člane jugoslovanskega predsedstva poučila o dobrih namenih, sodelovanju in zaupanju, ki je potrebno za demokratično izmenjavo oblasti«.

⁷⁷¹ Rupel, Skrivnost države, str. 149, 150.

⁷⁷² Mesić, Kako je srušena Jugoslavija, str. 53.

Kučan je na zahteve trojice odgovoril v diplomatsko pretehtanem, a zanj nenavadno ostrem tonu. V svojem nastopu je skušal kar najbolj izkoristiti psihološko prednost, ki jo je imela Slovenija kot napadena stran: »Upam, da razumete, da se vojne operacije vodijo na slovenskem ozemlju, na ozemlju slovenske države, proti prebivalcem RS.« Poudaril je dramatičnost situacije in sprenevedanje jugoslovanskih oblasti, ki sprva sploh niso hotele vzpostaviti kontakta s slovensko stranjo. Naštel je, kaj vse je armada zrušila še po dogovorjeni prekinitvi ognja (Kučan in Rupel sta v Zagreb prinesla tudi kasete s posnetki razrušenih krajev). Že v začetku se je opravičil, ker ni najbolj zbran, in sicer zaradi neprespanih noči in dolgega potovanja z Ruplom po skrivnih poteh v Zagreb: »Nikoli nisem pričakoval, da se bom moral po svoji lastni republiki voziti po skrivnih poteh, ker bo ta republika v vojni. Žal mi je, da vas nisem mogel sprejeti v svoji domovini, da bi videli, kako potekajo stvari«. Izrazil je začudenje, ker Marković (ki se sicer res sklicuje na sklepe IS) obljublja umik armade, ko pa je njemu v več pogovorih dejal, da nima nobenih formalnih pooblastil, da bi armadi lahko ukazoval. Evropski »trojki« je izročil angleški prevod načrta Okop (Bedem)⁷⁷³ z obrazložitvijo, da tam »vi gospodje nastopate kot agresorji na Jugoslavijo v sodelovanju z gospodom Tuđmanom in mano in napadamo vsi skupaj družno socialistični režim v Beogradu, ki ga brani JLA«. Poudaril je, da jugoslovanska stran od plebiscita dalje ni kazala nobene pripravljenosti na pogovore in da Slovenija ni ovirala pretoka blaga, ljudi, kapitala in idej, »šele ko so se tanki JLA pojavili na mejah in ko so rakete in lovci šli tudi čez zračni prostor prek Avstrije, je bilo vse to ovirano«. Slovenija tudi ni sprožila etnične vojne (konflikti so na Hrvaškem potekali že prej), prišlo pa je do agresije na Slovenijo. Slovenija je pripravljena na pogovore o postopnem prevzemanju suverenih funkcij s strani zveznih organov, če je sprejeto, da slovenska ustavna listina velja, vse drugo pa je lahko stvar dogovorov, »nikakor pa ne more biti pogovor o ohranitvi te države, ker mislim, da je sedaj povsem jasno, da niti minimalne stopnje zaupanja, ki je za to potrebno, ni več.«⁷⁷⁴

Kučan je stališča Zahoda označil za »trda«, kar da mu je bilo jasno že po pogovoru z Bakerjem, vendar sam ne bo pripovedoval tistega, kar je mogoče prijetno, ampak tisto, kar je za jugoslovanske razmere realno. ES je obtožil, da so bili zaradi njenega stališča o enotni Jugoslaviji prekinjeni demokratični

⁷⁷³ To je bil načrt, ki so ga v začetku leta 1991 izdelali kot »vadbene dokument« v 5. vojaškem območju. Načrt je predvideval napad sil Nata in sosednjih držav na Jugoslavijo ob pomoči posameznikov iz republiških vodstev ter desno usmerjenih strank. Uporabili so ga kot osnovo za vojaški poseg v Sloveniji. Slovenska vojaška obveščevalna služba ga je dobila in objavila v začetku aprila, kar je izzvalo reakcije zahodnih vojaških atašeev v Beogradu. (Vsebinsko dokumenta gl. v: Lovšin, Skrita vojna, str. 148-162.)

⁷⁷⁴ Neavtoriziran magnetogram pogovora predsednika predsedstva RS Milana Kučana in predsednika Republike Hrvaške Franja Tuđmana z delegacijo Evropske skupnosti, Zg., 28/29. 6. 1991 od 23.30 do 01.15, str. 2. Arhiv predsednika RS; Magnetogramski zapis intervjuja predsednika Milana Kučana za BBC, Lj., 6. 5. 1994, str. 27, 28. Arhiv predsednika RS. – Gl. tudi: Rupel, Skrivnost države, str. 145-150.

procesu. Slovenija je v veliki meri gospodarsko vlekla Jugoslavijo, sedaj je popolnoma izčrpana – gospodarski vojni, ki jo je tolerirala zvezna vlada, je sledila prava vojna. Slovenija se bori za svobodo, vendar suverenost ne bo nič vredna, če ljudje ne bodo imeli od česa živeti, v Jugoslaviji pa žal nimajo od česa živeti. K zahtevam ES je dodal še četrto točko, to je internacionalizacijo jugoslovanskega problema.

Tuđman je v svojem govoru poudarjal izkoriščanje »enega najstarejših evropskih narodov« v Jugoslaviji in dejal, da Hrvaška sicer ni neposredno napadena, vendar v njej poteka »tiha okupacija«, saj v terorističnih akcijah ni padlo nič manj ljudi kot v Sloveniji. Zahteve »trojke« je brez zadržkov sprejel z obrazložitvijo, da je Hrvaška sama predlagala pogovore o zvezi suverenih držav, ker velik del njenega prebivalstva živi v BiH in v Srbiji. Podprl je tudi predlog o internacionalizaciji jugoslovanske krize, da bi se ubranili pred poskusom restavracije jugoslovanskega komunizma in hegemonizma.

Hrvaška je zahteve takrat sprejela brez težav, saj na osamosvojitve v resnici ni bila pripravljena, čeprav je razglasila samostojnost istega dne kot Slovenija.

Osnovna dilema pogovora (enako tudi pozneje na Brionih) je bila v interpretaciji sklepa, ali »zamrznitev« slovenske odločitve pomeni samo prekinitev načrtovanega izvajanja ukrepov za osamosvojitve ali pa »začasni« odstop od sprejetih osamosvojitvenih aktov in vrnitev na staro stanje – kot so formulacijo o vrnitvi na prejšnje stanje razlagali zahodni pogajalci, še zlasti Van den Broek. »Trojka« je za vsako ceno potrebovala uspeh, čeprav nedorečen. Svetu ES je hotela naslednji dan poročati, da so na vsa tri vprašanja dobili pozitivne odgovore. Slovenska stran je hotela zaustaviti vojno, vendar ne za ceno neodvisnosti. »Ne bomo šli nazaj,« je bil na koncu pogovora jasen Rupel. Tudi Kučan je pred tem dejal, da Slovenija ne bo delala novih osamosvojitvenih korakov, vendar le pod pogojem, da ima zagotovila za pogajanja s federacijo. Zadnjo besedo o tem bo rekel slovenski parlament. Za Slovenijo izvolitev Mesića ni vprašljiva, pač pa je vprašljivo sodelovanje v predsedstvu, čeprav ni razloga da pri razpravi o stvareh, ki zadevajo Slovenijo in vprašanje miru, ne bi sodeloval tudi predstavnik Slovenije. Na Poosovo vprašanje, ali bo parlamentu priporočil, naj predlog o zamrznitvi sprejme, je Kučan odgovoril pritrnilno.

Hrvaška je na sestanku, čeprav je bila gostiteljica, bolj ali manj sekundirala, vendar je Tuđman dogovore o »suspensu« osamosvojitvenih dejanj razumel tako kot trdi in arogantni Van den Broek: kot vzpostavitev stanja pred 25. junijem 1991. Tudi Jacques Poos se tedaj ni bistveno razlikoval od Van den Broeka, in je med drugim izjavil, da jugoslovanske republike ne morejo živeti samostojno. Edini v misiji, ki je suspenz tedaj razumel zgolj kot prehodno dejanje, je bil De Michelis (vsaj sodeč po njegovih izjavah na drugem zagrebškem srečanju 1. julija).

Zaradi pozne ure in utrujenosti na sestanku ni bil sprejet skupen protokol, pač pa so se zgolj zelo okvirno dogovorili, kaj naj bi sporočili javnosti. Prvo

sporočilo je prinesel zagrebški radio v zgodnjih jutranjih urah, interpretacija je bila v smislu Van den Broekovega videnja, da gre za moratorij na odločitve, sprejete 25. junija, ne pa za zamrznitev nadaljnjih korakov osamosvajanja. Podobno je sestanek interpretiral tudi Tanjug ter še nekateri drugi mediji. Tudi tuji novinarji in analitiki so sprva dogovor razumeli kot preklic osamosvojitve, ne pa kot zamrznitev nadaljnjih osamosvojitvenih potez, in šele v naslednjih dneh je v javnost prišla tudi slovenska interpretacija dogovora.⁷⁷⁵

V Luksemburgu je bil 29. in 30. junija sestanek šefov držav in vlad ES, ki je potrdil »trojniko« interpretacijo zagrebškega dogovora, sicer pa zelo na splošno sklenil, naj se institucije ES še naprej ukvarjajo z jugoslovansko krizo. Razlike v pogledih držav glede jugoslovanske krize so bile prevelike, da bi lahko sprejeli konkretnejše predloge. Po sestanku je Jacques Poos Kučanu in drugim vpletenim poslal pismo, v katerem je znova našteval vse pogoje, ki jih je Kučan sprejel v Zagrebu, pri čemer pa je vprašanje o suspenzu formulirano nedoločno kot »suspenz uveljavljanja deklaracije o neodvisnosti za obdobje treh mesecev«.⁷⁷⁶ Nemški kancler Helmut Kohl je sicer na sestanku predlagal, naj ES podpre pravico do samoodločbe jugoslovanskih republik (tedaj konkretno Slovenije in Hrvaške), vendar so bile proti Velika Britanija, Francija, Italija in Španija (zaradi bojazni, da bi do podobnih zahtev prišlo tudi v zvezi s severno Irsko, Korziko, Južno Tirolsko in Baskijo). Kohl je kljub temu dal jasno vedeti, da bo Nemčija pri svojem stališču vztrajala, vendar pri tem upoštevala interese drugih članic ES. Dosegel pa je, da so finančno pomoč Jugoslaviji v višini 1,7 milijarde mark, ki je bila odobrena le teden dni prej, zamrznili, dokler ne bo zagotovljena mirna rešitev krize.⁷⁷⁷

Zaradi mlačnega stališča ES in kršitev premirja (armada je z akcijami nadaljevala in jih še stopnjevala, Kadijević pa je grozil s frontalnim napadom) je Rupel pisal pismo Poosu, v katerem ga je opozoril, da je Slovenija, tako kot je obljubila, pripravljena odložiti uresničevanje neodvisnosti, vendar le, če se bo armada umaknila v vojašnice ali z ozemlja Slovenije.

Po vrnitvi iz Zagreba sta morala Kučan in Rupel zagovarjati svoja stališča najprej pred ožjim slovenskim vodstvom, potem pa še pred skupščino.⁷⁷⁸ Predsedstvo v razširjeni sestavi je nastop na zagrebških pogajanjih potrdilo. Tudi operativna skupina, ki je vodila vojaški del operacij, je presodila, »da je v dogovorjenih stališčih (ustavitve sovražnosti, nejasna zamrznitev ustavne

⁷⁷⁵ Wolfgang Libal, *Das Ende Jugoslawiens: Selbstzerstörung, Krieg und Ohnmacht der Welt*, Wien, Zürich 1993, str. 171.

⁷⁷⁶ Prevod pisma Jacquesa Poosa, izvršilnega predsednika Sveta ES Milanu Kučanu, predsedniku RS, 30. 6. 1991. Arhiv predsednika RS.

⁷⁷⁷ Ivanković, *Bonn, druga hrvatska fronta*, str. 44; Libal, *Limits of Persuasion*, str. 15; Daniele Conversi, *German-Bashing and breakup of Yugoslavia*, The Donald W. Treatgold papers No 16, Jackson School of International Studies, University of Washington, March 1998, str. 13 (dalje: Conversi, *German-Bashing*).

⁷⁷⁸ Zapisnik in magnetogram 46. seje predsedstva RS, 29. 6. 1991. Arhiv predsednika RS. Zapisnik 22. (izredne) skupne seje vseh zborov skupščine RS, ki je bila 29. oziroma 30. 6. 1991 ob 22. uri v veliki dvorani skupščine. Arhiv DZ RS.

listine o neodvisnosti, obnovitev dela predsedstva SFRJ) dovolj manevrskega prostora, kajti v tistih dnevih je bilo najpomembnejše vojaško vprašanje in stvarno razmerje sil na terenu.«⁷⁷⁹ Aktivnosti vlade in predsedstva je - ob nekaterih vročih razpravah, pripombah in dodatnih stališčih - potrdila tudi skupščina, vendar s stališčem, da ne na račun že doseženega. Skupščina je sicer razpravljala o celotnih razmerah in ne le zagrebških pogovorih, čeprav so bila ta v ospredju. Delegati so najprej poslušali poročila obrambnega in notranjega ministra, predsednika vlade, predsednika predsedstva in zunanjega ministra, nato pa imenovali posebno skupino za oblikovanje stališč. V stališčih so bile podprte aktivnosti predsedstva in vlade, v zvezi s pogajanjmi v Zagrebu pa je v šesti točki stališč zapisano: »Skupščina Republike Slovenije soglaša s stališčem predsednika predsedstva RS, izrečenim v zvezi s pogovori s predstavniki dvanajsterice v Zagrebu. Obenem poziva dvanajsterico, da v Republiko Slovenijo nemudoma pošlje svoje opazovalce in tako zagotovi nadzor nad spoštovanjem sprejetih dogovorov.«⁷⁸⁰ Predlog za opazovalno misijo je dal Rupel in v smislu sklepov skupščine je nato Kučan pisal Poosu. Na pogajanjih v Ljubljani 30. junija je bil tudi Marković, sklenjen je bil dogovor o deblokadi vojaških kolon in prekinitvi ognja, ki pa se ni uresničil.

⁷⁷⁹ Janša, Premiki, str. 191.

⁷⁸⁰ Stališča, ki jih je sprejela skupščina RS na skupni izredni seji vseh zborov 29. oziroma 30. 6. 1991, zapisnik 22. (izredne) seje, str. 3. Arhiv DZ RS.

EVROPSKA »TROJKA« DRUGIČ V ZAGREBU

Tridesetega junija zvečer je slovenska delegacija (Kučan, Rupel, minister za informiranje Kacin in šef Kučanovega kabineta Marjan Šiftar) znova odpotovala v Zagreb na ponovna pogajanja s »trojko« ES, ki je bila prepričana, da bo vojsko lahko spravila pod civilni nadzor. »Trojka« je močno pritiskala na slovensko delegacijo, naj deblokira vojašnice in naj dovoli, da se vojska vrne v vojašnice z orožjem. Van den Broek, ki je vodenje trojke formalno prevzel naslednji dan, je zamrznitev interpretiral kot vrnitev na stanje pred 25. junijem. Ponovno je grozil, da bo ES posredovanje opustila, če bo Slovenija »razvezala paket«, govoril pa je tudi o novi ustavni ureditvi Jugoslavije. Tuđman je predlagal, naj bi KEVS angažirala modre čelade v Jugoslaviji. Kučan je rekel, da je svojo obljubo izpolnil in prepričal parlament, vendar Slovenci v zameno niso dobili miru, na drugi strani pa se je Srbija strinjala samo z izvolitvijo Mesića in z ničimer drugim, hkrati pa mobilizira 200 000 ljudi. Armada še naprej postavlja ultimato, nihče pa nima kontrole nad njo. Doseči je treba njeno izločitev iz političnega odločanja o Jugoslaviji. Poos je poudarjal, da gre za odložitev (suspenz) odločitve o samostojnosti, ne pa za moratorij, vendar se morajo razmere – tudi oborožene sile Slovenije – vrniti na status quo ante, tako kot je zapisal v pismo vsem trem stranem. De Michelis je poudarjal, da gre le za tri mesece, potem bo Slovenija svobodna (Ruplu zasebno je dejal, da Hrvaška še ne bo).⁷⁸¹ Kučan je v nadaljevanju rekel, da se slovenska TO nima kam vrniti razen domov, saj nima kasarn, zato so nujni opazovalci, slovenska stran vztraja pri doseženem, ne bo pa nadaljevala z uresničevanjem samostojnosti do izteka moratorija. Sklepe pa je treba formalizirati tudi s strani JLA, drugih republik in zvezne vlade.

Kakih novih sklepov sestanek ni prinesel. ES si ni bila popolnoma na jasnem, kako ravnati. Kučanov vtis, ki ga je povedal naslednji dan na seji predsedstva, je bil, »da jih motimo, pred njihovim pragom se nekaj kadi, ne vedo pa čisto natančno, ali je eksplozivno ali ni. To jih moti in bi čimprej radi spravili stran in naj že enkrat za boga svetega zastopimo, da imajo oni druge probleme.«⁷⁸²

Za slovensko stran je še vedno ostala odprta interpretacija zamrznitve: ali to pomeni, da bo Slovenija morala vrniti večino mejnih prehodov, ki jih je

⁷⁸¹ Magnetogram seje predsedstva RS, 1. 7. 1991; Zapisnik 48. seje predsedstva RS, ponedeljek, 1. 7. 1991, od 10.15 do 11.30. Arhiv predsednika RS.

⁷⁸² Magnetogram seje predsedstva RS, 1. 7. 1991. Arhiv predsednika RS.

dobila nazaj, ali bo vrnila zasežena skladišča in kasarne armade, ali bo na zeleno mejo znova prišla armada, ali bo vrnila carine pod zvezno kontrolo itd. To je v naslednjih dnevih – še bolj pa po Brionski deklaraciji – postalo predmet pogajanj in tudi natezanj z zveznimi organi in predstavniki ES. V zvezi s tem so bile hude dileme tudi v slovenskem vodstvu, zlasti pri vprašanju, kako na eni strani ohraniti težko pridobljeno vojaško prednost, obdržati jugoslovansko armado pod kontrolo in preprečiti, da bi se pod pretvezo vračanja na začetno stanje reorganizirala in dobila okrepitve (prednost na terenu, še posebej blokirane vojašnice so bile edino, s čimer je lahko Slovenija nekako »vzdrževala« ravnotežje proti letalskim napadom, kjer je bila povsem nemočna), na drugi strani pa je bilo treba dokazati, da je Slovenija kooperativna in spoštuje dogovore z ES.

GENSCHERJEV NEUSPELI OBISK V SLOVENIJI IN NJEGOVE POSLEDICE

Slovensko vodstvo si je veliko obetalo od napovedanega prihoda Genscherja v Ljubljano, saj je bila Nemčija tedaj edina odkrita zagovornica Slovenije in Hrvaške v ES, Genscher pa je bil tudi predsedujoči KEVS. Poleg tega sta tako George Bush (v govoru v Mainzu 31. maja 1991) kot že pred tem James Baker (v nastopu v Press Clubu v Berlinu decembra 1989) namignila, da bi morala biti Nemčija (skupaj z ES) tista, ki bo prevzela vodenje Jugovzhodne Evrope oz. odgovornost zanj (Helmut Kohl se je sicer bolj zavzemal za delitev odgovornosti z ZDA). Obisk bi tudi lahko vsaj za nekaj časa odvrnil ponoven napad JLA in obenem omogočil ponovno odprtje brniškega letališča (če bi Genscher prišel z letalom iz Beograda, kamor je bil odšel 1. julija). Tudi Tuđman si je zaradi lastne promocije prizadeval, da bi Genscher obiskal Zagreb.

Nemški diplomati so Genscherja svarili zaradi nevarnosti napadov. Zato je bilo najprej dogovorjeno, da pride z letalom v Celovec, od tam z avtom v Beljak in z vlakom v Ljubljano. Ker pa se je medtem začel drugi val (letalskih) napadov armade, so pogovori (2. julija) Rupla z Genscherjem potekali v avtu med vožnjo z letališča, nato pa še skupaj s Kučanom v pisarni železniškega postajnega načelnika v Beljaku in v hotelu. Genscher je bil zelo jezen, ker so mu obisk v Ljubljani preprečili (po Ruplovem pričevanju ga je že prej razjezilo tudi to, da so v Beogradu od njega zahtevali njegov potni list).⁷⁸³ Po Kučanovem pričevanju je Genscher tedaj spoznal, da gre za pravo vojno, in obljubil, da bo v tem smislu posredoval pri dvanajsterici.⁷⁸⁴ Obisk v Beogradu, pogovor z Miloševićem ter demonstracija vojaške moči le nekaj kilometrov stran od avstrijsko-slovenske meje (JLA je napadla karavanški predor), ki je potekala v času njegovih pogovorov s Kučanom in Ruplom, so v Genscherju zbudili prepričanje, »da bodo vodstvo jugoslovanske armade in za njim stoječe politične sile izkoristili zaradi lastne promocije vsa sredstva za dosego svojih ciljev«.⁷⁸⁵ Analitiki dogajanja se večinoma strinjajo v tem, da je Genscher spremenil svoje stališče po spoznanju, da gre v Sloveniji za pravo vojno (upoštevati pa je seveda treba tudi notranji politični pritisk v Nemčiji, op. B. R.)⁷⁸⁶ Genscherjeva prizadevanja je 1. julija podprl tudi kancler Kohl s posebno

⁷⁸³ Rupel, *Skrivnost države*, str. 154–157.

⁷⁸⁴ Pogovor pisca z Milanom Kučanom 12. 3. 1987.

⁷⁸⁵ Genscher, *Erinnerungen*, str. 941.

⁷⁸⁶ Christopher Bennett, *Yugoslavia's Bloody Collapse, Causes, Course and Consequences*, New York 1994; Conversi, *German-Bashing, Libal, Limits of Persuasion*.

izjavo, v kateri je podprl napore evropske »trojke«, vendar dodal, da Jugoslavije ni mogoče obdržati skupaj s silo. Nemčija bo vztrajala, da se demokratično izražena volja posameznih republik spoštuje.⁷⁸⁷ Genscherjeva aktivnost v evropski diplomaciji je vsaj malo nevtralizirala prizadevanja Van den Broeka, ki je hotel ponovno vzpostaviti Jugoslavijo.⁷⁸⁸ Van den Broek ne samo da ni bil naklonjen osamosvojitvi Slovenije in Hrvaške, ampak je tudi zaradi osebne užaljenosti nasprotoval Genscherjevim pobudam. Po mnenju novinarjev, ki so pozorno spremljali diplomacijo ES, odnosi med njima nikoli niso bili tako hladni kot v času, ko sta ES predsedovali Nizozemska in za njo Nemčija, normalizirali so se šele, ko je vodenje prevzela Portugalska.⁷⁸⁹

Na Genscherjevo pobudo se je 3. in 4. julija v Pragi sestal odbor visokih uradnikov (Committee of Senior Officials, CSO) KEVS, ki je obravnaval jugoslovansko krizo. Jugoslovanska diplomacija si je prizadevala, da bi preprečila internacionalizacijo problema, pri čemer jo je zlasti podpirala SZ. Od treh sprejetih dokumentov je bil najpomembnejši predlog za posredovalno misijo KEVS v Jugoslaviji, ki naj bi pripravila mednarodno konferenco o Jugoslaviji. Jugoslovanski strani je uspelo predlog ublažiti s formulacijo, »če in ko bo to sprejeto s strani Jugoslavije«.⁷⁹⁰ Nekaj dni prej je Rupel poslal pismo generalni sekretarki Sveta Evrope Catherine Lalumière, v katerem predlaga, naj Svet Evrope obsodi agresijo JLA, zahteva ustavitev sovražnosti in umik vojske v vojašnice, podpre mednarodno nadzorstvo izvajanja premirja, plebiscitarno odločitev slovenskega naroda in demokratičen dialog v procesu razdruževanja ter ustanovitev mednarodne skupine strokovnjakov, ki bi pomagala izvesti sukcesijo. Slovenija je s tem, kot piše Rupel, predlagala tisto, kar se je kasneje uresničilo skozi brionski sestanek, haaško konferenco in Badinterjevo komisijo.⁷⁹¹

⁷⁸⁷ Libal, *Limits of Persuasion*, str. 16.

⁷⁸⁸ Meier, Zakaj je razpadla Jugoslavija, str. 312–315. – Meier o tem sklepa na osnovi pričevanj slovenskih politikov, zlasti Rupla in Kučana. Slovenski politiki so sicer v času osamosvojitve in po njej Van den Broekovo dejavnost iz diplomatskih razlogov ocenjevali s precejšnjo zadržanostjo, čeprav z njo niso bili zadovoljni.

⁷⁸⁹ Ivanković, Bonn, druga hrvatska fronta, str. 51.

⁷⁹⁰ Libal, *Limits of Persuasion*, str. 18.

⁷⁹¹ Rupel, *Skrivnost države*, str. 157.

TRETJA EVROPSKA MISIJA: BRIONI

Sestanek zunanjih ministrov ES v Haagu dan po sestanku v Pragi, 5. julija, je potekal v času obnovljenih spopadov v Sloveniji in hudih kritik zunanje politike ES v Nemčiji. Na sestanku so sprejeli Deklaracijo o Jugoslaviji in sklenili, da v Jugoslavijo znova pošljejo »trojko« (na tretjo misijo). Deklaracija je vsebovala zahteve po zamrznitvi vseh odločitev o samostojnosti od 25. junija dalje in ne od 28. junija, ko je začela misijo prva »trojka«, in po takojšnjem začetku pogajanj brez kakršnih koli predpogojev. V Deklaraciji so podprli pravico do samoodločbe, vendar z upoštevanjem ozemelske celovitosti držav. Na zahtevo Nemčije je bila vnesena tudi formulacija, da bo ES ob morebitni kršitvi premirja ponovno pretehtala svoje stališče do neodvisnosti Slovenije in Hrvaške. To je bilo mišljeno kot grožnja in ne kot morebitno spreminjanje stališča, kar je razvidno tudi iz pogovora italijanske delegacije z Mesičem ponoči s 4. na 5. julij, v katerem so Mesiču prenesli De Michelisovo pričakovanje, da se bo Jugoslavija po ustavni reformi priključila ES z vsemi šestimi republikami.⁷⁹²

»Trojka« je na osnovi Deklaracije pripravila osnutek sporazuma in z njim prišla na Brione. Na pogajanjih 7. julija so z evropske strani sodelovali Van den Broek, Poos in De Pinheiro, slovensko delegacijo so sestavljali Bučar (predsednik skupščine), Kučan (predsednik predsedstva), Drnovšek (po dogovoru s slovensko delegacijo je na sestankih nastopal v dveh funkcijah, tudi kot član predsedstva SFRJ, tako da so slovenski pogajalci vedeli tudi za vsebino pogovorov, kjer niso bili navzoči), Peterle (predsednik republiškega IS) in Rupel (republiški minister za mednarodno sodelovanje).⁷⁹³ Zvezno vlado so zastopali Marković, Lončar, Brovet in Gračanin, predsedstvo pa Mesič, Bogičević, Tupurkovski in Kostić. Srbijo je zastopal Jović, ki pa ni ostal na skupnem zaključnem delu pogajanj. Srbsko stališče je bilo, da jo pogajanja ne zadevajo neposredno, ker ni vpletena v spopade, kljub temu pa je Jović sodeloval na sestanku federalne skupine s slovensko delegacijo. Na sestanku s »trojko« je sicer dejal, da lahko pove svoje mnenje, da pa bo predloge ES preučil, ko bodo uradno prišli na sejo predsedstva. Hrvaška predstavnik sta bila Tuđman in zunanji minister Davorin Rudolf.

Celotno pogajanje se je začelo ob 8. uri zjutraj in je trajalo šestnajst ur. Pogajalci so se v tem času štirikrat uradno sestali, vmes pa so bila interna posve-

⁷⁹² Mesič, Kako je srušena Jugoslavija, str. 85.

⁷⁹³ Delegacijo so spremljali še Marjan Šiftar, šef kabineta predsednika predsedstva, Janez Sirše, šef kabineta Janeza Drnovška, in Boris Žnidarič, pomočnik sekretarja za notranje zadeve.

tovanja. Predstavniki ES so imeli prvi sestanek s Slovenci, nato s Hrvati, nato z Jovičem kot predstavnikom Srbije, nato s člani predsedstva in predstavniki zvezne vlade skupaj.⁷⁹⁴

Van den Broek je na prvem pogovoru s slovensko delegacijo jasno povedal, da so s »suspensom implementacij deklaracije o neodvisnosti« tako v Zagrebu kot sedaj na Brionih mislili na vračanje v status quo ante pred 25. junijem. Ustavni akt, ki ga je sprejela Slovenija, je označil za enostransko dejanje in zahteval, da je treba na mejah vzpostaviti stari režim, postaviti stare oznake in simbole, deblokirati vojašnice in spoštovati dogovor o carinah. Vojska se mora vrniti tudi na zeleno mejo. Poslati je treba opazovalce ES. Obnoviti je treba delo predsedstva v polni sestavi (tudi z Drnovškom).

Slovenska delegacija se je opirala na sklepe, ki jih je sprejela slovenska skupščina na seji po pogovorih s »trojko« v Zagrebu, ter na dogovor, ki ga je v razširjeni sestavi sprejelo predsedstvo RS 6. julija ob 20.30.⁷⁹⁵ Kučan je povedal, da JLA spet napada, da še ni bila ustanovljena komisija za nadzor premirja, da je treba spor internacionalizirati, Slovenija trimesečni rok razume kot čas za pogovore, v katerih so odprte vse opcije, tudi morebitna zveza držav, vendar je treba pred tem JLA spraviti pod civilni nadzor in zagotoviti poroštvo mednarodnih institucij, da ne bo znova napadla Slovenije. Slovenija spoštuje sklepe zadnje seje zveznega predsedstva, razen zahteve po vzpostavitvi starega režima na meje. Kučan je nasprotoval temu, da se armada vrne na meje, in predlagal, naj bo meja evropska, samo z milico in carino. V pogajanjih morajo biti odprte vse opcije. Menil je, da je bila interpretacija suspenza v Zagrebu drugačna, kot je sedaj.

Poos je skušal najti skupne točke zlasti pri praktičnih vprašanjih. Menil je, naj bi v prehodnem času na mejah visele tri zastave: slovenska, jugoslovanska in evropska, carine naj bi se stekale na poseben račun in bi jih na koncu razdelili. Podprl je Kučanov predlog, naj bi bila meja evropska, torej brez vojske, samo z milico in carino, vendar po izteku moratorija. Lojze Peterle je pojasnil, na katerih področjih je Slovenija prevzela efektivno oblast, vendar tudi poudaril, da še vedno deluje po jugoslovanskih zakonih, tudi kar zadeva carino. Orisal je tudi odnose z zvezno vlado. V nadaljevanju razprave so nato premlevali ista vprašanja, pa tudi zahtevo po vrnitvi vojaške opreme, omenjena je bila tudi vojna škoda, vendar brez opredelitve, kaj bo z njo.

Na sestanku slovenske delegacije s federalnimi predstavniki (Mesić, Bogičević, Tupurkovski, Jović in Kostić iz predsedstva, Marković, Gračanin, Lončar in Brovet iz vlade) so bile obravnavane teme enake, zahteve federalne strani pa, da se v vseh pogledih povrne staro stanje. V napetem ozračju je sestanek formalno vodil Mesić, dejansko mu je ton dajal Marković. Slovenska stran je zagovarjala Poosove predloge in vztrajala pri interpretaciji dogovora,

⁷⁹⁴ V celoti je imela slovenska delegacija dva daljša pogovora s »trojko«, enega s predstavniki federacije na čelu z Mesićem in Markovićem in več delovnih sestankov s Tudmanom.

⁷⁹⁵ Magnetogram 52. seje predsedstva RS 6. 7. 1991, drugi del. Arhiv predsednika RS.

da ne bo naredila nobenih nadaljnjih korakov pri osamosvajanju. Na sestanku se je Drnovšek z Jovičem začel dogovarjati o morebitnem umiku JLA iz Slovenije. Kompromis med obema stranema sta poskušala doseči Tupurkovski in Lončar, vendar se je sestanek končal brez uspehov.

Van den Broek je po dopoldanskih sestankih poslal slovenski delegaciji zahteve v štirih točkah, ki so se (po Ruplu) glasile:

- mejne prehode nadzira slovenska milica v skladu z zveznimi predpisi, a vojska se vrne na meje,
- carine so zvezna pristojnost,
- na mejah je treba vzpostaviti stanje, kakršno je bilo pred 25. junijem,
- odpraviti je treba blokado vojašnic in vrniti vojsko v vojašnice.

Zahteval je, da se sporazum sprejme v paketu, ali pa bo ES od posredništva odstopila.

Slovenska delegacija je bila v hudih dilemah. Predlagala je popravek, po katerem naj bi se carina plačevala na poseben račun pod kontrolo tujcev, mejo pa naj bi varovala samo milica. Van den Broek je predlog upošteval tako, da je dodal stavek o posebnem računu in da mora JLA v treh mesecih oditi z meje.

Med pogajanja je potekala huda propagandna vojna. Markovičev predstavnik za tisk Predrag Tasić je dal prevesti poročilo o maltretiranju ujetih oficirjev v Sloveniji, ki mu ga je dal Brovet. Zaradi tega je v skupno deklaracijo prišla tudi zahteva, da je treba ujetnike v Sloveniji čim prej izpustiti, najkasneje pa do 8. julija do 24. ure. Slovenska stran je kot odgovor prevedla in razdelila govor generala Adžića v Centru visokih vojaških šol v Beogradu (po pričevanju Tasića naj bi besedilo delili kar slovenski novinarji, ki so spremljali pogajanja).

Zaradi ujetih oficirjev so na slovensko delegacijo pritiskali vsi trije predstavniki ES, ker je obstajala bojazen, da bo dogovor padel v vodo, po Drnovškovem pričevanju pa naj bi v Beogradu vojska že pripravljala letalski napad. Slovenski predstavniki, zlasti Peterle, so zanikali grobo ravnanje z ujetniki. Kučan je nato sklical telefonično sejo predsedstva, ki je sprejelo sklep, da je treba ujetnike takoj izpustiti, vendar je minister Janša z izpustitvijo zavlačeval in je eno skupino oficirjev izpustil šele na Kučanovo telefonsko intervencijo.

Na drugem sestanku »trojke« s slovensko delegacijo (7. julija ob 7. uri) so zato poleg Van den Broekovih štirih točk obravnavali zlasti vprašanje ujetih in ranjenih oficirjev. Kučan je v zvezi s tem dejal, da je treba upoštevati tudi položaj slovenskih vojakov v JLA (Van den Broek se je načeloma strinjal, da jih je treba izpustiti ob posredovanju RK, vendar to v Deklaracijo ni prišlo). V zvezi s predlogom »trojke« je Kučan ocenil, da bodo to v Sloveniji sprejeli kot kapitulacijo, da pomeni omejevanje pravice do samoodločbe, da od sprejete deklaracije o samostojnosti in neodvisnosti ne ostaja skoraj nič, ostajajo pa mrtvi in ranjeni in milijardna škoda. Mesič in predsedstvo ne moreta dati garancije, da lahko obvladujeta vojsko, ki dejansko tudi ni več jugoslovanska.

Podobno so nastopili tudi drugi slovenski predstavniki, Peterle z ugotovitvijo, da trimesečni moratorij pomeni ponovno tlačenje Slovenije v Jugoslavijo.

Van den Broek je ostal neomajen: vztrajanje pri enostranskih odločitvah pomeni konec posredovanja ES, za Slovenijo pa, da se bo sama soočila z najhujšim sovražnikom.

Pogovori so se končali ponoči s skupnim sestankom (začel se je ob 22. uri, končal ob 24. uri), na katerem pa je Marković hotel dogovor spremeniti, zaradi česar je prišlo do ponovnega sestanka Van den Broeka, Markovića, Drnovška in Kučana. Van den Broek je Markovićeve zahteve po natančnejši opredelitvi pristojnosti federacije zavrnil.⁷⁹⁶

Skupna deklaracija, s katero se je slovenska delegacija potem strinjala,⁷⁹⁷ je upoštevala načelo, da samo narodi Jugoslavije lahko odločajo o svoji prihodnosti, da je v Jugoslaviji nastala nova situacija, ki zahteva natančnejši nadzor in pogajanja med različnimi stranmi. Ta pogajanja se morajo začeti najkasneje 1. avgusta na načelih Helsinške deklaracije in Pariške listine, vsebovati pa morajo tudi vprašanje spoštovanja človekovih pravic, pravico narodov do samoodločbe v skladu z načeli mednarodnega prava, tudi tistimi, ki se nanašajo na ozemelsko celovitost države. Kolektivno predsedstvo mora izvajati polno oblast in odigrati svojo politično in ustavno vlogo, zlasti v zvezi z oboroženimi silami. Vse strani se morajo vzdržati vsakršnega enostranskega dejanja, zlasti takšnega, ki bi imelo nasilen značaj. ES bo nudila pomoč pri pogajanjih in poslala opazovalno misijo, ki bo pomagala pri stabiliziranju prekinitve ognja in pri uresničevanju drugih delov sporazuma.

Brionska deklaracija je imela dve prilogi. Priloga I, kjer so bile navedene oblike in načini uresničevanja pogajalskih priprav, je vsebovala šest točk:

- nadzor na mejah bo v rokah slovenske milice, ki pa bo delovala v skladu z zveznimi predpisi;
- uresničen bo sporazum o carinah med vlado republike Slovenije in zvezno vlado 20. junija 1991 (sporazum Ocvirk-Mitrović, op. B. R.), carine ostanejo zvezni prihodek, pobirali pa jih bodo slovenski cariniki in jih nato nakazali na skupni račun, ki bo pod nadzorom zveznih in republiških ministrov ter tujih opazovalcev;

⁷⁹⁶ Potek pogovorov in dogajanja v zvezi z njimi povzemam po naslednjih dokumentih: Zabeležka pogovora predstavnikov Republike Slovenije s »trojko« Evropske skupnosti, 1. pogovor, Brioni, 7. 7. ob 10. uri, in Zabeležka o pogovorih, ki so bili na Brionih dne 7. 7. 1991 (Lj. 8. 7. 1991, zapisal mag. Boris Žnidarič); Zabeležka drugega pogovora predstavnikov republike Slovenije s »trojko« Evropske skupnosti, Brioni, 7. 7. 1991 ob 19. uri; Zabeležka pogovora predstavnikov republike Slovenije s predstavniki predsedstva in vlade Jugoslavije, Brioni, 7. 7. 1991; Zapisnik 53. seje predsedstva RS, 8. 7. 1991 ob 11.30 in nadaljevanje ob 16.30; Magnetogram 53. seje predsedstva RS, 8. 7. 1991 (Vse: Arhiv predsednika RS); Rupel, Skrivnost države; Mesič, Kako je srušena Jugoslavija; Drnovšek, Moja resnica; Jovič, Zadnji dnevi SFRJ; Tasić, Kako sam branio Antu Markovića. – Večino Žnidaričevih zapiskov objavlja tudi Janša v knjigi Premiki (str. 235) in (tudi na podlagi pripovedovanja sodelujočih na pogajanjih) ocenjuje, da so se »/.../ naši pogajalci (Kučan, Peterle, Drnovšek, Bučar in Rupel) dobro držali, vendar so bili Evropejci neusmiljeni. Predvsem Van den Broek je bil skoraj sovražno razpoložen do Slovenije.«

⁷⁹⁷ Bučar je kasneje dejal, da na Brionih ni šlo za pogajanja, ampak za ultimatum.

- za celotno Jugoslavijo obstaja enoten nadzor zračnega prometa, zračni promet nadzorujejo zvezne oblasti;
- na mejah se ponovno vzpostavi stanje, ki je veljalo pred 25. junijem 1991, v obdobju moratorija treh mesecev bodo končana pogajanja o prenosu pristojnosti, ki jih ima na tem področju JLA, cilj pa je mejni režim po evropskih normah;
- prekinitev ognja se v nadaljevanju izvede z odstranitvijo blokad enot in objektov JLA, brezpogojno vrnitvijo JLA v vojašnice, zagotovitev prehodnosti vseh cest, vrnitvijo vseh objektov in opreme JLA, deaktiviranjem enot TO in njihovo vrnitvijo v kraje, kjer so nastanjene, kar vse mora biti izvedeno najkasneje 8. julija ob 24. uri;
- vsi ujetniki, ki so bili zajeti v času sovražnosti od 25. junija dalje, bodo izpuščeni čim prej, vendar ne pozneje kot 8. julija ob 24. uri, pri uresničitvi tega bo sodeloval mednarodni Rdeči križ.

V prilogi II so bile podrobneje opisane smernice za opazovalno misijo ES v Jugoslaviji.⁷⁹⁸

Brionski sestanek je v slovenskem vodstvu pustil precej dvomov, zlasti pa skrb, kako ga bodo sprejeli v Sloveniji. Kučan je v prvi izjavi novinarjem, še na Brionih, 8. julija ob enih zjutraj, poudarjal predvsem, da je bil prvi cilj dosega miru in da se bodo avgusta začela pogajanja o rešitvi jugoslovanske krize, da je Slovenija pokazala fleksibilnost in si pri Evropejcih pridobila zaupanje, da pa bo pot do dokončne uveljavitve slovenske samostojnosti dolga.

Takoj po vrnitvi z Brionov se je vnela ostra razprava, ali naj Slovenija dogovor sprejme ali zavrne (o tem se je moral dokončno odločiti slovenski parlament).⁷⁹⁹ Če bi se dogovor dosledno uresničil, bi to v vojaškem smislu pomenilo zapraviti vso prednost, ki jo je Slovenija pridobila, enote JLA bi bile (lahko) dopolnjene s srbskimi rezervisti in Slovenija tako pod okriljem dogovora dejansko okupirana. Imela ni nobene obrambe proti letalskim napadom in relativno šibko proti zračnim desantom, razen opazovalcev (t. i. monitorjev) pa nobenega trdnejšega vojaškega zagotovila ES. Po drugi strani je bilo vodstvu jasno (tega se je zavedal tudi obrambni minister Janša), da bi ob zavrnitvi dogovora zelo verjetno prišlo do letalskih napadov in kopenskih spopadov večjih razsežnosti, ki jih Slovenija vojaško ne bi zdržala. Hkrati bi zapravila naklonjenost evropske javnosti, prepuščena bi bila sami sebi in ekonomsko blokirana.

Po drugi strani pa so nekatera znamenja očitno kazala, da srbska politika ne namerava s silo zadrževati Slovenije v Jugoslaviji in da so njene prioritete drugje (na Hrvaškem, v BiH). O tem, da se Črnogorci niso pripravljali boriti v Sloveniji, je na brionskih pogovorih govoril črnogorski član zveznega predsedstva Branko Kostić, pa tudi Drnovškovi pogovori z Jovićem so šli v dobro

⁷⁹⁸ Joint declaration (kopija izvirnega besedila, hrani B. R.); Skupna deklaracija, sprejeta 7. 7. 1991 na Brionih, s prilogama kot sestavni del zapisnika 23. skupne seje vseh treh zborov skupščine RS, 10. 7. 1991. Arhiv skupščine RS (deklaracija je bila sicer objavljena tudi v skupščinskem poročevalcu in v časopisih, v celoti pa tudi v Ruplovi knjigi *Skrivnost države*).

⁷⁹⁹ Magnetogram razširjene seje predsedstva, 8. 7. 1991, ob 11. uri (I. del) in nadaljevanje seje popoldne (II. del), Zapisnik 53. seje predsedstva, ponedeljek, 8. 7. 1991, ob 11. 30 in nadaljevanje ob 16. 30. Arhiv predsednika RS.

smer. Zato je na koncu prevladalo mnenje, da je treba politiko (kljub nekaterim slabim izkušnjam) vendarle graditi na zaupanju v ES.

Tako usmeritev je na tiskovni konferenci po brionskih pogovorih in po prvem delu razširjene seje predsedstva 8. julija napovedal Milan Kučan, potrdili pa so jo tudi drugi udeleženci pogajanj, ki so se v potrditev enotnosti udeležili konference. Kučan je dejal, da je odločanje o Deklaraciji odločanje med vojno in mirom, da Deklaracija, ki jo je treba sprejeti v paketu, v tistem trenutku predstavlja »možno ravnotežje interesov«, ki sicer ne rešuje problema, omogoča pa začetek njegovega reševanja s pogajanjem (do katerih bi moralo priti, tudi če bi se vojna nadaljevala, tako pa je možnost, da se ta faza preskoči), da obstaja varovalka v izjavi dvanajsterice o avtomatičnem priznanju Slovenije ob morebitnem novem vojnem nasilju, da je Brionska deklaracija uveljavila Slovenijo kot evropskega pogajalca in tudi kot mednarodni subjekt, čeprav se ji slednje v celoti ne priznava. Slovenska razglasitev samostojnosti je bila strogo formalno gledano res enostranska, ni pa bila nasilna in zato nanjo ni bilo treba odgovarjati z vojno. Dodal je še, da so Slovenci v vojni pokazali, da znajo braniti svobodo in samostojnost in da brez tega tudi Deklaracije ne bi bilo in »mir bi bil veliko dlje, kot pa se kaže v tem trenutku.«⁸⁰⁰

V tem smislu so slovensko vodstvo pred razpravo v parlamentu prepričevali tudi Sloveniji naklonjeni tuji politiki, zlasti Genscher in Mock. Vodstvu je bilo jasno, da bi razcep v vrhu za sabo potegnil razcep v političnem prostoru nasploh in v javnosti. Šibko politično ravnotežje v Sloveniji, vzpostavljeno predvsem zaradi zunanjega pritiska, bi se podrlo. Nekateri slovenski mediji so namreč hitro opazili začetne razlike v pogledih,⁸⁰¹ vendar tega potem niso napihovali, ker jim je (prek neke vrste neformalne cenzure, ki jo je pri glavnih medijih med spopadi vzpostavil minister za informiranje Jelko Kacin) to politični vrh prepovedal. O disonancah ali celo sporih v slovenskem vrhu, ki so zadevali različno razlago Brionske deklaracije, je poročal tudi tuji tisk, tako frankofonski⁸⁰² kot avstrijski in italijanski.⁸⁰³ Zato je po dogovoru, da bo vodstvo nastopilo enotno in Brionsko deklaracijo branilo znotraj svojih strank in v javnosti, še 8. julija zvečer predsedstvo sklicalo prvake parlamentarnih strank, pogajalci pa so jih seznanili s potekom pogajanj in vsebino Brionske deklaracije. Kot je naslednji dan poročal član predsedstva Dušan Plut, je Deklaracija »v začetku vnesla precej nervozno vzdušje in precejšnje začudenje

⁸⁰⁰ Prepis po tonskem zapisu, Ministrstvo za informiranje, Lj., 9. 7. 1991. Osebni arhiv Marjana Šiftarja, kopijo hrani B. R. – M. Šiftarju se za posredovanje tega in drugih dokumentov zahvaljujem.

⁸⁰¹ Slovenska televizija (Blanka Doberšek) je za dnevnik že z Brionov sporočila, da je slovenska delegacija med pogovori pokazala neenotnost v stališčih, vendar je slovenska delegacija to na tiskovni konferenci po vrnitvi zanikala. Poročilo televizije so potem na prvih straneh objavili tudi dnevnik.

⁸⁰² Opozorilo, dodano k faksu Stališča političnih in medijskih krogov (Informacija 25). Gradivo je iz Bruslja 8. julija poslal predstavnik Lojze Sočan. Arhiv predsednika RS.

⁸⁰³ Avstrijski tisk je (kot je poročal Rupel na seji predsedstva 9. julija) citiral izjavo Lea Šešerka, da je Deklaracija katastrofa. V Italiji so ocenjevali, da ni nujno, da bo Deklaracija zdržala, tako zaradi Srbov, ki ne želijo pustiti na cedilu Srbov na Hrvaškem, kot zaradi »jastrebov« v Sloveniji, ki se zbirajo okrog obrambnega ministra Janše (»jastreb« naj bi bil po njihovih ocenah tudi minister za informiranje Kacin).

oz. nerazpoloženje. Potem ko so udeleženci sestanka na Brionih pojasnili bistvene elemente Deklaracije, se je razprava nekoliko umirila, tako da je večina udeležencev z določeno grenkobo in zadržki vendarle sprejela vsebino Deklaracije kot nujno dejstvo, mimo katerega se ne more.⁸⁰⁴

Med strankami so bili največji nasprotniki Grosovi liberalci. Brionsko deklaracijo so označili kot »sramotno kapitulacijo«, ki »Slovenijo obravnava kot cestnega razbojnika«. Vitomir Gros je za Delo celo izjavil: »Zame je to kapitulacija. To so nam zakuhalo komunisti. Za kapitulacijo je odgovoren Kučan. Vedno se je govorilo, kako dobro se znajo pogajati. Zdaj pa se je pokazalo, da še solate ne znajo prodajati.«⁸⁰⁵ Janez Janša je menil, da morata ES in Slovenija Deklaracijo dodatno razložiti in da bi morali zahtevati dodatna jamstva za obdobje treh mesecev in za spoštovanje slovenske odločitve po treh mesecih.

Večina strank (tudi liberalci) se je potem strinjala s tem, da je treba Brionsko deklaracijo sprejeti, čeprav je neugodna, podprla pa je Janšev predlog, da naj bi jo sprejeli le ob dodatnih ukrepih, ki bi preprečili nov dovoz sil napadalcev, in ob vzpostavitvi učinkovitega protiletalskega sistema ter krepitvi obrambno-varnostnega sistema Slovenije.

O Deklaraciji so nato 9. julija razpravljali v vodstvih strank, zvečer pa je bil še enkrat sestanek predsednikov strank in poslanskih klubov. V prid sprejemu se je še istega dne na seji opredelila tudi vlada. Najhujša nevarnost zavrnitve Deklaracije je bila tako odstranjena še pred sejami poslanskih klubov (ti so jo po burnih razpravah potrdili) in nato parlamenta. Seja parlamenta 10. julija je bila javna, neposredno jo je prenašala televizija, Brionska deklaracija z obema prilogama pa je bila sprejeta s 189 glasovi za, 11 proti in 7 vzdržanimi.⁸⁰⁶

O sprejetju so takoj obvestili ES, kjer so isti dan (10. julija) zasedali ministri dvanajsterice in čakali na razplet razprave v Sloveniji (vodstvo je zato želelo, da bi bila razprava čim bolj racionalna in čim krajša, zato da bi ministri o odločitvi izvedeli še isti dan). Na zasedanju je Genscher predlagal, naj ES še naprej razvija pogajalski proces med sprtimi stranmi, kar je bilo sprejeto z dodatno (De Michelisovo) solucijo, da so notranje meje nespremenljive in da je treba manjšinam zagotoviti pravico na osnovi mednarodnega prava.⁸⁰⁷

Dan prej (9. julija) je zasedal tudi Evropski parlament in sprejel Resolucijo o Jugoslaviji v 14 točkah. Obsodil je uporabo sile v Sloveniji in vmešavanje vojske v civilne zadeve, podprl dotedanje ukrepe ES in menil, da je treba ustaviti dostavo orožja vsem stranem v Jugoslaviji.

Tudi sedmerica najrazvitejših držav, ki se je 16. julija sestala v Londonu, je dala izjavo, v kateri je podprla napore ES za rešitev jugoslovanske krize.

⁸⁰⁴ Magnetogram 54. seje predsedstva RS 9. 7. 1991, 2. del, nadaljevanje ob 12. uri. Arhiv predsednika RS.

⁸⁰⁵ Slovenija od vojne do priznanja, str. 12.

⁸⁰⁶ Magnetogram 23. skupne seje skupščine RS, 10. 7. 1991. Arhiv DZ RS. – Na isti seji je bila izvoljena delegacija skupščine RS, ki naj bi sodelovala v skupščini SFRJ v pogajanjih o združitvi, in sprejeto pismo skupščinam drugih republik s pobudo, naj priznajo samostojnost Slovenije, sodelujejo v pogajanjih o združitvi in podprejo predlog o umiku JLA s slovenskega ozemlja.

⁸⁰⁷ Genscher, Erinnerungen, str. 941.

MED BRIONSKO DEKLARACIJO IN KONFERENCO O JUGOSLAVIJI

Slovenska zunanjepolitična dejavnost se je po sprejetju Brionske deklaracije usmerila v prepričevanje držav, naj po izteku moratorija priznajo Slovenijo. Hkrati je potekal boj za interpretacijo posameznih točk dogovora, kar je v praksi pomenilo vsakodnevna jalova prepričevanja armade in zveznih organov, imenovanje komisij na raznih ravneh in sklepanje raznih dogovorov, odgovarjanje na ultimata zveznih organov, prepričevanje evropskih politikov o nezmožnosti uresničitve zahtev zveznih organov, medijsko vojno z zvezno administracijo. Slovenija se je skušala čim bolj distancirati od jugoslovanske krize, ki se je selila na Hrvaško.

Julija je vlada pripravila izhodišča za pogajanja z drugimi republikami (predsednik vlade Peterle jih je skupščini predstavil 31. julija), posebna misija dobre volje, ki jo je vodil član predsedstva Dušan Plut, pa je avgusta z obiski v Sarajevu, Skopju in Zagrebu (Črna gora je pobudo zavrnila, Srbija pa sploh ni odgovorila) skušala vzpostaviti osnovo za pogovore. Slovenski predstavniki na raznih ravneh so tudi še sodelovali na sejah zveznega predsedstva in skupščine ter drugih organov v Beogradu.

Tudi Hrvaška je julija predlagala program rešitve jugoslovanske krize, v katerem je predvidela priznanje suverenih in samostojnih držav, spoštovanje mednarodnega prava v medsebojnih odnosih, začetek postopka združevanja, sprejem dogovora o zvezi suverenih držav po modelu ES, striktno spoštovanje človekovih pravic in pravic manjšin pod notranjim in mednarodnim nadzorom.⁸⁰⁸

Slovenskim politikom, ki so se že oddaljevali od Hrvaške, se ni zdela sprejemljiva točka o zvezi suverenih držav, ki so jo še nekaj tednov prej vneto zagovarjali, saj je Hrvaška vedno hitreje drsela v vojno, kar so opazale tudi druge države (12. julija je Mesić med sejo predsedstva dobil Zimmermannovo pismo, v katerem ga je ameriška vlada opozorila, da se pripravljajo vojaške akcije na Hrvaškem).⁸⁰⁹ Slovenija je tudi za zahodne politike postajala »čist« primer, čeprav so bili osamosvojitvi nenaklonjeni zaradi bojazni pred »domina efektom«. Le nekaj dni po hrvaškem predlogu (18. julija) je zvezno predsedstvo sprejelo sklep o umiku JLA iz Slovenije.

⁸⁰⁸ Plan o razrešenju jugoslovanske državne krize in dopis Davorina Rudolfa, hrvaškega ministra za zunanje zadeve, Dimitriju Ruplu, 12. 7. 1991. Arhiv vlade RS.

⁸⁰⁹ Mesić, Kako je srušena Jugoslavija, str. 99.

Načrt dogovora o prihodnosti jugoslovanske skupnosti, ki je bil podoben slovenskemu predlogu o asimetrični federaciji še iz konca osemdesetih let, so pripravili tudi v predsedstvu SFRJ.⁸¹⁰ Do teh vprašanj so se opredeljevale tudi republiške skupščine (Makedonija je izvedla referendum o samostojnosti 8. septembra 1991, BiH pa šele 29. februarja in 1. marca 1992, Srbi v BiH so nato 27. marca razglasili Republiko srbsko).

Tudi skupščina SFRJ oz. njene komisije so izdelovale razne elaborate o funkcioniranju političnega in ekonomskega sistema. Zvezna skupščina ni imela nikakršnega vpliva na razplet jugoslovanske krize, v praksi pa je zvezna vlada zlasti s pomočjo zveznega zbora z različnimi ukrepi hotela Slovenijo prisiliti, da se podredi njeni politiki.

Nekatere ukrepe so sprejemali tudi drugi zvezni organi, ki jih Marković ni nadziral. Tako je Svet guvernerjev NBJ Slovenijo izločil iz kreditno-monetarnega sistema (Marković je s tem sam nekaj časa grozil Sloveniji, vendar se potem z odločitvijo ni strinjal), zaradi česar Slovenija ni mogla uporabljati deviznih rezerv NBJ (te so se zaradi krize tudi sicer zmanjšale z devet na manj kot tri milijarde dolarjev), ni mogla črpati kreditov iz primarne emisije, kupovati deviz in najemati tujih kreditov, ni dobivala gotovine. Zvezna vlada je na različne načine omejevala slovenski izvoz in tudi sicer izkoriščala svoje »vrnjene«⁸¹¹ pristojnosti, da bi Slovenijo prepričala, kako njeno gospodarstvo brez Jugoslavije ne more funkcionirati. JLA je do sredine avgusta imela zaprt slovenski zračni prostor, po odprtju pa ga je iz različnih razlogov še večkrat zaprla, tako da je promet potekal iz bližnjih avstrijskih letališč, kamor so že prej preselili slovenska letala.⁸¹¹

Zaradi povečevanja spopadov na Hrvaškem pa zveznemu vodstvu ni uspelo prepričati mednarodnih dejavnikov, da lahko Jugoslavija po prekinitvi spopadov v Sloveniji sama rešuje svoje probleme. Zaostrovanje vojne na Hrvaškem je bilo v mednarodnem smislu Sloveniji v korist, saj je potrjevalo njeno tezo, da se Jugoslavije ne da obdržati skupaj.

Sredi julija je bil položaj Slovenije še močno negotov, vladal je strah pred gospodarskim zlomom, kljub obljubljenemu umiku JLA je obstajala bojazen, da bi se ob izbruhu vojne na Hrvaškem in v BiH operacije (zaradi blokad meja in zasedbe strateških točk) razširile na Slovenijo. Slovenija je bila v očeh večine zahodnih držav, zlasti velesil, začetnik procesov, ki bi lahko sprožili plaz ne samo na Balkanu, ampak tudi v SZ, hkrati pa bi lahko bila zgled za nerešene nacionalne probleme v zahodnih državah in spodbujevalec naraščajočih avtonomističnih procesov (npr. v sosednji Italiji). Zato je bila zahodna

⁸¹⁰ Politički dogovor o budućnosti jugoslovenske zajednice, Predsedništvo SFRJ, Komisija za pripremu političkog dogovora o budućnosti jugoslovenske federacije, Bg., 30. 8. 1991. Arhiv predsednika RS.

⁸¹¹ Analiza uresničevanja Brionske deklaracije in predlogi za aktivnosti RS po izteku moratorija, IS RS, 30. 9. 1991; Uresničevanje samostojnosti in neodvisnosti RS, gradivo za zasedanje skupščine 2. 10. 1991, IS RS. Arhiv vlade RS.

politika še vse poletje in jesen usmerjena v ohranjanje Jugoslavije, v kateri naj bi Slovenija imela glavno vlogo pri demokratizaciji.

Slovensko ministrstvo za zunanje zadeve je dne 24. julija ocenilo, da bo akcija Slovenije za mednarodno priznanje zaradi vojne sicer nekoliko jasnejša, »kljub temu pa najverjetneje dolgotrajen, zapleten in naporen proces.«⁸¹² ZDA in Francija sta, je ugotavljalo ministrstvo, sicer nekoliko spremenili stališče: tako je Mitterrand 14. julija izjavil, da nobene federacije, niti jugoslovanske ne, ni mogoče ustvariti s silo, stališče ZDA pa je bilo, da ni zadržkov za priznanje Slovenije, če bo do razdružitve prišlo po mirni poti. Odločno sta proti priznanju Kitajska in SZ, nekaj držav pa je napovedalo, da bodo ob primernem času Slovenijo morda priznale (Avstrija, Češkoslovaška, Bolgarija, Madžarska, Poljska in Avstralija). Več držav je izjavilo, da bodo to storile, če bo Slovenija še enkrat napadena (ZRN, ZDA, Italija), vendar je bilo to izrečeno predvsem kot opozorilo JLA, ne pa kot izraz dejanske pripravljenosti za priznanje.

Obstajale so torej pomembne razlike med državami, kar je slovenski politični vrh skrbno analiziral. Dejavnost slovenske zunanje politike se je usmerila zlasti v:

- Opiranje na Nemčijo in Avstrijo s hkratnimi poskusi spremeniti mnenje Italije, Francije, ZDA in drugih nasprotnic priznanja (za vsako državo posebej je bila pripravljena strategija). Temu so bili namenjeni potovanja v juliju in avgustu, »tiha diplomacija« na vseh ravneh, strankarski, kulturni, poslovni in drugi stiki. Hkrati je Slovenija skušala čimprej normalizirati finančne in denarne tokove s tujino in dobiti zavarovanja za posle.
- Prizadevanje doseči dogovor s Srbijo, najprej glede umika vojske, potem pa tudi glede drugih vprašanj. Pri tem se je angažiral zlasti Janez Drnovšek, vendar dalj kot do umika vojske (kar je bil sicer velik uspeh) Slovenija ni prišla.⁸¹³ Vsa druga vprašanja (razdružitve, sukcesija, vprašanje premoženja, gospodarskih in drugih stikov) so ostala nerešena tudi po mednarodnem priznanju Slovenije.
- Distanciranje od Hrvaške. To je nakazal Dimitrij Rupel že med obiskom v ZDA v pogovoru z Lawrenceom Eagleburgerjem,⁸¹⁴ nato med že omenjenim obiskom pri Genscherju 20. avgusta, pa tudi v sočasnem memorandumu članicam ES in KEVS, v katerem je razložil svojo idejo o jugoslovanski konferenci o varnosti in sodelovanju (Jugoslavija kot »mini KEVS«), kjer bi se republike povezovale glede na to, kako so izrazile svoje interese, Slovenija pa bi kot samostojna država predstavljala vmesni člen med Zahodom in Jugovzhodom.⁸¹⁵

⁸¹² Mednarodno priznanje Slovenije (pregled stanja in možni nadaljnji koraki), Ministrstvo za zunanje zadeve, 24. 7. 1991. Arhiv predsednika RS.

⁸¹³ Tudi zahodne države – zlasti tiste, ki so si prizadevale za ponovno vzpostavitev Jugoslavije – umika JLA niso pozdravile z navdušenjem, saj je to zgolj pomenilo selitev krize na nacionalno bistveno občutljivejša območja Hrvaške in BiH ter hkrati uresničevanje načrta o veliki Srbiji. ES je 19. 7. sklep o umiku JLA iz Slovenije sicer pozdravila, vendar pod pogojem, da to izraža pripravljenost vseh vpletenih strani, da se odrečejo uporabi sile.

⁸¹⁴ Rupel, Skrivnost države, str. 169.

⁸¹⁵ Prav tam, str. 174.

Ruplov načrt o »treh pasovih« je razširjeno predsedstvo potrdilo že 2. avgusta (še isti dan je bil objavljen v Informacijah mednarodnega tiskovnega središča v Ljubljani pod naslovom Ugotovitve in predlogi Republike Slovenije za pogovore s »trojko« ES), skoraj istočasno pa se je odrazil v korespondenci zunanjega ministrstva in predsedstva z evropskimi državniki. Načrt je bil nato dodelan 18. avgusta, osnovni namen pa je bil pokazati kooperativnost in pripravljenost reševati jugoslovansko krizo, hkrati pa ohraniti doseženo raven mednarodne uveljavitve.

Na drugi strani pa si je Hrvaška – še zlasti po odločitvi o umiku JLA iz Slovenije – prizadevala za to, da bi jo ES obravnavala enako kot Slovenijo. O tem je skušal nemškega kanclerja Kohla prepričati hrvaški predsednik Tuđman med obiskom 18. julija (prav na dan, ko je zvezno predsedstvo sprejelo sklep o umiku JLA iz Slovenije) v Bonnu, vendar mu ne Kohl in ne Genscher nista dala nobenih zagotovil, razprava pa je tekla le o umiku vojske v vojašnice (po slovenskem vzoru), ne pa tudi o morebitnem priznanju.⁸¹⁶

Slovenska strategija »treh točk« je nastala v razmerah po Brionski deklaraciji, še zlasti pa pod vtisom politike, kakršna se je v ES oblikovala v začetku avgusta in je trajala do izteka moratorija oz. neuspeha prvih dveh zasedanj haške konference, ko je bila nevarnost, da Slovenijo znova potisnejo v Jugoslavijo, bistveno manjša. Slovenski analitiki mednarodnih razmer so menili, da bi bilo treba pri usmeritvi na Nemčijo in deloma na Italijo (na kateri so ZDA prenesle večji del odgovornosti za Balkan) upoštevati, da Nemčija gradi svojo politiko na ravnovesju s Francijo in drugimi članicami ES in da bo tudi Avstrija, ki je Sloveniji še bolj naklonjena, spoštovala splošno usmeritev Zahoda. Glede na to, da se v notranjih jugoslovanskih odnosih interes Slovenije ujema s stališči Srbije (Slovenija je namreč moteč dejavnik pri ustvarjanju Srboslavije), Slovenija ne bi smela nasprotovati nadaljnjemu obstoju Jugoslavije brez Slovenije, ne glede na to, kako bo urejena.⁸¹⁷ Potreba po tesnem zavezništvu in skupnem nastopanju s hrvaško vlado se je obojestransko izčrpala. V interesu Slovenije je, da prispeva k preprečevanju državljanske vojne v Jugoslaviji. Srbiji je treba sporočiti, da se v jugoslovanske razmere – kosovsko vprašanje, hrvaško-srbski spor – Slovenija ne bo vmešavala, v zameno za to (in za nekatere prometne in gospodarske ugodnosti) pa lahko Slovenija zahteva miren in pravno urejen odhod iz Jugoslavije ob tem, da jo priznata Srbija in Jugoslavija, ter status pravnega naslednika Jugoslavije. Jugoslovanski vladi in vojaškemu vrhu bi Slovenija lahko ponudila pomoč pri gašenju državljanske vojne na Balkanu, predvsem pa korekten odnos v času umika JLA iz Slovenije. Zahod je treba prepričati, da je neodvisnost Slovenije združljiva z njegovimi interesi v tem delu sveta in v Evropi in da to ne bo sprožilo vala razdiranj obstoječih držav niti na Vzhodu niti na Zahodu. Slovenija se mora

⁸¹⁶ Libal, *Limits of Persuasion*, str. 24.

⁸¹⁷ Po mnenju Susan L. Woodward (*Balkan Tragedy*, Washington D. C. 1995) je bilo predvidevanje Slovenije in Srbije, da bo preostanek Jugoslavije lahko obstajal v eni državi brez vojne, zgrešeno.

predstavljati kot demokratična, stabilna, gospodarsko globoko reformirana in uspešna, laična, po kulturi katoliško-protestantska, ekološko čista in zelena, po srednjeevropsko urejena pravna država in republika »na sončni strani Alp«, ki je zanesljiv mednarodni partner, ki je prijateljska do Zahoda, izvaja aktivno, konstruktivno mednarodno politiko oborožene nevtralnosti in ki zna sama poskrbeti za svojo varnost. Slovenija mora pokazati, da je za ohranitev Jugoslavije (brez Slovenije) in da je pripravljena pomagati pri urejanju spornih zadev na miren način, brez prelivanja krvi, zato bo za obdobje treh mesecev vrnila v zvezne organe del slovenskih funkcionarjev, uporabila zveze na vseh področjih, da bi Jugoslaviji pomagala pri izvajanju gospodarskih in političnih reform, urejanju vprašanja človekovih pravic ipd. Slovenija se ne bo spuščala v propagandno vojno, delovala bo kot blažilni dejavnik z »misijski dobre volje«, morda tudi ponudila kontingent miličnikov, ki bi deloval v vlogi mirovnih čet na Hrvaškem in v BiH. Dosledno bo spoštovala obveznosti iz Brionske deklaracije.⁸¹⁸

Čez poletje je iniciativo v zvezi z jugoslovansko krizo vedno bolj prevzemala Nemčija. Umik JLA iz Slovenije je pri nemških politikih vzbujal vtis, da želi Milošević preprečiti, da bi Slovenija iskala kompromis z drugimi republikami in vsestransko sprejemljivo jugoslovansko rešitev. Vzrok, da se je v Nemčiji povečevalo protisrbsko razpoloženje, je bila izrazito sovražna srbska propaganda, pa tudi smrt nemškega novinarja Egona Scotlanda, ki so ga ubile srbske paravojaške enote na Hrvaškem. Kljub temu pa še konec julija niti v Bundestagu niso načenjali vprašanja priznanja.

Zadnji teden julija je učinke evropske politike v Jugoslaviji preverjal Henry Wynaendts. Njegova naloga je bila, da izve, kaj o prihodnosti mislijo federalni organi in kaj republiška vodstva.⁸¹⁹ Ugotovil je, da polovico zveznega predsedstva obvladujejo Srbi (kar je bilo znano že več kot dve leti, op. B. R.), da je za Slovence (kot naj bi mu povedal Kučan) sprejemljiva samo svobodna zveza samostojnih držav, pa še to le, če bodo članice spoštovale človekove pravice, politično avtonomijo in tržno ekonomijo. Dodal je, da Srbija vztraja pri federaciji, da bosta BiH in Makedonija sledili Sloveniji in Hrvaški, ker nočeta ostati pod srbsko hegemonijo, in da je za Hrvaško primarni cilj spraviti JLA v vojašnice in nato doseči njen umik s hrvaškega ozemlja, zato je Tuđman tudi prosil, naj bi se misija opazovalcev iz Slovenije razširila na Hrvaško, ES pa naj bi omogočila pogajanja s Srbijo.

Milošević je Van den Broekovemu odposlancu jasno povedal, da odcepitev Slovenije in Hrvaške sprejema, vendar le pod pogojem, da to pravico

⁸¹⁸ Osnove navedene strategije se da razbrati iz tedanjih zapisnikov in dokumentov ministrstva za zunanje zadeve, vlade in predsedstva, pa tudi iz nekaterih objavljenih del. Strnjeno jo je v kriznem času po Brionski deklaraciji, 17. julija, prikazal eden vodilnih slovenskih analitikov mednarodnih in vojaških razmer Anton Bebler v internem dokumentu, namenjenem slovenskemu vodstvu, z naslovom Spomenica o nekaterih vidikih mednarodnopolitične (vključno jugoslovanske) strategije in taktike RS. Arhiv predsednika RS.

⁸¹⁹ Henry Wynaendts, *L'engrenage*, Chroniques Yougoslaves, Juillet 1991–Aout 1992, Paris 1993, str. 49–59 (dalje: Wynaendts, *L'engrenage*).

dobijo tudi krajinski in slavonski Srbi. Wynaendtsov zaključek je bil, da je vsekakor treba preprečiti hrvaško-srbski konflikt, ker pred tem ne bo mogoče rešiti drugih jugoslovanskih problemov, kar pa brez posredovanja ES ne bo mogoče.

Na osnovi Wynaendtsovega poročila so ministri dvanajsterice o Jugoslaviji sklepali 29. julija na rednem srečanju v Bruslju. Pred tem, 25. julija, se je Genscher v Bayreuthu sestel s francoskim in luksemburškim zunanjim ministrom, da bi uskladili vsebino sestanka. Dogovorili so se, da bodo poleg Markovića in Lončarja povabili tudi člane zveznega predsedstva, ne pa predsednikov republik (kot je predlagal Genscher), ker bi to lahko nakazovalo morebitno možnost priznanja. Nizozemski veleposlanik v Beogradu je skupno vabilo kar na cesti dal Tupurkovskemu, katerega je slučajno srečal, ko je ta šel na sejo predsedstva. Tisti člani predsedstva (vključno z Mesićem), ki so bili v Beogradu, so se nato iz nepojasnjenih razlogov odločili, da gresta v Bruselj le Tupurkovski in Bogićević (od predstavnikov zveznih organov sta se srečanja udeležila še Marković in Lončar). Sestanek je potekal v ozračju ostrega konflikta med Genscherjem in Van den Broekom, saj je Genscherjev namen, da bi v mednarodno diplomatsko dejavnost pritegnil tudi Slovenijo in Hrvaško, propadel. Van den Broek je na srečanju tudi drugim predlagal, naj bi na Hrvaškem oblikovali skupne patrolje JLA in hrvaške garde, ki bi skrbele za mir, kar je v tisku (še posebej nemškem) naletelo na posmeh in očitke na račun njegove politične prevzetnosti in popolnega nepoznavanja razmer na Hrvaškem in v Jugoslaviji.

Po sestanku 29. julija v Bruslju so svet obšli prizori vojne na Hrvaškem, ki jih je posnela nemška televizija, kar je povzročilo dodaten pritisk javnosti na politike, ki so se po prekinitvi spopadov v Sloveniji znova začeli obnašati bolj ležerno (razprava o Jugoslaviji je bila kar med kosilom). Tema pogovora je bila, kako razširiti opazovalno misijo na Hrvaško (zahteve so bile, da tudi v BiH), »trojko« pa naj bi ponovno poslali v Jugoslavijo, da dokončno ugotovi, ali so predstavniki republik v zvezi s prihodnostjo Jugoslavije pripravljeni sprejeti posredovalno misijo na visoki stopnji, ki jo je KEVS predlagala že na srečanju 3. in 4. julija. Van den Broek je znova obljubljal gospodarsko in finančno pomoč Jugoslaviji, če se bo premirje obdržalo in če se bodo začela pogajanja o prihodnosti države.

V naslednjih dneh je dvanajsterica (zlasti pod vplivom Velike Britanije in Francije) oblikovala tri temeljna načela, ki naj bi vodila k rešitvi jugoslovanske krize:

- ohranitev vsaj minimuma skupnih jugoslovanskih institucij,
- nobene enostranske spremembe notranjih jugoslovanskih meja,
- močna zaščita avtonomnih pravic za tisti del prebivalstva, ki bi postal manjšina v kateri od republik.

Wynaendts je zaradi spopadov na Hrvaškem znova nemudoma pripotoval v Jugoslavijo, da bi dosegel prekinitvev ognja in pripravil četrti obisk evropske

»trojke« (v njej so bili Van den Broek, Poos in De Pinheiro, spremljal jih je član komisije ES za Sredozemlje Abel Matutes), ki pa je po napornih dvodnev-
nih pogajanjih – tako kot Wynaendts – odšla iz Beograda praznih rok. Srbsko-
črnogorsko stališče je bilo, da Srbija ni v konfliktu s Hrvaško, pač pa da gre
za konflikt med zveznimi organi in Hrvaško, problem pa da je v tem, ker
Hrvaška napada srbska območja. Opazovalci ES niso potrebni, ker ima Jugo-
slavija dovolj sil, da sama nadzira premirje.

»Trojka« je najprej imela pogovore s predstavniki republik. V Srbiji so me-
nili, kot je zapisal Jović, da namerava ES »skozi zadnja vrata vzpostaviti pro-
tektorat nad Jugoslavijo in z našim soglasjem pripeljati evropske enote«, zato
so predlog, naj bi se opazovalna misija razširila na Hrvaško, zavrnilo (čeprav
je zvezno predsedstvo na sestanku na Ohridu 22. julija takšno možnost že
sprejelo). Zavrnilo so tudi sejo predsedstva SFRJ, na kateri naj bi sodelovala
»trojka«. Milošević ni popustil, čeprav ga je »trojka« pregovarjala od 18. ure
do 1.30 zjutraj (načrtovani urnik se je zato povsem podrl).

V Sloveniji so »trojko« (jezno zaradi neuspeha v pogovorih z Miloševićem)
na Brdu sprejeli Kučan, Drnovšek, Bučar, Rupel, Peterle in Janša. Slovenska
stran ji je izročila dokument, ki ga je pripravilo zunanje ministrstvo, sprejelo
pa predsedstvo v razširjeni sestavi.⁸²⁰

Osnovne teze dokumenta so bile:

- Slovenija je dosegla bistvene elemente državnosti, v najkrajšem času želi doseči medna-
rodno priznanje;
- z drugimi narodi oz. državami bivše Jugoslavije ne želi imeti skupnih organov, pač pa bo
odnose uredila z meddržavnimi pogodbami;
- želi pokazati, da je upoštevanja vreden in zanesljiv partner in se bo – kot pričakuje ES –
afirmativno dogovorila z Jugoslavijo;
- Slovenija bo kot samostojna država dejavnik stabilnosti na Balkanu in bo lahko služila
kot model postopnega prilagajanja in vključevanja jugoslovanskega prostora v evropske
ekonomske in politične integracije (tak pristop je utemeljen zaradi različne stopnje razvi-
tosti Jugoslavije, dosedanja politika podrejanja skupnemu imenovalcu se je izkazala kot
neuspešna, zato bo Slovenija vmesna cona, ki bo skušala premostiti razlike med Zahodom
in Jugovzhodom); ravnala bo v korist cele regije, na osnovi pragmatičnih interesov, saj
zgolj rešitev slovenskega problema brez sprave med jugoslovanskimi narodi ne more biti
privlačna za tuj kapital;
- Slovenija svoje samostojnosti ne želi uresničiti na račun dezintegracije preostale Jugo-
slavije, zato si rešitev predstavlja kot sosledje treh pasov (prvi je Srbija, Črna gora, Ma-
kedonija, BiH, drugi Hrvaška in tretji Slovenija);
- Slovenija si bo prizadevala za ohranjanje gospodarskih tokov, vendar bosta za oblikovanje
skupnega trga in carin potrebna postopnost in prilagajanje;

⁸²⁰ Ugotovitve in predlogi Republike Slovenije za pogovore s »trojko« ES, sprejeti na 63. seji
predsedstva RS 2. 8. 1991. Arhiv predsednika RS.

- Slovenija hoče postati nevtralna država, za varnost potrebuje lastno TO, zagotavljala pa jo bo tudi v okviru KEVS;
- dolgoročno želi s postopnim prilagajanjem postati članica ES;
- v skladu z Brionsko deklaracijo želi pogodbeno utrditi način delovanja zveznih institucij v času trajanja moratorija in pristaja na najnujnejše funkcije.

Srbsko nasprotovanje ES je že imelo učinek in slovenska stališča so za »trojko« postajala sprejemljivejša. Tako je v neuradnem pogovoru na Brdu Poos dal Bučarju vedeti, da ne bo nasprotovanja slovenski samostojnosti. Seveda pa take (občasne) izjave posameznih politikov načelne politike ES, da jugoslovansko vprašanje rešujejo »v paketu«, pravzaprav niso spremenile.

Zaključni sestanek med obiskom »trojke«, na katerem so bili štirje predstavniki ES in dvanajst ambasadorjev, del zveznega predsedstva (manjkala sta Sejdo Bajramović s Kosova in Jugoslav Kostić iz Vojvodine), predsednik zveznega IS Ante Marković in zunanji minister Budimir Lončar, je bil v Beogradu. Van den Broek je po ostrih dialogih zlasti z Brankom Kostićem javno obtožil Srbijo za neuspeh misije, »trojka« pa je odpotovala (mudilo se ji je zato, ker je morala nizozemski kraljici vrniti letalo, s katerim je pripotovala).⁸²¹

Po teh dogodkih so nemške analize o možnosti rekonstrukcije Jugoslavije pokazale rastoče nezanimanje Slovenije za kakršnekoli oblike povezovanja z Jugoslavijo, medtem ko sta si BiH in Makedonija (s ponudbo Izetbegovića in Gligorova) še vedno prizadevali za preoblikovanje Jugoslavije v asimetrično federacijo ali pa konfederacijo. Hrvaška je imela dvojno strategijo: združitve, če pa to ne bi uspelo, zvezo neodvisnih držav po vzoru ES, Milošević pa je uradno vztrajal pri federaciji, kakršna je bila prej, v resnici pa ustvarjal Veliko Srbijo.⁸²² Nepopustljivo srbsko stališče je tako močno oslabilo načrte ES, da Slovenijo in Hrvaško prisili v sprejem kompromisnega predloga v obliki zveze, kakršno sta ponujali BiH in Makedonija.

Ustno poročilo »trojke« na srečanju ministrov ES 6. avgusta je Miloševića prvič jasno označilo kot glavnega krivca za razpadanje Jugoslavije, eden od »trojke« pa je celo jasno povedal, da Srbija načrtuje vojno proti Hrvaški in drugim republikam, katere namen je aneksija delov ozemelj in kreiranje homogenega srbskega ozemlja. Tudi Van den Broek je priznal, da Srbiji »manjka politične volje« za reševanje krize in da federalni organi nimajo nikakršne avtoritete. Druga pomembna ugotovitev je bila, da je JLA neposredno vpletena v konflikt in pomaga srbskim milicam in drugim paravojaškim enotam. Kljub temu pa ministri v javni izjavi Srbije niso obsodili kot agresorja (tudi pod vtisom sklepa o premirju, ki ga je tisti dan sprejelo predsedstvo SFRJ), pač pa le neimenovano republiko, ki želi doseči rešitev s silo. Sprejet ni bil niti predlog morebitnih ekonomskih sankcij zoper Srbijo, pač pa naj bi ES

⁸²¹ Rupel, Skrivnost države, str. 172; Libal, Limits of Persuasion, str. 31, 32; Mesić, Kako je srušena Jugoslavija, str. 152; Jović, Zadnji dnevi SFRJ, str. 359, 360; Wynaendts, L'engrenage, str. 68.

⁸²² Libal, Limits of Persuasion, str. 32.

zgolj preučila možnosti sankcij zoper republike, ki ne želijo sodelovati z ES. Predsedstvu SFRJ so poslali opozorilo, naj čim prej začne pogajanja o prihodnosti Jugoslavije, nakazana je bila možnost, da ES sama organizira pogajanja, če ne bo prišlo do tega v jugoslovanski režiji. Genscher je sicer načel vprašanje priznanja Slovenije in Hrvaške, vendar zelo pogojno – če bi se srbska agresija nadaljevala – in z zagotovilom, da Nemčija ne bo ravnala samostojno, pač pa v okviru ES in KEVS (zaradi tega je bil nato deležen kritike v parlamentarni komisiji Bundestaga za mednarodne odnose, češ da ne vprašanje priznanja Slovenije in Hrvaške, ne vprašanje sankcij proti Srbiji nista nič bliže razrešitvi). Prvič pa je bila na sestanku resneje nakazana možnost, da se z jugoslovansko krizo začne ukvarjati tudi OZN, saj je bil sprejet sklep, naj bi Francija, Velika Britanija in Belgija (kot tedanja nestalna članica) posredovale VS informacijo o stališčih ES.⁸²³

V Pragi se je 7. in 8. avgusta znova sestal odbor visokih uradnikov KEVS, ki je sprejel tri dokumente (o prekinitvi ognja in kontroli neregularnih vojaških skupin, o opazovalni misiji in o pogajanjih glede prihodnosti Jugoslavije). Jugoslovanski strani je s pomočjo SZ uspelo prepričati namero Nemčije, da bi jugoslovansko krizo (še zlasti pa vprašanje notranjih meja) dokončno internacionalizirala. Vendar je odbor od zveznih organov izsilil obljubo, da bodo pogajanja začeli najkasneje 15. avgusta (že to je pomenilo kršenje Brionske deklaracije, po kateri naj bi se začela najkasneje 1. avgusta) in da bo ES v pogajanjih sodelovala, vendar »v času in pod pogoji, s katerimi se bo Jugoslavija strinjala«.

V prizadevanjih za ureditev razmer v Jugoslaviji so nemški politiki do sredine avgusta določili tri temeljne naloge:

- mednarodne sankcije zoper Srbijo,
- prihod mirovnih sil,
- organiziranje mednarodne konference o Jugoslaviji.

Razmišljanje o morebitnem priznanju je bilo še vedno mišljeno predvsem kot sredstvo pritiska na Srbijo. Zvezni minister Genscher je 24. avgusta jugoslovanskemu veleposlaniku v Bonnu Borisu Frlecu sporočil, da bo Nemčija, če se prelivanje krvi in politika izvršenih dejstev na Hrvaškem, ki jo podpira JLA, ne bosta zaustavila, resno pretehtala vprašanje priznanja Slovenije in Hrvaške v obstoječih mejah in se tudi zavzela za resno preučitev tega vprašanja v ES (še deset dni prej je slovenski vladi dal jasno vedeti, da priznanja v bližnji prihodnosti ne bo, ker mora Nemčija upoštevati politiko ES). Vendar je bilo nemško stališče v ES še vedno osamljeno, čeprav so se spopadi na Hrvaškem tedaj že razširili do predvidenih meja Velike Srbije, zlasti pa na Slavonijo – konec meseca je bil napaden Vukovar in močno bombardiran Osijek. Celo Wynaendts, ki si je sredi avgusta prizadeval za začetek pogajanj, je ministrom ES poročal, da JLA skoraj povsod močno podpira srbske separatiste.⁸²⁴

⁸²³ Prav tam, str. 34; Genscher, *Erinnerungen*, str. 942–945.

⁸²⁴ Wynaendts, *L'engrenage*, str. 69.

Zaradi razmer je Genscher sklical sejo ministrov dvanajsterice za 27. avgust. Njegova glavna skrb pred sestankom je bila, da se dogovori s Francijo. Francoski zunanji minister Roland Dumas je njegov predlog, da bi organizirali mirovno konferenco o Jugoslaviji pod skrbništvom ES, podprl, predlagal pa je tudi ustanovitev komisije, ki bi odločala o zapletenih pravnih zadevah v zvezi z Jugoslavijo. Komisijo naj bi vodil francoski pravnik in predsednik ustavnega sodišča Robert Badinter, v njej pa bi bili tudi ustavni sodniki iz drugih držav, med njimi Roman Herzog (kasnejši nemški predsednik). Na predlog Van den Broeka, s katerim se je nato pogovarjal Genscher, so za vodjo konference evidentirali bivšega britanskega zunanjega ministra Petra Carringtona.⁸²⁵

Na konferenci 27. avgusta so sprejeli osnutek Deklaracije o Jugoslaviji. Srbske paravojaške oddelke so označili za napadalce (ne pa tudi srbskega vodstva), »elemente« v JLA pa obtožili, da pomagajo srbski strani (o tem je javno na tiskovnih konferencah govoril tudi Wynaendts). Povedali so, da nasilne spremembe meja ES ne bo priznala, in ponovno zahtevali razširitev opazovalne misije ES na Hrvaško. Enako je bilo predlagano tudi za BiH in Makedonijo, a ta predlog je bil zavržen. Srbiji so zagrozili z mednarodnimi sankcijami, če se ne bo strinjala z razširitvijo misije in če ne bo hotela sodelovati na mirovni konferenci o Jugoslaviji. Napovedani sta bili mirovna konferenca in arbitražna. Na konferenci naj bi sodelovali zvezno predsedstvo, zvezna vlada in predsedniki republik, predsednik Sveta ES, predstavniki držav članic in Evropske komisije. Pristojni organi bi svoje spore predložili arbitražni komisiji, sestavljeni iz petih članov, ki bi jih izbrali predsedniki ustavnih sodišč evropskih držav.

Milošević se je s sprejemom Deklaracije o Jugoslaviji, še posebej pa sporazumom o razširitvi misije na Hrvaško, ki ga je pripravil Wynaendts, strinjal šele na pritisk Van den Broeka, ki je zaradi tega v nedeljo, 1. septembra, pripotoval v Beograd in zagrozil s sankcijami. Pred tem je predstavnike Srbije in Črne gore skušal prepričati Wynaendts, ki je v Jugoslavijo prišel pripravljat teren 29. avgusta. Dokument so na koncu skupaj podpisali predsedstvo, zvezna vlada in predsedniki vseh republik, ki jih je Wynaendts klical iz Beograda in prosil za sodelovanje (po Kučanovi interpretaciji so se s skupnim podpisom – republike so se morale namreč opredeliti vsaka posebej – strinjali samo zato, da bi sporazum podpisal tudi Milošević). Milošević se je, kot običajno, poigral do konca. Čez vikend sploh ni bil dosegljiv (šel je v Požarevac), tako da je z Wynaendtsom komuniciral samo srbski zunanji minister Vladislav Jovanović. Milošević je šele zvečer telefoniral na nizozemsko ambasado in se z Wynaendtsom dogovoril, da bo prebral dokument, ki ga je ta izročil Jovanoviću, in da se bosta o njem pogovorila (dokument so sicer vse republike dobile 29. avgusta in, kot je razvidno iz Jovičevega dnevnika,

⁸²⁵ Genscher, *Erinnerungen*, str. 945–947. – Komisija se je imenovala Badinter-Herzogova komisija, Herzog pa je kasneje tudi izdelal osnovne smernice za njeno delovanje. Precej je bilo razprav o tem, ali naj bo podrejena predsedniku konference ali neodvisna, nazadnje je bil sprejet kompromis, da se konferenca in komisija medsebojno le obveščata prek predsednika konference.

ga je Milošević tudi poznal, saj sta o njem razpravljala). Na ambasadi je čakal tudi Van den Broek. Medtem se je ob 22.30 začela seja zveznega predsedstva (predsedstvo je o stališčih ministrov ES, sprejetih 27. avgusta, razpravljalo že 28. avgusta, vendar za sprejem dokumenta ni imelo večine, ker Bogičević ni hotel sprejeti sklepa brez stališča BiH). Srbski člani predsedstva so med večerno sejo 1. septembra zahtevali njeno prekinitvev in skušali pri Van den Broeku doseči, da se vsebina sporazuma spremeni. Van den Broek, ki je po Miloševićevem klicu skupaj z Wynaendtsom z nizozemske ambasade odšel v palačo federacije, je v Markovićevem kabinetu čakal na rezultat seje. Do srbskih predstavnikov je bil (po Joviću) »brutalno odbijajoč« in je njihove zahteve zavrnil, saj je bilo stališče ES, da se sporazum v ničemer ne spreminja, zagrozil pa je tudi s sankcijami (Jović je v svojih razmišljanjih zahteve ES primerjal z avstro-ogrskim ultimatom Srbiji leta 1914 in z resolucijo inform-biroja leta 1948). Celoten srbski blok (Kostić, Bulatović, Jović in drugi) se je nato v srbskih prostorih palače federacije posvetoval z Miloševićem. Na rezultat pogovorov in seje zveznega predsedstva so medtem na hodniku palače potrpežljivo čakali tudi predsedniki republik.

Van den Broekova trma in načelnost sta ob srbskih »nadmudrivanjih« začeli postajati koristni za Slovenijo in Hrvaško. Izgubil je namreč živce in Wynaendtsa poslal k Miloševiću s sporočilom, da bo čakal samo še do polnoči, potem pa se bo vrnil na Nizozemsko. Wynaendts in njegov svetovalec Hugo Siblesz sta poiskala srbski blok, ki je nato vpričo njiju začel razpravljati o ultimatu (Wynaendts je razumel besedi »ne izolovati«), potem pa sta Van den Broekova odposlanca morala v predsobi počakati na odločitev. Malo pred polnočjo so se odprla vrata in Milošević jima je dejal, da bo podpisal.

Zvezno predsedstvo je Deklaracijo o Jugoslaviji in memorandum o misiji opazovalcev sprejelo nekaj čez polnoč, skupno podpisovanje predsednikov vseh šestih republik, zvezne vlade in zveznega predsedstva (brez Branka Kostića, ki se podpisovanja ni hotel udeležiti) pa je bilo ob navzočnosti Van den Broeka, Wynaendtsa in ambasadorjev članic ES ob 1.35.⁸²⁶

Deklaracijo o Jugoslaviji so še enkrat potrdili 3. septembra na izrednem ministrskem sestanku v Haagu z dostavkom o tem, da so se vse jugoslovanske strani odločile sodelovati na konferenci.⁸²⁷ Sklic konference o Jugoslaviji je podprl tudi odbor visokih uradnikov KEVS, ki je na ponovnem sestanku 4. septembra v Pragi sprejel podobno resolucijo kot ministri dvanajsterice.⁸²⁸

V Sloveniji je skupščina o Deklaraciji razpravljala že naslednji dan po konferenci zunanjih ministrov dvanajsterice, 28. avgusta, in jo podprla, vendar s pristavkom, da jo »razume izključno kot prispevek k urejanju odnosov med samostojnimi in neodvisnimi državami, nastalimi na ozemlju bivše SFRJ.

⁸²⁶ Mesić, Kako je srušena Jugoslavija, str. 206–210; Jović, Zadnji dnevi SFRJ, str. 364–366 in 372; Wynaendts, L'engrenage, str. 74–77.

⁸²⁷ Deklaracija o Jugoslaviji (izredni ministrski sestanek v Haagu 3. 9. 1991, kopijo hrani B. R.).

⁸²⁸ Negotiations on the future of Yugoslavia, Praga, 4. 9. 1991, kopijo hrani B. R.

Republika Slovenija pa v nobenem primeru ne bo priznala kakršnihkoli posledic te deklaracije, ki bi zanikale plebiscitno odločitev Slovenije.«⁸²⁹

V internih analizah je slovensko vodstvo ocenjevalo, da bi bil neuspešen začetek konference vsaj pri nekaterih državah že dovolj velik razlog za priznanje, še zlasti, če bo Slovenija kazala konstruktivno držo in pokazala na nevdržnost svojega položaja v Jugoslaviji (izločitev iz monetarnega sistema, plenjenje premoženja). Avstrija je Slovenijo pripravljena priznati takoj, vendar bi želela, da to stori prva Nemčija, ta pa vprašanje priznanja še vedno uporablja bolj kot sredstvo pritiska, saj so Velika Britanija, Francija in Nizozemska proti takojšnjemu priznanju (z obrazložitvijo, da bi to ustvarilo enaka pričakovanja na Hrvaškem).

Po drugi strani pa so ZDA, ki so sicer reševanje krize prepuščale ES, zlasti Nemčiji, iz ozadja močno vplivale na dogajanje. Zimmermann je pred začetkom haške konference v pogovoru s Kučanom, kot je ta povedal na seji predsedstva, izrazil pričakovanje ZDA, da bo Slovenija tudi kot suverena država sodelovala v mirovnem procesu pri urejanju jugoslovanske krize, v zameno pa ne bodo raziskovali, kdo je kriv, čeprav »jim je jasno, da bistveni del odgovornosti za to, kar se v Jugoslaviji dogaja, nosi Slovenija«. Dodal je, da je ravnala enostransko, da ni bila pripravljena na pogajanja in da so to Američani dolžni povedati.

Slovensko vodstvo je na osnovi zbranih stališč zahodnih držav ocenjevalo, da obstaja nevarnost, da se bodisi podaljša moratorij ali pa izsili daljše prehodno stanje, za kar si bo s podporo nekaterih zahodnoevropskih držav in ZDA prizadeval zlasti Marković, in da se Slovenijo najprej s šibkimi, postopoma pa z močnejšimi vezmi znova spravi nazaj v Jugoslavijo. Po mnenju vodstva naj Slovenija zato ne bi sodelovala v tistem sklopu konference, ki bo razreševal jugoslovansko krizo neposredno. Kot država, ki ni več neposredno vpletena v konflikt, pa bo ponudila svojo pomoč pri urejanju razmer in izražala načelno pripravljenost za morebitno (zlasti ekonomsko) sodelovanje v prihodnosti.⁸³⁰

⁸²⁹ Sklep skupščine RS, št. 000-01/90-5/59. Arhiv DZ RS.

⁸³⁰ Seja predsedstva RS 5. 9. 1991, razprava o izhodiščih za mirovno konferenco v Haagu, zapisnik seje, magnetogram seje in drugo gradivo. Arhiv predsednika RS.

HAAŠKA KONFERENCA

Konferenca o Jugoslaviji (haaška konferenca) se je začela 7. septembra 1991 z uvodnim govorom Hansa van den Broeka, v katerem je poudaril tisto, kar je že bilo zapisano v Deklaraciji o Jugoslaviji, tj. da bo konferenca temeljila na treh osnovnih načelih: nobene enostranske spremembe meja, še najmanj s silo, zaščita pravic vseh v Jugoslaviji in popolno upoštevanje vseh legitimnih interesov in teženj. Ocenjeval je, da v Jugoslaviji poteka državljanska vojna, in izrazil upanje, da se bodo predstavniki jugoslovanskih republik sporazumeli (ni pa jasno povedal, kaj s tem misli).⁸³¹

Kučan je v uvodnem delu konference povedal v vodstvu in v skupščini dogovorjeno stališče, da bo Slovenija po izteku moratorija uresničila popolno neodvisnost.

Slovenija je ocenila, da lahko konferenca pripomore k njeni dokončni osamosvojitvi, vendar je izrazila tudi bojazen, da se stvar lahko zavleče, če bo iskanje kompleksne rešitve za jugoslovansko vprašanje dolgotrajno. Zato je v »vitalnem interesu RS, da s svoje strani z aktivno vlogo in s konstruktivnim nastopom pripomore pri iskanju optimalnih rešitev za odpravo nakopičenih jugoslovanskih sporov in za stabilizacijo medrepubliških odnosov«. S tem bi dokazala, da ne sledi sebičnim interesom in da ne ignorira problemov drugih v Jugoslaviji, kar bi ji zagotovilo boljše pozicije ob morebitnem neuspehu konference in pri iskanju podpore za vključitev samostojne Slovenije v evropske integracijske procese.

Slovenija ne izključuje možnosti sodelovanja, povezovanja in urejanja medsebojnih odnosov z drugimi republikami, vendar na temelju enakopravnosti, suverenosti vsakega partnerja in spoštovanja standardov medsebojnega urejanja problemov, kot je lasten ES in KEVS. Slovenija sprejema internacionalizacijo jugoslovanske krize, vendar zvezni organi ne morejo imeti aktivne vloge na pogajanjih, po napadu JLA na Slovenijo jugoslovanska vlada nima več mandata za neposredno izvajanje oblasti na ozemlju Slovenije. Prav tako oba člana zveznega predsedstva iz avtonomnih pokrajin ne moreta biti aktivno udeležena v pogajanjih, saj bi to pomenilo, da ima Srbija tri glasove, moral pa bi sodelovati legitimni predstavnik albanskega naroda na Kosovu s »pasivno legitimacijo udeleženca pogajanj«. Izhodišča za rešitev sporov med jugoslovanskimi republikami so:

- vsi udeleženci bi morali sprejeti prekinitev ognja in internacionalizacijo jugoslovanskega spora,

⁸³¹ Govor Hansa van den Broeka, ministra za zunanje zadeve Nizozemske in predsednika ES, na konferenci o Jugoslaviji v Haagu, 7. 9. 1991 ob 10. uri. Arhiv predsednika RS.

- pravica do samoodločbe narodov oz. republik do odcepitve,
- mednarodno priznanje Slovenije in Hrvaške ter tistih republik, ki to želijo na podlagi plebiscitarno izrečene volje,
- spoštovanje človekovih pravic, pravic manjšin in narodov, ki strnjeno živijo zunaj svoje republike,
- zagotovitev mednarodnega nadzora teh pravic,
- nadrejenost republiških pravnih predpisov nad zveznimi.

ES in KEVS bi morali položaj posameznih republik obravnavati diferencirano glede na to, kako spoštujejo sporazum o prekinitev ognja in druge sporazume. JLA ni samostojen politični dejavnik in mora biti zato v tej funkciji izključena iz reševanja jugoslovanske krize. Konferenca bi morala definirati načela za iskanje rešitve (nedotakljivost meja, pravica do samoodločbe, človekove pravice itd.), vsaka republika naj bi ponudila svoje rešitve, navesti je treba probleme, o katerih naj bi odločala arbitraža, sklenili naj bi mirovne pogodbe.

Slovenija je tudi – zelo optimistično – pričakovala, da se bo konferenca vsebinsko končala do izteka moratorija, določenega z Brionsko deklaracijo, ali vsaj zelo kmalu po tem datumu.⁸³²

Izetbegović je bil proti načelu uresničitve samoodločbe v BiH, češ da gre za etnično mešana ozemlja, zavzemal se je za konfederacijo, kritiziral je JLA, ker noče ali ne more preprečiti širjenja mednacionalnih konfliktov, zahteval je opazovalno misijo za BiH.

Tudi Gligorov je branil konfederativni model, ki sta ga bila sestavila skupaj z Izetbegovićem, čeprav so se njegovi in Izetbegovičevi pogledi zaradi različnega položaja obeh republik že precej razlikovali. Gligorov se je na konferenci zavzemal za model, s kakršnim se je tedaj hotela ohraniti SZ: tj. skupnost neodvisnih držav, Izetbegovičevo mnenje pa se je približalo Markovičevi viziji »tretje« Jugoslavije kot moderne federacije, kakršno sta formalno zagovarjala tudi Milošević in Bulatović.

Makedonci si v času pred konferenco in v začetku konference sami niso bili na jasnem, kaj storiti, čeprav so med prvo haaško konferenco (8. septembra) razpisali referendum. V makedonskem tisku so se pojavljala namigovanja, da se Kučan in Milošević dogovarjata za odhod Slovenije iz Jugoslavije, kupnina pa naj bi bila Makedonija. Tudi Gligorov je Kučanu očital, da kupčuje na račun Makedoncev. Rupel piše, da je »makedonskim prijateljem« pred začetkom prvega plenarnega zasedanja haaške konference 12. in 13. septembra zastavil vprašanje, kaj hočejo: postati samostojna država ali ostati v Jugoslaviji. Odgovora ni dobil, njegov vtis pa je bil, da bi najraje ostali v Jugoslaviji, v kateri bi bili tudi Slovenija in Hrvaška.⁸³³

Tuđman je največ govoril o »umazani, nenapovedani vojni« na Hrvaškem, dopuščal pa je možnost zveze suverenih držav.

⁸³² Izhodišča za pogajanja na mirovni konferenci o Jugoslaviji v Haagu, Ministrstvo za zunanje zadeve, 4. september 1991. Arhiv predsednika RS. Gl. tudi: Rupel, Skrivnost države, str. 190, 191. – Izhodišča sta Kučan in Rupel 4. 9. poslala Van den Broeku.

⁸³³ Rupel, Skrivnost države, str. 191–193.

Milošević je vojno na hrvaškem označil kot nujno za preprečitev genocida nad Srbi. Notranje meje je označil za administrativne. Menil je, da je večina prebivalstva v Jugoslaviji za njeno ohranitev.

Marković je branil reformirano federacijo. Stališča zvezne vlade, ki jih je posredoval na konferenci, so bila pojasnjena v dokumentu z naslovom Predlog dnevnega reda za konferenco o Jugoslaviji. Slovensko vodstvo je dokument dobilo od novega hrvaškega zunanjega ministra Zvonimirja Šeparovića, ta pa od Budimirja Lončarja.

Zvezna vlada je od konference v prvi fazi pričakovala ohranitev Jugoslavije kot zveze suverenih držav v obstoječih mednarodnih mejah, v drugi fazi pa določitev formule za skupno življenje: katere mandate bi republike dale zveznim organom (vprašanje federacije oz. konfederacije), eventualno vprašanje kantonov na narodnostno mešanih območjih, notranje meje. Skupne funkcije naj bi bile: obramba (z drugače urejeno JLA), zunanje zadeve, finance, denarna politika, tržišče, carine, komunikacije. Razpisati bi morali zvezne volitve v ustavodajno zvezno skupščino in sprejeti novo ustavo. Jugoslavija bi bila demokratično usmerjena, spoštovala bi človekove pravice, zagotavljala enakost državljanov, pravice narodnih manjšin in politični pluralizem. Z ES bi sklenila pridružitveni sporazum, potem pa postala polnopravna članica, čimprej bi se tudi včlanila v Svet Evrope. ES naj bi ji s finančno pomočjo pomagala stabilizirati gospodarske in socialne razmere.⁸³⁴

Delo konference se je oblikovalo postopoma šele v nekaj tednih. Udeleženci naj bi pred nadaljevanjem Carringtonu sporočili svoja stališča. O usmeritvi slovenskega vodstva je po njegovi vrnitvi z uvodnega dela 11. septembra razpravljala skupščinska komisija za mednarodne odnose. S popuščanjem neposrednega pritiska na Slovenijo so se v vodstvu začele povečevati razlike v pogledih na zunanjo politiko, zlasti med Peterletom (ki je bil v času razprave skupščinske komisije na zasedanju krščanskih demokratov v Parizu) na eni strani ter Ruplom in Kučanom na drugi strani. Zunanja politika je postajala vse manj koordinirana, vedno bolj so se kazali strankarski interesi, začel se je boj za zasluge, čeprav je bilo mednarodno priznanje še daleč in negotovò.

Rupel je Carringtonu sporočil, da Slovenija pričakuje mednarodno priznanje, dogovor o delitvi premoženja in rešitev vprašanj, povezanih s sukcesijo, ter mirno in postopno razdružitev, da pa konferenca ne more spremeniti odločitve Slovenije o neodvisnosti in suverenosti. Slovenija ne bo niti del bodoče jugoslovanske federacije niti konfederacije, pripravljena pa je sodelovati v »jugoslovanski KEVS«, kot jo je predlagala že večkrat.⁸³⁵

Konferenca se je nadaljevala s sestankom jugoslovanskih zunanjih ministrov s Carringtonom in njegovimi sodelavci 12. in 13. septembra (drugo plenarno zasedanje haške konference). Dan pred tem je Evropski parlament

⁸³⁴ Predlog dnevnog reda za konferenciju o Jugoslaviji. Arhiv predsednika RS.

⁸³⁵ Rupel, Skrivnost države, str. 192.

sprejel resolucijo, v kateri je obsodil dejavnost paravojaških enot in »velikega dela JLA«, ki sodeluje v vojaških akcijah zunaj vsake kontrole federalnih organov. Parlament je podprl demokratično samoodločbo vseh republik in avtonomnih pokrajin ter zahteval, naj se legitimni predstavniki demokratično izvoljenih parlamentov Vojvodine ter Kosova in Metohije udeležijo mirovne konference, kar pa se potem ni zgodilo.⁸³⁶

Na sestanku se je Lončar zavzemal za ponovno oživitev delovanja federacije na Markovičevih izhodiščih, srbski minister Vladislav Jovanović je trdil, da bo Jugoslavija obstajala še naprej, pa čeprav sestavljena iz dveh republik, da so notranje meje administrativne in ne morejo postati državne, o prihodnosti pa da naj odloča ljudstvo Jugoslavije in ne narodi. Na konferenci bi po njegovem mnenju morali sodelovati tudi predstavniki SAO Krajine in SAO Slavonije. Nasprotoval je avtonomnosti Badinterjeve komisije (Carrington ga je kasneje zavrnil in rekel, da bo komisija sprejemala obvezujoče pravne sklepe).

Črnogorski minister Nikola Samardžić je trdil, da Jugoslavija ne bo ovirala nikogar, ki bi želel oditi iz Jugoslavije, in da je Črna gora za vsako rešitev, ki bi prinesla mir.

Predstavnika Makedonije Denko Maleski in BiH Haris Silajdžić sta se zavzemala za ohranitev Jugoslavije v takšni ali drugačni obliki, vendar vsaj z minimalnimi skupnimi funkcijami (Silajdžić je zagovarjal samoodločbo državljanov v BiH, ne pa narodov, v Jugoslaviji pa bi morali biti tako Srbija kot Hrvaška). Med skupnimi funkcijami naj bi bila tudi skupna obramba.

Hrvaški predstavnik Šeparović je menil, naj bi bila konferenca predvsem mirovna in naj bi se prekinila, dokler na Hrvaškem ne bo prišlo do premirja.⁸³⁷

Rupel je menil, da o nekaterih vprašanih ne more biti pogajanj: o volji narodov, izraženi na plebiscitu; o zgodovinskih, kulturnih in drugih razlikah, ki se jih ne da premostiti; o reševanju Jugoslavije, ker zanjo prihodnosti ni (Slovenija je pred enim letom predlagala rešitve, ki bi lahko pomenile sožitje jugoslovanskih narodov, sedaj pa je prepozno); o JLA ali skupni obrambi (jugoslovanske vojske ni več, kar je ostalo, ni ne jugoslovansko in ne ljudsko, vojna pa je povzročila veliko žrtev). Konferenca pa bi po njegovem mnenju lahko: ustavila vojno, prispevala, da bi trije modeli, ki so se oblikovali (federacija, zveza suverenih republik, neodvisne države), med sabo koeksistirali (jugoslovanska »mini« KEVS, op. B. R.), prispevala k rešitvi vprašanja varo-

⁸³⁶ Z vprašanji manjšin in etničnih skupin se je na konferenci ves čas njenega delovanja ukvarjal zlasti nemški diplomat Geert Ahrens, ki je deloval v štabu konference in je tekoče govoril srbsko. Ahrens je skušal upoštevati zlasti položaj tistih skupin, ki na konferenci niso bile zastopane (kosovskih Albancev, Madžarov in drugih manjšin v Vojvodini, Muslimanov v Sandžaku).

⁸³⁷ V prvi polovici septembra je Wynaendtsu, ki je medtem deloval na Hrvaškem in v Srbiji, sicer uspelo doseči nekaj lokalnih prekinitev ognja, vendar noben dogovor ni zdržal. Hrvaška v mirovni konferenci ni videla posebnega smisla, zaradi takega odnosa pa so ji očitali, da je nekooperativna. Zapleten mednacionalni položaj in vojaška šibkost ji tudi nista omogočala, da bi zagovarjala položaj »čiste« neodvisnosti tako kot Slovenija, zato je nihala med stališčema o popolni samostojnosti na eni ter ohranitvi vsaj ohlapnih vezi z Jugoslavijo na drugi strani, v kar so jo skušale prisiliti zahodne države.

vanja človekovih pravic, narodov in manjšin, priznala državnost tistim, ki to želijo, razrešila vprašanje jugoslovanskega premoženja in dolgov (to naj bi opravila posebna komisija).⁸³⁸

Na zasedanju je bil sprejet sklep o imenovanju dveh komisij, ena naj bi se ukvarjala z vprašanjem manjšin in človekovih pravic, druga z odnosi med republikami (med kasnejšim potekom konference je bila na Lončarjev predlog ustanovljena še tretja, za ekonomska vprašanja).

Naslednji sestanek zunanjih ministrov (tretje plenarno zasedanje haaške konference) je bil 19. septembra. Na njem je prišlo do ostrih polemik med Jovanovićem in Ruplom zaradi položaja Albancev na Kosovu (Rupel sprva tega vprašanja ni hotel načenjati, ker je Slovenija želela najti skupen jezik s Srbijo, potem pa se je zaradi srbskega vztrajanja, da bi na konferenci morali sodelovati tudi predstavniki krajin, premislil in je predlagal, naj bi kosovsko vprašanje obravnavala komisija za prihodnje odnose med republikami). Sicer pa so udeleženci vztrajali vsak pri svojem modelu rešitve jugoslovanske krize.

Pred četrtem plenarnim zasedanjem se je 25. septembra v zvezi z Jugoslavijo na zahtevo več držav prvič opredelil VS ZN. V resoluciji (št. 713) je podprl dotedanje napore ES, KEVS in mirovne konference o Jugoslaviji ter uvedel »generalen in celoten embargo na vse vrste orožja in vojaške opreme za Jugoslavijo, dokler VS na osnovi posvetovanja med generalnim sekretarjem in jugoslovansko vlado ne odloči drugače«.⁸³⁹

Četrto plenarno zasedanje zunanjih ministrov je bilo 26. septembra in je že potekalo v senci zapletov v BiH, kamor so prihajali rezervisti iz Srbije in Črne gore, ljudje pa so začeli zapuščati domove. Začela je delovati še tretja komisija za gospodarske odnose (v njej je s slovenske strani sodeloval Igor Omerza). Pritisk, da bi bilo delo te komisije uspešno, je bil velik, saj bi morebitna obnovitev gospodarskih povezav (začeli naj bi s carinsko unijo) dala osnovo za tesnejše povezovanje tudi na drugih področjih, poleg tega pa (z izjemo Slovenije, ki je pristajala največ na cono svobodne trgovine, temu pa se je kasneje pridružila tudi Hrvaška) nobena druga republika – tudi Hrvaška ne – jugoslovanski gospodarski skupnosti ni nasprotovala. Še vedno je obstajala tudi nevarnost, da se s podaljšanjem veljavnosti Brionske deklaracije, z dolgotrajnim razpravljanjem na konferenci in sočasnim ohranjanjem Jugoslavije pri življenju z ekonomsko pomočjo ES prepreči popolna osamosvojitve Slovenije. Po Ruplovem pričevanju je bil zlasti močan pritisk Nizozemcev, naj Slovenija soglaša s podaljšanjem moratorija, ker bo sicer prišlo do razbitja konference. Carrington je do Ruplovega odklonilnega stališča kazal več razumevanja, dal je vedeti, da bo rezultat konference tudi mednarodno priznanje Slovenije (podobno je menil tudi Robert Badinter), vendar naj bi Slovenija

⁸³⁸ Rupel, *Skrivnost države*, str. 193–194.

⁸³⁹ Security Council Resolution 713 (1991) (S/RES/ 713, 25. 9. 1991, The »Yugoslav« Crisis in International Law, Part I, General Issues. Edited by Daniel Bethlehem and Marc Weller, The research Centre for International Law University of Cambridge, A Grotius Publication, 1997, str. 1, 2 (dalje: The »Yugoslav« Crisis).

na konferenci ostala do konca. Slovenski politični vrh je nato sklenil, da bo Slovenija še naprej sodelovala na konferenci, vendar od 8. oktobra dalje kot samostojna in neodvisna država, odmrznjeni pa so bili tudi osamosvojitveni zakoni.⁸⁴⁰

Peto plenarno zasedanje haaške konference je bilo 3. in 4. oktobra. Slovenijo sta zastopala predsednik skupščinske komisije za mednarodne odnose Matjaž Šinkovec in veleposlanik Marko Kosin. Potekala je v podobnem ozračju kot prejšnje. Po zasedanju se je Van den Broek sestal še posebej z Miloševićem, Tudmanom in Kadijevićem in nato rezultat pogovorov predstavil na tiskovni konferenci. Udeleženci naj bi se strinjali z dvotirnim dogovarjanjem (»twin-track approach«): reševanjem političnega problema (ohlapna zveza suverenih ali neodvisnih republik, pogodba o zaščiti manjšin, z možnostjo posebnega statusa za določena območja, nobene enostranske spremembe meja) in posebej vojaškega vprašanja (Hrvati bodo deblokirali vojašnice, JLA pa bo ob navzočnosti opazovalcev ES premestila svoje enote na Hrvaškem in ne bo izvajala nobenih vojaških operacij iz vojašnic in objektov, ki bodo deblokirani).

Van den Broek je o dogovoru poročal tudi na srečanju ministrov ES 5. in 6. oktobra na nizozemskem gradu Haarzuilens v bližini Utrechta. Očitno je bilo, da hoče ublažiti napete odnose z Nemčijo, saj Genscher piše, da je njemu in soprogi (ki sta v grad prišla s helikopterjem nemških obmejnih enot) namenil najlepšo suito (pa tudi sicer se je skupaj s soprogo potrudil za kar največje gostoljubje), kar je Genscher imel za znamenje dobre volje in pripravljenosti za prijateljske odnose kljub razlikam v pogledih na jugoslovansko politiko. Van den Broekova gesta je pomenila, da se nemški in nizozemski pogledi približujejo in da tudi on počasi obupuje nad ponovnim »sestavljanjem« Jugoslavije. Nizozemsko predsednikovanje ES se je iztekalo, s tem pa tudi njen odločilni vpliv na dogajanje, kar je bilo v korist Sloveniji in Hrvaški. Krmilo je neformalno že prevzemala Nemčija, ki pa so ji bili najvažnejši odnosi s Francijo. Genscher se je takoj po prihodu dogovoril za zajtrk z Dumasom in z njim nato ves čas usklajeval besedilo deklaracije, ki je bila od vseh dotedanjih najbliže nemškimi stališčem.⁸⁴¹

Na srečanju so ministri prvi dan sprejeli deklaracijo, v kateri so obsodili »državni udar« srbskega bloka v zveznem predsedstvu kot nelegalen akt proti jugoslovanski ustavi in Pariški listini. Izjavili so, da ne bodo odobrili nobene odločitve, sprejete v okrnjenem predsedstvu, in da le-to nima pravice govoriti v imenu cele Jugoslavije. Naslednji dan je bila sprejeta še ena deklaracija, v kateri so JLA obsodili, da v jugoslovanskem sporu ni nevtralna in da je nedisциплиnirana. Napovedano je bilo, da bodo tisti, ki izvajajo nasilje, za svoja dejanja odgovarjali po mednarodnem pravu (kar je bila prva posredna napoved

⁸⁴⁰ Magnetogram 72. seje predsedstva RS, 30. 9. 1991. Arhiv predsednika RS, Uresničevanje samostojnosti in neodvisnosti Republike Slovenije, gradivo za zasedanje skupščine dne 2. 10. 1991. Arhiv DZ RS.

⁸⁴¹ Genscher, *Erinnerungen*, str. 951–954.

za ustanovitev mednarodnega sodišča za vojne zločine v nekdanji Jugoslaviji). Srbiji so (ker noben dogovor o premirju ni zdržal) zagrozili z ekonomskimi sankcijami. Generalnemu sekretarju OZN De Cuéllarju so predlagali, naj v Jugoslavijo pošlje posebnega odposlanca (ta je 8. oktobra imenoval bivšega ameriškega zunanjega ministra Cyrusa Vancea). Deklaracija je bila najostrejša in najkonkretnejša med vsemi dotedanjimi. Prvič so v njej ministri vsaj posredno priznavali, da jugoslovanski organi sploh ne delujejo več (prej so to prikrivali s formalno izvolitvijo Mesića za predsednika predsedstva SFRJ), čeprav so zvezni organi (v resnici praktično brez države ali podrejeni srbski politiki) še naprej nastopali kot legitimen mednarodni dejavnik. Dejansko je deklaracija izražala vso nemoč ES, saj od konkretnih ukrepov drugega kot napovedi ekonomskih sankcij ni zmogla, še zlasti pa ni poznala odgovora na vprašanje, kaj z JLA, ki je tedaj tudi v očeh ES ostala brez formalnega poveljnika.

Van den Broek se je 10. oktobra znova sestal z Miloševićem, Kadijevićem in Tuđmanom, da bi oživil oziroma potrdil dogovor iz 4. oktobra (premirje seveda ni zdržalo, Srbi pa so vmes 7. oktobra celo raketirali Banske dvore v Zagrebu). Na sestanku so bile politične točke »twin-tracka« potrjene, za vojaške pa je bilo jasno definirano, da je končni cilj postopen, toda dokončen umik JLA iz Hrvaške, kar naj bi se zgodilo v enem mesecu. Van den Broek je na tiskovni konferenci napovedal, da bo ES priznala republike, če v enem ali najkasneje dveh mesecih (to je do 10. decembra) politični dogovor ne bo sklenjen in ne bo dosežena prekinitev ognja ter umik JLA. To je 18. oktobra jasno ponovil tudi v intervjuju za Die Presse.⁸⁴² Zlasti Nemci so temu Van den Broekovemu stališču pripisovali velik pomen (čeprav so bile njegove izjave v resnici bolj v funkciji pritiska na Srbe kot izraz njegovega dejanskega prepričanja). Vendar tudi danes nemški analitiki in udeleženci dogajanja to Van den Broekovo stališče štejejo za enega glavnih dokazov, da Nemčija v priznanju ni ne solirala, ne prehitela in ne izsiljevala.

Na peti plenarni seji konference o Jugoslaviji 14. oktobra so od Slovenije zahtevali, naj skupaj z drugimi podpiše sporazum o opazovalni misiji ES (podaljša pogodbo z njimi), česar pa ni sprejela. Še vedno so največ razpravljali o morebitni gospodarski skupnosti (carinska unija ali cona svobodne trgovine).

Vodstvo konference pa je medtem pripravljalo končni dokument konference, ki so ga republikam poslali 17. oktobra. Dokument je bil predelan, bolj preciziran in z bolj obvezujočimi povezavami za republike. Že naslednji dan, 18. oktobra, naj bi se o njem na plenarni seji opredelili predstavniki federacije in republik v enaki sestavi kot na prvi seji, torej v prisotnosti predsednikov republik.

Na dan zasedanja, 18. oktobra, so ES, ZDA in SZ v podporo Carringtonu sprejele trilateralno deklaracijo o Jugoslaviji. V njej so zavrnilo uporabo sile

⁸⁴² Libal, *Limits of Persuasion*, str. 65; Genscher, *Erinnerungen* str. 954.

pri spremembi meja in napovedale, da ne bodo priznale nobene rešitve, ki ne bi bila sprejeta po načelih KEVS. Vance je vodji jugoslovanske misije pri OZN skupno deklaracijo razložil s stališčem, da je treba pred nadaljevanjem konference pokazati, da med vsemi tremi podpisniki ni konkurence, ampak da enotno podpirajo politiko ES. Vance je ocenjeval, da je vrh JLA razdeljen na tiste, ki želijo ostati pod politično kontrolo, in tiste, ki želijo stvari dokončno razrešiti s silo. Povedal je, da je Milošević v stališčih zelo trd, da bi Tuđman sporazum sprejel, a ne ve kako, da Slovenci opazujejo dogajanje s strani, da se Izetbegović boji širitve sovražnosti v BiH, zvezna vlada pa nima več nobenega vpliva. Niti Gorbačov niti Jelcin se nista postavila na srbsko stran. Menil je, da je nadaljevanje konference pomembno, da je Carringtonov predlog dober temelj, saj ga je sprejelo pet republik, vendar so rezerve Miloševića in odhod štirih članov predsedstva (t. i. srbskega bloka, op. B. R.) s konference slabo znamenje. Bil je trdno prepričan, da bi mednarodno priznanje Hrvaške in Slovenije škodilo razpletu krize, po njegovem sta bila škodljiva že sam namen in najava priznanja. Priznanje bi bilo možno šele na koncu pogajalskega procesa kot njegov rezultat, ne pa takoj.⁸⁴³

Carringtonov dokument z naslovom Ukrepi za splošno ureditev krize je imel štiri dele. Prvi je bil splošen in je vseboval naslednja določila:

- suverene in neodvisne republike z mednarodno identiteto za tiste, ki to želijo;
- svobodna zveza republik z mednarodno identiteto, kot je predvideno;
- zaščita človekovih pravic, poseben status za določene skupine in področja;
- vključevanje Evrope, kjer je to potrebno;
- v okviru splošne ureditve krize priznanje neodvisnosti na podlagi obstoječih meja tistim republikam, ki to želijo (razen če je drugače dogovorjeno).

Republike priznavajo, da je sodelovanje med njimi in združevanje v zvezo del procesa izgradnje nove Evrope, kot je predvidena v Pariški listini iz novembra 1990, in da bodo sodelovale na področjih, ki so predvidena v Ukrepih, in na drugih področjih.

Drugi del dokumenta je obravnaval človekove pravice ter pravice etničnih in narodnostnih skupin. Republike naj bi spoštovale osnovne človekove pravice in pravice narodnih manjšin, kot jih opredeljujejo mednarodni dokumenti (npr. Splošna deklaracija o človekovih pravicah, Sklepna listina KEVS, Konvencija Sveta Evrope o zaščiti človekovih pravic in druge). Na območjih, kjer so pripadniki narodnostne ali etnične skupine v večini, naj bi imele manjšine poseben status (avtonomijo) z zakonodajnim telesom, upravnimi organi, regionalno milico, sodstvom, svojim sistemom izobraževanja (ta status naj bi se zlasti uporabljal za Srbe na Hrvaškem).

Tretji del dokumenta je zajemal druga področja delovanja:

- ekonomske odnose (med njimi je bil najpomembnejši člen o vzpostavitvi carinske unije in skupnega notranjega trga ter skupne zunanjetrgovinske politike);
- zunanje zadeve in varnost (republike naj bi se med sabo posvetovala in sodelovala tam, kjer bi bilo mogoče, same naj bi določile, kakšne vojaške enote bodo imele in kakšne dogovore bodo sklenile med seboj, medrepubliški odnosi naj bi temeljili na načelih KEVS);

⁸⁴³ Pregled depeš jugoslovanske diplomacije 20.-22. 10. 1991. Arhiv ministrstva za zunanje zadeve RS.

- pravno sodelovanje (predvideno je bilo sodelovanje v zvezi z nadzorom mednarodnega kriminala, tihotapljenja mamil in terorizma, republike naj bi postale podpisnice mednarodnih konvencij o teh zadevah).

Četrti del dokumenta je govoril o institucijah. Republike naj bi ustanovile sodišča za človekove pravice in preučile možnost ustanovitve mešanih komisij za razreševanje sporov, ki se nanašajo na človekove pravice ter pravice etničnih in narodnostnih skupin. V teh organih naj bi sodelovali tudi predstavniki ES.

Ustanovile naj bi tudi svet ministrov za gospodarsko sodelovanje s po enim ministrom iz vsake republike. Predsednik naj bi se menjal vsakih šest mesecev po načelu rotacije, sestanke pa bi pripravljali svet višjih uradnikov s predstavniki vseh republik.

Poleg tega bi deloval še IO z generalnim sekretarjem (štiriletni mandat) in sekretariatom, ki bi izdajal priporočila, nadzoroval odločitve in pomagal pri sestankih.

Na področju politike in varnosti naj bi ustanovile svet za politično in varnostno sodelovanje, ki naj bi ga sestavljali zunanji ministri in bi odločal o kateremkoli vprašanju, lahko pa bi - na osnovi dogovora - postal tudi bolj zavezujoč organ. Podobno naj bi se sestajali tudi pravosodni ministri.

Republike naj bi preučile vprašanje ustanovitve parlamentarnega telesa. Sedeži navedenih institucij naj bi bili v različnih republikah, nesporazumi v zvezi z dogovori pa podvrženi obvezni arbitraži.⁸⁴⁴

Za Slovenijo je bil Carringtonov predlog po mnenju vodstva večinoma sprejemljiv, še posebej stališče o tem, da republike lahko postanejo države z mednarodno subjektiviteto. Bojazen je obstajala predvsem zaradi pritiska o formiranju carinske unije kot temelju za neko vrsto gospodarske skupnosti jugoslovanskih republik. Temu bi se morali upirati in dokazovati, da v tedanjih razmerah nima nobenega smisla. Predvsem ne bi smeli privoliti v nikakršne povezave, ki bi za sabo potegnile vprašanje proračuna. Največ, kar bi Slovenija lahko sprejela, je cona svobodne trgovine. O skupni obrambi in zunanji politiki se ni pripravljena pogovarjati. Ponovno pa bo predlagala, naj mirovna konferenca ustanovi posebno delovno skupino za obravnavo sukcesije, vključno z vprašanji delitve državnega premoženja.⁸⁴⁵

Na haaški konferenci 18. oktobra (šesto plenarno zasedanje) je Carringtonov predlog najbolj kritiziral Milošević (čeprav so se po Carringtonovih besedah Milošević, Tuđman in Carrington že dogovorili o njem) in ga zavrnil. Drugi predsedniki so se z njim v osnovi strinjali, tudi Momir Bulatović, kar je Miloševića močno razjezilo in je pritisnil na črnogorsko vodstvo, da se je kasneje premislilo.

Predstavnikoma zvezne vlade (Markoviću in Lončarju) so sicer še pustili nastopati, čeprav nista imela praktično nobenega vpliva več. Kljub temu sta nastopala zelo ostro in kritizirala zlasti Slovenijo (podobno so nastopali tudi

⁸⁴⁴ Ukrepi za splošno ureditev krize, objavljeno v: Rupel, Skrivnost države, str. 198-203.

⁸⁴⁵ Magnetogram 76. seje predsedstva RS, 17. 10. 1991. Arhiv predsednika RS.

predstavniki federacije v vseh treh komisijah, ki so obravnavale dokumente). Predsedstvo pa je bilo razbito na srbski del in druge predstavnike.

Drnovšek v njem ni več sodeloval, čeprav se je konference udeležil kot član slovenske delegacije, na pritisk predstavnikov ES pa je v osebnem imenu in s pripisom, da Slovenija ne sodeluje več v zveznih organih, podpisal sporazum o prekinitvi ognja, kar so mu nekateri politiki potem v Sloveniji očitali.

Kučan je na konferenci ponovil izhodišča, ki jih je Slovenija zagovarjala že na prvi plenarni seji in ki so bila izražena v pismu Carringtonu pred začetkom konference (zagotovitev miru, mirna združitev Slovenije od Jugoslavije, priznanje Slovenije kot neodvisne države, sporazum o sukcesiji premoženja, dolgovi in obveznosti). Slovenija je med konferenco ponovno ponudila možnost oblikovanja »mini KEVS« na območju nekdanje Jugoslavije in oblikovanja proste trgovinske cone. Menil je, da je treba vztrajati pri prekinitvi vseh sovražnosti in proti agresorskim silam uvesti sankcije. Sprejeti je treba dejstvo, da Jugoslavije ni mogoče oživiti, in odnose med republikami urediti na podlagi mednarodnega prava. Kot je dejal Kučan, po »državnem udaru 3. oktobra« (mišljen je sklep srbskega dela predsedstva pod vodstvom Branka Kostića, da predsedstvo deluje v razmerah neposredne vojne nevarnosti, op. B. R.) ni več organov nekdanje jugoslovanske federacije, ki bi premogli minimum legitimnosti. Zvezni IS in zvezni sekretariat za zunanje zadeve lahko na konferenci sodelujeta le zaradi morebitnih nalog v zvezi s sukcesijo. Za uspešno nadaljevanje konference bi morala ES s sestanka predsednikov republik poslati jasno sporočilo o nujnosti priznanja vseh jugoslovanskih republik, saj so se medtem štiri že izrekle za neodvisnost. Pogajanja med suverenimi državami bi bila uspešnejša od dosedanjih. Kučan se je zavzel še za skorajšnjo rešitev vprašanja sukcesije, za načelo nedotakljivosti meja (pri čemer bi Srbom na Hrvaškem morali nuditi najvišjo stopnjo avtonomije pod mednarodnim nadzorom).⁸⁴⁶

Sestanek se je končal neuspešno, Carrington je celo odvil besedo Branku Kostiću, zaradi česar so srbski in črnogorski predstavniki zasedanje protestno zapustili.⁸⁴⁷

Do naslednjega (sedmega) plenarnega zasedanja 25. oktobra so besedilo Carringtonovega dokumenta dopolnili in precizirali s težnjo, da bi bilo bolj obvezujoče za podpisnice,⁸⁴⁸ vendar se – po slovenskih ocenah – v osnovi ni bistveno razlikoval od prvotnega predloga, čeprav so imeli člani komisij iz posameznih republik nanj precej nasprotujočih si pripomb, ki pa jih Carrington ni hotel upoštevati. V vseh treh komisijah so v zvezi z besedilom potekale ostre polemike, največ nasprotovanj je bilo med Srbijo in Slovenijo.

Srbskim predstavnikom je bila predlagana carinska unija premalo in so hoteli močnejše povezave, Slovenija se s carinsko unijo ni strinjala. Za Srbijo

⁸⁴⁶ Nastop predsednika predsedstva Milana Kučana na plenarnem zasedanju Konference o Jugoslaviji v Haagu 18. 10. 1991. Arhiv predsednika RS.

⁸⁴⁷ Rupel, Skrivnost države, str. 217.

⁸⁴⁸ Pogodbena določila za konvencijo, predlog lorda Carringtona z dne 23. 10. 1991. Arhiv predsednika RS.

tudi ni bilo sprejemljivo prvo poglavje, kjer se Jugoslavija formalno ukinja s soglasjem republik, kar naj bi bilo v nasprotju z ustanovno listino OZN, ki garantira teritorialno integriteto članic. Ne Slovenija in ne Srbija v skupne institucije nista privolili, Slovenija zato, ker ni želela ponovnih povezav, Srbija zato, ker je menila, da republike nimajo mednarodne legitimnosti. Srbi so – po informacijah Danila Türka, člana komisije za manjšine – tudi nasprotovali aneksu v zvezi z manjšinami, ki je bil dodan novi verziji dokumenta in je govoril o tem, da bi bila avtonomna ozemlja trajno demilitarizirana in na njih predviden sistem mednarodnega nadzora (razen tam, kjer mejijo na druge države). Srbskemu nasprotovanju v zvezi s tem se je (zaradi albanske manjšine, op. B. R.) približalo tudi makedonsko. Nasploh pa so srbski predstavniki menili, da Carringtonov dokument ukinja federacijo in da bi se morala samoodločba jugoslovanskih narodov ugotoviti z vsejugoslovanskim referendumom pod mednarodnim nadzorom.

Hrvati so bili s predlogom za svobodno zvezo suverenih republik zadovoljni in so bili pripravljeni sprejeti tudi uredbo o avtonomiji.⁸⁴⁹

Slovensko vodstvo je še pred začetkom zasedanja sedmega plenarnega dela konference v pismu Carringtonu in Van den Broeku sporočilo, da Slovenija ne more privoliti v nobeno asociacijo ne glede na stopnjo njene ohlapnosti, da pa se zavzema za vsestransko sodelovanje. Pripravljena je tudi skleniti pogodbe o nenapadanju, demilitarizaciji, o coni proste trgovine z nujnimi skupnimi organi za koordinacijo, sodelovati na področju transporta, energetike, telekomunikacij itd. Ne nasprotuje temu, da se jugoslovanske republike povezujejo, kakor želijo, Slovenija bo sodelovala z vsemi na podlagi vzajemnosti.⁸⁵⁰ O tem je Rupel tudi ustno obvestil Carringtona. Ta mu je zagotovil, da ima Slovenija poseben status, vendar tega ne more posebej izpostaviti.

Dodatno bojazen, da bi konferenca utegnila zavirati proces osamosvojitve in mednarodnega priznanja, je povzročila dejavnost posebnega odposlanca OZN Cyrusa Vancea, ki je skrbel predvsem za to, da bi se politika držav ES koordinirala z ameriškimi stališči. O Sloveniji ga je obveščal ambasador ZDA v Jugoslaviji. Po informacijah, ki jih je dobival slovenski predstavnik v ZDA Ernest Petrič, je Vance ocenjeval, da nobeden od predsednikov republik nima množične podpore, pač pa le podporo nacionalističnih političnih sil, da ne pride v poštev nikakršno priznanje samostojnosti Slovenije, da Slovenija krši embargo o prepovedi orožja, ker ga uvaža zase in za Hrvaško (to se je na seji predsedstva izkazalo kot točno, op. B. R.) in je zato treba proti Sloveniji in Srbiji uvesti ekonomske sankcije (proti Sloveniji zaradi orožja, proti Srbiji zaradi kršenja premirja).⁸⁵¹

⁸⁴⁹ Faks Marka Kosina in Matjaža Šinkovca slovenskemu vodstvu 23. 10. 1991 o poteku dela komisij in Zabeležka Marka Kosina o Pogodbenih določilih za konvencijo. Arhiv predsednika RS.

⁸⁵⁰ Magnetogram 77. seje predsedstva RS, 24. 10. 1991. Arhiv predsednika RS.

⁸⁵¹ Prav tam.

Na konferenci je Slovenija vztrajala pri načrtani politiki, vendar kazala maksimalno kooperativnost. Ponovno je ponujala jugoslovansko KEVS in prosto trgovinsko cono, tesnejše oblike povezav pa je zavračala. Vendar to ni postalo problematično, saj je bil glavni problem Srbija, ki se je zavzemala za kontinuiteto Jugoslavije, četudi v okrnjeni obliki, in še naprej zavračala Carringtonov načrt, češ da jo ruši. To je bila za Slovenijo sreča, saj je Van den Broek Srbiji grozil s sankcijami (in jih skušal tudi dejansko doseči), ker je vztrajala samo pri coni svobodne trgovine.⁸⁵² Druge štiri republike so se strinjale z ohlapno povezavo, predvsem na ekonomski osnovi. Carringtonov dokument ni bil sprejet, Srbiji pa so dali možnost, da se premisli do 5. novembra.

Vmes so ministri dvanajsterice 28. oktobra v Bruslju sprejeli deklaracijo, v kateri so prvič nedvoumno obsodili Srbijo in ji zagrozili s sankcijami, če 5. novembra ne bo podpisala Carringtonovega načrta. Napovedali so, da se bo konferenca končala s priznanjem tistih republik, ki to želijo.⁸⁵³

Tudi na osmem plenarnem zasedanju konference o Jugoslaviji 5. novembra je Srbija Carringtonov načrt zavrnila, druge republike pa so ga bile pripravljene sprejeti (skupščina RS je 20. novembra sprejela resolucijo, s katero je podprla osnovno zamisel Carringtonovega načrta, vendar pod pogojem, da ta v ničemer ne izraža pomislekov o plebiscitarnih odločitvah Slovenije za neodvisnost).

Strokovnjaki za mednarodno politiko so kasneje večinoma ocenjevali, da je bila konferenca 5. novembra zadnja priložnost za rešitev jugoslovanske krize oz. za ohranitev Jugoslavije vsaj v nekakšni ohlapni obliki, ker je bila večina vprašanj usklajenih, in da bi zato moral biti Carrington bolj energičen. Vendar je bila Srbija takrat na višku svojih osvajanj, spopadi na Hrvaškem so se stopnjevali, Dubrovnik je bil večkrat napaden, 18. novembra je padel Vukovar, boji so se selili v bližino Osijeka. Srbija je bila v mednarodni skupnosti resda vse bolj definirana kot napadalka, ES pa ni imela mehanizmov, da bi jo v karkoli prisilila.

Med ukrepi, ki jih je v tistem času zmogla mednarodna skupnost, je bila resolucija, ki jo je Nato sprejel 8. novembra na rednem letnem srečanju predsednikov vlad in zunanjih ministrov članic v Rimu (šlo je za prvo njegovo deklaracijo o krizi v Jugoslaviji sploh). V njej je obsodil napad JLA na Dubrovnik, drugače pa se resolucija v osnovi ni razlikovala od stališč ES in KEVS, toda z ugotovitvijo, da je priznanje odcepljenih republik »lahko obravnavano le v okviru vsesplošnega dogovora«.⁸⁵⁴ Hkrati so na srečanju Američani močno pritiskali na Nemčijo, da ne bi prekršila »konsenza o nepriznanju«, kot so formulirali skupno stališče. Med srečanjem so imeli poseben sestanek tudi ministri ES, ki so se dogovorili, da proti jugoslovanskim repub-

⁸⁵² Meier, Zakaj je razpadla Jugoslavija, str. 331.

⁸⁵³ Declaration on the situation in Yugoslavia, Brussels 28. 10. 1991. Kopijo hrani B. R.

⁸⁵⁴ The »Yugoslav« Crisis, str. XXXI.

likam uvedejo gospodarske sankcije. Suspendirali so trgovinski dogovor med EGS in Jugoslavijo iz leta 1980⁸⁵⁵ in tako »generalno« kaznovali vse republike, vendar z obljubo, da bodo sankcije za »kooperativne« republike ukinjene (do ukinitve je potem preteklo nekaj mesecev, op. B. R.). VS OZN so predlagali, naj proti Jugoslaviji uvede naftni embargo. Evropskim sankcijam so se na enak način 10. novembra pridružile tudi ZDA. Naslednji dan, 11. novembra, je 24 najbogatejših držav (G-24) suspendiralo pomoč Jugoslaviji. Med ukrepi, ki so sledili, je bila tudi ukinitiv posebnega statusa, ki ga je Jugoslavija imela v Svetu Evrope. Ni pa bil sprejet predlog ES, naj VS v Jugoslavijo pošlje modre čelade.

Ukrepi so bili neučinkoviti, čeprav so gospodarsko prizadeli vse republike (Srbijo še najmanj), vojaški embargo pa je najbolj prizadel Hrvaško, saj je Srbija imela več kot dovolj orožja. Tudi sama haaška konferenca je zaradi zavlačevanja najbolj koristila Srbom, ti so lahko osvajali hrvaška ozemlja, računajoč, da bo na koncu obveljalo dejansko stanje (tako kot npr. na Cipru) in da se bo reševanje preneslo v OZN, ki je bila ohranitvi Jugoslavije še bistveno bolj naklonjena kot ES.

Na konferenci je Slovenija – po ocenah zunanjega ministrstva – prišla na stranski tir, postala bolj opazovalec kot igralec, čeprav je bila podvržena pritisku, naj sprejme carinsko unijo, čez čas pa zlasti ameriškim očitkom, da je s svojo enostransko odločitvijo prav ona povzročila krizo v Jugoslaviji. Kljub temu je Slovenija pričakovala bodisi delno priznanje močnejše skupine držav pod vodstvom Nemčije in Avstrije bodisi priznanje ES in velesil.⁸⁵⁶ Z diplomatsko dejavnostjo, zlasti z obiski Kučana, Rupla in Peterleta v oktobru in novembru, je skušala svojo pozicijo okrepiti.

Rupel je obiskal vrsto balkanskih in srednjeevropskih držav, skupaj s Peterletom pa sta odpotovala tudi na turnejo po skandinavskih državah. Med pomembnejšimi obiski sta bila Kučanov in Ruplov obisk v Franciji 2. in 3. oktobra in Ruplov obisk v Italiji 15. oktobra. Med obiskom je predsednik François Mitterrand Kučanu zagotovil, da Francija ni proti slovenskemu osamosvajanju oz. razdružitvi Jugoslavije, in rekel, naj Slovenija – če hoče biti neodvisna – to pač tudi postane.

V Rimu je De Michelis Ruplu zagotavljal, da bo do priznanja Slovenije prišlo kmalu, vendar je prej treba storiti še nekatere korake. Italija se bo ravnala po ES, ne bo pa pasivna (De Michelis je sicer načel tudi vprašanje osimskih sporazumov, ki naj bi jih »presegli«, kar je v Sloveniji kasneje izzvalo polemike in obtoževanja na račun Ruplove zunanje politike do Italije).

Da Italija v perspektivi vidi Slovenijo kot neodvisno državo, je nakazal tudi obisk italijanskega predsednika Francesca Cossiga 3. novembra v Novi Gorici.

⁸⁵⁵ Ta dogovor je bil za Jugoslavijo zelo ugoden, po mnenju Susan L. Woodward precej boljši kot tisti, ki so ga z ES sklenile Češkoslovaška, Poljska in Madžarska leta 1991.

⁸⁵⁶ Nekateri elementi za oceno sedanjega mednarodnega položaja Slovenije, Ministrstvo za zunanje zadeve RS, 25. 11. 1991. Arhiv ministrstva.

Med pogovori s Kučanom in Peterletom je rekel, da bo Italija priznala Slovenijo skupaj z drugimi vladami ES, da bi Italija rada videla, da bi se zaradi ravnotežja na Balkanu vsaj ohlapna povezava med republikami ohranila, vendar Slovenija ni balkanska, pač pa srednjeevropska država in bo sama odločala o tem, ali se bo pridružila ali ne.⁸⁵⁷

Vprašanje priznanja se je še nagibalo zdaj na eno, zdaj na drugo stran, največ pa je bilo odvisno od izida haaške konference.

⁸⁵⁷ Zapis o pogovoru predsednika predsedstva RS Milana Kučana in predsednika IS skupščine RS Lojzeta Peterleta s predsednikom Republike Italije Francescom Cossigom 3. 11. 1991 v Novi Gorici, zapisal Marko Kosin. Arhiv predsednika RS.

ODLOČITEV BADINTERJEVE KOMISIJE IN MEDNARODNO PRIZNANJE

Ko je haaška mirovna konferenca zašla v krizo, je Carrington (ki je celo sam 12. novembra izjavil, da bo priznanje tistih republik, ki si to želijo, postalo neizogibno) težo odločitve v zvezi z Jugoslavijo prenesel na Badinterjevo komisijo. Badinterju je 20. novembra pisal pismo, v katerem je od arbitražne komisije zahteval pravno mnenje o tem, ali so se tiste jugoslovanske republike, ki so ali pa še bodo razglasile suverenost in neodvisnost, odcepile (kot meni Srbija) ali pa gre za razpad SFRJ, ki je posledica volje nekaterih republik (kot menijo druge republike), in je zato treba vseh šest republik priznati kot enake naslednice SFRJ, tako da se nobena posamezna republika ali skupina republik ne more razglasiti kot edina naslednica SFRJ.

Komisija je odgovorila 7. decembra. Po teoretični utemeljitvi pojmov država, federalna država in državna sukcesija je ugotovila, da je SFRJ sicer obdržala svojo mednarodno identiteto predvsem v mednarodnih organizacijah, vendar so republike izrazile željo po neodvisnosti (Slovenija, Hrvaška in Makedonija z referendumom, BiH pa s sprejetjem resolucije o suverenosti v skupščini, ki pa ji oporeka srbska skupnost). Struktura in delovanje osnovnih organov federacije, kot so zvezno predsedstvo, zbor republik in pokrajin, svet federacije, zvezni IS, zvezno ustavno sodišče in zvezna armada, ne ustrezata več kriterijem za sodelovanje in predstavljanje republik, kar je pogoj za federalno državo. Uporaba sile je povzročila oborožene spopade med različnimi deli federacije, tako da je v nekaj mesecih izgubilo življenje na tisoče ljudi in je bila povzročena velika materialna škoda. Federalne oblasti in oblasti posameznih republik niso bile zmožne zagotoviti upoštevanja sporazumov o prekinitvi ognja, ki so bili sprejeti pod okriljem ES in OZN. Zato arbitražna komisija meni:

- da je Socialistična federativna republika Jugoslavija v procesu razdružitve;
- da so posamezne republike dolžne reševati probleme sukcesije, ki izhajajo iz tega procesa, v skladu s principi in pravili mednarodnega prava in še posebej v zvezi s človekovimi pravicami ter pravicami narodov in manjšin;
- da se republike, ki to želijo, lahko medsebojno odločijo za nove zveze z demokratičnimi institucijami, ki jih same svobodno izberejo.⁸⁵⁸

Od prve odločitve Badinterjeve komisije do sklepa ES o priznanju 16. decembra 1991 in nato uradnega priznanja ES 15. januarja 1992 so stvari potekale zelo hitro, čeprav ne gladko.

⁸⁵⁸ Konferenca o Jugoslaviji, arbitražna komisija, mnenje, 7. 12. 1991. Arhiv predsednika RS.

Politična odločitev v prid priznanju je namreč prevladala še pred mnenjem Badinterjeve komisije decembra 1991, po dolgih diplomatskih bojih, v katerih je imela glavno vlogo Nemčija. Nemčija je bila od septembra, ko je začela dajati prve določnejše izjave o priznanju, pod velikim pritiskom drugih evropskih držav, njeno politiko sta kritizirala španski in italijanski zunanji minister, kritični so bili na Nizozemskem, v Veliki Britaniji in še posebej v Franciji. Pod tem pritiskom sta Kohl in Genscher morala popustiti, saj je bilo v igri vprašanje evropskega združevanja.

Tudi slovenske analize, ki so zelo natančno spremljale tamkajšnje dogajanje (parlament, stranke, vlada, mediji), so kazale, da se je Nemčija po začetku haaške konference prilagodila stališču dvanajsterice.⁸⁵⁹ Kohl je med obiskom francoskega predsednika Mitterranda v Nemčiji 18. in 19. septembra obljubil, da bo Nemčija obe republikii priznala še, ko bodo to storile preostale članice ES.⁸⁶⁰ Vendar se je nato situacija v Jugoslaviji dramatično poslabšala in ko je Kohl namero o priznanju ponovil 15. novembra ob ponovnem obisku (šlo je že za 58. redne nemško-francoske konzultacije na vrhu), ga Mitterrand ni mogel prepričati, naj odneha, vendar pri zavračanju priznanja ni več vztrajal, pač pa je poudarjal zlasti nujnost skupne odločitve dvanajsterice, garancije za meje in zagotovitev pravic manjšin. Nemška stran se je s tem strinjala, češ da je to tudi del njenih stališč (v resnici pa je Bundestag istega dne izdal še eno resolucijo o Jugoslaviji, v kateri je nemško vlado podpiral v naporih, da poleg haaške mirovne konference ustvarja pogoje za priznanje Slovenije, Hrvaške in tistih republik, ki to želijo). Na skupni tiskovni konferenci državnika nista dala enotne izjave v zvezi s priznanjem, pač pa sta le zagotovila, da bosta stališča skušala približati in znova oživiti haaško konferenco, ki je mirovala.⁸⁶¹ Nemčija in Francija sta zavezništvo morali manifestirati, saj je po eni strani anglosaksonski blok (s podaljšano roko Nizozemske) čakal na razpoke v odnosih med državama, po drugi strani pa se je Italija bala ponovnega nemškega prodora v Srednjo in Vzhodno Evropo in bi ji izolirana Nemčija strateško ustrezala. Pred ES pa je bilo ključno združevalno srečanje v Maastrichtu 11. in 12. decembra, na katerem naj bi se dogovarjali o politični uniji, zato je bila Jugoslavija v ozadju dogajanja, vendar so Francozi »ob robu« načeli tudi ta problem. Razprava o Jugoslaviji ni bila predvidena in je uradno ni bilo, neuradno pa so Francozi predlagali izdelavo kriterijev, po katerih bi priznavali bivše republike. Vsaka od njih bi jih morala sprejeti, potem pa bi arbitražna komisija določila, ali jih izpolnjuje. To je sicer komisija že počela, res pa je, da je Hrvaški nato (po vroči razpravi o priznanju 17. decembra v Bruslju) postavila dve dodatni zahtevi v zvezi z varstvom srbske manjšine. Namen Francozov je najbrž bil – kar se da sklepati tudi iz Kohlovih izjav in tistega, kar je

⁸⁵⁹ Nemčija in slovensko osamosvajanje, Ministrstvo za zunanje zadeve, sektor za analizo, september 1991. Arhiv vlade RS.

⁸⁶⁰ Ivanković, Bonn, druga hrvatska fronta, str. 88–91.

⁸⁶¹ Libal, Limits of Persuasion, str. 76.

govoril Kučanu na obisku že v začetku oktobra –, da se priznanje Slovenije, ki ni bilo problematično, loči od priznanja Hrvaške. Po nekaterih virih pa naj bi tudi Kohl skušal s priznanjem Hrvaške kupčevati pri določanju okvira bodoče socialne politike (na skupno evropsko socialno politiko sta namreč Kohl in Major gledala drugače kot Mitterrand). Kohl naj bi bil pri socialni politiki pripravljen popustiti, če mu dopustijo priznanje, Francozi pa naj bi to zavrnil in bili tako pripravljeni za svoje srbofilstvo žrtvovati socialno Evropo.⁸⁶²

Potem ko se je Nemčija po srečanju v Maastrichtu trdno odločila, da bo Slovenijo in Hrvaško priznala še pred božičem, in je to Kohl javno povedal v nemškem parlamentu, so pričeli nanjo hudo pritiskati vsi, od De Cuéllarja in Carringtona, prek ameriške administracije, do Francije in Velike Britanije, da bi jo prepričali o nasprotnem.⁸⁶³ Nihanje držav v zvezi s priznanjem v novembru in prvi polovici decembra je bilo najprej povezano z mirovnimi misijami Vancea in Carringtona v Jugoslaviji (13.–14. in 19.–21. novembra), ki pa niso bile uspešne, potem pa z Vanceovimi prizadevanji, da bi organiziral mirovne sile, za kar se je odločil VS OZN.⁸⁶⁴ Za prihod mirovnih sil se je zavzemalo tudi »okrnjeno« predsedstvo oz. srbsko vodstvo, računajoč na »ciprsko« rešitev, vendar je dogovore zavlačevalo, da bi osvojili čim več ozemlja. Vance je bil pripravljen v zameno za Miloševićevo soglasje k mirovni misiji priznati Srbiji in Črni gori kontinuiteto z Jugoslavijo, pri čemer ga je močno podpiral De Cuéllar.⁸⁶⁵ To je bilo v nasprotju s tedaj že znano odločitvijo Badinterjeve komisije.⁸⁶⁶

Zlasti kritični so bili dnevi pred 16. decembrom, ko so ministri ES razpravljali o priznanju. De Cuéllar je takoj po maastrichtskem srečanju zaprosil Van den Broeka, naj članicam ES prenese njegovo skrb za razvoj razmer, če bosta Slovenija in Hrvaška priznani. Potem se je v dopisovanju z Genscherjem skliceval na pismo Makedonije ter BiH, v katerem sta od VS zahtevali, naj se zavzame, da Slovenija in Hrvaška ne bosta priznani, ker obstaja nevarnost, da bi se vojna razširila na ti dve republiki, in je od njega zahteval, naj se ne spušča v »nekontrolirano in selektivno« priznanje. Pritisku so se pridružili tudi neuvrščeni, ki so kritizirali slabitev suverenosti, integritete in mednarodne subjektivitete Jugoslavije. Ameriški ambasador v OZN je nemško vlado po-

⁸⁶² Jean-François Furnemont, *Le Vatican et l'ex Yougoslavie*, Paris 1996, str. 83 (dalje: Furnemont, *Le Vatican*). – Avtor kot vir navaja pogovor z Marcom Eyskensom, tedanjim belgijskim zunanjim ministrom.

⁸⁶³ Javier Pérez de Cuéllar, ki se mu je iztekal mandat generalnega sekretarja OZN, je razmišljal in deloval v obdobjih iz časov bipolarnosti, bil pa je tudi pod velikim vplivom ZDA, zato se mu je razpad Jugoslavije zdel nekaj nepojmljivega in si je močno prizadeval, da bi ga preprečil. Podobno kot pri Sloveniji in Hrvaški je nasprotoval tudi priznanju baltskih držav.

⁸⁶⁴ Resoluciji VS, št. 721 (27. 11. 1991) in 724 (15. 12. 1991), objavljeno v: *The »Yugoslav« Crisis*, str. 2, 3. – V celoti je bilo v zvezi z nekdanjo Jugoslavijo med septembrom 1991 in majem 1994 v VS sprejetih 112 resolucij.

⁸⁶⁵ Vance je Miloševiću zelo zaupal, Wynaendts, ki ga je v tej politiki prav tako podpiral, je njegova prizadevanja celo primerjal z Rooseveltovimi pogajanjmi s Stalinom med drugo svetovno vojno.

⁸⁶⁶ Libal, *Limits of Persuasion*, str. 81, 82.

zval, naj znova preuči svoje stališče v zvezi s hitrim priznanjem Slovenije in Hrvaške. Carrington je izjavljal, da priznanje pomeni konec haaške konference in dejansko uničenje Jugoslavije. Dan pred sejo ministrov ES, 15. decembra, ko je VS sprejemal resolucijo o Jugoslaviji, so nekatere članice v besedilo hotele spraviti tudi zahtevo proti priznanju, vendar je bila na koncu sprejeta splošna formulacija, naj se vse države in skupine vzdržijo vsega, kar bi lahko pripomoglo k naraščanju napetosti in preprečevanju ali odlaganju mirnega izhoda iz jugoslovanske krize, ki bi omogočil vsem ljudem v Jugoslaviji konstruktivno odločitev o mirni prihodnosti.⁸⁶⁷ Genscher je celo noč s 14. na 15. december preživel ob telefonu in prepričeval evropske kolege, da je Slovenijo in Hrvaško treba priznati, druge pa, da mora VS OZN poslati mirovne sile na Hrvaško. Na koncu je razpravo v VS ocenil za zadovoljivo, na njej je prišlo do izraza tesno sodelovanje Belgije, Avstrije in Francije ter nemško delovanje »iz druge vrste«.⁸⁶⁸ VS je potem sprejel sklep, da gredo na Hrvaško najprej opazovalne skupine (tem so potem sledile tudi modre čelade).⁸⁶⁹

Kljub temu uspehu pa je bil izid srečanja, na katerem so ministri ES 16. decembra v Bruslju odločali o priznanju Slovenije in Hrvaške, negotov. Genscher se je pred sestankom pogovarjal z Ruplom. Rekel mu je, da je francosko-nemški dokument, ki vsebuje kriterije za mednarodno priznanje vseh republik oz. vzhodnoevropskih držav, pomemben dosežek in temelj za nadaljnje pogovore.⁸⁷⁰ Nemci si bodo prizadevali, da bi Slovenijo in Hrvaško sprejeli čim prej, zato bodo predlagali, naj bi v Bruselj povabili oba predsednika, ali pa od republik zahtevali, da odgovorita na vprašanja, ki bi veljala kot kriterij za priznanje. Ob pozitivnih odgovorih bi bila pot do priznanja odprta in obe republiki bi lahko dobili priznanje do konca tedna. Izključil je možnost, da bi države ES v zvezi s priznanjem dosegle enotnost. Povedal je tudi, da je Grke prosil, naj se pri odločitvi abstinirajo, da pa ne ve, kako bo s Španijo. S Francijo so dosegli soglasje in Francija bo sledila Nemčiji. Tudi Velika Britanija je zagotovila, da soglašja s francosko-nemškim načrtom. Na Ruplovo vprašanje, kako si razlaga nasprotovanje ZDA, je Genscher odgovoril, da je »neverjetno«, med možnimi razlogi pa je navedel vpliv Zimmermanna in Eagleburgerja.⁸⁷¹

Po oceni opazovalcev Nemčija od leta 1945 dalje še nikoli ni bila tako osamljena in njen vložek v igri še nikoli tako majhen. Tudi slovenska diplomacija je (razen od Genscherja) dobivala črnoglede napovedi. Rupel se je

⁸⁶⁷ Resolucija VS, št. 724 (15. 12. 1991), objavljeno v: *The »Yugoslav« Crisis*, str. 3, točka 7.

⁸⁶⁸ Zapis pogovora zunanjega ministra RS D. Rupla z zunanjim ministrom ZR Nemčije H. Dietrichom Genscherjem v Bruslju 16. 12. 1991. Arhiv predsednika RS.

⁸⁶⁹ Ivanković, Bonn, druga hrvatska fronta, str. 137, 138.

⁸⁷⁰ Šlo je za predlog, ki so ga Francozi dali ob robu maastrichtskega srečanja, po katerem naj bi jugoslovanske republike oz. vzhodnoevropske države pred priznanjem izpolnile določene - po francoskem mnenju čim strožje - pogoje. Predlog je bil nato usklajen med Nemčijo in Francijo.

⁸⁷¹ Zapis pogovora zunanjega ministra RS D. Rupla z zunanjim ministrom ZR Nemčije H. Dietrichom Genscherjem v Bruslju 16. 12. 1991. Arhiv predsednika RS.

pred sestankom dvanajsterice (pa tudi po njem) pogovarjal z več diplomati, ne le z Genscherjem. Ti so bili bolj skeptični do priznanja.

Britanski minister Douglas Hurd je Ruplu (ki mu je med drugim potožil zaradi krivičnih sankcij) na vprašanje, zakaj Velika Britanija ni naklonjena priznanju, odgovoril, da je treba stvari gledati v širšem kontekstu, češ da BiH in Makedonija opozarjata, da bi potem spopadi zajeli tudi njiju; Vance in Carrington trdita, da bi bili s priznanjem njuni misiji neposredno ogroženi; in velika večina neuvrčenih držav še vedno verjame v Jugoslavijo. Hurd je menil, da je tako gledanje preživelo, vendar je pomemben čas priznanja, tudi Sloveniji bi moralo biti do tega, da jo mednarodna skupnost sprejme z veseljem, ne pa z odporom, zato je treba čas odločitve dobro pretehtati. Velika Britanija bo soglašala s kriteriji za priznanje, mogoče bodo potrebne dopolnitve. Težave bodo pri uresničevanju v praksi. Hurd se je tudi vprašal, kakšno korist bi imela od priznanja Hrvaška, če bi jo priznala zgolj Nemčija. Svet bi jo imel za nemški satelit.⁸⁷²

Madžarski minister Geza Jesenyski (Madžarska je ravno takrat podpisala pridružitveni sporazum z ES) je imel informacije, da je De Michelis začel omahovati in da bosta verjetno Nemčija in Danska osamljeni. Ocenjeval je, da do enotnega priznanja še ne bo prišlo. Madžarska bi bila pripravljena priznati Slovenijo 24 ur za Nemčijo pod pogojem, da ta ne bo osamljena, sicer pa mora biti previdna zaradi velike manjšine v Vojvodini.⁸⁷³

Rupel se je pogovarjal tudi s portugalskim zunanjim ministrom De Pinheirrom, vendar že po odločitvi o priznanju. De Pinheiro (Sloveniji je bil sicer naklonjen, vendar se na sestanku po ocenah nekaterih opazovalcev zaradi večinskega negativnega mnenja ni preveč izpostavljal) je Ruplu rekel, da je bila seja zelo vroča, vendar je ES uspelo ohraniti enotnost. Slovenija je lahko z odločitvijo zadovoljna, tudi Hrvaška, da pa je položaj zelo težaven v zvezi z Makedonijo, ker so Grki zelo trdi (čeprav bodo morda sprejeli ime Republika Slovanska Makedonija), in BiH, pa tudi s Srbijo (ki ne izpolnjuje pogojev za priznanje, dobro pa bi bilo, če bi sodelovala). Dodal je, da bo v pravnem oziru prišlo do nerodnih situacij, ker bodo ostajali deli Jugoslavije brez državnosti, in da se postavlja vprašanje, kako bo z veleposlaništvu v Beogradu, z opazovalci ipd.⁸⁷⁴

Priznanju Slovenije in Hrvaške so nasprotovali generalni sekretar OZN De Cuéllar, posrednik Vance, ameriška administracija in večina članic ES.⁸⁷⁵ Genscherja naj bi podpirali le Danska in Belgija. To sicer ni bilo čisto res, saj

⁸⁷² Zapis pogovora ministra za zunanje zadeve D. Rupla z ministrom za zunanje zadeve Velike Britanije D. Hurdom 16. 12. 1991 v Bruslju. Arhiv predsednika RS.

⁸⁷³ Zapis pogovora ministra za zunanje zadeve D. Rupla z ministrom za zunanje zadeve Madžarske G. Jesenyskim dne 16. 12. 1991 v Bruslju, zapisal Božo Cerar. Arhiv predsednika RS.

⁸⁷⁴ Zapis o pogovoru ministra za zunanje zadeve D. Rupla z ministrom za zunanje zadeve Portugalske J. D. de Pinheirrom dne 17. 12. 1991 v Bruslju, zapisal Božo Cerar. Arhiv predsednika RS.

⁸⁷⁵ Hans Stark, *Dissonances franco-allemandes sur fond de guerre serbo-croate, Politique étrangère, février 1992*, citirano po: Daniel Vernet, Jean-Marc Gonin, *Le rêve sacrifié, Chronique des guerres yougoslaves*, Pariz 1994, str. 77 (dalje: Vernet, Gonin, *Le rêve sacrifié*).

je Genscher – kot kaže tudi pogovor z Ruplom – pripravil teren, kolikor je bilo le mogoče. Res pa je bil izid kljub temu močno negotov. Genscher je uporabil vse argumente, moralne, strateške, politične, humanitarne, celo nezadržan pritisk javnega mnenja. Skliceval se je zlasti na Van den Broekov dvo-mesečni rok in tudi vse druge roke, ki niso bili upoštevani. Po telefonu se je ves čas posvetoval tudi s Kohlom, ki je bil v Dresdnu na kongresu stranke. Kohl je pri priznanju in pri datumu vztrajal, zato je Genscher oznanil, da bo Nemčija republiko priznala ne glede na dvanajsterico. Že pripravljen in uskla-jen francosko-nemški dokument o kriterijih, ki naj bi jih za mednarodno priznanje izpolnile vzhodno- in srednjeevropske države, ni zadostoval, saj je nemško vztrajanje pri datumu povzročilo nejevoljo na francoski strani, tako da so novinarji kasneje celo ocenjevali, da je nemško-francoska zveza pre-trgana.⁸⁷⁶ Dumas naj bi na sestanku dvanajsterice ugotovil, da ima vsak svoje stališče in da ne sprejema stališča drugega.

Kompromisni izhod iz pat pozicije je potem našel De Michelis. Predlagal je, naj države v osnovi sprejmejo francosko-nemški predlog, Nemčija pa naj odstopi od zahteve po priznanju še pred božičem. Predlog so udeleženci po dolgotrajnem prepričevanju sprejeli in načelno vprašanje priznanja potem ni bilo več vprašljivo. Razprava se je začela vrteti okoli vsebine pogojev in mož-nega datuma priznanja. Nazadnje so sprejeli sklep, da bodo tiste republike, ki bodo izrazile voljo do priznanja in izpolnile zahtevane pogoje, priznane 15. januarja 1992, Nemčija pa jih bo priznala že 23. decembra z veljavnostjo prav tako 15. januarja 1992.⁸⁷⁷ Volk je bil sit in koza cela: osnova za priznanje je bil francoski predlog o pogojih, Kohl in Nemčija sta lahko držala besedo, nevarnost razkola v ES pa je bila odstranjena.

Ministri so v Deklaraciji o Jugoslaviji določili pogoje, pod katerimi naj bi bile republike priznane. Republike so morale izraziti željo, da želijo biti priznane kot neodvisne države, in sprejeti načela, vsebovana v Deklaraciji o smernicah za priznanje novih držav v Vzhodni Evropi in v SZ. Smernice so od kandidatk zahtevale,

- da spoštujejo in bodo tudi v bodoče spoštovale določila Ustanovne listine OZN, Helsinške deklaracije in Pariške listine, še posebej kar zadeva pravno državo, demokracijo in človekove pravice;
- da v skladu z obveznostmi, sprejetimi v KEVS, s svojo ustavo, zakoni in v praksi zagotavljajo pravice etničnih in narodnih skupin in manjšin;
- da spoštujejo načelo nedotakljivosti vseh meja in se zavzemajo za popolno spoštovanje tega načela v Evropi in v svetu;
- da sprejemajo vse obveznosti v skladu z ustanovno listino OZN in dokumenti KEVS, ki se nanašajo na razorožitev, neširjenje jedrskega orožja, varnost in regionalno stabilnost;

⁸⁷⁶ Vernet, Gonin, *Le rêve sacrifié*, str. 78.

⁸⁷⁷ Izjava ministara inozemnih poslova ES o Jugoslaviji, Bruselj 17. 12. 1991, objavljeno v: Ivanković, Bonn, druga hrvatska fronta, str. 205.

- da vsa vprašanja, ki zadevajo sukcesijo držav in regionalne ter druge spore, rešujejo z drugimi vpletenimi stranmi sporazumno.⁸⁷⁸

Ko so republike poslale formalno vlogo za priznanje in odgovorile na Deklaracijo o smernicah za priznanje novih držav, je bil njihov zahtevek prepuščen v presojo arbitražni komisiji, ta pa je republikam poslala vrsto vprašanj, na katera so morale odgovoriti, in sicer kdaj je bila oddana vloga za priznanje, kateri organ je nosilec vloge, ali je bil ustanovljen z demokratičnim postopkom, v kakšnih pogojih je bil sprejet sklep o prošnji za priznanje, ali vloga temelji na predhodni deklaraciji o samostojnosti, kdaj je bila deklaracija sprejeta, kateri organ jo je sprejel in v kakšnih okoliščinah. Podrobneje je bilo treba tudi utemeljiti, kako in v katerih aktih so upoštevane sprejete Smernice o priznanju novih držav v vzhodni Evropi in v SZ in kdo ter kdaj je sprejel določila osnutka Pogodbenih določil za konvencijo, ki jih je pripravila konferenca o Jugoslaviji. Pojasniti je bilo tudi treba, kako si republike predstavljajo pomoč pri mirovnih procesih in ali so še naprej pripravljene sodelovati na konferenci o Jugoslaviji.⁸⁷⁹

Na osnovi odgovorov in priloženih dokumentov je Badinterjeva komisija 12. januarja 1992 v Parizu izdala mnenje za vsako od štirih republik posebej. Pri BiH je menila, da bi bil potreben referendum, ki bi izrazil voljo prebivalstva po skupni državi, pri Hrvaški je ocenila, da izpolnjuje pogoje, vendar s pridržkom glede posebnega statusa Srbov na Hrvaškem, ki ga mora vnesti v ustavni zakon, o Makedoniji in Sloveniji pa je menila, da pogoje izpolnjujeta.⁸⁸⁰

Maja 1992 je sledilo še drugo mnenje, in sicer o sukcesiji.

Odločitev Badinterjeve komisije je prišla tri dni pred napovedanim uradnim priznanjem ES in je bila za priznanje zelo pomembna, ne pa odločilna.

Tretje, za Slovenijo in druge bivše republike pomembno mnenje (»dokončno sodbo«) je komisija izrekla 4. julija 1992. Pred tem so republike znova morale odgovarjati na njena vprašanja. Komisija je na Carringtonovo vprašanje z dne 12. maja, ali je ZRJ glede na mednarodno pravo nova država, ki zahteva priznanje članic ES po enakih kriterijih, ki so veljali za druge republike, odgovorila pritrnilno, pri čemer se ZRJ ne sme imeti za edinega naslednika SFRJ.

⁸⁷⁸ Declaration on Yugoslavia; Declaration on the »Guidelines on the Recognition of New States in Eastern Europe and in the Soviet Union«, prilogi k pismu, ki ga je Van den Broek 17. 12. 1991 iz Haaga poslal Ruplu (v pismu je sicer sporočil, da se je ES odločila priznati neodvisnost vseh jugoslovanskih republik, ki izpolnjujejo priložene pogoje, odločitev pa bo uresničena 15. 1. 1992). Arhiv predsednika RS. - O vsebini Deklaracije in o reakcijah nanjo v Jugoslaviji gl.: Declaration on Yugoslavia by the European Community Dated December 17 and the Reaction from Yugoslavia. Yugoslav Survey No 4 1991. Dotedanje deklaracije ES v zvezi z Jugoslavijo so objavljene v Yugoslav Survey No 3 1991. Gl. tudi: Ivanković, Druga hrvaška fronta (Priloga, str. 167-213).

⁸⁷⁹ Answers of the Republic of Slovenia to the questions by the Arbitration Committee of the Peace Conference on Yugoslavia concerning the fulfillment of the conditions defined in the Declaration on Yugoslavia of 16 th December 1991 and the recognition of the Republic of Slovenia as an independent and Sovereign State. Arhiv predsednika RS. - Mnenja Badinterjeve komisije so v skrajšani obliki objavljena v Ruplovi knjigi Skrivnost države, str. 242-251.

⁸⁸⁰ Mirovna konferenca o Jugoslaviji, arbitražna komisija, mnenja, št. 2-7 (mnenje št. 7 zadeva Slovenijo, op. B. R.). Arhiv predsednika RS.

Ugotovila je tudi, da se je proces razpadanja SFRJ končal in da s tem SFRJ ne obstaja več, države naslednice pa se morajo sporazumeti o sukcesiji. Zavrnila je stališče Srbije in Črne gore, da ni pristojna razsojati o teh vprašanjih.⁸⁸¹

Ko se je ES odločila, da bo priznala Slovenijo, si je slovenska diplomacija začela prizadevati, da bi jo priznale tudi velesile, zlasti ZDA, s čimer je bila povezana vključitev v OZN in druge mednarodne organizacije. To je bil sicer naporen posel in še daleč od vsakdanje diplomatske rutine, vendar precej bolj predvidljiv kot proces priznavanja ES in drugih držav (sredi februarja je Slovenijo priznalo že 43 držav, s 14 pa je že imela sklenjene pogodbe o diplomatskih odnosih). Rupel si je celo privoščil, da je Lawrence Eagleburgerja prepričal, naj ZDA priznajo Slovenijo 7. aprila, na Ruplov 46. rojstni dan.⁸⁸² Slovenska diplomacija je – kljub močnemu jugoslovanskemu vplivu – skušala prepričati neuvrščene države, naj glasujejo za njeno včlanitev v OZN (v korist Slovenije je šlo tudi priznanje BiH, kar je prineslo podporo arabskih držav). Sprejem je bil po ameriškem priznanju manj vprašljiv, še vedno pa bi bil lahko negotov (veliko večino v skupščini OZN so namreč imele neuvrščene države). Slovenija naj bi bila (skupaj s Hrvaško in BiH) sprejeta junija, vendar je Avstrija kot nestalna članica VS vsem trem naredila uslugo, potrudila se je, da so to vprašanje namesto neke druge izpadle točke uvrstili na dnevni red zasedanja Generalne skupščine OZN 22. maja.⁸⁸³

Balkanska odisejada je medtem šla svojo pot. Haaška mirovna konferenca je (ob sočasnem delovanju VS, ki se je začel intenzivneje ukvarjati z Jugoslavijo) nadaljevala z delom v Bruslju 9. januarja in nato 15. januarja 1992, ko so članice ES poslušale poročilo Badinterjeve komisije. Plenarno zasedanje je bilo znova 9. marca. Medtem se je Črna gora odločila, da ostane v Jugoslaviji, BiH pa za samostojnost, ki pa je bila razglašena že v senci spopadov. Zvezna skupščina je 27. aprila sprejela novo ustavo Zvezne republike Jugoslavije (ZRJ), ki sta jo sestavljali Srbija (s Kosovom in Vojvodino, vendar brez avtonomnih pravic) in Črna gora. Razglasitve ZRJ se niso udeležile članice ES (razen Grčije), navzoči pa so bili predstavniki Rusije, Kitajske, Kanade in številnih neuvrščenih držav. ZRJ se je štela za naslednico SFRJ, vendar ji mednarodno tega niso priznali. Po sprejetju bivših republik v OZN so SFRJ odvezeli »aktivno članstvo«. Nekaterе bivše republike, med njimi zlasti Slovenija in Hrvaška, so si prizadevale, da bi jo dokončno izključili, s čimer bi bila prisiljena iti skozi enako proceduro mednarodnega priznanja kot one. To se ni povsem uresničilo. ZRJ je v OZN ohranila svojo misijo in nekakšen ne prav jasno definiran status, dokler ni prišlo do padca Miloševićevega režima in srbskega priznanja, da je Jugoslavija razpadla.

⁸⁸¹ Besedila sodb gl. v: Rupel, *Skrivnost države*, str. 290–297.

⁸⁸² Rupel, *Skrivnost države*, str. 241. – ZDA sicer Slovenije niso obravnavale ločeno, ampak skupaj z drugimi republikami (podobno tudi OZN), čakale so na izid referendumov v BiH (izveden je bil 29. 2. in 1. 3. 1992, neodvisnost pa razglašena 3. 3.), tako da je Ruplov rojstni dan dejansko sopenadel z načrtovanim terminom priznanja v začetku aprila.

⁸⁸³ Rupel, *Skrivnost države*, str. 287.

Na plenarnem zasedanju haaške konference 9. marca je še zadnjič sodeloval Kučan, ki je povedal slovensko stališče, da Jugoslavije ni več, da je na njenem območju treba ustanoviti cono omejene oborožitve in da je vsem bivšim republikam treba omogočiti članstvo v mednarodnih ustanovah.⁸⁸⁴

Carringtonova konferenca je možnosti za rešitev krize izčrpala po eskalaciji vojne v BiH in s tem je bilo tudi konec haaške mirovne konference o Jugoslaviji. Njena naslednica, mednarodna (ženevska) konferenca o bivši Jugoslaviji, ki sta jo vodila David Owen, bivši britanski zunanji minister, in Cyrus Vance, je pričela z delom 3. septembra 1992.⁸⁸⁵ Slovenija se je od balkanskega problema zavestno odmikala, zanimalo jo je samo še vprašanje sukcesije. Že na pripravljalnem sestanku 22. avgusta (na njem je odstopil Carrington) je sodeloval samo Rupel (jugoslovanski premier Milan Panić mu je predlagal, naj Slovenija in Srbija vzpostavi diplomatske odnose, vendar se to potem ni zgodilo), v nadaljevanju konference pa je slovenska vloga postajala še bolj obrobna.

Doma so takoj potem, ko so bili glavni osamosvojitveni cilji na zunanje-političnem področju doseženi (deloma pa še pred tem), oživali strankarski in osebni spori, rivalstvo, medsebojna tožarjenja v tujini, večtirnost zunanje politike, boj za »osamosvojitvene zasluge«. Načeloma pa so si v slovenski zunanjepolitični dejavnosti zadali te prioritete: naloge: utrditev položaja v evropskem prostoru in vključevanje v evropske institucije, sodelovanje na področju varnosti v Evropi, gospodarsko združevanje, ureditev odnosov s sosedi, ki so se (z Italijo in Hrvaško, deloma pa tudi z Avstrijo) na nekaterih področjih vse bolj zapletali.⁸⁸⁶

⁸⁸⁴ Zapisnik 95. seje predsedstva RS, 10. 3. 1992. Arhiv predsednika RS. – Kučan je skupaj z Ruplom še isti dan obiskal tudi Jacquesa Delorsa, pri katerem sta lobirala za slovensko približevanje ES.

⁸⁸⁵ Več o tem v: David Owen, *Balkan Odyssey*, New York, San Diego, London, 1995.

⁸⁸⁶ Elementi za opredelitev zunanjepolitičnih aktivnosti RS po mednarodnem priznanju, Ministrstvo za zunanje zadeve RS, 10. 2. 1992. Arhiv vlade RS.

ODNOS POMEMBNEJŠIH DRŽAV DO OSAMOSVOJITVE SLOVENIJE

Med posamičnimi državami ima največ zaslug za priznanje Slovenije Nemčija, ki so ji takrat mnogi politiki in publicisti očitali (nekateri to počno še danes), da je »prezgodnje« priznanje Slovenije in Hrvaške izsilila in s tem preprečila celovito rešitev jugoslovanske krize ter spodbudila razširitev vojne na Hrvaškem in v BiH.⁸⁸⁷ Ta očitke ne drži, saj po neuspehu haaške konference zagovorniki »celovite« rešitve niso imeli nobenega predloga, kako rešiti krizo, vojna na Hrvaškem pa je bila najhujša poleti in jeseni, torej še pred priznanjem. Do novembra so Srbi svoje glavne vojaške cilje že dosegli. Očitki na račun vojne v BiH so nastali kasneje, »spričo politične in moralne katastrofe, v katero se je vedno znova spreminjala nekoč predvsem s strani Anglije in Francije zamišljena, pozneje pa pod plaščem ZN vodena politika«.⁸⁸⁸ Glavni zagovornik priznanja BiH so bile ZDA, ne pa Nemčija, ki sicer temu ni nasprotovala, ni pa bila pobudnica, tako kot pri Sloveniji in Hrvaški. Nemčija Slovenije in Hrvaške nikoli ni spodbujala k temu, da ne bi sodelovali pri iskanju skupne jugoslovanske rešitve, nemška odločitev je dozorevala postopno, glede na razvoj dogodkov.⁸⁸⁹ Navsezadnje je treba upoštevati, da so bili zlasti v času Brandtove vlade odnosi med Nemčijo in Jugoslavijo izjemno dobri in da se je to odražalo v pogledih precejšnjega dela socialdemokratov in tudi drugih strank še v času jugoslovanske krize. Ocene, da je razpad Jugoslavije Nemčiji ustrežal, ne držijo, saj je imela v njej velike gospodarske interese (trgovinska menjava je znašala še leta 1990 12 do 13 milijard nemških mark in se je povečevala, ZRN pa je bila od šestdesetih let dalje – izmenjuje se s SZ – najpomembnejši ekonomski partner Jugoslavije in glavni vir modernih tehnologij, Jugoslavija pa je bila v Nemčiji na petnajstem mestu, pred mnogimi evropskimi državami, Nemci so bili v Jugoslaviji najštevilčnejši turisti itd.).⁸⁹⁰ Vizija, da bi močan in enoten trg zamenjala s številnimi majhnimi in šibkimi ekonomijami,

⁸⁸⁷ Med prvimi, ki je tako ocenjeval, je bil vplivni publicist Misha Glenny (gl. npr. *The Fall of Yugoslavia: The Third Balkan War*, Harmondsworth, Middlesex, 1994). Nekateri kritiki so sicer menili, da je bilo priznanje Slovenije morda upravičeno, nikakor pa ne tudi Hrvaške. Germanofobija na najnižji ravni se je kazala (tudi zaradi uspešne srbske propagande) v ocenah, da Nemčija načrtno ustvarja Četrti rajh in se povezuje z nekdanjimi zaveznicami in sateliti, zlasti s Hrvaško, ki da je naslednica NDH.

⁸⁸⁸ Meier, Zakaj je razpadla Jugoslavija, str. 336.

⁸⁸⁹ Srbska politika je ocenjevala, da je najprej ravnala zelo previdno, ko je bilo popolnoma jasno, da bo SZ razpadla, pa je prevzela glavno vlogo »razbijalca« Jugoslavije (gl. npr. Kadrijević, *Moje viđenje raspada*, str. 31).

⁸⁹⁰ Nemčija in slovensko osamosvajanje, Ministrstvo za zunanje zadeve RS, sektor za analizo, september 1991. Arhiv vlade RS.

za Nemčijo gotovo ni bila zanimiva in le močni politični razlogi so lahko potisnili to vprašanje na drugo mesto. Protisrbsko razpoloženje, izvirajoče iz zgodovinskih odnosov, ki so ga Nemcem očitali Francozi, je verjetno imelo določen vpliv (podobno kot pri Francozih prosrbsko), ni pa bilo niti odločilno niti ne v ospredju nemške politike, čeprav so srbski politiki – še bolj pa srbska propaganda – skrbeli, da se odnosi ne bi izboljšali. Nemško javno mnenje o pravici do samoodločbe je bilo celo bolj odklonilno kot v večini drugih evropskih državah.⁸⁹¹ Bilo pa je bolj homogeno zlasti v vplivnih intelektualnih, umetniških in novinarskih krogih,⁸⁹² predvsem pa v parlamentu, navsezadnje pa je bila v Nemčiji tudi močna hrvaška diaspora (ok. 200 000 od 600 000 jugoslovanskih emigrantov). Res pa je – in to je bil najbrž glavni razlog –, da je Nemčija bistveno bolje poznala jugoslovanske razmere (oz. razmere v Jugovzhodni Evropi nasploh), saj jih je desetletja sistematično spremljala skozi znanstvenoraziskovalno, gospodarsko in kulturno optiko, Velika Britanija, ZDA in Francija pa predvsem skozi geostrateško. Nemčija po združitvi tudi ni bila obremenjena z obrazci iz časa bipolarnosti in je morda jasneje kot druge države videla prihodnost v novo urejenih evropskih odnosih (Francija je, nasprotno, čutila, da je s tem potisnjena na drugo mesto v Evropi, Velika Britanija pa je že sicer do integracij kazala velik skepticizem). Ker ni imela močnih manjšin, tudi ni bilo strahu – tako kot v nekaterih drugih državah – pred »domina« efektom. Morda je bila na določen način tudi lačna »voditeljstva« (strategija Nemčije kot najmočnejše evropske države se je šele oblikovala), vendar – tudi v času priznanja – nikoli ni ravnala tako, da bi ogrozila ravnotežje odnosov v ES ali sprožila konflikt, ki ga ne bi bilo mogoče urediti. Nemčijo so po priznanju Slovenije in Hrvaške iz balkanske politike začeli načrtno izrinjati (kot piše Meier, so ji na londonski konferenci septembra 1992 hoteli odvzeti tudi predsedovanje komisiji za manjšine), pa tudi sama potem ni več bila politično aktivna do nekdanjih jugoslovanskih republik. Do Hrvaške je zaradi naraščajoče nedemokratičnosti Tuđmanovega režima postala tudi zelo kritična, kar je bil za Hrvate velik šok, saj so ob priznanju celo v saboru peli za to priložnost napisano osladno popevko Danke Deutschland, v Zagrebu so odprli kavarno Genscher, kar nekaj ulic v hrvaških krajih pa še danes nosi njegovo ime (racionalnejši Slovenci so se zadovoljili s tem, da so Genscherju podarili rumen brezrokavnik). Do leta 1994 je Nemčija tako igrala

⁸⁹¹ Po ocenah Eurobarometra iz decembra 1991 (št. 36) je pravico do samoodločbe narodom na Balkanu priznavalo 63 odstotkov Nemcev in prav toliko Italijanov, 73 odstotkov Britancev, 76 odstotkov Portugalcev, 73 odstotkov Francozov, 71 odstotkov Špancev, 65 odstotkov Nizozemcev, 45 odstotkov Rusov (v evropskem delu), 71 odstotkov Poljakov, pri nekaterih manjših narodih s podobno usodo, kot je bila slovenska, pa je bil odstotek še višji, v Litvi npr. kar 78 odstotkov (citirano po: Conversi, *German-Bashing*, str. 21 in 64, 65, op. št. 54).

⁸⁹² Sloveniji in Hrvaški so bili poleg nemške televizije naklonjeni vsi štirje glavni dnevniki: *Die Welt*, *Süddeutsche Zeitung*, *Frankfurter Allgemeine Zeitung* in *Frankfurter Rundschau*. Med novinarji in publicisti so izstopali Johann Georg Reissmüller, Viktor Meier (oba *Frankfurter Allgemeine Zeitung*), Carl Gustav Ströhm (*Die Welt*) in Heiko Flottau (*Süddeutsche Zeitung*), vsi dobri poznavalci jugoslovanskega sistema (nekateri so kot poročevalci imeli tudi neprijetne izkušnje z jugoslovanskimi socialističnimi oblastmi).

bolj pasivno vlogo, v odnosu do Balkana sta prevladovali francoska in britanska politika.⁸⁹³

Nemčijo je v njeni politiki najbolj podpirala Avstrija. Ta je bila kot neposredna sosedka (in prav tako dobra poznavalka razmer) za razrešitev jugoslovanske krize še bolj zavzeta, čutila pa se je tudi ogroženo. Vendar je bil mednarodni položaj Avstrije bistveno šibkejši in manj vpliven od nemškega. Ni še bila članica ES, zato je morala ravnati previdno in upoštevati mnenje vse dvanajsterice. Njena politika pravzaprav ni bistveno odstopala od politike ES, je pa – zlasti v času vojne za Slovenijo – s svojimi pobudami in predlogi odigrala pomembno posredovalno vlogo (za slovenski politični vrh je bil zlasti Mock eden najbolj zanesljivih virov informacij o tem, kakšna so stališča zahodnih držav). Avstrija se je izkazala tudi kot dobra sosedka, ki je na razne načine pomagala Sloveniji (možnost uporabe letališč, pomoč pri diplomatskih uslugah, humanitarna in ekonomska pomoč, ponudba za azil slovenskim politikom in njihovim družinam ob morebitni dolgotrajnejši vojni ipd.). Avstrija je – tako kot druge zahodne države – sprva podpirala politične in ekonomske reforme v Jugoslaviji, ki naj bi po njeni oceni zagotovile stabilno Jugoslavijo, in je skušala do vseh republik voditi uravnoteženo politiko. Zaradi geografske lege, ekonomskih interesov, skupne preteklosti in sorodne kulture je največ sodelovala s Slovenijo in Hrvaško, s katerima so bile posamezne avstrijske pokrajine tudi povezane v raznih regionalnih združenjih. Vendar je po letu 1989 zelo spodbujala tudi regionalne povezave na državni ravni (najprej v obliki kvadragonale, nato pentagonale in heksagonale oz. srednjeevropske pobude). V Efti se je trudila osnovati poseben sklad za Jugoslavijo (analogno skladu za Portugalsko) za pomoč pri industrijskem razvoju. Regionalno povezanost s Slovenijo in Hrvaško je skušala uravnotežiti z Delovno skupnostjo za donavske dežele, v kateri je bila tudi Srbija (zadnji sestanek članic v polni sestavi je bil maja 1991 v Beogradu).⁸⁹⁴ Kljub temu je bila izpostavljena ostrim srbskim obtožbam, da podpira odcepitvene težnje Slovencev in Hrvatov, čeprav predvsem kot podaljšana roka Nemčije, češ da – kljub lastnim starim imperialističnim ambicijam – za kaj več ni zmožna.⁸⁹⁵ Ohladitev odnosov je vidna navsezadnje iz tega, da je avstrijski zunanji minister Alois Mock zadnjič uradno obiskal Jugoslavijo 29. maja 1989,⁸⁹⁶ kancler Franz Vranitcky pa 5. aprila 1990.⁸⁹⁷ Vendar si je Avstrija kljub temu prizadevala, da bi ohranila sodelovanje z vsemi republikami oz. vsemi vpletenimi v jugoslovansko krizo, kar je pokazala tudi tako, da je njena parlamentarna delegacija obiskala Beo-

⁸⁹³ Sabrina P. Ramet, Letty Coffin, *German Foreign Policy, Toward the Yugoslav Successor States, 1991-1999, Problems of Post-Communism*, January-February 2001, vol. 48, No. 1.

⁸⁹⁴ Die österreichische Jugoslawienpolitik, *Österreichisches Jahrbuch für Politik* 1992, Oldenburg 1992, str. 826.

⁸⁹⁵ Kadjević, *Moje videnje raspada*, str. 34.

⁸⁹⁶ Österreichische außenpolitische Dokumentation. Sonderdruck Jugoslawische Krise. Bundesministerium für auswärtige Angelegenheiten 1992, str. 119.

⁸⁹⁷ Prav tam, str. 101.

grad že po vojni v Sloveniji (delegacija je sicer obiskala tudi Ljubljano). Spomladi 1991, ko se je politična kriza v Jugoslaviji bližala vrhuncu, je Mock predlagal ustanovitev nekakšnega »gremija modrih mož iz Evrope« (»Weisen-Rat«), ki bi skušali pripomoči k dialogu med republikami in federacijo, hkrati pa vzpostaviti varnostni mehanizem, ki bi na lokalni in regionalni ravni preprečeval uporabo sile.⁸⁹⁸ Predlog so nekatere države sicer podprle, v ES so ga dali »na čakanje«, Marković in Lončar sta ga zavrnila, Tanjug pa je celo komentiral, da gre za »dunajsko opereto«.⁸⁹⁹ V stikih s Slovenijo so bili avstrijski politiki zelo odmerjeni (januarja sta Peterle in Rupel obiskala Dunaj in se pogovarjala z Mockom, podkanclerjem Josefom Rieglerjem in državnim sekretarjem Petrom Jankowitschem, sogovorniki pa so za slovensko osamosvajanje kazali »simpatije« in »načelno razumevanje«).⁹⁰⁰ Marca je bil na Dunaju Kučan. Mock mu je v zvezi s priznanjem rekel, da mora Slovenija najprej sama sebi ustvariti neodvisnost, Avstrija pa je pripravljena reagirati in ji bo pomagala v težavah. Vranitzky je dejal, da zvezna vlada v Beogradu še naprej ostaja avstrijski sogovornik, zlasti ker države občujejo med seboj na podlagi mednarodnega prava, po katerem tudi so mednarodni subjekti. Toda Avstrija ima jasen pogled v prihodnost in ne izključuje tudi revolucionarnega razvoja.⁹⁰¹ Še nekaj tednov pred razglasitvijo slovenske osamosvojitve, v začetku junija, je Mock na Peterletove besede, da Slovenija upa, da bo Avstrija prva država, ki jo bo priznala, odgovoril, da to pričakovanje razume, vendar se mora koordinirati najmanj z Italijo in Madžarsko, odločitev o priznanju pa je lahko sprejeta le na podlagi mednarodnega prava.⁹⁰²

Slovensko osamosvojitve je Mock pozdravil kot izraz demokratično izražene volje, ki mora biti upoštevana, in izrazil upanje, da bo spodbudila dogovore z zvezno vlado. Vojna v Sloveniji se je Avstrije neposredno dotaknila in še posebej na Koroškem in Štajerskem je bilo precej panike (zaprte meje, boji na mejnih prehodih, kršenje avstrijskega zračnega prostora med 28. junijem in 5. julijem 1991). Zato je avstrijska vlada na jugoslovansko vlado naslovila vrsto apelov, naj se kriza rešuje brez uporabe sile, enako kot Italija pa je predlagala, naj KEVS sproži krizni mehanizem. Obe strani sta si izmenjavali diplomatske note (Avstrija je protestirala zaradi omenjenega dogajanja, Jugoslavija ji je očitala krepitev vojske na meji, »neupravičene vojaške premike« in da si že dolgo prizadeva za dezintegracijo Jugoslavije).

⁸⁹⁸ Kot je poročal Alois Mock na seji avstrijskega parlamenta 8. 7. 1991, je predlog naletel na pozitiven odmev v Luksemburgu, Nemčiji, Španiji, Italiji in Veliki Britaniji, od jugoslovanskih republik pa so ga podprle Slovenija, Hrvaška ter BiH. (Erklärung des Bundesministers für auswärtige Angelegenheiten zur Lage in Jugoslawien, str. 5 in 6. Arhiv ministrstva za zunanje zadeve RS.

⁸⁹⁹ Heidemarie Rogy, *Der Weg Sloweniens in die Unabhängigkeit unter besonderer Berücksichtigung der österreichischen Außenpolitik* (Diplomarbeit zur Erlangung des Magistergrades an der Geisteswissenschaftlichen Fakultät der Universität Salzburg), Salzburg 1994, str. 112 (dalje: Rogy, *Der Weg*).

⁹⁰⁰ Österreichische außenpolitische Dokumentation. Bericht über eine Stellungnahme zum Problemkomplex der Jugoslawien-Krise, Wien am 17. 1. 1992, str. 171.

⁹⁰¹ Prav tam.

⁹⁰² Der Standard, 6. 6. 1991.

Zaradi vojne v Sloveniji in potem na Hrvaškem se je Avstrija začela odkrito zavzemati za priznanje Slovenije in Hrvaške, vendar ne kot izolirano dejanje, pač pa v kontekstu celovite rešitve jugoslovanske krize. Tudi pogledi avstrijskih politikov na to vprašanje so bili zelo različni (konservativna Mockova in Busekova Ljudska stranka je bila priznanju bolj naklonjena kot Vranitzkyjevi socialisti), uradno stališče pa je nihalo vzporedno z evropsko politiko. Po začetku haaške mirovne konference, ko je bila tudi Nemčija v zvezi s priznanjem v defenzivi, je kancler Vranitzky 17. septembra v parlamentu izjavil, da je Avstrija ostala ena redkih držav, ki še vedno (pogosto) govori o priznanju Slovenije in Hrvaške, in nakazal, da Avstrija ne bo izvajala solističnih akcij, pač pa se bo podredila mnenju ES.⁹⁰³ Kanclerja Mocka je tudi svaril, da bi pre zgodnje priznanje povzročilo še hujše spopade na Hrvaškem. Tudi avstrijski parlament je vztrajal pri mnenju, ki ga je sprejel že 8. julija, da priznanje ni mogoče, preden pogajanja o Jugoslaviji ne bodo končana. Ko je po neuspeli konferenci 5. novembra v Haagu postalo jasno, da Srbi blokirajo sporazum, je Avstrija takoj (6. novembra) – podobno kot Nemčija – začela pledirati za priznanje, čeprav je obe republiki formalno priznala šele 16. januarja 1992. Ta zakasnitev je bila posledica nesoglasij med ljudsko in socialistično stranko, ki sta še v decembru – kljub temu da sta bili koalicijski partnerici – ostro javno polemizirali. Mock je 18. decembra 1991 v parlamentu izjavil, da bo Avstrija naslednje leto 15. januarja priznala Slovenijo in Hrvaško in da je bilo to že sklenjeno. Vranitzky je to demantiral (po slovenskih informacijah, ki jih je ministrstvo za zunanje zadeve dobivalo od svojih predstavnikov na Dunaju, sta baje oba politika v zvezi s tem celo kričala drug na drugega). Vranitzky je menil, da je za Avstrijo bolje, da ni prva oz. med prvimi državami, ki bodo priznale obe republiki (zaradi varnosti oz. *raison d'État*, kot se je izrazil). Na eno ali drugo stran so se postavljali tudi vplivni politiki in intelektualci. Tako je Kurt Waldheim npr. bolj pritrjeval Vranitzkemu kot Mocku.⁹⁰⁴

Nizozemska je osamosvojitvi Slovenije ves čas močno nasprotovala, kar se je odražalo tudi v kasnejših potezah vplivnega Van den Broeka in nato Wynaendtsa, ki je zvesto sledil Van den Broekovi politiki (za katero so sicer stale tudi ZDA, Velika Britanija in Francija ter še nekatere države). Z nizozemskim Folkerjem F-27 je po Van den Broekovih naročilih skoraj leto dni neutrudno letal od ene republiške prestolnice do druge in skušal doseči sporazum med jugoslovanskimi voditelji ter ohraniti Jugoslavijo vsaj v ohlapni obliki. Zlasti pa se je angažiral v času vojne na Hrvaškem, ko je požrtvovalno skušal doseči

⁹⁰³ Österreichische außenpolitische Dokumentation. Bericht über ein Treffen des Bundesministers für auswärtige Angelegenheiten mit dem Präsidenten Sloweniens, Wien am 13. 3. 1991, str. 175; Bericht über Aussagen des Bundeskanzlers und des Bundesministers für auswärtige Angelegenheiten zur rechtlichen Beziehung zu Jugoslawien, Wien am 14. 3. 1991, str. 178.

⁹⁰⁴ Več o tem v: Die Presse, 20. 12. 1991 (Dieter Lenhardt, Außenpolitik von innen; Andreas Unterberger, Mock darf rechtlich viel mehr als politisch; red. članek, Anerkennung: Waldheim will wie Vranitzky einen Regierungsbeschluss).

številna premirja in zagotoviti delovanje opazovalne misije. Sam je v enem od pogovorov z Mesićem dejal, da se boji, da mu bodo očitali naklonjenost do Slovenije, ker je bil v mladosti zaljubljen v Slovenko. Iz njegovega opisa dogajanja v sicer diplomatsko zadržani knjigi, ki jo skuša poživiti z opisi jugoslovanskih politikov,⁹⁰⁵ pa kakšne pretirane naklonjenosti do obeh republik ni opaziti, vendar – vsaj v zvezi s Slovenijo – tudi ne izrazito negativnih ocen. Morda je to posledica dejstva, da je bila knjiga napisana po vojni na Hrvaškem, v času vojne v BiH in po propadu Carringtonove konference o Jugoslaviji, kar je Slovenijo postavljalo v precej drugačno luč kot v času Wynaendtsovega delovanja.

Wynaendts si je veliko obetal od Markovića, o katerem je menil, da lahko pomaga obnoviti Jugoslavijo. Dolgo je zaupal tudi Kadijeviću. Nasprotoval je nemški politiki, ki si je prizadevala za priznanje Slovenije in Hrvaške, in skušal doseči, da bi podaljšali brionski moratorij. Viktor Meier⁹⁰⁶ pa tudi nekateri drugi publicisti z nemškega govornega območja, ki so spremljali dogajanje, Wynaendtsovo vlogo ocenjujejo zelo kritično, kot podaljšano anglosaksonsko politiko, ki je bila bodisi enostranska bodisi naivna. Ta ocena je sicer razširjena na vlogo celotne nizozemske diplomacije v jugoslovanski krizi, od Van den Broeka prek Wynaendtsa do nizozemskih predstavnikov v opazovalni misiji ES v Zagrebu, ki so o ravnanju slovenskih oblasti v zvezi z uresničitvijo Brionske deklaracije ES sprva pošiljali negativna poročila. O tem je Kučana na pogovoru 16. avgusta obvestil tudi Wynaendts.⁹⁰⁷ Kasneje so, kot kažejo zapisniki pogovorov s slovenskimi predstavniki pri opazovalni misiji v Zagrebu, vodja in člani misije postali bolj spravljivi. Nizozemski opazovalci so si v Sloveniji med vsemi najbolj prizadevali, da se obnovijo razmere pred 25. junijem. Še zlasti jih je motilo, ker na nekatere mejne prehode niso bile vrnjene jugoslovanske oznake in zastave. Meier celo navaja, da je tedaj v Sloveniji slišal komentarje: Osvobodili smo se Srbov, sedaj bi se morali še Nizozemcev.⁹⁰⁸

Politika Italije se je spreminjala. Razpad Jugoslavije je Italijo prizadel neposredno, saj se je zgodil na njenih mejah, tako da je doživljala podobne občutke kot Avstrija. Pritisk javnega mnenja za priznanje je bil podoben kot v drugih zahodnih državah, dodatno še iz obmejnih pokrajin Furlanije-Juljske krajine, Benečije in Goriške, kjer živi slovenska manjšina in ki so bile zaradi zaprtja meje gospodarsko ogrožene. De Michelis je vojno v Sloveniji večkrat označeval kot »medijsko vojno« oz. kot vojno, ki so si jo izmislili mediji.⁹⁰⁹ V nekem intervjuju je na vprašanje, zakaj je svoje sovražno stališče do priznanja

⁹⁰⁵ Wynaendts, *L'engrenage*.

⁹⁰⁶ Meier, *Zakaj je razpadla Jugoslavija*, str. 319, 320.

⁹⁰⁷ Osnovni poudarki iz pogovora predsednika predsedstva RS Kučana s posebnim odposlancom predsedujočega ES veleposlanikom Wynaendtsom 16. 8. 1991 na Strmolu. Arhiv ministrstva za zunanje zadeve RS.

⁹⁰⁸ Meier, *Zakaj je razpadla Jugoslavija*, str. 320.

⁹⁰⁹ Zlatko Dizdarević, Gigi Riva, *L'ONU è morta a Sarajevo. Dall genocidio alla spartizione*, Milano 1996, str. 170.

obeh republik spremenil, odgovoril, da pod medijskim pritiskom, da je bila slovenska vojna prva virtualna vojna v zgodovini in mojstrovina propagande. Po njegovem (nekoliko nenavadnem) mnenju naj bi se odkrito pojavila kot rezultat »brain trusta« posameznih ekspertov v Avstriji in Italiji (z goriške univerze), pripravljen naj bi bil scenarij, po katerem naj bi konflikt naraščal in s tem mobiliziral svetovno javno mnenje v korist Slovenije.⁹¹⁰ Po drugi strani pa so v tržaških desničarskih in neofašističnih krogih začele naraščati revizionistične težnje. Italijanska zunanja politika je morala do določene mere slediti ameriški politiki in politiki večine v ES, na drugi strani pa upoštevati tudi voljo Vatikana, ki je bil priznanju (še posebej Hrvaške) naklonjen, čeprav diskretno in upoštevajoč razmerje sil v ES. Hkrati pa je bila njena ambicija imeti vodilno vlogo v Srednji in Jugovzhodni Evropi, pri čemer je precej gradila na t. i. pentagonalni oz. heksagonalni, vendar je vpliv širila tudi v »tradicionalne« interesne sfere, zlasti v Albanijo, in skušala preprečiti prodor nemškega vpliva. Zato je bilo zanjo ugodneje, da jugoslovansko krizo rešuje ES in ne OZN.

Različnost pogledov italijanskih politikov na priznanje Slovenije je odsevala tudi v slovenskih notranjepolitičnih konfliktih, zlasti med zunanjim ministrom Ruplom in predsednikom vlade Peterletom. Rupel je italijansko podporo gradil predvsem na De Michelisovi politiki, Peterle pa je poudarjal dobre zveze z vladajočimi Andreottijevimi krščanskimi demokrati, ki pa so bili tedaj že v hudi krizi in so se bolj kot z zunanjo politiko ukvarjali sami s seboj. Tako je bil Peterletov obisk v Rimu 7. junija 1991 pretežno strankarske narave (le tri dni pozneje sta v Rim odpotovala tudi predsednik Kučan in zunanji minister Rupel, ki sta obiskala papeža, predsednika republike Cossigo, predsednika vlade Andreottija in De Michelisa). Peterle je po obisku izjavil, da je priznanje Italije »zrela hruška, ki jo je treba le utrgati«. Na to je potem v pogovoru z Ruplom reagiral De Michelis (čeprav je tudi sam dejal, da »v tem trenutku« samostojnosti Slovenije ne podpirajo, mogoče pa jo bodo kdaj kasneje). De Michelis je Ruplu povedal, da italijanska stran ne želi demantirati takih izjav, kot je bila Peterletova, da pa jih bo v prihodnje prisiljena, če jo bodo narobe interpretirali.⁹¹¹ De Michelis je v zvezi s Peterletovimi izjavami oz. slovenskimi interpretacijami italijanskih stališč po obisku Peterleta (in nato tudi Kučana) potožil premierju Markoviću. Za demantije je nato prek »svojih« novinarjev v raznih republikah poskrbel jugoslovanski predstavnik za tisk, ki je seveda še dodatno poudaril tedanji negativen odnos Italije do slovenske odcepitve in podporo zvezni vladi. Bistvo demantija na Peterletovo izjavo je bilo, da so italijanska stališča identična s stališči ES, ki se zavzema za enotno Jugoslavijo, pri čemer pušča odprto, kakšen bo dogovor šestih republik o notranji politični ureditvi. V pogovoru med De Michelisom in Kuča-

⁹¹⁰ Così ceramo di impedire la guerra, conversazione con Gianni De Michelis, Limes, Rim, januar 1994, citirano po: Vernet, Gonin, Le réve sacrifié, str. 204, 205.

⁹¹¹ Rupel, Skrivnost države, str. 129.

nom pa naj bi uradni Rim opozoril Kučana, da bo jugoslovanska vlada imela podporo vse Evrope, če bo želela preprečiti odcepitev Slovenije, in da je za Rim razglasitev neodvisnosti kot formalnega, političnega dejanja eno stanje, drugo pa izdajanje svojih potnih listov, formiranje svoje meje, odpiranje ambasad v tujini, ustanavljanje svoje vojske, »kar bi lahko pripeljalo do pekla«. Zato je za Rim vsaka enostranska odločitev Slovenije nesprejemljiva. De Michelis naj bi tudi opozoril Kučana, da je tudi stališče Avstrije enako s stališčem ES (tudi Vranitzky naj bi se namreč Markoviću pritoževal, da slovenski mediji pišejo nasprotno od tega, kar slovenski vladi reče avstrijska vlada).⁹¹²

Strankarske razlike niso odločilno vplivale na italijansko zunanjo politiko v zvezi s priznanjem Slovenije. Andreotti je sicer že junija 1990 novi slovenski vladi poslal tajno zagotovilo, da bo Italija do Slovenije prijateljska in ne bo odpirala vprašanja meje, ki je zanjo dokončna in nedotakljiva,⁹¹³ vendar sta De Michelis pa tudi celotna uradna italijanska politika slovensko vodstvo na vse načine odvrčala od osamosvojitve.⁹¹⁴ Italijanska politika je izhajala iz prepričanja, da je nadaljnja drobitev Evrope nesmiselna, da Slovenija in Hrvaška lahko pomembno vplivata na demokratizacijo Jugoslavije in omejitev ruskega vpliva in da bo osamosvojitve sprožila krvavo vojno v Jugoslaviji. Položaj Slovenije ji je bil pri takem strateškem gledanju pač nepomemben.⁹¹⁵ Med spopadi v Sloveniji je italijanska diplomacija skušala vplivati na slovensko stran, naj ne zastruje spopada z JLA in naj ne postavlja preostrih zahtev. Po Brionski deklaraciji pa se je stališče italijanske vlade postopoma začelo spreminjati, čeprav je Jugoslavijo vsaj v ohlapni obliki skušala ohraniti tudi kasneje.

Od sosednjih držav je bila priznanju naklonjena Madžarska, a je ravnala zadržano, predvsem zaradi velike manjšine v Vojvodini. Po nekaterih interpretacijah naj bi pri njeni naklonjenosti do priznanja Slovenije in Hrvaške šlo tudi za ozemeljske aspiracije do Srbije, po logiki, da je bila Vojvodina z versajskim mirom oz. trianonsko pogodbo priključena Jugoslaviji in ne Srbiji in se je torej možno o mejah spet pogovarjati.⁹¹⁶

Za nasprotnico priznanja je dolgo veljala Francija in slovenska diplomacija ni mogla najti uspešnega načina, s katerim bi vplivala na njena stališča. To tudi ni bilo mogoče, francoski državni vrh je razmišljal v evropskih in svetovnih kategorijah (odnosi z Nemčijo, francoska vloga v ES, amortizacija vpliva ZDA v Evropi). V njih nista ne Hrvaška in ne Slovenija (ki je imela še

⁹¹² Tasić, Kako sam branio Antu Markovića, str. 97, 98.

⁹¹³ Marko Kosin, Začetki slovenske diplomacije z Italijo, Lj. 2000, str. 21 (dalje: Kosin, Začetki).

⁹¹⁴ Ko je De Michelis decembra 1990 odprl italijanski konzulat v Ljubljani, je na odprtje povabil tudi jugoslovanskega zunanjega ministra Budimirja Lončarja, da bi jasno pokazal, kako odprtje ne pomeni podpore slovenskim težnjam po osamosvojitvi, maja 1991 pa je slovenskim in jugoslovanskim novinarjem zagotavljal, da Slovenija še 50 let ne bo priznana, če razglasi samostojnost.

⁹¹⁵ Kosin, Začetki, str. 25.

⁹¹⁶ Jacques Rupnik, Désintégration yougoslave et équilibre balkanique. V: De Sarajevo à Sarajevo. L'échec yougoslave, Pariz 1992, str. 120 (dalje: Rupnik, Désintégration yougoslave). - Rupnik se sklicuje na izjavo tedanjega premierja Józsefa Antalla poleti 1991.

bolj marginalno vlogo) pomenili nič ali zelo malo. Hkrati pa se je odrekala zgodovinskim povezavam in to pričakovala tudi od Nemčije, zato nemško približevanje Sloveniji in Hrvaški ter francosko Srbiji, kot je čustveno dejal Mitterrand, »ne obvezuje k ničemur, ne ustvarja nobenih obvez, ne ukazuje razmišljanju«. ⁹¹⁷ Podobno sta izjavljala nemški predsednik Richard von Weizsäcker (da se obe Nemčiji ne bosta znova delili zaradi Balkana) in Kohl (da ne bo prišlo do obnove zavezništva iz leta 1941 med Nemčijo, Avstrijo in Italijo). ⁹¹⁸

Kljub temu za francoski odnos do Jugoslavije in do njenega razpadanja ter s tem povezanim vprašanjem obstajajo zgodovinski in psihološki razlogi. Morda jih je med francoskimi analitiki še najbolj plastično in neprizanesljivo že leta 1992 opisal Paul Garde, ki med najpomembnejše uvršča francosko etatiistično in centralistično (»jakobinsko«, kot jo označuje) tradicijo. Francozi državo jemljejo v absolutnem smislu, kot državo enega naroda z enim jezikom, eno zgodovino in enim glavnim mestom, ki ima specifičen odnos do »province«. Glavno mesto je bil Beograd, vse drugo je bila provinca, »folklor«. Francija je imela v Jugoslaviji zunaj Beograda samo en konzulat, in sicer v Zagrebu, in ta je deloval za več kot pol Jugoslavije: Hrvaško, Slovenijo ter BiH (v Ljubljani je bil sicer francoski kulturni center – Ljubljana je bila pač nekoč sedež Ilirskih provinc –, ki pa ni imel diplomatskih nalog, op. B. R.). Kulturna in znanstvena izmenjava je potekala prek Beograda, štipendije so le redko segle do intelektualcev v »provinci«, tudi francoski intelektualci so v glavnem zahajali v Beograd in študirali »srbsko« ali »jugoslovansko« vprašanje, ne pa slovenskega, makedonskega ali bosanskega. Večnacionalna država je za Francoze nekaj nerazumljivega. Obstajajo »Jugoslovani« in »Čehoslovaki«, kot so dolgo obstajali »Sovjeti« ali »Rusi« in do leta 1914 »Avstrijci«. Besede, kot so »separatizem« (séparation) ali »secesija« (sécession), imajo pri Francozih negativen prizvok, podobno kot »segregacija« (ségrégration) ali »upor« (sédition) in kadar se zapiše »secesionistične republike«, je faza sama po sebi že tudi obsodba. »Small iz beautiful« zagotovo ni slogan Francozov. Iz pariškega zornega kota so bretonski ali korziški avtonomisti vredni zgolj posmeha, njihovo ravnanje pa je obenem vrednoteno kot svetoskrunsko. Medijska poročila med jugoslovansko krizo (in tudi sicer) so prihajala iz Beograda. V zavesti politikov in povprečnih Francozov je bila identifikacija pojmov Srbija in Jugoslavija izjemno močna, že zaradi zgodovinskih povezav iz časov Kraljevine Srbije, še bolj pa od prve svetovne vojne dalje, nastanka Kraljevine SHS in obdobja druge svetovne vojne, v katerem so bili Srbi na protifašistični strani, Hrvati npr. pa so pripadali nacističnemu bloku. Srbska propaganda, ki je Hrvate enačila z ustaši, je imela v Franciji velik učinek. ⁹¹⁹ Opozicijo takemu

⁹¹⁷ Vernet, Gonin, *Le rêve sacrifié*, str. 25.

⁹¹⁸ Prav tam.

⁹¹⁹ Garde to ilustrira z intervjujem, ki ga je imel François Mitterrand za Frankfurter Allgemeine Zeitung 29. 11. 1991, v katerem je ves čas skrbno pazil, da je nemška koncentracijska taborišča označeval za nacistična, številni Srbi pa so bili po njegovih besedah ubiti v »hrvaških taboriščih«.

stališču so predstavljali redki intelektualci: Jean-François Deniau, Bernard Stasi, Alain Finkenkraut. Prohrvaška je bila desničarska Nacionalna fronta (Front national). Javno mnenje se ni delilo na osnovi politične opredelitve, pač pa je bilo v glavnem posledica neinformiranosti ali dezinformiranosti. Ko je postajalo jasno, kdo je napadalec in kdo napadeni, se je javno mnenje začelo spreminjati v korist napadenih (šlo je predvsem za Hrvaško in kasneje BiH, Slovenija v zavesti povprečnih Francozov ni imela velike vloge, op. B. R.). Če bi bili Francozi prej bolje informirani, bi bila tudi vlada prisiljena ravnati drugače.⁹²⁰

Na mednarodni ravni je Francija sprva med vsemi državami najostreje reagirala na nemške zahteve po priznanju Slovenije in Hrvaške, že na sestanku šefov držav in zunanjih ministrov 29. junija sta tako Mitterrand kot Dumas to možnost zavrnila. Dumas je celo na hitro načečkal imena štiridesetih pokrajin, od Lombardije do Slovenije, ki bi jih bilo treba v Evropi priznati, »če bomo tako začeli«. Kohl je na to odgovoril, da je Francija potemtakem proti samoodločbi narodov.⁹²¹

Francosko stališče se je potem postopoma začelo spreminjati. Mitterrand je 14. julija v tradicionalnem govoru ob francoskem državnem prazniku izjavil, da jugoslovanske federacije ni treba ohranjati s silo. To stališče je potem Francija obdržala do jeseni, med skoraj vsakodnevnimi pogovori francoskega in nemškega zunanjega ministra pa je kupovala čas (v to taktiko je sodil tudi predlog za ustanovitev arbitražne komisije). Potem pa skušala pogoje za priznanje čim bolj zaostri, Nemčijo pa prepričati, da bo priznanje še bolj spodbudilo spopade na Hrvaškem in verjetno tudi v BiH. Pritisk nemškega parlamenta in Kohlova (po francoskem mnenju nepremišljena) obljuba, da bo obe republikli priznal do božiča, sta v Franciji povzročila dvom o siceršnjem nemškem zagotovitvi, da tega ne bo storila sama. Šele dramatična seja zunanjih ministrov ES 16. in 17. decembra v Bruslju je – ob francoskem, pa tudi britanskem popuščanju – problem razrešila v nemško »korist«, vendar s posledicami tudi za položaj Nemčije v ES.

Kasneje, iz retrospektive, se ne francoskim politikom in ne novinarjem priznanje Slovenije (v nasprotju s Hrvaško) ni zdelo sporno. Vernet in Gonin sta ga npr. opisala zelo poetično, kot dosežek republike, ki je bila v državotvornem smislu »deviška«, celo brez nacionalne tradicije v političnem smislu. V zgodovini jo je premetavalo najprej v Avstriji, nato napoleonski Franciji, fašistični Italiji in nacistični Nemčiji. Ni se mogla sklicevati na izginulo srednjeveško kraljestvo, ne na mitske voditelje, svoj model je poiskala v okviru moderne zahodne demokracije.⁹²²

Država, ki jo poleg Nemčije najbolj krivijo (ali ji pripisujejo zasluge) za priznanje Hrvaške, ob njej pa tudi Slovenije, je Vatikan. Ta ni skrival simpatij

⁹²⁰ Paul Garde, *Vie et mort de la Yougoslavie*, Pariz 1992, poglavje XXII, str. 380–390.

⁹²¹ Vernet, Gonin, *Le rêve sacrifié*, str. 22.

⁹²² Prav tam, str. 127.

in podpore Hrvaški, vatikanska diplomacija je podpirala njeno osamosvojitve in mednarodno priznanje tako iz verskih kot ideoloških razlogov (boja proti komunizmu, odprave posledic ateizma), navsezadnje pa tudi strateških (ustvarjanje verige katoliških držav v Srednji in Vzhodni Evropi, ki bodo pod dominantnim vatikanskim vplivom). Vatikan je bil pripravljen priznati Hrvaško (in tudi Slovenijo) istočasno kot Nemčija, čeprav je bila nemška diplomacija zaradi taktičnih razlogov (očitki o »nemško-vatikanski zaroti«) do tega zadržana. Tudi Vatikan sam je bil previden, ni se želel pretirano izpostavljati, kar se tudi vidi iz datuma priznanja (13. januar), tj. po nemškem priznanju, vendar pred priznanjem ES. O vatikanskih stikih z drugimi državami v zvezi s krizo v Jugoslaviji in morebitnih prepričevanjih, da naj priznajo Slovenijo in Hrvaško, so doslej objavljena le zelo skopa pričevanja, čeprav Katoliška cerkev (tudi v Sloveniji) močno poudarja zasluge Vatikana za priznanje in tudi sicer podporo samoodločbi narodov. Dokumenti o javnem delovanju so bili objavljeni leta 1992.⁹²³ Vatikan si je za rešitev jugoslovanske krize in za bolj pravične odnose pri ustvarjanju nove evropske arhitekture (take, ki ne bi delili Evrope na države ES na eni in vse druge – pretežno revne države – na drugi strani) zavzemal zlasti na zasedanjih odbora visokih uradnikov KEVS 29. januarja 1991 na Dunaju, 3. julija, 3. septembra,⁹²⁴ 10. oktobra⁹²⁵ in 31. januarja 1992 v Pragi.⁹²⁶ Kot kažejo objavljeni dokumenti, se je papež od januarja 1991 dalje ob raznih priložnostih obračal najprej na Hrvate (hrvaške romarje), nato pa tudi na jugoslovanske narode v celoti z željami in molitvami za mir, in pozival k dialogu med različnimi narodi in Cerkvami na jugoslovanskem ozemlju (pozivi in molitve so se sicer ob raznih priložnostih in na različnih krajih odvijali ves čas krize in vojne, tudi kasneje v zvezi z BiH). Ob začetku spopadov v Sloveniji 29. junija je na Markovića, Tuđmana in Kučana naslovil telegrame. Markovića je pozval, naj se zavzame za prenehanje uporabe sile in ustvarjanje pogojev za dialog med vsemi zainteresiranimi stranmi. Na osnovi dialoga naj bi ustvarili nove odnose med narodi, ki bi zadovoljili njihove legitimne zahteve in zagotovili harmonično sodelovanje. Kučanu in Tuđmanu je izrazil tudi solidarnost s trpljenjem slovenskega in hrvaškega naroda in izrazil upanje, da bo mir obnovljen. Istega dne je papež naslovil tudi javni apel za mir za Hrvate in Slovence. Potem je 21. julija obsodil tero-

⁹²³ La crise en Yougoslavie. Position et action du Saint-Siège (1991-1992), Cahiers de «L'Osservatore Romano» (št. 18), Vatikan 1992 (izšlo tudi v angleščini pod naslovom Crisis in Yugoslavia, Position and action of the Holy-See).

⁹²⁴ Predstavniki Vatikana je menil, da jugoslovanske notranje meje niso zgolj administrativne, marveč zgodovinske, torej take, ki bi jih bilo možno mednarodno priznati in zavarovati. Poudaril je, da se v Jugoslaviji kršijo osnovni principi Helsinške listine (te so zapisane tudi v jugoslovanski ustavi iz leta 1974, zlasti pravica do samoodločbe), mednarodna skupnost pa ne zmore drugega, kot obsojati federalne in republiške oblasti.

⁹²⁵ Predstavniki je zanikal, da bi bili za krizo v Jugoslaviji krivi verski razlogi.

⁹²⁶ Razložil je, zakaj je Vatikan priznal Slovenijo in Hrvaško (neodvisnost obeh je izraz legitimnih in demokratičnih pravic) in podprl oživitve konference o Jugoslaviji pod Carringtonovim vodstvom.

rizem na Hrvaškem in pozval, naj Hrvati in Srbi ustavijo medsebojne spopade in najdejo mirno rešitev. Poleti – vsaj javno – se vatikanska politika ni bistveno razlikovala od politike ES. Tako se je papež 28. julija zavzel za pravne in ustavne reforme, spoštovanje človekovih pravic ter kulturnih, verskih in jezikovnih posebnosti. Prihodnost Jugoslavije je možna le na osnovi medsebojnega spoštovanja in odkritega dialoga (jugoslovanska kriza je bila po njegovi oceni zaradi zapletenih mednacionalnih odnosov specifična, vendar v osnovi posledica polstoletnega ideološkega pritiska marksizma-leninizma, z njo se po padcu »zidu ateizma« srečujejo postkomunistične države). Vatikan je podpiral napore ES in KEVS pri iskanju mirne rešitve, avgusta pa se je v diplomatsko dejavnost vključil tudi sam. Vatikanski sekretar za odnose z drugimi državami Jean-Louis Tauran se je 5. avgusta udeležil jugoslovanske škofovske konference v Zagrebu (kar naj bi imelo izključno pastoralen namen), vendar se je naslednji dan v Beogradu srečal tudi s srbskim patriarhom Pavlom in jugoslovanskim ministrom za zunanje zadeve Lončarjem. Mesiću kot predsedniku predsedstva SFRJ je papež 26. avgusta pisal in ga opozoril, da je več kot nujno, da vse republike spoštujejo mednarodne obveznosti, še posebej tiste iz Helsinške deklaracije, ki zadevajo enakost pravic in pravico do samoodločbe, državni sekretar kardinal Angelo Sodano pa je Van den Broeka in ministre pozval, naj ne varčujejo z naporu pri preprečevanju nasilja v Jugoslaviji.

Do konca jeseni se je v zvezi s krizo Vatikan oglasil še večkrat, vendar nikoli z namigom, da namerava priznati Hrvaško ali Slovenijo ali z javno podporo Nemčiji in njenim prizadevanjem. Šele po srečanju ministrov dvanajstere v Bruslju 16. decembra in po odločitvi za priznanje je 20. decembra tudi Sveti sedež na tiskovni konferenci in v komunikeju opredelil svoj odnos do tega vprašanja. V obrazložitvi je izhajal iz stališča, da je federacija ena od oblik, v kateri lahko narodi na podlagi pravice do samoodločbe uredijo svojo koeksistenco. Na splošno federalni sistemi predvidevajo možnost odcepitve kot pravico vsakega naroda. Tako pravico je predvidevala tudi jugoslovanska ustava iz leta 1974. Slovenija in Hrvaška sta pravico do neodvisnosti izrazili na referendumu, v začetku sta jo hoteli zaščititi v okviru konfederacije suverenih držav, kar je Sveti sedež, tako kot drugi, podpiral. To bi bilo možno doseči na miren način, s pogajanjem, akcija zvezne armade proti Sloveniji in še posebej proti Hrvaški pa je to možnost odmaknila. Avtorji te akcije so torej v načelu odgovorni, da ni prišlo do mirne rešitve jugoslovanske krize, saj se federacije ali konfederacije ne da vzpostaviti na silo. Sveti sedež je v novembru državam članicam KEVS večkrat predlagal, naj bi se dogovorili za usklajeno in pogojeno priznanje neodvisnosti Hrvaške in Slovenije, pri čemer naj bi pogoji še zlasti zadevali vprašanje manjšin. Sveti sedež zato pozdravlja Deklaracijo o Jugoslaviji, ki so jo 16. decembra sprejeli ministri za zunanje zadeve ES v Bruslju. Glede na to, da sta Slovenija in Hrvaška vlogo za priznanje že naslovili na mednarodno skupnost in tudi na Sveti sedež, in glede na

to, da sta pripravljene izpolniti postavljene pogoje, bo Sveti sedež njune zahteve sprejel. Pri tem pa ta odločitev v ničemer ne nasprotuje nobeni od vpletenih strani. Sveti sedež je pripravljen ohraniti dobre odnose z vsemi jugoslovanskimi republikami in si bo še naprej prizadeval za mir za vse ljudi v regiji in za ustvarjanje razmer, ki bodo omogočile razvoj in ureditev harmoničnih odnosov med prebivalci.

Tudi ko je Sveti sedež 13. januarja poslal note o priznanju Slovenije in Hrvaške, je hkrati obvestil Beograd in poudaril, da priznanje nima značaja akta sovražnosti proti Jugoslaviji in da bo papeški pronuncij v Beogradu še naprej opravljal svojo dolžnost.

Med državami, ki dolgo niso bile naklonjene priznanju Slovenije in Hrvaške, so bile tudi ZDA. Ameriški diplomati so bili prepričani (v precejšnji meri je take ocene zaznati še danes), da je bila Slovenija tista, ki je sprožila plaz, in da zato Slovenci, kot je zapisal Warren Zimmermann, ameriški ambasador v Jugoslaviji v letih 1989 in 1992, »nosijo precejšnjo odgovornost za prelivanje krvi, ki je sledilo odcepitvi«. ⁹²⁷ Slovenci so po njegovem mnenju videli predvsem sebe, ne pa drugih dvajset milijonov Jugoslovancev.

Na politiko ZDA do jugoslovanskega vprašanja je poleg geostrateških interesov vplivalo njihovo razumevanje razmerja med pravicami posameznika in pravicami naroda, pa tudi njihovi pogledi na federativno ureditev. Zimmermann je npr. o prvih večstrankarskih volitvah v Sloveniji in nato v drugih republikah menil, da so pomagale upihniti plamen demokracije, ki naj bi ga prižgale, ker so na oblast pripeljale nacionalistično usmerjene politike. Glavna napaka (na prvem mestu Slovencev) je po njegovem bila, da so bili proti vsejugoslovanskim volitvam po načelu en človek – en glas, zaradi česar ljudje niso imeli možnosti, da bi se opredelili tudi kot Jugoslovani. Pomemben razlog za ameriško nasprotovanje je bil tudi ekonomski, saj je Jugoslavija dolgovala mednarodnim finančnim institucijam in bankam več kot dvajset milijard dolarjev in ni bilo jasno, kdo bi lahko dolg ob razpadu povrnil. Poleg tega je bilo komuniciranje z eno državo bistveno lažje, kot bi bilo s kopicami majhnih, introvertiranih in med sabo sprtih držav.

Vendar so tudi v ameriški politiki obstajale razlike, zlasti med kongresom in senatom, ki sta na prvo mesto postavljala pravico do samoodločbe, in State Departmentom oz. vlado, ki je sprva na prvo mesto postavljala vprašanje enotnosti, potem pa je to spremenila v formulacijo, da podpira enotnost, vendar ne za ceno nasilja in na račun demokracije. Politika v senatu in kongresu je bila predvsem izraz dejavnosti posameznih senatorjev in kongresnikov in raznih lobijev (albanskega, hrvaškega, srbskega – ki pa je bil manj uspešen). O slovenskem bi komajda lahko govorili, posamezni »pooblaščenca za Slovenijo« pa so ji (kot je ocenjeval tedanji predstavnik Slovenije v ZDA Ernest Petrič) s prepirljivimi pogovori in primitivno argumentacijo naredili več škode kot koristi. Ena od glavnih lobistk za Hrvaško – in tudi za Slovenijo – je bila

⁹²⁷ Zimmermann, Izvor pogube, str. 82.

gospa Phyllis Kaminsky, ki se je sredi januarja med obiskom v Ljubljani srečala tudi s Kučanom, slovenske sogovornike je informirala o odnosih State Departmenta, kongresa in posameznih politikov do priznanja, jim svetovala, naj se poleg naporov za doseg priznanja dogovarjajo o prehodnih oblikah ekonomskega sodelovanja, finančnih aranžmajih in tehnični pomoči, hkrati pa jih obvestila, da je lobiranje »povezano z določenimi stroški.«⁹²⁸ Za Slovenijo in Hrvaško je lobiral tudi vodja lobističnega podjetja Howard Phillips.⁹²⁹ Politika kongresa in senata se je izražala v številnih resolucijah in razpravah (hearings) v raznih komisijah in odborih.

Nekaj vplivnih senatorjev in kongresnikov, tako republikancev kot demokratov, med njimi zlasti Bob Dole, Don Nickels, Joe Dioguardi, Tom Lantos, Alfonso d'Amato, se je zlasti zavzemalo za rešitev kosovskega vprašanja. Dole in D'Amato sta s skupino senatorjev avgusta 1990 obiskala Kosovo, na osnovi tega je potem nastalo več resolucij, ki so obsojale srbsko nasilje na Kosovu, in tudi zahteve, da mora Kosovo postati neodvisno. Nickels je vložil tudi amandma (sprejet je bil novembra 1990), ki je prepovedoval gospodarsko pomoč Jugoslaviji, dokler ne bo Srbija prenehala kršiti človekovih pravic na Kosovu. Amandma ni začel veljati, ker je zunanji minister Baker uporabil diskrecijsko pravico in preprečil izvajanje na osnovi amandmajev sprejetega zakona. Dole je (pod vplivom hrvaškega lobija) zagovarjal tudi neodvisnost Hrvaške. Kongresnik Dennis Eckart iz Ohia je januarja 1991 branil »pogumni republiki Slovenijo in Hrvaško« in poudarjal, da ZDA ne bodo dovolile uporabe sile proti nedolžnim ljudem. Senator Dennis de Concini je menil, da bi načelo Helsinške deklaracije o nespremenljivosti meja lahko veljalo tudi za notranje meje v Jugoslaviji. Kongresnik William Lipinski je bil eden prvih, ki je že 15. julija 1991 zahteval priznanje Slovenije. Takih nastopov je bilo v kongresu in senatu še več. Seveda pa prav tako veliko nasprotovanj. Kongresnica Helen Delich Bentley je npr. v več ognjevitih nastopih kritizirala Slovenijo in Hrvaško, se zavzemala za enotno Jugoslavijo in branila srbsko politiko.⁹³⁰

Na odločitve administracije dejavnost senatorjev in kongresnikov ni odločilno vplivala, bila pa je kljub temu pomembna (Zimmermann, ki je njihovo vmešavanje v ameriško politiko do Jugoslavije imel za škodljivo, je na posamezne senatorje in kongresnike skušal vplivati tudi s telefonskimi pogovori in osebnimi srečanji, vendar so le-ti to večinoma zavračali oz. sprejeli negativno). V State Departmentu sta jugoslovansko politiko oblikovala predvsem pomočnik zunanjega ministra Lawrence Eagleburger, ki je nekaj časa služboval tudi v Jugoslaviji in je bil član raznih upravnih svetov (v javnosti so mu očitali, da ima v Jugoslaviji lastne finančne interese in da jo tudi zato skuša

⁹²⁸ Poročilo o obisku ge. Phyllis Kaminsky v Ljubljani 14. 1. 1992. Arhiv ministrstva za zunanje zadeve RS.

⁹²⁹ Več o nastopih navedenih in drugih kongresnikov ter senatorjev v: Sabrina P. Ramet, *The United States and Slovenia 1990–1992*.

⁹³⁰ Prav tam.

obdržati skupaj), in Bushev svetovalec za nacionalno varnost Brent Scowcroft (bivši general, ki je del kariere kot major prav tako preživel v Beogradu kot pomočnik vojaškega atašeya).

Zadnja formulacija ameriške administracije o Jugoslaviji – pred priznanjem Slovenije in Hrvaške v ES – je bila, da so ZDA pripravljene sprejeti kakršnokoli rešitev, za katero se bodo na miren način dogovorili jugoslovanski narodi (kar pa je še vedno vsebovalo željo po ohranitvi Jugoslavije, zato so ZDA tudi močno podpirale Carringtonovo konferenco).

Sicer pa je ameriška politika do Jugoslavije delovala bolj iz ozadja. Razlogov za to je bilo več. Osnovni je bil v tem – kot ugotavlja večina analitikov –, da Jugoslavija po koncu bipolarnosti geostrateško ni bila več pomembna, niti ni imela nafte ali drugih pomembnih surovin, ki bi jih bilo treba zavarovati. Drugi je bil v tem, da so se ZDA tedaj soočale s kuvajtsko krizo in pripravljale vojno v zalivu (ameriški diplomati so kasneje neangažiranost v zvezi z Jugoslavijo pojasnjevali s tem, da ni bilo mogoče reševati dveh kriz hkrati). Tretji razlog je bil v tem, da nihče – niti tisti senatorji in kongresniki, ki so podpirali težnje po osamosvojitvi posameznih narodov ali republik – ni bil pripravljen podpreti neposrednega (tudi vojaškega) angažiranja ZDA v Jugoslaviji (dokler ni to v času Clintonove administracije – zaradi vojne v BiH in neuspeha ES pri reševanju krize – postalo ameriško notranjepolitično vprašanje). V začetku krize, ko se je Slovenija osamosvajala, so ZDA z zadovoljstvom sprejele pobudo ES, da skuša rešiti jugoslovansko krizo, navsezadnje je bil to tudi test, kako bo združena Evropa sposobna delovati kot velika sila.⁹³¹ Sicer pa so podpirale zlasti tiste evropske države, ki so hotele ohraniti Jugoslavijo v kakršnikoli obliki.

Glavni očitek na račun ZDA je bil, da so dale Markoviću oz. vojski zeleno luč za omejeno intervencijo, s katero naj bi preprečil slovensko odcepitev (Bakerjev obisk 21. junija v Beogradu). Tako Baker kot Zimmermann to zaničkata, priznavata pa, da tudi ni bilo rdeče luči, ker ZDA niso bile pripravljene na morebitno vojaško intervencijo.

Zimmermann piše: »Baker ni niti posredno niti neposredno dal Markoviću ali vojski zelene luči za napad na secesionistični republik. Toda, je mar prižgal rdečo luč? Izrecno ne, saj ameriška vlada sploh ni razmišljala, da bi z uporabo sile zaustavila napad Srbije in JLA na Slovenijo in Hrvaško. V tistem trenutku prav tako nihče v kongresu, vsaj kolikor sem o tem seznanjen, ni zagovarjal uporabe ameriške vojaške moči. Baker pa je vseeno zapustil močno politično sporočilo. Predsedniku vlade Markoviću je preroško dejal: 'Uporabo sile bodo izkoristili tisti, ki želijo razbiti Jugoslavijo. S tem bi bila v večini mednarodne skupnosti izgubljena podpora Jugoslaviji. Nobenega načina ne vidim, s katerim bi Sloveniji preprečili prevzem nadzora nad mejami. Morda se vam zdi logično, da morate za preprečitev tega uporabiti vojsko, toda s

⁹³¹ Baker, *The Politics of Diplomacy*, str. 636, 637.

tem boste povzročili eksplozijo.⁹³² Bakerjev svetovalec Robert B. Zoellick (ki ga sicer takrat v Beogradu ni bilo) je Viktorju Meireju izjavil, da je Baker tedaj srbski strani tudi pojasnil, da se bodo ZDA, če bodo pred izbiro med demokracijo in celovitostjo, odločile za demokracijo.⁹³³ Vendar o tem v javnosti ni bilo govora, javno je Baker pritiskal, naj Slovenija in Hrvaška počakata z odcepitvijo. Marković in JLA sta stališče ZDA razumela kot tiho soglasje z intervencijo, kar se je navsezadnje skladalo z ocenami, ki jih je imela vojska iz raznih virov že od novembra 1990 (od časa ocene CIE, da bo Jugoslavija razpadla), namreč da Zahod ob morebitni uvedbi izrednega stanja ne bo reagiral.

Še decembra 1991, ko je bila ES že na tem, da prizna Slovenijo in Hrvaško, ZDA na diplomatsko priznanje niso bile pripravljene (so pa bile pripravljene reševati praktična vprašanja v zvezi z njenim razpadanjem). Januarja 1992 pa je Bob Dole med razpravo v senatu na tipično ameriški način – s prisposodbo iz otroške igre – slikovito povedal, da je z Jugoslavijo konec.⁹³⁴

Tudi State Department je tedaj Slovenijo (po oceni Ernesta Petriča) že videl kot rešeno vprašanje, vendar priznanje po njegovi oceni ne bi prispevalo k rešitvi celotne krize, osamilo bi Hrvaško in druge protimiloševićvske sile in okrepilo agresivnost. Namen State Departmenta je bil, da prizna novo, dogovorjeno stanje na območju Jugoslavije »v paketu« (k čemur naj bi pripeljala Carringtonova konferenca). ZDA so imele precej pomislekov proti Hrvaški (zlasti zaradi njene nedemokratičnosti in odnosa do srbske manjšine), vendar so se jo zaradi domače javnosti bale pustiti na cedilu, zato se jim je zdelo najbolje počakati, skupaj z njo pa naj počaka tudi Slovenija. Niso tudi želele prevelikega konflikta s Srbijo, ki je bila (v nasprotju s Hrvaško) njihova zaveznica v obeh svetovnih vojnah in naj bi bila po njihovi oceni, dolgoročno gledano, med pomembnejšimi dejavniki na Balkanu (to je izviralo tudi iz optimistične ocene, da bo Milošević najkasneje čez pet let »politično mrtev«). Vojaško se (še) niso želele angažirati, ker bi lahko en korak potegnil za sabo drugega in tretjega (tako kot v Vietnamu in še kje).

Kljub temu pa se je ameriška politika do Slovenije od decembra 1991 naprej, sicer »postopoma in zelo počasi, vendar zanesljivo«, spreminjala v pozitivni smeri. ZDA priznanja Slovenije in Hrvaške sicer – kot je menil Petrič – ne bodo spodbujale, vendar tudi vse manj nasprotujejo nameram drugih držav, da bi to storile. Slovenija bi zato morala z ZDA predvsem normalno komunicirati, pokazati sposobnost demokratične, za življenje sposobne, urejene in na tržni ekonomiji temelječe države, ki je pripravljena gledati bolj v prihodnost kot v preteklost in ki je pripravljena živeti v miru s sosedi ter kot

⁹³² Zimmermann, Izvor pogube, str. 135.

⁹³³ Meier, Zakaj je razpadla Jugoslavija, str. 304.

⁹³⁴ Yugoslavia is like humpty-dumpty – all the king's horses and all the king's men are just not going to put it together again (citirano po: Sabrina P. Ramet, The United States and Slovenia 1990–1992).

enakopraven partner vstopati v integracije. Kratkoročno pa bi morala biti zlasti konstruktivna na konferenci v Haagu in dati prispevek »pri naporih za ohladitev juhe, ki smo jo (tako žal še vedno mislijo) pomagali zakuhati«. ⁹³⁵

V političnih, diplomatskih pa tudi znanstvenih krogih večinoma velja prepričanje, da razpada Jugoslavije niso povzročili zunanji dejavniki, pač pa notranje napetosti. Vendar naj bi bile po nekaterih ocenah reakcije vpletenih držav na razpad – v pričakovanju novih zavezništev in nove geopolitične karte na Balkanu – podobne oz. podobno zmotne kot pred letom 1918 ali 1941. Slovenija in Hrvaška naj bi tako spadali v interesno sfero Nemčije in Avstrije, z določenimi odstopanji tudi Italije in Madžarske, Srbija se je naslanjala na stare zaveznike Francijo in Rusijo, na regionalni ravni pa imela podporo Grčije in Romunije, reafirmirala se je nekdanja vloga Turčije zaradi napetosti v Makedoniji in na Kosovu ter vojne v »vmesni« BiH ipd. ⁹³⁶ Ali take primerjave vzdržijo, bodo pokazali prihodnji odnosi v ES. Zagotovo zgodovinskih odnosov ni mogoče kar izbrisati. Vendar je bil na drugi strani konflikt »interesnih sfer« v zvezi z Jugoslavijo znotraj dvanajsterice zgolj političen, na ravni medsebojnega prepričevanja, in podrejen skupnemu evropskemu cilju združevanja, kjer je vsakdo moral popustiti (tudi Nemčija). In odvijal se je v bistveno drugačnih geostrateških razmerah kot leta 1918 ali 1941.

Za Slovenijo sta mednarodno priznanje in sprejem v mednarodne organizacije pomenila konec osamosvojitvenih procesov. Ne glede na vso kritiko in dvome sta slovenski narod in slovenska politika pokazala dovolj volje, odločnosti in sposobnosti za organizacijo, da sta lahko izkoristila zgodovinsko priložnost in izpeljala zapoznili proces vzpostavitve lastne države. Do uresničitve je prišlo bistveno prej, kot je bilo realno pričakovati. Agonija nerešenega ali na pol rešenega jugoslovanskega vprašanja, v katerem bi bila Slovenija mednarodno še naprej del Jugoslavije ali pa bi bila kot mednarodni subjekt priznana le deloma (na posameznih področjih) oziroma le od posameznih držav, bi se lahko vlekla leta ali celo desetletja. Za gospodarski in siceršnji razvoj bi bilo to za slovensko družbo usodno civilizacijsko nazadovanje, saj bi se neskladje z razvitimi državami še povečalo (kot se je npr. v Srbiji), namesto da bi se zmanjševalo, to pa bi za sabo potegnilo vrsto socialnih, demografskih, psiholoških in drugih posledic.

K mednarodnemu uspehu je veliko prispevala mlada slovenska diplomacija, ki so jo poleg neugodnih zunanjepolitičnih okoliščin precej – a na srečo ne odločilno – ovirale tudi notranje strankarske zdrahe, rivalstvo, neizživete ambicije, večtirnost zunanje politike in navsezadnje nacionalna zagretost ter naivna pričakovanja nekaterih politikov in poslancev. Vendar vsa slovenska prizadevanja ne bi nič pomagala, če ne bi bilo drugih dejavnikov, na katere Slovenija ni imela nobenega vpliva. ES je imela toliko interesa in volje, da je

⁹³⁵ Kratka ocena politike ZDA do Republike Slovenije, Ernest Petrič, vodja predstavniškega urada RS v Washingtonu, 9. 12. 1991. Arhiv predsednika RS.

⁹³⁶ Rupnik, *Désintégration yougoslave*, str. 117.

v dogajanje posegla še dovolj zgodaj in dovolj intenzivno (v nasprotju s kasnejšim dogajanjem na ozemlju bivše Jugoslavije), jugoslovanski pritisk je bil dovolj velik, da je združil slovensko politiko, a spet ne tolikšen, da bi jo (npr. ob morebitnem ponovnem uničujočem napadu JLA) razdelil, Srbija pa zainteresirana, da Slovenija odide iz Jugoslavije. Notranje razmere v ES so bile enkratne in neponovljive (predsednikovanje Nemčije ES in njena pripravljenost jeseni 1991, da se izpostavi za priznanje Slovenije in Hrvaške), ZDA ravno prav nezainteresirane in obremenjene z zalivsko vojno, da niso še pravi čas na silo zakrpale Jugoslavije, mehanizem OZN, ki je bil osamosvajanju nenaklonjen, pa preveč okoren, da bi pravi čas posegel v dogajanje.

KRONOLOGIJA POMEMBNEJŠIH DOGODKOV 1974–1992

SLO Slovenija **YU** Jugoslavija **VE** Vzhodna Evropa **ZE** Zahodna Evropa **SV** svet

— 1974 —

- YU** 21. februar Sprejem nove ustave SFRJ. Ustava je močno okrepila samostojnost republik in avtonomnih pokrajin ter uvedla nov, zapleten delegatski sistem.
- SLO** 28. februar Sprejem nove ustave SRS.

— 1975 —

- ZE** 1. avgust Podpis Zaključnega akta KEVS v Helsinkih. Podpisali so ga šefi vlad vseh evropskih držav (razen Albanije), ZDA in Kanade. (KEVS se je začela 3. julija 1973 in je imela namen vzpostaviti varnostne mehanizme za preprečevanje konfliktov v Evropi.) V Helsinški deklaraciji, sestavnem delu Zaključnega akta, je med drugim zapisano tudi načelo o nespreminjanju meja v Evropi.

— 1977 —

- SLO** 18. oktober Prvi javni nastop punkovskega ansambla Pankrti v telovadnici gimnazije Moste v Ljubljani.

— 1978 —

- YU** 20.–23. junij 11. kongres ZKJ. Zadnji, na katerem je še sodeloval Josip Broz Tito.

— 1979 —

- ZE** 3. maj Zmaga konservativcev na volitvah v Veliki Britaniji. Predsednica vlade je postala Margaret Thatcher.
- ZE** 7.–9. junij Prve neposredne volitve v Evropski parlament.
- SV** december Začetek sovjetske okupacije Afganistana.

— 1980 —

- SLO** 26. februar Imenovanje Alojzija Šuštarja za ljubljanskega nadškofa in metropolita.

- [YU] 1. april** Podpis dolgoročnega sporazuma o sodelovanju med EGS in SFRJ. Odpravljene ali omiljene so bile carine za 70 % industrijskih izdelkov iz Jugoslavije in sprejete delne olajšave za kmetijske pridelke.
- [YU] 4. maj** Smrt predsednika SFRJ Josipa Broza Tita. Umrl je v ljubljanskem Kliničnem centru. Njegovega pogreba v Beogradu se je udeležilo 209 delegacij iz 127 držav, med njimi številni predsedniki držav, vlad, strank in druge ugledne osebnosti. S Titovo smrtjo se je v Jugoslaviji končalo obdobje t. i. titoizma, specifične (samoupravne) socialistične ureditve.
- [YU] 7. junij** Uvedba stabilizacijskih ukrepov v Jugoslaviji. Vlada je devalvirala dinar za 30 % in zamrznila cene ter s tem priznala, da je država v hudi gospodarski krizi, ki so jo dotlej zaradi Titove bolezn prikrivali.
- [VE] 14. avgust** Stavka poljskih delavcev, ki so zasedli ladjedelnico v Gdanku.
- [SV] 4. november** Zmaga konservativca Ronalda Reagana na predsedniških volitvah v ZDA.

1981

- [ZE] 1. januar** Včlanjenje Grčije v EGS.
- [YU] 11. marec** Začetek demonstracij na Kosovu. Demonstracije so se pod geslom Kosovo - republika! razširile tudi na druga kosovska mesta. Posredovala je JLA, predsedstvi SFRJ in ZKJ sta demonstracije ocenili kot »kontrarevolucijo« in 2. aprila sprejeli sklep »o razglasitvi kriznih razmer na Kosovu«, nato pa odločitev o uvedbi izrednih razmer na območju občine Priština.
- [ZE] 10. maj** Izvolitev socialista François Mitterranda za francoskega predsednika.
- [VE] 17. september** Ustanovitev sindikata Solidarnost na Poljskem. Na njem so zahtevali referendum o nezaupnici vladi. Komunistično vodstvo je to štel za nastanek opozicijske stranke, sindikalnega voditelja Lecha Wałęsa so zaprli, v spopadih s policijo in vojsko pa je bilo več ljudi ubitih.
- [VE] 13. december** Uvedba izrednih razmer na Poljskem. Ukazal jih je general Wojciech Jaruzelski zaradi protikomunističnih nemirov, ki jih je organiziral opozicijski sindikat Solidarnost, in zaradi bojazni pred morebitno intervencijo SZ, tako kot se je zgodilo 1956 na Madžarskem in 1968 na Češkoslovaškem. (Ukinjene so bile 21. julija 1983.)

— 1982 —

[YU] 26.–29. junij

12. kongres ZKJ. Kongres ni sprejel pobud za omejitve pristojnosti republiških organizacij ZK, sprejel pa je sklep o ustanovitvi komisije, ki naj bi napisala Kritično analizo funkcioniranja političnega sistema. (Delovati je začela 1983 pod vodstvom Josipa Vrhovca, delo je končala 1985. Njeni pisci so vzrok za jugoslovansko krizo videli v deformacijah sistema, ne pa v samem sistemu, ki naj bi ostal tak, kot je bil zapisan v ustavi iz 1974.) Na kongresu so se začeli javni konflikti v vodstvu ZKJ.

[YU] avgust

Objava dokumenta Začetne osnove dolgoročnega programa ekonomske stabilizacije. Izdelala ga je 1981 ustanovljena komisija ok. 300 politikov in znanstvenikov pod vodstvom Sergeja Kraigherja, tedanjega predsednika predsedstva SFRJ, ki je menila, da temeljev jugoslovanskega sistema ni treba spreminjati.

[ZE] 4. oktober

Zmaga CDU na volitvah v ZRN. Novo vlado je sestavil krščanski demokrat Helmut Kohl. (Kancler je ostal kar 16 let, do septembra 1989, in je odločilno prispeval k združitvi Nemčije.)

[SLO] 23.–24. oktober

Kongres ZSMS v Novem mestu. Podprl je mirovna, ekološka, feministična in druga gibanja civilne družbe ter jim dal možnost, da delujejo v okviru mladinske organizacije.

[VE] 10. november

Smrt Leonida Brežnjeva, dolgoletnega sovjetskega partijskega in državnega voditelja (nasledil je 1964 odstavljenega Nikito Hruščova). Uvedel je kolektivno vodstvo in izvajal politiko tekmovanja z ZDA za prevlado na svetu. Nasledil ga je Jurij Andropov, nekdanji dolgoletni vodja sovjetske obveščevalne službe (KGB).

— 1983 —

[ZE] 9. junij

Zmaga konservativcev na volitvah v Veliki Britaniji. Predsednica vlade je drugič postala Margaret Thatcher.

[SLO] 11. avgust

Objava članka Cirila Zlobca (in nato Janeza Menarta 1. septembra) s kritiko t. i. skupnih programskih jeder. S tem se je začel protest slovenskih pisateljev proti poenotenju vzgoje in izobraževanja v državi.

[SLO] 13. oktober

Ustanovitev Gledališča Sester Scipion Nasice. Bilo je del alternativne kulture mladih, imenovane Neue slovenische Kunst (NSK), ki je temeljila na kolektivizmu. Združenih je bilo več umetnostnih področij, poleg

gledališča tudi rockovska skupina Laibach (Trbovlje 1980) in likovna skupina Irwin.

1984

- [YU]** 8.-18. februar 14. zimske olimpijske igre v Sarajevu.
- [VE]** 9. februar Smrt sovjetskega partijskega in državnega voditelja Jurija Andropova. Nasledil ga je Konstantin Černenko.
- [ZE]** 17.-26. junij Druge neposredne volitve v Evropski parlament.
- [SV]** 6. november Druga zmaga Ronalda Reagana na predsedniških volitvah v ZDA.

1985

- [SLO]** 9. in 10. januar Odmevna javna tribuna Slovenski narod in slovenska kultura v Cankarjevem domu v Ljubljani. Organiziralo jo je DSP.
- [VE]** 11. marec Smrt sovjetskega partijskega in državnega voditelja Konstantina Černenka. Nasledil ga je Mihail Gorbačov.
- [VE]** 11. april Smrt albanskega državnega in partijskega voditelja Enverja Hoxha. Na stalinističen način je vladal v Albaniji od 1956, sprva v povezavi s SZ, nato s Kitajsko, na koncu pa v popolni osamitvi države. Z njegovo smrtjo se je v Albaniji postopoma in previdno začel proces destalinizacije.
- [YU]** 18.-20. april 9. kongres Zveze književnikov Jugoslavije v Novem Sadu. V razpravi o kulturni enotnosti Jugoslavije so se sprli. (Zveza je v naslednjih letih zašla v krizo in 1990, ko so iz nje izstopili slovenski pisatelji, razpadla.)
- [SV]** 19.-21. november Srečanje Mihaila Gorbačova in Ronalda Reagana v Ženevi. To je bilo od 1979 prvo srečanje predsednikov velesil, govorila sta o atomskem razoroževanju. S srečanjem se je začela končevati hladna vojna.
- [ZE]** 3. december Podpis Rimske pogodbe. Članice ES ter Portugalska in Španija so se dogovorile, da bodo do 1992 odpravile notranje meje in zagotovile enoten evropski trg s prostim pretokom ljudi, kapitala in blaga.

1986

- [SLO]** 17.-19. april 10. kongres ZKS v Ljubljani. Vodstvo ZKS je prevzela reformistična struja pod vodstvom Milana Kučana.
- [VE]** 26. april Eksplozija v jedrski elektrarni Černobil v Ukrajini. 28 ljudi je umrlo, več kot 200 jih je moralo na zdravljenje v bolnišnico. (Za posledicami sevanja je v naslednjih letih zbolelo več tisoč ljudi, mnogi med njimi so umrli.)

- ZE** 8. junij Zmaga nekdanjega predsednika OZN Kurta Waldheima na avstrijskih predsedniških volitvah. Zaradi razkritja njegove dejavnosti v nemškem Wehrmachtu med drugo svetovno vojno na Balkanu (tudi v Jugoslaviji) je izvolitev v tujini naletela na ostre reakcije.
- YU** 25.–28. junij 13. kongres ZKJ. Na njem so delegati iz JLA kritizirali napade na JLA in zahtevali, naj vojska prevzame vodstvo države, ker ZKJ in druge družbenopolitične sile tega niso zmožne storiti.
- YU** 24. september Objava delov Memoranduma SANU v časopisu Večernje novosti v Beogradu.
- SV** 12. oktober Srečanje Gorbačova in Reagana v Reykjaviku na Islandiji. Predsednika sta govorila o razoroževanju obeh velesil, vendar sestanek ni bil uspešen.
- VE** 19. december Konec konfinacije svetovno znanega sovjetskega disidenta Andreja Saharova. (Od 1980 je živel v pregnanstvu v sibirskem mestu Gorki.)
-
- 1987 —
- VE** januar Začetek reforme, »perestrojke«, v SZ pod vodstvom Mihaila Gorbačova. (Za reformo je bila najprej značilna »glasnost«, to je možnost, da ljudje javno povedo, kaj mislijo, sledil je neuspešen poskus gospodarske reforme, ki je zelo poslabšal življenjski standard, zaradi česar je postal Gorbačov močno nepriljubljen.)
- SLO** 18. februar Izid 57. številke Nove revije s prispevki za slovenski nacionalni program.
- SLO** 16. marec Javna tribuna DSP v Cankarjevem domu v Ljubljani o amandmajih k zvezni ustavi. Z njo se je začela oblikovati ustavna alternativa, ki je združevala razna društva in organizacije.
- SLO** april–maj Afera zaradi plakata za dan mladosti (Titov rojstni dan). Slovenska skupina Novi kolektivizem je za predlogo plakata vzela nacistični plakat Richarda Kleina.
- VE** 6.–8. junij Demonstracije mladih v Berlinu. Zahtevali so porušitev Berlinskega zidu. Začele so se v vzhodnem Berlinu v času, ko je na zahodni strani potekal koncert Davida Bowieja (6. junija). Vzhodnoevropska policija je demonstrante razgnala.
- YU** 3. september Smrtonosni strelji v paračinski vojašnici. Albanski vojak Aziz Kelmendi je z brzostrelko ubil štiri vojake in nato še sebe.

- [ZE] 7. september** Obisk predsednika NDR Ericha Honeckerja v ZRN. To je bil prvi državniški obisk kakega vzhodnonemškega voditelja v Zahodni Nemčiji.
- [YU] 23. september** 8. seja CK ZK Srbije v Beogradu. Bila je zaključno dejanje v spopadu dveh frakcij, ki se je začel maja. Seja je bila začetek Miloševićevega pohoda na oblast v Srbiji.
- [SV] 8.–10. december** Srečanje Mihaila Gorbačova in Ronalda Reagana v Washingtonu. Podpisala sta dogovor o razoroževanju.
- [VE] 10. december** Odstop dolgoletnega voditelja češkoslovaške komunistične partije Gustava Husaka.
- [SLO] 15. december** Ustanovitev prvega neodvisnega sindikata v Litostroju v Ljubljani. Ustanovil ga je France Tomšič.

1988

- [YU] 7. januar** Odločitev za spremembo srbske ustave. (S sprejetjem amandmajev je srbska skupščina potem zavlačevala, saj je Srbiji, potem ko je Milošević konec istega leta z mitingi dosegel zamenjavo političnih vodstev v obeh pokrajinah – in tudi v Črni gori –, staro stanje ustrezalo, ker je v federaciji lahko nastopala s tremi glasovi.)
- [VE] 17. januar** Demonstracije proti komunističnemu režimu v vzhodnem Berlinu. V njih je sodelovala skupina ok. 120 pripadnikov raznih gibanj in organizacij za mir in človekove pravice, ki je za proteste izkoristila tradicionalno proslavo ob obletnici uboja komunističnih voditeljev Rose Luxemburg in Karla Liebknechta.
- [SLO] februar** Ustanovitev komisije DSP za pripravo gradiva nove slovenske ustave (t. i. pisateljske ustave).
- [YU] 14.–18. marec** Obisk Mihaila Gorbačova v Jugoslaviji. Med drugim je bil tudi v Sloveniji in jo označil za »socialistični laboratorij«.
- [YU] 25. marec** Seja vojaškega sveta v Beogradu. Politični liberalizaciji v Sloveniji je pripisal protirevolucionaren značaj in sklenil, da bo ukrepal.
- [SV] 14. april** Začetek umika 115 000 sovjetskih vojakov iz Afganistana. (Zadnji vojak je državo zapustil 15. februarja 1989.)
- [ZE] 10. maj** Druga izvolitev Françoisa Mitterranda za francoskega predsednika.
- [SLO] 12. maj** Ustanovitev Slovenske kmečke zveze (v okviru SZDL) in Zveze slovenske kmečke mladine (v okviru ZSMS).
- [YU] sredina maja** Uvedba t. i. majskega paketa ekonomskih ukrepov. Vlada Branka Mikulića jih je bila prisiljena sprejeti

pod pritiskom Mednarodnega denarnega sklada. V jugoslovansko gospodarstvo so bili uvedeni nekateri tržni mehanizmi. Zamrznitev plač je povzročila nezadovoljstvo in proteste delavcev, ukrepi so v naslednjih mesecih propadli.

VE 25. maj

Odstop voditelja madžarske KP in države Janosa Kádárja. Od 1956, ko so sile Varšavskega pakta intervenirale na Madžarskem, je bil vodilni madžarski politik. Dopustil je specifično, mehkejšo inačico komunizma, ki je na gospodarskem področju omogočala več zasebne pobude, vendar je bil tesno povezan s SZ.

SLO 31. maj

Aretacija Janeza Janše.

SV 1. junij

Srečanje Mihaila Gorbačova in Ronalda Reagana v Moskvi. Ratificirala sta sporazum o razoroževanju raket srednjega dosega.

SLO 3. junij

Ustanovitev Odbora za varstvo pravic Janeza Janše. Nastal je na pobudo Igorja Bavčarja. Kmalu se je preimenoval v Odbor za varstvo človekovih pravic. (Deloval do aprila 1990.)

VE 27. junij

Množične demonstracije v Bukarešti. Ok. 50 000 ljudi je protestiralo proti manjšinski politiki romunskega voditelja Nicolaeja Ceaușescuja, ki je hotel porušiti ok. 15 000 romunskih vasi (vključno z naselji romunskih Madžarov in Nemcev) in zgraditi velikanski kmetijsko-industrijski kompleks.

VE 3. julij

Konferenca sovjetske KP o reformah v Moskvi. Ok. 500 delegatov je po ostrih polemikah podprlo kompromisno usmeritev, ki jo je predlagal Mihail Gorbačov.

YU 9. julij

Miting v podporo enotni Srbiji v Novem Sadu. Z njim se je začela t. i. protibirokratska revolucija – rušenje političnih vodstev, ki so nasprotovala ideji o združitvi vseh ozemelj, kjer žive Srbi, v eno državo.

SLO 18.–27. julij

Proces proti četverici pred vojaškim sodiščem v Ljubljani. Ivan Borštner je bil obsojen na štiri leta, Janez Janša in Franci Zavrl na leto in pol, David Tasić pa na pet mesecev zapora.

SLO 4. oktober

Ustanovitev Sveta za varstvo človekovih pravic pri RK SZDL.

YU 17. oktober

17. seja CK ZKJ v Beogradu. Na glasovanju o zaupnici predsedstvu CK ZKJ edino srbski predstavnik ni dobil podpore. To je bilo označeno za »nepriincipialno koalicijo«
proti Srbiji.

- [SV]** 5. november Zmaga konservativnega politika Georgea Busha na predsedniških volitvah v ZDA.
- [YU]** 30. december Odstop zvezne vlade pod vodstvom Branka Mikulića. V zgodovini socialistične Jugoslavije se je kaj takega zgodilo prvič.

— 1989 —

- [SLO]** 11. januar Ustanovitev Slovenske demokratične zveze.
- [VE]** 15. januar Množična manifestacija v Pragi na kraju, kjer se je 16. januarja 1969 v protest proti vojaški intervenciji sil Varšavskega pakta zažgal češki študent Jan Palach. (Protesti in demonstracije so se nadaljevali tudi v naslednjih tednih, opozicija je zahtevala izpustitev zaprtega pisatelja in disidenta Václava Havla – izpustili so ga 13. maja –, v peticiji s podpisi več kot 1000 javnih osebnosti pa, naj se oblast začne z njo pogajati.)
- [YU]** 19. januar Izvolitev zvezne vlade pod vodstvom Anteja Markovića.
- [YU]** 4. februar Stavka albanskih rudarjev v rudniku Trepča. Vzrok je bila napovedana sprememba srbske ustave, s katero bi bil ukinjen avtonomni položaj Kosova in Vojvodine. (Rudarji so ostali v jami do konca februarja.)
- [SLO]** 16. februar Ustanovitev Socialdemokratske zveze.
- [YU]** 27. februar Uvedba izrednih razmer na Kosovu. Razglasilo jih je predsedstvo SFRJ in s tem prisililo rudarje v Trepči, da so prekinili stavko. (Izredne razmere so bile ukinjene 12. julija.)
- [SLO]** 27. februar Množično zborovanje z naslovom Za mir in sožitje ter proti uvedbi izrednih razmer na Kosovu v Cankarjevem domu v Ljubljani. Organizirale so ga različne uradne in opozicijske organizacije. V nekaterih govorih so bila zaznavna tudi razmišljanja, da bi Slovenija lahko zapustila skupno državo.
- [YU]** 28. februar Študentske demonstracije pred skupščino SFRJ v Beogradu. Organizirala jih je srbska politika kot odgovor na zborovanje v Cankarjevem domu. Ok. 5000 študentom se je čez dan pridružilo več tisoč delavcev. Množica je zahtevala aretacijo albanskega komunističnega voditelja Azema Vllasija. (Milošević je obljubil aretacije albanskih voditeljev, kar se je nato res zgodilo. Proti Sloveniji je Srbija uvedla gospodarsko vojno.)
- [SLO]** 3. marec Začetek delovanja Koordinacijskega odbora organizatorjev zbora v Cankarjevem domu. V njem so pred-

stavniki opozicije in družbenopolitičnih organizacij skušali oblikovati politični program. (Ker niso našli skupnega jezika, sta nastala dva programa: Majniška deklaracija 1989 in Temeljna listina Slovenije.)

VE 26. marec

Parlamentarne volitve v SZ. Volivci so prvič po 70 letih lahko izbirali med več kandidati. V Moskvi je vodja mestne partijske organizacije in zagovornik reform Boris Jelcin dobil skoraj 90 % glasov.

YU 28. marec

Sprejem amandmajev k srbski ustavi. S tem je bila odpravljena avtonomija Kosova in Vojvodine.

SLO 2. april

Neposredne volitve za člana predsedstva SFRJ. Izvoljen je bil Janez Drnovšek, ki je premagal uradnega kandidata Marka Bulca. (Slovenska skupščina ga je 14. aprila tudi uradno razglasila za člana predsedstva SFRJ iz Slovenije, 15. maja je po utečenem vrstnem redu postal predsednik predsedstva.)

VE 5. april

Začetek okrogle mize na Poljskem. Rezultat pogajanj med opozicijo in oblastjo je bila pogodba, ki je določila, da bodo prve volitve za poslance v senatu povsem svobodne, za poslance v sejmju pa je oblast dovolila svobodne volitve za 35 % mest. Tudi delovanje sindikata Solidarnost je bilo spet dovoljeno.

VE 2. maj

Odprtje Madžarske proti zahodu. Vojaki so začeli odstranjevati bodečo žico, alarmne sisteme in druge ovire na 350 km dolgi meji med Madžarsko in Avstrijo. Ukrep je bil posledica reformne politike na Madžarskem po Kádárjevem odstopu. (Ograja je bila v celoti odstranjena do začetka 1990, kar je povzročilo množičen beg iz Madžarske in drugih vzhodnoevropskih držav na Zahod.)

SLO 8. maj

Protestno zborovanje zaradi odhoda Janeza Janše na prestajanje kazni. Na zborovanju je bila prebrana tudi Majniška deklaracija 1989.

SV 4. junij

Krvava zadušitev mirnih demonstracij v Pekingu. Vojška je na 100 000-glavo množico (večinoma študentov), ki se je na Trgu nebeškega miru zbirala od sredine aprila in zahtevala spoštovanje človekovih pravic, demokratizacijo ter gospodarske reforme, krenila s tanki. Po neuradnih podatkih je bilo ubitih ok. 3600 ljudi, po uradnih pa 300. (Po zatrtju upora so zaprli ok. 120 000 ljudi, 34 jih je bilo usmrčenih. Ravnanje kitajskih oblasti je izzvalo množične proteste po svetu.)

VE 4. in 18. junij

Prve večstrankarske volitve na Poljskem. Solidarnost je v senatu dobila 99 sedežev od 100 možnih, v sejm pa (po dogovoru z okroglo mize) vseh 160 sedežev, za katere so bile možne svobodne volitve. S podporo manjših strank je član Solidarnosti Tadeusz Mazowiecki postal prvi nekomunistični predsednik vlade. V 24-članski vladi so bili tudi štirje komunistični ministri.

SLO 11. junij

Ustanovitev stranke Zeleni Slovenije.

VE 16. junij

Rehabilitacija Imreja Nagya na Madžarskem. Bil je predsednik vlade v času madžarske revolucije in upora proti SZ 1956, usmrčen 1958. Žalne slovesnosti ob rehabilitaciji v Budimpešti se je udeležilo ok. 300 000 ljudi.

SLO 22. junij

Objava Temeljne listine Slovenije.

YU 28. junij

Svečana proslava na Kosovu ob 600-letnici kosovske bitke. Udeležil se je ves jugoslovanski državni vrh, vključno z novoizvoljenim predsednikom zveznega predsedstva Janezom Drnovškom. Glavni govornik, predsednik predsedstva SR Srbije Slobodan Milošević, je napovedal možnost oboroženih spopadov v Jugoslaviji.

SLO 22. september

Ustanovitev Okrogle mize pri RK SZDL. Nasledila je Koordinacijski odbor organizatorjev zbora v Cankarjevem domu. V njenem okviru naj bi se predstavniki oblasti in opozicije po poljskem vzoru dogovorili za izvedbo večstrankarskih volitev. (Novembra je razpadla.)

YU 26. september

Izredna seja CK ZKJ v Beogradu. Preprečila naj bi sprejetje amandmajevev k slovenski ustavi. Kljub pritisku slovenski člani zveznega CK niso popustili, češ da so dolžni upoštevati interese lastnega naroda.

SLO 27. september

Sprejem ustavnih amandmajevev v slovenski skupščini. Okrepila se je suverenost republike, črtano je bilo tudi določilo o vodilni vlogi ZKS, s čimer je bil omogočen formalni nastanek drugih političnih strank.

VE 7. in 8. oktober

Obisk Mihaila Gorbačova v NDR. Prebivalci so ga navdušeno pozdravili, začele so se množične demonstracije v Leipzigu in Berlinu z zahtevami po demokraciji.

VE 8. oktober

Preimenovanje madžarske KP v socialistično stranko.

VE 18. oktober

Odstop vzhodnonemškega voditelja Ericha Honeckerja. NDR je vodil od 1971.

- VE** 23. oktober Preimenovanje Madžarske iz »ljudske republike« v »republiko«.
- VE** 9. november Odprtje meje med NDR in ZRN. Odločitev o tem je pod pritiskom množic sprejelo vzhodnonemško vodstvo. (Mejo je v naslednjih dneh prestopilo nekaj milijonov ljudi. Ljudje so najprej zasedli, nato pa postopoma začeli rušiti Berlinski zid, ki je bil skoraj tri desetletja simbol razdeljene Evrope. Na Zahod je prek njega prebegnilo 41000 ljudi, 80 jih je bilo pri tem ubitih. Zadnja žrtev, 22-leten mladenič, je padla 6. februarja 1989.)
- YU** 17. november Predsedstvo SFRJ je sprejelo predlog ustavnih sprememb, po katerem naj bi se Jugoslavija preoblikovala v moderno federacijo. Slovenija je predlog zavrnila.
- VE** 24. november Množične demonstracije v Pragi. Zaradi njih je odstopilo celotno vodstvo češkoslovaške KP.
- SLO** 27. november Ustanovitev predvolilne koalicije Demos. Ustanovile so jo Slovenska demokratična zveza, Socialdemokratska zveza Slovenije, Slovenski krščanski demokrati, Kmečka zveza Slovenije. (Kasneje so se pridružili še Zeleni Slovenije, Liberalna stranka in Sivi panterji.)
- ZE** 28. november Objava načrta o združitvi Nemčij. Načrt, ki je obsegal deset točk, je objavil kancler Helmut Kohl. Po združitvi naj bi Nemčija do skupnih volitev delovala kot nekakšna konfederacija.
- SLO** 1. december »Miting resnice« v Ljubljani. Napovedalo ga je Združenje za vrnitev Srbov in Črnogorcev na Kosovo (Božur) za obletnico nastanka Kraljevine SHS. Z vlaki in avtobusi naj bi nanj prišli Srbi iz vse Jugoslavije. Slovenske oblasti so miting prepovedale in pripravile stroge varnostne ukrepe. Zbralo se je le nekaj ljudi, večinoma v Ljubljani živečih Srbov.
- SV** 2. december Srečanje Georgea Busha in Mihaila Gorbačova na Malti. Podprla sta demokratične procese v Evropi. Bush je SZ in vzhodnoevropskim državam ponudil gospodarsko pomoč.
- VE** 10. december Prve večstrankarske volitve po 1948 na Češkoslovaškem. Zmagal je Državlanski forum, koalicija strank in skupin pod vodstvom Václava Havla.
- YU** 18. december Predstavitve programa gospodarskih reform. Premier Ante Marković je v zvezni skupščini predstavil program reform (cilj reformnih ukrepov, ki so začeli veljati 1. januarja 1990) sta bila tržno gospodarstvo in

privatizacija). Uvedel je fiksni tečaj dinarja (v razmerju do DEM 7 : 1).

- SLO** 22. in 23. december 11. kongres ZKS. Sklenili so, da bodo na kongresu ZKJ zahtevali preobrazbo ZKJ v zvezo samostojnih organizacij, demokratizacijo Jugoslavije in da morebitna drugačna stališča na zveznem kongresu ne bodo vezovala slovenskih delegatov.
- VE** 28. december Izvolitev Slovaka Aleksandra Dubčka za predsednika češkoslovaškega parlamenta. Dubček je bil vodja čeških komunistov v času »praške pomladi« 1968 in nato odstavljen.
- VE** 29. december Zmaga Václava Havla na predsedniških volitvah na Češkoslovaškem.

1990

- SLO** 8. januar Razpis prvih večstrankarskih volitev v Sloveniji.
- YU** 20.–22. januar 14. (izredni) kongres ZKJ v Beogradu. Vsi predlogi slovenskih delegatov za reformo ZKJ in Jugoslavije so bili zavrnjeni, zato so slovenski in hrvaški delegati kongres zapustili. (Po neuspešnih poskusih, da bi kongres nadaljevali, je ZKJ razpadla.)
- SLO** 4. februar Konferenca ZKS v Ljubljani. Potrdila je odločitev slovenskih delegatov za odhod s 14. kongresa ZKJ, razglasila osamosvojitve ZKS in spremenila ime v ZKS – Stranka demokratične prenove. Milana Kučana je na predsedniškem mestu zamenjal Ciril Ribičič.
- YU** 20. februar Sklep predsedstva SFRJ o uvedbi izrednih razmer in posredovanju JLA na Kosovu zaradi albanskih demonstracij in nemirov. (Sredi marca je srbska milica prevzela funkcije pokrajinske. Iz dotodanjih zveznih odredov milice, ki naj bi skrbeli za mir na Kosovu, sta najprej Slovenija, nato pa še Hrvaška umaknili svoje enote. Izredne razmere so bile ukinjene 18. aprila.)
- VE** 24. februar Prve večstrankarske volitve v Litvi in Moldaviji. V obeh republikah sta zmagali nacionalistični opozicijski stranki. V naslednjih tednih so večstrankarske volitve potekale tudi v drugih sovjetskih republikah.
- YU** 1. marec Razorožitev hrvaških miličnikov v Pakracu. Razorožili so jih srbski kolegi, ki so na postaji tudi sneli hrvaško in obesili srbsko zastavo. (Naslednji dan je hrvaška milica postajo zavzela. Po samovoljni odločitvi predsednika predsedstva SFRJ je intervenirala JLA, da bi ločila sprti strani.)

SLO 7. in 8. marec

Sprejem novih dopolnil k slovenski ustavi. Iz uradnega naziva republike je bil izpuščen pridevnik »socialistična«. Sprejeta je bila tudi Deklaracija o urejanju razmerij, ki imajo splošni pomen za Slovenijo. Z njo je skupščina izvršnemu svetu naložila, naj pripravi konfederalni načrt o ureditvi Jugoslavije (kar je ta do konca mandata konec aprila tudi storil).

VE 11. marec

Razglasitev neodvisnosti Litve. Nova oblast je objavila kontinuiteto z državno neodvisnostjo, ki jo je Litva dosegla 1918. V Moskvi so odločitev novega, nekomunističnega vodstva zavrnil.

VE 13. marec

Odprava vodilne vloge sovjetske KP.

VE 15. marec

Uvedba funkcije predsednika države v SZ. Parlament je izvolil Mihaila Gorbačova.

VE 18. marec

Prve večstrankarske volitve v Latviji in Estoniji. V obeh republikah sta zmagali nacionalistični opozicijski stranki.

VE 25. marec

Prve večstrankarske volitve na Madžarskem. Zmagale so opozicijske konservativne stranke. Prvi nekomunistični predsednik vlade je postal József Antall, vodja Madžarskega demokratičnega foruma (krščansko-demokratske stranke).

YU 6. april

Predlog občine Knin za oblikovanje Skupnosti občin severne Dalmacije in Like, v katerih je živel srbsko prebivalstvo.

SLO 8. in 22. april

Prve večstrankarske volitve v Sloveniji. Zmagala je združena opozicija (Demos). Na volitvah v tri zборе (družbenopolitični zbor, zbor občin in zbor združenega dela - vsak od zborov je štel po 80 poslancev) je Demos skupaj dobil 126 glasov, od drugih strank pa največ Stranka demokratične prenove (bivša ZKS). V skupščino je posamično prišlo deset strank, predstavniki obeh manjšin in nekaj neodvisnih kandidatov. Neposredno je bilo izvoljeno predsedstvo republike: za predsednika Milan Kučan, za člane pa Matjaž Kmecl, Ivan Oman, Dušan Plut in Ciril Zlobec.

YU 22. in 23. april

Prve večstrankarske volitve na Hrvaškem (nadaljevanje 5. in 6. maja). Zmagala je HDZ z 42 % (v parlamentu je zaradi volilnega sistema dobila 58 % vseh sedežev). Za predsednika je bil izvoljen Franjo Tuđman.

VE 30. april

Razglasitev neodvisnosti Estonije.

VE 4. maj

Razglasitev neodvisnosti Latvije.

- ZE** 5. maj Začetek pogovorov o nemški združitvi. Ministri štirih velesil (ZDA, SZ, Velike Britanije in Francije) ter oba nemška ministra (DDR in ZRN) so razpravljali o pogojih za nemško združitve (t. i. pogajanja 2 + 4). Glavna problema sta bila priznanje nemško-poljske meje in članstvo Nemčije v Natu.
- YU** 15. maj Menjava predsednika predsedstva SFRJ. Novi predsednik je postal srbski predstavnik Borisav Jović. Zavezal se je za to, da bi zvezna skupščina čim prej sprejela zakon o odcepitvi republik.
- SLO** 17. maj Konstitutivna seja nove slovenske skupščine. Za predsednika je bil izvoljen France Bučar.
- SLO** 17. maj Izvolitev nove slovenske vlade. Predsednik republike je mandat za sestavo nove vlade zaupal predsedniku SKD Lojzetu Peterletu, ker so krščanski demokrati znotraj Demosa dobili največ glasov in so po internem dogovoru med koalicijskimi strankami do tega imeli pravico. Nova vlada je štela 27 članov, med njimi tudi nekaj ministrov iz opozicijskih vrst.
- SLO** 17. maj Začetek razoroževanja slovenske TO. (Slovensko predsedstvo je po intervencijah s terena predajo orožja zaustavilo 19. maja.)
- VE** 20. maj Prve večstrankarske volitve v Romuniji. Zmagala je Fronta narodne rešitve.
- VE** 23. maj Zamrznitev deklaracije o neodvisnosti Litve. To je Litva storila pod pritiskom SZ.
- VE** 10. in 17. junij Prve večstrankarske volitve v Bolgariji. Zmagali so reformirani komunisti.
- YU** 26. junij Razpustitev kosovske skupščine in ukinitvev pokrajinskega IS. Sklep o tem je sprejela skupščina SR Srbije. (Kosovski Albanci so začeli organizirati vzporedno ilegalno oblast z lastnimi volitvami in predstavnimi organi, šolskim in drugimi sistemi.)
- SLO** 2. julij Sprejem Deklaracije o suverenosti Republike Slovenije v republiški skupščini. Deklaracija je bila predvsem manifestativne narave.
- SV** 2. julij Napad Iraka na Kuvajt.
- VE** 2. julij Ponovna izvolitev Mihaila Gorbačova za generalnega sekretarja KP SZ. Boris Jelcin je iz partije izstopil.
- YU** 5. julij Zamenjava kosovskega predstavnika v predsedstvu SFRJ. Sklep o tem je sprejela srbska skupščina.
- SLO** 8. julij Spravna slovesnost v Kočevskem Rogu. Potekala je pred množičnim grobiščem po vojni pobitih domo-

- brancev. Na njej sta sodelovala predsednik predsedstva Milan Kučan in nadškof Alojzij Šuštar. Udeležilo se je je več deset tisoč ljudi.
- [ZE] 16. julij** Dogovor Kohla in Gorbačova o tem, da bodoča združena Nemčija lahko ostane v Natu. Po združitvi naj bi na ozemlju NDR še tri do štiri leta ostale sovjetske čete, Nato pa v tem času tam ne bi nameščal svojih enot. Bodoča nemška vojska naj ne bi štela več kot 370 000 vojakov.
- [SLO] 18. julij** Sprejem predloga predsedstva za pripravo nove ustave v slovenski skupščini.
- [YU] 25. julij** Sprememba hrvaškega grba, zastave in uradnega imena države. Hrvaški sabor je iz uradnega imena Hrvaške črtal pridevnik »socialistična« ter uvedel nov grb in zastavo.
- [SLO] avgust** Začetek delovanja t. i. manevrske strukture Narodne zaščite.
- [YU] 7. avgust** Razglasitev Kosova za republiko. Razglasila ga je ilegalna kosovska skupščina.
- [YU] 8. avgust** Sprejem zvezne zakonodaje o izvedbi večstrankarskih volitev v Jugoslaviji. (Volitve zaradi nasprotovanja Slovenije in Hrvaške ter nato razpada Jugoslavije nikoli niso bile izvedene.)
- [YU] 17. avgust** Referendum o kulturni avtonomiji v Kninski krajini. (Sledili so nacionalni nemiri, ki so se razširili na Liko, Kordun, Slavonijo, Banijo in zahodni Srem, kjer so ustanavljali SAO, ki so se izrekle za priključitev k Srbiji oz. Jugoslaviji.)
- [SV] 9. september** Srečanje Georgea Busha in Mihaila Gorbačova v Helsinkih. Prvič po drugi svetovni vojni sta imeli obe velenili enako mnenje o regionalni krizi (zalivski vojni). Govorila sta tudi o nemški združitvi in zmanjševanju strateške oborožitve.
- [VE] 12. september** Konec pogajanj o nemški združitvi na srečanju v Moskvi.
- [SLO] 28. september** Sprejem ustavnih dopolnil o obrambi v slovenski skupščini. Pristojnost nad TO v miru je prevzelo republiško predsedstvo (ob morebitnem napadu od zunaj je še vedno veljalo določilo o enotnosti oboroženih sil SFRJ).
- [YU] 1. oktober** Razglasitev avtonomije Kninske krajine.
- [ZE] 3. oktober** Slovesna razglasitev združitve ZRN in NDR.

- ZE** 4. oktober Prvo skupno zasedanje nemškega parlamenta (nekdanje ZRN in NDR).
- YU** 4. oktober Objava hrvaško-slovenskega predloga za konfederacijo. (Druge republike so ga zavrnila.)
- SLO** 4. oktober Zasedba štaba TO v Ljubljani. Zasedli so ga pripadniki JLA, potem ko je predsedstvo odstavilo načelnika TO v Sloveniji Ivana Hočevarja in na njegovo mesto imenovalo Janeza Slaparja.
- YU** 24. oktober Pogovor delegacije Demosa s predstavniki srbske opozicije v Beogradu. Pred volitvami v Srbiji je srbska opozicija na Jugoslavijo gledala podobno kot Milošević.
- SV** 7. november New York Times je objavil vest o predvidevanju CIE, da bo Jugoslavija razpadla najkasneje v 18 mesecih.
- YU** 11. november Prve večstrankarske volitve v Makedoniji. Zmagala je nacionalistična opozicijska stranka VMRO - DPMNE. Za predsednika je bil izvoljen Kiro Gligorov, ki je že prej več kot 40 let opravljal vodilne funkcije v Makedoniji in Jugoslaviji.
- YU** 18. november Prve večstrankarske volitve v BiH. Vsak od treh narodov je glasoval za svojo nacionalno stranko (HDZ je dobila 14,7% glasov, Srbska demokratska stranka 26,5% in Stranka demokratične akcije 37,8% glasov). Reformirani komunisti so dobili le 6%, Markovičeva Zveza reformnih sil pa 5,6%. Predsednik je postal Alija Izetbegović.
- YU** 19. november Javna predstavitev stranke ZKJ - Gibanje za Jugoslavijo. Prvo zborovanje je bilo v Sava centru v Beogradu.
- ZE** 21. november Zasedanje KEVS v Parizu, formalna razglasitev konca hladne vojne. Sprejeli so Pariško listino za novo Evropo in ustanovili nekatere nove organe KEVS, med njimi odbor visokih uradnikov in center za preprečevanje spopadov s sedežem na Dunaju.
- ZE** 22. november Odstop Margaret Thatcher. Novi britanski premier je postal konservativec John Major.
- YU** 9. december Večstrankarske volitve v Črni gori in Srbiji. Zmagala sta socialistični stranki, ki sta izšli iz nekdanje ZK.
- VE** 9. december Izvolitev Lecha Wałęsa za predsednika Poljske.
- YU** 22. december Sprejem nove (t. i. božične) ustave na Hrvaškem. Uvedla je polpredsedniški sistem.
- SLO** 23. december Plebiscit o osamosvojitvi Slovenije.
- SLO** 26. december Uradna razglasitev rezultatov plebiscita. Glasovanja se je udeležilo 93,2% volilnih upravičencev, za je gla-

sovalo 88,2 % vseh volivcev. (Po zakonu naj bi bila plebiscitna odločitev uresničena v šestih mesecih.)

— 1991 —

- YU** januar, februar Pogovori v predsedstvu SFRJ o rešitvi jugoslovanske krize. Udeleževali so se jih predsedniki (predsedstev) republik, predsednik zvezne vlade Ante Marković, obrambni minister ter nekateri drugi predstavniki vlade.
- VE** 7. januar Poseg sovjetskih padalskih enot v baltiških republikah. Sovjetsko vodstvo je želelo preprečiti izvedbo osamosvojitvenih ukrepov.
- YU** 8. januar Razkritje vdora Srbije v jugoslovanski denarni sistem. V javnosti se je razvedelo, da si je pri NBJ iz primarne emisije »sposodila« 18 milijard in 243 milijonov dinarjev (1,4 milijarde dolarjev).
- SLO** 9. januar Objava memoranduma slovenske vlade. V njem je zvezni vladi očitala zapoznelo in neučinkovito reagiranje na srbski vdor v jugoslovanski denarni sistem in napovedala, da bo federaciji za proračun nakazovala le kotizacijo. Memorandum je potrdila tudi slovenska skupščina.
- YU** 9. januar Sprejem sklepa o razorožitvi in razpustitvi vseh posebnih enot, ki niso v sestavi JLA. Sklep je sprejelo zvezno predsedstvo.
- VE** 11. januar Sovjetski vojaški ukrepi v Vilni. Vojaki so zasedli glavne državne urade, poskus zasedbe radia in TV jim ni uspel. Med branilci je umrlo 15 ljudi, 64 pa je bilo ranjenih.
- YU** 17. januar Sklep skupščine SFRJ, da se nobena republika ne more odcepiti, dokler ne bodo določeni pogoji, po katerih se lahko uresniči v ustavi zapisana pravica do samoodločbe. (Sklep je bil reakcija na uspešno izveden plebiscit o osamosvojitvi Slovenije decembra 1990.)
- YU** 24. januar Pogovor slovenske in srbske delegacije v Beogradu o slovenskem predlogu za konfederacijo. (Bil je interpretiran kot slovensko priznanje, da imajo Srbi pravico živeti v eni državi, in kot srbski pristanek, da se Slovenija lahko odcepi.)
- YU** 26. januar Pogovor o predlogu za konfederacijo med slovensko delegacijo in vodstvom BiH v Sarajevu.
- YU** 30. januar Pogovor o predlogu za konfederacijo med slovensko in črnogorsko delegacijo v Ljubljani.

- YU 6. februar** Pogovor o predlogu za konfederacijo med slovensko in makedonsko delegacijo v Ljubljani.
- VE 9. februar** Referendum o neodvisnosti Litve. Udeležilo se ga je 84,5% volilnih upravičencev, od tega jih je 90,55% glasovalo za.
- SLO 20. februar** Sprejem resolucije o razdružitvi v slovenski skupščini. Z njo je Slovenija po neuspešnih pogovorih o konfederaciji skupščinam drugih republik predlagala sporazumno združitev SFRJ na dve ali več suverenih in neodvisnih držav. (Naslednji dan je podobno resolucijo sprejel tudi hrvaški sabor. Zvezno predsedstvo je 1. marca oba predloga zavrnilo.)
- VE 20. februar** Demonstracije v Albaniji. Demonstranti so odstranjevali spomenike Enverja Hoxhe. Vlada je morala odstopiti.
- VE 25. februar** Ukinitve Varšavskega pakta. Zunanji in obrambni ministri vzhodnoevropskih držav so sklep o tem sprejeli na srečanju v Budimpešti.
- YU 28. februar** Razdružitev SAO Krajine od Hrvaške. Sklep sta sprejela t. i. srbski nacionalni svet in izvršni odbor SAO Krajine v Kninu z utemeljitvijo, da se Srbi nimajo namena ločiti od jugoslovanske države.
- YU marec** Srečanje hrvaškega in srbskega predsednika, Franja Tuđmana in Slobodana Miloševića, v Karadžordevu. Dogovarjala sta se o zrušitvi vlade Anteja Markovića in delitvi BiH. (Naslednji sestanek v zvezi z delitvijo BiH sta imela 14. aprila v Tikvešu v bližini Osijeka, kasneje sta se v zvezi s tem sestala še večkrat, kot predsednika 48-krat.)
- VE 3. marec** Referendum o neodvisnosti Latvije in Estonije. Prebivalci so se z veliko večino izrekli za.
- SLO 8. marec** Sprejem ustavnega zakona o služenju vojaškega roka v slovenski skupščini. Z njim služenje vojaškega roka v JLA za državljane Slovenije ni bilo več obvezno.
- YU 9. marec** Množične demonstracije v Beogradu. Organizirala jih je opozicija proti Miloševićevemu režimu. Srbsko vodstvo se je za pomoč obrnilo na JLA.
- YU 12. marec** Seja zveznega predsedstva o uvedbi izrednih razmer v SFRJ. O tem so razpravljali na zahtevo JLA.
- YU 13. marec** Skrivni obisk Veljka Kadrijevića v SZ. Jugoslovanski obrambni minister je brez vednosti vlade in predsedstva SFRJ tam iskal podporo za armadne ukrepe.

- YU 14. in 15. marec** Nadaljevanje seje zveznega predsedstva o uvedbi izrednih razmer v SFRJ. Del seje je potekal v podzemnih bunkerjih JLA na Dedinju v Beogradu. Polovica članov predsedstva se z uvedbo izrednih ukrepov ni strinjala. Zato je tedanji predsednik predsedstva Borisav Jović po seji odstopil, da bi s tem vojski omogočil uresničitev načrta, vendar vojaški vrh državnega udara ni upal izvesti. (Čez nekaj dni je zato srbska skupščina Jovićevo odstop zavrnila in tudi sam ga je preklical.)
- VE 17. marec** Referendum o bodoči povezavi sovjetskih republik. Volivci so se izrekli za ustanovitev Skupnosti neodvisnih držav. Referendum so bojkotirali v baltičskih državah, Gruziji, Armeniji in Moldaviji.
- SLO 18. marec** Ustanovitev koordinacijskega telesa republiških organov za primer izrednih razmer. Uvedlo ga je slovensko predsedstvo. (Med intervencijo JLA v Sloveniji je koordinacijsko telo usklajevalo ukrepe osamosvajanja na vojaškem, političnem in diplomatskem področju.)
- YU 19. marec** Objava zahteve vojaškega sveta za redno financiranje JLA, vrnitev TO pod armadno pristojnost in nemoten potek nabora v Sloveniji. Vojaški svet je podprl tudi premier Ante Marković, ki je od Slovenije zahteval, naj preda poveljevanje TO armadi in prekliče sklep o nepošiljanju nabornikov v JLA. Armada je kmalu zagrozila, da bo po 15. maju sama prišla po nabornike, če jih dotlej Slovenija ne bo začela ponovno pošiljati.
- YU 27. marec** Sestanek predsednikov republik v Splitu. Razpravljali so o reševanju jugoslovanske krize in bodoči ureditvi Jugoslavije.
- YU 31. marec** Spopadi med milico SAO Krajine in hrvaškimi miličniki na Plitvicah. Pri tem sta bila dva mrtva, več pa ranjenih, vmešala se je tudi JLA.
- VE 31. marec** Na referendumu v Gruziji se je za neodvisnost izreklo 99% volivcev.
- VE 31. marec** Prve večstrankarske volitve v Albaniji. (Drugi krog volitev je bil 7. aprila.) Zmagali so komunisti, za predsednika države so izvolili Ramiza Alijo, nekdanjega Hoxhevega sodelavca.
- SLO 1. april** Sprejem proračuna v skupščini. Najbolj sporna postavka v predlogu proračuna so bila sredstva za obrambo (v proračunu sta bili dve postavki: za JLA in za TO).

SLO 2. april

YU 4. april

YU 11. april

YU 18. april

YU 24. april

YU 29. april

YU 2. maj

YU 7. maj

SLO 8. maj

YU 15. maj

YU 19. maj

Slovenija je federaciji nehala plačevati carine.

Sestanek predsednikov republik v Beogradu. Pogovarjali so se o reševanju jugoslovanske krize in bodoči ureditvi Jugoslavije.

Sestanek predsednikov republik na Brdu pri Kranju. Pogovarjali so se o reševanju jugoslovanske krize in bodoči ureditvi Jugoslavije.

Sestanek predsednikov republik na Ohridu. Pogovarjali so se o reševanju jugoslovanske krize in bodoči ureditvi Jugoslavije.

Predlog odloka zveznega sekretariata za finance o izvajanju carinskih predpisov. Vzrok je bila odločitev Slovenije o neplačevanju carin. Po tem odloku naj bi v Sloveniji državljani in podjetniki carino plačevali v gotovini in tako zbran denar s helikopterjem prevažali v Beograd. (Odlok je vlada sprejela 20. maja, a ker je Slovenija podpisala, da bo carine plačevala, in iz bojzani pred konfliktom je z uvedbo odloka - za to naj bi poskrbeli vojska in milica - odlašala.)

Sestanek predsednikov republik na Cetinju. Pogovarjali so se o reševanju jugoslovanske krize in bodoči ureditvi Jugoslavije. To je bil zadnji tovrstni sestanek. (Napovedano srečanje v Stojčevcu 7. maja je zaradi zaostrovanja razmer odpadlo.)

Poboj hrvaških miličnikov v Borovem Selu. Storilci so bili četniki, ki so prišli iz Srbije. (Sledil je prihod JLA z obrazložitvijo, da mora zaščititi srbsko prebivalstvo pred morebitnim hrvaškim maščevanjem. To je sprožilo demonstracije proti JLA 6. maja v Splitu, v katerih je bil en vojak ubit.)

Razširjena seja predsedstva SFRJ o uvedbi izrednih razmer. Zahtevala jo je JLA z argumentacijo, da je Jugoslavija v državljanski vojni (povod so bili mednarodni spopadi na Hrvaškem). JLA je dobila omejena pooblastila za intervencijo na Hrvaškem.

Odstop podpredsednika vlade Jožeta Mencingerja in finančnega ministra Marka Kranjca zaradi nesoglasij o konceptu privatizacije.

Stipe Mesić zaradi nasprotovanja srbskih politikov ni bil izvoljen za novega predsednika predsedstva SFRJ.

Referendum o neodvisnosti Hrvaške. Za je glasovalo 78% volivcev.

- SLO 23. maj** Incident med TO in JLA v učnem centru TO v Pekrah pri Mariboru.
- YU 29. in 30. maj** Obisk predstavnikov ES Jacquesa Delorsa in Jacquesa Santerja. Podprla sta enotno Jugoslavijo, Markoviću pa obljubila več kot pet milijard dolarjev pomoči.
- YU 5. junij** Pogajanja slovenske delegacije z zveznim premierjem in zveznim sekretarjem za obrambo v Beogradu. Premier je predlagal, naj bi Slovenija svojo odločitev o osamosvojitvi »zamrznila«, kar je slovenska stran zavrnila.
- YU 6. junij** Bosansko-makedonski predlog za »skupnost jugoslovanskih republik«. Predvidel je nekaj vmesnega med federacijo in konfederacijo. Republike bi imele izvirno suverenost, vendar bi jo delno prenesle na skupnost, lahko pa bi bile mednarodno priznane. Druge republike so predlog zavrnil.
- SLO 12. junij** Zadnji obisk Anteja Markovića v Sloveniji pred razglasitvijo osamosvojitve. Skupščino je skušal prepričati, naj se premisli, češ da bo sicer ES odrekla vso pomoč Jugoslaviji.
- VE 12. junij** Izvolitev Borisa Jelcina za ruskega predsednika.
- VE 19. junij** Dokončen umik Rdeče armade iz Češkoslovaške in Madžarske. Na Poljskem in na območju nekdanje Vzhodne Nemčije je Rdeča armada ostala še do 1994.
- YU 21. junij** Obisk ameriškega zunanjega ministra Jamesa Bakerja v Beogradu. Ločeno se je pogovarjal s predstavniki federacije in predsedniki republik. Zagotovil je, da ZDA podpirajo enotno Jugoslavijo, kar si je premier Marković razlagal kot tiho soglasje za discipliniranje Slovenije.
- ZE 23. junij** Dogovor članic ES, da ne bodo priznale neodvisnosti Slovenije in Hrvaške, če se bosta enostransko odcepili od jugoslovanske federacije.
- SLO 25. junij** Sprejem ustavnega zakona za izvedbo Temeljne ustavne listine o samostojnosti in neodvisnosti Slovenije. Slovenska skupščina je s tem razglasila osamosvojitve Slovenije.
- YU 25. in 26. junij** Sprejem sklepa o nadzoru slovenskih meja. Zvezna vlada je odločila, da bosta to nalogo prevzeli zvezna milica in JLA. Prepovedala je tudi postavljanje mejnih prehodov med republikami. S tem je JLA lahko začela intervencijo v Sloveniji.

- [SLO] 26. junij** Slovesnost na Trgu revolucije v Ljubljani ob razglasitvi samostojnosti.
- [SLO] 26. junij** Enote 13. korpusa JLA z Reke so pod poveljstvom generala Marjana Čada brez bojev zasedle mednarodne mejne prehode na Primorskem.
- [SLO] 27. junij** Oklepna enota JLA je prestopila hrvaško-slovensko mejo. Prvi spopad med TO in JLA je bil pri zaselku Poganci med Metliko in Novim mestom. Tudi iz vojašnic v Sloveniji so enote JLA šle proti mejnim prehodom in jih večinoma zasedle.
- [SLO] 27. junij** Slovensko predsedstvo je sprejelo sklep o izvajanju pripravljenih ukrepov za oviranje prodora enot JLA, za blokado infrastrukturnih objektov ter obrambo objektov in komunikacij. S tem je omogočilo, da sta milica in TO lahko začeli zaustavljati pohod JLA.
- [SLO] 28. junij** Spopadi med slovenskimi obrambnimi silami (milica, TO) in JLA.
- [YU] 28. junij** Prihod »trojke« ES v Beograd in nato v Zagreb. Dogovorili so se o ustavitvi sovražnosti, o izvolitvi Stipeta Mesića za predsednika predsedstva SFRJ, o obnovitvi dela predsedstva ter (z nejasno formulacijo) o »zamrznitvi« osamosvajanja Slovenije.
- [SLO] 29. junij** Nadaljevanje spopadov z JLA. Zvečer je republiška skupščina na zaprti seji podprla dotedanje odločitve slovenskega vodstva.
- [ZE] 29. in 30. junij** Sestanek šefov držav in vlad ES v Luksemburgu. Potrdili so dogovor »trojke« ES v Zagrebu.
- [YU] 30. junij** Druga pogajanja s »trojko« ES v Zagrebu o interpretaciji dogovora o »zamrznitvi« osamosvajanja Slovenije.
- [SLO] 30. junij** Prihod delegacije zvezne vlade pod vodstvom Anteja Markovića v Ljubljano. Dogovorili so se o prekinitvi ognja in deblokadi zajetih kolon JLA. (A spopadi so se nadaljevali.)
- [YU] 1. julij** Izvolitev Stipeta Mesića za predsednika predsedstva SFRJ.
- [SLO] 2. julij** Srečanje Milana Kučana in Dimitrija Rupla z nemškim zunanjim ministrom Hansom Dietrichom Genscherjem v Beljaku.
- [SLO] 2. julij** Posredovalna misija predsednika Stipeta Mesića in člana predsedstva SFRJ Vasila Tupurkovskega v Ljubljani.
- [SLO] 3. julij** Občasni spopadi v Sloveniji. Zvezna vlada je imenovala komisijo za pogajanja.

- [ZE] 3. in 4. julij** Sestanek odbora visokih uradnikov KEVS v Pragi. Ob-
ravnaval je krizo v Jugoslaviji, predlagal opazovalno
misijo in ustanovitev mednarodne konference o Ju-
goslaviji.
- [SLO] 4. julij** Umik enot JLA v vojašnice. Objektivom JLA so začeli
dovajati vodo in elektriko, znova je stekel promet.
- [ZE] 5. julij** Sestanek zunanjih ministrov ES v Haagu. Sprejeli so
Deklaracijo o Jugoslaviji z zahtevo po zamrznitvi vseh
osamosvojitvenih dejanj od 25. junija dalje.
- [YU] 7. julij** Pogajanje med »trojko« ES ter predstavniki zvezne ob-
lasti, Slovenije in Hrvaške na Brionih. Sprejeli so Bri-
onsko deklaracijo, po kateri je Slovenija za tri mesece
»zamrznila« osamosvojitvev.
- [SLO] 10. julij** Potrditev Brionske deklaracije v slovenski skupščini.
- [SLO] 13. julij** Memorandum o izvajanju Brionske deklaracije. Pod-
pisali sta ga ES in Slovenija.
- [SLO] 18. julij** Odločitev predsedstva SFRJ o umiku JLA iz Slovenije.
Pred tem naj bi iz armade odpustili vse slovenske vo-
jake (odlok o tem je bil izdan 24. julija).
- [YU] 22. julij** Hudi spopadi med hrvaškimi gardisti in srbskimi
uporniki ter JLA v vasi Mirkovci pri Vinkovcih. (Spo-
padi so se v naslednjih dneh razširili.)
- [SLO] 25. julij** Predlog Janeza Janše na svetu Demosa za zamenjavo
vlade. Lojzeta Peterleta naj bi zamenjal Igor Bavčar.
Predlog ni bil sprejet.
- [ZE] 29. julij** Sestanek zunanjih ministrov ES v Bruslju. Sodelovali
so predstavniki zvezne vlade in zveznega predsedst-
va. Sprejet je bil sklep, da se opazovalna misija ES raz-
širi tudi na Hrvaško.
- [SY] 31. julij** George Bush in Mihail Gorbačov sta v Moskvi pod-
pisala pogodbo o zmanjševanju strateškega jedrskega
oboroževanja.
- [YU] 4. avgust** Obisk »trojke« ES v Beogradu z namenom, da doseže
premirje na Hrvaškem. Misija ni uspela, Srbija je trdi-
la, da ni z nikomer v vojni, in premirja ni hotela pod-
pisati.
- [ZE] 7. in 8. avgust** Sprejem resolucij o Jugoslaviji na zasedanju KEVS v
Pragi. Med drugim so zahtevale, da se morajo najka-
sneje do 15. avgusta začeti pogovori o usodi države.
- [YU] 12. avgust** Konec slovenske »misije dobre volje« pod vodstvom
Dušana Pluta. Misija naj bi spodbudila pogajanja o raz-
družitvi. Obiskala je Sarajevo, Skopje in Zagreb (Srbija
in Črna gora sta pogovore zavrnila). Z razdružitvijo se

- je strinjala Hrvaška, Makedonija in BiH sta vztrajali pri predlogu Izetbegovića in Gligorova za »skupnost jugoslovanskih republik«.
- VE** 19. avgust Neuspel državni udar proti Gorbačovu v SZ.
- VE** 24. avgust Gorbačov je odstopil kot sekretar KP.
- VE** 24. avgust Rusija je priznala Litvo, Latvijo in Estonijo.
- YU** 25. avgust Napad srbskih rezervistov in JLA na Vukovar. Na zasedenih ozemljih so Srbi začeli etnično čiščenje.
- VE** 27. avgust ES je priznala Litvo, Latvijo in Estonijo.
- ZE** 27. avgust Sprejem nove Deklaracije o Jugoslaviji na zasedanju zunanjih ministrov ES. V njej so zapisali, da ES ne bo priznala nobenih sprememb meja, do katerih ne bi prišlo na miren način in s sporazumom, ocenili, da deli JLA aktivno podpirajo srbsko stran, in opozorili Srbijo, da tvega mednarodno izolacijo, če ne bo privolila v premirje.
- YU** 2. september Podpis sporazuma o premirju, o razširitvi dejavnosti opazovalcev ES na Hrvaško in o začetku haaške mirovne konference o Jugoslaviji. V navzočnosti »trojke« ES so ga v Beogradu podpisali predsedniki jugoslovanskih republik, zveznega predsedstva in zvezne vlade.
- ZE** 7. september Začetek haaške mirovne konference o Jugoslaviji. Vodil jo je Peter Carrington. Na prvem zasedanju sta bila sprejeta deklaracija o miru in o pogajanjih v Jugoslaviji ter sklep o ustanovitvi arbitražne komisije.
- YU** 8. september Referendum o neodvisnosti Makedonije. Za je glasovalo 74,14 % volilnih upravičencev. Albanci in Srbi so referendum bojkotirali.
- ZE** 10. september Konstituiranje arbitražne komisije haaške mirovne konference pod vodstvom francoskega pravnika Roberta Badinterja. Člani so bili predsedniki ustavnih sodišč Francije, Belgije, Italije, Nemčije in Španije.
- SV** 25. september Prva razprava o krizi v Jugoslaviji v VS OZN. V resoluciji št. 713 je VS sprte strani pozval, naj spoštujejo premirje, in uvedel embargo na izvoz orožja v Jugoslavijo.
- YU** 3. oktober Sestanek okrnjenega predsedstva SFRJ (srbskega bloka) v Beogradu. Sprejet je bil sklep, da predsedstvo deluje v okoliščinah neposredne vojne nevarnosti (tj. v dosegljivi sestavi). Druge republike so to štele za državni udar in seje niso priznale, enako tudi ES.

- [SLO] 7. oktober** Za Slovenijo se je iztekel moratorij, sprejet z Brionsko deklaracijo.
- [SLO] 8. oktober** Odločitev slovenske skupščine o poimenovanju prve slovenske denarne enote. Izbrano je bilo ime tolar. V obtok je prišel v obliki bonov, ki so bili zamenjani za jugoslovanski dinar v razmerju 1 : 1. (Prvi pravi tolarški bankovci so bili izdani septembra 1992.)
- [SV] 8. oktober** Generalni sekretar OZN Perez de Cuéllar je bivšega ameriškega zunanjega ministra Cyrusa Vancea imenoval za posebnega odposlanca v Jugoslaviji.
- [ZE] 17. oktober** Prva verzija Carringtonovega načrta za rešitev jugoslovanske krize (sledile so še tri verzije).
- [YU] 24. oktober** Srbski poslanci v BiH so razglasili samostojno skupščino srbskega naroda v BiH.
- [SLO] 26. oktober** Dokončen umik JLA z ozemlja Slovenije (dogovorjeni rok je bil 18. oktober, vendar so ga zaradi tehničnih težav podaljšali).
- [YU] 5. november** Srbija je zavrnila četrto verzijo Carringtonovega načrta za rešitev jugoslovanske krize. Zaradi tega je bila haaška mirovna konferenca prekinjena.
- [ZE] 8. november** Zunanji ministri ES so na zasedanju v Rimu uvedli gospodarske sankcije proti Jugoslaviji, zamrznili so trgovinski sporazum ter ukinili programe pomoči.
- [YU] 19. november** Padec Vukovarja. Srbske enote so izvedle pokol ranjenih in zajetih hrvaških vojakov in civilistov.
- [SLO] 7. december** Začel je veljati Zakon o denacionalizaciji.
- [ZE] 8. december** Ocena arbitražne komisije haaške mirovne konference, da je Jugoslavija v procesu združitve in se morajo zato problemi nasledstva reševati v skladu z načeli mednarodnega prava.
- [VE] 8. december** Sklep Rusije, Belorusije in Ukrajine o trojni zvezi.
- [ZE] 9.-11. december** Zasedanje predsednikov in premierjev držav članic ES v Maastrichtu. Podpisali so dokumente o evropski gospodarski, denarni in politični uniji.
- [SV] 15. december** VS OZN je sprejel resolucijo o Jugoslaviji št. 724. V njej ni priporočil priznanja Slovenije in Hrvaške, vendar ga tudi ni izrecno prepovedal. Sprejel je sklep, naj se v Jugoslavijo pošljejo opazovalci, ki bodo pripravili vse potrebno za prihod modrih čelad.
- [ZE] 17. december** Ministrski svet ES je po dolgotrajni razpravi na predlog Nemčije sprejel sklep, da bo 15. januarja 1992 priznal Slovenijo in Hrvaško, če bosta republikli to želeli in pogoje za priznanje izpolnili do 23. decembra.

YU 20. december

VE 21. december

Odstop predsednika zvezne vlade Anteja Markovića. Ustanovitev Skupnosti neodvisnih držav. Predsedniki 15 sovjetskih republik so na sestanku v Alma-Ati v Kazahstanu sklenili, da SZ ne obstaja več, da mora Gorbačov kot predsednik odstopiti, republike pa bodo ustanovile Skupnost neodvisnih držav. Pravna naslednica SZ je postala Rusija. Tri baltiške republike, Litva, Latvija in Estonija, ter Gruzija, ki so že razglasile neodvisnost, se Skupnosti neodvisnih držav niso pridružile.

SLO 23. december

Sprejem Ustave Republike Slovenije.

SLO 23. december

Nemčija je priznala Hrvaško in Slovenijo.

VE 25. december

Odstop Mihaila Gorbačova, ukinitvev centralnih institucij SZ.

SLO 30. december

Razpad Demosa.

VE 31. december

Formalno prenehanje obstoja SZ.

1992

SV 2. januar

Generalni sekretar OZN je postal Boutros-Ghali.

YU 3. januar

Konec vojne na Hrvaškem. Po petnajstih neuspešnih dogovorih o prekinitvi sovražnosti je šestnajsti sporazum obveljal. (VS OZN je 22. februarja sprejel sklep o napotitvi 14 000 enot Unproforja na Hrvaško, da so varovale razmejitvena območja med Srbi in Hrvati. Sledil je umik JLA. Maja 1995 je hrvaška vojska osvobodila zahodno Slavonijo, avgusta pa še SAO Krajino in zasedla Knin. Večina srbskega prebivalstva, ok. 170 000, je zbežala v Srbijo, Krajina je bila etnično očiščena.)

YU 9. januar

Sestanek predsednikov bivših jugoslovanskih republik v okviru haaške mirovne konference. Glavni predmet obravnave je bila sukcesija. Sestanek je bil neuspešen.

SLO 13. januar

Slovenijo je priznal Vatikan.

SLO 15. januar

Slovenijo so uradno priznale države članice ES. Badinterjeva komisija haaške mirovne konference je ugotovila, da od bivših jugoslovanskih republik pogoje za mednarodno priznanje izpolnjujeta Slovenija in Makedonija. Hrvaška bi morala natančneje določiti pravice manjšin, bosanski prebivalci pa niso večinsko izrazili jasne volje za ustanovitev samostojne države.

- [SLO] 17. januar** Obisk italijanskega predsednika Francesca Cossiga v Sloveniji. Cossiga je bil prvi državnik, ki je obiskal uradno priznano Slovenijo.
- [YU] 1. marec** Referendum o neodvisnosti BiH. Srbi so ga bojkotirali (sklicujoč se na svojo odločitev, da ostanejo v Jugoslaviji), Hrvati in Muslimani so se ga udeležili (za je glasovalo 99,4% udeležencev oz. 63% vseh volilnih upravičencev).
- [YU] 3. marec** Alija Izetbegović je razglasil neodvisnost BiH.
- [YU] 27. marec** Srbi v BiH so razglasili Republiko srbsko.
- [YU] 5. april** Začetek oboroženih spopadov v BiH. (Začela se je krvava vojna, ki se je končala novembra 1995 s t. i. daytonskim sporazumom. V njej so se med sabo spopadali vsi trije narodi. Povzročila je množično begunstvo, 2 200 000 beguncev, tj. polovico prebivalstva, največ, 56%, je bilo Muslimanov oz. Bošnjakov, kot so se začeli imenovati. Ubitih je bilo ok. 230 000 ljudi, od tega 71% Bošnjakov, 174 000 pa ranjenih. Med različnimi oblikami nasilja je Rdeči križ ugotovil ok. 20 000 posilstev. Vojna je bila hkrati mednacionalni, kulturni in verski spopad. Uničenih je bilo 1239 cerkvenih objektov, od tega 82% islamskih.)
- [YU] 6. april** ES je BiH priznala kot neodvisno državo.
- [YU] 15. april** Umik JLA iz Makedonije. Po njenem odhodu je tja prišlo 300 ameriških vojakov.
- [SLO] 22. april** Nezaupnica vladi Lojzeta Peterleta.
- [YU] 27. april** Ustanovitev srbsko-črnogorske federacije Zvezne republike Jugoslavije.
- [YU] maj** Ustanovitev vojske Republike srbske. Republika srbska s sedežem v Banjaluki je za poveljnika novoustanovljene vojske imenovala generalpolkovnika Ratka Mladića.
- [SLO] 14. maj** Izvolitev nove vlade pod vodstvom Janeza Drnovška.
- [YU] 19. maj** Umik JLA iz BiH.
- [SLO] 22. maj** Včlanitev Slovenije v OZN. Ob 10.25 po ameriškem času je bila na zasedanju generalne skupščine Slovenija sprejeta v OZN kot 176. polnopravna članica. Na istem zasedanju sta bili sprejeti tudi BiH kot 177. in Hrvaška kot 178. članica.
- [VE] 23. julij** Dogovor Češke in Slovaške o ločitvi na dve neodvisni državi. (Veljati je pričel 1. januarja 1993.)
- [SLO] 31. julij** Potrditev veljavnosti Osimskih sporazumov. Republika Slovenija in Italija sta si o tem izmenjali diplo-

matske note. Italija je Sloveniji priznala sukcesijo sporazumov, s čimer je bila med drugim potrjena tudi obstoječa italijansko-slovenska meja.

SV 3. november

SLO 11. november

SLO 6. december

Izvolitev Billa Clintona za ameriškega predsednika.

Sprejem zakona o lastninjenju družbenih podjetij.

Druge večstrankarske parlamentarne in predsedniške volitve. Relativno večino je dobila LDS in predsednik vlade je znova postal Janez Drnovšek. Na predsedniških volitvah je že v prvem krogu zmagal Milan Kučan.

VIRI IN POMEMBNEJŠA LITERATURA

ARHIVSKI VIRI

Arhiv Republike Slovenije:

- Oddelek za dislocirano arhivsko gradivo I (bivši CK ZKS)
- Oddelek za dislocirano arhivsko gradivo II (bivši RK SZDL)
- Oddelek za dislocirano arhivsko gradivo III (bivši RSNZ)
- Arhiv ZSMS

Arhiv Vlade Republike Slovenije

Arhiv predsednika Republike Slovenije (bivši P SRS in P RS)

Arhiv Državnega zbora Republike Slovenije

Arhiv Ministrstva za zunanje zadeve

Arhiv Sove

OBJAVLJENE ZBIRKE VIROV

Branko Petranović, Momčilo Štrbac, *Istorija socijalističke Jugoslavije* (2. knjiga dokumenti I in 3. knjiga dokumenti II). - Radnička štampa, Beograd 1977.

Samoupravljanje u Jugoslaviji. Dokumenti razvoja. - Privredni pregled, Beograd 1977.

Milan Andrić, Tomislav Jovanović (ur.), *Interventni zakoni, društveni dogovori, rezolucije i mere za sprovođenje ekonomske stabilizacije*. - Svetozar Marković, Beograd 1983.

Branko Petranović, Momčilo Zečević, *Jugoslavija 1918-1984, zbirka dokumenata*. - Rad, Beograd 1985.

10. kongres ZKS. - Komunist, Ljubljana 1987.

Trinaesti kongres SKJ, magnetofonske beleške, knjige 1-4. - Komunist, Beograd 1988.

Program ekonomske reforme i mere za njegovu realizaciju u 1990. godini. - Ekonomska reforma i njeni zakoni, SIV, Sekretariat za informacije, Beograd 1990.

Koga voliti? Programi političnih strank in list na spomladanskih volitvah v Sloveniji. - Jugoslovanski center za teorijo in prakso samoupravljanja Edvard Kardelj, Ljubljana, marec 1990.

Jugoslavenski pregled/Yugoslav Survey, trimesečnik (srbohrvaška izdaja od 1957, angleška od 1960). - Jugoslovanska vlada, Beograd.

La crise en Yougoslavie. Position et action du Saint-Siège (1991–1992), Cahiers de «l'Osservatore Romano» (št. 18). – Vatikan 1992 (angleška verzija: *Crisis in Yugoslavia, Position and action of the Holy-See*).

Österreichische außenpolitische Dokumentation. Sonderdruck Jugoslawische Krise. – Bundesministerium für auswärtige Angelegenheiten, Wien 1992.

Daniel Bethlehem and Marc Weller (eds.), *The »Yugoslav« Crisis in International Law, Part I, General Issues*. – The Research Centre for International Law University of Cambridge, A Grotius Publication, Cambridge University Press 1997.

Neven Borak, Žarko Lazarević in Jože Prinčič (ur.), *Od kapitalizma do kapitalizma. Izbrane misli o razvoju slovenskega gospodarstva v XX. stoletju*. – Cankarjeva založba, Ljubljana 1997.

Miro Cerar, Gorazd Perenič (ur.), *Nastajanje slovenske ustave. Izbor gradiva Komisije za ustavna vprašanja 1990–1991, zv. I–III*. – Državni zbor Republike Slovenije, Ljubljana 2001.

KNJIŽNA LITERATURA

Frane Adam (ur.), *Volitve in politika po Slovensko* (zbornik). – Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana 1993.

James A. Baker III, *The Politics of Diplomacy: Revolution, War and Peace 1989–1992*. – G. P. Putnam's Sons, New York 1995.

Ivo Banac, *Raspad Jugoslavije. Eseji o nacionalizmu i nacionalnim sukobima*. – Duriex, Zagreb 2001.

Anton Bebler, *The Yugoslav Crisis and the »Yugoslav people's Army«*. – Zürcher Beiträge zur Sicherheitspolitik und Konfliktforschung, Heft nr. 23, 1992, ETH Zentrum, Zürich 1992.

Kasim I. Begić, *Bosna i Hercegovina od Vanceove misije do Daytonskog sporazuma (1991.–1996.)*. – Bosanska knjiga, Sarajevo 1996.

Jill Benderly, Evan Kraft (ur.), *Independent Slovenia: Origins, Movements, Prospects*. – St. Martin's Press, New York 1994.

Christopher Bennett, *Yugoslavia's Bloody Collapse, Causes, Course and Consequences*. – New York University Press, New York 1994.

Stefano Bianchini, Paul Shoup, *The Yugoslav War, Europe and the Balkans: How to Achieve Security?*. – Longo Editore, Ravenna 1995.

Dušan Bilandžić, *Istorija SFRJ*. – Školska knjiga, Zagreb 1985.

Dušan Bilandžić, *Jugoslavija poslije Tita 1980–1985*. – Globus, Zagreb 1986.

Dušan Bilandžić, *Moderna hrvatska povijest*. – Golden marketing, Zagreb 1999.

Ljerka Bizilj, *Cerkev v policijskih arhivih*. – Samozaložba, Ljubljana 1991.

Ljerka Bizilj, Nace Bizilj, *Novinarski arhivi*. – Agora, Ljubljana 1996.

Janko Bobetko, *Sve moje bitke*. – Samozaložba, Zagreb 1996.

- Neven Borak, *Gospodarski vzroki razpada Jugoslavije. Ekonomsko-zgodovinska razlaga*. – Doktorska disertacija, Univerza v Ljubljani, FF, Oddelek za zgodovino, Ljubljana 2001.
- Neven Borak in Žarko Lazarević (ur.), *Prevrati in slovensko gospodarstvo v XX. stoletju*. – Cankarjeva založba, Ljubljana 1996.
- Miha Brejc, *Vmesni čas*. – Mladinska knjiga, Ljubljana 1994.
- France Bučar, *Prehod čez rdeče morje*. – Mihelač, Ljubljana 1993.
- France Bučar, *Ujetniki preteklosti*. – Mihelač, Ljubljana 1995.
- Anton Bukovnik, *Sever. Preprečitev »mitinga resnice« v Ljubljani 1. decembra 1989*. – Združenje Sever, Ljubljana 1999 (neobjavljeno).
- Milan Bulajić, *Razbijanje jugoslovenske države 1991/1992. Zločin protiv mira. Odgovornost Vatikana i Njemačke*. – Srpska književna zadruga, Beograd 1994.
- George Bush, Brent Scowcroft, *A World Transformed*. – Alfred A. Knopf, New York 1998.
- Georges Castellan, *Le monde des Balkans. Poudrière ou zone de paix?*. – Vuibert, Paris 1994.
- Vjenceslav Cenčić, *Titova poslednja ispovest*. – Grafos Cetinje, Orfelin, Beograd 2001.
- Leonard J. Cohen, *Broken Bonds. Yugoslavia's Disintegration and Balkan Politics in Transition*. – Westview Press, Boulder, Colorado 1997 (tretja izdaja).
- Daniele Conversi, *German-Bashing and Breakup of Yugoslavia*. – The Donald W. Treatgold Papers, No 16, Jackson School of International Studies, University of Washington, Seattle 1998.
- Mihailo Crnobrnja, *The Yugoslav Drama*. – I. B. Tauris Publishers, London, New York 1996 (tretja izdaja).
- Christopher Cvičić, *Remaking the Balkans*. – Chatham House Papers, Pinter, London 1991.
- Kosta Čavoški, *Tito-tehnologija vlasti*. – Dosije, Beograd 1990.
- Smail Čekić, *Agresija na Bosnu i genocid nad Bošnjacima 1991–1993*. – NIPP, »Lilijan«, Sarajevo 1994.
- Aleš Čerin, *Vsi moji predsedniki*. – Mladinska knjiga, Ljubljana 1999.
- Bože Čović (ur.), *Izvori velikosrpske agresije. Rasprave, dokumenti, kartografski prikazi*. – August Cesarec, Školska knjiga, Zagreb 1991.
- Dobrica Ćosić, *Stvarno i moguće*. Cankarjeva založba, Ljubljana 1988 (druga izdaja).
- Dan prej* (več avtorjev). – Primorske novice, Koper 1994.
- Bogdan Denitch, *Ethnic Nationalism: The Tragic Death of Yugoslavia*. – University of Minnesota Press, Minneapolis 1996.
- Bogdan Denitch, *Limits and Possibilities. The Crisis of Yugoslav Socialism and State Socialist Systems*. – University of Minnesota Press, Minneapolis 1990.

- Klaus Detlev, Grothuse Othmar, Nikola Haberl, Wolfgang Höpken, *Jugoslawien am Ende der Ära Tito*. – Oldenburg, München, Wien 1986.
- Die Herausforderung der Desintegration Jugoslawiens. Die österreichische Jugoslawienpolitik*. – Österreichisches Jahrbuch für Politik 1991, Verlag für Geschichte und Politik, eine Publikation der Politischen Akademie, Oldenburg 1991.
- Die österreichische Jugoslawienpolitik*. – Österreichisches Jahrbuch für Politik 1992, Verlag für Geschichte und Politik, eine Publikation der Politischen Akademie, Oldenburg 1992.
- Raif Dizdarević, *Od smrti Tita do smrti Jugoslavije*. – Oko, Sarajevo 1999.
- Zlatko Dizdarević, Gigi Riva, *L'ONU è morta a Sarajevo. Dall genocidio alla spartizione*. Il Saggiatore, Milano 1996 (francoska izdaja: *J'accuse l'ONU*, Calmann-Lévy 1995).
- Aleksa Djilas, *Razgovori za Jugoslaviju*. – Prometej, Novi Sad 1993.
- Rajko Djurić, Bertold Bengsch, *Der Zerfall Jugoslawiens*. – Morgenbuch Verlag, Berlin 1992.
- Milo Dor, *Leb wohl, Jugoslawien: Protokolle eines Zerfalls*. – Müller, Salzburg, Wien 1993.
- Alex N. Dragnich, *Yugoslavia's Disintegration and the Struggle for Truth*. – East European Monographs, Boulder. Distributed by Columbia University Press, New York 1995.
- Janez Drnovšek, *Moja resnica*. – Mladinska knjiga, Ljubljana 1996.
- Slavoljub Đukić, *Kako se dogodio voda. Borba za vlast u Srbiji poslije Josipa Broza*. – Filip Višnjić, Beograd 1992.
- Enciklopedija Jugoslavije* (šesti del, geslo Jugoslavija). – Jugoslavenski leksikografski zavod, Zagreb 1990.
- Enciklopedija Slovenije*. – Mladinska knjiga, Ljubljana 1987–2002.
- Europa im Krieg: Die Debatte über den Krieg im ehemaligen Jugoslawien*. – Surokamp, Frankfurt am Main 1992.
- Šaćir Filandra, *Bošnjačka politika u XX. stoljeću*. – Sejtarija, Sarajevo 1998.
- Danica Fink Hafner, *Politične stranke*. – Fakulteta za družbene vede, Ljubljana 2001.
- Darko Friš (ur.), *Demosov zbornik*. – Časopis za zgodovino in narodopisje, letnik 1972, Nova vrsta 37, št. 1–2, Maribor 2001.
- Josip Furkes, Karl-Heinz Schlarp, *Jugoslawien: Ein Staat zerfällt*. – Rowholt, Hamburg 1991.
- Jean-François Furnemont, *Le Vatican et l'ex Yougoslavie*. – L'Harmattan, Paris 1996.
- Johann Gaisbacher, *Krieg in Europa: Analysen aus dem ehemaligen Jugoslawien*. – Ost-West – Gegeninformationen, Sonderreihe, Linz 1992.
- Paul Garde, *Vie et mort de la Yougoslavie*. – Fayard, Paris 1992.
- Hans Dietrich Genscher, *Erinnerungen*. – Siedler Verlag, Berlin 1995.

- Misha Glenny, *The Fall of Yugoslavia: The Third Balkan War*. – Penguin Books, New York 1996 (tretja izdaja).
- Bojan Godeša, *Kdor ni z nami, je proti nam*. – Cankarjeva založba, Ljubljana 1995.
- James Gow, *Legitimacy and the Military. The Yugoslav Crisis*. – Printer Publishers, London 1992.
- James Gow, *Triumph of the Lack of Will International Diplomacy and the Yugoslav War*. – Hurst & Company, London 1997.
- James Gow, Cathie Carmichael, *Slovenia and the Slovenes. A small State and the New Europe*. – Hurst & Company, London 2000.
- Gradivo za slovensko ustavo*. Časopis za kritiko znanosti, Ljubljana 1988.
- Johannes Grotzky, *Balkankrieg: Der Zerfall Jugoslawiens und die Folgen für Europa*. – Piper München, Zürich 1993.
- Mitja Hafner Fink, *Sociološka razsežja razpada Jugoslavije*. – Fakulteta za družbene vede, Ljubljana 1994.
- Ralf Hartman, *Časni mešetari. Nemačka spoljna politika i građanski rat u Jugoslaviji. Bilans*. – Prometej, Novi Sad 1999 (prevod Vojislav Despotov). Izvirnik: Ralph Hartmann, *Die ehrlichen Makler*, Dietz Verlag, Berlin 1998.
- Historija i suvremenost* (zbornik). – Centar CK SKH za idejno-teorijski rad »Vladimir Bakarić«, Delo, Globus, Zagreb 1984.
- Richard Holbrooke, *To End a War*. – Random House, New York 1998.
- Branko Horvat, *Jugoslavensko društvo u krizi*. – Globus, Zagreb 1985.
- Branko Horvat, *Kosovsko pitanje*. – Globus, Zagreb 1989.
- Spomenka Hribar, *Krivda in greh*. – ZAT, Ljubljana 1990.
- Tine Hribar, *Slovenci kot nacija*. – ČZP Enotnost, Ljubljana 1994.
- Tine Hribar, *Slovenska državnost*. – Cankarjeva založba, Ljubljana 1989.
- Darko Hudelist, *Kosovo. Bitka bez iluzija*. – Centar za informacije i publicitet, Zagreb 1989.
- Nenad Ivanković, *Bonn, druga hrvatska fronta*. – Mladost, Zagreb 1993.
- Peter Jambreč, *Ustavna demokracija*. – DZS, Ljubljana 1992.
- Drago Jančar (ur.), *Temna stran meseca. Kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990*. – Nova revija, Ljubljana 1998.
- Janez Janša, *Premiki. Nastajanje in obramba slovenske države 1988–1992*. – Mladinska knjiga, Ljubljana 1992.
- Jelko Kacin, veliki zmagovalec*. – Založba za alternativno teorijo, Maribor 1991.
- Boris Jež, *Nikoli več YU?*. – Slon, Ljubljana 1994.
- Borisav Jović, *Knjiga o Miloševiću*. – »Nikola Pašić«, Beograd 2001.
- Borisav Jović, *Zadnji dnevi SFRJ. Odlomki iz dnevnika*. – Slovenska knjiga, Ljubljana 1996 (prevod Igor Mekina, Svetlana Vasović Mekina). Izvirnik: *Poslednji dani SFRJ. Izvodi iz dnevnika*. Samozaložba, Beograd 1996 (druga izdaja).

- Tim Juddah, *The Serbs. History, Myth and the Destruction of Yugoslavia*. – Yale University Press, New Haven 1997.
- Veljko Kadijević, *Moje viđenje raspada: Vojska bez države*. – Politika, Beograd 1993.
- Robert D. Kaplan, *Ghosts. A Journey Through History*. – St. Martin's Press, New York 1993.
- Edvard Kardelj (Sperans), *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*. – DZS, Ljubljana 1970.
- Rina Klinar, *Zgornja Gorenjska 1990–1991*. – Območno združenje veteranov vojne za Slovenijo, Jesenice 2001.
- Matjaž Kmecl, *Slovenska postna premissljevanja*. – Cankarjeva založba, Ljubljana 1987.
- Lado Kocijan, *Stališča in dejavnosti slovenskih generalov v odnosu na krizo v Jugoslaviji do osamosvajanja Slovenije* (neobjavljeno).
- Christine Kohl, *Jugoslawien*. – Beck, München 1990.
- Konrad Kolšek, *Spomini na začetek oboroženega spopada v Jugoslaviji 1991*. – Obzorja, Maribor 2001.
- Marko Kosin, *Začetki slovenske diplomacije z Italijo*. – Fakulteta za družbene vede, Ljubljana 2000.
- Kosovo. Prošlost i sadašnjost*. – Medjunarodna politika, Beograd 1989.
- Darijan Košir, Marko Pečauer, Veso Stojanov, *Od vojne do priznanja*. – Cankarjeva založba, Ljubljana 1992.
- Vojislav Koštunica, Kosta Čavoški, *Stranački pluralizam ili monizam*. – Beograd 1983.
- Viktor Kranjc, Zvezdan Marković (ur.), *Priprave na vojno 1991* (Vojaška zgodovina št.1/01 (3)). – Generalštab slovenske vojske, Center za vojaško zgodovinsko dejavnost, Ljubljana 2001.
- Tinči Kuzmanić, Arno Truger, *Yugoslavia War*. – Austrian Study Centre for Peace and Conflict Resolution Schlaining, Peace Institute, Ljubljana 1993.
- John Lampe, *Yugoslavia as History: Twice There Was a Country*. – Cambridge University Press, New York 1996.
- Paul Lendvai, *Zwischen Hoffnung und Ernüchterung (Reflexionen über den Wandel in Osteuropa)*. – Jugend und Volk, Dachs Verlag, Wien 1994.
- Bojana Leskovar (ur.), *Kompendij za bivše in bodoče politike ali popotovanje od Krškega do Portoroža*. – Časopis za kritiko znanosti, Ljubljana 1989.
- Slaven Letica, Mario Nobilo, *JNA. Rat protiv Hrvatske. Scenarij vojnog udara u Hrvatskoj i metode specijalnog rata u njegovoj pripremi*. – Ingot, Fakta, Zagreb 1991.
- Michael Libal, *Limits of Persuasion, Germany and the Yugoslav crisis, 1991–1992*. – Praeger Westport, Connecticut 1997.

- Wolfgang Ilibal, *Das Ende Jugoslawiens: Selbsterstörung, Krieg und Ohnmacht der Welt*. – Europaverlag, Wien, Zürich 1993.
- Marko Lopušina, *Ubij bližnjeg svog. Jugoslovenska tajna policija 1945/1995*. – TV Novosti, Beograd 1996.
- Andrej Lovšin, *Skrita vojna. Spopad varnostno-obveščevalnih služb 1990–1991*. – Alpe avto, Mladinska knjiga, Ljubljana 2001.
- Walter Lukan, Peter Jordan (ur.), *Makedonien (Osthefte Sonderband 14)*. – Österreichischen Ost- und Südosteuropa – Institut, Peter Lang, Europäischer Verlag der Wissenschaften Wien, Frankfurt am Main, Berlin, Bern, New York, Paris 1998.
- Branka Magaš, *The destruction of Yugoslavia. Tracking the Break-up 1980–1992*. – Verso, London, New York 1993.
- Branko Mamula, *Slučaj Jugoslavija*. – CID, Podgorica 2000.
- Tomaž Mastnak, *Vzhodno od raja. Civilna družba pod komunizmom in po njem*. – DZS, Ljubljana 1992.
- Viktor Meier, *Jugoslawiens Erben*. – Verlag C. H. Beck, München 2001.
- Viktor Meier, *Zakaj je razpadla Jugoslavija*. – ZPS, Ljubljana 1996 (prevod in predgovor Mojca Drčar Murko). Izvirnik: *Wie Jugoslawien verspielt wurde*. – Verlag C. H. Beck, München 1995.
- Memorandum of the Serbian Academy of Sciences and Arts. Answers to Criticisms*. – Serbian Academy of Sciences and Arts, Belgrade 1995.
- Janez Menart, *Slovenec v Srboslaviji. Kulturno-politični spisi*. – Knjižna zadruga, Ljubljana 2001.
- Stipe Mesić, *Kako je srušena Jugoslavija*. – Mislav press, Zagreb 1994.
- Stjepan Mestrovic, *Genocide After Emotion: The Postemotional Balkan War*. – Routledge, London, New York 1996.
- Vlado Mihelj, *Slovenci padajo v nebo*. – Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana 1995.
- Miloš Mikelc, Boris Jež, Joco Žnidaršič, *Slovenija 1990. Kronika slovenskega prelomnega leta v besedi in sliki*. – Založništvo Slovenske knjige, Ljubljana 1991.
- Marko Milivojević, John B. Allock, Pierre Maurer (ur.), *Yugoslavia's Security Dilemmas. Armed Forces, National Defence and Foreign Policy*. – St. Martin's Press, New York.
- Slobodan Milošević, *Godine raspleta*. – BIGZ, Beograd 1989 (šesta izdaja).
- Aljoša Mimica, Radina Vučetić (ur.), *Dokumenti prošlosti. Rubrika »Odjeci i reagovanja«, Politika, 1988–1991*. – Beograd 2002.
- Miloš Minić, *Pregovori između Miloševića i Tuđmana o podeli Bosne in Hercegovine u Karađorđevu marta 1991*. – Društvo za istinu o antifašističkoj narodnooslobodilačkoj borbi u Jugoslaviji (1941–1945), Beograd 1988.

- Jovan Mirić, *Sistem i kriza*. – Centar za kulturnu djelatnost, Zagreb 1984.
- Paul Mojzes, *Yugoslavian Inferno. Ethnoreligious Warfare in the Balkans*. – Continuum, New York 1994.
- Nastajanje slovenske državnosti* (zbornik). – Slovensko politološko društvo, Ljubljana 1992.
- Aleksander Nenadović, *Razgovori s Kočom*. – Globus, Zagreb 1989.
- Milan Nikolić, *Šta je stvarno rekao Dobrica Ćosić*. – Draganić, Beograd 1995.
- Osamnaesta sjednica CK SK Srbije. Zadaci SKS u ostvarivanju ustava i daljoj izgradnji i jačanju jedinstva i zajedništva u SR Srbiji*. – Beograd 1982.
- O ustavnih spremembah*. – DSP, Ljubljana 1987.
- David Owen, *Balkan Odyssey*. – Harcourt Brace & Company, New York, San Diego, London 1995.
- Dragiša Pavlović, *Olako obećana brzina*. – Globus, Zagreb 1988.
- Latinka Perović (ur.), *Slučaj Ivan Stambolić*. – Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, Beograd 2001.
- Latinka Perović, Marija Obradović, Dubravka Stojanović (ur.), *Srbija u modernizacijskim procesima XX. veka*. – Institut za noviju istoriju Srbije, Beograd 1994.
- Jurij Perovšek, *Slovenska osamosvojitev v letu 1918. Študija o slovenski državnosti v Državi Slovencev, Hrvatov in Srbov*. – Modrijan, Ljubljana 1998.
- Jurij Perovšek, Stane Granda, Barbara Šatej (ur.), *Slovenska osamosvojitev 1991. Pričevanja in analize. Simpozij, Brežice 21. in 22. junij 2001* (zbornik). – Zveza zgodovinskih društev Slovenije, Ljubljana 2002.
- Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1988*. – Nolit, Beograd 1988.
- Djordje O. Piljević (ur.), *Jugoslovenska država 1918–1998* (zbornik). – Institut za suvremenu istoriju, Beograd 1999.
- Jože Pirjevec, *Jugoslavija 1918–1992. Nastanek, razvoj ter razpad Karadjordjevićeve in Titove Jugoslavije*. – Lipa, Koper 1995.
- Jože Pirjevec, *La guerre yougoslave 1991–1999*. – Giulio Einaudi editore, Torino 2001.
- Dijana Maria Plestina, *Politics and Inequality: A Study of Regional Disparities in Yugoslavia*, doktorska disertacija. – University of California, Berkeley 1987.
- Leopoldina Plut Pregelj, Aleš Gabrič and Božo Repe, *The Replurativization of Slovenia in the 1980s, New Revelations from Archival Records*. – The Henry M. Jackson School of International Studies, University of Washington 2000.
- Leopoldina Plut Pregelj, Carole Roger, *Historical Dictionary of Slovenia*. – The Scarecrow Press, Inc. Lanham, Md. and London 1996.
- Pogledi na politički pluralizam* (zbornik). – Radnička štampa, Poslovna Politika, Beograd 1990.

- Nebojša Popov (ur.), *Srpska strana rata*. – Republika Beograd, Vikom grafik Novi Beograd, Građanska čitaonica Zrenjanin, 1996.
- Danko Popović, *Knjiga o Milutinu*. – Književne novine, Beograd 1985.
- Vaso Predojević, *V precepu. Dnevniški zapiski o razbijanju partije, armade in države*. – Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije (Borec, št. 573/574), Ljubljana 1999 (prevod Dušan Merhar). Izvirnik: *U Procjepu*. Dan Graf, Beograd 1997.
- Jože Prinčič, *V začaranem krogu. Slovensko gospodarstvo od nove ekonomske politike do velike reforme 1955–1970*. – Cankarjeva založba, Ljubljana 1999.
- Alenka Puhar, *Slovenski avtoportret 1918–1991*. – Nova revija, Ljubljana 1992.
- Punk pod Slovenci* (zbornik). – KRT, Ljubljana 1984.
- Ilija T. Radaković, *Besmislena Yu ratovanja*. – Društvo za istinu o antifašističkoj borbi (1941–1945), Beograd 1997.
- Sabrina P. Ramet, *Balkan Babel. The Disintegration of Yugoslavia from the Death of Tito to the War for Kosovo*. – Westview Press, Boulder, Colorado 1999 (tretja, dopolnjena izdaja).
- Sabrina P. Ramet, *Nationalism and Federalism in Yugoslavia 1962–1991*. – Indiana University Press, Bloomington Indiana 1992.
- Sabrina P. Ramet, Ljubiša S. Adamovich (ur.), *Beyond Yugoslavia. Politics, Economics and Culture in a Shattered Community*. – Eastern Europe After Communism, Boulder, San Francisco, Oxford 1995.
- Razvoj, uresničevanje in dograjevanje ustave* (zbornik). – Komunist, Ljubljana 1987.
- Božo Repe, *»Liberalizem« v Sloveniji*. – Borec, Ljubljana 1992.
- Božo Repe, *Slovenci v osemdesetih letih*. – Zbirka zgodovinskega časopisa št. 23, Zgodovinski časopis, Ljubljana 2001.
- Ciril Ribičič, Zdravko Tomac, *Federalizam po mjeri budućnosti*. – Globus, Zagreb 1989.
- Carole Rogel, *The Breakup of Yugoslavia and the War in Bosnia*. – Greenwood Press Westport Connecticut, London 1998.
- Zdenko Roter, *Pozabljena preteklost*. – Delo, Naši Razgledi, Ljubljana 1991.
- Franc Rozman, Vasilij Melik, Božo Repe, *Zastave vihrajo. Spominski dnevi in praznovanja na Slovenskem od sredine 19. stoletja do danes*. – Modrijan, Ljubljana 1999.
- Dimitrij Rupel, *Skrivnost države. Spomini na domače in zunanje zadeve 1989–1992*. – Delo, Novice, Ljubljana 1992.
- Dimitrij Rupel, *Slovenska pot do samostojnosti in priznanja*. – Kres, Ljubljana 1992.
- Jacques Rupnik (ur.), *De Sarajevo à Sarajevo*. – Edition Complexe, Paris 1992.
- Dennison Rusinow (ur.), *Yugoslavia. A Fractured Federalism*. – The Wilson Center Press, Washington 1988.

- Catherine Samary, *Yugoslavia Dismembered*. – Monthly Review Press, New York 1995.
- Lazslo Sekelj, *Jugoslavija. Struktura raspadanja*. – Rad, Beograd 1990.
- Jim Seroka, Vukašin Pavlović (ur), *The Tragedy of Yugoslavia*. – M. E. Sharpe Inc., New York 1992.
- Arnold Sherman, *Die Zerschlagung Jugoslawiens. Bürgerkrieg und ausländische Intervention*. – Ahriman-Verlag, Freiburg (Breisgau) 1995.
- Laura Silber, Allan Little, *Smrt Jugoslavije*. – CO LIBRI, Ljubljana 1996 (prevod Barbara Sedmak, Marjan Sedmak in Nada Pantič Starič, strokovna redakcija Ali H. Žerdin). Izvirnik: *The Death of Yugoslavia*. – Penguin Books, BBC Books, London 1995.
- James Simmie, Jože Dekleva, *Yugoslavia in Turmoil*. – Pinter Publisher Limited, London 1991.
- Danilo Slivnik, *Sto osamosvojitvenih dni*. – Delo, Ljubljana 1991.
- Slovenci in država* (zbornik). – SAZU, Ljubljana 1995.
- Slovenci skozi čas*. – Mihelač, Ljubljana 1999.
- Slovenia (The Case of)*. – Nova revija, Ljubljana 1991.
- Slovenska kronika XX. stoletja*. – Nova revija, Ljubljana 1996.
- Slovenski narod in slovenska kultura* (zbornik). – Društvo slovenskih pisateljev, Ljubljana 1985.
- Ivan Stambolić, *Put u bespuće*. – Radio B 92, Beograd 1995.
- Ivan Stambolić, *Rasprave o Srbiji 1979–1987*. – Zagreb 1988.
- Svetozar Stojanović, *The Fall of Yugoslavia: Why Communism Failed*. – Prometheus Books, New York 1997.
- Gale Stokes, *The Walls Came Tumbling Down: The Collapse of Communism in Eastern Europe Since 1945*. – Oxford University Press, New York 1996 (druga izdaja).
- Holm Sundhaussen, *Experiment Jugoslawien. Von der Staatsgründung bis zum Staatszerfall*. – Taschenbuchverlag, Mannheim, Leipzig, Wien, Zürich 1993.
- Hrvoje Šarinić, *Svi moji tajni pregovori sa Slobodanom Miloševićem 1993–95 (98)*. – Globus International, Zagreb 1999.
- Franc Šetinc, *Vzpon in sestop*. – Cankarjeva založba, Ljubljana 1989.
- Franc Šetinc, *Zbogom, Jugoslavija*. – Državna založba Slovenije, Ljubljana 1993.
- Martin Špegelj, *Sjećanja vojnika*. – Znanje, Zagreb 2001.
- Janez J. Švajncer, *Obranili domovino: teritorialna obramba Republike Slovenije v vojni za svobodno in samostojno Slovenijo 1991*. – Viharnik, Ljubljana 1993.
- Predrag Tasić, *Kako je ubijena druga Jugoslavija*. – AI, Skopje 1994.
- Predrag Tasić, *Kako sam branio Antu Markovića*. – NIP »Mugri 21«, Skopje 1993.

- Mark Thompson, *A Paper House. The Ending of Yugoslavia*. – Vinitage, London 1992.
- Maria Todorova, *Imaginarij Balkana*. – Inštitut za civilizacijo in kulturo, Ljubljana 2001 (prevod Špela Mihelač, spremna beseda Peter Vodopivec). Izvirnik: *Imagining the Balkan*. – Oxford University Press, Inc. New York 1997.
- Boško Todorović, Dušan Vilić, *Vanredne prilike*. – Privredapublik, Zemun 1989.
- Gregor Tomc, *Druga Slovenija*. – Zbirka KRT, Univerzitetna konferenca ZSMS, Ljubljana 1989.
- Niko Toš (ur.), *Dozorevanje slovenske samozavesti*. – Zbirka Dokumenti SJM, Ljubljana 1995.
- Ustava SFRJ in SRS iz leta 1963*. – Uradni list SRS, Ljubljana 1963.
- Ustava SFRJ iz leta 1974*. – Center za samoupravno normativno dejavnost, Dopisna delavska univerza, Ljubljana 1974.
- Ustava SRS iz leta 1974*. – Center za samoupravno normativno dejavnost, Dopisna delavska univerza, Ljubljana 1974.
- Hubert Védrine, *Les mondes de François Mitterrand, À l'Élysée 1981–1995*. – Fayard, Paris 1996.
- Daniel Vernet, Jean-Marc Gonin, *Le rêve sacrifié, Chronique des guerres yougoslaves*. – Seuil, Paris 1994.
- Rebecca West, *Black Lamb and Grey Falcon. A Journey Through Yugoslavia*. – Papermac, Macmillan, London 1984.
- Richard West, *Tito and the Fall of Yugoslavia*. – Sinclair-Stevenson, London 1993.
- Michaela Wimmer, Stefan Braun, Joachim Spiering, *Brennpunkt Jugoslawien. Der Vielvölkerstaat in der Krise. Hintergründe, Geschichte, Analysen*. – Heyne, München 1991.
- Susan L. Woodward, *Balkan Tragedy*. – The Brookings Institution, Washington D. C. 1995.
- Henry Wynaendts, *L'engrenage. Chroniques Yougoslaves, Juillet 1991–Aout 1992*. – Denoël, Paris 1993.
- Yugoslav Endgames. Civil Strife and Inter-state Conflict (London Defence Studies 1990–1991, št. 5)*. – The Centre for Defence Studies, London 1991.
- Yugoslavia, the Former and Future* (zbornik). – Brookings Institution, Washington DC, 1995.
- Začelo se je v Pekrah. Ob desetletnici pekrskih dogodkov in vojne za samostojno Slovenijo*. – Mestna občina Maribor. Muzej narodne osvoboditve, Maribor 2001.
- Miodrag Zečević, *Frontiers and Internal Territorial Division in Yugoslavia*. – The Ministry of Information of the Republic of Serbia, Belgrade 1991.
- Zgodovina zveze komunistov Jugoslavije*. – DZS, Komunist, Ljubljana 1986.

- Warren Zimmermann, *Izvor Pogube. Jugoslavija in njeni uničevalci. Zadnji ameriški ambasador pripoveduje, kaj se je zgodilo in zakaj*. – Mladinska knjiga, Ljubljana 1998 (prevod Mjuša Sever, uvod Miha Brejc). Izvirnik: *Origins of a Catastrophe. Yugoslavia and Its Destroyers – America's Last Ambassador Tells What Happened and Why*. – Random House (Times Books), New York 1996.
- Ciril Zlobec, *Lepo je biti Slovenec, ni pa lahko*. – Mihelač, Ljubljana 1992.
- Milan Zver, *Sto let socialdemokracije*. – Veda, Ljubljana 1996.
- Anton Žabkar, *Analyses of the Conflict in Former Yugoslavia*. – National Defence Academy Series, No 2, Vienna 1994.
- Mitja Žagar, *Kakšni naj bosta novi ustavi. Teze za novo slovensko in jugoslovansko ustavo ter teze listine o človekovih pravicah in temeljnih svoboščinah*. – Komunist, Ljubljana 1989.
- Ivo Žanić, *Prevarena povijest. Guslarska estrada, kult hajduka i rat u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini 1990–1995. godine*. – Duriex, Zagreb 2002.
- Ali H. Žerdin, *Generali brez kape*. – Krtina, Ljubljana 1997.
- Slavoj Žižek, *Druga smrt Josipa Broza Tita*. – Državna založba Slovenije, Ljubljana 1989.
- Slavoj Žižek, *Jezik, ideologija, Slovenci*. – Delavska enotnost, Ljubljana 1987.
- Josip Županov, *Marginalije o društvenoj krizi*. – Globus, Zagreb 1983.

KAZALO VIROV CITATOV OB NASLOVIH POGLAVIJ

- Str. 11: Dobrica Ćosić o svoji polemiki z Dušanom Pirjevcom leta 1961 – v pismu Spomenki Hribar novembra 1986 (objavljeno v: T. Hribar, *Slovenci kot nacija*, str. 239).
- Str. 89: Vlado Mihelj, *Slovenci padajo v nebo*, Lj. 1995, str. 15.
- Str. 131: Jože Princič, *Gospodarski vidik osamosvajanja Slovenije (1986–1991)*, referat na povelju Zveze zgodovinskih društev Slovenije »Slovenska osamosvojitve 1991: pričevanja in analize«, Brežice 21. in 22. 6. 2001.
- Str. 155: France Bučar v intervjuju z Gregom Repovžem *Pravo je bilo na naši strani*, Delo, Sobotna priloga, 30. 6. 2001.
- Str. 195: Mnenje delegatov JLA na 13. kongresu ZKJ 25.–28. 6. 1986 (citirano po: Zapisnik seje predsedstva CK ZKS, 7. 7. 1986, razprava Ivana Dolničarja).
- Str. 319: Gianni de Michellis v izjavi novinarjem maja 1991 in 10 let pozneje v intervjuju za Večer, 23. 6. 2001.

Del naslova knjige (*Jutri je nov dan*) je vzet iz govora Milana Kučana ob razglasitvi samostojnosti Republike Slovenije v Ljubljani 26. junija 1991.

IMENSKO KAZALO

Ležeče tiskane številke označujejo navedbo v opombi pod črto.

- Abdić, Fikret 33
Adžić, Blagoje 84, 229, 241, 267, 269, 272, 280, 289, 297, 298, 303, 303, 304, 308, 309, 312, 314, 352
Ahrens, Geert 372
Aksentijević, Milan 193
Alija, Ramiz 429
Andov, Stojan 76
Andreotti, Giulio 218, 398, 399
Andropov, Jurij 413, 414
Antall, József 399, 423
Antončič, Vojko 122
Anžurjev, Matjaž 111
Apih, Milan 47, 169
Arhar, France 278
Atanasovski, Todor 230
Avbelj, Viktor 27, 29
Avramović, Života 298, 302, 302, 310
Avšič, Jaka 197

Bačić, Geza 180
Badinter, Robert 79, 349, 366, 366, 372, 373, 383, 384, 389, 389, 390, 434, 436
Bajić, Ljubomir 297, 316
Bajramović, Sejdo 83, 84, 85, 315, 364
Bajt, Aleksander 149, 150
Bakarić, Vladimir 17
Baker, James A. 285, 305, 333, 337, 337, 338, 338, 339, 342, 348, 405, 406, 406, 407, 431
Balantič, France 102
Balažić, Milan 124
Bastl, Maks 147
Bašković, Ciril 30
Bavcon, Ljubo 111
Bavčar, Igor 74, 108, 109, 109, 150, 152, 152, 176, 202, 218, 221, 222, 244, 268, 275, 276, 277, 278, 289, 290, 292, 299, 300, 307, 417, 433
Bebler, Anton 105, 206, 268, 316, 316, 361
Bekeš, Peter 124
Bennett, Christopher 348
Bernik, Jože 149, 150
Bethlehem, Daniel 373
Bilandžić, Dušan 15, 18, 21, 34, 35, 39, 41, 41, 42, 137, 160
Binder, David 8, 64, 64
Biščević, Hido 324
Bizilj, Ljerka 30, 35, 50
Bizilj, Nace 30, 35, 50
Bjelić, Krste 50, 50, 51
Blaha, Tilka 27
Blažič, Viktor 206
Bogataj, Miran 276, 290, 292, 300, 305
Bogataj, Tomo 224
Bogičević, Bogić 76, 85, 86, 179, 238, 261, 264, 265, 306, 313, 314, 315, 350, 351, 362, 367
Bohanec, Franček 105
Bohinc, Rado 180
Bole, Veljko 62
Boljačkovac, Josip 259, 259
Borak, Neven 134, 135, 138, 139, 147
Borštner, Ivan 221, 222, 417
Botteri, Robert 218
Boutros-Ghali, Boutros 436
Bowie, David 415
Božević, Saša 262
Brandt, Miroslav 50, 392
Brejč, Miha 93
Brežnjev, Leonid 413
Briški, Alojz 202
Broek, Hans van den 8, 85, 86, 87, 295, 299, 304, 314, 331, 341, 343, 344, 346, 349, 349, 350, 351, 352, 353, 353, 361, 363, 364, 366, 367, 369, 369, 370, 374, 375, 379, 380, 385, 388, 389, 396, 397, 403
Brovet, Stane 207, 218, 219, 219, 226, 227, 233, 245, 265, 267, 294, 298, 299, 299, 302, 315, 350, 351, 352
Broz - Tito, Josip 15, 16, 17, 18, 19, 20, 21, 22, 23, 24, 32, 34, 39, 39, 42, 42, 82, 93, 102, 136, 157, 159, 159, 172, 179, 197, 197, 198, 200, 201, 202, 208, 232, 322, 325, 411, 412, 415
Broz, Jovanka 23
Brumen, Bojan 129
Bučar, France 56, 65, 66, 74, 78, 81, 82, 82, 106, 112, 115, 127, 127, 150, 151, 151, 155, 164, 165, 174, 174, 182, 183, 183, 184, 186, 239, 240, 244, 275, 276, 277, 278, 281, 284, 290, 292, 300, 302, 314, 323, 323, 350, 353, 363, 364, 424
Bučin, Nenad 179, 261, 264
Bukovnik, Anton 116
Bulatović, Miodrag 42, 47
Bulatović, Momir 84, 261, 367, 370, 377
Bulc, Marko 27, 82, 206, 419
Busek, Erhard 396
Bush, George 281, 307, 334, 348, 406, 418, 421, 425, 433
Carrington, Peter 86, 366, 371, 372, 373, 375, 376, 377, 378, 378, 379, 380, 383, 385, 386, 387, 389, 391, 397, 402, 406, 407, 434, 435
Ceaușescu, Nicolae 324, 417

- Cerar, Božo 387
 Cerar, Marjan 149
 Cerar, Miro 186, 186
 Christiani, Fabio 340
 Clinton, Bill 406, 438
 Cokić, Jevrem 297
 Concini, Dennis de 405
 Conversi, Daniele 344, 348, 393
 Cossiga, Francesco 381, 382, 398, 437
 Cristiani, Fabio 300
 Cuéllar, Javier Perez de 304, 375, 385, 385, 387, 435
 Cvetković, Dragiša 157
- Čad, Marjan 207, 287, 432
 Čavoški, Kosta 31, 39
 Čelik, Pavle 109
 Čerin, Aleš 71, 138, 188
 Černenko, Konstantin 414
 Čirić, Miloš 124
 Čkrebic, Dušan 32, 113
 Čović, Bože 50
 Čubrilović, Vasa 49
- Ćosić, Dobrica 11, 16, 20, 20, 39, 44, 47, 48, 50, 65, 217
 Ćusić, Mićo 306
- d'Amato, Alfonso 405
 Dabčević Kučar, Savka 19
 Debeljak, Aleš 103
 Delich Bentley, Helen 405
 Delić, Mićo 279, 298, 301
 Delors, Jacques 285, 334, 334, 391, 431
 Deniau, Jean-François 401
 Detela, Jurij 102
 Dioguardi, Joe 405
 Dizdarević, Raif 22, 33, 36, 214, 214, 215, 217, 218, 219, 219, 220, 221, 222, 223, 224, 224, 225, 225, 226, 227
 Dizdarević, Zlatko 397
 Doberšek, Blanka 355
 Dolanc, Stane 23, 25, 26, 28, 41, 106, 167, 214, 215, 216, 216, 217, 220, 221, 221, 222, 224, 227, 227
 Dole, Bob 405, 407
 Dolničar, Ivan 198, 205, 206, 212
 Domljan, Žarko 78, 257
 Dragan, Zvone 28
 Drnovšek, Janez 28, 74, 76, 76, 80, 81, 87, 82, 83, 85, 86, 149,
- 150, 178, 178, 179, 179, 185, 231, 236, 236, 239, 240, 242, 253, 254, 254, 255, 257, 257, 258, 259, 263, 264, 265, 267, 269, 277, 278, 280, 280, 288, 288, 290, 292, 296, 296, 298, 299, 300, 302, 304, 306, 307, 314, 315, 315, 325, 336, 350, 350, 351, 352, 353, 353, 354, 359, 363, 378, 419, 420, 437, 438
- Dubček, Aleksander 422
 Dumas, Roland 366, 374, 388, 401
- Đogo, Gojko 39, 102
 Đukanović, Aleksander 48
 Đukić, Slavoljub 22, 36
 Đuranović, Veselin 137, 220
- Eagleburger, Lawrence S. 332, 332, 359, 386, 390, 405
 Eckart, Dennis 405
 Ertl, Tomaž 94, 95, 116, 216, 221, 222, 223
 Eržen, Ivan 216
 Eyskens, Marc 385
- Ferdinand, Franc 50
 Finkenkraut, Alain 401
 Florjančič, Jože 28
 Flottau, Heiko 393
 Fonda, Pavel 105
 Frlec, Boris 98, 365
 Furnemont, Jean-François 385
- Gaberšček, Boris 182
 Gabrič, Aleš 44, 94
 Gansel, Norbert 333, 334
 Garašanin, Ilija 49
 Garde, Paul 400, 400, 401
 Gaševski, Sašo 269
 Genscher, Hans Dietrich 79, 299, 302, 304, 307, 331, 340, 340, 348, 348, 349, 355, 356, 356, 359, 360, 362, 365, 365, 366, 366, 374, 374, 384, 385, 386, 386, 387, 388, 393, 432
 Glenny, Misha 8, 392
 Gligorov, Kiro 76, 76, 261, 337, 337, 364, 370, 426, 434
 Godeša, Bojan 322
 Gonin, Jean-Marc 387, 388, 398, 400, 401, 401
 Gorbačov, Mihail 249, 258, 260, 265, 332, 376, 414, 415, 416,
- 417, 420, 421, 423, 424, 425, 433, 434, 436
 Gorinšek, Karlo 308, 309
 Gošnik, Vane 277
 Gošnjak, Ivan 197, 198
 Gotovac, Vlado 41
 Gow, James 199, 199, 260, 260
 Grabnar, Boris 165
 Gračanin, Petar 179, 210, 284, 305, 350, 351
 Grad, Franci 186
 Grafenauer, Bogo 50, 105
 Grafenauer, Niko 48, 164
 Grilec, Tinkara 98
 Grmič, Vekoslav 105
 Gros, Vitomir 126, 356
- Hafner, Vinko 32, 50
 Halilović, Mehmed 324
 Handžić, Miroslav 199
 Hanks, Tom 135
 Hartman, Bruno 103
 Hasani, Sinan 25
 Havel, Václav 418, 421, 422
 Herzog, Roman 366, 366
 Hočevar, Ivan 207, 242, 243, 243, 426
 Hoffman, Branko 102
 Honecker, Erich 416, 420
 Horvat, Branko 31, 41, 136, 136, 170
 Horvat, Marjan 95
 Hoxha, Enver 414, 428, 429
 Hren, Marko 247
 Hribar, Spomenka 20, 40, 44, 47, 103, 191
 Hribar, Tine 20, 31, 31, 44, 46, 47, 48, 65, 105, 106, 117, 117, 129, 169, 172, 172, 173, 173, 174, 174, 176, 181, 181, 182, 183, 186, 186, 187, 187
 Hruščov, Nikita 413
 Hurd, Douglas 304, 387, 387
 Husak, Gustav 416
- Igličar, Albin 169
 Isaković, Antonije 48
 Ivanković, Nenad 79, 79, 334, 340, 344, 349, 384, 386, 388, 389
 Ivezić, Mihailo 325
 Izetbegović, Alija 41, 76, 76, 78, 262, 300, 337, 337, 364, 370, 376, 426, 434, 437

- Jakhel, Olga 152
 Jakopič - Kajtimir, Albert 199
 Jalušič, Vlasta 247
 Jambrek, Peter 106, 164, 164, 165, 169, 169, 170, 170, 172, 172, 173, 173, 174, 174, 175, 176, 181, 182, 182, 183, 183, 184, 186, 186, 187, 187
 Jamnikar, Peter 247
 Jan, Ivan 103, 105
 Jančar, Drago 94, 102
 Janko, Lojze 55, 183
 Jankowitsch, Peter 395
 Janša, Janez 65, 74, 78, 82, 91, 108, 109, 115, 150, 152, 174, 202, 221, 221, 222, 241, 241, 242, 242, 243, 244, 244, 245, 246, 247, 248, 248, 250, 268, 275, 275, 276, 276, 277, 278, 279, 279, 280, 280, 281, 286, 288, 289, 289, 290, 292, 292, 296, 299, 300, 300, 301, 307, 309, 313, 314, 316, 345, 352, 353, 354, 355, 356, 363, 417, 419, 433
 Jaruzelski, Wojciech 412
 Jazov, Dimitrij 260, 265, 268
 Jelcin, Boris 260, 265, 376, 419, 424, 431
 Jelinčič, Zmago 260
 Jerkič, Branko 208, 230
 Jerovšek, Tone 180, 183, 186, 187
 Jesenyski, Geza 387, 387
 Jezernik, Božidar 105
 Jež, Boris 237, 250
 Jovanović, Vladislav 366, 372, 373
 Jovanović, Vukašin 84
 Jović, Borisav 22, 61, 72, 81, 82, 83, 84, 84, 85, 178, 178, 179, 179, 180, 181, 181, 231, 231, 235, 236, 237, 237, 238, 239, 240, 241, 241, 242, 243, 243, 245, 245, 249, 249, 253, 254, 254, 255, 255, 256, 258, 258, 259, 259, 260, 261, 261, 262, 263, 264, 265, 265, 266, 266, 267, 268, 268, 270, 270, 271, 283, 310, 310, 311, 312, 314, 315, 325, 330, 330, 332, 332, 334, 350, 351, 352, 353, 354, 363, 364, 366, 367, 367, 424, 429
 Jovičić, Georgije 210
 Jurij, Franco 111
 Kacin, Jelko 248, 275, 276, 277, 278, 290, 292, 295, 301, 303, 346, 355, 355
 Kádár, Janos 417, 419
 Kadič, Jasmin 286
 Kadijević, Veljko 24, 24, 69, 81, 84, 86, 159, 178, 179, 180, 199, 207, 208, 210, 210, 212, 215, 216, 217, 218, 219, 220, 221, 223, 225, 226, 227, 229, 230, 231, 233, 234, 235, 236, 236, 237, 238, 239, 242, 245, 249, 249, 250, 254, 255, 255, 256, 258, 258, 259, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 264, 265, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 280, 281, 282, 283, 284, 288, 296, 297, 298, 302, 303, 304, 306, 308, 309, 311, 313, 315, 316, 332, 336, 344, 374, 375, 392, 394, 397, 428
 Kaminsky, Phyllis 405, 405
 Kamušič, Mitja 174
 Kanazir, Dušan 48
 Karadordevići (družina) 13, 322
 Kardelj, Edvard 13, 14, 15, 15, 16, 17, 18, 21, 23, 120, 159, 165, 322
 Katalina, Ratko 279
 Kavčič, Niko 109, 150, 150
 Kavčič, Stane 18, 120, 223, 323
 Kavčič, Vladimir 103, 105
 Kelmendi, Aziz 208, 208, 415
 Kermauner, Taras 47, 50
 Kertes, Mihajlo 37
 Kidrič, Boris 13, 322
 Kirn, Srečo 202
 Kislinger, Jure 103
 Klein, Richard 23, 415
 Klinar, Peter 105, 296
 Klinar, Rina 287, 287
 Klopčič, France 103, 104
 Kmecl, Matjaž 56, 61, 74, 103, 105, 127, 128, 183, 277, 300, 423
 Knez, Jože 221
 Kobal, Sveto 147
 Kocijan, Lado 199, 200, 207, 208
 Kohl, Helmut 330, 334, 344, 348, 360, 384, 385, 388, 400, 401, 413, 421, 425
 Kolarič, Zinka 169
 Kolšek, Konrad 201, 207, 208, 243, 253, 254, 255, 256, 262, 265, 266, 266, 269, 269, 271, 272, 272, 279, 280, 281, 286, 287, 287, 288, 289, 289, 294, 296, 296, 297, 297, 298, 303, 309, 315, 316
 Končar, Rade 30
 Koprivc, Jak 96
 Korošec, Anton 321
 Korošec, Štefan 137, 213, 216, 224, 325
 Kosin, Marko 334, 374, 379, 382, 399
 Kostić, Branko 83, 84, 86, 314, 315, 354, 364, 367, 378
 Kostić, Jugoslav 83, 84, 350, 351, 364
 Košir, Darijan 87
 Koštunica, Vojislav 39
 Kovač, Božo 217
 Kovačić - Peršin, Peter 111
 Kovačić, Matjaž 329, 338
 Kraigher, Sergej 46, 136, 137, 413
 Kranjc, Marijan 206, 280
 Kranjec, Marko 147, 149, 150, 275, 430
 Krefl, Lev 124
 Kremžar, Marko 149, 150
 Krestič, Vasilije 48
 Kristan, Ivan 166, 178, 183
 Krivic, Matevž 96, 165, 169, 170, 174, 183, 186
 Križanič, Franci 138
 Križman, Mirjana 124
 Križnar, Ivan 105
 Krkovič, Tone 244
 Krunic, Boško 210, 215, 216, 224, 224
 Kučan, Milan 25, 28, 30, 31, 32, 35, 35, 61, 62, 66, 69, 69, 71, 71, 74, 75, 76, 76, 78, 81, 85, 87, 95, 96, 108, 109, 109, 110, 113, 114, 120, 121, 122, 123, 123, 125, 127, 128, 152, 163, 166, 166, 167, 167, 179, 183, 183, 188, 202, 203, 206, 207, 214, 215, 216, 217, 220, 221, 221, 222, 223, 224, 225, 231, 233, 239, 240, 241, 242, 244, 271, 272, 274, 276, 277, 283, 286, 288, 289, 291, 292, 294, 295, 296, 298, 299, 302, 303, 304, 306, 307, 312, 313, 314, 326, 327, 331, 334, 334, 335, 335, 336, 337, 337, 338, 341, 342, 342, 343, 344, 344, 345, 346, 348, 348, 349, 350, 351,

- 352, 353, 353, 354, 355, 356,
361, 363, 366, 368, 369, 370,
370, 371, 378, 378, 381, 382,
382, 385, 391, 391, 395, 397,
397, 398, 399, 402, 405, 414,
422, 423, 425, 432, 438
- Kušar, Janko 242
- Lakner, Jernej 37
- Lalumière, Catherine 349
- Lantos, Tom 405
- Latin, Ivo 330
- Lazanski, Miroslav 201, 203
- Lazarević, Žarko 138, 139
- Lenardič, Marek 111
- Lenhardt, Dieter 396
- Letica, Slaven 77, 78, 250, 253,
256, 257, 258
- Libal, Michael 330, 331, 334,
340, 344, 348, 349, 360, 364,
375, 384, 385
- Libal, Wolfgang 344
- Liebcknecht, Karl 416
- Liedermann, Helmut 341
- Lipinski, William 405
- Little, Allan 8, 310
- Ljubičić, Nikola 36, 198, 210, 210
- Lončar, Budimir 258, 285, 299,
324, 325, 329, 332, 333, 334,
340, 350, 351, 352, 362, 364,
371, 372, 373, 377, 395, 399,
403
- Lopušina, Marko 93
- Lovšin, Andrej 246, 246, 250,
270, 270, 308, 309, 342
- Lukić, Dejan 324
- Luxemburg, Rosa 416
- Maček, Vlatko 157
- Madžar, Ljubomir 136, 136
- Major, John 385, 426
- Maleski, Denko 372
- Malle, Janko 105
- Mamula, Branko 36, 205, 206,
206, 208, 208, 209, 209, 210,
210, 212, 214, 214, 215, 218,
218, 219, 228, 228, 229, 235,
235, 268, 268, 282, 283, 283,
288, 298, 298
- Manolić, Josip 78, 257, 259
- Marčić, Siniša 170
- Marin, Darko 314
- Marinc, Andrej 29, 35, 46, 91,
101, 120, 179, 180, 220, 221,
223
- Markič, Stane 91
- Marković, Ante 6, 7, 22, 24, 40,
56, 61, 62, 63, 65, 68, 69, 80,
87, 135, 137, 141, 143, 144,
144, 145, 146, 147, 148, 149,
159, 179, 180, 182, 230, 231,
232, 238, 239, 245, 257, 258,
270, 273, 274, 274, 275, 280,
281, 282, 283, 284, 285, 286,
288, 290, 292, 295, 296, 298,
299, 302, 304, 306, 308, 314,
317, 324, 329, 330, 331, 331,
334, 335, 336, 337, 338, 340,
341, 342, 345, 350, 351, 351,
352, 353, 358, 362, 364, 367,
368, 370, 371, 372, 377, 395,
397, 398, 399, 402, 406, 407,
418, 421, 426, 427, 428, 429,
431, 432, 436
- Marković, Dragoslav (Draža) 20,
21, 22, 35
- Marković, Fikreta 118
- Marković, Mihajlo 40, 47
- Marković, Mirjana 235
- Marojević, Dragiša 112
- Martinović, Đorđe 208
- Mastnak, Tomaž 92, 247
- Matutes, Abel 341, 363
- Mazowiecki, Tadeusz 420
- Meier, Viktor 8, 24, 24, 25, 38, 38,
79, 220, 317, 317, 349, 380,
392, 393, 393, 397, 397, 407,
407
- Melik, Vasilij 23
- Menart, Janez 16, 16, 45, 45, 46,
46, 103, 169, 174, 413
- Mencinger, Jože 66, 146, 147,
147, 148, 148, 149, 149, 150,
151, 182, 275, 430
- Mesić, Stipe 23, 76, 78, 79, 81, 84,
84, 85, 86, 255, 257, 259, 259,
263, 264, 265, 265, 267, 283,
295, 299, 299, 301, 302, 302,
303, 303, 304, 304, 306, 306,
308, 312, 315, 315, 316, 334,
335, 337, 341, 341, 343, 346,
350, 350, 351, 351, 352, 353,
357, 357, 362, 364, 367, 375,
397, 403, 403, 432
- Michelis, Gianni de 8, 295, 299,
300, 307, 319, 327, 327, 331,
333, 334, 340, 341, 343, 346,
350, 356, 381, 387, 388, 397,
398, 398, 399, 399
- Mihailović, Kosta 48, 135
- Miheljak, Vlado 89, 123, 123, 221
- Mikeln, Miloš 103, 105, 114, 237
- Mikulič, Branko 24, 33, 137, 143,
218, 231, 416, 418
- Milčin, Vladimir 170
- Milčinski, Lev 105
- Milivojević, Snježana 50
- Miljovski, Kiril 136
- Milošević, Slobodan 6, 24, 31, 32,
33, 34, 35, 36, 36, 37, 40, 49,
51, 63, 65, 66, 69, 69, 75, 76,
76, 79, 81, 82, 84, 85, 86, 113,
115, 122, 141, 148, 179, 210,
210, 224, 225, 231, 235, 239,
240, 250, 255, 259, 261, 262,
263, 265, 267, 268, 270, 271,
294, 309, 311, 315, 324, 331,
332, 337, 338, 341, 348, 361,
363, 364, 366, 367, 370, 371,
374, 375, 376, 377, 385, 385,
390, 407, 416, 418, 420, 426,
428
- Milošević, Vladimir 280
- Mirić, Jovan 41, 41
- Mitrović, Aleksandar 299, 353
- Mitterrand, François 332, 334,
359, 381, 384, 385, 400, 400,
401, 412, 416
- Mladić, Ralko 437
- Mock, Alois 304, 333, 340, 355,
394, 395, 395
- Močivnik, Ida 327
- Močnik, Rastko 111
- Mojsov, Lazar 106, 204, 210, 214
216
- Mrlak, Anton 294
- Mujkić, Mujo 230
- Mulej, Matjaž 180
- Munda, Mirko 199
- Mužević, Boris 25
- Nagy, Imer 420
- Negovanović, Marko 233, 296,
312, 312
- Nenadović, Aleksander 197, 198
- Nešović, Branimir 47
- Nickels, Don 405
- Nikezić, Marko 18, 19
- Nobilo, Mario 78, 250, 253, 256,
257, 258
- Obradović, Pavić 310
- Obradović, Vuk 265, 298
- Ocvirk, Andrej 148, 274, 274, 275,
284, 299, 353

- Ocvirk, Mojmir 180
 Ogrizek, Miloš 199
 Oman, Ivan 61, 62, 74, 111, 114, 127, 128, 183, 248, 277, 300, 312, 314, 423
 Omerza, Igor 373
 Oreščanin, Bogdan 198
 Osolnik, Bogdan 203, 204, 204
 Osterc, Jože 275
 Osterman, Jože 105
 Owen, David 391, 397
 Ozblič, Milica 29
 Ožbolt, Drago 207
- Pahor, Boris 103
 Pahor, Borut 124
 Palach, Jan 418
 Pančevski, Milan 32, 213
 Panič, Milan 391
 Paraga, Dobroslav 41
 Partljič, Tone 45, 102, 103, 103, 105
 Paternu, Boris 103
 Pavček, Tone 102, 166, 169, 174
 Pavič, Milan 282
 Pavič, Nino 104
 Pavlovič, Dragiša 34, 35, 36
 Pavlovič, Slobodan 234
 Pečauer, Marko 87
 Perenič, Anton 182, 183, 186
 Perenič, Gorazd 186
 Perović, Latinka 18, 19
 Perovšek, Jurij 321
 Peršak, Tone 103, 169, 174, 174, 176, 180
 Pešič, Vesna 49, 69
 Peterle, Lojze 55, 56, 62, 80, 111, 127, 128, 129, 129, 147, 149, 150, 151, 152, 152, 239, 244, 269, 272, 274, 275, 276, 277, 280, 280, 281, 282, 283, 287, 289, 290, 291, 292, 296, 298, 299, 300, 326, 335, 336, 350, 351, 352, 353, 353, 357, 363, 371, 381, 382, 382, 395, 398, 433, 437
 Petranović, Branko 137
 Petrič, Ernest 379, 404, 407, 408
 Phillips, Howard 405
 Pinheiro, João de Deus 85, 350, 363, 387, 387
 Pirjevec, Dušan 16
 Pirnat, Rajko 118
 Planinc, Milka 137
 Plavevska, Aleksandra 105
- Pleskovič, Boris 149, 150
 Plestina, Dijana Maria 134, 134
 Plut, Dušan 61, 66, 74, 111, 127, 128, 129, 183, 247, 248, 260, 277, 300, 305, 355, 357, 423, 433
 Plut Pregelj, Leopoldina 44, 44, 45
 Poglajen, Franc 208
 Polak - Stjenka, Bojan 199
 Poos, Jacques 85, 295, 299, 331, 338, 341, 341, 343, 344, 344, 345, 350, 351, 363, 364
 Popit, France 25, 28, 28, 35, 35, 94, 113, 120, 121, 123, 123, 166, 166, 167, 167, 204, 204, 209, 215, 216, 218, 219, 228, 234
 Popov, Nebojša 37
 Popović, Dane 233, 234, 298
 Popović, Danko 40
 Popović, Koča 198
 Potočnik, Vika 202
 Potrč, Miran 163, 165, 166, 166, 171, 172, 176, 178, 179, 180, 193
 Pozderac (družina) 33
 Pozderac, Hamdija 33
 Požarnik, Hubert 111, 193
 Praščević, Dobrašin 297
 Predojevič, Vaso 232, 233, 233, 234, 272, 297, 302, 310
 Pregel, Živko 28, 62, 283, 288
 Princič, Jože 131, 136, 138, 139, 142
 Prlja, Aleksandar 240, 324
 Prodanović, Boško 286
 Prosenc, Miloš 221
 Prunk, Janko 105
 Pučnik, Jože 65, 65, 66, 74, 106, 118, 119, 128, 129, 129, 150, 186, 188, 237, 275, 281
 Pudgar, Avgust 212
 Puhovski, Žarko 170
 Pukl, Vitodrag 222, 277
 Pungartnik, Marjan 103
- Račan, Ivica 223, 233
 Radaković, Ilija T. 197, 228, 229, 297
 Radmilović, Stanko 66
 Radulović, Jovan 40
 Rajniš, Karel 237
 Ramet, Sabrina P. 8, 26, 81, 94, 339, 394, 405, 407
- Ranković, Aleksandar 17, 18, 34, 82, 200
 Rašeta, Andrija 288, 295, 297, 305
 Ravnikar, Aleksander 222
 Reagan, Ronald 412, 414, 415, 416, 417
 Rebolj, Dušan 180
 Reissmüller, Johann Georg 393
 Rejc, Izidor 147
 Repe, Božo 23, 39, 44, 199
 Ribarič, Miha 76, 166, 183
 Ribičič, Ciril 120, 124, 125, 128, 162, 163, 163, 164, 165, 166, 167, 171, 175, 176, 180, 233, 281, 422
 Ribičič, Mitja 28, 34, 34, 105, 204, 206
 Ribnikar, Ivan 149
 Riegler, Josef 395
 Riha, Rado 111
 Riva, Gigi 397
 Rode, Matej 105
 Rogy, Heidemarie 395
 Roosevelt, Franklin Delano 385
 Rotar, Braco 111, 212
 Rotar, Janez 103
 Roter, Zdenko 93
 Rozman, Franc 23
 Rožanc, Marjan 47, 103
 Rožič, Marjan 207, 297
 Rudolf, Davorin 350, 357
 Rudolf, Franček 103
 Rukavina, Ivan 198
 Rupel, Dimitrij 50, 55, 65, 65, 74, 78, 79, 96, 103, 105, 106, 111, 114, 115, 116, 129, 129, 150, 152, 165, 174, 183, 183, 187, 206, 275, 277, 290, 292, 295, 299, 302, 307, 325, 325, 326, 326, 327, 328, 328, 329, 329, 332, 332, 333, 335, 337, 338, 340, 340, 341, 341, 342, 342, 343, 344, 345, 346, 348, 348, 349, 349, 350, 352, 353, 354, 355, 357, 359, 359, 360, 363, 364, 370, 370, 371, 371, 372, 373, 373, 377, 378, 379, 381, 386, 386, 387, 387, 388, 389, 390, 390, 391, 391, 395, 398, 398, 432
 Rupnik, Jacques 399, 409
 Rus, Veljko 105, 174, 174
 Rus, Vojan 123
 Ružinovski, Mile 297

- Sachs, Jeffrey 149, 150, 151, 275
 Saharov, Andrej 415
 Samardžić, Nikola 372
 Santer, Jacques 285, 334, 334, 341, 431
 Sapunxhiu, Riza 83, 265
 Savić, Pavle 44
 Scotland, Eigon 361
 Scowcroft, Brent 406
 Seibert, Günther 87, 307
 Sekelj, Laslo 64, 64, 65
 Sekulić, Radoslav 274, 275
 Selšek, Cvetka 324
 Sibinovski, Bojanče 294
 Siblesz, Hugo 367
 Silajdžić, Haris 372
 Silber, Laura 8, 310
 Simoniti, Iztok 300
 Sirše, Janez 350
 Slapar, Janez 243, 276, 290, 292, 426
 Slivnik, Danilo 75
 Slokar, Jože 285, 286
 Smole, Jože 25, 105, 114, 115, 116, 118, 125, 125, 179, 181, 221, 323
 Sočan, Lojze 355
 Sodano, Angelo 403
 Sodržnik, Janez 247
 Sreč, Nevenka 45, 46
 Stalín, Josip Visarionovič 172, 385
 Stambolić, Ivan 21, 34, 35, 36, 36, 48, 48, 50, 135, 210, 210
 Stambolić, Petar 21, 24
 Stanić, Stane 275
 Stanovnik, Janez 25, 109, 109, 126, 167, 179, 203, 204, 214, 220, 226, 324, 324, 330, 330
 Stark, Hans 387
 Stasi, Bernard 401
 Stergar, Janez 305, 305
 Stipetić, Petar 297
 Stojadinović, Ljubodrag 257
 Stojanov, Veso 87
 Strobl, Majda 172
 Strohm, Carl Gustav 393
 Suhadolnik, Gorazd 212
 Svetlik, Ivan 169, 174, 174, 182
 Šarinić, Hrvoje 69, 69, 257
 Šeligo, Rudi 102, 170
 Šeparović, Zvonimir 371, 372
 Šešelj, Vojislav 41, 42
 Šešerko, Leo 355
 Šešok, Dušan 149, 152, 275
 Šetinc, Franc 25, 47, 47, 102, 216
 Šiftar, Marjan 338, 346, 350, 355
 Šimić, Petar 224, 233, 234, 234
 Šinigoj, Dušan 28, 52, 55, 56, 137, 138, 138, 139, 140, 179
 Šinkovec, Matjaž 374, 379
 Školč, Jožef 113, 176, 247, 281
 Šmidovnik, Janez 182, 183
 Šolević, Miroslav 36, 116
 Špegelj, Martin 77, 77, 228, 230, 230, 250, 250, 253, 253, 254, 257, 257, 259, 259, 261, 264, 287, 294
 Špiljak, Mika 31
 Štih, Bojan 50, 103
 Šuštar, Alojzij 98, 127, 411, 425
 Šušvar, Stipe 24, 32, 33, 42, 43, 224, 238, 250
 Švabić, Mihailo 25
 Švajncer, Janez J. 293, 301
 Tadić, Ljubomir 40, 47, 50
 Tasić, David 221, 222, 417
 Tasić, Predrag 31, 40, 40, 48, 51, 273, 274, 281, 283, 284, 284, 288, 299, 310, 314, 315, 331, 334, 334, 335, 352, 353, 399
 Taškar, Jana 243
 Thatcher, Margaret 411, 413, 426
 Taufer, Veno 169, 174
 Tauran, Jean Louis 403
 Tomac, Zdravko 163
 Tomažič, Anton 193
 Tomc, Grega 93, 94, 174
 Tominc, Ivo 207, 233
 Tomšič, France 111, 112, 112, 129, 416
 Torkar, Igor 102, 103
 Toš, Niko 93, 101
 Trifunović, Bogdan 231
 Tripalo, Miko 19
 Trstenjak, Anton 105
 Tudman, Franjo 41, 69, 75, 75, 76, 77, 77, 78, 78, 79, 80, 85, 86, 189, 237, 250, 250, 257, 258, 259, 280, 294, 294, 295, 299, 317, 331, 341, 342, 342, 343, 346, 348, 350, 351, 360, 361, 370, 374, 375, 376, 377, 393, 402, 423, 428
 Tupurkovski, Vasil 32, 76, 85, 86, 179, 264, 266, 299, 302, 306, 307, 313, 314, 315, 325, 334, 350, 351, 352, 362, 432
 Türk, Danilo 379
 Tutweiler, Margaret 337, 338, 339
 Ude, Lojze 124, 180, 181, 182, 183, 183
 Unković, Slobodan 66
 Unterberger, Andreas 396
 Urbančič, Ivan 47, 106
 Ušeničnik, Bojan 78
 Vance, Cyrus 375, 376, 379, 385, 385, 387, 391, 435
 Vasiljević, Aleksander 256, 257
 Vernet, Daniel 387, 388, 398, 400, 401, 401
 Veselica, Marko 41
 Vidaković, Zoran 170
 Vidmar, Josip 40, 50, 103, 105
 Vidmar, Milan 288
 Vidmar, Robert 286
 Vilfan, Marija 105, 203, 204
 Višnjić, Svetozar 215, 215, 216, 217, 219, 221, 222, 223, 234
 Vllasi, Azem 418
 Vogel, Wolfgang 340
 Vogrinc, Jože 122
 Voljić, Ignac 123
 Vranitcky, Franz 394, 395, 396, 399
 Vrhovec, Josip 25, 31, 217, 413
 Vrhovnik, Majda 221
 Waldheim, Kurt 396, 415
 Wałęsa, Lech 412, 426
 Weizsacker, Richard von 400
 Weller, Marc 373
 Willis, Bruce 135
 Woodward, Susan L. 8, 44, 360, 381
 Wynaendts, Henry 86, 361, 361, 362, 363, 364, 365, 365, 366, 367, 367, 372, 385, 396, 397, 397
 Zabret, Ciril 207, 297
 Zagožen, Franc 222
 Zavil, Franci 175, 212, 221, 222, 417
 Zečević, Momčilo 137
 Zekan, Branko 285
 Zelenović, Dragutin 66, 179
 Zemljarič, Janez 26, 27, 28, 94, 137, 138

Zimmermann, Warren 8, 64, 64, 81, 81, 82, 255, 258, 304, 330, 330, 331, 332, 332, 336, 337, 338, 338, 341, 357, 368, 386, 404, 404, 405, 406, 407

Zlobec, Ciril 45, 46, 61, 74, 103, 105, 127, 128, 183, 242, 243, 277, 299, 300, 300, 335, 413, 423

Zlobec, Jaša 93, 105, 193, 247

Zoellick, Robert B. 407

Zupančič, Mirjam 93

Zver, Milan 112, 129

Žagar, Mitja 124, 175

Žagar, Primož 51

Žakelj, Viktor 105, 125, 185

Žarković, Vidoje 32

Žerdin, Ali H. 94, 108, 175, 221, 222

Žižek, Slavoj 111, 122, 122, 208

Žnidarič, Boris 305, 350, 353

Žnidarič, Marjan 279

Žnidaršič, Franci 270

Žnidaršič, Joco 237

Županov, Josip 41

UPORABLJENE KRATICE IN OKRAJŠAVE

- AVNOJ** Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije (Antifašistični svet narodne osvoboditve Jugoslavije)
- BBC** British Broadcasting Corporation (Angleška radijska družba)
- Bg.** Beograd
- BiH** Bosna in Hercegovina
- B. R.** Bože Repe
- CDU** Christlich-Demokratische Union (Krščansko-demokratska zveza)
- CSU** Christlich-Soziale Union (Krščanskosocialna zveza)
- CK** centralni komite
- Demos** Demokratična opozicija Slovenije
- DFJ** Demokratična federativna Jugoslavija
- DSP** Društvo slovenskih pisateljev
- DZ** državni zbor
- Efta** European Free Trade Association (Evropska skupnost za svobodno trgovino)
- EGS** Evropska gospodarska skupnost
- ES** Evropska skupnost
- EU** Evropska unija
- FDP** Freie Demokratische Partei (Svobodna demokratska stranka)
- FF** filozofska fakulteta
- FLR** Federativna ljudska republika
- GATT** General Agreement of Tariffs and Trade (Splošni sporazum o carinah in trgovini)
- gl.** glej
- GZ** Gospodarska zbornica
- GZS** Gospodarska zbornica Slovenije
- HDZ** Hrvatska demokratska zajednica (Hrvaška demokratska skupnost)
- Hina** Hrvatska informativna agencija (Hrvaška informacijska agencija)
- IO** izvršni odbor
- IS** izvršni svet
- JA** Jugoslovanska armada
- JLA** Jugoslovanska ljudska armada
- KEVS** Konferenca za evropsko varnost in sodelovanje
- KP** Komunistična partija
- KPJ** Komunistična partija Jugoslavije
- KPS** Komunistična partija Slovenije
- LB** Ljubljanska banka
- Lj.** Ljubljana
- Mb.** Maribor
- MNZ** ministrstvo za notranje zadeve
- Nato** North Atlantic Treaty Organization (Severnoatlantski pakt)
- NB** Narodna banka
- NBJ** Narodna banka Jugoslavije
- NDH** Nezavisna država Hrvatska (Neodvisna država Hrvaška)
- NDR** Nemška demokratična republika
- NOG** narodnoosvobodilno gibanje
- NOV** narodnoosvobodilna vojska (vojna)
- npr.** na primer
- OF** Osvobodilna fronta
- ok.** okrog
- op.** opomba
- ONO** Opštenarodna odbrana (Splošna ljudska obramba)
- OZN** Organizacija združenih narodov
- PeF** pedagoška fakulteta
- PEN** (Internacional Association of) Poets, Playwrights, Editors, Essayists, Novelists (mednarodna zveza književnikov)
- RK** republiška konferenca
- RKC** Rimskokatoliška cerkev
- RS** Republika Slovenija
- RSLO** Republiški sekretariat za ljudsko obrambo

- RSNZ** Republiški sekretariat za notranje zadeve
- SANU** Srpska akademija nauka i umetnosti (Srbska akademija znanosti in umetnosti)
- SAO** Srpska autonomna oblast (Srbska avtonomna pokrajina)
- Sar.** Sarajevo
- SAZU** Slovenska akademija znanosti in umetnosti
- SDK** Služba družbenega knjigovodstva
- SDS** Socialdemokratska stranka Slovenije
- SDV** Služba državne varnosti
- SFR** Socialistična federativna republika
- SFRJ** Socialistična federativna republika Jugoslavija
- SIV** savezno izvršno veće (zvezni izvršni svet)
- SJM** Slovensko javno mnenje
- SKD** Slovenski krščanski demokrati
- SKOJ** Savez komunističke omladine Jugoslavije (Zveza komunistične mladine Jugoslavije)
- SLO** splošna ljudska obramba
- SLS** Slovenska ljudska stranka
- SM** Slovenska matica
- SNOO** Slovenski narodnoosvobodilni odbor
- SNOS** Slovenski narodnoosvobodilni svet
- Sova** Slovenska obveščevalno-varnostna agencija
- SPD** Sozialdemokratische Partei Deutschland (Socialnodemokratska stranka Nemčije)
- SR** Socialistična republika
- SRS** Socialistična republika Slovenija
- STA** Slovenska tiskovna agencija
- str.** stran
- SZ** Sovjetska zveza
- SZDL** Socialistična zveza delovnega ljudstva
- ŠKUC** Študentski kulturni center
- št.** številka
- t. i.** tako imenovan
- tj.** to je
- TAM** Tovarna avtomobilov in motorjev
- TO** Teritorialna obramba
- TV** televizija
- Unprofor** United Nations Protection Forces (Mirovne sile ZN)
- ur.** urednik
- VMRO - DPMNE** Vnatrešna makedonska revolucionarna organizacija (Notranja makedonska revolucionarna organizacija) - Demokratska partija (za) makedonsko nacionalno edinstvo (Demokratska stranka makedonske narodne enotnosti)
- VS** Varnostni svet
- ZDA** Združene države Amerike
- Zg.** Zagreb
- ZK** Zveza komunistov
- ZKJ** Zveza komunistov Jugoslavije
- ZKS** Zveza komunistov Slovenije
- ZKS - SDP** Zveza komunistov Slovenija - Stranka družbene prenove
- SDP** Stranka demokratične prenove
- ZLSD** Združena lista socialnih demokratov
- ZN** Združeni narodi
- ZRN** Zvezna republika Nemčija
- ZS** Zeleni Slovenije
- ZSLO** Zvezni sekretariat za ljudsko obrambo
- ZSMS** Zveza socialistične mladine Slovenije
- ZSS** Zveza sindikatov Slovenije
- ZSSR** Zveza sovjetskih socialističnih republik
- ZSSS** Zveza svobodnih sindikatov Slovenije
- ZZB NOV** Zveza združenj borcev narodnoosvobodilne vojske

JUTRI JE NOV DAN
SLOVENCİ IN RAZPAD JUGOSLAVIJE

Izdala in založila
Modrijan založba, d. o. o.

Za založbo
Branimir Nešović

Natisnila
Tiskarna MA-TISK d. d.

Ljubljana 2002

Prva izdaja

